T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİ TÜRKİYE'DE ULUSAL KİMLİK İNŞASI

ŞÜKRÜ BERAT PAŞA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. BURAK GÜMÜŞ

EDİRNE 2021

Tezin Adı: Yeni Türkiye'de Ulusal Kimlik İnşası

Hazırlayan: Şükrü Berat PAŞA

ÖZET

Bu çalışma, tüm kimliklerin toplumsal alanda inşa edildiği ve modern ulus devletlerin sahip olduğu aygıtlar aracılığıyla bu inşa sürecine sızarak kendisine tabi olan vatandaşların sahip olduğu tüm kimliklerden daha üstün ve daha baskın bir ‘‘ulusal kimlik’’ inşa ettiği kabulünden hareketle, Türkiye'deki ulusal kimlik inşası sürecini inceleyecektir. Çalışma her ne kadar ulusçuluk fikrinin Osmanlı İmparatorluğu'na sirayet etmeye başladığı dönemlerden 2020 yılına kadar geçen süreçte değişen iktidarlar ve onların sahip oldukları ideolojiler bağlamında yürüttükleri ulusal kimlik inşasına değinecek olsa da, çalışmanın ana odak noktasını Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının 2002-2020 yıllarını kapsayan süreçteki ulusal kimlik inşasının incelenmesi oluşturacaktır.

Anahtar kelimeler: Ulusal Kimlik, İdeoloji, Kemalizm, AKP, Yeni Türkiye

Name of Thesis: Nation Building in New Turkey

Prepared by: Şükrü Berat PAŞA

ABSTRACT

This study examines the national identity construction in Turkey based on the premise that Turkey is constructing a superior and more dominant "national identity" above all identities of its citizens by manipulating this construction process through the devices in which all identities are socially constructed and possessed by modern nation states. Although the study touches on government changes of the period from when the idea of nationalism started to spread over the Ottoman Empire to 2020 and national identity construction of these governments within the context of their ideologies, main focus of this study is the examination of national identity construction during the period of 2002-2020 of Justice and Development Party government.

Key words: National Identity, Ideology, Kemalism, JDP, New Turkey

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, öncelikle modern bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Kemalizm doğrultusunda yürütülen ulusal kimlik inşasının ana hatları belirlenecektir. Daha sonra yıllar içinde değişen iktidarların benimsedikleri farklı Kemalizm yorumları etrafında şekillenen ulusal kimlik inşasına kısaca değinilecek ve son olarak çalışmanın esas inceleme konusu olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002-2020 yıllarını kapsayan süreçte giriştiği dini merkeze alan ve Kemalizm'in ötekileştirildiği ulusal kimlik inşası incelenecektir.

Bu konunun incelenmesi, Türkiye'de her iktidarın kendi ideolojisini benimseyen ve meşruiyetini sağlayarak devamlılığını garanti altına alacak bir ulusal kimlik inşa etmek istediğini örnekleriyle ortaya koyacaktır. Ayrıca bu çalışmayla birlikte özellikle son yıllarda yoğun olarak gündeme gelen ve AKP'nin Türkiye'de yeni bir toplumsal yapı oluşturulmaya çalıştığına yönelik tartışmalara da ulusal kimlik inşası üzerinden ışık tutulmuş olacaktır. Çalışma, tarihsel bir süreklilik içinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında girişilen ulusal kimlik inşası ile AKP dönemindeki ulusal kimlik inşası arasındaki temel farklılıkları ve gerçekleşen dönüşümü de ortaya koymuş olacak ve ülkenin kuruluşundan bugüne ulusal kimlik inşasına yönelik benimsenen politikalarda yaşanan değişimin genel bir görüntüsü elde edilmiş olacaktır.

Çalışmada ele alınacaklar doğrultusunda görülecektir ki, özellikle AKP iktidarının devlet iktidarını elde etme noktasında gücünü artırmaya başladığı 2010'ların ortalarından itibaren devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlarında AKP'nin İslamcı/muhafazakâr ideolojisi doğrultusunda yaşanan dönüşüm ve ulusal kimlik inşası çok daha gözle görülür bir hal alacaktır. Bu durum ise çalışmanın konusunu çok daha cazip bir araştırma konusu haline getirmiştir. Yine de bu çalışma ile ilgili resmi evrakların sunularak hazırlıklara başlanıldığı Şubat 2019'a kadar ki dönemde doğrudan Türkiye'deki ulusal kimlik inşasını bir süreç halinde ele alan ve AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasına odaklanan pek fazla çalışma bulunmamaktaydı ki bu da bizi bu konuda çalışmaya iten sebeplerin başında gelmekteydi. Ancak bu duruma istisna oluşturan ve oldukça değerli bazı çalışmalarla da süreç içinde karşılaşılmış ve bunlardan çalışmada kaynak olarak yararlanılmıştır.

Bu çalışmaların en önemlilerinden biri, Büke Koyuncu'nun 2013 yılında kabul edilmiş doktora tezinin kitaplaştırıldığı 2014 yılı baskılı *''Benim Milletim – AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik''* adlı kitaptır. Yine konuyla ilgili diğer önemli bir çalışma ise 2017 yılında doktora tezi olarak hazırlanmasına karşın gözümüzden kaçan ancak 2019 yılında kitaplaştırıldığı dönemde elimize geçen Elif Gençkal Eroler'in *''Dindar Nesil Yetiştirmek – Türkiye'nin Eğitim Politikalarında Ulus ve Vatandaş İnşası (2002-2016)''* adlı kitabıdır. Her iki çalışma da bu çalışma ile benzer bir bağlama otursa da, çalışmamız konuyu ele alış biçimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren gelişen ulusal kimlik inşası sürecine genel itibariyle değinerek yaşanan dönüşümü de aktarmaya çalışması, eğitim, din vb. aygıtlardan herhangi birine değil devletin tüm ideolojik aygıtları ve baskı aygıtlarında yaşanan dönüşüme odaklanması vb. noktalarda farklılaşarak özgünlüğünü korumaktadır.

Yine çalışmaya devam edildiği süre zarfında Reyhan Ünal Çınar tarafından hazırlanan ve gayet kapsamlı bir çalışma olan 2019 tarihli *''''Yeni Türkiye'' Söyleminde Bellek ve İktidar Mücadelesi''* isimli doktora tezi de 2020 yılı içinde elimize geçmiş ve kaynak olarak kullanılmıştır. Bu çalışma ise daha çok hafıza mekanları ve törenler üzerine odaklanan bir analiz olması nedeniyle kapsam bakımından çalışmamız ile önemli farklılıklar taşımaktadır.

Kanaatimizce 2016 sonrasında hükümet sisteminin değişmesi ve AKP'nin devlet iktidarına çok daha sıkı bir şekilde sarılarak ulusal kimlik inşasına yönelik politikalara hız vermesi, konunun bundan sonraki dönemde çok daha cazip bir hale gelmesini ve bu alanda daha pek çok çalışmanın yapılacağını göstermektedir.

Çalışmaya geçmeden önce, çalışmanın hazırlandığı süreçte her zaman desteğini hissettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Burak Gümüş'e, değerli düşünceleri için sayın Doç. Dr. İ. Ömer Atagenç ve Dr. Öğretim Üyesi Serap Yolcu Yavuz'a, eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği geçen tüm öğretmenlerime ve her zaman desteklerini yanımda hissettiğim biricik aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖN SÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiii**

GRAFİKLER LİSTESİ ..... **xiv**

GÖRSELLER LİSTESİ ..... **xv**

ŞEKİLLER VE ŞEMALAR LİSTESİ ..... **xvi**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM……**4**

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE……**4**

1.1. Toplum ve Toplumsallaşma Kavramları……..4

1.1.1. Toplumsallaşmanın Eyleyenleri……..6

1.1.2. Siyasal Toplumsallaşma……..9

1.2. İnşacı Teori: Konstrüktivist Yaklaşım……13

1.2.1. Sembolik Etkileşimcilik……16

1.3. Kolektif Kimlik İnşası: Kolektif Bellek, Referans Kriterleri ve Törenler……...21

1.4. Bir Kolektif Kimlik Olarak Ulusal Kimliğin İnşası……33

1.5. Ulusal Kimliğin İnşasında Devletin Aygıtları……39

1.5.1. İdeoloji Kavramı……40

1.5.2. Devletin Baskı Aygıtları ve İdeolojik Aygıtları……43

1.5.2.1. Devletin Baskı Aygıtları……...44

1.5.2.1.1. Hükümet Aygıtı……...45

1.5.2.1.2. Ordu Aygıtı……..46

1.5.2.1.3. Polis Aygıtı……..47

1.5.2.1.4. Mahkeme Aygıtı…….48

1.5.2.1.5. Hapishane Aygıtı……..50

1.5.2.2. Devletin İdeolojik Aygıtları……52

1.5.2.2.1. Din Aygıtı……53

1.5.2.2.2. Öğretimsel Aygıt……54

1.5.2.2.3. Aile Aygıtı……...55

1.5.2.2.4. Haberleşme Aygıtları……..56

1.5.2.2.5. Kültürel Aygıtlar……57

1.5.2.2.6. Hukuk Aygıtı……...58

1.5.2.2.7. Siyasal Aygıtlar……...59

1.5.2.2.8. Sendikal Aygıtlar……59

1.5.2.2.9. Sivil Toplum Kuruluşları……60

1.6. Yöntem, Kapsam ve Sınırlandırmalar……61

II. BÖLÜM…….64

2. TÜRKİYE'DE AKP ÖNCESİNDEKİ DÖNEMDE ULUSAL KİMLİK İNŞASININ ANA HATLARI……...64

2.1. Osmanlı'nın Son Döneminde Ulusçuluk Fikrinin Yükselişi ve Ulusal Kimlik İnşası……...64

2.2. Milli Mücadele Döneminde Ulusal Kimlik İnşası……..72

2.3. Cumhuriyetin Kurucu İdeolojisi Kemalizm ve Atatürk Döneminde Ulusal Kimlik İnşası……...……79

2.3.1. Atatürk Döneminde Baskı Aygıtları Aracılığıyla Ulusal Kimlik İnşası……...84

2.3.1.1. Ordu Aygıtı……..84

2.3.1.2. Hükümet Aygıtı……...88

2.3.1.3. Mahkeme Aygıtı……..89

2.3.1.4. Polis Aygıtı……..91

2.3.1.5. Hapishane Aygıtı…….92

2.3.2. Atatürk Döneminde İdeolojik Aygıtlar Aracılığıyla Ulusal Kimlik İnşası……...94

2.3.2.1. Öğretimsel Aygıt…….94

2.3.2.2. Din Aygıtı……..101

2.3.2.3. Aile Aygıtı…….105

2.3.2.4. Haberleşme Aygıtları……106

2.3.2.5. Kültürel Aygıtlar……...109

2.3.2.5.1. Ulusal Kimliğe Ait Referans Noktalarının Yaratılması: Müzeler, Milli Bayramlar, Marşlar ve Modern Mimari…….109

2.3.2.5.2. Kültür Sanat Faaliyetleri……115

2.3.2.5.3. Bedensel Pratiklerin Yeniden Tasarlanması……..117

2.3.2.6. Hukuk Aygıtı…….117

2.3.2.7. Siyasal Aygıtlar…….120

2.3.2.8. Sendikal Aygıtlar ve Sivil Toplum Kuruluşları…….124

2.4. İnönü'lü Dönemde Ulusal Kimlik İnşası (1938-1950): Antikomünizm Ortak Parantezi ve Kemalist İdeolojide Dönüşüm……..…….127

2.5. Demokrat Parti Döneminde Ulusal Kimlik İnşası: Kemalizm Yerine Atatürkçülük…….134

2.6. 27 Mayıs 1960 Darbesinden 1971 Muhtırasına Ulusal Kimlik İnşası……...142

2.7. 12 Mart 1971 Muhtırasından 12 Eylül 1980 Darbesine Ulusal Kimlik İnşası...154

2.8. 12 Eylül 1980 Darbesinden 1990'lı Yıllara Ulusal Kimlik İnşası…….160

2.9. 1990'lardan 2000'lere Ulusal Kimlik İnşası: İslamcı İdeolojinin Dönüm Noktası Olarak 28 Şubat 1997……169

2.10. Ara Sonuç……..178

III. BÖLÜM…….181

3. AKP'NİN YENİ TÜRKİYE'SİNDE ULUSAL KİMLİK İNŞASI: BİRİNCİ DÖNEM (2002-2016)……..181

3.1. AKP'nin Ortaya Çıkışı…….183

3.2. 2002-2016 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin Baskı Aygıtları……...190

3.2.1. 2002'den 2016'ya Ordu Aygıtı…….191

3.2.2. 2002'den 2016'ya Hükümet Aygıtı……..203

3.2.3. 2002'den 2016'ya Mahkeme Aygıtı…….208

3.2.4. 2002'den 2016'ya Polis Aygıtı…….220

3.2.5. 2002'den 2016'ya Hapishane Aygıtı……224

3.3. 2002-2016 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin İdeolojik Aygıtları……...227

3.3.1. 2002'den 2016'ya Din Aygıtı……...228

3.3.1.1. Kemalizm'in ''Ulusunun'' Osmanlı'nın ''Milletine'' Evrilmesi…….230

3.3.1.2. Dindar Nesil Hedefi Noktasında Tarikatların Meşrulaştırılması……..232

3.3.1.3. Cumhuriyet'in Ulusal Kimlik İnşasının Eskimeyen Aktörü Diyanetin Güçlendirilmesi…….235

3.3.1.4. Dindar Bir Yaşam Tarzının Dayatılması……...238

3.3.2. 2002'den 2016'ya Öğretimsel Aygıt……241

3.3.2.1. Eğitimde İmam Hatip Okullarının Ön Plana Çıkartılması……243

3.3.2.2. Eğitim Müfredatında Dini Ögelerin Artırılması ve Kemalist İdeolojinin Geriletilmesi……..246

3.3.2.3. Öğrenci Yurtlarının Yeniden Yapılandırılması……249

3.3.2.4. Dini Yapılanmaların Eğitimde Artan Etkisi ve Fetullahçıların Tasfiyesi..251

3.3.2.5. Örgün Eğitimin Dışında Din Merkezli Ulusal Kimlik İnşasının Yeni Aktörü: Bilgi Evleri……...254

3.3.3. 2002'den 2016'ya Aile Aygıtı……..257

3.3.3.1. Aileye Yüklenen İslami Geleneklerin Taşıyıcılığı Rolü ve Kadının Aile İçinde Sınırlandırılması…….257

3.3.4. 2002'den 2016'ya Haberleşme Aygıtları……..263

3.3.4.1. TRT ve RTÜK'ün İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Yayılımına Hizmet Edecek Şekilde Dönüşümü……263

3.3.4.2. Medya Sahipliğinde İktidar Eksenli Bir Dönüşümün Başlatılması……...268

3.3.4.3. Medyanın Ordunun Meşruiyetinin Sorgulanmasında Aracı Kılınması….272

3.3.4.4. Toplumsal Olaylarda Tek Sesli ya da Sessiz Medyanın Yaratımı…….275

3.3.5. 2002'den 2016'ya Kültürel Aygıtlar…….277

3.3.5.1. AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasına Yönelik Hafıza Politikaları: Müzeler, Milli Bayramlar, Törenler ve Marşlar……277

3.3.5.2. Yeni Türkiye'ye Eski Bir Görünüm Kazandırılması……285

3.3.6. 2002'den 2016'ya Hukuk Aygıtı……..287

3.3.6.1. Eski Türkiye'nin Gayrimeşru Alanda Konumlandırdıklarının Yeni Türkiye'de Meşrulaştırılması……....288

3.3.6.2. Ordunun Siyasal Alana Müdahalesinin Gayrimeşrulaştırılması……...291

3.3.6.3. Resmi Kurumlarda Dini Sembollerin ve Türkçe Dışındaki Dil ve Lehçelerin Meşrulaştırılması……...293

3.3.7. 2002'den 2016'ya Siyasal Aygıtlar……..295

3.3.7.1. Sünni Müslümanlık Temelli Millet Tasavvrunun Siyasal Alandaki Yansımaları: Açılım Siyaseti ve Yükselen Ümmetçi Söylem……298

3.3.7.2. Muhalefet Partilerinin Yeniden Yapılandırılması…….305

3.3.7.3. Muhalif Eylemlerin Gayrimeşrulaştırılması: Cumhuriyet Mitingleri ve Gezi Parkı Eylemleri……...308

3.3.7.4. Kemalizm'in Yeni Türkiye'sine Karşı AKP'nin ''Yeni Türkiye''si……311

3.3.8. 2002'den 2016'ya Sendikal Aygıtlar……313

3.3.8.1. İktidarın Devamlılığını Garanti Altına Alma Çabası ve Sendikal Haklara Yönelik Olumlu Vaatler……314

3.3.8.2. İslamcı/Muhafazakâr İdeolojiyi Benimseyen Sendikal Örgütlerin Desteklenmesi……...317

3.3.8.3. İşçi Ölümlerinin Dini Söylemler Çerçevesinde Normalleştirilmesi ve Sendikal Hakların Gayrimeşrulaştırılması……321

3.3.9. 2002'den 2016'ya Sivil Toplum Kuruluşları……324

3.3.9.1. Sosyal Yardımların Lütuf Olarak Kodlanması…….324

3.3.9.2. İslamcı/Muhafazakâr İdeolojiyi Benimseyen Sivil Toplum Kuruluşlarının İhyası…….325

3.3.9.3. Sivil Toplum Kuruluşlarında Fetullahçıların Artan Etkisi ve 2013 Sonrasında Tasfiyelerine Yönelik Girişimlerle Birlikte Açılan Alanın Yeniden Tasarlanması…….327

IV. BÖLÜM…….331

4. AKP'NİN YENİ TÜRKİYE'SİNDE ULUSAL KİMLİK İNŞASI: İKİNCİ DÖNEM (2016-2020)……..331

4.1. 2016-2020 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin Baskı Aygıtları……...335

4.1.1. 2016'dan 2020'ye Ordu Aygıtı…….335

4.1.2. 2016'dan 2020'ye Hükümet Aygıtı……..345

4.1.3. 2016'dan 2020'ye Mahkeme Aygıtı…….354

4.1.4. 2016'dan 2020'ye Polis Aygıtı…….359

4.1.5. 2016'dan 2020'ye Hapishane Aygıtı……364

4.2. 2016-2020 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin İdeolojik Aygıtları……...369

4.2.1. 2016'dan 2020'ye Din Aygıtı…….....369

4.2.1.1. Diyanetin Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolünün Merkezileştirilmesi…….371

4.2.2. 2016'dan 2020'ye Öğretimsel Aygıt……375

4.2.2.1. 15 Temmuz'un Dini Bir Zafer Olarak Eğitimde Ön Plana Çıkartılması...377

4.2.2.2. Eğitimde İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Artan Etkisi……..378

4.2.3. 2016'dan 2020'ye Aile Aygıtı……..384

4.2.3.1. Kadının Aile İçinde Sınırlandırılmasına ve Aileye Dini Bir Misyon Yüklenmesine Yönelik Çabanın Etkisini Artırması……..385

4.2.4. 2016'dan 2020'ye Haberleşme Aygıtı……..387

4.2.4.1. Fetullahçıların ve Onlarla Birlikte Bazı Muhalif Unsurların Tasfiyesi: Ana Akım Medyada Tam Kontrol Sağlama Girişimi……389

4.2.4.2. TRT'de Muhalefetin Görünürlüğünün Kısıtlanması ve Muhalif Medyanın Kontrol Aracı Olarak RTÜK…….393

4.2.4.3. Medya Sahipliğinin İktidara Bağımlı Bir Hal Alması……...395

4.2.4.4. Ana Akım Medyadaki Kontrol Sonrasında Yeni Hedef: Sosyal Medya...399

4.2.5. 2016'dan 2020'ye Kültürel Aygıtlar…….402

4.2.5.1. Yeni Türkiye'nin Hafıza Mekanı Olarak 15 Temmuz……..402

4.2.5.2. Hedef Kültürel İktidarın Sağlanması: Kemalist Kültürel Alanın Fethi….403

4.2.5.3. Medyanın Kültür Politikalarındaki Rolü……..410

4.2.5.4. Kültürel Alana Yönelik Farklı Bir Perspektif: Yükselen Linç Kültürü….414

4.2.6. 2016'dan 2020'ye Hukuk Aygıtı……..417

4.2.6.1. 1982 Anayasası ve Parlamenter Sistemin Gayrimeşrulaştırılması: Başkanlık Sisteminin Meşrulaştırılması…….417

4.2.6.2. İslam Hukukunun Meşrulaştırılmasına Yönelik Girişimler……..418

4.2.7. 2016'dan 2020'ye Siyasal Aygıtlar……..420

4.2.7.1. Güvenliği Önceleyen Bir Siyasetin Merkeze Oturtulması: Yerli ve Millilik Söylemi…….....420

4.2.7.2. Milli İktidar ve Gayri Milli Muhalefet Söylemi……423

4.2.7.3. Yeni Türkiye'nin Doğal Lideri Olarak Recep Tayyip Erdoğan……425

4.2.7.4. Yeni Türkiye'de Atatürk'e Bakış: Milli Mücadelenin Lideri……427

4.2.7.5. Siyasal Alanda İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Yükselişi…….431

4.2.8. 2016'dan 2020'ye Sendikal Aygıtlar……434

4.2.8.1. Sendikal Hakların Kısıtlanması, Hak Arayışının Ötekileştirilmesi ve İşçi Ölümlerinin Normalleştirilmesi……434

4.2.8.2. Sendikal Alanda İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Hakimiyetinin Sağlanması……436

4.2.9. 2016'dan 2020'ye Sivil Toplum Kuruluşları……440

4.2.9.1. Yeni Türkiye'nin Sivil Toplum Alanının Yeniden İnşa Edilmesi……..…441

4.2.9.2. Sivil Toplum Alanında Milli – Gayri Milli Kutuplaşması ve Muhalif Alanın Ötekileştirilmesi……445

4.2.9.3. Ümmetçi Politikanın Sivil Toplum Alanına Yansıması……....448

SONUÇ……451

KAYNAKÇA……...460

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Siyasal Partilerin Toplumsallaşmaya Etkileri……...12

Tablo 2. Kolektif Bellekte Yer Etme……...31

Tablo 3. Zaman/Tarih, Mekan, Şahıs ve Olayın Hafıza Mekanı Haline Getirilmesi...32

Tablo 4. Ulusa Dair Yapılan Tanımlamaların Ortak Noktaları……...35

Tablo 5. AKP İktidarının Bazı Politikalarına Ordu'nun Kurumsal Olmayan Mekanizmalarla Gerçekleştirdiği Müdahaleler…….193

Tablo 6. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) İle İlgili Bazı Veriler…….238

Tablo 7. İmam Hatip Lise ve Ortaokullarının 2002-2016 Yılları Arasındaki Okul ve Öğrenci Sayıları…….245

Tablo 8. Diyanet İşleri Başkalığı Medya Organları……...373

Tablo 9. İmam Hatip Lise ve Ortaokullarının 2016-2020 Yılları Arasındaki Okul ve Öğrenci Sayılarında Yaşanan Değişim……..379

Tablo 10. Devlet Yurtlarındaki Din Odaklı Eğitim Faaliyetleri……382

Tablo 11. 17 Nisan 2017 Tarihli Gazete Manşetleri……..391

Tablo 12. Türkiye'de 2008 ve 2018 Yıllarında Medya Sahipliklerine Örnekler…...396

Tablo 13. Bazı Medya Sahiplerine Bağlı Diğer Şirketlerin Aldıkları Kamu İhaleleri…….398

Tablo 14. AKP Döneminde Yayınlanan Dikkat Çekici Tarihi Diziler……..410

Tablo 15. AKP Döneminde Öne Çıkan Bazı Sivil Toplum Kuruluşlarının Vergi Muafiyeti Aldıkları Tarihler ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden Kendilerine Harcanan Hizmet Maliyeti……447

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Türkiye'de 2002 – 2015 Yılları Arası Hükümlü ve Tutuklu Sayısı……...226

Grafik 2. Türkiye'de Resmi Nikah ve Dini Nikahı Birlikte Yaptıranların Tüm Evlilikler İçindeki Oranı (%)……..…262

Grafik 3. 2004-2016 Yılları Arasındaki Sendikalı İşçi Sayısında Yaşanan Değişim (Ocak Ayı Verileri İle)……..323

Grafik 4. Anayasa Mahkemesi ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu Üye Seçiminin Yasama ve Yargı Organları Arasındaki Dağılımı……..357

Grafik 5. Türkiye'de 2016 ve Sonrası Hükümlü ve Tutuklu Sayısı……..…365

Grafik 6. Adalet Bakanlığının Temmuz 2019 Verilerine Göre FETÖ/PDY Davaları Kapsamındaki Hükümlü ve Tutuklularının Bilançosu……..365

Grafik 7. 2016 Sonrasında Diyanet İşleri Bütçesindeki Artış……...372

Grafik 8. 15 Temmuz 2016 Sonrasında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) İle Kapatılan Medya Kuruluşları……390

Grafik 9. 2002-2016 Arasında PKK Nedenli Can Kayıpları…….421

Grafik 10. 2017 Yılında Avrupa'daki Bazı Ülkelerde ve Türkiye'de İş Kazası Nedeniyle Ölen İşçi Sayıları……..436

Grafik 11. 2002 Sonrasında En Fazla Üyeye Sahip Üç Kamu Görevlileri Konfederasyonunun Üye Sayısında Yaşanan Değişim……..437

Grafik 12. 2013 Sonrasında En Fazla Üyeye Sahip Üç İşçi Konfederasyonunun Üye Sayısında Yaşanan Değişim (Ocak Ayı Verileri İle)…….439

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1. ‘‘Ordu Bir Halk Metktebidir’’ Başlıklı Cumhuriyet Halk Fırkası Afişi…...86

Görsel 2. Sabah Gazetesinin 6 Ağustos 2013 Tarihli Manşeti……..….200

Görsel 3. Fetullahçı Gazetelerin Davalarla İlgili Haber Örnekleri (Soldan Sağa Taraf 12 Haziran 2009, Taraf 20 Ocak 2010, Zaman 6 Ağustos 2013)……...…200

Görsel 4. 6 Ağustos 2013 Tarihli Gazete Manşetlerine Örnekler……..……273

Görsel 5. 07.06.2013 Tarihli ‘‘Demokratik Taleplere Canımız Feda’’ Manşetleri...276

Görsel 6. Büyük Çamlıca Cami (Sol) ve Selimiye Cami (Sağ)…….....287

Görsel 7. 2007’de AKP Tarafından Bastırılan ‘‘Milletin Adamları’’ Kartpostalı.....297

Görsel 8. 16 Kasım 2013’te Diyarbakır’daki Toplu Açılış Töreni……..…..299

Görsel 9. 15 Temmuz İçin Hazırlanan Afişlerden Örnekler…….....…342

Görsel 10. İstanbul Ümraniye’deki İstanbul Ticaret Odası İlkokulu’ndaki 15 Temmuz Köşesi’nde yer alan ‘‘Zafer İslamın’’ İfadesi……377

Görsel 11. Black Friday’e Alternatif Olarak Kullanılan İsimlerden Bazı Örnekler...415

Görsel 12. TÜGVA 4. Gençlik Buluşması……442

Görsel 13. Kutlamalarda 2071 Vurgusu……444

Görsel 14. ASSAM ve SADAT Logoları……..449

ŞEKİLLER VE ŞEMALAR LİSTESİ

Şekil 1. Birey - Toplum Yaratım Döngüsü……..15

Şekil 2. Kurumlaşmanın Ortaya Çıkış Aşamaları ve Devamlılığı……...16

Şekil 3. Sembolik Etkileşimcilere Göre Nesne-Birey Etkileşimi Döngüsü…….20

Şema 1. Ulusal Kimliği Oluşturan Unsurlar…….39

Şema 2. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun 2010 Öncesi ve Sonrasındaki Üye Yapısı……213

Şema 3. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun Yargıtay ve Danıştay Üzerindeki Belirleyici Etkisi……215

Şema 4. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ulusal Kimlik İnşasında Dinin Rolü……..230

Şema 5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi……...353

Şema 6. 2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrasında HS(Y)K……...356

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insan, yaşamını sürdürebilmek ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için topluluk içinde yaşamaya meyillidir. İnsanın çeşitli bilgi ve yeteneklerle donanarak bir kimlik kazanması ve birey haline gelmesi ise içine doğduğu aileden başlayarak hayatı boyunca dahil olduğu topluluklar içinde gerçekleşen ve toplumsallaşma adı verilen bir süreçte gerçekleşir. Bireyin yaşamı boyunca devam eden bu toplumsallaşma süreci, çeşitli eyleyenler aracılığıyla gerçekleşir ve birey bu süreçte içinde yer aldığı topluluğa özgü bilgi ve birikimlerle donanırken aynı zamanda topluluğun kolektif belleğine de dahil olur. Böylece birey, topluluğun geçmişini, kim olması gerektiğini, nasıl davranıp nasıl davranmayacağını, özetle çevresini nasıl algıyacağını öğrenir ve geleceğini tasarlar. Bu şekilde topluluğun geneli gibi algılamaya, düşünmeye ve davranmaya başlayan birey toplulukla özdeşleşir. Yine aynı doğrultuda bireyin sahip olduğu kimlikler ise üyesi olduğu toplulukların sayısı kadar fazla olacak, dahil olduğu her topluluk onu farklı bir kolektif kimliğin unsuru haline getirecektir.

Modern ulus devletler ise bireyin sahip olduğu tüm kimliklerinden daha üstün ve daha baskın bir kolektif kimlik olarak tüm vatandaşları kapsayacak bir ‘‘ulusal kimlik’’ inşa etmeyi amaçlarlar. İnşa edilen ulusal kimlik, bireyi bir yandan devletin sınırları içinde yaşayan diğer insanlarla aynı ‘‘ulusun’’ (milletin) üyesi olma fikriyle birbirine bağlarken, diğer yandan ise tüm bireyleri devletin yani aslında devleti yöneten ideolojinin arzuladığı bir şekle sokmakta ve böylece hem devletin hem de mevcut iktidarın devamlılığını garanti altına almaktadır. Devleti yöneten ideoloji, devletin sahip olduğu ideolojik aygıtlar ve baskı aygıtları vasıtasıyla toplumsallaşmanın eyleyenlerine doğrudan veya dolaylı müdahalelerde bulunarak arzuladığı ulusal kimliği inşa etme çabasına girişmektedir. Bu müdahaleler, kolektif belleği hedef almakta ve geçmişe yönelik müdahaleler ile geleceği yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü geçmişin nasıl hatırlandığı, nasıl bir geleceğin yaratılacağını belirleyecektir ve bu da iktidarın hem bugününü hem de geleceğini garanti altına almasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada ise öncelikle toplum, toplumsallaşma, kimlik, kolektif kimlik, ulusal

kimlik, ideoloji, devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları gibi konular üzerinde duralacak birinci bölümde ulusal kimliğin inşası ile ilgili temel teorik çerçeve oluşturulduktan sonra, Türkiye'deki ulusal kimlik inşası incelenecektir. Çalışma her ne kadar ulusçuluk fikrinin Osmanlı'ya etki etmeye başladığı dönemden itibaren 2020 yılına kadar geçen süreçte ulusal kimlik inşasını ele alacak olsa da, çalışmanın odaklandığı asıl dönem Adalet ve Kalkıma Partisi (AKP) iktidarının 2002-2020 yıllarını kapsayan süreçte yürüttüğü ulusal kimlik inşası olacaktır. Ancak bu dönemle ilgili daha doğru çıkarımlar yapabilmek adına Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olan Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının en saf hali olan 1923-1938 yıllarını kapsayan döneme diğer dönemlerden daha fazla yer ayrılacaktır. Böylece modern bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde yola nasıl bir ulusal kimlik tasavvuru ile çıkıldığı ve zaman içinde değişen iktidarlarla birlikte bu tasavvurda ne gibi değişimler yaşandığı ve gelinen nokta daha net bir şekilde analiz edilebilecektir. İlgili dönemlere ait verileri elde edebilmek için ise betimsel araştırma yöntemleri kullanılacaktır.

Çalışmanın adının ''Yeni Türkiye'de Ulusal Kimlik İnşası'' olmasının ise iki temel sebebi bulunmaktadır. Birinci sebep, çalışmanın ana odak noktasını AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasının oluşturacak olmasıdır. Zira AKP'nin iktidarda olduğu dönem bir değişim vurgusu ile 2000'li yıllarda dış basında ve 2010'lardan sonra ise bizzat partinin kendisi tarafından ''Yeni Türkiye'' şeklinde ifade edilmiştir. İkinci sebep ise bu kalıbın Türkiye'de uzun yıllardır önemli değişimler sonrasında yeniyi olumlamak (ve doğrusal olarak eskiyi kötülemek) için kullanılmış genel bir ifade olması yani sadece AKP dönemi için kullanılmamasıdır. Örneğin, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda bizzat Atatürk tarafından kurulan ulusa devleti ifade etmek için kullanılan bu kalıp, 1960 Darbesi sonrasında ise kendisini kurulan ''Yeni Türkiye Partisi'' üzerinden göstermiştir (Bora, 2018: 11-15, Gümüş, 2019: 145-146). Bu yönüyle çalışmaya adını veren ''Yeni Türkiye'' ifadesi, hem spesifik olarak ana odak noktamız olan AKP dönemine yaptığı vurgu hem de Cumhuriyet'in ilanından bu yana değindiğimiz genel süreci temsil edebilme kapasitesi nedeniyle bir çatı kavram olarak tercih edilmiştir.

Özetle bu çalışmada, Yeni Türkiye'de ulusal kimlik inşasının, özellikle 19 yıldır iktidarda bulunan AKP'nin istediği doğrultuda değişim ve dönüşüme uğrayan devletin

baskı ve ideolojik aygıtlarının üstlendiği taşıyıcılık rolü ile gerçekleşti(rildi)ğine dair bir okuma söz konusudur.

I. BÖLÜM

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, genel itibariyle Türkiye'deki ve özelde AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasına yönelik yapılacak tespit ve çıkarımları mümkün kılmayı sağlayacak olan kavram ve teorilere yer verilecektir.

1.1. Toplum ve Toplumsallaşma Kavramları

İnsan, sosyal yönüyle ön plana çıkan bir varlıktır. Aristoteles de insanın bu yönüne vurgu yapmak amacıyla onu *''sosyal bir hayvan''* olarak tanımlamıştır (Kösemihal, 1955: 143). İnsanlık, tarih boyunca, gerek ortak ihtiyaçlarını karşılamak gerekse güvende olmak gibi birçok farklı sebeple bir topluluk içinde yaşamaya meyilli olmuştur. İnsanların bir topluluk içerisinde yaşamaya duyduğu bu ihtiyaç ise farklı insan gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu insan gruplarının en büyüğü olan toplum, ortak bir kültürü ve mirası paylaşan insanlardan oluşmaktadır (Schaefer, 2013: 53).

Sosyal bilimlerin inceleme alanına giren her kavramda olduğu gibi toplum kavramının da üzerinde uzlaşı sağlanmış net bir tanımı bulunmamakla birlikte, konuyu inceleyen her bilim insanı kendi bakış açısına uygun bir tanım ortaya koymuştur. Bazı tanımlamalar topluluğun ''toplum'' olarak kabul edilebilmesi için o topluluğun uzun ömürlü olması gerektiğine vurgu yaparken bazıları nüfusun genişliğine ve bağımsızlığına vurgu yapmış, bazıları ise ortak davranış kalıplarının benimsenmiş olması gerektiğinden bahsetmiştir (Arslantürk ve Amman, 2012: 205-208). Bahar (2008: 27), daha kapsayıcı bir tanımla toplumu, insan davranışlarını düzenleyen, kurallar koyan, üyesi olan bireyleri birbirine bağlayan ve üyeleri arasında karşılıklı etkileşimin olduğu bir sistem olarak tanımlarken, Bauman ise toplumu *''onaylama ve paylaşılanı yüceltilmiş hale getiren güç''* olarak tanımlamaktadır (Bauman, 2001: 10; Akt: Kahraman, 2016: 396).

Bireyler bir toplumun üyesi olduklarında, o toplumun standartları ile kendi standartları arasında bir denge kurarak tekillikten çıkarlar ve toplumun bir parçası haline gelirler. Bu nedenle toplumlar, içinde barındırdıkları bireylerin aritmetik toplamı olarak değerlendirilemezler (Arslantürk ve Amman, 2012: 205). Ayrıca toplumu oluşturan bireyler rastgele bir araya gelmezler. Toplumu oluşturan bireyler arasında tarihi, ekonomik, kültürel vb. birçok ortak payda bulunur (Kalaycıoğlu, 2013: 5). Temelde toplumları meydana getiren şey sosyal ihtiyaçlarını karşılama isteğidir. Bu nedenle bir araya gelen insanlar aralarında ortak bir kültür oluştururlar (Fichter, 2000: 79-81; Akt: Anbarlı Bozatay, 2011: 5). Buradan her toplumun kendisini diğer toplumlardan ayırt edecek düşünüş ve davranış kalıplarına sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmak mümkündür. Ait oldukları toplumun içerisindeki bu düşünüş ve davranış kalıplarını benimsemiş bireyler, kendilerini diğer toplumların üyelerinden ayıran yönlerini bilmekte ve kendilerini diğerlerinden ayrıştırmaktadırlar. Kısacası toplumlar, kendilerine has kültürler oluşturmaktadırlar. Öyleyse toplumların genel duygu, düşünüş, yaşayış, örf ve adetleri gibi birçok temel özelliklerini barındıran kültürlerini devam ettirebilmeleri, varlıklarını koruyabilmeleri daha doğrusu mevcut düzenin devamlılığını koruması için hayati bir öneme sahip olacaktır. Toplumların benimsedikleri bu genel kuralların toplumun yeni üyesi olan bireylere aktarılması ve bireylerin üyesi oldukları toplumun bu kurallarını içselleştirmesi süreci ise ‘‘*toplumsallaşma’’* olarak adlandırılmaktadır (Çıvgın ve Yardımcı, 2007: 17; Akt: Anbarlı Bozatay, 2011: 60-61).

Toplum kavramında da belirttiğimiz gibi toplumsallaşma kavramının da üzerinde fikir birliği oluşturulmuş tek bir tanımı bulunmamakla birlikte temel olarak ‘‘*…toplumda var olan, kabul gören davranış kalıplarının toplumu oluşturan üyeler tarafından içselleştirilmesi ve benimsenmesidir’’* (Akay, 2006:5). Toplumsallaşma, bireyin gerçek manada içerisinde yaşadığı topluma ait olmasını ve kendisini toplumun geneli ile özdeşleştirmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle değerlendirdiğimizde, Dönmezer’in (1994: 121) ifade ettiği şekliyle toplumsallaşmayı *‘‘kültürün insandan insana geçişi’’* olarak nitelendirmek de mümkündür. Çünkü bireyin içerisinde bulunduğu toplumla özdeşleşmesini sağlayan toplumsallaşma, özünde bireyin o toplumun kültürünü öğrenmesi ve içselleştirmesi sürecidir.

İnsan çevresinde olan biten gelişim ve değişimlere kayıtsız kalamayan bir varlıktır. Bu yüzden etkileşime açık bir varlık olan insan, içinde bulunduğu toplumdan sürekli olarak etkilenmektedir. Toplumun üyesi olabilmek için o toplumdaki ilişkileri belirleyen normları ve değer yargılarını içselleştirmek zorunda olan insan ayrıca bunları gelecek nesillere de aktararak toplumsallaşma sürecine dahil olmaktadır (Demir, 2013: 40). Bu özellikleri göz önünde bulundurduğumuzda insan, toplumsallaşmanın hem nesnesi hem de öznesi konumundadır.

Toplumsallaşma sürecini temelde eylem ve tepki üzerinden ikili bir bakış açısıyla değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi nesnel bakımdan toplumsallaşmadır. Nesnel bakımdan toplumsallaşma, toplumun sahip olduğu kültür ve değerleri, bireyin sosyal rollerini, çeşitli yollarla bireyin rızası olsun ya da olmasın kabul ettirmesi sürecidir. İkincisi ise öznel bakımdan sosyalleşmedir. Bu süreçte birey kendi görüş ve düşünceleri ışığında kendisini çevresinde bulunan kişilere uyarlamaktadır ve bu süreç ömür boyu sürmektedir (Yılmaz, 2013: 321).

Bireyin bu toplumsallaşma sürecine ise etki eden bazı eyleyenler bulunmaktadır ve bu eyleyenlerin her biri değişik oranlarda bireyin hayat boyu süren toplumsallaşma sürecine etki etmektedirler (Schaefer, 2013: 83-87).

1.1.1. Toplumsallaşmanın Eyleyenleri

Toplumsallaşmanın eyleyenleri temelde birincil ve ikincil faktörler şeklinde ikili bir ayrımla ele alınır. Birincil dönem bebeklik ve çocukluğun erken dönemleri gibi öğrenmenin en yoğun yaşandığı çağları kapsayan ve gelecekteki öğrenmeleri gerçekleştirmek için gerekli olan temellerin atıldığı bir toplumsallaşma türüdür ve bu dönemde en etkili toplumsallaşma faktörü ailedir (Giddens, 2012: 204-205). Kişinin dünyaya geldiği anda içerisine dahil olduğu aile, etkileşime en açık olduğu dönemde toplumsallaşmasına etki eden ilk ve en etkili faktördür. Ailenin yapısı, hayat görüşü, dini, dili vb. birçok faktör bebeklikten itibaren kişinin etrafında olup bitenleri önce taklit ederek daha sonra yorumlayarak ve içselleştirerek toplumsallaştığı bu süreçte oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Zencirkıran, 2018: 90-91). Her ne kadar günümüzde kitle iletişim araçları ve arkadaş gruplarının çocukların yetiştiriciliğini

üstlendiği yönünde görüşler olsa da ailenin rolünü görmezden gelmek doğru olmayacaktır (Schaefer, 2013: 83-84). Çünkü çocuğun aile ile geçirdiği zamanın azalması onun toplumsallaşma üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmaya yetmeyecektir.

İkincil toplumsallaşma olarak adlandırılan toplumsallaşma türü ise çocukluğun ilerleyen dönemlerini ve olgunluk dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde ise okul, arkadaş grupları, kitle iletişim araçları, iş hayatı ve iş ortamı vb. faktörler etkili olmaktadır (Giddens, 2012: 204-205). Örneğin okullar, özellikle modern devlet anlayışı ile birlikte çok önemli bir toplumsal kontrol mekanizması halini almıştır (Çetin, 2001: 207) ve küçük yaşlardan itibaren yoğun bir tempoda çocukların zamanlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler olmalarından dolayı bireyin toplumsallaşmasında en etkili faktörlerdendir (Zencirkıran, 2018: 92). Ayrıca bunların yanı sıra çocukların belirli kurallara uymak zorunda oldukları bir ortam olan okullar, onların otoriteyle tanışmalarına aracı olmaktadır (Giddens, 2012: 206). Yine arkadaş grupları da özellikle ergenlik döneminde çocukların genellikle ailelerinden daha fazla zaman geçirdikleri bir toplumsallaşma faktörüdür (Zencirkıran, 2018: 92). Ergenlik dönemlerinde gençlerin genelde kendi sosyal statülerine yakın yaşıtlarıyla kurdukları bağlar aileleriyle olan bağlarından daha önemli bir hal almaktadır (Akt: Schaefer, 2013: 86). Bu durum da arkadaş gruplarının bireyin toplumsallaşmasına etki eden en önemli faktörlerden biri olmasına neden olmaktadır. Bireyin dünyayı algılayış biçimini oluşturmasında oldukça önemli bir yere sahip olan kitle iletişim araçları (Giddens, 2012: 208) da bu yönleriyle bireyin toplumsallaşmasına etki eden faktörlerin en önemlilerindendir. Bu araçların temelinde iletişim yatar. İletişim ise, insanları harekete geçirebilme, durağan bir hale sokabilme ya da hafızalarını kontrol edebilme (unutturma ya da hatırlatma) vb. gibi güçlere sahiptir (Kazancı, 2003: 47).[1]

[1] Özellikle gelişen günümüz teknolojileri, kitle iletişim araçlarının hayatımızın neredeyse her anına dahil olmasına neden olmakta ve söz konusu etkiyi giderek artırmaktadır. Örneğin sabah işe giderken akıllı telefonlarımız aracılığıyla bir yandan radyomuzdan yerel haberleri dinlerken diğer yandan interneti açıp dünyanın en uzak yerlerinden haberdar olabilmekte, önemli gördüğümüz bir etkinliğin duyurusunu Twitter hesabımızdan takipçilerimizle paylaşarak onları da bu etkinliğe davet edebilmekteyiz. Günümüzün sıradanlıkları haline gelen bu etkinlikleri (ve daha nicelerini) göz önünde bulundurursak kitle iletişim araçlarının birey üzerindeki söz konusu etkisinin ne denli büyük olduğunu hayal etmemiz kolaylaşacaktır. Zencirkıran'ın (2018: 93-94) da ifade ettiği gibi özellikle çok küçük yaşlardan başlayarak aile ile geçirilen zamanın önüne geçen bir şekilde zaman ayırdığımız kitle iletişim

Bireyin genellikle eğitim hayatının bitmesinden sonra dahil olduğu çalışma hayatı ise ilerleyen yaşlara denk gelmesinden dolayı toplumsallaşma sürecinde çocukluk döneminde etkili olan faktörlere göre ikincil planda ele alınmaktadır ancak (Zencirkıran, 2018: 95-96) çeşitli sebeplerle (harçlık yapmak, aileye yardımcı olmak vb.) eğitime devam eden gençlerin de çalıştığını ve işin genel olarak eğitim sonrası başlayan bir süreç olmaktan çıktığı değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu nedenle küçük yaşlarda iş hayatına atılan bu bireylerin toplumsallaşmasında çalışma ortamlarının bir okul gibi işlev gördüğü düşünülmektedir (Schaefer, 2013: 87). Bu da iş hayatının ve çalışma ortamın birey üzerindeki eğitici-öğretici rolünü gözler önüne sermektedir.

Toplumsallaşamaya etki eden faktörlerden bir diğeri ise dindir. Dini inançlar insanların yaşamlarını küçük yaşlardan itibaren etkilemektedir (Zencirkıran, 2018: 96). Bireylerin dini inançları, giyimlerinden yeme içme alışkanlıklarına, sosyal aktivitelerinden siyasal görüşlerine kadar pek çok alanda yönlendirici hatta bağlayıcı bir güç olarak kendisini göstermektedir. Dinler, eski zamanlardan kalan ritüelleri yeniden inşa ederek toplumsallaşmaya etki etmeye devam etmektedirler (Schaefer, 2013: 87).

Özetle, insanın doğduğu andan itibaren yukarıda değindiğimiz eyleyenler aracılığıyla daha önceki nesillerin bilgi ve birikimleri ile donanmaya başladığı toplumsallaşma süreci aynı zamanda ona bir kişilik yani kimlik de kazandırmaktadır. Bu süreçte toplumsallaşan birey tekil bir kişi olmaktan sosyal bir varlığa evirilmektedir (Yılmaz, 2013: 320). Toplumsallaşmayı, bireyin toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek onlara uygun davranış kalıpları geliştirmesi süreci (Bahar, 2008: 35) olarak ele aldığımızda, bu sürecin bireye kişilik kazanımı sağladığını söylemek mümkündür. Hatta kişilik kazanımının toplumsallaşma sürecinin en önemli sonucu olduğu kabul edilmektedir (Demir, 2013: 41).[2]

araçları kültür aktarımındaki etkisinin haricinde artık kültür yaratma gücüne erişmiştir. Özellikle sunulan rol modeller bireylerin zevklerinden tercih ve değerlerine kadar oldukça geniş bir alanı etkileme gücüne sahiptir. Bu da günümüz dünyasında kitle iletişim araçlarının toplumsallaşma sürecinin en önemli unsurlarından olduğunun göstergesidir.

[2] Buraya kadar yer verilenler, toplumsallaşmanın genel itibariyle bireye içine doğduğu toplumun değerlerinin yüklendiği mekanik bir yaratılma süreci olduğu şeklinde bir sonuç çıkarılmasına neden olabilir. Ancak birey, toplumun norm ve değerlerini öğrenme sürecinde toplumun geneli tarafından onaylanmayan davranış kalıplarını da öğrenmektedir ve kişiliğini oluştururken toplumun norm ve

Buradan varılacak sonuç, bireyin doğduğu andan itibaren çeşitli toplulukların (veya grupların) üyesi olduğu ve üyesi olduğu her topluluk (veya grubun) onun kendi kimliğini oluşturmasında etkili olduğudur. Bireyin üyesi olduğu toplulukların en büyüğü olarak ifade edilen toplum ise, doğduğu andan itibaren onu kendi taşdığı normlar ve değer yargıları üzerinden şekillendirdiği bir toplumsallaşma sürecine dahil etmektedir. Bireyin kabul etsin ya da etmesin, uygulasın ya da uygulamasın, dahil olduğu toplumun değer ve yargılarından haberdar olması, onları gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmediği takdirde karşılaşabileceği tepkinin farkında olması, onun toplumsallaşma sürecinin bir göstergesidir. Temel olarak bu süreç ise ait olunan toplumun kültürünü öğrenme süreci olarak özetlenebilir.

1.1.2. Siyasal Toplumsallaşma

Bir önceki başlıkta toplum ve toplumsallaşmaya dair tanımlamalara yer verildikten sonra toplumsallaşamanın bireyin kendi kimliğini oluşturmasında etkili bir kültür aktarım süreci olduğu sonucuna varılmıştır. Bu başlık altında ise kısaca, toplumsallaşma sürecinin bir alt dalı olarak ele alınabilecek olan toplumun sahip olduğu siyasal kültürün bireye aktarılma süreci olarak özetlenebilecek siyasal toplumsallaşma konusuna değinilecektir.

Daha önce ele aldıklarımızdan görüleceği üzere toplumsallaşma temel itibariyle birey ve toplum arasında gerçekleşen bir süreçtir. Ancak siyasal toplumsallaşma sürecinde birey ve toplum arasındaki sürece devlet de dahil olmaktadır. Devletin de dahil olduğu bu toplumsallaşma türünde bireye siyasal norm ve değer yargıları aktarılarak birey bir *''siyasal insan''* olarak tasarımlanmaktadır (Demir, 2013: 40-50).

---

değerleri içerisinde bulunan ancak istenmeyen özellikleri barındıran bir kişilik de oluşturabilmektedir. Çünkü sosyolojik açıdan ele alındığında kültür, gündelik dilde kullanıldığı şekliyle bir toplumun salt iyi ve güzel yönleri değil, toplumda bulunan tüm nesnelerin ve fikirlerin toplamıdır (Schaefer, 2013: 53). Bu yönüyle değerlendirildiğinde toplumsallaşma, tek yönlü ve sonucu belli bir süreç olmaktan çok, belli belirsiz sınırlar içerisinde sonucu pek kestirilemeyen bir süreçtir. Toplumsallaşmanın kesin denilebilecek sonucu ise bireyin hayat boyu süren bu süreçte kendisine ait bir kişilik geliştirmesi ve içerisinde yaşadığı toplumun norm ve değerlerini öğrenmesidir. Bireyin bu norm ve değerlere tam olarak uymasa dahi bunların farkında olması, toplumsallaşmanın gerçekleştiğinin kanıtı niteliğindedir. Bu durum, aynı toplum içinde benzer bir toplumsallaşma süreci geçirmelerine karşılık farklı karakter ve kimlikler oluşturan bireylerin varlığına da açıklık getirmektedir.

Siyasal toplumsallaşma üzerine yapılan çalışmalar 1950'li yıllarda başlamıştır. Bunun sebebi ise II. Dünya Savaşı sonrasında bireylerin siyasal düşünceler uğruna nasıl başkalarını öldürebilecek bir hale geldiklerini ve nasıl siyasal öznelere dönüştüklerini anlamaya yönelik duyulan merak olmuştur (Türköz, 2016b: 98-99). Siyasal toplumsallaşma için yapılmış bir hayli tanım bulunmakla beraber, sistematik anlamda *''siyasal sosyalleşme''* (siyasal toplumsallaşma) kavramını ilk kullanan kişi olan siyaset bilimci Herbert Hyman'a göre siyasal toplumsallaşma, yetişkinlerin siyasal davranışlarının arka planında yer alan ve çocukluktan itibaren grup ve ailede öğretilen sosyal değerlerdir. Dawson ve Prewitt'e göre ise siyasal toplumsallaşma, insanın doğumuyla başlayıp, hayat boyu süren bir kültürel aktarım sürecidir. Easton ve Dennis ise siyasal toplumsallaşmayı bireyin siyasal sisteme uyum sağlama süreci olarak tanımlamışlardır (Akt: Yılmaz, 2013: 321). Yine başka bir tanıma göre siyasal toplumsallaşma,''*bir toplumda siyasal kültürün gelişmesi sonucu, toplumu oluşturan bireylerin içinde bulundukları toplumsal ve siyasal çevre ile yaşadıkları sürece doğrudan ve dolaylı olarak etkileşimleri sonucu, edindikleri siyasal kültürleri oranında ulusal ve öteki siyasal sistemlerle ilgili görüş, düşünce, tutum ve davranışların tümüdür*.'' (Öztekin, 2000: 213-214) ya da daha kısa bir tanımla, ''*siyasal sosyalleşme, bir ülkenin siyasal yaşamının parçası olmanın ne demek olduğunu öğrenme sürecidir.''* (Yılmaz, 2013: 322).

Siyasal toplumsallaşma ile ilgili yer verdiğimiz tanımların ortak noktası, bu sürecin bireyin siyasallaşması, yani siyasal bir varlık haline gelmesi ile ilgili olduğudur. Bireyin toplumsallaşma sürecinin bir parçası olarak içerisinde yer aldığı toplumun siyasal değer ve yargılarını içselleştirerek kendisine siyasal bir kimlik yaratmasına siyasal toplumsallaşma adı verilmektedir. Siyasal toplumsallaşma bütün toplumlarda yaşanan bir süreçtir ve çeşitli kurum ve faktörler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu kurum ve faktörlerin bazıları ile birey doğrudan iletişim içerisine girmekte ve samimi ilişkiler kurmaktadır. Bazılarıyla ise ikincil ilişkiler kurmaktadır. İlişkilerin şekline göre etkilenmenin boyutu değişmekle birlikte, birey tüm bu faktörlerden etkilenerek kendi siyasal kimliğini oluşturmaktadır (Yılmaz, 2013: 322). Tüm bu tanımlar

doğrultusunda değerlendirdiğimizde toplumsallaşmanın siyasal yönde olan serüveni siyasal toplumsallaşma olarak ele alınmaktadır diyebiliriz.[3]

Bireyin siyasal toplumsallaşma sürecinde etkili olan faktörler ise genel itibariyle bireyin toplumsallaşma sürecinde yapılan birincil faktörler ve ikincil faktörler ayrımına uygun olarak ele alınmaktadır (Akın, 2009: 165). İnsan, içine doğduğu aileden başlayarak hayatı boyunca sürekli farklı siyasal görüş ve düşüncelerle karşılaşmakta ve az çok hepsinden etkilenerek elde ettiği bilgilerle kendi siyasal görüşünü oluşturmaktadır. İnsanın siyasal toplumsallaşma süreci de yaşamı boyunca devam etmektedir. Siyasal düşüncelerini ilk olarak ailesinden alan birey, aile içerisinde hakim siyasi görüşün bilgisiyle donanarak hayata başlamaktadır. Evin dışında bulunan arkadaş çevresinde ve okul hayatında farklı siyasal görüş ve düşüncelerle tanışan bireyin siyasal düşüncesi değişimlere uğramaya başlamaktadır. Hayatı boyunca üyesi olacağı her topluluk bireyin siyasal düşüncesini etkileyecektir. Ayrıca bireyin siyasal toplumsallaşma sürecinde etkili olan faktörlerden bir diğeri ise siyasal partilerdir. Çünkü birey, kendi kendine bırakıldığında siyasal sisteme katılmada isteksiz bir hal almaktadır. Bireyin bu isteksizliğini ortadan kaldırarak onu sürekli olarak siyasal sisteme ilgi duyan, oy vermeye eğilimli ve sistemi etkileyebilecek düzeyde aktif bir unsur haline getirmek işi ise siyasal partilere düşmektedir (Dursun, 2006: 260-262).

[3] Özünde bir çeşit toplumsallaşma türü olması nedeniyle de zaten siyasal toplumsallaşma tanımları toplumsallaşma tanımları ile neredeyse aynıdır. Buradaki temel fark, içinde barındırdığı siyasal özelliklerdir.

Tablo 1. Siyasal Partilerin Toplumsallaşmaya Etkileri

1	Halka yasama ve yürütmeye yönelik bilgileri aktararak eğitici ve öğretici bir rol üstlenirler.
2	Siyasal sisteme yönelik kendi değerlerini halka dayatarak benimsenmesini sağlarlar.
3	Kendi varlıklarını devam ettirebilmek için siyasetle yakından ilgili bir kadronun yetişmesini ve kendisini geliştirmesini sağlarlar.

Kaynak: Dursun, D. (2006); *Siyaset Bilimi*, Beta Yayın, İstanbul. (Sayfa 262'de yer alan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır.)

Özetle siyasal toplumsallaşma, bireyin siyasal alana yönelik bir toplumsallaşmaya tabi tutularak siyasal bir insan haline getirilme sürecidir. Ancak bu süreç birey ve toplum ikililiği dışında aracı kurumların da yoğun etkisi altında şekillenir. Siyasal alanı kontrolünde tutan devlet ve siyasal alanda faaliyet gösteren oluşumlar olan siyasal partiler bireyin siyasal kimliğini şekillendirmesinde etkili belirleyiciler olarak karşımıza çıkarlar.

Çalışmanın devamında (bu çıkarımları temel alarak), devletin ve devletin yönetim gücünü elinde bulunduran siyasal iktidarın (özünde siyasal partilerin) genel itibariyle bireyin toplumsallaşma sürecine müdahelesi ile gerçekleştirilen ulus ve ulusal kimlik inşasına değinilecektir. Ancak öncelikle bu inşa sürecini daha iyi anlamlandırabilmek ve genelde toplumun ve özelde ulusların nasıl oluştuğunu birey-toplum ilişkisi içinde detaylı bir şekilde ele alabilmek için ‘‘inşacı teori’’ ve ‘‘sembolik etkileşimcilik’’ten bahsedilecektir.

1.2. İnşacı Teori: Konstrüktivist Yaklaşım

Bu bölümde, sosyal bilimler alanında çok uzun yıllardır süregelen birey-toplum ilişkisi üzerindeki tartışmalara cevap vermeye çalışan teorilerden biri olan ve Berger ve Luckmann tarafından geliştirilen inşacı teoriye değinilecektir.

Berger ve Luckmann, insanın diğer memeliler ile karşılaştırıldığında cenin süresinin tamamen tamamlanmadan dünyaya geldiği ve her ne kadar dürtülere sahip olsa da bu dürtülerin tam anlamıyla uzmanlaşmamış olduğunun üzerinde dururlar. Onlara göre insan, aslında tam manasıyla bir ‘‘insan’’ olarak dünyaya gelmemekte, doğduktan sonra içerisine doğduğu doğal ve insani çevreyle etkileşime girerek bir ‘‘insanlaşma’’ süreci geçirmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 73-74). Bu sebeplerden dolayı insanı az-gelişmiş olarak tanımlamışlardır (Balkız ve Öğütle, 2012: 36). Az gelişmiş olarak dünyaya gelen bu canlı, sosyal olarak inşa edilen gerçeklik içerisinde sadece bilincini ve sosyal eylemlerini belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda tüm organizmasını bu düzene uygun olarak şekillendirmektedir. Öyle ki bu gerçeklikler bireyin yürüyüş şeklinden duygularını ifade eden jest ve mimiklerine kadar yoğun bir şekilde organizmayı etkilemektedirler (Alpman, 2018: 20). Berger ve Luckmann bu durumu insanın kendi doğasını yaratması kısaca kendi kendini üretmesi olarak yorumlamışlardır. Onlara göre insan, benliğini oluşturan bazı ön varsayımları genetik olarak ebeveynlerinden alsa da bireyin benliği daha sonra nesnel ve öznel bir biçimde fark edilebilir şekilde kimlik olarak tecrübe edilerek kendisini gösterir. İnsan kendisini üretir ve bu üretim sosyal bir süreçtir. İnsan kendisini yarattığı bu süreçte sosyal bir düzen de yaratmaktadır. İnsanlar birlikte insani bir sosyal çevre üretmektedirler. Bu sosyal çevreye ait düzen de insanlar tarafından üretilir ve bu üretim dinamik bir şekilde sürekli olarak devam etmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 74-78). Bu yönüyle inşacı teoriyi dünyayı insanın dışında bir şey olarak kabul eden açıklayıcı yaklaşımlardan ayırmak ve dünyanın insan faaliyetleri sonucunda var olduğunu savunan oluşturucu teorilerin içinde saymak mümkündür (Kaya, 2008: 94).

Bu teoriye göre toplum ise hem nesnel bir olgusallığı bulunan hem de öznel anlamları ifade eden eylemlerce ifade edilmektedir (Balkız ve Öğütle, 2012: 35). Berger ve Luckmann, bireylerin doğdukları andan itibaren başlayarak yaşamlarında

‘‘gerçek’’ olarak kabul ettikleri ve hayatlarını bunlara göre şekillendirdikleri bazı düşünce ve davranış kalıpları olduğunu savunmaktadırlar ve onlara göre bu gerçek olarak kabul edilen düşünce ve davranış kalıplarının sayısı oldukça fazladır. Ancak bireyin hayatına yön veren bu gerçeklikler sosyal olarak inşa edilmişlerdir (Berger ve Luckmann, 2008: 3). Bu yönleriyle ele alındığında bu bilgi ve gerçeklikler özünde sorgulanmaya açıktırlar (Sarı Ertem, 2012: 182). İnsanın doğduğu andan itibaren başlayan ve yaşamı boyunca devam eden bu gerçekliklerin öğrenilme ve içselleştirilme sürecine ise sosyalizasyon (toplumsallaşma) adı verilmektedir. Berger ve Luckmann, bireyin içine doğduğu ve bir kimlik kazanmasına neden olan bu sosyal düzenin, bireyin ataları tarafından yani yine insanlar tarafından oluşturulduğunu kabul etmektedirler (Berger ve Luckmann: 2008). Kısaca insan eliyle yaratılan bu sosyal düzenin, yine insan tarafından dışsallaştırılarak sanki insanın varlığı dışında bir nesnelliği varmış ve hatta insan müdahalesine kapalıymış gibi bir algı yarattığını ve bu algının bireyin kimliğinin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadığını kabul ederler. Ancak sosyal düzenin insanlar tarafından ortaklaşa kurulduğunu, insanların müdahalesine açık olduğundan dolayı değiştirilebileceğini ve insan olmadan herhangi bir sosyal düzenden bahsedilemeyeceğini de belirterek bireyi sosyal düzenin yaratıcısı olarak kabul ederler (Berger ve Luckmann: 2008).

Bu teori, toplumun nesnel bir gerçeklik olarak ortaya çıkma sürecini ise *‘‘kurumlaşma’’* ve *‘‘meşrulaştırma’’* kavramları üzerinden tanımlar (Balkız ve Öğütle, 2012: 36). Kaç kere gerçekleştiğinin pek fazla önemi olmamakla birlikte insan faaliyetlerinin tamamı alışkanlık haline gelmeye yatkındır. Herhangi bir işin gerçekleştirilmesinde izlenen bir yol zamanla o işin gerçekleşmesi için izlenmesi gereken tek yol olarak nitelendirilmeye başlar. Bu durum insanları ihtimaller denizi içerisinde çırpınmaktan kurtararak onlara hazır bir yol haritası sunar. Alışkanlık haline gelen yani *‘‘mutatlaşan’’* insan faaliyetleri zamanla o faaliyeti gerçekleştiren bireyleri de kendisine benzeterek kurumlaşmaktadır. Kurumlaşmanın gerçekleşmesinden sonra bireyler kurumun kendileri tarafından oluşturulduğunun bilincini büyük ölçüde kaybederler ve kurum bireyler üzerinde kendi gerçekliklerini benimsetme gücünü ele geçirir. Kurumlar bu yönleriyle tarihi belleği kontrol gücünü de ellerinde bulundururlar. Ancak her ne kadar kurumlar bireyin dışında ve nesnel olarak dursalar

da nesnelleşmiş insan faaliyetlerinden başka bir şey değillerdir (Berger ve Luckmann, 2008: 80-92).

Berger ve Luckmann'a göre, *''toplum insani bir üründür, toplum nesnel bir gerçekliktir ve insan sosyal bir üründür.''* (Berger ve Luckmann, 2008: 92). Bu üç önermenin özünde anlatmak istediği şey, insan tarafından üretilen toplumun bireyin dışında bir nesnellik kazanarak kendi gerçekliklerini benimseyen bireyler yaratmasıdır. Bu şekilde düşüldüğünde bireyler de birer sosyal ürün olarak değerlendirilebilirler. Çünkü bireylerin oluşturduğu kurumlar kendi kuralları ile şekillenmiş olan sosyal ortam içerisinde yeni bireyler yaratmaktadırlar. Böylece her üç önermenin de birbirinin dinamosu olarak işlev gördüğünü söylemek mümkün olacaktır. Berger ve Luckmann'ın görüşlerinden yola çıkarak, bireyin kendi gerçekliklerini yaratarak oluşturduğu toplum (yani kurum) ve daha sonrasında bu gerçekliklerin dışsallaşması ile toplum (kurum) içinde yaratılan bireyin döngüsünü aşağıdaki şekil ile görselleştirebiliriz.

Şekil 1. Birey - Toplum Yaratım Döngüsü

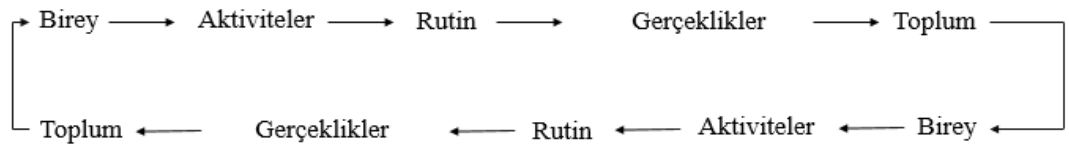

Kaynak: Şekil tarafımızca hazırlanmıştır.

İnşacı teoriye göre kurumlaşmadan sonraki aşama ise *''meşrulaştırmadır''*. Kurumlaşma sağlandıktan sonra kurumun ortaya çıkmasında rol oynayan neslin yerini sonraki nesillere bırakmasıyla birlikte kurum ve birey arasındaki bağda bir kopukluk ortaya çıkmaktadır. Toplumun bu yeni üyelerinin kurumların tarihiyle kendi biyografilerini ortak bir paydada buluşturması ve kendilerini kurumla özdeşleştirmeleri sağlanmak zorundadır. Meşrulaştırma olarak adlandırılan bu durum, özünde mevcut kurumsal düzenin gereklilikleri hakkında uygun izahatlar bulma ve kurumu haklılaştırma sürecidir (Berger ve Luckmann, 2008: 135-136). Yani, yeni neslin kurumun hafızasına ve kurumun ortaya koyduğu gerekliliklere dair kendi hafızasında bir bilgi olmaması, onların kurumla arasındaki bağın kurulması için farklı yollar izlenmesini gerekli kılar. Yeni nesil için tarihsel bir bilgi niteliğinde olan

kuruma dair ortak bir hafızanın yaratılabilmesi için ise bu neslin tamamına aynı şeylerin anlatılması gerekmektedir. Bu şekilde yeni nesil de bir toplumsallaşma sürecinden geçirilerek kurumsal hafızaya ortak edilmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 93). Geçmiş ve gelecek arasında bir bağ kurarak geleceği inşa edebilmek açısından tarihin düzenlenmesi ise meşrulaştırmanın en önemli ayağıdır (Alpman, 2018: 21). Ele aldığımız tüm bu süreci aşağıda yer verdiğimiz şekil ile özetleyebiliriz.

Şekil 2. Kurumlaşmanın Ortaya Çıkış Aşamaları ve Devamlılığı

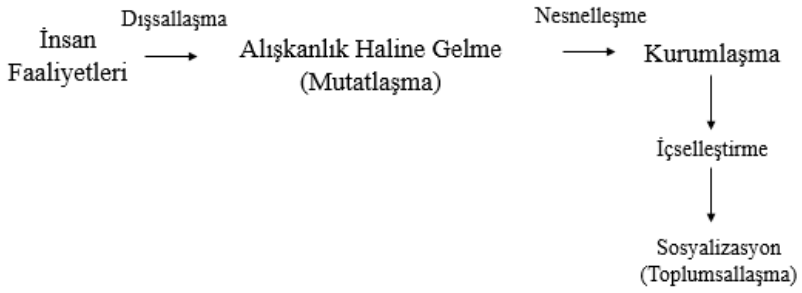

Kaynak: Şekil tarafımızca hazırlanmıştır.

İnşacı teoriyi birey - toplum arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan diğer teorilerden farklı kılan nokta toplumlar veya dünya üzerine genel açıklamalar yapmak yerine birbirinden bağımsız görünen olayların kavramsallaştırılmasını sağlayacak genel bir çerçeve sunması olmuştur (Kaya, 2008: 95). Özellikle bireyin sosyal faaliyetlerinin ‘‘kurumlaşması’’ ve birey dışında bir nesnellik kazanarak bu nesnelliği sürdürebilmesi noktasında ihtiyaç duyduğu ‘‘meşrulaştırma’’ ulus ve ulusal kimliğin inşa edilebilirliğine de bir dayanak oluşturmaktadır.

1.2.1. Sembolik Etkileşimcilik

Toplumsal gerçekliklerin birey tarafından üretildiğini iddia eden bir diğer teori ise sembolik etkileşimciliktir. Sembolik etkileşimin Weber’in *‘‘anlamacı’’* anlayışıyla taşıdığı benzerlikler sembolik etkileşimciliğin ilk nüvelerinin Weber’e kadar dayandırılmasına neden olmaktadır (Özalp ve Akkuş, 2017: 159). Weber’e göre sosyoloji, olması gerekeni değil olanı incelemek ile ilgilenmelidir ve birey anlamlı

davranışların tek taşıyıcısı olarak temele alınmalıdır (Kızılçelik, 1992: 148-150). Weber'e göre insanları hayvanlardan ayıran temel etken sosyal eylemleridir. Ona göre insan davranışları anlamlı eylemlerden oluşmaktadır ve bu eylemleri anlamlandırabilmek için eylemi gerçekleştiren aktörün niyetini anlamak gerekmektedir (Özalp ve Akkuş, 2017: 160-162). Bu nedenle Weber (2012: 112)'e göre sosyoloji; *''toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamakla ve dolayısıyla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklamasıyla ilgilenen bir bilimdir.''*

Weber'e göre bireyin eylemleri, bireyin farkında olarak veya olmayarak davranışına yüklediği öznel anlamların bir sonucudur. Weber, öznel bir anlam taşımayan tepkisel eylemlerin de varlığını kabul etmiş ancak anlamlı eylemler ile tepkisel eylemlerin kesin bir şekilde birbirinden ayrılmayacağını da belirtmiştir (Weber, 2012: 112). Weber'e göre insanlar kendi eylemlerinin amaçlarını içerden bakarak yani bu eylemi neden gerçekleştirdiklerini sorgulayarak anlayabildikleri gibi başkalarının davranışlarını da ancak onların ifade ettikleri veya onların eylemi gerçekleştirmelerine sebep olduğunu düşündükleri bazı yakıştırmalarla anlayabileceklerdir (Gerth ve Mills, 1987: 56). Ona göre birey, eylemlere öznel anlamlar atfetmektedir. Bireyin eylemlere atfettiği bu anlamlar onun çevresinde olup bitenleri algılamasında adeta bir süzgeç görevi görmektedir. Birey karşılaştığı eylemlerin farklı anlamlarını bu süzgeçte eleyerek kendi öznel yorumuna uygun bir şekilde algılamaktadır. Ancak bireyin bu öznel yorumunu şekillendiren hatta yönlendiren bazı kavramların varlığı da Weber tarafından kabul edilmektedir. Weber bu kavramları *''kolektif topluluk kavramları''* olarak adlandırmaktadır (Weber, 2012: 112-130).

Bu yönüyle Weber'in görüşleri makro-sosyolojik bir nitelik taşımaktadır. Ancak sembolik etkileşim, birey ve toplumun gündelik yaşamını ön planda tutarak Weber'e göre mikro-sosyolojik bir anlayışı benimsemiştir (Özalp ve Akkuş, 2017: 159) ve George Herbert Mead bu kuramın kurucusu ve en öne çıkan ismi olarak kabul edilmektedir (Poloma, 2012: 232).

Sembolik etkileşimcilik kuramın savunucuları, toplumu toplumsal etkileşimin gündelik formları üzerinden yaptıkları genellemelerle açıklamaya çalışmaktadırlar

(Schaefer, 2013: 15). Onlara göre toplumsal gerçekliklerin inşası, eylem ve anlamlandırma sürecinden oluşmaktadır (Güngör, 2013: 62). Sembolik etkileşimcilik, insan ile toplum arasındaki ilişkiyi insan ve toplumun özünde iç içe olduğu ve birbirlerinden tamamen bağımsız iki farklı olgu şeklinde incelenmesinin mümkün olamayacağı görüşü etrafında açıklamaya çalışmıştır (Güngör, 2013: 68). Toplumu oluşturan gerçekliklerin durağan bir yapıda olduğunu reddeden Mead, insanların ve özünde onların yarattığı toplumsal gerçekliklerin değişime açık dinamik bir süreç içerisinde olduğunu belirtir (Poloma, 2012: 233).

Kuramın temel prensiplerini formüle eden kişi olarak kabul edilen Blumer'e (Güngör, 2013: 61) göre ise toplum, özünde kişilerin arasındaki sembolik etkileşimin sonucunda ortaya çıkmaktadır (Poloma, 2012: 238). Sözü edilen etkileşimin temelde yüz yüze etkileşim olduğu varsayılsa da başka şekillerde de gerçekleşmesi mümkündür. Burada önemli olan ve üzerinde durulan temel nokta bireyin çevresini saran dünya ile doğrudan bir ilişki kurmuş olmasıdır (Dural, 2014: 187). Sembolik etkileşimciler, insanın, zihninin ürünü olan inançlarının, çeşitli düşünce ve davranış biçimlerinin bir dışa vurumu olarak toplumu ürettiğini savunurlar ancak bu ürünün zamanla üretenlerin dışında bir varlık elde ederek başkalarını ve hatta üretenlerin kendilerini dahi şekillendirecek bir duruma geldiğini de kabul ederler (Güngör, 2013: 65). Bu anlamda sembolik etkileşimcilerin de inşacı teorideki gibi birey tarafından üretilen 'ürünlerin' birey dışında bir nesnellik kazanarak (kurumlaşarak) bireyden bağımsız ve onun müdahelesine kapalı bir görünüm kazanıp onu şekillendirebilecek bir yapıya evrilebileceklerini kabul etmiş olurlar.

Sembolik etkileşimcilere göre insanlar, diğer insanları, ilişkileri, maddi şeyleri ve sembolleri kapsayan bir *''anlamlı nesneler dünyasında''* yaşamaktadırlar ve onlara göre semboller bireyler arasındaki iletişimin başlıca unsurlarındandır (Schaefer, 2013: 15). Herhangi bir varlığın insan zihnindeki görüntüsü olarak tanımlanan sembolleri sembolik etkileşimciler insanlara özgü bir gerçeklik olarak kabul etmektedirler ve onlara göre semboller sosyal etkileşimin bir ürünüdürler (Arslantürk ve Amman, 2012: 495). Sembollerin taşıdıkları anlamlar (bu anlamlar bireyden bireye değişiklik gösterebilmekle birlikte) kültürel sistem içinde aktarılmaktadır (Güngör, 2013: 62). Bireyin düşünme şeklinden konuşmasına kadar her şeyini etkileyen semboller, kişiden

kişiye değişen bazı anlam farklılıklarına rağmen bireyin ve toplumun gündelik yaşantısından kültür aktarımına kadar yaşamlarının her alanında büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca semboller toplumsal değişimin ve bu değişimin yönlendirdiği gündelik hayatın yeniden inşasında da oldukça başat bir rol üstlenmektedirler. Yeniden inşa edilen inançların ve tutumların aktarımı da semboller vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bireyin gündelik yaşamı içerisinde kabullendiği sosyal pratiklerin hem bireyin hem de grubun kimliğini şekillendirmede oldukça önemli bir unsur olduğunu (Özalp ve Akkuş, 2017: 159) göz önünde bulundurduğumuz da sembollerin önemi bir derece daha anlaşılmaktadır.

Sembolik etkileşimcilerin üzerinde en çok yoğunlaştıkları konu ise sosyal eylem ve bu eylemlere bireyler tarafından verilen anlamlardır (Arslantürk ve Amman, 2012: 493). Onlar, toplumsal ilişkilerin belirli bir kesinlik içerisinde gerçekleşmediğini tam aksine karşılıklı kabullere açık olan birbiriyle ilişkili eylemlerden meydana geldiğini iddia ederler (Giddens ve Turner, 2013: 99). Sembolik etkileşimcilere göre eylem, toplumsal uyarana verilen tepkilerden ziyade insanların çevresindeki nesnel uyaranlara yüklediği öznel anlamların bir sonucudur (Poloma, 2012: 232). Temelde insan eylemlerinin altında yatan sebebe yönelen sembolik etkileşimcilik kuramı, Blumer tarafından belirlenen şu üç önermeye dayanmaktadır:

- İnsanların şeylere karşı tavırları onlara yükledikleri anlamlar çerçevesinde şekillenir.
- İnsanların şeylere karşı oluşturdukları bu anlamlar çevreleriyle girdikleri ilişkilerin etkisiyle yani insanın çevresiyle olan etkileşimiyle oluşur.
- İnsanın şeylere verdiği anlamlar yoruma açıktır ve zaman içinde değişime uğrayabilir (Poloma, 2012: 234).

Bireyin bu anlamlandırma süreci, çevresiyle olan ilişkilerinin etkisinde gerçekleşir. Özellikle bireyin önemsediği ‘‘diğerleri’’ ile girdiği etkileşim nesnelere verdiği anlamları oluşturmasında temel etkendir. Toplum da özünde bireyin diğerleri ile aynı eylemi gerçekleştirmesi sonucunda ortaya çıkan eylemsel birlikteliktir (Poloma, 2012: 235-237).

Şekil 3. Sembolik Etkileşimcilere Göre Nesne-Birey Etkileşimi Döngüsü

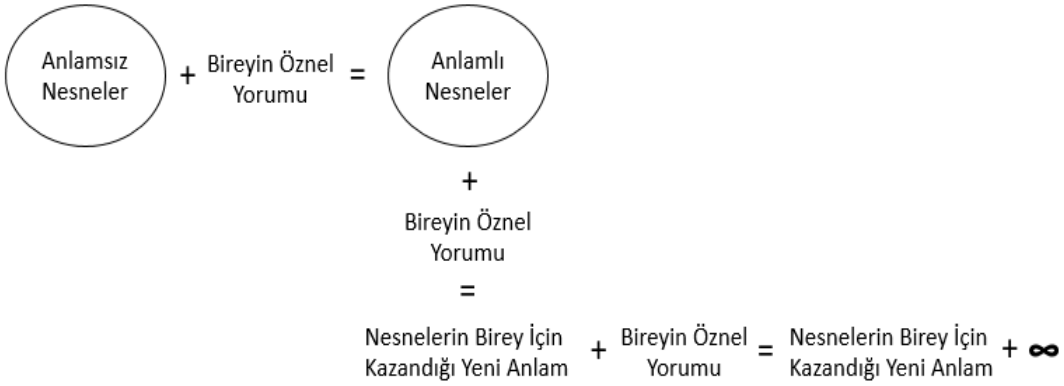

Kaynak: Şekil tarafımızca hazırlanmıştır.

Sembolik etkileşimciliğin ilk temsilcilerinden W. I. Thomas'ın insanların gerçek olarak kabul ettikleri öznel tanımlamaların nesnel gerçek sonuçlara sebep olacağı şeklindeki düşüncesi ve Charles H. Cooley'in toplumların gerçekliklerinin, insanların birbirleri hakkındaki tasarımlarına dayandığı şeklindeki gerçeklik tasarımı sembolik etkileşimcilerin gerçekliğe bakışını özetler niteliktedir (Poloma, 2012: 231-232). Sembolik etkileşimciler, bireyin eyleme geçmeden önce karşılaştıkları davranışları yorumladıklarını ve bu yorumlama doğrultusunda eyleme geçtiklerini belirtir (Güngör, 2013: 65).

Bu bilgilerden yola çıkarak sembolik etkileşimciliğin sosyal yapının bireyi değil bireyin sosyal yapıyı ürettiğini savunduğunu ve bu yönüyle inşacı yaklaşım ile benzeştiğini söylemek mümkündür. Ancak sembolik etkileşimciler bireyi daha ön planda tutmuşlar ve toplumun birey üzerindeki etkisini tam olarak reddetmemekle birlikte bireyin toplum üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Sembolik etkileşimcilerin ana odak noktasının bireyler arasındaki etkileşim ve bireyin eylemleri olduğunu söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır.

İnşacı teori ve sembolik etkileşimcilik ile ilgili söylediklerimiz genel olarak düşünüldüğünde birey, sosyal olarak inşa edilen düzen içerisinde nesnelere yönelik yaptığı öznel yorumlamalarla onlara bir anlam kazandırır. Bireyin nesnelere yüklediği bu anlamlar, onun sınırları bu anlamlarca belirlenmiş bir algı çerçevesi yaratmasına sebep olur. Birey, algı alanına girmeyen olayları ve nesneleri dikkate almaz ve

girenleri mevcut algı çerçevesi doğrultusunda değerlendirir. Kısacası birey için bir algıda seçicilik yaşanır. Birey oluşturduğu bu algı çerçevesinin ona kazandırdığı bakış açısıyla çevresinde olup biteni yorumlamakta ve daha sonra eyleme geçmektedir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda bireyin nesnelere yüklediği anlamlar ve eylemleri arasında bir bağ söz konusudur.

Böylece bireyin kurumlaşan eylemlerinin mutatlaşarak birey dışında bir nesnellik kazanması ile oluşan toplum ve ona ait düzenin bireyi yönlendirebilecek bir dışsal gerçekliğe kavuştuğu varsayımı üzerinden hareket edebiliriz. Bu yönlendirme bireyin doğduğu andan itibaren çevresini sarar ve toplumsallaşma adı verilen süreç içerisinde yaşadığı süreç boyunca onu şekillendirmeye devam eder. Bu süre zarfında birey, etkileşim içinde olduğu her şeyden etkilenerek oluşturduğu kimliği doğrultusunda çevresinde olup bitenleri yorumlar ve bu yorumlar çerçevesinde eyleme geçer. Böylece bireyin kendi ürettiği bir sistemin ürünü haline geldiği de söylenebilir. Ancak toplumu ve toplumsal düzeni her ne kadar birey tarafından yaratılmış bir şey olarak ele alsak dahi sosyal bir düzenin varlığını kabul ettiğimizde, bireylerin üyesi oldukları toplulukların değer ve normlarını benimsemeleri için nelerin gerekli olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki başlıkta sosyal düzenin inşacılarından sonraki nesillerin, atalarının kurduğu sosyal düzenin içine nasıl dahil edildiği ve gelecek nesillerin bu düzeni aktarmak için nasıl bir aracı rolüne büründürüldükleri kolektif kimlik kavramı altında incelenilecektir.

1.3. Kolektif Kimlik İnşası: Kolektif Bellek, Referans Kriterleri ve Törenler

Kimlik kavramı sosyal bilimlerde her ne kadar tartışmalı bir konu olmayı sürdürse de sosyoloji ve siyaset bilimleri kimliği, toplumsal ve siyasal alanda şekillenmesi temelinde incelemişlerdir (Semerci, Erdoğan ve Önal, 2017: 15-16). Kimliğin bireysel ve kolektif olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bireysel kimlik, bireyin kendisine biçtiği rol ve davranış kalıpları doğrultusunda kendisini tanımlama ve kendisini algılama biçimidir. Kolektif kimlik ise bireyin üyesi olduğu toplumun değer ve

normlarını içselleştirdikten sonra bu değer ve normlara uygun olarak edindiği kimliktir (Özdil, 2017: 388-391).

Kimliklerin nasıl oluştuğuna dair görüşler kimliklerin doğal olarak var olduğunu savunan görüşler, kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiğini savunan görüşler ve bu iki görüşün bir sentezi olarak kabul edilen etno-sembolizm (milli kimliklere dair bir özün bulunduğunu ancak mevcut kimliklerin modern ulus devletler eliyle şekillendiğini savunan görüş) olmak üzere üç farklı doğrultuda ele alınmaktadır (Semerci, Erdoğan ve Önal, 2017: 16). Bu çalışmada ise kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiği teorisi üzerinden kolektif kimlik ve kolektif bellek (hafıza) kavramları açıklanmaya çalışılacaktır.

Kimlik, temelde benzerlik ve farklılıklar üzerine kurulan bir kavramdır. Kimlik oluşumu, bireyin veya grubun kendisini diğerleriyle benzeştirme ve aynı zamanda ayrıştırma sürecidir. Birey veya grup kendisine has özelikleri kendisine benzemeyen yani kendisinden olmayanlarla karşılaşınca ya da tam tersi kendisine benzeyen başkalarının da olduğunu fark ettiğinde anlar. Kimlik kavramı bu nedenle biz ve bizden olmayan (öteki) kavramları üzerinde durmaktadır (Özdil: 2017). Kimlik kavramının *''aynı''* ve *''sürekli''* anlamlarına gelen Latince *''idem''* köküne dayanması da kavramın neden benzerlikler ve bu doğrultuda farklılıklar üzerinde incelendiği ortaya koyar niteliktedir (Vatandaş, 2010: 13-14). Kısaca kimlik 'biz'e ihtiyaç duyduğu kadar bir 'öteki'ye de ihtiyaç duyar. Grup, öteki sayesinde ne olduğu kadar ne olmadığını da tanımlamakta ve kendi sınırlarını belirlemektedir. Sosyal bir sürecin sonucu olarak karşımıza çıkan kimlikler inşa edilmeye, tekrarlanmaya ve yeniden yaratılmaya ihtiyaç duyarlar. Kolektif kimlik ise bireyin kendisini üyesi olduğu grupla özdeşleştirmesini, grubun diğer üyeleri ile benzeştirmesini ve o gruptan olmayanlarla farklılaştırmasını kısaca toplum içerisinde kendisini konumlandırmasını sağlar (Semerci, Erdoğan ve Önal, 2017: 16-17).

Toplumsal ilişkiler (sosyal ağlar ve faaliyetler) içerisinde inşa edilen kolektif kimliklerin (Vatandaş, 2010: 23) oluşmasını sağlamak amacıyla toplumun tüm üyelerinde ortak olarak bulunduğu kabul edilen bazı niteliklerin (örneğin dil, din, ırk vb.) vurgulanması gerekmektedir. Vurgulanan bu nitelikler toplumun üyeleri arasında

''bizlik şuuru'' oluşturarak bir birliktelik sağlanmasına katkı sağlar (Gümüş, 2010: 118). Grup içinde yer alan bireylerin sahip olduğu farklı kriterler içerisinden hangilerinin toplum için referans olarak alınacağı yani hangilerinin yüceltilip hangilerinin yok sayılacağı ise toplumsallaşma kurumlarını elinde bulunduran seçkin zümrelere aittir (Gümüş, 2002: 165). Bu güce sahip olan seçkin zümreler referans alınmasını istedikleri kriterlerle kolektif belleği şekillendirmekte ve bu nitelikleri barındıran bir kolektif kimlik inşa etmektedirler.

Kolektif kimliği besleyen (hatta var eden) pek çok farklı unsur bulunmaktadır. Grubun ortak geçmişi ve anıları, inanç ve değerleri, bilgileri, çeşitli sembolleri, anıtları, tarihi yapıları vb. gibi kolektif kimliği besleyen bu farklı unsurlar*''kolektif bellek''* olarak ifade edilir (Vatandaş, 2010: 22). Kolektif bellek bu yönüyle kolektif kimliğin oluşmasına ve varlığını devam ettirmesine temel teşkil eder. İlk defa Maurice Halbwachs tarafından sistematik bir şekilde ele alınan kolektif bellek kavramı (Hasanov, 2016: 1438) sayıları iki kişiden milyonlarca kişiye kadar değişebilen insan gruplarının ortak bir hafıza oluşturması olarak tanımlanabilir (Biletska, Şahin ve Şükür, 2014: 94). Bu ortak hafızanın bireyin anılarından geleneklere ve mitlere, dilden sanata kadar insanın inşa ettiği dünyanın tüm öğeleri içerisinde bulunduğu iddia edilmektedir (Olick, 2014: 181). Bu iddia ile anlatılmak istenen, tüm insan yaratımlarının kolektif belleğin etkisinde şekillendiğidir. Yani toplumun sahip olduğu ortak değerler ve anılar bütününde.

Halbwachs (2017: 10-15) bireyin tüm hatıralarının kolektif olarak saklandığını ve bireyin aslında yalnız olduğunu düşündüğü en derin anlarda bile asla tamamen yalnız olmadığını iddia eder. Çünkü ona göre birey, bir gruba ait olduğu andan itibaren artık kendisini o gruptan bağımsız olarak tanımlayamamakta, geçmişini grubun geçmişi ile özdeşleştirmekte ve grubun hafızası onun hafızası haline gelmektedir. Bu nedenle de bireyin hatıralarını başkaları vasıtasıyla hatırladığını savunur. Halbwachs, bu yönüyle toplumsal düşüncenin birey üzerindeki etkisini (soluduğumuz ancak farkında olmadığımız) atmosfere benzetmektedir. Birey kendisine ait olduğunu düşündüğü fikirlerin, duygu ve düşüncülerin çoğunda toplumsal düşüncenin etkisi altında olduğunu dahi fark etmemektedir (Halbwachs, 2017: 27-34). Her ne kadar hatırlama

eylemini gerçekleştiren birey olsa da, bireylerin anılarına şekil veren çerçeve toplumsal olarak belirlenmektedir (Assmann, 2015: 44).

Halbwachs (2017: 66), hatırayı *''şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla yapılan geçmişin bir yeniden inşası''* olarak tanımlamaktadır. Çünkü ona göre hatıralarımız, grubun tarihiyle bir bütün haline gelen kişisel tarihimiz içerisinden yine grubun bize hatırlattığı için farkında olduğumuz anılarımızdan ibarettir. Bireyin hafızası doğduğu andan itibaren adeta üyesi olduğu grup veya grupların ona sunduğu toplumsal bağlamlara göre şekillenmekte ve birey çoğu zaman farkında olmadan içerisinde yer aldığı bu grup veya grupların yaşantısına ve düşüncesine belirgin bir şeklide katılmaktadır. Geçmişine yönelik tüm bilgilerini kendisinden önceki kuşaklardan elde eden birey bu nedenle onların kendisine aktardıkları bilgiler doğrultusunda kendisine ve ait olduğu gruba yönelik bir algı oluşturacaktır. Buradan bireyin kendisinin ve ait olduğu grubun tarihi olarak adlandırdığı şeyin özünde onun ve ait olduğu grubun tüm tarihi içerisinden sadece ona aktarılan kısmı yani grubun kolektif belleği olduğu sonucuna varabiliriz. Bu da tarih ve kolektif bellek kavramlarının eş değer olmadığını gösterir.[4]

Özetle kolektif belleği, kolektif kimliği oluşturmak ve grup üyelerini ona bağlı tutmak için gerekli olan algı çerçevesi ve grubun hatırladığı geçmişi olarak tanımlayabiliriz. Kolektif kimliğin inşası için gerekli olan bilgiyi birey buradan edinir. Çünkü birey gündelik hayata dair akla gelebilecek en basit sorulara dahi cevap verirken içinde yer aldığı grubun dinamiklerine bağlı bir şekilde cevap verecektir (Connerton, 2019: 39). Halbwachs (2017: 15), çevremizdekileri, onlara dair bildiklerimize göre tanımladığımızı düşünmektedir. Çevremizdekilere dair öğrendiğimiz birçok şeyin içinde yer aldığımız grup veya gruplar tarafından bize aktarıldığını göz önüne aldığımızda, hayata dair tanımlamalarımızın tamamının kolektif belleğin etkisinde şekillendiğini kabul etmiş oluruz. Nora (2006: 19)'nın

[4] Buradan çıkarılması gereken temel sonuç, kolektif bellek kavramı ile tarihin birbirini karşılamadığıdır. Kolektif bellek, tarihin içerisinden çekilip alınarak (deyim yerindeyse ''cımbızlanarak'') bireyin hafızasına yerleştirilen tarihtir. Bu tarih, gerçeklerden saptırılmış ya da yeni baştan yaratılmış da olabilir. Hatta çok önemli bazı tarihsel olaylar kolektif bellekte hiç yer almayabilir. Bu durum ise bellek savaşlarına yol açmaktadır. (Örnek olarak, Sultan Vahdettin'in Kurtuluş Savaşındaki rolüne yönelik tartışmalar, ya da Çanakkale Savaşına yönelik efsanevi anlatımlar (melekler, ruhlar vb.) gösterilebilir.)

hafızanın gruplar tarafından üretildiği düşüncesi de yine bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu durum, kolektif bellekte nelerin yer aldığının nasıl bir kolektif kimlik yaratılacağının temel faktörü olduğunu göstermektedir.

Assmann (2015), bireylerin bire bir şahit oldukları ve başkaları tarafından şekillendirilmemiş anılarının yer aldığı belleği *''iletişimsel bellek''* olarak nitelendirmiş ve bu anıların gelecek kuşaklara herhangi bir yolla (sözlü, yazılı, görsel vb.) aktarılmadığı takdirde anıyı hafızalarında taşıyan kişi veya grupların yok olması ile (3-4 kuşak) tarihten silineceğini ifade etmiştir. Buna karşılık Assmann'ın *''kültürel bellek''* adını verdiği bellek türü ise, bireyin kendisinin şahit olmasa dahi içinde yer aldığı çevre tarafından ona aktarılan geçmişi ve geçmişine dair anılarıdır. Bu yönüyle Asmann'ın kültürel bellek adını verdiği şeyin kendisinin ve grubun işlenmiş hafızası yani kolektif belleği olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre kültürel bellek her ne kadar gelenek ve iletişimden beslense de bunlar tarafından belirlenmemektedir çünkü aksi takdirde yaşanan devrimlerin, çatışmaların ve çeşitli yenilemelerin açıklanmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir (Assmann, 2015: 30). Düşünüldüğünde, gelenek ve bu gelenekler çerçevesinde süregiden bir iletişimsel ortamda yeni toplumsal olguların ortaya çıkması pek mümkün olmayacaktır. Bu durum ise kolektif belleğin şekillenmesinde başka unsurların da rol oynadığını göstermektedir.

Kolektif belleğin bize hayatı nasıl algılayacağımız hakkında bir çerçeve sunduğunu ve bu çerçevenin içinden bakarak etrafımızda olup bitenleri yorumladığımızı (Halbwachs: 2017) kabul ettiğimizde bu çerçevenin nasıl şekillendiği oldukça önemli bir hal alır. Bu durumda şu soru ortaya çıkmaktadır; Kolektif bellekte neyin nasıl ve ne kadar yer alacağını belirleyen, kolektif belleği şekillendirip yeni bir kolektif kimlik yaratabilen, temel güç veya güçler nelerdir ve bu amaç doğrultusunda hangi yöntem ve araçları kullanmaktadırlar?

Çevremizi algılama biçimimizi oluşturan kolektif bellek, üyesi olduğumuz grupların (devlet, dernek, cemaat vb.) çıkarları doğrultusunda çeşitli yöntem ve araçlarla oluşturulur (Gümüş, 2010: 120).[5] Olick (2014: 179)'de güçlü kurumların

[5]Ayrıca bu çalışmada da görüleceği üzere gerek bünyesindeki kişi veya gruplar (üyeler) gerekse kendi bünyesinde olmasa dahi etkisi altına alabileceği (mitingler, bildiriler, basın açıklamaları vb. yollar ile) geniş kitleler ile siyasal partiler de kolektif bellek üzerinde etkileyici bir güce sahiptirler. Özellikle

tarihsel olaylara etki etme gücünün fazla olduğunu belirtmiş ve bireylerin neyi hatırlayacaklarını ve nasıl hatırlayacaklarını bu kurumların belirlediğini ifade etmiştir. Kolektif bellekte neyin nasıl yer alacağı belirlenirken ya da bellek bazı değişikliklere uğratılmak istendiğinde genellikle temel alınan şey güncel çıkarlar olmaktadır. Grubun hatırları mevcut durumu destekler nitelikte yeniden tasarlanmakta ve böylece zamanın stratejisine uygun bir hatırlama meydana getirilmektedir (Schudson, 2007: 184).[6]

Kolektif bellek, topluluğu oluşturan bireyler arasında kendiliğinden oluşmamakta ve oluştuktan sonra gelecek nesillere kan bağıyla aktarılmamaktadır. Topluluk içerisinde zamanla var olan kolektif bellek çeşitli yöntemler aracılığıyla topluluk üyeleri arasında yayılmaktadır (Çınar, 2017: 139). Kolektif belleğin inşasında, inşa edilen belleğin korunmasında ve gerektiğinde yeniden inşa edilmesinde ise birçok farklı faktörün etkisi bulunmaktadır. Kolektif belleğe uygun bir bilincin yaratılması ve bu bilincin varlığını koruması için bireyin grup ile olan bağının sürekli diri tutulması gerekmektedir. Bu canlılık sağlanan birlikteliğin hayati fonksiyonudur (Gümüş, 2010: 119). Çünkü bellekte nelerin nasıl tutulduğunu ve ne kadar tutulacağını belirleyen temel faktör bireysel yönelimlerden ziyade çevresel faktörlerdir. Bu da demektir ki, bireyin grup ile iletişiminin dışında kalan her şey bireyin algısının dışında kalacağından dolayı zamanla unutulacak ve kolektif bellekte edindiği yeri kaybedecektir (Assmann, 2015: 26-45). Öyleyse bireyin grup ile arasında bir bağ kurması, bu bağı kuvvetlendirmesi ve koruması için kullanılan bazı yöntem ve araçlara değinmemiz gerekmektedir.

Kolektif kimliğin oluşmasında ortak geçmiş vurgusu da oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Özdil, 2017: 392). Collingwood (2007: 46) tarihin insanın geçmişine yönelik bilgi elde etmesini, bu sayede ne olduğunu, ne olmadığını, neler yaptığını ve yapabileceğini öğrenmesini, böylece kendisini tanımasını sağladığını ifade etmiştir. Bu yönüyle bireyin tarih bilgisi kendisini tanımlamasında oldukça etkili olacaktır. Bu nedenle kolektif kimlik inşa edebilmek için ortak bir geçmiş ve köklü bir tarih

siyasal iktidarı eline geçiren siyasal partiler devletin aygıtları aracılığıyla toplum üzerinde geniş bir etki alanına sahip olacaklardır.

[6] Bradbury'nin ''Fahrenheit 451'' adlı romanında yangınları söndürmek için kurulan itfaiye teşkilatının zamanın stratejisine uygun bir şekilde evrimleştirilerek yangın çıkaran bir teşkilata dönüştürülmesi ve geçmişte gördükleri işlevin kolektif belleğin dışında bırakılarak adeta unutturulması, bu konuya iyi bir kurgusal örnek teşkil etmektedir (Bradbury: 2012).

bilgisinin grup üyelerine yansıtılması gerekmektedir. Ancak geçmişin deneysel olarak algılanmasının mümkün olmaması (Collingwood, 2007: 366) tarihin aktarımlarla elde edilmesini zorunlu kılmaktadır. Kısacası birey tarihini kendisine anlatılan kadar ve anlatıldığı şekliyle bilebilmektedir. Böylece bireyin tarihsel bilgisini çok büyük oranda üyesi olduğu toplumdan elde ettiğini kabul edersek, bireylerin tarihsel bilgilerinin üyesi oldukları grubun kolektif belleğinin ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, Halbwachs (2016: 18-19)'ın toplumların baskın fikirlere uygun tarihsel imgeler yaratmak ve geçmişi yeniden inşa etmek için kolektif belleği kullandığı iddiası ile örtüşmektedir. Kısacası kolektif belleğe etki etme gücünü elinde bulunduranlar, geçmişin bilgisini yeniden düzenleme gücüne sahiptirler. Connerton (2019: 9)'un bugünü geçmişin olaylarıyla ve nesneleriyle kurduğumuz bağ ile yaşadığımız ve bu bağın yaşadığımız andaki toplumsal düzeni meşrulaştırdığı yönündeki ifadesini düşündüğümüzde, geçmişe yönelik algıyı yönetebilmenin ne derece önemli olduğunu çok daha iyi kavrayabiliyoruz. Zira çok köklü bir geçmişi olduğu yönünde bir imaj yaratılmaya çalışılan geleneklerin dahi büyük bir kısmının aslında gayet yakın olarak nitelendirilebilecek bir tarihte icat edilmiş gelenekler olduğunu savunan Hobsbawm, ayrıca icat edilen bu geleneklerin geçmişe yaptıkları vurgu ile görünürlük kazandıklarından dolayı kendilerini grubun geçmişine entegre ederek bir süreklilik imajı yaratmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu nedenle bireylere sunulan tarihin ve bu tarihe aitmiş imajı verilen geleneklerin, özünde belirli ideolojileri hakim kılmak amacıyla özenle seçilmiş bilgilerden (kendi ifadesiyle: *''bilgi paketleri''*) ibaret olduğunu belirtmiştir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 1-17).

Ortak geçmiş algısının oluşturulmasında ve bu algının oluşturduğu bağın korunmasında etkili faktörlerinden bir diğeri ise bu algıya yönelik yapılan yinelemelerdir. Hafıza üzerine yapılan çalışmalarda tekrar etmenin hem hatırlama hem de unutma üzerinde çok önemli bir yeri olduğu kabul edilmektedir (Karaarslan, 2014: 18). Bu nedenle kolektif belleğin inşasında da tekrarlamaların ve hatırlatmaların yeri oldukça önemlidir. Bu önemden dolayı grup, hatırlatmalar ve tekrarlarla sürekli olarak bireyin kendisiyle olan bağını tazelemekte ve kolektif belleği şekillendirmektedir. Buradan kolektif belleğin yeniden inşa edilmek istenmesi durumunda unutturulmak istenen şeylerin grubun algısı dışında tutulması ve kolektif bellek içerisine sokulmak

istenen şeylerin ise grubun algısı içerisine dahil edilerek vurgulanması gerektiği sonucuna varabiliriz.

Yukarıda yer verdiğimiz sebeplerden dolayı kolektif belleğin canlı tutulması ve grubun kolektif kimliğinin gelecek nesillere aktarılması için hatırlamaya ve tekrarlamaya yönelik birçok farklı yöntem bulunmaktadır. Ayinler, merasimler, çeşitli anma törenleri bu amaçla kullanılan yöntemlerin en başta gelenlerindendir (Akt: Gümüş, 2010; 119). Bireyin, grubu ve değerlerini uzun bir süreklilik içinde var olagelmiş olarak algılamasını sağlayacak bir tarih bilgisi ile donatılması, çok eski zamanlardan beri yapılıyormuş imajı verilen ritüellere ve törensel uygulamalara katılması, bireyin kolektif kimliği içselleştirmesi ve kendisini yaşadığı toplumla özdeşleştirmesini sağlamaktadır.

Bireyin grup ile olan bağının canlı tutulması ve kolektif bir bilincin oluşturulmasında ve varlığını korumasında hatta değiştirilmesinde en etkili hatırlatma ve tekrarlama faktörlerden biri ise ritüellerdir. Genellikle belirli zamanlarda ve belirli davranış kalıpları içerisinde birey veya gruba ait değerlerin tekrar edilmesi olarak tanımlanan ritüeller, çoğunlukla kolektif bir nitelik taşımakta ve grup üyelerinin aralarındaki bağları güçlendirirken aynı zamanda onların geçmişleri ile gelecekleri arasında bir köprü inşa etmektedir (Karaman, 2010: 227). Sabit bir düzen içerisinde adeta birbirinin birebir kopyasıymışçasına gerçekleştirilen anma törenleri de katılanlar arasında bizlik şuuru oluşmasına ettiği etkiyle yine kolektif kimliğin inşası için oldukça önem arz etmektedir (Akt: Gümüş, 2010: 119-120). Connerton (2019: 12)'da geçmişe ait imgelerin ve geçmişin bilgilerinin grup üyelerine törensel uygulamalarla aktarıldığını ve hatırlatıldığını, böylece canlı tutulduğunu belirtmiştir. Belirli aralıklarla tekrarlanan törenler, bu sayede geçmişin kesintisiz bir şekilde bugüne aktarıldığı imajını yaratırlar ve gruba ait geleneklerin yeni nesillere aktarılmasında bir aracılık görevi üstlenirler (Karaman, 2010: 233). Ayrıca törenlere katılanların birbirleriyle kurdukları dolaysız iletişim de aralarındaki birlik ve beraberliğin kuvvetlenmesi için uygun ortamı sağlamaktadır (Akt: Gümüş, 2002: 165).

Pierre Nora ise süreklilik duygusunun mekanlar ile sağlandığını ifade etmiş ve hatıraların tarihin tozlu sayfalarında yerini almasını engelleyen şeyin *''hafıza*

mekanları'' adını verdiği bu mekanlar olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bayramlar, anıtlar, müzeler, arşivler vb. topluluğun varlığını sonsuza kadar sürdürme arzusunun mekânsal örnekleridir. Topluluğun geçmişte verdiği bir savaş hafıza mekanı değildir ancak bu savaşa dair bir anma töreni tayin edilmesi veya savaşın kalıntılarının sergilendiği bir müze açılması söz konusu savaşı hafıza mekanı haline getirmektedir. O, bir olayın tarihin derinliklerine gömülmesini önleyen şeyin (ya da tarihin derinliklerine gömülmüş bir olayı tekrar gün yüzüne çıkaran şeyin) hafıza mekanı haline getirilmesi olduğunu savunur. Ona göre tarih ve hafıza zıt kavramlardır ve hafıza mekanı halini alan şeyler tarihin elinden kurtulurlar (Nora, 2006: 1-37).

Schudson (2007: 195)'a göre ise törenler, resmi tatiller, anıt ve abideler grubun geçmişinde yer alan bazı anıların dönüştürülerek onlara yeni anlamlar yüklenmesine ve böylece geçmişe yönelik algılarımızın istenilen doğrultuda yönlendirilmesine aracı olurlar. Çünkü hatıralar zamanla silikleşir, detaylar unutulur ve duygu yoğunlukları azalır. Bu noktada geçmiş, anma törenleri ve yıldönümleri gibi kurumsallaşmış tekrarlar üzerinden onların hatırlattığı şekliyle hatırlattığı ölçüde anımsanmaya başlar (Schudson, 2007: 182-184). Bu şekilde geçmişi yeniden yazma gücünü elinde bulunduranların geleceğin rotasını çizme gücüne de sahip olacakları oldukça açıktır. Neticede geçmişte ne olduğumuz hakkındaki fikrimiz gelecekte ne olacağımıza dair fikrimizi de şekillendirecektir.

Ancak geçmişin tümünü değil, geleceğe taşımaya değecek nitelikte olanlarını hatırlarız ve bu hatıralar güncel çıkarları destekleyecek bir biçimde yeniden tasarlanır. Schudson (2007: 184-195), bu tasarımda kullanılan yöntemleri *''araçsallaştırma''* olarak adlandırır. Sansür ve örtbas, bastırma, öyküleme, törenselleştirme, anıtsallaştırma vb. yöntemlerle geçmiş, bugünün şartlarına hizmet edecek bir hale büründürülür.

Yukarıda sözü edilen hafıza mekanlarının ise genellikle mağduriyetler ve zaferlerden beslendiği söylenebilir. Ortak mağduriyetler, grup içinde bir birliktelik duygusu yaratılmasını ve aynı zamanda grubun kendisi dışındakileri ötekileştirerek kendi varlığını garanti altına almasını sağlamaktadır. Birey, kendisi bizzat deneyimlememiş olsa dahi grubun geçmişinde yer alan mağduriyetlerin kendisine

aktarılması ile grubun diğer üyeleriyle yakınlaşmaktadır ve böylece grup içindeki bizlik şuuru güçlenmektedir (Semerci, Erdoğan ve Önal: 2017). Yine grubun geçmişinde yer alan zaferlere odaklanması da grup üyelerinde kuvvetli bir özgüvene neden olarak (Gümüş, 2010: 122) mağduriyetlerin yarattığı birlikteliğe benzer bir etki yaratabilmektedir. Bayramlar, anıtlar, müzeler, arşivler ve birçok çeşitli anma etkinliklerinin resmiyette grubun geçmişinde yer alan mağduriyetleri ya da zaferleri anmak amacıyla yapıldığını düşündüğümüzde, grupların kolektif belleğinde zaferlerin mi yoksa mağduriyetlerin mi ön plana çıkartılacağı dahi nasıl bir kolektif kimlik inşa edileceği noktasında oldukça önemlidir. Bunun belirleyicisinin de yine günün şartları ve çıkarları olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yine kolektif belleğin birey üzerinde en etkili olduğu alanlardan bir diğeri de bedensel pratikleridir. Öyle ki birey oturuşundan yürüyüşüne kadar birçok farklı bedensel pratiği daha çocukluktan itibaren yaşadığı grubun bu konularda sahip olduğu geleneklere göre şekillendirmektedir (Connerton, 2019: 125-127). Birey, üyesi olduğu grubun kendisi üzerinde en fazla etkili olan yönlerinin genellikle farkında dahi olmaz (Ricoeur, 2012: 143). Bu durumun belki de en iyi örneği bedensel pratiklerdir. Birey içinde yaşadığı grup üyelerini bazen gözlemleyerek bazen ise onların sözlü telkinlerine uyarak bedenini şekillendirmektedir. Nasıl yürüyeceğinden nasıl oturacağına, nasıl yemek yiyeceğinden kızdığında vereceği tepkilere kadar birey aslında içinde yer aldığı grup tarafından yani kolektif belleğin etkisiyle şekillendirilmektedir.

Kolektif bellekle ilgili yer verilen bilgiler doğrultusunda, bir grubun geçmişinde yer alan herhangi bir anın, Giesen'in *''olay, zaman, mekan ve şahıs''* (Giesen, 1999: 45, Akt: Gümüş, 2010: 122) dörtlüsü kullanılarak nasıl kolektif bellekte kalıcılaştırıldığı aşağıdaki tablo ile ele alınabilir.

Tablo 2. Kolektif Bellekte Yer Etme

Zaman/Tarih	Mekan	Şahıs	Olay
19.05.1919	Bandırma Vapuru	Atatürk	Kurtuluş Savaşı'nın Başlangıcı

Kaynak: Gümüş, B. (2010); ‘‘Kolektif Bellek, ‘‘Hatıralar Savaşı’’ ve ‘‘Karşı Hafıza’’ Üzerine, Muhafazakar Düşünce, Sayı: 24, ss: 117-132. (Çalışmanın 122-123. sayfalarında Giesen'in *‘‘zaman, mekan, şahıs, olay’’* dörtlüsü kullanılarak verilen örnekten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Yukarıdaki tabloda genel itibariyle Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı (Milli Mücadele'yi) başlatmak için Samsun'a gidişiyle ilgili zaman/tarih, mekan, şahıs ve olay örgüsü aktarılmıştır. Verilen bu zaman/tarih, mekan, şahıs ve olayın kolektif bellekte yer edinmesini sağlamak ve edindiği yeri korumak için ise görünür hale getirilmesi, Nora'nın ifadesiyle *‘‘hafıza mekanına’’* (Nora: 2006) dönüştürülmesi gerekmektedir. Yukarıda yer verilen ‘‘19 Mayıs’’ ve ‘‘Bandırma Vapuru’’ örneklerinden yola çıkılarak bu olayın nasıl bir hafıza mekanına dönüştürüldüğü aşağıdaki tablo ile aktarılabilir.

Tablo 3. Zaman/Tarih, Mekan, Şahıs ve Olayın Hafıza Mekanı Haline Getirilmesi

Zaman/Tarih	**Mekan**
19.05.1919	Bandırma Vapuru
19 Mayıs'ın, Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ilan edilerek her yıl törenlerle kutlanması ve resmi tatil ilan edilmesi.	Bandırma Vapurunun kopyasının inşa ettirilerek müzede veya müzelerde sergilenmesi.

Kaynak: Gümüş, B. (2010); ''Kolektif Bellek, ''Hatıralar Savaşı'' ve ''Karşı Hafıza'' Üzerine, Muhafazakar Düşünce, Sayı: 24, ss: 117-132. (Çalışmanın 122-123. sayfalarında Giesen'in *''zaman, mekan, şahıs, olay''* dörtlüsü kullanılarak verilen örnekten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Böylece bireyin ait olduğu toplumun seçilen anıları ve yaşatılan değerlerini barındıran kolektif belleğin doğrultusunda şekillenen bir kolektif kimliği olduğu sonucuna varılabilir. Toplumun sahip olduğu bu kolektif kimlik kurumlaşmış bir yapıya sahiptir ve bireyin kendi kimliğini oluşturmasında da toplumsallaşma aracılığıyla etkisini göstermektedir.

Çalışmanın başından itibaren yer verilen literatür bilgileri ve örneklerden varılacak sonuç, insanların kendi eylemlerini zamanla rutinleştirdikleri ve rutinleşen bu eylemlerin sonucunda bazı kurumlar yarattıkları, yaratılan bu kurumların ise zamanla insanın dışında bir nesnellik kazanarak, insanı şekillendiren, ona kimlik kazandıran bir kolektif aidiyetin içine sürüklediğidir. Daha önce toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma olarak isimlendirilen süreçler de bu aidiyetin yayılımını sağlamaktadır. Özünde kolektif kimlik ve kolektif kimliğin oluşumu ile ilgili bilgilere yer verdiğimiz bu son bölümde de, insanın kendi üretiminin bir ürünü haline gelmesi, hatta sürekli bir üretim tezgâhında bulunuyor olması tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Tam burada bir soru sorulması gerekmektedir. İnsanın eylemlerinin rutinleşmesi ve dışsallaşması sürecinde ortaya çıkan ve onu şekillendirme gücüne erişen bu kurumların belki de en güçlüsü olan devletin, kolektif kimliğin inşasındaki rolü denir? Bir sonraki bölümde modern ulus devletin, bireylerin algısını kontrol etme ve

meşruluğunu koruyabilecek vatandaşlar yaratma noktasında giriştiği ulusal kimlik inşasına değinilecektir.

1.4. Bir Kolektif Kimlik Olarak Ulusal Kimliğin İnşası

Zamanımızın en meşru politik değerlerinden biri olarak kabul edilen ulus (millet) kavramı özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen ve başarıyla sonuçlanmış devrimlerin kilit unsuru haline gelmiştir (Anderson, 2007: 16-17). Bu dönemde, geleneksel toplumlardaki otoriteyi meşrulaştıran farklı unsurların (din, saltanat vb.) yerini artık ulus olarak adlandırılan halk almıştır. Artık ulus, iktidarın gücünün ve belki de en önemlisi meşruluğunun kaynağı haline gelmiştir (Karaarslan, 2014: 61).

Günümüz dünyasında ulus, bireyler tarafından adeta doğuştan kazanılan bir nitelik hatta bir zorunluluk olarak görülmekle birlikte, ulusun insan vücudunda yer alan organlar kadar doğal ve doğuştan kazanılan bir nitelik olduğu yönünde genel bir kanı hüküm sürmektedir (Gellner, 1992: 27). Öyle ki insanlar anne ve babalarından başlayarak kendi atalarının tümünün geçmişte bir ulusun üyesi olduğunu varsayarlar (Peters, 2002: 15). Ancak ulusun doğal bir unsur mu yoksa yapay bir yaratım mı olduğu yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşlerin bir tarafında ulusun insanlık tarihi kadar eski bir tarihe sahip doğal bir süreç olduğunu savunanlar diğer tarafında ise ulusun modern çağın siyasi, ekonomik ve sosyal gereklilikleri doğrultusunda ortaya çıkan yapay bir yaratım olduğunu savunanlar bulunmaktadır (Vatandaş, 2010: 62-68).

Ulusun doğallığını savunanlar etnik kökene vurgu yaparlar ve bireyin yaşadığı yerin bir önemi olmadan doğduğu etnik kimlik ile damgalandığını iddia ederler. Onlara göre uluslar hep vardılar ancak derin bir uyku içindeydiler. Modern dönem ve milliyetçilik (ulusçuluk) anlayışı ise uyandırılmaları için gerekli olan şartları karşılamıştır (Smith: 1994). Ulusların modern çağın bir üretimi olduğunu savunanlar ise genellikle yeni siyasal ve ekonomik gereklilikler ile ulus arasında bir bağ kurmuşlardır. Örneğin ulusların varlığının devletlerin varlığından eski olmadığını, ulusların modern dünya düzeninin siyasal bir gerekliliği olarak ortaya çıktığını belirten Wallerstein, devletlerin kurulduktan sonra hem iç hem de dış tehditlere karşı

egemenliklerini devam ettirebilmeleri için gerekli olan birlikteliği oluşturdukları ulus düşüncesi ile sağladıklarını savunmaktadır (Balibar ve Wallerstein, 2000: 103-104). Gellner (1992: 79-80)'de ulusçuluğun bir türdeşlik yaratmadığını tam aksine sanayi toplumunun gerektirdiği türdeşlik ihtiyacının ulusçuluğu doğurduğunu belirtmiştir. Anderson ise hayali cemaatler olarak tanımladığı ulusların, milliyetçiliğin yarattığı siyasal topluluklar olduğunu savunmakla birlikte (Anderson, 2007: 20) ulusların tam olarak ne zaman doğduklarını belirlemenin mümkün olmadığını düşünmektedir (Anderson, 2007: 226).

Smith (1994: 23-24) de, Sophokles'in oyunları üzerinde yaptığı incelemelerin sonucunda, Eski Yunan'da ortak etnik ve kültürel değerleri taşıyan bir insan topluluğu bulunmasına rağmen oyunlarda hiçbir şekilde bir yunan milletinden bahsedilmediğinden dolayı bunların ancak *''yunan cemaati''* olarak adlandırabileceğini ifade etmiştir. Çünkü o, bir insan topluluğunun ulus olarak adlandırılabilmesi için siyasi bir topluluk halini almış olması gerektiğini düşünmektedir. Ancak onun ulusları modern bir görüngü olarak tanımlamasına rağmen yine de köklerinin derinlere uzandığını belirtmesi ise ulusu açıklamaya yönelik üçüncü bir yol olarak gösterilen sentezci bir yaklaşıma yakın olduğu düşüncesini bize vermektedir (Smith, 1994: 114-115).

Sosyal bilimcilerin ulusu tanımlamada yaşadıkları sıkıntı, bu kavramın tam anlamıyla net bir tanımının yapılamayacağını dahi düşündürmüştür (Anderson, 2007: 17). Ulusu tanımlamak için ortaya atılan görüşlerin ortak noktası ise bir insan topluluğunun ulus olarak adlandırılabilmesi için üyeleri arasında türdeş bazı özellikler bulunması ve grup üyelerinin bu türdeş özelliklerin farkındalığına sahip olması gerektiği olmuştur (Vatandaş, 2010: 29). Özünde sosyal bilimler alanındaki çoğu kavramda olduğu gibi ulus kavramının da üzerinde uzlaşılmış kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte Heywood (2015: 167), *''Siyasi İdeolojiler''* adlı çalışmasında ulusu şu şekilde tanımlamıştır:

''En temel düzeyde milletler, ortak olarak paylaşılan değerler ve geleneklerin bir araya getirdiği insanların oluşturduğu kültürel varlıklardır. Özel anlamda ise aynı

coğrafi alanı işgal eden ve ortak bir dil, din ve tarihe sahip olan insanların taşıdığı kimliksel kategorilerdir.''

Smith ise ulus kavramı hakkında yapılan farklı tanımlamaların üzerinde durduğu bazı ortak unsurlar olduğu kanaatindedir ve bu ortak unsurları beş başlık altında birleştirmiştir:

Tablo 4. Ulusa Dair Yapılan Tanımlamaların Ortak Noktaları

1	Tarihi Bir Toprak Parçası (Yurt/Ülke)
2	Ortak Mitler ve Ortak Tarihi Bellek
3	Ortak Bir Kitlesel Kültür
4	Topluluk Üyelerinin Tümü İçin Geçerli Olan Yasalar (Hak ve Görevler)
5	Topluluk Üyelerinin Serbestlik Alanına Sahip Olduğu Ortak Ekonomi

Kaynak: Smith, A. D. (1994); *Milli Kimlik* (Çev.: Şener, B. S.), İletişim Yayınları. (31 ve 32. sayfalarda yer alan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır)

Bu unsurların her birini tek tek incelediğimizde türdeşlik sağlayan ve bu sayede birlikteliği oluşturan unsurlar olduklarını fark etmekteyiz. Tam da bu nedenle, ulus düşüncesinin özünde türdeş bir toplum yaratma düşüncesinin ürünü olduğu söylenebilir. Çalışmaya bu değerlendirmeyi temel alarak ulusal kimlik kavramı üzerinden devam edilecektir.

Bireyin kimliği üyesi olduğu gruplarla kurduğu ilişkiler ve bu gruplara karşı duyduğu bağlılıklara göre şekillenmektedir. Bu durum bireylerin çok fazla sayıda kimliğe sahip olmalarına sebep olmaktadır. Kısacası bireyler çok farklı grupların üyesi olduklarından dolayı birbirinden farklı kimliklere sahip olmaktadırlar ve bu kimliklere karşı duydukları aidiyet ise grup ile olan ilişkilerinin düzeyini belirlemektedir (Vatandaş, 2010: 15-16). Dünyada ulus-devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte kurulan devletler ise kendi sınırları içerisinde yaşayan halka sahip olduğu diğer tüm kimliklerinden daha büyük öneme sahip ve daha üstün olan bir ulusal kimlik kazandırmayı amaçlamışlardır.

‘‘*Belirli bir coğrafyada yer alan bir takım etnik/kültürel grupların diğer gruplardan farklarını ortaya koyma talebinin ifadesi olan ulusal kimlik, öznesini ulusta, ideolojisini ulusçulukta, toplumsal örgütlenmesini ise ulus-devlette bulan bir kimlik olarak anlam kazanmaktadır’’*(Vatandaş, 2010: 8-9).

Giesen, bir gruba ait olan ortak bir kimlik yani bir grup kimliği oluşturabilmek için, grup üyelerinin arasında bir duygusal bağ oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Grup üyeleri arasındaki bu duygusal bağ öyle kuvvetli olmalıdır ki, adeta doğuştan kazanılmış biyolojik bir kalıntı gibi grup üyelerini diğer grupların üyelerinden ayırmalı, biz ve öteki ayrımlarını grup üyelerinin benliğine yerleştirmelidir (Akt: Gümüş, 2010: 119). Çünkü daha önce kolektif kimlik başlığı altında da değindiğimiz gibi bireyin ‘biz’e dair yaptığı tanımlama ve sınırlamalar ‘öteki’ ile anlam kazanmaktadır. Bu nedenle ‘‘biz kimiz?’’ şeklinde yöneltilen sorular ne olmadığımız hakkında verdiğimiz cevaplarla şekillenir. Özünde türdeş bir toplum yapısı hedefleyen ulusal kimlik ise bu yapıyı inşa ederken toplum üyelerinin ortak anılarından, konuşulan dilden, yaşanılan coğrafyadan, etnik kökenden vb. yararlanarak (Vatandaş, 2010: 9) hem ‘biz’in sınırlarını belirlemekte ve türdeşliği sağlamakta hem de dışarıda kalan öteki’ye karşı bir birliktelik oluşturmaktadır. Çünkü kim olduğunu ifade ederken aslında kim olmadığını da ifade eden bireyler bu şekilde hangi grubun üyesi olduklarıyla beraber hangi grubun üyesi olmadıklarını da ifade ederek sahip oldukları ulusal kimliği perçinlemektedirler (Gümüş, 2010: 118).

Kurgulanmış bir gerçeklik olarak kabul edilen etnik gruplarda da aidiyet duygusu yaratmak için ırk, din, ortak tarih ve törenler gibi kriterler dolaşıma sokulur. Bu sayede grupta bir kader birliği ve bizlik şuuru oluşturulur. Bu durum diğer kolektif kimlikler ve haliyle uluslar için de geçerlidir (Weber: 2012). Weber (2012: 514), *‘‘Benzerlikleri üyelerinin yabancılar tarafından paylaşılmayan özel bir ‘‘övünç’’ inancına, (...) ‘‘etnik övünç’’ duygusuna dayalıdır.’’* ifadesiyle bu durumun özel bir kıvanç kaynağı olduğunun da altını çizer. Kısacası o ulusa, o topluluğa ait olma bir şerefe nail olma sebebidir. Bu övünç, bizlik duygusunu perçinlerken ‘‘öteki’’ ye karşı da safları sıklaştırma görevi görmektedir.

Gruba ait bir kimlik yaratmak için grup dışında kalanlar ile oluşturulan çizgilerin belirginleştirilmesi gereklidir ancak yeterli değildir. Grubun içinde yer alan farklılıkların giderilmesi ve olabildiğince pürüzsüz bir grup kimliği oluşturulması da grup kimliğinin devamlılığı açısından büyük bir öneme sahiptir. (Akt: Gümüş, 2010: 119). Bu durum da bize ulusal kimliğin inşasında aynı ulustan olmayan insanlarla çizilecek sınırlar kadar ulusun tanımlaması içerisindeki farklı kimliklere sahip insanların da bu ulusal kimlikle aynı çatı altında birleştirilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Çünkü günümüz devletleri iddia edildiği gibi milli devlet olma ihtimali oldukça düşük olan devletlerdir. Bu devletler sınırları içerisinde çok fazla etnik kökenden insanı bir arada bulundurmaktadırlar ve özünde temel amaçları farklı etnik kültürlerden olan insanlar arasındaki siyasal birlikteliği sağlamaktır (Smith, 1994: 33). Ulusal kimliğin tasarımında belirlenecek olan kapsayıcılık ile çok uluslu devletlerin bünyesinde barındırdığı farklı kimliklerin ortak olarak paylaştığı bir ulusal kimlik inşa edilmesiyle (Peters, 2002: 18) gerekli bütünlük ve birliktelik sağlanmış olacaktır. Diğer bütün kimliklerin üzerinde bir bağlılık taşıyan ulusal kimliğin inşası ulus devletler için bu nedenle oldukça önemlidir.

Gerek grubu diğer gruplardan net bir şekilde ayırmak ve gerekse grup içindeki farklılıkları ortadan kaldırmak için ortak bir dil, ortak bir geçmiş, ortak gelenek ve görenekler, ortak semboller ve simgeler, ortak törenler ve merasimler kısaca ortak bir (kolektif) bellek gerekmektedir. Bu ortak paydaların oluşturulması ve bu bağlamda bir grup kimliği oluşturulabilmesi için gerekli araçlar olan medya ve toplumsal kurumlar üzerindeki gücü elinde bulunduranlar ise seçkin zümrelerdir (Gümüş: 2010).

Yukarıda verilen tanım da göz önüne alındığında ulusal kimlik, belirli bir grubun kendisini diğerlerinden farklı ve özel kılan ortak bir geçmişleri olduğuna inandıran, bu sayede diğerlerinden üstün ve özel olduklarını düşündürten, ortak bir kökene sahip olma düşüncesiyle grup üyeleri arasında derin bir bağ oluşmasını sağlayan ve üyelerin arasındaki bu bağın geçmişten gelen bir kültüre göre karakterize edildiğini vurgulayarak bu kültürün devamlılığının grubun devamlılığı için hayati bir öneme sahip olduğuna grup üyelerini inandırarak grubun devamlılığını sağlayan bireyler arası bir tutkal görevi görmektedir.

Özetle, dünyada modern siyasal rejimlerin neredeyse tamamı doğru bir şekilde anlaşılabilmek ve devamlılıklarını garanti altına alabilmek için toplumsallaşmaya etki eden faktörleri bir araç olarak kullanmaktadırlar. Özellikle yaşanan bir devrim veya kurulan yeni milli bir devlet kendisini ayakta tutacak ve devamlılığını sağlayacak ideolojileri benimseyen bireylere ve bu bireylerin oluşturduğu bir toplum yapısına ihtiyaç duymaktadır (Türkkahraman: 2000). Siyasal iktidarı elinde bulunduran kişi veya gruplar (yukarıda sözünü ettiğimiz seçkin zümreler) bu sebeplerden dolayı kendi ideolojilerini benimseyen bireyler yaratarak toplumun yapısında bir değişim/dönüşüm yaratmayı hedeflemektedirler. Çünkü bir şekilde siyasal gücü eline geçiren iktidarların bu gücü kaybetmemeleri için kendi ideolojilerini benimseyen destekçilere ihtiyaçları vardır. Bu nedenle iktidar sahipleri, bireyin toplumsallaşma sürecine etkisi olan faktörlere doğrudan veya dolaylı olarak müdahaleler gerçekleştirerek kendi iktidarlarının devamını sağlayacak bir toplum yapısı yaratmayı hedeflemekte ve bir ulusal kimlik yaratma mücadelesine girişmektedirler.

Buraya kadar ele alınanlardan yola çıkarak ulusal kimliği oluşturan unsurlar genel itibariyle aşağıdaki şema ile somutlaştırılabilir. Böylece çalışmanın devamında hangi konuların ulusal kimliğin inşası içerisinde değerlendirilebileceği noktasında bu genel görüntüden yardım alınabilecektir.

Şema 1. Ulusal Kimliği Oluşturan Unsurlar

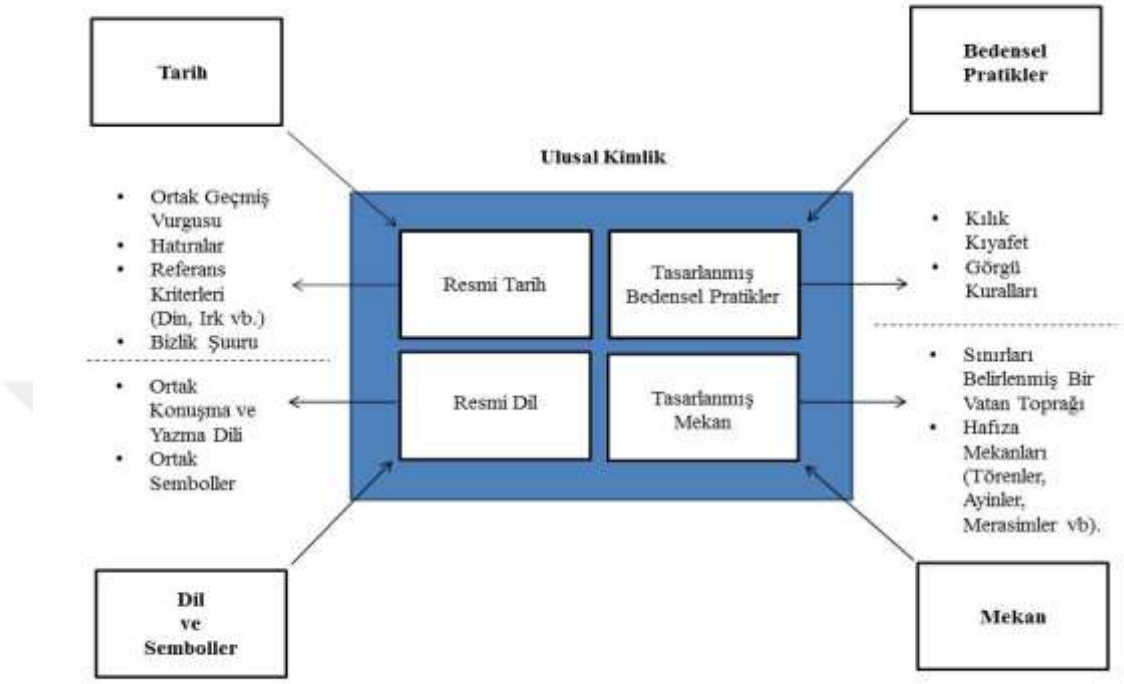

Kaynak: Çalışmada yer verilen bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bir sonraki bölümde, toplumsallaşmaya etki eden faktörlerin temelinde ulusun, şartların gereklilikleri doğrultusunda modern çağda ortaya çıkan bir unsur olduğunu ve bu doğrultuda değişen siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarla birlikte sürekli olarak yeniden inşa edilmeye açık olduğunu kabul ederek, ulusun ve ulusal kimliğin devlet iktidarını elinde bulunduran seçkin zümreler tarafından hangi yol ve yöntemler kullanılarak inşa edildiği incelenecektir.

1.5. Ulusal Kimliğin İnşasında Devletin Aygıtları

Bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi ulusal kimlik, özünde kolektif kimliğin bir türüdür. Bu nedenle ulusal kimliğin inşa edilmesinde etkili olan faktörlerin kolektif kimlik için etkili olan faktörlerle bağlantılı olduğu göz önünde bulundurularak, kolektif kimlikle ilgili bölümde değindiğimiz yaratım unsurlarının devlet (devlet iktidarını elinde bulunduran kişi veya grup) tarafından nasıl kullanıldığına

odaklanılacaktır. Bunu yaparken Althusser'in *''Devletin İdeolojik Aygıtları''* ve *''Devletin Baskı Aygıtları''* şeklinde yaptığı sınıflandırmadan yararlanılacaktır.

Öncelikle devlet, kolektif belleğin inşasında toplumsal faktörlere göre daha avantajlı ve daha etkili bir konumdadır (Çınar, 2017: 147). Önceki bölümlerde ele aldıklarımızdan yola çıkarak kolektif kimlik inşa etmenin kolektif bir bellek inşa etmekten geçtiğini kabul ettiğimizde söz konusu avantaj, kolektif kimliğin bir türü olan ulusal kimliğin inşasında da oldukça önemlidir. Söz konusu avantajını kullanarak ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları vasıtasıyla bireyin toplumsallaşma sürecine doğrudan ve dolaylı olarak etki edebilmektedir ve bireyin toplumsallaşmasına etki eden faktörlere müdahil olan devlet, arzuladığı ulusal kimliğin inşasına girişebilmektedir. Bu kontrolün nasıl sağlandığı noktasındaki bağı ise Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtları sınıflandırmasını kullanarak açıklamaya çalışacağız ancak öncesinde ideoloji kavramına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

1.5.1. İdeoloji Kavramı

Temelde ideoloji, bireyi toplumun üzerinde konumlandıran ve her şeyin akıl yoluyla açıklanabileceği düşüncesinin üzerine kurulan Aydınlanmacı düşüncenin ve sonrasında yaşanan Fransız Devrimi'nin ardından Destutt de Tracy tarafından ortaya konulmuş bir kavramdır. Tracy'nin ''Düşünce Bilimi'' anlamına gelecek kelimelerden türettiği bu kavram ona göre bir kavramdan daha öte tüm bilimlerin kaynağı ve hepsinin üzerinde yer alan, bu yönüyle de günümüzde sosyal bilimlere yüklenen anlamı üzerinde taşıyan bir bilim dalıdır. Ancak zaman içinde bu kavram pek çok kişi tarafından farklı şekillerde ele alınmış, bu nedenle de pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Sonuç itibariyle sosyal bilimeler alanındaki kavramların bütününde olduğu gibi ideoloji kavramının da üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin Marx ideoloji kavramını olumsuz bir pencereden ele almış ve onu gerçekliğin çarpıtılmasının aracı olarak görmüştür. Ona göre ideoloji, sınıfların kendi gerçekliklerini topluma yansıtarak onların da çevresinde olup bitenleri onlar gibi görmesini ve değerlendirmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle ideoloji bir ''yanlış

bilinç'' yaratır ve bu sayede bireylerin etraflarında olup bitenleri bu yanlı bilinçe yani egemen ideolojinin değişmesini istemediği tutucu ideolojisinin ''buhulu gözlükleri'' ile görmesini ve bu sınıfı egemenliğinin devamlılığını sağlar. Egemen sınıfın karşısında yer alan ideoloji ise kendi egemen olduğu dönemin güzellemesini yaparak kendi yanlış bilincini geçerli kılmaya ve böylece egemenliğini yeniden kazanmaya çalışır. Gramsci ise ideolojiyi bireye dayatılan bir şey olmanın ötesinde *''yaşanan-ilişki''* bağlamında ele almıştır. Toplum baskının öncelendiği politik toplum ve rızanın öncelendiğin sivil toplum olmak üzere iki temelli bir üst yapıdan oluşur ve toplumun ürettiği her şey (değerler, semboller vb.) *''hegemonya''*nın hakim olduğu rızaya dayalı sivil toplum alanında üretilmiştir. Ona göre hegemonya kavramı ideoloji kavramını da kapsayan bir üst kavramdır. Egemen sınıf veya sınıflar diğer sınıflara karşı üstünlüklerini koruyabilmek için sivil toplum alanında kurdukları hegemonya ile kendi görüşlerini onlara benimsetirler ve rızaya dayalı bir sistem oluştururlar. Ona göre insanların toplum olarak varolduğu her yerde siyasal iktidar, siyasal iktidarın olduğu her yerde ise hegemonya vardır. Özellikle modern Batı toplumlarında iktidarın sağlanması genel olarak rızaya dayalı bir şekilde gerçekleştirilir ve rıza sağlama noktasında ise ''hegeomonik aygıtlar'' aracılığıyla (okul, medya, kilise, vb.) iktidarın ideolojisi topluma yansıtılır. Böylece ideoloji egemen sınıfın ideolojisini topluma yansıtan bir baskı ve meşruiyet aracı olarak işlev görür zira zora dayalı denetim araçları ile rızaya dayalı üretim araçları birbirinden kesin bir şekilde ayrılmazlar ve çoğu zaman birlikte kullanılırlar (Yalçınkaya, 2016: 21-43).

Gramsci'nin ideoloji hakkındaki düşüncelerinden etkilenen ancak hem ondan hem de daha önce ideoloji kavramını ele alan bilim insanlarından farklılaşan bir bakış açısıyla ideoloji kavramına yaklaşan bir diğer önemli isim ise Louis Althusser olmuştur.

Althusser (2002), ''İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları'' adlı çalışmasında, her toplumsal formasyonun altında bir üretim tarzının var olduğunu söyler ve toplumsal formasyonun varlığını devam ettirmesini bu üretimin devam etmesine bağlar. Ona göre üretimin devam etmesinin temel şartı ise üretim araçlarının ve üretimi sağlayan emek gücünün yeniden üretilmesidir. İşte söz konusu bu yeniden üretimin, kapitalist

devlet düzeni içerisinde devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları aracılığıyla sağlandığını savunur.

Ona göre ideoloji kavramı, zamandan ve mekandan bağımsız olarak tarihin her aşamasında var olan (bu durumu *''ideojinin tarihi yoktur''* diyerek açıklar), bireyi daha anne karnına düştüğü andan itibaren (ailenin sahip olduğu ideoloji ona cinsiyet, isim vb. olarak sirayet etmeye başlar) bir özne haline getiren, tam olarak sezilemeyen *''hayali ilişkilerin bir tasarımı'*dır. Ona göre birey, yaptığı, yapmadığı hatta yapmadığı için pişmanlık duyduğu tüm eylemlerini dahi ideolojik tasarımlanmasına borçludur. Bireyin ideoloji ile olan bu yakın ilişkisini daha da ileri giderek *''insan ideolojik bir hayvandır''* şeklinde ifade eder. Devlet iktidarına sahip olan egemen güç ise, devletin sahip olduğu baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları aracılığıyla kendi iktidarının meşruiyetini ve devamlılığını sağlayarak iktidarını korumak için kendi ideolojisini toplumun geneline yayarak, onları yöneten egemen sınıfın ideolojisi ile çevreler. Bireyin özgür bir şekilde seçtiğini sandığı her şey özünde onun ''bağımlı olduğu'' ideoloji etrafında verebildiği karalardan ibarettir (Althusser, 2002: 17-66).[7] Tüm toplumsal hayatı içine alan egemen ideoloji adeta genel bir kapsayıcı durumundadır. Ona göre *''balığın içinde yaşadığı su gibi''* bireyin her yeri saran ideolojiden kaçma fırsatı yoktur. Bu yönüyle ideoloji *''sivil toplumun devletleştirilmesini''* sağlar ve onu da devletin yani egemen ideolojinin bir unsuru haline getirir (Yalçınkaya, 2016: 44-47).

Altusser'in ideoloji tanımlamasından yola çıkarak, devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıfın, devletin sahip olduğu baskı ve ideolojik aygıtlarını kullanarak, bireyin içinde bulunduğu tüm alanlara nüfuz ettiğini ve bu sahip olduğu geniş etki alanı ile ona egemen ideolojinin devamlılığını sağlayacak gelenekleri, sembolleri, törenleri icat etme ve dolaşıma sokma, referans kriterlerini belirleme ve böylece çevresinde olup biten her şeyi bu ideolojinin çerçevesinden değerlendirmesini sağlayacak bir kolektif kimliği özümsemesini sağladığı şeklinde bir bağ kurabiliriz. Bunu modern ulus devlet bağlamında ele aldığımızda, ulusal kimlik de devletin

[7] Burada doğru bir anlamlandırma yapabilmek için Althusser'in kastettiği şeyin ''ideolojiler'' olduğunu anlamak gerekir. Yani egemen sınıfın baskın ideolojisine rağmen toplumda tek bir ideolojinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu durum herkesin bir şekilde ideolojilere bağımlı olduğunu düşünmeye de engel değildir.

toplumsal alandaki bu etkinliği aracılığıyla, bu bölüme kadar bireyin toplumsallaşma süreci olarak ele aldığımız eyleyenlere egemen ideolojinin sızması ve onları ele geçirerek kendi ideolojisinin bir aracısı (yani devletin ideolojik aygıtı) haline getirmesi ile ortaya çıkmaktadır denilebilir. Tabi ki devletin etkisini doğrudan hissettirdiği ve görünür olduğu baskı aygıtları da bu sürecin önemli bir parçasıdır.

Bu çalışmada da genel itibariyle Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları sınıflandırmasından yararlanarak bu aygıtlarda yaşanan dönüşümler üzerinden ilgili dönemlerde inşa edilmek istenen ulusal kimliğe yönelik bir takım tasavvurlar oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle ilerde bir karmaşaya yer vermemek adına Althusser'in devletin ideolojik aygıtları (DİA) ve devletin baskı aygıtları (DBA) sınıflandırmasına ve bunların içeriğine biraz daha detaylı bir şekilde değinmek yararlı olacaktır.

1.5.2. Devletin Baskı Aygıtları ve İdeolojik Aygıtları

Althusser'e göre devletin aygıtları arasındaki fark çok ince bir çizgi üzerinde belirlenir. Çünkü ona göre devletin tüm aygıtları baskı ve ideolojiyi birlikte içermektedirler. Onların arasında bir ayrımı mümkün kılan ise aygıtların neye öncelik verdiğidir. Kısaca baskı aygıtları baskıya öncelik verip ideolojiyi arka plana alırken ideolojik aygıtlarda ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bu nedenle Althusser her ne kadar bu ayrımı yapsa da özünde sadece baskı aygıtı veya sadece ideolojik aygıt olmadığını da kabul etmektedir. Althusser, DİA'ları baskı aygıtlarından ayıran diğer bir noktanın ise DİA'ların sayıca çokluğu ve baskı aygıtlarına nazaran kamusal alandan ziyade özel alanı kapsamaları olduğunu belirtir.[8] Ayrıca bir kurumun kamusal veya özel olmasının DİA olarak nitelendirilmesinin önünde herhangi bir engel oluşturmayacağını belirten Althusser, burada temel belirleyicinin işleyiş olduğunu

[8] DİA'ların özel alanda kümelenmesi, siyasal iktidar için verilen mücadelede önemli bir mevzi olarak işlev görmelerine neden olmaktadır. Gerek önceki siyasal iktidarın (egemen sınıfın) oluşturduğu *''mevziler''* (Althusser'in ifadesi), gerekse özel alandaki kısmi serbestinin verdiği hareket ile siyasal iktidar mücadelesinde muhalefetin sesini yükselttiği alan haline gelebilmektedirler (Althusser, 2002: 37). Bu durum siyasal iktidar değişimlerinden sonra söz konusu aygıtlarda verilen ''mevzi'' savaşını da anlamlandırma noktasında oldukça önemlidir.

belirtir. Ona göre özel kurumların da DİA'lar gibi işlev görmesi mümkündür. Çünkü ona göre devlet, tam olarak özel veya kamusal ayrımına sığmayan, bunların üstünde *''hukuk üstü''* bir yapıya sahiptir (Althusser, 2002: 34-38). Bu da devlet iktidarını elde eden yönetici sınıfın herhangi bir özel ve kamusal alan ayrımına tabi olmadığını gösterir.

Devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları ayrımını ele alırken bu detayları göz önünde bulundurmak, hem baskı aygıtlarının hem de ideolojik aygıtların içinde birbirinden bazı özellikler taşıdığını ve ideolojin her şeyin içinde bulunma halini anlamlandırabilmemiz için önemli olacaktır.

1.5.2.1. Devletin Baskı Aygıtları

Luis Althusser'e göre devlet, sınıfların iktidarı elde etme ve elde ettiği iktidarı koruma çabası etrafında şekillenir. Çünkü devlet ve devlet iktidarı farklı şeylerdir. Ona göre siyasal sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarıdır. Siyasal sınıf mücadeleleri sonucunda devletin gücünü kullanan sınıf değişir. *''Devlet (...) yalnızca devlet iktidarının bir işlevi olarak anlam kazanır''* şeklindeki ifadesiyle de devleti iktidarın yani egemen sınıfın işlevselleştirdiğini kabul etmiştir de denilebilir (Althusser, 2002: 27-30). Böylece egemen sınıf, devlet aygıtı olarak tanımlanan hükümet, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb. ''devletin baskı aygıtlarının'' (DBA) (Althusser, 2002: 33) kullanımına sahip olmakta ve toplum üzerinde meşru baskı kurma gücünü elde etmektedir.

Hükümet, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb. gibi aygıtların[9] DBA olarak sınıflandırılması ise fiziki baskı da dahil olmak üzere baskıya öncelik vermeleridir. Burada Althusser'in vurgu yaptığı nokta, baskı aygıtlarının da ideolojik aygıt özellikleri taşıdığı ancak baskıyı önceledikleri için baskı aygıtı kategorisinde sınıflandırıldığıdır. Ayrıca sözü edilen bu baskı sadece fiziksel olmayan yönetimsel bir baskıyı da kapsar. Bu yönüyle DBA'ların ortak noktası ''zor kullanmalarıdır''.

[9] Genel itibariyle aygıtların sıralaması bir önem sıralaması olmadığından dolayı çalışmanın içinde (incelenen dönemin öne çıkan özellikleri ile de ilgili olarak) DİA ve DBA'lar yer yer farklı sıralamalarla kullanılacaktır.

DBA'lar, devletin ideolojik aygıtlarına (DİA) nazaran daha iyi örgütlenmiş, merkezileşerek kamusal alanda kümelenmişlerdir. Ayrıca DBA'ların baskı yoluyla yarattığı siyasal ortam ''devletin ideolojik aygıtlarının'' (DİA) işlemesine uygun zemini de yaratmaktadır (Althusser, 2002: 33-39).[10]

1.5.2.1.1. Hükümet Aygıtı

Althusser'in DBA'lar içinde saydığı hükümet aygıtı, hem devlet ve hükümet arasındaki farkı ortaya koyabilmek hem de baskı aygıtının işlevini özümseyebilmek adına dikkat çeken aygıtlardan birisidir. Althusser (2002: 27-33)'e göre hükümet, hukuki çerçevede toplum tarafından tanınmış ve bu çerçevede devleti yöneten, yönetimsel baskı aygıtıdır denilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta devlet ve hükümet kavramlarının özdeş olmadıkları ve hükümetin devletin bir aygıtı olduğudur. Dar anlamda modern devletin sahip olduğu otoriteyi kullanmakla görevli olan bakanlar kurulu vb. yürütme organını temsil eden hükümet, geniş anlamda ise yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devlet otoritesini kullanan tüm organları kapsayacak şekilde siyasal yönetim biçimini ifade etmek için kullanılmaktadır (Döğer, 27.01.2020). Bu doğrultuda devletin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayacak fonksiyonlarını gerçekleştirmesinde aracı olacak çeşitli organların kurulmasına ve bu organların hem kendi içinde hem de birbirleri arasında ilişkilerini düzenlemeye duyulan ihtiyaca yönelik ortaya atılan çözüm önerileri ise farklı hükümet sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ersöz, 2015: 3).

Ancak hangi anlamda kullanılsa kullanılsın özü itibariyle bakıldığında hükümet, devletin sahip olduğu otoriteyi ve bu otoritenin devletin tüm vatandaşları üzerindeki karar verme ve kontrol etme yani zor kullanma gücünü yasal olarak belirlenen sınırlar içinde kullanan bir devlet aygıtıdır. Devletin sahip olduğu gücü kullanmaya yönelik ideolojik savaşımın gerçekleştiği alan da bu nedenle tam olarak hükümet aygıtıdır. Bu

[10] Her ne kadar modern siyasal yaklaşımlar fiziki baskı ve fiziksel şiddeti tasvip etmese de bu durum baskı aygıtlarını tamamen ortadan kaldırmamış ancak ikincil planda kalmalarına neden olmuştur (Kazancı, 2003: 45-46). Kısacası baskı aygıtları son kertede de olsa yine baskı işlevini yerine getirmektedir.

yönüyle hükümet, egemen ideolojinin iktidarını temsil etmektedir (Döğer, 27.01.2020).

Bunlarda yolan çıkarak, hükümet aygıtını elinde bulunduran egemen ideolojinin (yöneten ideolojinin), kendi meşruiyetini sağlayarak devamlılığını garanti altına alabilmesi noktasında DİA ve DBA'lar aracılığyla kendi ideolojisine ait unsurları barındıran bir ulusal kimliğin inşasına girişebilmesi için elde edilmesi gereken en kritik DBA'dır. Hükümetin kararların uygulanması noktasında sahip olduğu zorlayıcı güç ise onun neden baskı aygıtları içinde konumlandırıldığını açıklamaktadır.

1.5.2.1.2. Ordu Aygıtı

Althusser tarafından baskı aygıtları içinde sınıflandırılan orduda ise hükümet aygıtındakinin aksine baskı daha görünür bir fiziki baskı üzerinden kendisini göstrmektedir. Ancak her ne kadar baskı aygıtı içine sınırlandırılsa da ordu da egemen ideolojiye uygun olacak şekilde bazı becerilerin öğretildiği ve sunduğu değerler ile ideolojik bir aktarım da sağlar (Althusser, 2002: 23-35). Böylece ordunun, modern devletin sahip olduğu meşru güç kullanma yetkisinin aracı kurumlarından biri olarak hem fiziki baskı ile doğrudan hem de sağladığı ideolojik aktarımla dolaylı olarak devleti yöneten egemen ideolojinin doğrultusunda şekillenen önemli bir meşruiyet sağlama aracı olduğu söylenebilir. Bu yönüyle ordunun egemen ideolojinin ulusal kimlik inşasında önemli bir işlev üstleneceği açıktır.

Türkiye'deki ulusal kimlik inşasını inceleyeceğimiz bu çalışma için ise ordu aygıtı ayrıca bir öneme sahiptir. Zira çalışma boyunca tarihsel süreklilik içinde değineceğimiz üzere Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'deki ulusal kimlik inşası sürecinde ordu-millet tasviri son derece bir yer tutmuş ve toplum askerlik yani ordu aygıtı ile özdeşleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ordunun sahip olduğu kritik önem ve kurucu kadronun önemli ölçüde asker kökenli isimlerden oluşmasın etkisiyle ise ordu-millet söylemini daha ileri bir boyuta taşınacak ve ulusal kimlik inşasında devletin en önemli aygıtlarından birisi halini alacaktır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında orduya yüklenecek olan modernleştirme ve rejimin

koruyuculuğu rolü, ilerleyen dönemlerde ordunun rejimin tehlikeye düştüğüne karar verdiği anlarda siyasal hayata yaptığı müdahaleler (darbeler, muhtıralar vb.) ile kendisini gösterecektir. Bu yönüyle Türkiye'de ordu ulusal kimliğin inşasında oldukça önemli bir rol üstlenmiştir ve bu çalışma için ayrıca bir öneme sahiptir.

1.5.2.1.3. Polis Aygıtı

Geçmişte farklı anlamlarda kullanılan polis kavramı, 18. yüzyıl ile birlikte bir değişim yaşamış ve modern devlette kullanılacağı şekle bürünmeye başlamıştır (Derbil, 1944: 474-475). Avrupa'da yaşanan köklü siyasal değişimler ve özellkle yaşanan Sanayi Devrimi neticesinde kentlerde yaşanan nüfus artışı ve kentin çevresine yerleşen yoksul kesim ile kentin merkezinde yaşayanlar arasındaki çatışmaların artması bir asayiş sorunu ortaya çıkarmıştır (İnankul ve Doğan, 2016: 184, 189-191). Her ne kadar daha öncesinde de asayişi sağlamakla görevli farklı oluşumlar olsa da[11], modern polis teşkilatları bu artan asayiş sorununa çözüm bulmak amacıyla modern devlet anlayışının gelişimi içerisinde şekillenmiştir. Geçmişteki farklı uygulamalara karşın doğrudan devlete bağlı olarak çalışan modern polis teşkilatıları, böylece siyasal iktidara bağlı ve merkezi bir kurum olarak tasarlanmıştır. Bu merkezi yapı, polisin siyasal iktidar ile olan ilişkisini resmileştirmiş ve polisi bir anlamda siyasal iktidara bağımlı kılmıştır. Polisin görev ve yetki alanının belirlenmesinden mesleğe alımlarda aranan niteliklerin belirlenmesine kadar siyasal iktidarla iç içe ve büyük oranda onun kontrolü altında olan polis aygıtı, toplumsal hayatın kontrol altına alınmasında oldukça önemli bir işlev görmektedir. Siyasal iktidarın toplum içerisindeki muhalif grupları nasıl yorumladığı dahi polisin muhalif hareketlere karşı tutumunda belirleyici rol oynamaktadır. Böylece polis aygıtının, modern ulus devlet anlayışında meşru şiddetin uygulayıcısı ve tek sahibi olan devletin bu gücünü egemen ideoloji doğrultusunda kullanan aygıtlardan birisi olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2018: 171-174).

[11] Örneğin, Türklerde çeşitli dönemlerde günümüzde polisin sağlamakla görevli olduğu kamu düzenini sağlamak için askeri örgütlenmeye dahil olarak görev yapan *''doruğa'', ''subaşı'', ''cebeciler''* vb. çeşitli kişi veya kurumlar görevlendirilmiştir (İnankul ve Doğan, 2016: 191).

Althusser (2002)'de polis aygıtını baskıyı önceliediği için devletin baskı aygıtları içinde konumlandırmış ancak ordu aygıtı gibi sunduğu değerlerle ideolojik aygıt işlevi de yürüttüğünün altını çizmiştir (Althusser, 2002: 23-35). Böylece polis aygıtının da egemen ideolojinin ulusal kimlik inşasına hizmet edecek şekilde onun kontrolünde olan bir baskı aygıtı olduğu söylenebilir.

1.5.2.1.4. Mahkeme Aygıtı

Hukuk ve mahkemeler kanaatimizce birbirini tamamlayan unsurlar olduklarından dolayı öncelikle Althusser'in neden hukuk ve mahkemeleri farklı aygıtlar altında ele aldığına değinmek yararlı olacaktır. Althusser'in *''İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları''* (2002) adlı çalışmasında DİA ve DBA'lar ile ilgili yaptığı tasvirlerden ve onları sınıflandırırken önceliediklerinden yola çıkarak, mahkemeleri ve hukuku neden farklı aygıtlar altında ele aldığı ile ilgili bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Öncelikle onun DİA ve DBA'lar ile ilgili çıkarımları tüm diğer aygıtlarda olduğu gibi bu iki aygıtın da hem ideolojiyi hem de baskıyı kullandığını göstermektedir ancak bu iki aygıt önceledikleri şeyler konusunda farklılaşmaktadırlar. Hukuk, egemen ideolojiyle uyumlu olacak şekilde meşru alan ile gayrimeşru alanın sınrılarını belirlemektedir. Belirlenen bu alan vatandaşlar üzerinde yarattığı kısıtlayıcı etki ile bir baskı oluştursa da, hukuk kuralları bu alanı belirlemekten öteye gidemez. Bu da onun DİA'lar içinde tanımlanmasına neden olur. Mahkemeler ise eylemlerin hukuk kurallarınının belirlediği meşru alanın içinde mi yoksa dışında mı olduğuna karar veren ve yaptırım uygulama (hapis cezası, para cezası, hatta ölüm cezası vb.) yani zor kullanma gücüne sahip baskıyı önceleyen aygıtlardır ve bu nedenle DBA'lar içinde konumlandırılırlar. Bu da hukuk ve mahkemeler arasındaki bağlantıyı ve farklılığı ortaya koymaktadır.

DBA'lar arasında yer alan mahkemeler (yani yargı organları), günümüz modern ulus devletlerinde aynı zamanda önemli bir mücadele alanını da temsil etmektedirler. Modern çağın bir ürünü olan hukuk devleti ilkesi, ulus devlet düşüncesinin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Özünde hukukun üstün kılınması anlamında kullanılan bu kavram, siyasal iktidarın sınırsız takdir yetkisinin yerini hukukun aldığı

bir düzeni anlatmak için kullanılmaktadır. Mahkemeler ise temelde devlet iktidarını elinde bulunduran siyasal iktidarların sahip oldukları gücü kötüye kullanmaması ve meşru sınırlar içinde tutulmasını sağlamakla görevlidir. Yani bir anlamda siyasal iktidarların kendi ideolojileri doğrultusundaki istek ve arzularını hayata geçirebilmek için hukuki alanda gerçekleştirdiği müdahalelere karşı temel görev yargı organlarına düşmektedir. Modern devlet anlayışı içinde egemenliğin gerçek sahibi olan ulusun temsilcisi konumunda olan yasama organındaki yasaları yapan çoğunluğun ise bir anlamda tüm ulusu değil çoğunluğu (yani egemen ideolojiyi) temsil ettiği gözönüne alındığında yargı, çoğunluğun dışında kalanların da hak ve özgürlüklerini koruyan yasalar yapılmasını sağlamakla görevlidir. Yargı, bu yönüyle siyasal iktidarı sınırlayan bir nitelik de taşımaktadır. Yargı, iktidarın başına buyruk bir şekilde hukuku hiçe sayarak hareket etmesini önlemek ve hukukun üstünlüğünü korumak adına kendisine verilen görevi yerine getirmektedir. (Caniklioğlu, 2008: 11-55). Ancak iktidarlar yargının kendilerini denetleyici bu yapısından tarih boyunca rahatsız olmuşlar ve özellikle yargının bağımsızlığı her zaman sorunlu bir konu olmuştur (Özen, 2010: 31-34).[12]

Bunlardan hareketle siyasal iktidarların mahkemeleri yani yargı organlarını kontrol altına alma arzusu iki amaç üzerinde toparlanabilir. Öncelikle yargı üzerinde sağlanan kontrol, siyasal iktidarın üzerindeki denetimi gevşetecek ve böylece daha geniş bir meşruiyet alanı sağlamasına yardımcı olacaktır ki bu da iktidarın devamlılığının sağlaması anlamına gelmektedir. İkinci olarak ise yargının siyasal iktidarın kontrolünde olması, iktidara muhalif olan kesimlerin cezalar yoluyla baskılanmasını kolaylaştıp onları gayrimeşrulaştırırken yöneten ideolojiyi benimseyen kişi veya

[12] Oysaki yargının bağımsızlığının yasama ve yürütme organları karşısında bir başına buyrukluk şeklinde gerçekleşmesini engelleme noktasında yargı içindeki denetimi sağlamaya yönelik bazı kurumlar tasarlanmıştır. Çünkü mahkemeler, hukuk kurallarının uygulayıcısı olarak bir nevi yasa yapma gücüne de sahiptirler. Yazılı hukuk kurallarının uygulanması noktasında karar verici durumdaki mahkemelerin aldıkları kararlar, yazılı kaynaklar ile bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Mahkemelerin benzer olaylara verdikleri farklı kararlar, yasalara yapılan eklemeler olarak değerlendirilmektedir. Mahkemelerin elindeki bu güç, onları bir açıdan yasa koyucu durumuna da getirmektedir (Caniklioğlu, 2008: 46). Bu gibi durumlar yargının kendi içindeki denetimini gerekli kılarken yargının tarafsızlığını ve bağımsızlığını tehlikeye atmadan bu denetimi gerçekleştirecek organlara ihtiyaç olduğunu göstermiştir (Özkorkut, 2008: 228-229). Yargının bağımsızlığını sağlamak ve yargı mensuplarının denetimini sağlaması yönünde tasarlanan bu kurumların Türkiye'deki örneği olan HSYK ise iktidarların siyasal ideolojilerini hakim kılarak yargıyı kontrol altına alma çabası verdikleri temel mücadele alanı olmuştur (Gümüş, 2016: 63-64). Bu durum ilerleyen bölümlerde detaylıca ele alınacaktır.

grupların ise ceza almamasını ya da daha az cezalar almalarını sağlayarak meşrulaştıracaktır. Böylece mahkemeler de egemen ideolojinin yaygınlaştırılması ve ulusal kimliğin inşası noktasında önemli bir baskı aygıtı olarak işlev görmektedirler.

1.5.2.1.5. Hapishane Aygıtı

Hapishaneler suç ve suçlular ile özdeşleştirilen mekanlar olduklarından dolayı öncelikle suçun ne olduğuna kısaca değinmek gerekmektedir. Suçun üzerinde uzlaşıya varılmış net bir tanımı olmamakla birlikte suçun en net tanımını hukukçular yapmıştır. Suç, hukuki olarak yaptırım uygulanması yönünde yasalarca belirlenmiş eylemler (yani kanun koyucu tarafından yasak kılınan tüm eylemler) şeklinde tanımlanmaktadır (Eren, 2012: 10-12). Ancak hukuki boyutunun yanı sıra bazı sosyologlar (Durkheim, Seligman ve Johnson gibi) suçu tanımlarken, toplumun kolektif belleğine vurgu yapmışlar ve suçu kolektif bellekte yer alan iyiye, faydalıya aykırı eylemler olarak tanımlamışlardır (Özdemir, 1998: 18-19). Bu sosyolojik bakış açısı, suçun hukuki boyutunun yanında bir de toplumsal boyutunun olduğunu bize hatırlatmaktadır. Suçun tanımında yaşanan zorluk ve suçun toplumdan topluma hatta aynı toplum içinde farklı zamanlarda dahi değişiklikler gösterdiğini de göz önüne aldığımızda (Eren, 2012: 10), suçun ve suçlunun belirlenmesinde toplumsal dinamiklerin yadsınamaz bir yeri olduğu açıktır.

Neyin suç olduğunun belirlenmesini kimin suçlu olduğunun belirlenmesinin ön koşulu olarak kabul edersek yasama gücünü elinde bulunduran egemen ideoloji suçu ve suçluyu belirleme gücünü de büyük oranda elinde bulundurmaktadır. Böylece suçu ve suçluları asıl belirleyen de yasama gücünü elinde bulunduran egemen ideoloji olacaktır (Eren, 2012: 13). Ancak yukarıda yer verdiğimiz gibi toplumsal dinamiklerin de suç ve suçun tespitinde önemli bir rol oynadığı gözönüne alındığında hukuki düzenlemelerin yanı sıra toplum nezdinde neyin suç olduğuna yönelik kolektif bellekte yer alan unsurlara müdahale edebilmenin de suçu ve suçluyu belirlemede oldukça önemli olacağı açıktır. Bu noktada ise egemen ideolojinin hukuki düzenlemelerin yanı sıra DİA'lar aracılığıyla da kolektif bellekte yer alan suça ve suçluya yönelik unsurlara müdahale ederek meşruiyet alanını kendi lehine şekillendirmek isteyeceği sonucuna

varılabilir. Kurulan bu bağ ise ulusal kimliğin inşası ile suçun arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır.

Hapishanelerin ulusal kimliğin inşası ile kurduğu bağ ise ceza kavramı üzerinden kendisini göstermektedir. Hukuki olarak suç olduğu belirlenen eylemleri gerçekleştirenlere uygulanan yaptırıma *''ceza''* adı verilmektedir. Ceza ile amaçlanan hem suça karşılık bir yaptırım uygulamak hem de suçu işleyeni ıslah etmek ve yeniden topluma kazandırarak toplumsal düzeni sağlamaktır (Özdemir, 1998: 22). Hapishaneler bu anlamda bireyin ıslah edilmesi yani egemen ideolojinin arzuladığı şekle sokularak arzulanan ulusal kimliğe ait unsurlarla donatılmasını sağlayan baskı aygıtları olarak ön plana çıkmaktadır. Eren (2012: 145), hapishanelerin bu yöndeki işlevini şu şekilde ifade eder:

''Hapishanelerde bir ''kimlik mücadelesi''nin sürdüğü söylenebilir. İdare, buraya getirilenleri, geçmişte var olan kimliklerinden soyutlayıp, kendi biçtiği kimliği onlara dayatmaktadır. Bu amaçla eğitim programları çıkarmayı öngörmekte, kurallar koymakta ve tutsakları tüm bunlara uymakla yükümlü kılıp, uyulmadığı takdirde disiplin cezaları vermeyi öngörmektedir.''

Böylece hapishanelerin bireyin özgürlüğünü kıstılayıcı yönü ile diğer baskı ayıgtlarında olduğu gibi baskıyı önceledikleri ancak ideolojik aygıt işlevi de üstlendikleri görülmektedir. Böylece hapishaneler bir yandan bireyi özgürlüğünü kaybetme tehlikesi ile baskılayarak egemen ideolojinin belirlediği sınırlar içinde hareket etmeye zorlarken diğer yandan ise egemen ideolojinin unsurları ile donatılmasına ve ulusal kimliğin inşasına da doğrudan etki etmektedir.[13]

[13] Hapishanelerin diğer baskı aygıtları (hükümet, ordu, polis, mahkeme vb.) ile de oldukça bağlantılı olduğu söylenebilir. Öncelikle daha önce değinildiği gibi suçun cezalandırılması aşamasına gelene kadar neyin suç olduğunun belirlenmesi noktasında siyasal iktidarın önemli bir etkisi olduğu göz önüne alındığında, siyasal iktidarın çoğunluğundan oluşan yasama organı tarafından kabul edilen anayasa ve/veya kanunlar ile hangi eylemlerin suç teşkil ettiği belirlendikten sonra, suç işlediği düşünülen olası şüphelilerin yakalanması noktasında 'kolluk kuvvetlerinin' (polis, asker, bekçi vb.), suçun tespiti noktasında ise yargı organlarının rolü bulunmaktadır. Devletin baskı aygıtları arasındaki bu ilişki ağı, kişinin hapishaneye gönderilmesi noktasında belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında baskı aygıtları üzerinde kontrolü sağlayan siyasal iktidar ise suçun tespitinden suçlunun tespiti ve cezalandırılmasına kadar bütün aşamalarda etkin bir yönlendirici olma konumuna erişmektedir. Bu da başlı başına egemen ideolojinin baskı aygıtları aracılığıyla meşru ve gayrimeşru olanı belirleme gücünü göstermektedir.

1.5.2.2. Devletin İdeolojik Aygıtları

Daha önce de değindiğimiz gibi Althusser'e göre ideoloji, bireyi çepe çevre saran, onu anne rahminden itibaren bir özne haline getiren ve yaşam boyu ona bir gerçeklik algısı sunarak onu kendi belirlediği sınırlara hapseden bir pratiktir (Althusser, 2002: 48-66). Yani tüm insanlar, ideolojik olarak şekillenirler ve sahip oldukları ideoloji onlar için dünyanın tam da kendisidir. İnsan, kendisine verilen isimle birlikte sisteme dahil olur ve bir özne konumuna gelir. Özne haline gelen insan, artık sistemle karşılıklı bir beklenti sarmalına girer ve çeşitli ritüeller ve kurumlar aracılığıyla ideolojik bir bilinç yüklemesine maruz kalır. Bu durum her pratiğin ideoloji çerçevesinde şekillendiğini gösterir ancak ideolojiler özneler içindir ve onlar için var olur ki özünde ideolojiyi devam ettiren yani sürekliliğini koruyan temel faktör de ideolojinin kendisi değil özneler arasındaki pratiklerdir. Althusser'in ritüeller adı altında topladığı bu pratikler, gelenek ve görenekler, törenler ve kitle iletişim araçları gibi pek çok unsuru kapsar (Kazancı, 2003: 33-43). Özetle pratikler ideoloji aracılığıyla gerçekleşirler ve ideolojiler ise özneler aracılığıyla varlık gösterirler (Althusser, 2002: 57-66). Bu ifadeden yola çıkarak, ideoloji özneler için vardır ve her ideoloji kendi öznelerini yaratır diyebiliriz. Bu da devlet iktidarını eline geçiren ideolojinin, kendi varlığını devam ettirebilmek için ona meşruiyet kazandıracak yeni özneler yaratmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü yöneten ideolojinin toplumun geneline yayılması, aynı zamanda devlet iktidarının devamlılığının anahtarı olacaktır. Bu bağlamda siyasal iktidarlar bu ideolojik yükleme sürecini kendi iktidarlarının devamlılığını sağlayabilmek için kullanmaktadırlar (Çetin, 2001: 201). Siyasal iktidarın gerçek anlamda devlet iktidarını ele alması (ve DİA ve DBA'ları yeniden tasarlayarak kendi ideolojisine uygun bir ulusal kimliğin inşasına girişmesi) ise kendisinden önceki devlet iktidarının bıraktığı ideolojik izleri silme ve kendisine karşıt tavır sergileyen ideolojiler ile süregiden bir mücadelenin içinde gerçekleşir (Althusser, 2002: 36-37).[14] Bu da bize gerek toplumsal alanın gerekse devlet alanının ideolojik bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yöneten sınıfın ideolojisinin bir anda egemen ideoloji haline gelmeyeceğini ve bunu sağlayabilmek için devletin

[14] Bu tespit, hem iktidar mücadelesinin ideolojik alanda sürdüğünün hem de siyasal iktidar değişimlerinden sonra yaşanan devlete egemen olma mücadelesinin nedenini ortaya koymaktadır.

ideolojik aygıtları (ve tabi ki baskı aygıtlarını) kullanarak kendi öznelerini üretmesi, yani kendi ideolojisini genele yayması gerektiğini söyleyebiliriz. Althusser (2002: 33-35)'in dini, öğretimsel, aile, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme, kültürel vb. olmak üzere belirlediği DİA'lar ise bireyin (özünde bir ideolojik yükleme süreci olarak da tanımlanabilecek) toplumsallaşma sürecine sızarak onu ideolojiler içerisinde yöneten ideolojiye uygun olacak şekilde dönüştürmeyi amaçlamaktadırlar.[15] Aslında bir anlamda bu aygıtlar aracılığıyla yöneten ideolojinin kendisini egemen ideoloji haline getirecek şekilde toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir ulusal kimlik inşa etmeyi amaçladığı da söylenebilir.

1.5.2.2.1. Din Aygıtı

Din, insanların yaşamlarını doğdukları andan itibaren şekillendirme gücüne sahip olması nedeniyle toplumsallaşmaya etki eden en önemli faktörlerden birisidir (Zencirkıran, 2018: 96). Dinlerin bireylerin davranışları, kılık kıyafetleri, yeme içme alışkanlıkları gibi daha pek çok farklı alanda sahip oldukları güçlü düzenleyici ve denetleyici rolü bulunmaktadır (Schaefer, 2013: 87). Özelikle Fransız Devrimi'nden önce din aygıtının sahip olduğu diğer öğretimsel ve kültürel aygıtlarla çok daha etkin bir konumda olduğunu belirten Althusser (2002: 40-43), devrim sonrasında ise ulus devletin, dinin sahip olduğu rollere bazı alternatifler (örneğin modern eğitim kurumları gibi) ürettiğini savunur. Böylece ulus devletler, ulusal kimliğin inşasında dini kurumlara ürettikleri alternatiflerle dinin yönlendirici gücünü önemli ölçüde yanlarına çekmişlerdir. Böylece dini aygıtın ulus devletlerle birlikte eski gücünü önemli ölçüde kaybettiği söylenebilir ancak yine de günümüz ulus devletlerinde de dini aygıtın etkisi tamamen ortadan kalkmamıştır ve sahip olduğu evlilik, doğum, ölüm gibi törenler ve dini öğütlerle hala bireyleri önemli ölçüde etkileme gücüne sahiptir. Bu yönüyle siyasal iktidarlar da din aygıtının hala sahip olduğu yönlendirici ve denetleyici rolü kendi ideolojilerine uygun bir ulusal kimliğin inşası için araçsallaştırmaya çalışmaktadırlar.

[15] Althusser'in ideoloji ve ideolojik aygıtlar ile ilgili aktardıklarından ve vb. şeklinde ideolojik aygıtların ucunu açık bırakmasından yola çıkarak bu aygıtlara tarafımızca sivil toplum kuruluşları da eklenecektir.

1.5.2.2.2. Öğretimsel Aygıt

Bireyin toplumsallaşma sürecinin en önemli faktörlerinden birisini oluşturan okul yani eğitim (Schafer, 2013: 83-87), Atlhusser (2002: 22-24, 43-44)'e göre daha önce feodal toplumlarda din aygıtının gördüğü ideolojik yükleme işlevini kapitalist toplumlarda gören ve öğretimsel aygıt olarak ifade ettiği bir inşa aracıdır. Ona göre, yöneten ideolojinin bireylere aktarılmasını ve benimsetilmesini sağlayarak sistemin devamlılığı için gerekli bilgileri onlara sağlayan eğitim, yöneten ideolojinin egemenliğini sağlamasında temel araçtır. Çocuğun *''etkilere en açık''* olduğu yaşlarda başlayan eğitim sürecinde egemen ideoloji yoğun yüklemeler ve tekrarlarla çocuğa benimsetilir. Bu yönüyle eğitim, özellikle modern devletin zorunlu eğitim anlayışıyla birlikte yöneten ideolojinin hakim olduğu bir ulusal kimlik inşasının en önemli aracılarından birisidir ve bireyin içinde yaşadığı toplumun bir üyesi haline gelmesi noktasında (özellikle günümüz modern devletlerinde) din aygıtından daha işlevsel bir araçtır (Teazis, 2010: 156).

Eğitimin ulusal kimliğin inşasındaki rolü sadece hazırlanan müfredat temelinde bir bilgi aktarımıyla da sınırlı değildir. Nora (2006: 1-37)'nın topluluk için süreklilik ve birliktelik hissini güçlendirici hatıralardan oluşan tasarlanmış *''hafıza mekanları''* kavramından ve Schudson (2007: 182-195)'ın törenler, anıtlar, abideler vb. şeylerin topluluğun geçmişini yeniden dizayn ederek onlara bu dizayn edilmiş geçmişi hatırlatma güçlerinin olduğu vurgusundan yola çıkarak eğitim kurumu olan okulların başlı başına mimari yapıları, kuralları, barındırdığı semboller (bayrak, büst, heykel, ant, marş vb.), öğretilen resmi dil vb. ile tasarlanmış mekânlar oldukları ve bu halleriyle egemen ideolojiye uygun bir geçmiş (ve haliyle gelecek) kurgusunu öğrencilere aktardıkları söylenebilir. Bu anlamda eğitim kurumları mekânsal olarak da ulusal kimliğin inşasının önemli bir aracısı durumundadırlar. White (2014:115) ise eğitim sistemini toplumların *''en açık bilgi kaynağı''* olarak ifade etmiştir. Bu yönüyle eğitim, yöneten ideolojinin nasıl bir ulusal kimlik inşa etmeye çalıştığını anlamlandırma noktasında da oldukça önemli tüyolar vermektedir.

1.5.2.2.3. Aile Aygıtı

Ailenin, bireyin hayatı boyunca devam eden toplumsallaşma sürecinin ilk adresi ve birincil faktörü olarak değerlendirildiğinden daha önce söz etmiştik. Ailenin toplumsallaşmanın birincil faktörü olarak görülmesinin temelinde, çocuğun içine doğduğu ailenin üyelerini gözlemleyerek ve onları taklit ederek büyümesi ve içinde yaşayacağı toplumun gözlemleyebildiği ilk üyelerinin de aile üyeleri olması yatmaktadır (Giddens, 2012: 201-205). Bu yönüyle aile, bireyin dahil olduğu ilk eğitim kurumu olarak da görülebilir. Zira birey, hayata ve içinde yaşayacağı topluma dair ilk bilgileri ailesinden öğrenerek bir nevi eğitim sürecinden geçmektedir. İşte ailenin bireyi şekillendirme noktasında sahip olduğu bu eğitici ve yönlendirici rol, iktidarların da ilgi alanına girmektedir. Çünkü özünde bir eğitim süreci olan bu toplumsallaşma sürecinde toplumun yeni üyeleri sadece özel alana yönelik bir aktarıma değil, siyasal alanı da kapsayan geniş çaplı bir aktarıma maruz kalmaktadırlar. Modern devletlerler ise hem aileye alternatif eğitim kurumları oluşturarak bireyin eğitim sürecini resmi kurumlar aracılığıyla kendi denetimlerine alarak yöneten ideolojiye uygun bir ulusal kimliğin inşasını amaçlarlarken hem de geliştirdikleri aile politikaları ile bireyin aile içindeki eğitim sürecini de bu ulusal kimlik tasarımına uygun olacak şekilde yönlendirmeyi amaçlamaktadırlar (Akın, 2012: 4-12).

Siyasi, dini, ekonomik vb. pek çok kaygının yönlendirdiği aile politikaları aracılığıyla iktidarlar, ailenin toplumsallaşma üzerindeki gücünü kendi lehlerine kullanarak aile yapısını yöneten ideolojiye ait unsurlarla donatmayı ve böylece toplumda gerçekleştirmek istenilen dönüşümü aile üzerinden yumuşatarak topluma enjekte etmeyi amaçlamaktadırlar (Turğut, 2016: 411-416). Böylece aileye sızan yöneten ideolojinin arzuladığı ulusal kimliğin inşası ailede başlamakta ve aile devletin ideolojik bir aygıtı haline gelmektedir.[16]

[16] Böylece söylenebilir ki, toplumun yeni üyelerinin kazandıkları ulusal kimliği devam ettirebilmelerinde de aile yine önemli bir aracı olacaktır. Şöyle ki, bir iktidarın arzuladığı ulusal kimliğin belirli bir kuşağa benimsetebildiğini varsaysak bile, daha sonraki kuşaklar içinde benzer bir sürecin yaşanması gerekecektir. Bu durum göstermektedir ki aile kurumunun ortadan kaldırılmasındansa ulusal kimliği benimsemiş ebeveynlerden oluşan bir aile kurumu yaratılması iktidarlar için çok daha elzem olacaktır. Çünkü böylece, devletin kamusal alandaki resmi eğitim kurumlarının haricinde ulusal kültürü

1.5.2.2.4. Haberleşme Aygıtları

İnsanlar, iletişim kurma ve haberleşmeye, kendileri ve çevreleri ile ilgili bilgi paylaşımına her zaman ihtiyaç duymuşlardır. Günümüzde bu iletişim ve haberleşmeye dayalı ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkan ve zaman içinde çeşitlenen tüm iletişim araçlarını ifade etmek için Latince kökenli bir kelime olan *medya* kavramı kullanılmaktadır (Çetin, 2016: 22). Bu doğrultuda Louis Althusser (2002: 33-34)'in devletin ideolojik aygıtları arasında saydığı haberleşmeyi de kapsayan medyanın tüm unsurları da devletin ideolojik aygıtları içerisinde yer alırlar. Medya, içerisinde yazılı, görsel, işitsel ve bunların birbirini de kapsayan türevleri olmak üzere tüm kitle iletişim araçlarını kapsayan geniş bir envantere sahiptir. Bireye geçmişten bugüne, kendisine ve ait olduğu topluma dair birçok bilgi aktaran ve onun toplumsallaşmasında önemli bir aracı haline gelen medya, bu yönüyle oldukça önemli bir aygıttır (Sevim, 2019: 674). Çoban (2011: 115-116), özellikle televizyonun çocuklar üzerinde küçük yaşlardan itibaren bir öğretici rolü üstlendiğini ve böylece onların toplumsallaşmasında oldukça önemli bir aracı haline geldiğini ifade etmiştir. Yine günümüzde özellikle daha okuma yazmayı dahi bilmeyen küçük yaştaki çocukların gününün büyük bir kısmını tablet ve telefonlarla medyanın en güncel varyasyonlarından olan sosyal medyada geçirdikleri düşünüldüğünde, medyanın çok daha geniş bir etki alanına ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Medya bu yönüyle özellikle günümüzdeki artan etkinliğiyle ailenin yanında ve okulun öncesinde oldukça etkili bir eğitimci, toplumsallaşmanın önemli bir aracısı rolü kazanmıştır.

Medyanın siyasal tercihleri etkileme noktasında da oldukça önemli bir araç olduğunun farkına varan iktidarlar ise (özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında Hitler ve Mussolini gibi liderler medyayı etkili bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır) medyayı kendi ideolojilerini topluma benimsetme noktasında bir araca dönüştürerek egemenliklerini garanti altına almaya çalışmaktadırlar (Çoban, 2011: 110-113). Çünkü *''iktidarın meşruluğu, ikna olmuş bir kitleyi gerektirmektedir''* (Özbek, 2003: 151 Akt: Sucu, 2012: 33) ve bu bağlamda medya da toplumun iktidar adına ikna edilmesini

özel alanda da gelecek nesillere aktaracak bir kurum oluşturulmuş olacaktır. İşte tam da bu sebeple, iktidarların aileleri çeşitli politikalarla kendi ideolojilerine yakınlaştırarak ulusal kimlik inşasında bir ideolojik aygıt haline getirmeye çalıştıkları çıkarımı yapılabilir.

sağlayan önemli bir ideolojik aygıt haline gelmektedir. Medya aracılığıyla iktidarlar, olan biteni topluma kendi ideolojik penceresinden aktarma imkanı elde etmektedir. İktidarlar medyada neyin, ne kadar ve ne şekilde yer alacağını (ya da yer almayacağını) kontrol ederek bireylerin aynı şeyleri, aynı şekilde ve aynı ölçüde düşünmelerini böylece kolektif bir bellek oluşturarak tüm değer ve inançlarını şekillendirmeyi amaçlarlar (Sevim, 2019: 674-678).

Her ne kadar medyanın çoğulcu bir demokrasi anlayışı içerisinde iktidarı denetleme noktasında da oldukça önemli bir araç haline gelebileceği kabul edilse de, demokrasi kültürünün zayıf olduğu otoriter yönetimlerin altında medya adeta bir toplumu denetleme mekanizmasına dönüştürülmektedir. Özellikle dünya genelinde etkili medya kuruluşlarının mülkiyetini elinde bulunduranların büyük sermayedarlar olması nedeniyle de medya-siyaset bağlantısı oldukça görünür bir hal almıştır (Çaycı, 2016: 91-94). Bu nedenle medya kuruluşlarının mülkiyetinin kimde olduğunun pek bir önemi kalmadan, ekonomik çıkarların da etkisiyle önemli oranda iktidarın hizmetinde bir aygıt olarak işlev gördüklerini söyleyebiliriz. Bu ise medyayı egemen ideolojinin doğrultusunda bir kolektif belleğin üretilmesi ve bu bellek üzerinde yükselen bir ulusal kimlik inşasını mümkün kılan ideolojik aygıtlardan birisi haline getirmektedir.

1.5.2.2.5. Kültürel Aygıtlar

Çalışmanın henüz başında, toplumsallaşma adı verilen bireyin içinde yaşadığı toplumla özdeşleşme sürecinin özünde bir kültürel aktarım süreci olduğuna ve bireyin bu kültürel aktarımla birlikte içinde yaşadığı toplumun kolektif belleğine dahil olduğuna yer verilmişti. Althusser (2002: 34-43) de edebiyat, güzel sanatlar, spor vb. alanları da kapsayacak şekilde tüm kültürel aygıtları DİA'lar altında bir araya getirmiştir. Bu yönüyle onun ideolojik aygıtlara yönelik düşüncelerinden hareketle kültürel aygıtların da tıpkı diğer ideolojik aygıtlar gibi bireyin yöneten ideolojiye uygun olarak üretiminin aracılığını üstlendiği söylenebilir.

Böylece kültürel aygıtlar aracılığıyla egemen ideolojinin, toplumsallaşma sürecine dahil olarak kültürel alanın sınırlarını belirlediği ve neyin kültürün içinde neyinse

dışında konumlandırılacağını belirleyerek kolektif belleği oluşturan unsurları şekillendirdiği söylenebilir. Bu bağlamda bir romanda tasvir edilen herhangi bir karakterin egemen ideolojinin arzuladığı özellikleri okuyucuya aktardığı, ya da bir tablonun egemen ideolojiye ait bir sembolü ya da mekanı resmederek onun görünürlüğünü artırdığı ve kolektif bellekteki yerini perçinlediği veya bir marş veya şarkının egemen ideolojinin pekişitirilmesine aracılık eden unsurlar barındırdığı gibi sayısız örneğin işaret ettiği nokta, bu kültürel ürünlerin taşıdıkları estetik kaygının yanı sıra ideolojik bir kaygıyı da barındırdıklarıdır. Egemen ideolojinin lehine yönlendirilen bu ideolojik kaygı, kültürel aygıtlar aracılığıyla da egemen ideolojinin unsurlarını barındıran bir ulusal kimliğin inşa edildiğini ve böylece siyasal iktidarın meşruiyetini koruyarak devamlılığını garanti altına almasına hizmet ettiği sonucuna varılabilir.

1.5.2.2.6. Hukuk Aygıtı

Baskı aygıtlarının ele alındığı bölümde mahkemeler başlığı altında hukuk aygıtını mahkemelerden (yargıdan) ayıran yöne değinilmişti. Tekrar kısaca hatırlatmak gerekirse hukuk da mahkemeler de ideolojik aygıt ve baskı aygıtı özelliklerini (hepsinde olduğu gibi) birlikte barındırmaktadırlar. Ancak hukuk belirlediği kurallar çerçevesinde yasanın taşıdığı ideolojiye uygun hareket alanını belirlemekte ve bu alan vatandaşlar üzerinde bir baskı oluştursa da hukuk kuralları bu alanları belirlemekten öteye gitmemektedir. Sınırlara uyulması ile ilgili bizzat doğrudan bir baskıyı öncelemediği için hukuk bir ideolojik aygıt olarak tanımlanmıştır (Althusser, 2002). Kısacası hukuk, hukuki düzenleme yapma gücünü elinde bulunduran egemen ideolojinin meşru ve gayrimeşru arasındaki çizgiyi belirlemesini sağlayan bir ideolojik aygıttır. Anayasalar ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde toplumun yeniden tasarlanması ve ulusun yeniden inşası için bir araç olarak görülmektedir (Aydemir ve Gezgüç, 2013: 136-138). Bu yönüyle hukuk aygıtı da taşıdığı meşruluk ve gayrimeşruluk üzerinden sahip olduğu ideolojik şekillendirme gücü ile ulusal kimliğin inşasında etkili bir aygıttır.

1.5.2.2.7. Siyasal Aygıtlar

Althusser'in (2002: 43) siyasal aygıtlar için yaptığı, *''siyasal aygıt bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur (...)''* şeklindeki tanım ve modern devlet anlayışından önce de modern siyasal partilerin ataları olarak gösterdiği oluşumları adres göstermesi (Althusser, 2002: 40) siyasal aygıtlar içinde siyasal partilerin yerini perçinlemektedir.

Modern devletin sahip olduğu otoriteyi kullanma yani devlet iktidarını işletme yetkisinin de siyasal iktidarlarda (Döğer, 27.01.2020) yani bir anlamda siyasal partilerin elinde olduğu gözönüne alındığında, iktidar olan siyasal partinin devletin aygıtlarını kullanarak kendi ideolojisine uygun bir ulusal kimliğin inşasına girişeceği ve iktidarının devamlılığını garanti altına almak isteyeceği açıktır.

1.5.2.2.8. Sendikal Aygıtlar

Sanayi Devrimi sonrasında kötü çalışma şartlarına karşı işçilerin bir hak arayışı olarak ortaya çıkan sendikalar, kapitalist sistemin bir getirisi olarak varlık kazanmışlardır. İşveren karşısında hakkını arama amacıyla doğan işçi sendikalarına daha sonra bir karşı hak arayış olarak yorumlanabilecek işveren sendikaları da katılmıştır. Genel itibariyle liberaller sendikaları ekonomik bir hak arayışı noktasında değerlendirirken, Marksistler ise genel itibariyle sendikaları kapitalist düzeni yıkabilecek bir araç olarak görmüşlerdir (Atay, 2017: 1-10).

Althusser (2002: 33-34) ise sendikal alanı egemen ideolojinin yayılımı noktasında işlev gören devletin ideolojik aygıtları arasında saymıştır. Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta, Althusser'in bu alanı kapitalist sistemin doğuşuyla ortaya çıkan sendikalar ile sınırlı tutmadığıdır. Althusser (2002: 40)'e göre modern çağın öncesinde de *''...güçlü bir "pre-sendikal" DİA da vardı (bankacıların, tücarlarm güçlü loncaları ve ustabaşıların, kalfaların oluşturduğu güçlü birlikler vb.).''* Bu yönüyle sendikaların ilk nüveleri olarak görülebilecek farklı oluşumlar modern çağın öncesinde de devletin ideolojik aygıtı olarak işlev görmüşlerdir. Başkaya (20.05.2005) ise sanayi devriminin bir getirisi olarak işçilerin haklarını arama noktasında ortaya çıkan sendikaların, zaman

içinde *‘‘bürokratikleşerek’’* kapitalizm karşıtı hak arayışından koptuklarını ve bir *‘‘iç muhalefet’’* aracısına dönüşerek devletin ideolojik aygıtı haline geldiklerini belirtmiştir.

Her iki görüş bağlamında, sendikal alan gerek sanayi devrimi öncesinde gerekse sonrasında egemen ideolojinin yayılımına hizmet ederek bir ideolojik aygıt işlevi görmektedir diyebiliriz. Bu da onu yine diğer aygıtlar gibi egemen ideolojinin ulusal kimlik inşasının bir aracısı konumuna getirmektedir.

1.5.2.2.9. Sivil Toplum Kuruluşları

Her ne kadar Althusser *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (2002) adlı çalışmasında sivil toplum kuruluşlarına ayrı bir ideolojik aygıt olarak yer vermese de, daha önce ele aldığımız gibi onun ideolojinin bireyi çepe çevre sardığı ve her alanda varolduğu düşüncesi ve sivil toplum olarak ifade edilen alanı devletin ve ona hakim olan egemen ideolojinin tüm hücrelerine sızarak devletleştirdiği yönündeki bakış açısının yanı sıra DİA ve DBA’ları sayarken sonuna eklediği ‘‘vb.’’ ifadesinin bu aygıtların genişletilebileceği yönünde yarattığı izlenimin de verdiği güçle DİA’lara ‘‘sivil toplum kuruluşlarını’’ eklemeyi uygun buluyoruz. Sivil alanda konumlandıkları için baskıyı öncelemedikleri açık olan sivil toplum kuruluşlarını egemen ideolojinin yayılımında ve böylece ulusal kimlik inşasında önemli bir aktör olarak gördüğümüzden dolayı, bu alanda yaşanan dönüşümleri ayrı bir başlık altında değerlendirerek ulusal kimliğin inşası ile ilgili daha nokta tespitler yapmaya çalışacağız.

1.6. Yöntem, Kapsam ve Sınırlandırmalar

Buraya kadar ele alınanlar dikkatlice incelendiğinde görülecektir ki, toplumsallaşma sürecinin eyleyenleri ile Althusser'in ele aldığı ''DİA''lar neredeyse aynıdır. Aslında bu demektir ki devlet, bir şekilde toplumsallaşma adı verilen bu kimlik kazanma sürecine dahil olmakta ve devlet iktidarının verdiği güçle bu süreci bir ideolojik yüklemeye dönüştürmektedir. Devletlerin toplumsallaşmaya etki eden bu faktörlere müdahale etme çabasının altında ise siyasal iktidarın ideolojisine uygun bireyler yaratma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu faktörlere yapacağı müdahaleler ile yöneten ideoloji, sınırlarını kendi çizdiği ulusal kimliği toplumun geneline yayarak kendi ideolojisini hakim kılmayı hedefler. Bu durum, Gramsci'nin hegemonya kavramı altında tanımladığı, egemen sınıfın karşıtları üzerinde kurmak zorunda olduğu zorlayıcı güçle de açıklanabilir. Gramsci'ye göre her siyasal sınıf kendi sınırlarını belirlemek ve kendinden olanların fikri birlikteliğini sağlamak (ve güçlendirmek) zorundadır (Dural, 2012: 312).

Sonuç itibariyle devleti, elinde sınırları içerisinde yaşayanları kendisiyle uyumlu bir hale getirecek baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları bulunduran bir zırh olarak tasavvur edebiliriz. Bu zırh, kendisini 'giyen' siyasal iktidara, devletin aygıtlarını kullanma imkanı vermektedir. Siyasal iktidar, devletin aygıtlarını kendi ideolojisi doğrultusunda kullanabildiği ölçüde varlığını garanti altına almakta ve iktidarının devamlılığını sağlamaktadır. Özünde iktidarı egemen unsur haline getiren de budur. İşte siyasal iktidarın bu ideolojik mücadelesi kendisini kolektif kimlik inşası temelinde ortaya koymaktadır.

Modernleşmenin etkisiyle şekillenen günümüz ulus devletleri, sınırları içinde yaşayan bireyleri yeni birliktelikler, yeniden üretilmiş anlatılar, ritüeller, semboller vb. üzerinden ulusal kimlik inşasına dahil etmektedirler (Karaarslan, 2014: 63-64). Bu doğrultuda, arzulanan niteliklerde bir ulusal kimlik inşası için egemen ideolojinin birliktelik duygusunu güçlendirecek ve canlı tutacak bellek unsurları algı alanına dahil edilmekte, örneğin ortak bir resmi dil belirlenmekte ve çeşitli özel günler icat edilmekte, tören ve etkinliklerle bireyler arasındaki bağın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Yine tamamen aynı doğrultuda iktidarın ideolojisi ile bağdaşmayan

ve ulusal kimliğin içinde yer alması istenmeyen unsurlar ise algı alanının dışına çıkartılmakta ve görünürlükleri kısıtlanmaktadır. Devlet iktidarını elinde bulunduran egemen ideoloji, arzulanan ulusal kimliğin inşasına uygun olarak üretilen bu unsurları DBA ve DİA'lar aracılığıyla dolaşıma sokmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu çıkarımlardan yola çıkarak, daha önce giriş bölümünde de kısaca değinildiği üzere ulusal kimliğin inşasına yönelik siyasal iktidarların bu aygıtlar aracılığıyla verdiği mücadele üzerinden bir çözümleme gerçekleştirilecek ve inşa edilmek istenen ulusal kimliğin bir görüntüsü elde edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken izlenilecek yöntem, devlet iktidarını elinde bulunduran kişi veya grupların kendi ideolojileriyle şekillendirdikleri DİA ve DBA'lar aracılığıyla toplumsallaşmaya nasıl müdahil olduklarının tespit edilmesi şeklinde olacaktır. İktidarlarların yaptıkları hukuki düzenlemeler, açılan ve kapatılan kurumlar, kurumların içeriği, eğitim sistemi ve müfredattaki değişiklikler, kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan atamalar, kitle iletişim araçlarına yönelik yapılan düzenlemeler ve uygulanan sansürler, kültür sanat çalışmaları, siyasilerin demeçleri vb. birçok faktör ulusal kimlik inşası bağlamında değerlendirilecektir. Çalışmaya yönelik veri toplamak için ise betimsel araştırma yöntemleri kullanılacaktır.

Çalışma her ne kadar temelde ulusçuluk fikrinin Osmanlı'ya sirayet etmeye başladığı dönemden 2020 yılına kadar geçen uzun bir sürece değinecek olsa da, çalışmanın ana odak noktasını Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında (2002-2020) yürütülen ulusal kimlik inşası oluşturacaktır. Bu nedenle AKP dönemine kadar geçen sürece yönelik incelemeler, daha çok AKP dönemindeki ulusal kimlik inşası politikalarını anlamlandırabilmek için bir altyapı oluşturacak şekilde yapılacaktır. Bu altyapı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin kurucu ideolojisi konumunda olan Kemalizm doğrultusunda şekillenen ulusal kimlik inşasını, yıllar içinde bu ideolojide yaşanan dönüşümlerin ulusal kimlik inşasına yansımalarını ve AKP iktidarı dönemindeki ulusal kimlik inşasının içerdiği de-Kemalizasyonu[17] anlamlandırmayı kolaylaştıracaktır.

[17] De-Kemalizasyon ifadesi ile anlatılmak istenen, Kemalizm'in ulusal kimlik inşasına ait bellek unsurlarının kolektif belleğin dışına çıkartılacak şekilde görünürlüklerinin azaltılması ve Kemalizm'in seküler Türk ulusal kimliği inşasından sapılmasına yönelik atılan adımlardır. Bu anlamda Kemalizm'in

Türkiye'de AKP iktidarına kadar geçen süreçteki ulusal kimlik inşası çalışmanın ikinci bölümünde incelendikten sonra çalışmanın ana konusunu oluşturan AKP iktidarının 2002-2020 yıllarını kapsayan dönemdeki ulusal kimlik inşası ele alıncaktır. Ancak bu dönem, AKP'nin ulusal kimlik inşası için dönüm noktası olarak gördüğümüz 15 Temmuz 2016 tarihi merkeze alınarak öncesi ve sonrası şeklinde iki ayrı perspektiften incelenecek ve iki ayrı bölüm halinde ele alınacaktır. Böylece uzun bir dönemi kapsayan (ve hala devam eden) AKP iktidarının ulusal kimlik inşasına yönelik değişen politikalar daha iyi anlamlandırılabilecektir.[18]

Çalışmanın sonucunda, Osmanlı ve İslam medeniyetinden kopuşu simgeleyen ve dinin bireysel alanla sınırlandırıldığı Kemalist ''Yeni Türkiye''nin (1923-1938) ulusal kimlik inşası ile tarihsel sürekliliğini yeniden Osmanlı ve İslam medeniyeti üzerinden kurmayı amaçlayan ve dinin ulusal kimliğin merkezine yerleştirilmeye çalışıldığı AKP iktidarının ''Yeni Türkiye''sinin (2002-2020) ulusal kimlik inşasına yönelik politikaları arasındaki temel farklılıklar net bir şekilde ortaya konabilecektir. İki dönem arasındaki farkın daha net bir şekilde anlaşılabilmesini sağlamak adına (diğer dönemlerin aksine) 1923-1938 ve 2002-2020 yıllarını kapsayan süreçler incelenirken DİA ve DBA'lar ayrı başlıklandırmalar üzerinden ele alınacaktır.

ulusal kimlik inşasını bir Kemalizasyon olarak değerlendirdiğimizde, Kemalizm'den sapılan noktaları ise de-Kemalizasyon olarak adlandırmak mümkün olacaktır.

[18] 15 Temmuz 2016'nın neden bir dönüm noktası olarak alındığı çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümündeki incelemeler ve tespitler ile anlam kazanacaktır.

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE AKP ÖNCESİNDEKİ DÖNEMDE ULUSAL KİMLİK İNŞASININ ANA HATLARI

Çalışmanın bu bölümünde, birinci bölümde yapılan çıkarımlar doğrultusunda, Osmanlı'da ulusçuluk hareketlerinin güçlenmeye başladığı dönemden başlanarak, 2002 yılında başlayan AKP iktidarına kadar geçen süreçte Türkiye'de yaşanan ulusal kimlik inşasına yer verilecektir. Daha önce çalışmanın kapsamı ile ilgili bölümde de değinildiği üzere, AKP iktidarına kadar geçen süreçteki ulusal kimlik inşasına yönelik yoğun örneklerden ve derinlemesine analizlerden kaçınılacaktır. AKP dönemi haricinde ulusal kimlik inşasının DİA ve DBA'lar üzerinden ayrı ayrı başlıklandırılarak inceleneceği tek dönem ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk döneminde devletin kurucu ideolojisi olarak benimsenen Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının ele alındığı 1923-1938 arasındaki dönem olacaktır. Burada amaç, Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının temel dinamiklerini anlamayı kolaylaştırmak ve yıllar içinde değişen iktidarlarla birlikte bu dinamiklerin değişimini okuyucuya farkettirebilmek ve sonuç olarak ise AKP iktidarında girişilen ulusal kimlik inşasının barındırdığı de-Kemalizasyonun çözümlenebilmesini sağlamaktır.

2.1. Osmanlı'nın Son Döneminde Ulusçuluk Fikrinin Yükselişi ve Ulusal Kimlik İnşası

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyılda Aydınlanma düşüncesi ile birlikte alışılagelmiş din anlayışının ve gücünü bu din anlayışına dayandıran (kutsallık iddiasındaki) kralların (imparatorların) hâkimiyeti sarsılmış, bilimi ve doğayı merkeze alan yeni bir kutsallık olgusu ortaya çıkmıştır. Bu yeni durumun bir getirisi olarak özellikle Fransız Devrimi sonrasında ulus ve devlet kavramları güçlenmiş, kralların kutsal konumunu ve onun namına verilen savaşların yerini devlet ve ulus adına verilen savaşlar almaya başlamış, yeni bir kutsallık kaynağı olarak vatan ve ulus ortaya çıkmaya başlamıştır (Atalay, 2019: 17-22).

Avrupa'da başlayan ve sonrasında dünyaya yayılan ulusçuluk düşüncesi, zamanla Osmanlı'yı da etkisi altına almaya başlamıştır. Özellikle Yunanistan'ın bağımsızlık için giriştiği isyana şahit olunmasından sonra Avrupa'ya dil eğitimi için gönderilen öğrenciler orada Fransız İhtilali'nin fikriyatını da benimseyerek Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma gayretine girişmişler ve böylece ihtilalin etkisi Osmanlı'ya da sirayet etmiştir (Yolcu Yavuz, 2019: 135-136). Osmanlı'nın Batılı devletlerden her anlamda geri kalması sonrasında pek çok alanda Batılı devletleri yakalamak ve Osmanlı'nın eski ''altın çağına'' geri dönmesini sağlamak adına modernleşme kaçınılmaz bir şekilde hayata geçirilmeye çalışılmış, özellikle askeri alanda modernleşmeye oldukça önem verilmiştir. Modernleşmeyle birlikte ulusçuluk fikrinin Osmanlı'ya tesiri ise toprak kayıplarının önüne geçebilmek ve imparatorluğun dağılmasını engelleyebilmek adına oraya atılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojiler üzerinden kendisini göstermiştir. Sultan Abdülmecid döneminde modernleşme çabalarının yansıması olarak 1839'da Tanzimat Fermanı ve 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu süreçte Osmanlı'daki kozmopolit yapı göz önüne alınarak tüm halkı kapsayacak bir Osmanlı vatandaşlığı düşüncesi hayata geçirilmeye çalışılmış ve bir Osmanlılık kimliği yaratılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda söz konusu fermanlarla tüm vatandaşların (din, ırk, mezhep farkı gözetmeksizin) devlet nezdinden eşit olduğu kabul edilmiştir (Koyuncu, 2014: 36-37). Ulusçuluğun etkisiyle Osmanlı'da genel itibariyle doğulan ve yaşanılan yeri ifade etmek amacıyla kullanılan ''*vatan''* kavramı ve dini bir birliktelik temeline (ümmet anlayışına) dayanan ''*millet sistemi''*, özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında yerini Batı'da yükselişe geçen şekliyle bir vatan ve millet (ulus) anlayışına bırakmaya başlamıştır (Özkan, 2019: 46-52). Böylece Osmanlı'da ulusçuluğun ilk nüveleri hayat bulmaya başlamış, Yeni Osmanlılar ile birlikte ise bir vücuda bürünmüştür. Ulusçuluk düşüncesinin Batılı yorumu ile tam olarak örtüşmediği söylenebilecek olsa da Osmanlıcılık düşüncesi ile birlikte vatan sevgisi ön plana çıkartılmış (özellikle Namık Kemal'in edebi gayretleri bu süreçte oldukça etkili olmuştur) ve ulusçuluk fikri yerleşmeye başlamıştır (Akşin, 1971: 165-166).

Osmanlı'da Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan modernleşme ve anayasalaşma sürecinin devamında 1876'da II. Abdülhamid'in ilan ettiği Kanun-i

Esasi ile birlikte Osmanlı tarihindeki ilk anayasa yürülüğe girmiştir. Padişahın üstünlüğünü ve son karar mercii olma konumunu değiştirmeyen Kanun-i Esasi, padişaha anayasayı askıya alma ve meclisi (anayasa Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi olmak üzere iki meclisli bir sistem öngörüyordu) feshetme yetkileri vererek mutlak üstünlüğünü sürdürmesine neden olmuştur. II. Abdülhamid ise kendisine tanınan bu geniş hakları kullanarak anayasanın ilanından kısa bir süre sonra (yaklaşık iki yıl) meclisi feshetmiş ve zaten sınırlı bir meşrutiyet öngören sistemi kaldırmıştır (Kayıran ve Metintaş, 2017: 19-23).

II. Abdülhamid, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da etkisini göstermeye başlayan ulusçuluk fikrine, onun bir getirisi olan vatan sevgisine karşı *''iman ve halife aşkını''* savunan, Osmanlıcılık fikriyatı yerine İslamcılığı merkeze oturtan bir ideolojiyi benimsemiştir. Bu dönemde İslamcılık politikasının bir yansıması olarak Müslümanların hac ibadetini yerine getirmesi noktasında kolaylık sağlayacak Hicaz Demiryolu yapılmış, vatanseverlik ve vatan kavramları padişahın iktidarını hedef alan anlayışlar olarak telakki edilmiş ve hatta sansürlenmiştir (Özkan, 2019: 71-73). Tanzimat sonrasında modernleşme düşüncesinin etkilediği alanlardan biri de eğitim olmasına ve Osmanlı tarihinde ilk defa eğitimden sorumlu bir kuruluş olarak *''Meclis-i Maarif-i Umumiye''*nin kurulmasına ve hatta batılı tarzda bazı eğitim kurumlarının açılmasına (Baytal, 2000: 24-27) karşın II. Abdülhamid döneminde bu süreç önemli ölçüde duraksamıştır. Bu dönemde idari alanda bazı modernleşme çalışmalarının devam etmesine karşılık (ki bu çaba merkezi otoriteyi sağlama amaçlı bir çabadır), eğitimde yeni düşünce akımları ve bilimsel gelişmeler bastırılmış, İslamcılık ideolojisinin bir yansıması olarak din derslerine ağırlık verilmiştir (Baytal, 2000: 29-31). Bu dönemde basın da iktidarın yoğun ve resmileşen sansür uygulamaları ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Berkes, 2019: 348). Ayrıca, bu dönemde kurulan birbiriyle bağdaştırılması güç çok farklı odaklar devlete karşı bir birliktelik içinde tasvir edilmiş böylece mevcut sistem ve iktidar kutsallaştırılırken sisteme muhalif herkes İslam ve Osmanlı karşıtı olarak konumlandırılmıştır (Berkes, 2019: 350).[19]

[19] Kalaycıoğlu ve Sarıbay (2016: 37), II. Abdülhamid'in II. Mahmut'dan daha fazla mutlakıyetçi olmadığını ancak Tanzimat sonrasında anayasacılığın etkisinde atılan adımların ve modernleşmenin

Tüm bunlara rağmen, II. Abdülhamid döneminin İslamcılık ideolojisi, ulusçu ögeleri tamamen dışlayan bir politika da benimsememiştir. Bora (1998: 114)'ya göre bu dönemde ulusçuluk İslam temelinde şekillendirilmeye çalışılmış ve İslamcılık ulusçuluk görünümüne büründürülmeye çalışılmıştır. Bu da ilgili dönemde hem devlet politikası olarak hem de muhalif alanda bir Türklük bilincinin yükselişe geçmesini ve özellikle askeri okullarda Türk ifadesinin Osmanlı yerine kullanılmaya başlanmasının altında yatan sebebi açıklar niteliktedir. Yine de, İslamcılık temelinde şekillendirilmeye çalışılan ulusçuluk düşüncesine karşın iktidarın Türklük tanımı, muhalif alanda seküler bir anlam kazanarak benimsenmiştir (Atalay, 2019: 168-170). Muhalif alanda gelişen ve İslam temelinde tanımlanmayan bu milliyetçilik yorumu ise Osmanlı'nın son dönemlerinde etkisini gösterecek ve ilerleyen süreçte Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olan Kemalizm'in milliyetçilik anlayışını şekillendirecektir.

Yeni Osmanlılar'ın vatana yüklediği yeni anlamla[20] tanışan ve 1878'deki Osmanlı Rus Savaşı'nda (93 Harbi) yükselen ulusçuluğun sert yüzü ile karşı karşıya kalan Balkanlı gençler ise çöküşün önüne geçebilmek için ulusçuluk fikrine tutunmuşlar ve şekillendirdikleri Türkçülük ideolojisi ile Osmanlı'nın son dönemine damga vuracak bir oluşum olarak ortaya çıkmışlardır (Akşin, 1971: 165-166). II. Abdülhamid yönetiminin baskıcı politikalarına karşı muhalif bir hareket olarak 1889 yılında *İttihad-ı Osmani Cemiyeti*'ni kurmuşlar ve daha sonra 1895 yılında *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (İTC) adını alan bu cemiyet her ırk ve dine mensup Osmanlı'nın katılımına açık bir cemiyet olarak kendisini telakki etmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde yürütülen İslamcılık ideolojisine karşılık ilk başlarda Osmanlıcılık ideolojisini benimseyen İttihatçılar, Osmanlı'nın pek çok ırk ve dine mensup insanı barındıran kozmopolit yapısını gerekçe göstererek her ırktan ve dinden insanın bir arada yaşayabileceğini temel alan Osmanlıcılık ideolojisini savunmuşlar ve böylece toprak

etkisiyle toplumun daha fazla hak beklentisi içine girdiğini, bu nedenle de II. Abdülhamid'in daha kuvvetli bir muhalefetle karşı karşıya kaldığını belirtir.

[20] Vatana bir kutsallık atfeden anlam, Tanzimat döneminde ders kitaplarında ve diğer basılı yayınlarda sıkça işlenen bir konu haline gelmiş, yönetimin bu vatan kavramının kendisine yönelik bir silaha dönüşebileceğine yönelik korkusuna yönelik sansür faaliyetlerine karşın vatana verilen bu yeni anlam Jön Türklerin doğuşunun temelini oluşturmuştur (Atalay, 2019: 167).

kaybının ve devletin dağılmasının önüne geçmeyi amaçlamışlardır.[21] Bunu yaparken, etkilendikleri Namık Kemal ve Ali Suavi gibi isimlerin vurguladığı ‘‘vatan’’, ‘‘vatanperverlik’’ gibi konulara sıkça vurgu yapmışlardır (Özkan, 2019: 73-87). Cemiyetin temel amacı ise vatanı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve insanca bir yaşamı mümkün kılmak için Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe sokmak olmuştur (Akşin, 1971: 153-154). 1908 Devrimi ile birlikte ise İTC bu amacına ulaşmış, II. Abdülhamid otuz yıl sonra yeniden meşrutiyeti ilan ederek Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymuştur. Bundan sonraki dönem ise İTC'nin etkinliğinde şekillencektir (Ahmad, 2019: 53-56).

1908 Devrimi'nden sonra toplumun özgürleşmesi noktasında yeni tip okullar ortaya çıkmaya başlamış ve *‘‘muallimler’’* (öğretmenler), geleneksel toplum yapısının devamlılığını sağlamasındaki önemli aktörler olarak görülen imamların karşısında yeni bir toplumsal yapının inşasının başrolü haline gelmişlerdir (Berkes, 2019: 454-461). Eğitimde Osmanlıcılık ideolojisinin toplumda hakim kılınmasına yönelik yönelik bazı adımlar atılmış, Osmanlıcılık karşıtı ders içeriklerinin müfredattan çıkartılmasına uğraşılmış, böylece bir Osmanlı milleti yaratmaya yönelik eğitim müfredatı oluşturmak amaçlanmıştır (Uyanık, 2016: 283-286). Osmanlıcılığın temele alınmasına karşın 1908'de Osmanlıcılığın yanı sıra Türkçülüğe karşıt unsurların da ders kitaplarından çıkartılması ve 1910'da eğitim dilinin Türkçe olmasına karar verilmesi gibi gelişmeler (Semiz, 2016: 231-240) ise İTC'nin Türkçü yapısını da ortaya koyar nitelikteki gelişmeler olmuştur. Yine eğitim alanındaki diğer önemli bir gelişme ise 1908 öncesinde coğrafya ders kitaplarında Osmanlı'nın toprak kayıplarından bahsedilmemesine karşın bu dönemde toprak kayıpları ve kayıplarda

[21] Akşin (1971: 163-180), İttihatçıların Osmanlıcılık ideolojisini (1913'e kadar) dönemin şartları nedeniyle bir zorunluluk olarak görmektedir. Ona göre kuruluşundan itibaren Türkçülük ideolojisine sahip olan cemiyet, uzunca bir süre kendisini gizli bir yapı olarak tutmuş ve sahip olduğu Türkçü yapıyı gözlerden uzak tutmaya çabalamıştır. İTC'nin temeline oluşturan cemiyet ile kurulan fırka arasında belirli bir mesafe bırakılmış, cemiyetin sahip olduğu Türkçü ideolojiye rağem fırka ise tüm Osmanlıların desteğini alacak bir Osmanlıcılık ideolojisini yürütmeye çalışmıştır. Özellikle 1908'de İttihatçı bir isim olan Hüseyin Cahit'in Osmanlıcılık ideolojisini devletteki Türk hakimiyetini tehlikeye sokmayacak bir şekilde tasavvur eden yazısı ve Türkleri *‘‘milleti hakime’’* (hakim millet) olarak tasvir etmesini de buna örnek olarak vermiştir. Erken dönemde böyle bir yazının yazılması sonrasında hem Müslüman Arap ve Arnavutlardan hem de gayrimüslimlerden tepkilerin yükselmesi sonrasında yazının İttihatçılar tarafından tasvip edilmediğinin belirtilmesi de zorunlu bir Osmanlıcılık ideolojisinin yürütüldüğüne kanıt niteliğindedir.

yaşanan ızdıraplar üzerinde durulmaya başlanması ve bu kayıplardan örneklerle vatan vurgusunun öne çıkartılması olmuştur (Özkan, 2019: 173-175). Böylece eğitim müfredatında yapılan değişikliklerle Osmanlıcılık ideolojisinin topluma benimsetilmesi ve buna uygun bir ulusal kimliğin inşasına girişildiği söylenebilir. Özellikle zaferlerin üzerinde durulan bir tarih anlatısının yerine toprak kayıplarının vurgulanmasıyla mağduriyetlerin de kolektif belleğin bir unsuru haline getirilmesi, tüm unsurların birlikteliği sağlanmazsa dağılma tehlikesi ile karşı karşıya olunduğunun vurgulanması olarak yorumlanabilir.

Osmanlılık kimliği inşa etme çabası ritüeller üzerinde de kendisini göstermiş, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girişinin (II. Meşrutiyet) yıl dönümü olan 23 Temmuz 1908 ''Hürriyet Bayramı'' ilan edilmiştir. Bu düzenleme ile Hürriyet Bayramı, Osmanlı'nın Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan yeni meşruiyet araçlarından etkilenerek oluşturduğu milli nitelikteki ilk bayram olmuştur. 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından ona ait simgesel meşruiyet araçlarının (tuğra, marş gibi) kaldırılması ve yerlerine 1908 Devrimi ve İTC iktidarını meşrulaştıracak şekilde marşlar ve anıtlar (1911'de İstanbul'da yapılan Hürriyet Anıtı gibi) yapılması da oldukça önemli gelişmelerdir. Zira bunlar, artık gücün padişahta değil millette olduğu vurgusuna dayanmakta ve bir Osmanlılık kimliği inşa etme çabasını içermektedir (Aslan, 2011: 1-6).[22] Yani İTC ile birlikte bir yandan II. Abdülhamid iktidarına özgü semboller kolektif belleğin dışında konumlandırılırken diğer yandan da Batı'dakine benzer bir şekilde ulusçuluk fikrine özgü yeni sembol ve ritüeller dolaşıma sokularak bir ulusal kimlik inşası sürecine girişilmiştir. Yine daha önce resmi bir törenle kutlanmayan İstanbul'un fethinin yıl dönümü ve İslam dini peygamberi (Hz.) Muhammed'in doğum yıl dönümünün (Mevlid) 1910'da milli bayram olarak kabul edilmeleri (Koyuncu, 2014: 81-83, 181) de bu bağlamda ele alınabilir.

İTC'nin etkinliğini arttırdığı bir dönemde 1908'de Türk Derneği, 1911'de Türk Yurdu Dergisi ve 1912'de Türk Ocakları'nın kurulmuş olması (Özkan, 2019: 99;

[22] Düzenlenen törenlerde müftünün duasının yanı sıra Ermeni ve Rum'ların ruhani liderlerinin de konuşmalar yapması, sağlanmak istenen ''zorunlu'' birlikteliğin ve inşa edilmek istenen Osmanlılık kimliğinin bir göstergesi olarak ele alınabilir (Aslan, 2011: 6).

Kayıran ve Metintaş, 2017: 19), Osmanlılık söylemi üzerine inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğe rağmen İTC'nin temelinde yatan Türkçülüğe dair unsurların da ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Zaten İTC'nin yürüttüğü Osmanlılık ulusal kimliği inşasına yönelik politikalar da istenilen sonuçları doğurmamış ve devletin dağılmasının önüne geçilememiştir. Azınlıkların ayrılıkçı hareketlerinin devam etmesi sonrasında ise Türkçülük tek çıkar yol olarak görülmeye başlanmış ve daha açık bir şekilde Türkçülük politikaları benimsenmiştir (Semiz, 2016: 229-230). Kaybedilen topraklarla birlikte ülkedeki gayrimüslim nüfusun büyük oranda azalması da Türkçülük düşüncesini güçlendirmiştir. 1913 sonrasında İTC iktidarında Türklük kurulmak istenen birlikteliğin temel unsuru olarak görülmüştür (Özkan, 2019: 115, 176-177). Ancak İTC'nin Türkçülük ideolojisinin ve Türkleştirme politikalarının belirleyicisi Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışı olmuştur ki bu anlayışın içinde İslamcı ve hilafetçi öğeler de bulunduğundan, İTC'nin Türkçülük anlayışının İslamcılıktan tamamen bağımsız olduğunu söylemek zordur. İTC'nin önemli isimlerinden Ömer Seyfettin'in Osmanlı'nın temelde bir *''Türk ve İslam saltanatı''* olduğunu ifade etmesi de bu noktada önemli bir örnektir (Semiz, 2016: 224, 232). Yani bu dönemdeki Türkçülük ideolojisi de İslamiyet'ten tamamen bağımsız bir ideoloji olmamış, Müslümanlık ile özdeşleşen bir Türklük vurgusu ön plana çıkartılmıştır.

Yolcu Yavuz (2019: 161-162), özellikle Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında baskın ideoloji haline gelen Türkçülüğün, Avrupa'da yaşanan toprak kayıplarının da etkisiyle ulusal kimlik inşasını Anadolu temelinde bir sınırlandırmaya mecbur bıraktığını aktarır. Bu doğrultuda vatan da elde kalanı koruma temelinde yeniden tanımlanmıştır denilebilir. Mevcut durum doğrultusunda gelişen bu dönemdeki ulusal kimlik inşasının önemli bir diğer yansıması ise ordu-millet anlayışının güçlendirilmesine yönelik atılan adımlar olmuştur. 1909'da zorunlu askerlik hayata geçirildikten sonra askerlik de iyi vatandaşlığın şartı haline getirilmiş, ordu-millet, asker-millet kavramları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Hem ordu-millet anlayışına hem de Türkçülük ideolojisine uygun bir ulusal kimliğin inşası noktasında bu dönemde pek çok *''paramiliter dernek''* kurulmuştur (Yolcu Yavuz, 2019: 163-164). Kurulan *Türk Gücü Cemiyeti*, *Osmanlı Güç Dernekleri* vb. paramiliter dernekler, Türkçülük ideolojisini içselleştirmenin yanı sıra gençlerin zinde olmasını sağlayacak fiziksel

aktiviteler gerçekleştirmişlerdir (Aslan, 2011: 86-87). Atılan bu adımlarla savaşların ve toprak kayıplarının bitmek bilmediği bir dönemde gençliğin bir yandan askerliğe hazır hale getirilmesi diğer yandan ise dönemin egemen ideolojisi haline gelen Türkçülüğü içselleştirmesi için hem ordu hem de sivil toplum kuruluşları ulusal kimliğin inşasında önemli ideolojik aygıtlar olarak işlev görmüşlerdir.

1913'deki Babıali Baskını sonrasında büyük oranda gayrimüslimlerin elinde olan sermayenin Türkler lehine el değiştirmesi ile ise milli bir burjuvazi yaratmaya yönelik adımlar atılmaya başlanmış, milli burjuvaziye engel olarak görülen kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmiştir.[23] Şirket yazışmalarında Türkçe'nin kullanılması zorunluluk haline getirilmiş, pek çok kurum ve kuruluşun ismine ''milli'' ifadesi eklenmiştir. Örneğin Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin adı ''Milli İktisat Nezareti'' olarak değiştirilmiş, milli kütüphane, milli musiki gibi ifadeler hayat bulmuştur (Semiz, 2016: 231-240).

Bu dönemde eğitim Türkçülüğün en önemli ideolojik aygıtlarından birisi olarak görülmüş ve eğitime her zaman üst düzeyde önem atfedilmiştir. İktidara gelmeden önce gece dersleri ve konferanslar ile halkın okuryazarlığını artırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştiren İTC, iktidara geldikten sonra ise eğitimde çok sayıda reform gerçekleştirmiştir. Eğitimde birlik sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmış ve ilköğretim devlet okullarında ücretsiz olmak üzere zorunlu hale getirilmiş, eğitim müfredatında milli bilinç oluşturmaya yönelik müfredat değişiklikleri yapılmış, Türkçe resmi eğitim dili haline getirilmiş, yabancı okullarında dahi bazı zorunlu Türkçe dersler belirlenmiş ve denetim altına alınmaya çalışılmıştır. 1916'da yapılan hukuki düzenleme ile medreseler de merkeze bağlanmış, böylece ulemanın eğitimdeki etkinliğini kısıtlamaya ve eğitimi laikleştirmeye yönelik adım atılmıştır (Uyanık, 2016: 287-300).[24]

[23] 1909-1916 arasında gençleri ticarete (ve sanata) yönlendirmek amacıyla kurulan birçok mesleki ve teknik okul da (Uyanık, 2016: 296) yine bu dönemde eğitimin egemen ideolojiye uygun bir şekilde tasarlandığının göstergesidir.

[24] Ulemanın Tanzimat Fermanı'ndan itibaren laik yargı sisteminin ve modern eğitim kurumlarının ortaya çıkmaya başlaması nedeniyle yerini güvenceye alma içgüdüsüyle modernleşmenin karşısında yer aldığı düşünüldüğünde (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016: 26), ulemanın etkinliğini kırmaya yönelik atılan adımlar da daha anlamlı bir hale gelmektedir.

İzlenen politikalara rağmen Şeyhülislamlık makamının yürütme, yargı, eğitim vb. pek çok alandaki sahip olduğu yetkiler, dönemin dinde reform ve çağdaşlaşma amaçlarının gerçekleştirilmesinde engel teşkil etmiş ve 1916'da başlayan düzenlemeler ile Şeyhülislam kabine dışında bırakılmış ve yetkileri (görevlerine göre) diğer bakanlıklara aktarılmıştır. Bu düzenlemeler din ve devlet işlerinin ayrılması noktasında Cumhuriyet dönemindeki bazı düzenlemelerin (örneğin Tevhid-i Tedrisat) de habercisi ve başlangıç noktası olmuştur (Berkes, 2019: 457-459). Ayrıca eğitim alanında da medrese tarzında bir eğitime yönelen *''Sıbyan Mektepleri''* mahalle mektepleri şeklinde yapılandırılmaya başlanmış ve ilköğretimde çağdaşlaşmaya ve laikleşmeye yönelik adımlar sürdürülmüştür. Eğitimin farklı kademelerinde Abdülhamid döneminde dinsizlik ile eş değer görülen felsefe, sosyoloji gibi dersler eğitimin farklı kademelerinde müfredata sokulmuştur (Berkes, 2019: 461).

Özetle şunu söyleyebiliriz ki, Milli Mücadele dönemine kadar geçen süre zarfında Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ortaya çıkan ideolojilerin her biri ulusçuluk fikrinden etkilenmişler ve Osmanlı'nın devamlılığını sağlamak ortak amaçları olmuştur. Ulusçuluğun yükselen etkisi ile birlikte tebadan vatandaşlığa doğru yaşanan bu geçiş sürecinde farklı dönemlerde egemen duruma gelen bu ideolojiler, itkidarları süresince kendi ideolojilerine ait unsurların merkezde yer aldığı bir ulusal kimlik inşa etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda DİA ve DBA'ları yeniden tasarlayan egemen ideolojiler, onları bu inşa sürecinin eyleyenleri haline getirmişlerdir.

2.2. Milli Mücadele Döneminde Ulusal Kimlik İnşası

Bitmek bilmeyen savaşların arasına 1914'ün sonlarında dahil olunan I. Dünya Savaşı'da eklenmiş ve savaşın kaybedenler safında yer alan Osmanlı 1918'de ateşkes antlaşması (Mondros) ardından 1920'de ise Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Sevr Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'dan geriye kalan Anadolu toprakları da savaşın kazanan tarafı olan İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Savaş sonrasında İTC'li yöneticilerin yurtdışına kaçması ve Sultan Vahdeddin'in ise İtilaf devletleri tarafından kendisine sunulan sınırlı iktidar imkanını kullanma yönünde bir tavır sergileyerek direnişten kaçınması sonrasında Anadolu'da bir takım direniş

örgütleri kurulmaya başlamıştır. Anadoluda hala silah bıramamakta direten Osmanlı askerlerini silahtan arındırmak için Vahdeddin tarafından görevlendirilen Mustafa Kemal (Atatürk) ise verilen görevi yerine getirmek yerine Anadolu'da başlayan direnişin komutanları ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve sonrasında Milli Mücadele'nin lideri haline gelmiştir (Ahmad, 2019: 83-85).

Bu gelişmelerin yaşandığı olumsuz şartlarda bağımsızlığın tehlikeye düşeceği yönündeki düşünce ise egemen ideoloji olan Türkçülüğü ve Türklük bilincini daha da güçlendirmiş, bu dönem içinde yetişen eğitimli gençler Türkçülük ideolojisinden etkilenmiştir (Copeaux, 2000: 15-22). Yine de, Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'nin kritik döneminde (1919-1921) Türklüğe pek fazla vurgu yapılmayarak elde kalan nüfusun en ortak noktası olduğu düşünülen Müslümanlık temelli bir birliktelik söylemi benimsenmiş ve böylece Milli Mücadeleye daha geniş bir destek sağlayarak bağımsızlığı kazanmak amaçlanmıştır. 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla birlikte Anadolu'da işgale karşı direniş için kurulan Müdafa-i Hukuk cemiyetleri bir işbirliği içerisinde vatanın kurtuluşu için bir araya getirilmiştir (Özkan, 2019: 140-150). Bu cemiyetlerin bir araya getirilmesi ve mücadelenin ortak düsturu *''İslam milletini gevura karşı seferber etme''* düşüncesi olmuştur. Buna rağmen tüm süreç dini bir seferberlik üzerinden yürütülmemiş, süreç boyunca ulusçuluk fikri genişleme imkanı bulmuş ve bir dönüşüm yaşanacağı belirsizlikler içerisinde kendisini hissettirmiştir (Bora, 1998: 116-118).

Anadolu'daki direniş hareketlerine karşılık İstanbul'un işgal edilmesi ve sonrasında Vahdeddin'in Meclis'i feshetmesi ile birlikte Anadolu'daki direniş farklı bir boyut kazanmış, İstanbul'daki meclisin kapatılmasından sonra direnişin merkezi olan Anadolu'da (Ankara'da) bir meclis kurulmuştur (Ahmad, 2019: 85-88). Ankara'da Büyük Millet Meclisi (BMM) adıyla kurulan bu meclis, İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti ile karşı karşıya gelmiştir. Her iki taraf da birbirini vatan haini ilan etmiş, hatta bunu yaparken dini fetvalar da devreye sokulmuştur. Bu durum, yurdun düşman tarafından işgalinin yanı sıra bir de iç karışıklıkları ve isyanları körüklemiş ve bağımsızlık mücadelesini daha da zorlu bir hale getirmiştir. BMM ise 29 Nisan 1920'de kabul ettiği Hiyanet-i Vataniye Kanunu ile *''...Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine kalkışma mahiyetindeki sözle, fiil veya yazılı olarak muhalefet yapanlar*

ve fitne çıkaranlar vatan haini sayılır'' hükmünü hayata geçirmiş ve kendi meşruiyetini yasallaştırmıştır. Ayrıca suçun tanımının geniş ve muğlak olmasına karşın cezasının da idam olması ile birlikte önemli bir caydırıcılık da kazanılmıştır. (Şengül, 2020: 154-162).[25]

Bu düzenlemenin sonrasında ise 1921 yılında Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun, yasama ve yürütmenin yekvücut halinde meclis tarafından temsil edildiği bir meclis hükümeti sistemini hayata geçirmiştir. Daha çok hızlı karar almayı ve uygulamayı gerektiren olağanüstü dönemler için uygun bir hükümet sistemi olan meclis hükümeti sisteminde meclisin içinden ve meclis tarafından seçilen bir grup, yürütme görevini meclis adına ve ona karşı sorumlu olarak yürütmüştür (Turhan, 1991: 453-459). Ancak Özbudun (1985: 488-503) ise bu sistemin uygulamada oldukça parlamenter sisteme benzer bir hal aldığını, meclisin içinden çıkması, ona karşı sorumlu olarak ve onun adına çalışmasına rağmen İcra Vekilleri Heyeti'nin bakanlar kurulu, heyet başkanının başbakan ve meclis başkanının devlet başkanı gibi çalıştığını belirtir. Meclisin kendisini adeta yasamayla sınırlandıran bir tavır takındığı bu dönemde sistem de parlamenter sisteme yakınlaşmıştır. Yine de bu uygulamaya rağmen doğrudan bir devlet başkanı belirlenmemiştir. O dönemde bir devlet başkanı seçilmemesindeki neden Nutuk'ta yer alan şu ifadelerle açıklanmaktadır:

''Devlet Başkanlığından bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanına yaptırıyorduk. Fiiliyatta, Meclis Başkanı İkinci başkandı. Hükümet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen Padişahın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı'' (Akt: Özbdun, 1985: 493).

Bu ifadeler, özünde meclis hükümeti sisteminin benimsenmesinin sadece hızlı karar alma ihtiyacından kaynaklanmadığını, birlikteliğin korunması gerektiği bir dönemde rejim değişikliği için karşılaşılacak olası tepkilerin önüne geçerek savaşa odaklanılmasının amaçlandığını göstermektedir. Böylece Milli Mücadele döneminde resmiyette hala varlığını sürdüren meşruti düzene karşı gayriresmi olarak da olsa

[25] Kanunun caydırıcılığındaki diğer önemli bir gelişme ise söz konusu suçla ilgili yapılacak yargılamalara BMM tarafından kurulan bir çeşit olağanüstü hal mahkemeleri olarak İstiklal Mahkemeleri'nin bakması olmuştur. İlerleyen bölümde bu konuya ayrıca değinilecektir.

Anadolu'da iktidar gücünü genelde BMM ve özelde BMM içinden çıkan hükümetin devraldığı söylenebilir.

BMM çatışmaların yoğun olduğu dönemde sahip olduğu iktidar gücünü temelde yurdun düşman işgalinden arındırılmasına yönlendirmiş, kritik dönemde Müslümanlık üzerinden vurgulanan birliktelik söylemine karşın yolun sonunda modernleşme ve ulusçuluk gibi anlayışlarla karşılaşılaşılacağına yönelik önemli sinyaller de verilmiştir. Atatürk'ün 1921'de yaptığı bir konuşmada ulusal bir eğitim politikasına ihtiyaç duyduklarını (Berkes, 2019: 532-533) ve 1922'de hukukun çağdaşlaştırılması gerektiğini belirtmesi (Ertan, 1999; 750) ileride bu fikirlerin gündeme geleceğine yönelik önemli belirtilerdir. Bağımsızlık mücadelesinde kritik dönemin atlatılması ve başarıya ulaşılmasından sonra ise daha önce belirtilerini gösteren ulusçuluk, modernleşme ve rejim değişikliği konuları yüksek perdeden tartışmaya açılacaktır.

Milli Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti'ne karşı devlet iktidarını eline alarak bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştırmak isteyen BMM (ve BMM Hükümeti) DİA ve DBA'larda önemli bir dönüşüm gerçekleştirmiş ve Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıracak bir şekilde işlevselleştirmiştir. Öncelikle içinde bulunulan olağanüstü durumun da etkisiyle ordu, polis ve mahkeme gibi baskı aygıtlarına üst düzey bir önem verildiği söylenebilir. Bu süreçte üzerinde en çok durulması gerek aygıtların başında ise kanımızca ordu gelmektedir. Zira Milli Mücadele döneminde ordu ve siyaset tek vücut halini almış, mecliste aynı zamanda asker de olan çok sayıda milletvekili yer almıştır. Öyle ki bu dönemin anayasası olan 1921 Anayasası'nda (Teşkilatı-ı Esasiye) Genelkurmay Başkanlığı'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti adıyla bir bakanlık olarak kurulması öngörülmüştür (Akbaba, 2006: 78-80). 1921 yılında Yunan ordularının Anadolu'ya ilerleyişi karşısında BMM'nin Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal'e ''Başkomutanlık'' yetkisi de vererek askeri konulardaki otorite haline getirmesi (Ahmad, 2019: 88) de bu noktada önemli bir gelişmedir. Bu dönemde ordu ve iktidar arasında yaşanan bu bütünleşmenin aynı zamanda ordu-millet söyleminin güçlenmesine de imkan sağladığı söylenebilir.

Mahkemeler de bu dönemde öne çıkan baskı aygıtlarından birisi olmuştur. Milli Mücadele'de asker kaçaklarını yargılamak amacıyla Ankara Hükümeti'nin otoritesini

hissettiren bir yargı organı olarak BMM tarafından 11 Eylül 1920'de kurulan İstiklal Mahkemeleri, 1922'de BMM'nin faaliyetlerini sonlandırma kararı almasına kadar geçen sürede asker kaçaklarının önemli oranda önüne geçen ve böylece askeri başarının önünü açan faktörlerden birisi olmuştur. Ancak, İstiklal Mahkemeleri'nin tek etkisi asker kaçaklarının önüne geçmek olmamıştır. 1920'de çıkartılan Hiyanet-i Vataniye Kanunu'ndan yargılanacak olanların mevcut yargı organlarında (sivil mahkemeler ve Divan-ı Harp'ler) yargılanmasının uzun sürmesi ve istenilen caydırıcılığın tam anlamıyla kendisini göstermeyerek isyanların devam etmesi neticesinde, 26 Eylül 1920'de mahkemelerin yetkisi bu alandaki yargılamaları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Aslan ve Dündar, 2014: 28-29; Şengül, 2020: 162-165). Böylece İstiklal Mahkemeleri özelinde mahkemelerin, Milli Mücadele döneminde önemi bir baskı aygıtı olarak işlev gördüğü ve gerek Milli Mücadele'nin askeri açıdan başarıya ulaştırılmasında gerekse BMM'nin meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Milli Mücadele döneminde BMM'nin yapılandırdığı bir diğer baskı aygıtı ise polis teşkilatı olmuştur. Osmanlı'da iç güvenliği sağlama görevinin uzun yıllar boyunca ordunun görevi olarak kabul edilmesinden sonra 1845'te kurulan ve çok başlı bir yapıya sahip olması nedeniyle bazı güvenlik zafiyetlerine yol açan emniyet teşkilatına karşı BMM, *''Milli Polis Teşkilatı''* adıyla kendi polis teşkilatını kurmuştur. İlerleyen dönemde polis teşkilatının çok başlı yapısı sona erdirilerek daha merkezi bir polis teşkilatının kurulması sağlanmıştır (Dikici, 2008: 720-746). Böylece iç güvenliğin sağlanması noktasında da BMM kendi teşkilatını kurarak baskı gücünü eline almıştır.

DBA'ların yanı sıra DİA'lar da Milli Mücadele döneminin başarıya ulaştırılmasına hizmet edecek bir kolektif kimliğin inşası için etkin olarak kullanılmıştır. Örneğin daha önce de belirttiğimiz gibi, Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Müslümanlığın ortak paydaya alındığı bir süreç yaşanmıştır. Örneğin 1921'de mecliste kabul edilen İstiklal Marşı'nda Türklük yerine dini referanslara vurgu yapılmış olması da bu sürecin bir yansıması olarak görülebilir. Böylece marş o dönemde meclise hakim olan yapının kimlik inşasının bir aracısı olacak şekilde belirlenmiştir. Ancak 1921'deki İkinci İnönü zaferi sonrasında Milli Mücadele'nin kritik döneminin (silahlı mücadele dönemi) önemli ölçüde geride kalmasıyla birlikte Mustafa Kemal, yaptığı konuşmalarda

Türklük vurgusuna yer vermeye başlayacak, 1921'de vereceği bir röportajında *''Türkiye Türklerindir''* ifadesini kullanacaktır (Özkan, 2019: 140-150). Ancak zaman içinde izlenecek politikalar gösterecektir yeni dönemde Türkçülük anlayışı İTC dönemindeki Türkçülük anlayışından daha farklı, modern bir ulus devlet anlayışına uygun olacak şekilde etnik olmayan bir vatandaşlık esası üzerinde şekillenecektir.

Milli Mücadele döneminin en etkili ideolojik aygıtlarından birisi ise haberleşme aygıtı olmuştur. Basının kitleleri yönlendirmedeki etkisinin farkında olan Mustafa Kemal, 1919'da İrade-i Milliye, 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetelerini kurmuştur. İlerleyen süreçte ise İstanbul Hükümeti'nin destekçisi Milli Mücadele karşıtı İstanbul basınına karşı Ankara merkezli ve Milli Mücadele'ye destek veren bir Anadolu basınının oluşturulmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1920'de Anadolu Ajansı kurulmuş ve Ankara merkezli basının büyümesi hız kazanmıştır (Turan, 2020: 2513). Böylece BMM'nin ideolojisine uygun yayın yapan bir basın yaratılarak halkın Milli Mücadele'ye desteğinin sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Milli Mücadele'de kritik dönemin atlatılması ise daha önce sorun olarak görülen rejim tartışmalarını gün yüzüne çıkartmıştır. Berkes (2019: 480-494), Milli Mücadele dönemi olarak ifade edilen ''Kurtuluş Savaşı'' döneminin saltanat-hilafet ve ulusal egemenlik karşıtlığı içinde bir rejim sorunu içinde gerçekleştiğini belirtir ki bu durumu, düşman işgalinde olan vatan toprağının haricinde neyin (ya da nelerin) kurtarılmasının amaçlandığı üzerinde bir fikir birliğinin olmaması olarak da yorumlayabiliriz. Mustafa Kemal ve ona yakın isimlerin ulusal egemenliğe dayalı bir sistem kurma arzusuna karşın BMM içinde ve dışında farklı amaçları savunan farklı görüşler yer almış ve önemli bir muhalefet oluşturmuşlardır. Batı'nın manda ve himayesini yeğleyen Batıcılar, saltanat ve hilafet yanlıları, İslamcılar ve eski İttihatçıların da içinde bulunduğu bu dirençli muhalefete karşın Mustafa Kemal ve arkadaşları ise halk egemenliğine dayalı bir rejimin kurulması gerekliliğini savunmuşlardır. Bu doğrultuda eski rejim muhalifleri Mustafa Kemal önderliğinde bir meclis grubu olarak Halk Fırkası'nı kurmuşlardır. 1920'den sonra hiçbir işlevi kalmayan sultana karşılık 1922'de saltanat kaldırılmış ve Sultan Vahdeddin bir İngiliz zırhlısıyla ülkeden kaçmıştır. 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye'nin bağımsızlığı uluslararası alanda tanınmıştır. Bu gelişmelerin ardından

1923 yılında meclis başkanlığına yeniden Mustafa Kemal'in seçilmesi sonrasında ise aynı yıl yeni devletin rejimi cumhuriyet, başkenti ise Ankara olarak belirlenmiştir. 1924 yılında Halk Fırkası da adını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştirecektir. Böylece rejim tartışmaları sona erdirilmiş şeriat yanlısı muhalefete rağmen Osmanlı'dan bağımsız ve ulus egemenliğine dayalı modern bir Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Daha sonra 1924'te ise saltanatın bir bileşeni olarak görülen hilafet de kaldırılacaktır (Ahmad, 2019: 88-91; Berkes, 2019: 484-515). Bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, devletin yeniden tasarlanması ve daha önce hala kısmen padişahın tebaası olan halkın da bir ulus olarak da inşasını gerektirmiştir. Kısacası ulus devletin ilanı, kurulan devlete ve onu yöneten ideolojiye uygun bir ulusal kimliğin inşasının da ilanı olarak okunmalıdır.

Yeni dönemde, ulus devletin içinde homojen bir toplum için bir üst kimlik olarak Türk ulusal kimliğinin inşasına girişilecektir. Bu ulusal kimlikle birlikte Osmanlı'daki farklılıklara dayalı toplumun çatışmaya müsait yapısının yerine, pürüzsüz bir ''biz''in yaratılması amaçlanacaktır (Parlak, 2005: 120-128). Ayrıca bu dönemde, daha önce Osmanlı'da 18'inci yüzyıl ile birlikte devletin geri kalmışlığı sorununu çözmek için Avrupalı devletlerin örnek alınması şeklinde gelişen modernleşme düşüncesinin yerine gelişmek için Batı medeniyetinin yaşam tarzının bütünüyle benimsenmesi gerektiği düşüncesine dayalı bir modernleşme düşüncesi devlet politikası haline gelecektir (Atalay, 2019: 112-117). Yeni dönemde çağdaşlaşmaya yönelik atılan adımları Osmanlı'dakilerden ayıran temel nokta ise din ve devlet birlikteliğinin kaldırılması ile modernleşmenin önündeki engellerin önemli derecede sorun olmaktan çıkartılması olacaktır (Berkes, 2019: 521-522). Berkes (2019: 521), devletin bu dönüşüm sürecini şu şekilde ifade etmiştir:

''''Din devleti'' görüşüne karşı ''ulus devleti'' görüşünün zaferi, çağdaşlaşma yolunda belli bir doğrultuda birbiri arkasından gelecek bir dizi reformun kapısını açmış oluyordu. Bunların başlıcaları (...) hukuk, eğitim, yazı, dil ve genel olarak yaşam ve kültür alanındaki değişmeler olmuştur.''

Bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda geçireceği bu köklü dönüşümün ve bu dönüşüme uygun bir ulusal kimliğin inşasının temel aktörü ise

Cumhuriyet rejiminin hayata geçirilmesi için önemli bir mücadele veren kadroların benimsediği Kemalist ideoloji olacaktır.

2.3. Cumhuriyetin Kurucu İdeolojisi Kemalizm ve Atatürk Döneminde Ulusal Kimlik İnşası

Osmanlı'daki din temelli millet anlayışının yerine, Osmanlı ve İslamiyet öncesine dayanan bir geçmişe vurgu yapılarak, temeli dine değil sınırları belirli bir toprağa dayandırılan; padişah ve dine beklenen sadakatin yerini vatan toprağına duyulan sadakate bıraktığı bir modern ulus düşüncesinin temele alındığı bu yeni dönemde (Özkan, 2019: 12-14), toplumun bu düşüncelere uygun olarak yeniden tasarlanması gerekmiş ve bu doğrultuda yeni düzene uygun bir ulusal kimliğin inşasına girişilmiştir. Bu anlamda yapılmak istenen şeyin Anderson'un ifadesiyle bir ''hayali cemaat'' oluşturmak olduğu söylenebilir (Anderson, 2007). Mardin de Cumhuriyetin bir ulus ve ulus devlet tasarımına giriştiğini ve toplumun ideolojik olarak yeniden tasarımlamaya tabi tutulduğunu belirtir (Mardin, 1991; Akt: Yıldız ve Özdoğan, 2017: 62). Cumhuriyet dönemindeki bu yeniden inşa sürecinin temel lokomotifi ise Kemalizm olmuştur.

İlk olarak Anadolu'da işgalci devletlere karşı direnişi yürüten Mustafa Kemal (Atatürk) ve onun yolundan gidenleri ifade etmek için *''küçümseyici''* bir şekilde Damad Ferid tarafından geçmişteki Celali isyanlarına atıf yapılarak Kemalizm'e benzer bir şekilde *''Kemaliler''* ifadesi kullanılmıştır. Bir ideoloji olarak Kemalizm ifadesi ise, özellikle Batılı bilim insanları tarafından Atatürk'ün önderliğinde ulus devletin oluşum sürecini ve bu süreçte benimsenen ilkeleri, özünde Türkiye'de yaşanan dönüşümü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Albayrak, 2010: 309-310). Türkiye'de ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1929 yılındaki bir gazete yazısında kullanılan bu kavram daha sonra CHF'nin 3. Kurultayı'nda (1931) *''Kemalizmin Prensipleri''* olarak parti programına alınmış (Atalay, 2019: 99-100), ardından

partinin 1935'teki 4. Kurultay'ında doğrudan ''Kemalizm'' olarak parti programında yer almış ve 1937'de Anayasaya girmiştir (Albayrak, 2010: 312-317).[26]

Her ne kadar resmi bir nitelik kazanması 1930'ları bulsa da, çalışmada cumhuriyet rejiminin benimsenmesinde öncülük rolü üstlenen Mustafa Kemal ve CHP'nin benimsediği ideoloji Kemalizm olarak ifade edilecek ve Milli Mücadele'nin kritik dönemlerinin atlatılmasından sonraki süreçte gerçekleştirilen tüm devrimler, Kemalizm'in bir parçası olarak ele alınacaktır.

Kemalizm, sahip olduğu ilkeler doğrultusunda Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak benimsenecek olmasına karşın, Marksizm, Liberalizm vb. ideolojiler gibi evrensellik nazarında eksik kalmış ve kendisini modern siyasal yelpazenin sağında ya da solunda konumlandırmaktan da kaçınmıştır. Ancak onun bu durumu, her ne kadar literatürdeki ideoloji tanımına tamamen uymamasına neden olsa da, taşıdığı farklılıklar onun eksikliğinden ziyade mevcut ideolojilere alternatif bir seçenek sunma yani ''özgünlük'' iddiasıyla ilgilidir (Atagenç, 2019a: 14-15).[27]

Kemalizm'in en belirgin özelliği ise, temelinde kutsallık derecesinde bir modernleşme düşüncesinin yer alıyor olmasıdır. Bu nedenle Osmanlı döneminde girişilen ve mevcut düzeni kurtarmayı amaçlayan kısmi modernleşme girişimlerinin aksine Kemalizm, toptan bir modernleşme düşüncesini yeni kurulan devletin temel dinamiği olacak şekilde benimsemiş, devletin ve toplumun tepeden tırnağa modernleştirilmesi amaçlanmıştır (Yıldız ve Özdoğan, 2017: 61-62). Bu yönüyle Kemalizm, daha önce Osmanlı'da ortaya çıkan modernleşmeci düşüncelerden de ayrılmıştır.

Ancak sahip olduğu bu toptan modernleşme düşüncesine karşın Kemalizm, hem Batı'nın düşünce akımlarından etkilenen hem de yerel özelliklere ve mevcut şartlara

[26] Bu kurultayda CHF'nin adı da Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) şeklinde değiştirilmiştir (CHP.org, CHP Tarihi). Çalışmanın geriye kalanında partiyi ifade etmek için CHP ifadesi kullanılacaktır.

[27] Kemalizmin sahip olduğu bu özgün yapı, aynı zamanda onun kendi içinde homojen bir yapı oluşturmasına da imkan vermeyecek, kendisini Kemalizm içinde konumlandıranların aynı konulara farklı noktalardan yaklaşmasına neden olacak, Atatürk'ün liderliği döneminin (1923-1938) vefatıyla birlikte sonlanmasından sonra ise bir ardıllık sorununu ortaya çıkararak ''çoklu Kemalizmler'' dönemine geçilmesine neden olacaktır (Atagenç, 2019a: 1-25). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yaşanan bu duruma ve bu durumun ulusal kimlik inşasına yönelik yansımalarına tarihsel süreklilik içinde yer verilecektir.

göre çeşitli farklılıklar barındıran bir ideoloji olarak (yani yukarıda da belirttiğimiz gibi özgün yanlarıyla) dikkat çekmiştir. Kemalizm, 1927'deki CHP Kurultayı'nda belirlenen cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik olmak üzere belirlenen dört temel ilkeye daha sonra eklenen (1931) devletçilik ve devrimcilik (inkılapçılık) ilkeleriyle birlikte oluşan altı ilkeye (altı ok'a) dayanmaktadır.[28] Bu ilkeler: Devletin rejimi olarak belirlenen ve vazgeçilmez bir ilke olarak kabul edilen *Cumhuriyetçilik*; her alanda (ekonomik, siyasi, hukuki vb.) eşit ve sınıfsız bir toplumu hedefleyen *Halkçılık*; ortak bir geçmişe ve ortak bir gelecek ülküsüne sahip olan yurttaşlık temelli *Milliyetçilik*; din ve devlet işlerinin ayrılmasının yanı sıra din egemenliğini ulusal egemenliğe devretmeyi amaçlayan *Laiklik*; zamanın şartlarına uygun olarak her zaman daha ileri gitmeyi hedefleyen ve bilimsel gerekliliklere göre kendini yenilemeye açık olmayı ifade eden *Devrimcilik* ve ilkelerin belirlendiği dönemde dünyada liberal ekonominin içine girdiği çıkmazın da yarattığı etkiyle milli bir ekonomi oluşturmayı ve kalkınmayı amaçlayan, sosyal devlet ilkesini hedef olarak belirlemiş, devletin bir işveren olarak görüldüğü *Devletçilik* ilkesidir (Albayrak, 2010: 316-340). Kemalizm, bu ilkeler doğrultusunda Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak benimsenmiştir.

Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının en dikkat çeken yönlerinden biri ise ulus tanımlamasını şekillendiren milliyetçilik ilkesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan toprağa dayalı bir milliyetçilik anlayışını benimseyen Kemalizm, bu yönüyle Osmanlı dönemindeki Türkçülük akımlarından da farklı bir noktaya erişmiştir. Örneğin, Cumhuriyet döneminde Kafkasya cephelerinde elde edilen başarılardan ziyade Anadolu temelli bir Türk milliyetçiliğini pekiştirecek şekilde Çanakkale'deki direniş ön plana çıkartılmıştır (Özkan, 2019: 98, 123). Kemalizm'in Türklüğü daha çok vatan üzerinden tanımlayan bu kucaklayıcı milliyetçilik yorumu, 1933'te Atatürk'ün *''Ne mutlu Türk'üm Diyene''* şeklindeki sözünde de kendisini gösterecektir (Ahmad, 2019: 94). Bu ifade, Kemalizm'in inşasına giriştiği Türk ulusal kimliğinin öznelerini, kökenden ziyade bir kabule dayandırdığını ve bu yönüyle de Türklüğün Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan herkesi kapsayacak bir şekilde belirlendiğini göstermektedir. Buradan yola çıkarak Türklüğün Cumhuriyet'in biz'ini ifade ettiği

[28] Kemalizmin altı ilkesini temsil eden altı oktan oluşan bir amblem ise CHP'nin sembolü haline gelmiştir (Ahmad, 2019: 94).

söylenebilir. Bu ise, kendisini Türklük içerisinde konumlandırmayanların, Parlak (2005: 120-128)'ın da ifade ettiği gibi öteki olarak konumlandırılacağının ve doğal olarak meşruiyetlerini yitireceklerinin göstergesidir.

Bora (1998: 37-43), Atatürk'ün vefatına kadar geçen sürede, verilen uzun ve kanlı mücadelelere karşın biz'i güçlendirecek bir öteki olarak Batılı devletler içinden net bir dış düşman tasvirine yer verilmediğini, yine Kürtlerin ve diğer azınlıkların da bir öteki olarak kodlandığını söylemenin zor olduğunu ifade eder. Ona göre bu dönemde en net şekilde ötekileştirilen unsur ''hainlikleri'' sürekli vurgulanan Araplar ve Türklüğün köreltilmesine neden olan Osmanlı geçmişi yani *''Eski Türkiye''* olmuştur. Bu durum, yukarıda yer verdiğimiz gibi, inşa edilmek istenen ulusal kimliğin içinde dinin geriletilmesi amacıyla da uyumludur. Zira Aslan (2011: 112-117)'da Atatürk'ün, Yunanlıların yenilgiye uğratıldığı 30 Ağustos'un 1924'teki yıl dönümünde Dumlıpanar'da yaptığı konuşmada *''Osmanlıların Türk vatanından sürülmesini, ''düşmanların denize dökülmesinden daha rehakâr bir hareket''''* (Aslan, 2011: 125) olarak ifade ettiğini aktarır.

Tüm bunlardan hareketle, Kemalizm'in ulusu tanımlarken, Osmanlı'daki heterojen toplum yapısı yerine devletin sınırları içerisinde yaşayan herkesi kapsayan homojen bir toplum yapısı oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliyoruz. Kemalizm'in egemen ideoloji olarak bundan sonraki amacı ise Türkiye Cumhuriyeti'nin öznesini oluşturan bu Türk ulusunun, Kemalizm'in tümden modernleşmeci bakış açısını ve sahip olduğu ilkeleri içselleştirmiş, rejimin devamlılığını garantiye alacak bir ulusal kimliği benimsemesini sağlamak olacaktır. Bunu yaparken ise en bariz öteki halini alan Osmanlı'ya ve onunla birlikte İslamiyet'e ait kolektif kimlik unsurlarının inşa edilmek istenen yeni ulusal kimliğin içinde yer almamasına gayret gösterilecektir. Bu yönleriyle Kemalizm'in ulusal kimlik inşası seküler bir nitelik taşımaktadır ve seküler bir Türk ulusal kimliği inşa edebilmek için ise DİA ve DBA'lar da arzulanan ulusal kimliğin eyleyeni haline gelecek şekilde yeniden tasarlanacaklardır.

Yeniden tasarlanan bu aygıtlar, ulusal kimliğin içinde yer alması istenen unsurları *''...1930'lar boyunca dergiler, gazeteler* (kitle iletişim araçları), *sanat eserleri* (kültür), *ders kitapları* (eğitim), *kışla* (ordu), *okul* (eğitim) ve *bayramlarda sergilenen*

Cumhuriyet ritüelleri (öğrenci andı, marşlar…vs.) (hafıza mekanları) veya *Halkevi* (sivil toplum kuruluşları) *temsilleri vasıtasıyla''* halka aktarmıştır (Atalay, 2019: 221).

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kemalizm doğrultusunda DİA ve DBA'larda yaşanan dönüşüme ve onların ulusal kimliğin inşasınında birer eyleyen olarak nasıl kullanıldıklarına dair genel bir görüntü elde etmeye çalışağız. Ancak bunu yaparken CHP'nin 1950'ye kadar kesintisiz bir şekilde devam eden devlet iktidarını elinde bulundurduğu dönemi bir bütün olarak ele almayacağız. Bunun nedeni ise Atatürk'ün vefatından sonra (1938) kurucu ideolojide yaşanmaya başlayan dönüşümdür. Bu durumun yaşanmasındaki en önemli etken ise (daha önce de kısaca değindiğimiz gibi) Kemalizm'in kendisini bazı evrensel ideolojiler gibi net bir şekilde sağ ya da sol siyasette konumlandırmaması ve bir alternatif yol oluşturma iddiası olmuştur. Atatürk döneminde de Kemalistler arasında benzer olaylara farklı çözümler öne sürülmesine şahit olunsa da Atatürk'ten sonra bu durum çok daha ciddi bir hal almış ve farklı Kemalizm yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Kemalizm'in ilkelerine yüklenen farklı anlamlar ve bazı ilkelerin daha önemli bazılarının ise vazgeçilebilir olarak yorumlanması, farklı Kemalizm yorumlarının ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu ise her siyasal perspektifin kendisine uygun bir Kemalizm ve Atatürk imgesi yaratmasına neden olmuştur (Atagenç, 2019a: 12-17). Bu da, Atatürk'ün liderliğindeki dönem ve sonrasındaki dönemde ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarda bir takım değişiklikler yaşanmasına neden olacaktır.

Bu nedenle çalışmada 1923-1938 arasındaki dönem ile 1938-1950 arasındaki dönem ve bu dönemlerde yürütülen ulusal kimliğin inşasına yönelik politikalar ayrı ayrı değerlendirilecektir. Özelllikle 1923-1938 arasındaki dönemde yürütülen ulusal kimlik inşasına yönelik elde edilenler, hem kurucu iktidarın nasıl bir ulusal kimlik arzuladığını hem de sonraki dönemde bu amaçta ne gibi değişimler yaşandığını çözümleyebilmek açısından çalışmanın devamı için önemli bir yol haritası oluşturacaktır.

2.3.1. Atatürk Döneminde Baskı Aygıtları Aracılığıyla Ulusal Kimlik İnşası

Bu bölümde, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki ilk dönemde devletin baskı aygıtlarının kurucu ideoloji Kemalizm'in ilke ve devrimleri doğrultusunda yeniden tasarlanmasına ve bu aygıtların ulusal kimliğin inşasında oynadıkları role yer verilecektir.

2.3.1.1. Ordu Aygıtı

Daha önce Milli Mücadele döneminde şartların da etkisiyle ordu-siyaset bütünleşmesinin yaşandığından bahsetmiştik. Bu durumun yanı sıra ordu ve ordunun başındaki komutanlar da bağımsızlığın kazanılmasında oynadığı öncü rolle toplum nezdinde önemli bir saygınlığa kavuşmuşlardır. Başkomutan olarak Mustafa Kemal Atatürk'in yanı sıra Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi diğer başarılı komutanlar da orduda önemli bir destekçiye sahip hale gelmişlerdir. Ancak bu paşaların modernleşmeye yönelik adımlarda daha gelenekselci bir tavır takınmaları Halk Fırkası'na karşıtlar tarafından Atatürk'e alternatif olarak görülmelerine ve desteklenmelerine neden olmuş, bu da rejim karşıtı bir ordu müdahalesinin gelebileceği yönünde bazı endişeleri doğurmuştur (Ahmad, 2019: 92).[29] 1923 yılında çıkartılan 385 Sayılı Kanun ile aktif ordu mensuplarının milletvekili olamayacağı halihazırda mecliste bulunanların ise ordudaki görevlerinden istifa etmeden meclis çalışmalarında katılamayacakları karara bağlanmıştır. Böylece meclis içindeki muhalif komutanların en azından bir taraftaki etkinliğini kırmak ve ordu kanadından rejim karşıtı bir hareket gelmesini engellemek amaçlanmıştır (Akbaba, 2006: 78-79). Bu durum ayrıca Milli Mücadele döneminde yaşanan ordu-siyaset birlikteliğinin sivilleştirme lehine dönüşümünün bir göstergesi olarak da okunabilir. Yine de Atatürk'ün bizzat kendi şahsı ile bütünleşen Başkomutanlık unvanıyla 1938'deki

[29] Ordu mensupları ile ilgili alınan karardan sonra muhalif komutanlar 1924 yılında Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurmuşlardır (Ahmad, 2019: 92). Bu dönemde kurulan TCF ve diğer bir muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile igili yaşanılanlara siyasal aygıtlarla ilgili bölümde ayrıca değinilecektir.

vefatına kadar ordu üzerinde önemli bir etkinliğe sahip olması (Akbaba, 2006: 84) ordu ve iktidar arasındaki ilişkisinin bir şekilde kendisini koruduğunu göstermektedir.

Bundan sonraki süreçte ordu, Milli Mücadele döneminde dış düşmanlara karşı gösterdiği etkili mücadelenin bir benzerini içerideki bölücü ve yıkıcı isyanlara karşı göstermiş ve hem rejimin hem de toprak bütünlüğünün korunmasında kilit rol oynamıştır (Kıvrıkoğlu, 1998: 164). Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte Türklüğün askerlik ile özdeşleştirildiği bellek politikalarının yanı sıra (Yıldız, 2010: 81-82) Cumhuriyeti kuran kadronun büyük çoğunluğunun da asker kökenli isimlerden oluşması (Önder ve Zengin, 2018: 135) gibi etkenlerle ordu oldukça etkin bir konuma gelmiştir. Bu konum orduda, devletin bir unsuru olamanın ötesinde onun kendisi olduğuna yönelik bir algı oluşturmuştur (Cansever ve Kiriş, 2015: 369). Ordu kendisine yüklediği bu misyonla kurucu ideoloji konumundaki Kemalizm'in ideallerini gerçekleştirmesinin ve kendisine karşıt tüm kişi ve grupların baskılanmasının da aracısı olmuş (Akbaba, 2006: 28-29), özellikle belirlenen çağdaşlaşma hedefine direnenlerle mücadelede önderliği üstlenmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 369).[30] Bu anlamda ordunun rejimin devamlılığını sağlama ve ulusal kimliğin inşasında önemli bir baskı aracı olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Ancak, Cumhuriyet döneminde ordunun rolü salt baskı aygıtı olarak sınırlı kalmayacak, ideolojik anlamda da önemli bir eğiticilik rolü üstlenecektir. Ordu, kurulan ulus devlete uygun bir ulusal kimliğin inşasında başlı başına bir eğitim yuvası olarak tasavvur edilmiştir. Cumhuriyet döneminde orduya yüklenen bu misyonu bizzat Atatürk, *''Medeni Bilgiler''* adlı kitapta *''Ordu Mekteptir''* başlığıyla kaleme aldığı yazıda şöyle ifade etmiştir:

"... Asker ocağı, teşkilatı ile millet ve hükümetinin itimadına layık, ilim ve ahlakça yüksek, fedakârlık fikirleri ve özellikleri ile üstün, vazife aşkı ile dolu subaylardan oluşan eğitim kadrosu ile milletin yetişmiş gençlerini yalnız askerlik konusunda değil, kültür konusunda da eğiten bir okul, bir terbiye ocağıdır. Bu ocakta vatandaşlar, eşitliği öğrenirler, cesaret ve teşebbüs fikirlerini geliştirirler. Bu ocakta bütün

[30] İlerleyen bölümlerde ele alınacak olan ordunun sivil yönetime karşı gerçekleştirdiği müdahalelerin altında da orduya yüklenen bu koruyuculuk misyonu aranmalıdır.

vatandaşlar hep aynı toprağın evladı olduklarını en iyi şekilde hissederler. Bütün vatandaşların millet ve memlekete bağlı olma gereği orada en iyi şekilde anlaşılır. Vatandaşlar milletin kıymetli, kudretli ve yüksek medeniyetli olması için yegane muhafızın ordu olduğunu, milleti dünya karşısında hürmete layık yapan şeyin de ordu olduğunu en iyi şekilde, ordu mensubu oldukları zaman öğrenirler" (İnan, 1988:122; Akt: Kıvrıkoğlu, 1998: 163).

Bu ifadelerden görüleceği üzere, orduya vatan toprağının korunmasının ötesinde eğitim kurumlarından farksız bir misyon da yüklenmiştir. Eğitim görmeyenlere orduda okuma ve yazmanın öğretilmesinin yanı sıra devlete karşı sorumlulukları da Kemalist ideolojiye uygun olarak öğretilmiş ve vatandaşlık bilinci *''makbul vatandaş''* olacak şekilde aktarılmıştır (Yolcu Yavuz, 2019: 122-123). Orduya yüklenen bu eğiticilik rolü bu dönemde hazırlanan aşağıdaki afişte de açıkça görülmektedir.

Görsel 1. *''Ordu Bir Halk Metktebidir''* Başlıklı Cumhuriyet Halk Fırkası Afişi

Kaynak: Çakıcı, Emre: ''Genç Cumhuriyet Dönemi Karikatür ve Propaganda Afişlerine Bir Bakış'', https://birparcatuhaftik.com/genc-cumhuriyet-donemi/ , Erişim Tarihi: 31.10.2020.

Afişten de görüleceği üzere ordu, sadece vatan savunması için mecburi bir hizmet olmanın ötesinde Cumhuriyetin çağdaşlaştırma misyonuna ve inkılaplarına (özellikle eskinin sarıklı ve sakallı yeninin ise şapka takan sakalsız bir erkek olarak gösterilmesi de bunun önemli bir göstergesidir) uygun bir ulusal kimlik inşasının da

gerçekleştirildiği bir eğitim kurumu olarak tasarlanmıştır. Parlak (2005: 481), ordunun bu dönemdeki rolünü aşağıdaki şu ifadelerle betimlemiştir:

‘‘…ordu, sadece savaş taktikleri veren ve yurttaşları askerlik eğitimine tabi tutan bir kurum olarak değil; okuma yazma bilmeyenlere okuma-yazma öğreten, birlik ve dayanışma ruhu aşılayan, milletseverliği, yurtseverliği, temiz ahlaklılığı, arkadaşlığı, meslek edinmeyi öğreten; bütün bireylerin "bir duyan, bir düşünen aynı toprağın evladı olduklarını" en iyi biçimde hissetmelerini sağlayan bir kurum…’’

Ordunun bir eğitim kurumu olarak tasvir edilmesinin yanı sıra eğitim kurumlarında askerliğe yönelik eğitimler de verilmiştir. Erkek liseleri ve erkek muallim mektepleri gibi okullarda verilen askeri içerikli eğitimlerle (Terbiye-i Askeriye Konferansları, yaz döneminde gerçekleştirilen uygulamalı askeri eğitimlerin verildiği kamplar, Askeriye Hazırlık Dersleri vb.) genç erkeklerin hem ordu ile arasında organik bir bağ kurması hem de askerliğe yönelik bir ön hazırlık yapmaları sağlanmıştır. Temelde her vatandaşın asker olarak görüldüğü ulus devletin ‘‘milli ordu’’ anlayışı ve 1924’te askerlik süresinin 18 aya düşürülmesi gibi sebeplerle vatandaşların orduya dahil olmadan önce askeri bilgi ve donanıma sahip olmasını amaçlayan bu eğitimler, Cumhuriyet döneminde eğitimin önemli konularından birisi olmuştur. Söz konusu eğitimleri doğrudan ordu mensupları vermiş ve öğrencilere asker gibi hitap edilerek detaylı ve uygulamalı teknik bilgiler (silah kullanımı vb.) aktarılmıştır. Böylece topyekûn savaşın mantığını ve modern ulus devletin ‘‘milli ordu’’ anlayışını kavrayan, fiziksel ve zihinsel anlamda savaşa her daim hazır olan bir neslin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Ünal, 2015: 82-99). Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında ordu ve askerin bağımsızlığın kazanılmasındaki rolünün yanı sıra Türk’ün tarih boyunca asker olarak tanındığı ve askerlikte üstün meziyetlere sahip bir asker bir millet olduğu vurgusu da yapılmıştır (Parlak, 2005: 230-238). Böylece eğitim kurumlarındaki bu tarz eğitimler ve müfredatta yer alan içerikler, ordu-millet düsturunun hem ordu içinde hem de ordu dışında halka benimsetilmesi için uğraşıldığını ve İTC döneminde

güçlendirilmeye başlanan ordu-millet düsturunun Cumhuriyet döneminde de sürdürüldüğünü ve ulusal kimliğin bir unsuru haline getirildiğini söyleyebiliriz.[31]

Buraya kadar ele alınanlardan görülecektir ki, Cumhuriyet'in ordu kökenli isimlerin önderliğinde kurulmasının orduya kazandırdığı önemli konumun yanı sıra kendisine yüklenen rejimi ve inkılapları koruma, ordu-millet anlayışını topluma benimsetme ve modernleşmenin aracı kurumlarından birisi olma gibi roller de orduyu ulusal kimliğin inşasında son derece önemli bir konuma getirmiştir. Bu önemli konum, özellikle Atatürk'ün vefatından sonraki dönemde ordunun rejimin ve inkılapların tehlikeye düştüğünü düşündüğü konulara müdahil olarak özellikle hükümetlere karşı önemli bir baskı aygıtı rolü üstlenmesini de beraberinde getirecektir. Bu müdahaleler bazen resmi bir açıklama bazen ise doğrudan hükümete yönelik gerçekleştirilen darbeler yoluyla kendisini gösterecektir.

2.3.1.2. Hükümet Aygıtı

Kemalizm'in DBA'lar içinde en büyük dönüşümü gerçekleştirdiği aygıtın hükümet aygıtı olduğu söylenebilir. Daha önce Milli Mücadele dönemini incelediğimiz bölümde de değindiğimiz gibi, bağımsızlığın garanti altına alınması sonrasında saltanatın kaldırılması ve rejim değişikliği tartışmalarında Kemalistlerin (meclisteki Halk Fırkası grubunun) saltanat ve hilafet yanlılarına karşın önemli bir mücadele vererek halk egemenliğine dayalı bir rejimi benimsetme gayretleri, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile sonlanmıştır (Ahmad, 2019: 88-91). Devlet başkanı olarak Cumhurbaşkanlığı makamı belirlenmiş ve aynı zamanda Cumhurbaşkanına meclis içinden bakanlar kurulunu belirlemesi için bir başkan vekili seçme yetkisi tanınmıştır. Bu durum uygulanan sistemi parlamenter sisteme doğru yakınlaştırmıştır

[31] Daha önce de değinildiği gibi, askerliğin 1909'da zorunlu hale getirilmesi, ordu-millet anlayışının kolektif kimliğin bir unsuru haline getirilmesine yönelik atılmış ilk adım olarak ele alınabilir. Yine izleyen dönemde birçok paramiliter gençlik örgütü kurulması (Türk Gücü Derneği, Osmanlı Güç Derneği vb.) da bu anlayışın güçlendirilmesine hizmet etmiştir (Yolcu Yavuz, 2019: 163-188). Bu dönemin ardından girilen topyekûn savaşların da (Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi) bu doğrultuda hem ordu millet anlayışına yönelik bir deneyim hem de Cumhuriyet döneminde bu anlayışın kuvvetlendirilmesine yönelik bir ihtiyaç olarak yorumlanmasına neden olduğu çıkarımı yapılabilir. Böylece Cumhuriyet döneminde herkesin askerliğe hazır duruma getirilmeye çalışılması daha anlamlı bir hal almaktadır.

(Yıldız, 2013: 197-198). Milli Mücadele döneminde benimsenen meclis hükümeti sisteminin de uygulamada parlamenter sistem gibi işletildiği hatırlandığında, bunun bir tesadüf olmadığı açıktır. Daha sonra 1924 Anayasası ile getirilen düzenlemeler ile birlikte ise Cumhurbaşkanı hem devlet başkanı hem de yürütmenin başı olarak adres gösterilmiş ve böylece sistem parlamenter sisteme doğru yakınlaşmasını sürdürmeye devam etmiştir (Keskinsoy ve Kaya, 2018: 83-84).

Yeni devletin rejiminin cumhuriyet olarak belirlenmesine karşın halifelik makamının hala varlığını koruması ise iktidara yönelik bazı tartışmaları diri tutmaya devam etmiş, bazı muhalifler devlet başkanlığına (yani Cumhurbaşkanlığına) halifenin getirilmesi gerektiği şeklinde fikirler ortaya atmaya başlamışlardır. Bu tartışmalara ise 1924 yılında halifeliğin de kaldırılması ile son verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Hanedanı mensupları da sürgün edilmiştir (Ahmad, 2019: 91-92).

Böylece iktidarın kimde olacağına yönelik tartışmaların önüne geçecek ve ulusal egemenliğe dayalı bir rejimin varlığını güçlendirerek devamlılığını garanti altına alacak adımlar atıldığı söylenebilir. Ayrıca yine halifeliğin kaldırılması da laiklik ilkesinin din egemenliğini ulusal egemenliğe devretme gayreti içinde okunabilir.

Bundan sonraki süreçte devlet iktidarını eline alan CHP ve Kemalist ideoloji, sahip olduğu bu gücü rejimin kalıcı hale geritilmesi ve Kemalizm'in ilkelerine uygun bir ulusal kimliğin inşa edilmesi doğrultusunda kullanacaktır. Diğer aygıtlar üzerinde gerçekleştirilen düzenlemelerin tümü (orduda da olduğu gibi), sahip olunan bu iktidar gücü ile hayata geçirilecektir.

2.3.1.3. Mahkeme Aygıtı

Osmanlı'da 1909'da yapılan anayasa değişikliği haricinde genel itibariyle kuvvetler ayrılığı ilkesi bulunmamakla birlikte örfi ve şer'i hukuk olarak ikiye ayrılan bir hukuk sistemi kullanılmıştır. Bu dönemde örfi hukukla ilgili konularda hüküm verme yetkisi padişahtayken, şer'i hukuku ilgilendiren konularda hüküm verme yetkisi ise kadıya bırakılmıştır. Henüz bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü bir dönemde çıkartılan 1921 Anayasası ise yargı ile ilgili bir düzenleme getirmemiştir. Ancak sonrasında

Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası yargıya yönelik bazı düzenlemeleri hayata geçirmiştir (Özkorkut, 2008: 230-238). Bu doğrultuda 1924 yılında çıkartılan bir kanunla yargıdaki ikili uygulama (Şer'iye ve Nizamiye) sonlandırılmış ve yargıda birlik sağlanmıştır. Ayrıca kadılık uygulaması da sonlandırılmış, Cumhuriyet hakimleri ve savcıları uygulaması benimsenmiştir. Kurulan tek tip yargı düzeni içinde sulh, asliye ve ağır ceza mahkemeleri kurulması da yapılan değişiklikte öngörülen düzenlemelerden birisi olmuştur (Surlu, 1998: 1092). Böylece yargı, ulus devlet pratiğine uygun olacak şekilde modernleştirilmiş ve laiklik ilkesine uygun olacak şekilde yargıda dinin etkisi ortadan kaldırılmıştır.

Bu gibi devrimlerin yanı sıra mahkemeler yeni dönemde arzulanan ulusal kimliğin inşasında da önemli bir işlev görmüşlerdir. Daha önce Milli Mücadele döneminde de varlık gösteren İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet döneminde (1923-1927) yeniden canlandırılmış, Kemalist ideolojinin ve devrimlerinin halka benimsetilmesi noktasında önemli bir baskı aygıtı olarak işlev görmüştür. Ülkenin farklı yerlerinde kurulan bu mahkemeler, hilafet yanlısı hareketlerin bastırılması, bu hareketlere destek veren yayın kuruluşlarının dizginlenmesi, Kemalist ideoloji doğrultusunda hayata geçirilen ilke ve inkılaplara yönelik isyanların baskılanması gibi özetle rejim karşıtlığı içeren konularda rejimin koruyuculuğu rolünü üstlenmiş ve böylece dolaylı olarak Kemalizm'in ilke ve inkılaplarının benimsetilmesi noktasında da işlev görmüştür. Örneğin, Şeyh Sait Ayaklanması'na[32] katılan ve destek verenlerin cezalandırılması gibi büyük olayların yanı sıra bedensel pratikler üzerinde gerçekleştirilen inkılaplardan biri olan Şapka Kanunu'nun benimsetilmesi noktasında da kanuna aykırı hareket edenler ağır hükümlerle cezalandırılmıştır (Aslan ve Dündar, 2014: 29-38). Böylece yukarıda da belirttiğimiz gibi İstiklal Mahkemeleri hem rejimin hem de ilke ve inkılapların benimsetilmesi noktasında önemli bir baskı aygıtı işlevi görmüştür. Ayrıca bu mahkemelerin pek çok kez yargılanan şahıslara avukat imkanı tanımaması, vicdani kanaatlere göre kararlar alınması, kararların temyize açık olmaması ve alınan kararların hızlıca uygulanması (Aslan ve Dündar, 2014: 42-43) gibi noktalar, mahkemenin adalet sağlama misyonunun yanı sıra rejimi koruma ve kurucu

[32] 1925 yılında bazı Kürt aşiretlerinin Şeyh Sait etrafında birleşerek gerçekleştirdikleri bir ayaklanmadır (Ahmad, 2019: 92).

ideolojinin ilke ve inkılaplarını benimsetme içgüdüsüyle de hareket ettiklerini göstermektedir. Böylece bu dönemde bir baskı aygıtı olarak mahkemelerin de ulusal kimliğin inşası noktasında önemli bir rol üstlendiği söylenebilir.

2.3.1.4. Polis Aygıtı

Avrupa'da 17'inci yüzyılda yaşanan siyasal değişimlerin sonucunda ortaya çıkan modern devlet anlayışının ürünlerinden biri olan günümüz polis teşkilatlarının, bu noktada ulus devlet anlayışı ile paralel bir tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı'da da uzun yıllar boyunca asayişi sağlamakla görevli farklı isimlerde teşkilatlar varolmuştur. Günümüzdeki anlamıyla bir polis teşkilatının temelleri ise Tanzimat devrinde gerçekleştirilen reformlar ile atılmıştır. Osmanlı'da askerden bağımsız bir güvenlik birimi olarak polis teşkilatlanmasına yönelik çalışmaların başlaması Avrupa'ya göre daha geç başlamış olsa da 1845'te çıkartılan Teşkilat Kanunu ile birlikte günümüzdeki anlamını kazanmıştır. (İnankul ve Doğan, 2016: 177-192). Daha önce Milli Mücadele ile ilgili bölümde değindiğimiz gibi o dönemde İstanbul Hükümeti'nin polis teşkilatına alternatif bir polis teşkilatı kurulmuş ve böylece asayişi sağlama noktasında da BMM'nin ideolojisine uygun hareket edecek bir teşkilat yaratılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu çift başlı durum sona erdirilmiş ve tek çatı altında çalışacak bir polis teşkilatı oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra Cumhuriyet döneminde polis teşkilatının çağdaşlaştırılmasına özen gösterilmiş, gerek yurt dışından getirtilen eğitmenler gerekse yurt dışına eğitime gönderilen polisler ile teşkilat mensuplarının eğitilmesine önem verilmiş, yurt içinde Polis Enstitüsü ve Polis Koleji gibi eğitim kurumları açılmıştır (Dikici, 2008: 720-746).

Kemalizm'in toptan modernleşme düşüncesi doğrultusunda modernleştirilen ve eğitimlerine önem verilen polis teşkilatının yetkileri ise yıllar içinde yapılan yasal düzenlemeler ile artırılmış, böylece rejim ve inkılaplarına karşıt hareketlerin önlenmesi, hem rejimin devamlılığının hem de halkın inkılapları benimsemesinin sağlanması noktasında daha etkili bir polis teşkilatının oluşturulması amaçlanmıştır. Özellikle 1925'te yaşanan ve rejime yönelik önemli bir tehdit olarak algılanan Şeyh Sait Ayaklanması sonrasında çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu ile polisin yetkilerinin

genişletilmesi de buna önemli bir örnek teşkil etmektedir (Dikici, 2008: 728, 751-752).[33]

Bu dönemde polisin toplumsal olaylara müdahelesinde de kurucu ideolojinin bu olaylara bakışı etkili olmuştur. Örneğin, özellikle gençlik hareketlerinin iktidarın beklentisi dahilinde olduğu takdirde herhangi bir engelleme ve yaptırımla karşılaşmaması ancak iktidarın ideolojisi ile uyumlu olmayan gençlik eylemlerinin çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya bırakılması (Yolcu Yavuz, 2019: 217-218), polisin iktidarın ideolojisi çerçevesinde bir müdahale alanı oluşturduğu yorumunu yapmaya imkan vermektedir.

Böylece, Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalizm'in modernleştirme misyonu ile uyumlu olarak polislerin modern bir eğitime tabi tutulmalarına önem verildiğini ve polis teşkilatının yeniden yapılandırıldığını, ayrıca bir baskı aygıtı olan polisin yeri geldiğinde kurucu ideolojiye uygun olmayan muhalif hareketleri bastırmada önemli bir araç olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Bu da polisin neye hareket alanı tanınırken neye tanınmadığı ve neyin legal neyin illegal olarak tanımlandığı üzerinden ulusal kimliğin inşasında oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır.

2.3.1.5. Hapishane Aygıtı

Devletin baskı aygıtlarından birisi olan hapishaneler de Cumhuriyet dönemindeki modernleşme düşüncesinin etkisiyle Avrupalı devletlerin standartlarına uygun olarak ıslah edilemeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde hem nitelik hem de nicelik itibariyle son derece yetersiz kalan ve özünde neredeyse hiçbiri hapishane olması için yapılmamış binalardan dönüştürülen hapishaneler, hastalıkların kol gezdiği ve mahkumların ıslahının mümkün olmadığı yerler olmuştur ki hapishanelerin bu durumu Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi'nin gündemine de gelmiştir. Cumhuriyet'in devraldığı bu sorunlu hapishanelerin ıslahı konusu modernleşme düşüncesinin de etkisiyle sıkça gündeme getirilmiştir. Atatürk'ün 1923 yılında hapishanelerin temel

[33] Bu kanunun ulusal kimlik inşası noktasında oynadığı role hukuk aygıtının ele alınacağı ideolojik aygıtlarla ilgili bölümde ayrıca yer verilecektir.

amacının mahkumların ıslahı olduğunu ve hapishanelerin bunu sağlayabilecek şekilde ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmesi de konuya verilen önemi göstermektedir (Soran, 2016: 113-116).

Hapishanelerin mekan olarak ıslah edilmesine yönelik çabanın yanı sıra suçlunun ıslah edilmesi ve yöneten ideolojiye uygun bir şekilde topluma geri kazandırılması notkasında da bazı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda mahkûmlara en az bir sanat dalının öğretilmesi gerektiği gündeme getirilmiş, 1928'de valiliklere hapishanelerin ıslah edici rolüne vurgu yapan bir yazı gönderilmiştir. 1929'da da hapishane yönetimi ile ilgili kanuni düzenleme yapılmış ve hapishanelerin idaresi Adliye Vekâletine devredilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen dönemin maddi zorlukları ve çeşitli sebeplerle istenilen ıslahın tam anlamıyla gerçekleştirilemediği, 1931 yılında Adliye Müfettişleri Fuat ve Ali Beylerin İstanbul, İzmir, Adana, Konya, Trabzon'unu da kapsayan toplam 13 ilde yaptığı incelemeler sonucunda hazırladıkları raporda ortaya çıkmaktadır. Rapora göre bu illerdeki incelemelerde hapishanelerdeki kapasitenin yetersiz olduğu, birçoğunda suyun taşıma yoluyla temin edildiği ve hatta bazı mahkumların hiç yıkanamadığı ve son derece sağlıksız bir ortamın var olduğu vurgulanmıştır. Mahkumların ıslahına yönelik eğitimlerin ve çalışma ortamlarının (atölyelerin) son derece yetersiz olduğu, bu şekilde modern devletlerin hapishane sistemine ulaşmanın mümkün olmadığı ve çoğu hapishanenin ıslah çalışmaları ile dahi bu düzeye getirilemeyeceği ifade edilmiştir. Özellikle mahkumların eğitimine önem verilmesine, okuma-yazma bilmeyenlere ve çocuklara yönelik eğitimlerin ve konferansların tertip edilmesine yönelik ihtiyaca da vurgu yapılmıştır. 1930'larda modern cezaevlerinin yapımına yönelik bir politikanın belirlenmesi ve 1933'te İtalya'dan konunun uzmanı bir mühendisin getirtilmesi de bu anlamda önemli bir gelişme olmuştur (Soran, 2016: 115-137).

Bu gelişmeler göstermektedir ki, Cumhuriyet döneminde diğer aygıtlarda olduğu gibi hapishanelerin de modernleştirilmesine çabalanmış ve Batılı devletler bu alanda da örnek olarak alınmıştır. Ayrıca hapishanelerin mahkumlar üzerindeki ıslah edici yönünün farkında olan yöneticiler, verilecek eğitimlerle mahkumların yeniden topluma kazandırılmasına da önem vermişler, her ne kadar yetersiz kalsa da verilen sanat dersleri de buna örnek olmuştur. Bu yönüyle hapishanaler de hem yapısal olarak

hem de mahkumlara yönelik yaklaşım olarak Cumhuriyet'in modernleşme düşüncesine dayalı bir dönüşüm gerçekleştirerek ulusal kimlik inşasının bir aracısı haline gelmiştir. Hapishanelerde nitelik olarak tam anlamıyla istenilen dönüşümün sağlanamamış olması ise konuyla ilgili çalışmalar ve söylemler ile birlikte ele alındığında keyfiyetten ziyade oldukça kötü bir sistemin devralınmasının ve maddi olarak zorlu şartların getirdiği bir aksaklık olarak değerlendirilebilir.

2.3.2. Atatürk Döneminde İdeolojik Aygıtlar Aracılığıyla Ulusal Kimlik İnşası

Cumhuriyet döneminde Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasında ideolojik aygıtların en önemlisi kanaatimizce öğretimsel aygıt (eğitim) olmuştur. Bu nendenle de ideolojik aygıtların ele alındığı bu bölüme öğretimsel aygıtın Kemalizm'in ulusal kimlik inşasındaki yeri incelenerek başlanılacaktır.[34]

2.3.2.1. Öğretimsel Aygıt

''İnsan yeni bir gelecek istediğinde, kendine yeni bir geçmiş (...) ''keşfedilmiş'' bir tarih arar'' (Copeaux, 2000: 22).

Bu bölümde, DİA'lardan biri olan öğretimsel aygıtların (yani eğitimin) Cumhuriyetin ilanı sonrasında Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasında oynadığı rolü incelemeye ve nasıl bir ulusal kimlik inşa edilmeye çalışıldığına yönelik bazı nüanslar elde etmeye çalışağız. Zira erken Cumhuriyet döneminde eğitim, Kemalizm'in modernleşme hedefine ve ortak bir tarihe, ortak bir dile ve ortak bir ülküye sahip vatandaşlar yetiştirme amacına yani ulusal kimlik inşasına hizmet eden en önemli DİA'lardan biri olacaktır.

[34] Çalışmanın AKP döneminde ulusal kimlik inşasının inceleneceği üçüncü ve dördüncü bölümünde ise ideolojik aygıtlara yönelik incelemeye AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasında taşıdığı önemli rol nedeniyle din aygıtı ile başlanacaktır.

Mustafa Kemal (Atatürk), henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1921'den itibaren yaptığı konuşmalarda ulusal bir eğitim politikası oluşturulmasının gerekliliğinden bahsetmiş (Berkes, 2019: 532-533), 1923'te ise öğretmenlere yaptığı bir konuşmada vatanı düşman işgalinden kurtaran askeri ordu kadar bu başarıyı daimi kılacak bir eğitim ve kültür ordusuna *(''irfan ordusu''*) ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra 1924'te ulus devlet anlayışı doğrultusunda eğitimi devletin kontrolünde tek çatı altında toplayan *''Tevhid-i Tedrisat Kanunu''* çıkartılarak eğitimde birlik sağlanmış ve dönemin Başbakanı Fethi Okyar, bu kanunla Cumhuriyet'in kurucu ideallerini benimseyen bir gençliğin yetiştirilmesinin amaçlandığını belirtmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile önce ilköğretimde daha sonra ise 1926'da ortaöğretimde karma eğitime geçilmesi, eğitimin moderleştirilmesi adına önemli bir gelişme olurken, 1933'te ise yükseköğretimde Batılı tarzda düzenlemeleri hayata geçiren Üniversite Reformu gerçekleştirilmiştir. 1933'te dönemin Eğitim Bakanı (Reşit Galip) üniversiteler için *''Türk inkılabının ideolojisini üniversite işleyecektir''* şeklinde bir ifade kullanmıştır (Akt: Yolcu Yavuz, 2019: 100-101, 346; Bianet, 12.09.2018). Dönemin siyasilerinin yaptıkları açıklamalar, modernleşmenin yanı sıra eğitimin Kemalizm'in ilke ve inkılaplarının içselleştirildiği bir ulusal kimlik inşasında da önemli bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Yine bu amaç doğrultusunda eğitim kurumlarında gerçekleştirilen düzenlemelerin yanı sıra eğitimin içeriği de yeniden düzenlenmiş ve Kemalist ideolojinin ilke ve inkılâpları ile uyumlu bir eğitim müfredatı oluşturulmuştur (Çağlayan, 2018: 13-15). Böylece eğitim, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisine uygun bir ulusal kimliğin inşasındaki en temel DİA'lardan birisi haline gelmiştir. [35]

[35] Cumhuriyetin ilanı sonrasında inkılapları benimseyen bir gençliğin inşa edilmeye çalışıldığı üzerinde duran Yolcu Yavuz (2019: 189-191), her ne kadar dönemin yöneticilerindeki gençlik anlayışının biyolojik bir yaş grubundan öte Cumhuriyetin değerlerini benimsemek üzerinden değerlendirildiğini ifade etse de, yine de yaş itibariyle genç kuşağa ayrıca önem verildiğinin altını çizer. Onlar, geçmişin izini taşımadıkları için yeni değer ve idealleri benimseyerek bu değerleri geleceğe taşıma noktasında aracı olarak görülmüşlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün *''Okul genç kafalara insanlığa saygıyı, ulusa ve ülkeye sevgiyi, şerefi, bağımsızlığı öğretir.''* (Akt: Ozankaya, 1991: 92) şeklindeki sözü de hem gençliğe verilmek istenen değerleri ve bu vasıtayla gençliğin inşasına önem verildiğini hem de okulun bu değerlerin gençlere aktarılması noktasında bir aracı olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Kemalizm, daha önce de belirttiğimiz gibi yükselen ulus bilinci ve modernleşme düşüncesi ile şekillenmiş, bu noktada modernleşmenin karşıtı olarak gördüğü Osmanlı inşa edilmek istenen biz'in en bariz ötekisi olarak belirlenmiştir. Bu durumun eğitime en bariz yansıması ise büyük ölçüde Osmanlı'dan bağımsız bir ortak geçmiş vurgusu üzerinden işletilen ve tarihsel sürekliliğin Doğu medeniyeti yerine Batı medeniyeti üzerinden inşa edildiği bir tarih anlatısının benimsenmesi olmuştur. Cumhuriyet, geri kalmışlığın nedeni olarak gördüğü Osmanlı'dan bağımsız (hatta Osmanlı'ya karşıt) bir tarih anlatısını resmi tarih anlatısı haline getirmiştir (Copeaux, 2000: 15-22).

Türk Tarih Tezi adı ile sistemtik bir hale getirilen bu tarih anlatısında, inşa edilmek istenen ulusal kimliğe hizmet edecek şekilde Osmanlı'daki dini merkeze alan köken anlatısı yerine Türklüğün temele alındığı ve Türklüğün tüm medeniyetlerin kaynağı olarak kutsandığı bir geçmiş vurgusu yapılmıştır. Türk ulusunun Batı medeniyeti içinde konumlandırıldığı bu tezde, aynı zamanda Anadolu'nun Türklerin *''ebedi vatanı''* olduğunu ispat etmeye yönelik yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Türklerin Orta Asya'dan göç eden atalarının Anadolu'nun en eski medeniyetlerini oluşturduğu ve dolayısıyla Türklerin Anadolu ile olan münasebetinin Malazgirt Savaşı'ndan (1071) çok daha eskiye dayandığı ve Anadolu'nun doğal bir Türk vatanı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Avrupa'ya yayılan medeniyetin kaynağının da Türklerin Anadolu'da kurduğu bu eski medeniyetler olduğu ve aslında Türklerin sadece Batı medeniyetinin bir parçası değil aynı zamanda yaratıcısı ve doğal bir üyesi olduğu da iddia edilerek Türklerin aslen beyaz bir ırk olarak medeni ırklar arasında yer aldığı vurgulanmıştır. Bu tezin temele alındığı tarih ders kitapları hazırlanmış[36] ve böylece tarihi Osmanlı'dan çok daha eskiye dayanan, kendisine dünyaya medeniyeti taşıma misyonu yüklenmiş bir Türk ulusal kimliği inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu tarih anlatısında Osmanlı'ya oldukça kısıtlı bir alan ayrılırken Cumhuriyet ise Türklerin en başarılı devleti olarak kabul edilmiştir (Copeaux, 2000: 39-48; Yolcu Yavuz, 2019: 286-291; Gençkal Eroler, 2019: 46-52).

[36] Copeaux (2000: 182), 1933 yılına ait bir lise tarih dersi kitabında İstanbul'un fethi ile ilgili oldukça sınırlı bir alan ayrıldığını ve fethe ne İslamiyet ne de Türkler açısından özel bir anlam atfedilmediğini aktarmaktadır. Parlak (2005: 175)'da tarih ders kitaplarında Osmanlı ve İslam medeniyetlerine kısıtlı bir alan ayrıldığına vurgu yaparak bu durumu, Osmanlı ve İslam medeniyetine ait unsurların inşa edilmek istenen seküler ulusal kimliğin bir parçası olarak görülmek istenmemesine yormuştur.

Bu anlatı ile birlikte bir yandan inşa edilmek istenen Türk ulusal kimliği için Osmanlı'dan ve İslamiyet'ten bağımsız, kökeni Batı medeniyetine dayanan bir köken anlatısı elde edilirken diğer yandan ise Batı medeniyeti içindeki konumlandırma ile Kemalizm'in modernleşme düşüncesine uygun bir toplumsal zemin elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ulusal kimliği oluşturan en önemli unsurlardan biri olan vatan tasviri de, Cumhuriyet'in kurulduğu Anadolu topraklarının uzun yıllardır Türklerin hakimiyetinde olan ebedi vatanları olduğu düşüncesi üzerinden vurgulanmıştır.

Türklüğün köklü ve asil tarihine yapılan vurguların süslediği bu tarih tezi Kemalist ideolojinin halkçılık ilkesi ile de yakından ilgilidir. Cumhuriyetin farklılıkları ortadan kaldıracak şekilde homojen bir Türk ulusu yaratmaya dayalı ''halkçılık'' ilkesi, eğitimi de bu doğrultuda şekillendirmiş, ders kitaplarında Laz, Çerkez, Kürt vb. unsurların özünde Türk oldukları öne sürülmüş, örneğin Kürtlerden *''Şark Türkleri''* olarak bahsedilmiştir. Bu tarz farklılıkların vurgulanması ise ulusun bütünlüğünü bozmaya yönelik girişimler olarak ele alınmış ve biz'in içinde yer alabilmek için bu türdeşliğin kabul edilmesi gerektiği alt metni öğrencilere aktarılmıştır. Böylece Osmanlı'nın dağılmasının nedenlerinden biri olarak görülen heterojen toplum yapısının Cumhuriyet için sorun olmaktan çıkarılması, tüm vatandaşların tek vücut halinde bir bütünlük sağlaması amaçlanmıştır (Parlak, 2005: 193-197). Öyle ki 1942'de (hala Kemalizm'den keskin bir sapmanın yaşanmadığı bir dönemde) dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel öğretmenlere ve öğrencilere *''önce Türklüğe iman''* etmeleri gerektiğini öğütleyecektir (Atalay, 2019: 216). Bu vurgu *''iman etme''* söylemi üzerinden aynı zamanda bir ulus devlet olarak Cumhuriyet'in dini değil Türklüğü birleştirici unsur olarak gördüğünün de bir göstergesidir. Zaten daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kemalizm'in inşasına giriştiği Türk ulusal kimliği seküler bir nitelik taşımaktadır ve bu durum eğitimde yapılan düzenlemelerle de kendisini net bir şekilde göstermiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun getirdiği düzenlemeler ile birlikte eğitimde birliğin sağlanmasının ardından dini eğitim de önce devlet tekeline alınmış daha sonra ise dini eğitimi kaldırmaya yönelik adımlar atılmış ve eğitim seküler bir ulusal kimliğin inşasına uygun hale getirilmiştir. 1924 yılında imam hatip okulları ve Darülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulmuş olmasına karşın yıllar içinde bu

okullara olan talebin azalması ile birlikte öğrenci yetersizliği öne sürülerek 1930'da imam hatipler, 1933'te ise İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır. Din dersleri ile ilgili de benzer bir süreç yaşanmıştır. Önce haftalık ders saatleri azaltılmaya başlanan din dersleri, 1928'de ortaokul, 1933'te ilkokul ve 1938'de ise köy okullarının müfredatından çıkartılmıştır. Ayrıca yabancılara ait okullardan da kendi dinlerine yönelik dersleri sonlandırmaları talep edilmiştir (Atalay, 2019: 81-82). Böylece bu dönemde dinin ulusal kimliğin bir unsuru olarak benimsenmediğini ve bu durumun sadece Müslümanlık ile ilgili değil tüm dinlere karşı alınmış ortak bir tavır olduğunu, yani Kemalizmin ulusal kimlik inşasının seküler bir nitelik taşıdığını göstermektedir.[37]

Kemalizm'in Türk ulusal kimliği inşasına yönelik eğitim başlığı altında ele alınabilecek bir diğer önemli konu ise ulusal kimliği oluşturan en temel birliktelik unsurlarından biri olan ortak bir dil oluşturma noktasında atılan adımlardır. Osmanlı'da Türkçe genel itibariyle *''reaya dili''* (halk dili) olarak kullanılmasına karşın bürokraside Arapça, Farsça, Rumca vb. dillerden etkilenerek şekillenen Osmanlıca, medreselerde ise Arapça resmi dil olarak kullanılmış ve bir dil birliği kurulamamıştır. Devletin resmi dili olan Osmanlıca'ya karşın halkın Türkçe'yi kullanması ise devlet ile olan mesafeyi artırmıştır. Cumhuriyet ise devlet ile halkın arasındaki mesafeyi kaldıracak şekilde dil birliğini sağlama noktasında Türkçe'yi esas almıştır. Aynı zamanda Türkçe'yi daha modern bir dil haline getirmek amacıyla, Cumhuriyetin ilanından önce gündeme gelen dilde reform ve çağdaşlaşma tartışmalarının devamı olarak da görülebilecek bir dil devrimi 1928'de hayata geçirilmiş ve Arap alfabesi yerine Latin alfabesi benimsenmiştir (Berkes, 2019: 255, 548-552). Bu değişiklik, Kemalizm'in Türklüğü Doğu'dan bağımsız bir şekilde Batı uygarlığı içinde konumlandırma ve buna uygun bir ulusal kimlik inşa etme çabasının da en önemli yansımalarından birisi olmuştur.

[37] Bora (1998: 51), Cumhuriyet döneminde Türk ulusal kimliğinin inşasında, birliktelik vurgusunu güçlendirecek şekilde kendi deyimiyle *''milli özgüven serumu''* olarak Milli Mücadele'den ziyade daha çok Cumhuriyet'in inkılaplarına yer verildiğine ve inkılapların Türk'e çağ atlatan başarılar olarak ele alındığına dikkat çekmiştir. Milli Mücadele bölümünde ele aldıklarımız hatırlandığında, o dönemde hala bir birliktelik unsuru olarak görülen dinin yeni dönemde ulusal kimliğin bir unsuru olarak belirlenmemesi nedeniyle o döneme ait unsurların arka planda bırakıldığı söylenebilir. Bu da Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının seküler bir nitelik taşıdığı noktasında önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnşa edilmek istenen ulusal kimliğin ortak dili olarak belirlenen Türkçe'nin tüm yurt genelinde yaygınlaştırılmasına da büyük önem gösterilmiş, yurt genelinde okuma yazma oranı 1928'den 1950'ye kadar %10'lardan %30'lara çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra özellikle Kürtçe ve Arapça gibi dillerin yaygın olarak kullanıldığı Doğu ve Güneydoğu'da Türkçenin egemen kılınması için bölgede özellikle yatılı okullar açılmış, okullara anadili Türkçe olan öğretmenlerin atanmasına dikkat edilmiştir. Yine bir dili öğrenmenin en iyi yolunun o dilin anadili olmasını sağlamak olacağı görüşüyle kız çocuklarının dil eğitimine ayrıca önem verilmiştir. Kurulan ‘‘Kız Enstitüleri’’ ile hem hayatını idame ettirebilecek bilgi ve donanıma sahip hem de Türkçe konuşan, Türk milliyetçisi Türk kadınları yetiştirerek ‘‘çağdaş Türk kadınını’’ yaratmak amaçlanmıştır. Böylece gelecek nesillerin de bu annelerin yetiştireceği Türkçe konuşan ve Türk milliyetçisi yani Kemalizm'in arzuladığı ulusal kimlik profiline uygun nesiller olması arzulanmıştır (Çağlayan, 2018: 17-25, 64-75). 1936'da düzenlenen Üçüncü Dil Kurultayı'nda açıklanan *‘‘Güneş Dil Teorisi’’* ile ise Türkçenin dünyadaki tüm dillerin temelini oluşturduğu iddia edilmiştir (Copeaux, 2000: 49-50). Bu teori ile daha önce değindiğimiz Türk Tarih Tezi'nde olduğu gibi Türklerin medeniyet taşıyıcılığı rolü ve köken bilincine vurgu yapılırken aynı zamanda Türkçe'nin sahip olduğu bu uzun tarihsel köken üzerinden Türklerin doğal dili olarak meşruluğuna da dikkat çekilmiştir. Özetle,

‘‘Cumhuriyetle birlikte toplumun, her anlamda türdeş bir kimliğe sahip olduğu söylemi, Kemalizm bağlamında ideolojik bir söylem olarak kurgulandığından bütün bir tarih bilinci ve tarih yazıcılığı bu doğrultuda oluşturulmuş ve oluşturulan bu bilinç ise yurttaşlara ilköğretimden üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde, standart bir kimlik kodu olarak sunulmuş(tur)*...’’* (Parlak, 2005: 125).

Bir ideolojik aygıt olarak eğitimin Kemalizm'in ulusal kimlik inşasında oynadığı rolün en önemli örneklerinden biri ise 1933 yılından itibaren ilköğretim okullarındaki öğrencilere her gün okutulan ve ‘‘Andımız’’ olarak bilinen öğrenci andı ritüeli olmuştur. Yıllar içinde bazı lafzi değişimler gösterse de içeriği büyük oranda korunan andın ilk şekli şu şekildedir:

‘‘Türküm, doğruyum, çalışkanım.
Yasam, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak,
yurdumu, budunumu özümden çok sevmektir.
Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir.
Varlığım Türk varlığına armağan olsun.’’ (Habertürk, 29.10.2018).

Bu ritüelle birlikte öğrencilerin küçük yaşlardan itibaren Kemalizm’in vatandaşlık esası üzerine kurulu Türklük bilincini benimsemelerinin sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir. Bu da eğitimin modernleştirilmesi ve müfredat düzenlemelerinin yanı sıra, uygulamaya konan ritüeller aracılığıyla da eğitimin bir DİA olarak oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Ancak eğitimin Kemalizm’in ulusal kimlik inşasındaki rolü örgün eğitimle sınırlı kalmamıştır. Bu doğrultuda birer yaygın eğitim kurumu olarak adlandırılabilecek olan Türk Ocakları, Halkevleri, Halkodaları, Millet Mektepleri vb. oluşumlar da arzulanan ulusal kimliğin inşası için aracı kurumlar olarak görülmüş ve Kemalizm’in ilke ve inkılaplarının topluma benimsetilmesi noktasında önemli bir işlev üstlenmişlerdir (Çağlayan, 2018: 13-15). Özellikle ilk yıllarda, mazisi Cumhuriyet’ten daha eskiye dayanan Türk Ocakları’na toplumun modernleştirilmesi hedefinde önemli bir görev yüklenmiştir. Kemalizm’in kutsal bir önem atfettiği *‘‘medenileştirme’’* hedefinin en önemli mevzilerinden birisi olan Türk Ocakları’nın (sahip olduğu imkanların yetersizliğinin de etkisiyle) istenilen etkiyi yaratamaması (Atalay, 2019: 118-126) ve aynı amaçla kurulan Millet Mektepleri’nden de istenilen verimin alınamadığına kanaat getirilmesinden sonra 1931’de ise doğrudan CHP’ye bağlı olarak ‘‘halkevleri’’ kurulmaya başlanmıştır (Oral, 2016: 18). Halkevlerinin amacı, Kemalizm’in arzuladığı ulusal kimliğin örgün eğitim dışında kalanlara da benimsetilmesini sağlayacak şekilde tüm halkın medenileştirilmesi olmuştur. Özellikle düşük okuryazarlık oranı nedeniyle halka aktarılmak istenen görüş ve düşünceler halkevlerinde düzenlenen konferanslar, şiir dinletileri, piyesler, nutuklar vb. aracılığıyla aktarılmıştır (Atalay, 2019: 300- 301). Yine Osmanlı’da var olan ‘‘Kız Sanat Mektepleri’’ de yeniden düzenlenerek ‘Kız Enstitüleri’’ oluşturulmuş ve bu enstitüler de kız çocuklarının erkeklerle eşit haklara sahip çağdaş bir Türk kadını

olarak yetiştirilmesi amacına uygun olarak faaliyet göstermişlerdir (Çağlayan, 2018: 64-75).

Halkevlerinin nispeten kent merkezlerinde kurulması ise Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasının kent merkezlerinde gösterdiği etkiyi kırsala taşıyamamasına neden olmuştur. Kemalist rejimin devrimlerinin etkisi temelde kentlerde ve okumuş kesim üzerinde etkili olurken kırsal alanda din toplum üzerindeki etkisini korumuştur. Bu nedenle Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının etkisini kırsal alana genişletebilmek adına 1940'ların ilk yarısında kırsalda çok sayıda halkodası ve köy enstitüsü açılmıştır. Özellikle Köy Enstitüleri Kemalist ideolojinin şehir merkezlerinde yarattığı etkiyi kırsala yayma noktasında karma eğitim sistemi, seküler ve milliyetçi müfredatı ile Cumhuriyetin ilke ve inkılaplarının köylere/köylülere de sirayet ettirilmesi noktasında işlev görmüştür (Çağlayan, 2018: 91-98; Atalay, 2019: 89-90).

Tüm bunlardan hareketle eğitimin Kemalizm'in ulusal kimlik inşasında oldukça etkili ve başat bir DİA olarak işlev gördüğü söylenebilir.

2.3.2.2. Din Aygıtı

Milli Mücadele döneminde birlikteliği sağlamak ve vatanın müdafaasında direnişin gücünü artırmak amacıyla dinin önemli bir birliktelik unsuru olarak görüldüğüne ancak 1922'de silahlı mücadele döneminin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra ise dinin gerek devlet yönetiminde gerekse toplumsal alanda yeniden tasarlandığına daha önce de değinmiştik. Bu durumun en önemli yansımalarından biri ise saltanattan sonra 1924 yılında halifeliğin de kaldırılması olmuştur. Aynı yıl *Şer'iye ve Evkaf Vekaleti* de kaldırılmış ve yerine *Diyanet İşleri Başkanlığı* (DİB) kurulmuş, böylece din işlerinden sorumlu bakanlık, başkanlık seviyesine düşürülmüştür. DİB, dinin geçmişteki hukuk alanında sahip olduğu yetkileri üzerinde barındırmayan, sadece inanç ve ibadet ile ilgili konularla görevli bir yapı olarak tasarlanmıştır. Ayrıca dini cemiyetler kurulması yasaklanırken, dini amaç ve idealler uğruna siyasal parti kurmak da yasaklanmıştır (Berkes, 2019: 534-543). Böylece yapılan düzenlemelerle bir yandan devlet yönetiminde dinin etkisi ortadan kaldırılırken diğer yandan dini

birliktelikler üzerine oluşturulacak yapılar da yasaklanmış ve din tamamen bireysel bir alan da konumlandırılmıştır. Bu anlamda yapılan bu düzenlemeler Kemalizm'in laiklik ilkesi ve seküler bir Türk ulusal kimliği inşa etme amacı doğrultusunda dinin ulusal kimliğin dışında konumlandırıldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak buna rağmen DİB'in kurulması ise dinin toplum üzerinde hala önemli bir etkisi olması nedeniyle din üzerinde de bir kontrol oluşturma çabası olarak yorumlanabilir. 1926 yılında Şapka Kanunu'na yönelik toplumsal desteği artırmak için şapka kullanımının olumlanmasına yönelik fetvalar verilmesi için müftülüklere yazı gönderilmesi de (Yaman, 2019: 82) DİB'in dinin hala toplumsal alanda sahip olduğu yönlendirici etkiyi kullanarak modernleşme için aracı kılındığını göstermektedir. Özellikle dini cemiyetlerin kurulmasının da yasaklanmasıyla birlikte dini alanda DİB dışında başka bir güç ve temsil odağı bırakmayarak olası bir din temelli birlikteliğin ve muhalefetin oluşmasının önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır.

1925 yılında bazı Kürt aşiretlerinin Şeyh Sait önderliğinde bir ayaklanma başlatmasından (Ahmad, 2019: 92) sonra ise aynı yıl 30 Kasım 1925'te çıkartılan bir kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılırken şeyhlik vb. dini unvanlar da yasaklanmıştır (Atam.gov, Tekke Zaviye ve Türbelerin Kapatılması). İlgili yasal düzenlemeden kısa süre önce yaptığı bir konuşmasında Atatürk, dini liderlerin Cumhuriyet'in modernleşme düşüncesi ile uyuşmadığını ise şöyle ifade etmiştir:

''Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek yol, medeniyet yoludur.'' (Atam.gov, Kastamonu'da İkinci Konuşma)

Bu düzenleme ve söylemlerin Şeyh Sait isyanı sonrasında gerçekleştirilmesi ise dini bir takım yapılanmaların ve onların dini liderlerlerinin öncülüğünde rejim karşıtı hareketlere girişilmesinin önünün kesilmesinin amaçlandığını göstermektedir. Aynı zamanda, Atatürk'ün bu tarz dini liderleri medeniyet yolundaki Türkiye için uygun bulmadığını ifade etmesi ise Kemalizm'in modernleşme hedefi doğrultusunda girişilen seküler Türk ulusal kimliğinin unsurları arasında bu tarz kişi veya kurumların yer almasının istenmediğini de açıkça göstermektedir.

Her ne kadar Atalay (2019: 78-86), Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir *''Türk İslamı''* yaratılmaya çalışıldığı görüşünü savunsa ve ezan ile selanın Türkçeleştirilmesi gibi girişimleri bu iddiaya örnek olarak sunsa da, 1924'te halifeliğin kaldırılması ve sonrasında atılan bu tarz adımlar, amacın sadece rejimin güvenliğini sağlamak ya da devleti laikleştirmek olmadığını, bunların seküler bir Türk ulusal kimliği inşasına gidecek yolda atılmış ilk adımlar olduğunu göstermektedir. Daha sonra hayata geçirilecek uygulamalar da bunu açıkça gösterecektir.

1928 yılında devletin dininin İslam olduğuna yönelik ibarenin kaldırılması (Atagenç, 2019a: 116) ile devletin laikleştirilmesine devam edilmiştir. Atılan bu adımlar sonrasında devletin laikleştirilmesinin yanı sıra toplumun da laikleştirilmesine yani seküler bir Türk ulusal kimliği inşasına yönelik girişimler hız kazanacaktır. Özünde bu durum, Kemalizm'in laiklik anlayışının bir parçasıdır. Zira, Atagenç (2019: 116)'e göre;

''Kemalizmin din kavramına yaklaşımı toplumsal değil bireyseldir. Din, bireylerin özgür iradelerine bırakılmış bir tercih olarak toplumsal ve devlete ait bir mesele olmaktan çıkarılmıştır.''

Atalay (2019: 97-102) ise Kemalizm'in doğrudan kendisini seküler bir din olarak tasarladığını iddia eder. Örneğin, 1929'da Yakup Kadri Karaosmanoğlu kaleme aldığı bir köşe yazısında Kemalizm'i bir mezhep olarak ilan etmiş, 1931'de ise Ali Ağaoğlu mecliste yaptığı bir konuşmasında inkılapların bir din olduğunu ifade etmiştir. Yine dönemin milletvekilliği yapmış isimlerinden biri olan Şeref Aykut da 1936 yılında yazdığı *Kamalizm* adlı kitabında Kemalizm'i din olarak tasvir eden ifadeler kullanmıştır.

Gerek Kemalizm'in benimsediği laiklik anlayışı gerekse kendisinin bir din olarak tasavvur edildiği bu söylemler göstermektedir ki Kemalizm, klasik anlamda bir din olgusuna ulusal kimliğin içinde yer vermemekte ve Kemalizm'in ilkelerine din derecesinde bağlılık gösterilen seküler bir Türk ulusal kimliği inşa etmeyi amaçlamaktadır.[38]

[38] Öğretimsel aygıtlarla ilgili başlık altında yer verilen Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in

Toplumun laikleştirilmesi yani dinin ulusal kimliğin dışında konumlandırılmasına yönelik atılan adımların kendisini en net gösterdiği alanlardan birisi eğitimde yapılan düzenlemeler olmuştur. 1930'lu yıllarla birlikte ders kitaplarında İslam dininin peygamberi olan (H.z.) Muhammed için *''H.z.''* ve *''peygamberimiz''* şeklindeki genelleyici ve benimseyici ifadeler kaldırılmıştır (Atalay, 2019: 73-86). Yine 1930'da (daha önce eğitim ile ilgili bölümde de değinildiği gibi) öğrenci yetersizliği gerekçesiyle önce imam hatipler ve 1932'de ise Darülfünun İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır. Din derslerinin yıllar içinde azalan ders saatlerinin yanı sıra 1928'de ortaokulların müfredatından komple çıkartılan din dersi 1933'te ilkokulların, 1938'e gelindiğinde ise köy okullarının müfredatından kaldırılmıştır. Devletin dini ulusal kimliğin dışında konumlandırmasının simgeleştiği düzenleme ise 1934'te Ayasofya'nın ibadete kapatılarak müze statüsüne alınması olmuştur. Böylece dinin ulusal kimliğin bir unsuru olmaktan çıkartıldığı ve tam anlamıyla seküler bir ulusçuluk düşüncesinin benimsendiği söylenilebilir (Atalay, 2019: 81-94).[39] Ancak seküler bir Türk ulusal kimliği inşa etmeye çalışılmasına karşın benimsenen laiklik ilkesi gereğince bireylerin inandıkları dini (bireysel alanda sınırlandırılmak kaydı ile) yaşamalarına da imkan tanınmıştır. Şöyle ki;

''Atatürk, bir yandan ''gericilik kaynakları'' olarak nitelediği bütün tekkelerin, zaviyelerin ve türbelerin yasayla kapatıldığını belirtmiş diğer yandan da Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan her bireyin ''dinini seçmekte hür olduğunu'' ve kanunlara aykırı olmadığı müddettçe ve ''siyasal bir gösteri'' şeklini almadıkça ''belirli bir dinin tören'in (dini tören'in) *yerine getirilmesinin serbest bırakıldığını ifade etmiştir''* (Özkandaş, 2019: 47).

Tüm bunlar göstermektedir ki, Kemalizm'in ulusal kimlik inşasında yer alan unsurların içinde dine yer verilmemiş, din tamamen bireysel bir konu olarak görülmüş, bu doğrultuda tüm DBA ve DİA'larda dinin etkisini minimuma indirmek

öğretmen ve öğrencilere *''önce Türklüğe iman''* öğüdü de (Atalay, 2019: 216) bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kısacası Kemalizm'in bir din olarak tasvirinin temelinde Türklüğün yani ulusun kutsallaştırılması yatmaktadır.

[39] Kültürel aygıtlarla ilgili bölümde Ayasofya'nın inşa edilmek istenen seküler ulusal kimliğe uygun bir hafıza mekanı olarak tasarlanması ile ilgili sürece daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

amaçlanmıştır. Dinin etkisinden arındırılan aygıtlar ise seküler bir Türk ulusal kimliğinin inşasının aracıları haline getirilmiştir.

2.3.2.3. Aile Aygıtı

Yolcu Yavuz (2019: 392-393), erken Cumhuriyet döneminde gençliğin ve geleceğin gençleri ve yetişkinleri olacak çocukların Kemalist ideolojiyi benimseyen, ilke ve inkılapların koruyucusu bireyler haline gelmelerini sağlama konusunda aileye de ayrıca önem verildiğini belirtir. Yaşları itibariyle eski rejimin ideolojik şekillendirmesine maruz kalmış olan ebeveynlerin yeni rejimi benimsemeleri ve çocukların Kemalist ideolojiyi benimsemiş bir aile ortamında sosyalleşerek bu ideolojiyi içselleştirmeleri arzulanmıştır. Ailenin toplumsallaşmanın en önemli eyleyenlerinden biri olduğu göz önüne alındığında bu çaba oldukça anlamlıdır. Özyürek (2001: 193) de Kemalizm'in arzuladığı aile profilini *''...Türkçe konuşan, Türkçe eğitim gören, Türkçe isim taşıyan, kendini Türk olarak tanımlayan bireylerden...''* oluşan aileler olarak tanımlar. Bu aile ortamını oluşturma noktasında kız çocuklarının Türkçe eğitimlerine ayrı bir önem gösterilmiştir. Daha önce öğretimsel aygıtla ilgili bölümde de değindiğimiz gibi, geleceğin anneleri olarak görülen kız çocuklarının Kemalizm'in ilke ve inkılaplarını benimseyen, Türkçe konuşan modern çağdaş bir Türk kadını olarak yetişmeleri ve ilerde birer anne olarak çocuklarını da bu şekilde yetiştirmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Özellikle Kürtçe ve Arapça'nın yoğun olarak konuşulduğu bölgelerde kız çocuklarının Türkçe öğrenmesine ayrıca önem verilmiş ve böylece ilerde çocuklarının anadili olarak Türkçe konuşulan bir ortamda büyümesini sağlamak amaçlanmıştır (Çağlayan, 2018: 63-80). Zira Cumhuriyetin ilanı sonrasında kadının toplumdaki yeri kendi hayatını idame ettirebilecek ve ülke ekonomisine katkı sağlayacak hak ve ödevlere sahip bir şekilde yeniden tasarlanmış ancak kendisine aile içinde biçilen annelik ve eşlik rolü de ön plana çıkartılmıştır. Bu anlamda kadının hem kendisini Cumhuriyet'in ilke ve inkılaplarına uygun bir şekilde modernleştirmesi beklenmiş, hem de annelik rolüyle kadın, gelecek kuşakların bu doğrultuda yetişmesini sağlayacak bir aracı olarak görülmüştür (Yolcu Yavuz, 2019: 402-413).

Ailenin yeniden tasarlanması noktasında en önemli düzenleme ise 1926'da kabul edilen Medeni Kanun olmuştur. Tek eşlilik yasal zorunluluk haline getirilirken aynı zamanda evlilik için resmi nikah şartı konmuş ve dini nikahın resmi nikahtan önce yapılması yasaklanmıştır. Kanun, tek eşlilik ve resmi nikah şartlarının yanı sıra aile ile ilgili diğer boşanma, miras vb. konularda da yeni hükümler getirmiş, böylece daha önce dinin tekelinde olan ailenin devletle bütünleştirilmesi sağlanmıştır. Bu düzenlemeler, kadınların toplum içindeki yeri, hak ve ödevleri noktasında da önemli bir değişime ön ayak olmuş, 1934'te kadınlara eşit yurttaşlık hakkının tanınmasının önünü açmıştır (Özyürek, 2001: 189; Berkes, 2019: 532; Hürriyet, 29.05.2015). Bu düzenlemelerle birlikte aile kurumunun oluşturulmasına yönelik dini esaslar yerine modern hukuk kurallarının benimsendiği, bir anlamda ailenin de modernleştirildiği ve laikleştirildiği söylenebilir. Böylece aile kurumu da ulusal kimliğin inşasında önemli bir DİA olarak Kemalizm'in ilkelerine uygun olacak şekilde yeniden tasarlanmıştır.

2.3.2.4. Haberleşme Aygıtları

Daha önce kısaca Milli Mücadele döneminde basına verilen önemden bahsetmiştik. Basının yönlendirici gücünün daha o zamandan farkında olunması, Cumhuriyet döneminde de basına benzer bir önem verileceğinin habercisi olmuştur. Bu dönemde, diğer DİA'larda olduğu gibi haberleşme aygıtları da Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesi noktasında bir aracı olarak görülmüştür. Başta Atatürk olmak üzere dönemin önemli isimleri de basında Kemalist düşüncenin hakimiyetine ihtiyaç olduğunu pek çok kez ifade etmişlerdir. Örneğin 1 Mart 1922'de yaptığı meclis konuşmasında Atatürk, basına yükledikleri görevi şu şekilde ifade etmiştir:

''Basın milletin müşterek sesidir. Bir milleti aydınlatma ve doğru yolu göstermede, milletin muhtaç olduğu gıdayı vermekte, özetle bir milletin saadet hedefi olan müşterek istikamete yürümesini teminde basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir'' (Yılmaz ve Doğaner, 2007: 7; Akt: Temel, 2020: 418).

Bu ifadeler açıkça göstermektedir ki basına, halkın *''müşterek istikamete yürümesini''* sağlayacak şekilde tek bir amaç uğruna ve *''milletin müşterek sesi''* olacak şekilde tek sesli bir yapıyla hareket etmesi gerektiği mesajı verilmiştir ki bu

mesaj aynı zamanda basında muhalif bir yapının istenmediğini de göstermektedir. Bunun yanı sıra basının *''bir mektep''* ve *''bir rehber''* olarak ifade edilmesi ise tek bir amaca hizmet etmenin ötesinde bu amaca hizmet edecek bireylerin yaratılmasında da bir inşa aracı olarak belirlendiğini göstermektedir. Öztürk (1994: 137) bu dönemde basına bakışı şu şekilde özetler:

''Milli Mücadele kazanılmış, Lozan Konferansıyla bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dünyaya ilan edilmiş, ancak bu, Batı dünyası ile Türkiye arasında her alanda açılan mesafenin kapanması için yeterli olmamış, yeni bir sosyal yapı oluşturabilmek için yapılacak devrimler gerek siyasi alanda, gereke basında muhalefetsiz bir dönemi zorunlu kılmıştır.''

Bu bakış açısı, 1924 Anayasası'nda basın özgürlüğünün kabul edilmesine karşın, basının kontrol altına alınması ve devrimlere muhalefet etmek yerine onları özümseyen ve halka benimsetmeyi görev edinen bir basının oluşturulmasına yönelik adımlar atılmasını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Milli Mücadele karşıtlığı yapan ve düşman devletlerle ilişkiler kuran pek çok gazete sahibinin basın ağı dışında bırakılması kararlaştırılmış ve rejime muhalif olabilecek önemli bir kitle baştan tehdit olmaktan çıkartılmıştır (Turan, 2020: 2515).

Bu önlemin yanı sıra 1924'te Atatürk, *"Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin bir tezahürü olarak Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi…"* (Yalman, 1997: 920 Akt: Aslan ve Dündar, 2014: 30) ifadeleri ile basına yüklenen rejiminin koruyuluğu ve fikri destekçiliği rolünü de açıkça ifade etmiştir.

1931'de çıkartılan Matbuat Kanunu ve 1938'de çıkartılan Basın Birliği Kanunu'da basının Kemalizm'in belirlediği hudutlarda çalışmasını sağlamak adına önemli hukuki düzenlemeler olmuştur (Temel, 2020: 419). Turan (2020: 2516) bu hamlelerin amacını şöyle ifade etmiştir:

''Kemalist yöneticiler devrimci eylemlerine her defasında karşı çıkan ve tepkileriyle işlerin hızını yavaşlatmaya çalışan basın teşkilatını istemiyor, rejimin karşısında değil, yanında yer alabilecek basının oluşmasını istiyordu.''

1935 yılında ise ilk kez Basın Kongresi düzenlenmiş, açılış konuşmasını yapan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, amaçlarının *''...devrime layık bir Türk basını kurmak...''* olduğunu ifade etmiştir (Turan, 2020: 2526). Basın Genel Direktörü Nedim Tör de kongredeki konuşmasında *''Devrim prensip ve ideallerinin geniş halk yığınları içinde yayılması için en kuvvetli propaganda organı...''*, *''...Türk basını kendini devrim ideallerine vermiş, tam anlamıyla ulusal bir matbuattır''* (Akt: Temel, 2020: 419) gibi ifadelerle basına yüklenen rejimin koruyuculuğu ve Kemalizm'in ilke ve inkılaplarının benimsetilmesi rolünü net bir şekilde ortaya koymuştur.

1931'de çıkartılan Matbuat Kanunu'nda 1938 yılında yapılan değişiklikle yürütmeye *''memleketin umumi siyasetine dokunacak''* yayınlar yapan yayın kuruluşlarını uyarma ve bu yayınlara devam ettikleri takdirde ise kapatılma cezası verme hakkı tanınmış, kapatılan yayın kuruluşunun ise başka bir isimle kurulamayacağı hükme bağlanmıştır (Öztürk, 1994: 141). Bu düzenleme ile birlikte kurucu ideolojinin muhalif basın üzerinde tam kontrolü sağladığı söylenebilir.

Basılı yayınların haricinde (her ne kadar yurt genelindeki elektrikle ilgili altyapısal sorunlar yaşansa da) radyo, Cumhuriyet döneminde önemli bir haberleşme aracı olmuş, ilk radyo yayını 1927'de yapılmıştır (İlyas, 2016: 118). Bu tarihten itibaren radyonun da Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının önemli ideolojik aygıtlarından birisi olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in 10. Yılı için Behçet Kemal (Çağlar) ve Faruk Nafız (Çamlıbel) tarafından kaleme alınan 10. Yıl Marşı'nın halka benimsetilmesi adına radyolarda sıkça çalınması (Atalay, 2019: 276) bu duruma önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca bu dönemde radyo (ve daha sonraki yıllarda televizyon) yayıncılığı noktasında devletin (1980'lerin sonlarına kadar) tekel olması da (Tiryaki, 2002: 173) devletin bu alanda oldukça önemli bir hakimiyet kurmasını sağlamıştır.

Basında Kemalizm'in seküler bir ulusal kimlik inşa etme amacı doğrultusunda ele alınabilecek önemli bir değişim de yaşanmış, 1926 sonrasında gazetelerde Ramazan imsakiyeleri yer almamaya başlamıştır. Basında neye yer verildiği ve neye yer verilmediği üzerinden neyin ulusal kimliğin içinde neyin dışında konumlandırıldığı şeklinde bir çıkarım yapıldığında bu durum, dinin ulusal kimliğin dışında

konumlandırıldığının ve devletle birlikte toplumun da laikleştirilmesine yönelik çabanın bir göstergesi olarak okunabilir (Atalay, 2019: 80-86).

Böylece (sınırlı olan) haberleşme aygıtılarının da, kurucu ideolojinin ulusal kimlik inşasına hizmet edecek şekilde önemli bir ideolojik aygıt olarak araçsallaştırıldığını söyleyebiliriz. Sadece muhalif yayınların kontrolüne değil aynı zamanda devrimleri halka benimsetecek tarzda yayınlara gayret edilmesi de bu işlevi açıkça ortaya koymaktadır.

2.3.2.5. Kültürel Aygıtlar

Çalışmanın birinci bölümünde de ele aldığımız gibi, toplumsallaşma sürecinin özünde bir kültürel aktarım süreci olduğunu ve kimliğin bu süreç içinde kazanıldığını gözönüne aldığımızda, kültürel alanın kurucu ideolojiye uygun bir şekilde yeniden yapılandırılması, arzulanan ulusal kimliğin inşasında oldukça kritik bir öneme sahiptir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında da, ulusal kimliğin inşasında kültürel aygıtlara oldukça önem verilmiş ve Türk ulusuna has özellikler barındıran ancak Batılılaşmayı ve modernleşmeyi de mümkün kılacak biricik bir milli kültür oluşturmak amaçlanmıştır (Yolcu Yavuz, 2019: 301-304). 1971 yılına kadar devletin kültür politikasının Milli Eğitim Bakanlığı'nın (1965-1971 arasında MEB bünyesinde Kültür Müsteşarlığı kurulmuştur) bünyesinde yürütülmüş olması da kültürel alandaki faaliyetlerin toplumu eğitme aracı olarak görülmesinin bir yansıması olarak okunabilir (Kösemen, 2015: 81-82).

2.3.2.5.1. Ulusal Kimliğe Ait Referans Noktalarının Yaratılması: Müzeler, Milli Bayramlar, Marşlar ve Modern Mimari

Cumhuriyet dönemindeki ulusal kimlik inşasının kültürel aygıtlar başlığı altında ele alınabilecek en önemli konulardan biri, inşa edilmek istenen ulusal kimliğin kalıcı hale getirilmesi ve anımsatılması noktasında işlev görecek referans noktalarının yaratılması konusudur. Bu bağlamda ulus devletlerin kurucu hikayelerini (kendi resmi

tarih anlatılarıyla) yaşatmayı ve canlı tutmayı amaçlayan müzeler, bir referans noktası olarak her zaman başvurulabilecek mekanlar olarak tasarlanmışlardır (Özyürek, 2001: 188). Henüz Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde BMM bünyesinde kurulan İcra Vekilleri Heyeti'ndeki vekilliklerden (bakanlıklardan) biri olan Maarif Vekilliği bünyesinde Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulmuş ve 1921 yılında Ankara'da Anadolu Medeniyetler Müzesi'nin açılması için girişimler başlatılmıştır (Çetin, 2007: 117). Daha önce değindiğimiz gibi Cumhuriyet döneminde ortaya atılan Türk Tarih Tezi ile Anadolu'da kurulan tüm medeniyetlerin kökeninin Türklere dayandırıldığı düşüncesi ile birlikte değerlendirildiğinde, Milli Mücadele döneminden başlanarak Anadolu medeniyetlerinin Türk ulusal kimliği içinde konumlandırılmaya başlandığı ve bu medeniyetler ile Türk ulusu arasında tarihi bir süreklilik vurgusunun güçlendirildiği söylenebilir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, 1924'te halifeliğin kaldırılması sonrasında Osmanlı sarayları ve tüm eşyaları millete devredilmiş ve Topkapı Sarayı müze haline getirilmiş, ardından 1925'te tekke, zaviye, dergah vb. yerlerin kapatılması sonrasında ise buralarda tarihi eser niteliğinde olan eşyalar müzelere devredilmiştir. Ayrıca 1937 yılında ilk resim ve heykel müzesi açılmıştır (Çetin, 2007: 118-119). Bu gelişmeler, bir yandan tarihi eserlerin korunması ve sergilenmesine önem verildiğini gösterirken diğer yandan ise Osmanlı dönemindeki önemli otorite mekanlarının (siyasi ve dini) Cumhuriyet ile birlikte bu özelliklerinden soyutlandığını ve artık tarihi birer yapıdan ibaret olduklarını ifade etmektedir. Bu noktada en önemli mekanlardan birisi de Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının seküler niteliğini ortaya koyan bir düzenleme olan Ayasofya'nın müze haline getirilmesi olmuştur.

Bizans döneminde (daha önce tahrip edilerek yıkılanların yerine) Hristiyanlığın putperestlik karşısındaki üstünlüğünü ve Hristiyan birliğini sağlamaya aracılık edecek şekilde hem Bizans'ın hem de Hristiyanlığın hakimiyetini simgeleyecek görkemli bir kilise olarak inşa edilen Ayasofya, 537 yılında açılmıştır. Yıllar içinde Hristiyanlık içindeki güç mücadelesinin de (Katolik- Ortadoks) hedefi haline gelen ve önemli bir dini ve siyasi simge halini alan bu yapı, Osmanlı'nın İstanbul'u fethinden sonra ise İslamiyet'in ve Osmanlı'nın hakimiyetini simgeleyecek şekilde camiye dönüştürülmüştür. Hristiyanlığa ait unsurlardan (mozaik, çan vb.) arındırılan yapı,

İslamiyet'e ait unsurlarla (minber, minare vb.) yeniden tasarlanmış ve böylece Osmanlı'nın ve İslamiyet'in Batılı devletler ve Hristiyanlık karşısındaki yükselişini temsil eden önemli bir dini ve politik simge haline gelmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ise Ayasofya, kurulan yeni devletin benimsediği ilkeler doğrultusunda dini bir simge olamaktan çıkartılmış ve laiklik ilkesinin bir yansıması olarak hiçbir dini temsil etmeyecek tarihi bir yapı olarak müzeleştirilmiştir (Katipoğlu ve Yüksel, 2011: 71-76).

Müzeleştirme kararı alınmadan önce 1931 yılında yapının Osmanlı döneminde İslamiyet'e uygun görülmediği için üzeri kapatılan mozaiklerinin açıldığı bir restorasyon çalışması yapılmış ardından 24 Kasım 1934'te Bakanlar Kurulu kararıyla Ayasofya dini ibadete kapatılarak müze statüsüne alınmıştır (Katipoğlu ve Yüksel, 2011: 73-74). Müze olarak 1 Şubat 1935'te ziyarete açılmasından sonra 6 Şubat 1935'te Atatürk'te bizzat Ayasofya'ya giderek yapılan çalışmaları yerinde incelemiştir (Çetin, 2007: 119). Yapılan bu düzenlemeyle Ayasofya, Osmanlı ve İslamiyet'e ait bir hafıza mekanı olmaktan çıkartılmış, Cumhuriyet'in hafıza mekanlarından birisi haline getirilmiştir. Ayasofya'nın hiçbir dinin ibadethanesi olarak görülmemesi ve tarihi bir yapı olarak müze haline getirilmesi ise Kemalizm'in laiklik ilkesinin de bir yansıması olarak ulusal kimlik inşasının seküler bir nitelik taşıdığını ortaya koymuştur.[40]

Yine müzelerle benzer bir işlev görmesi bakımından bu dönemde ulusal kimliğin referans noktalarından bir diğeri de milli bayramlar olmuştur. Ulus devletler kurulmadan önce din temelli bayramların ön plana çıkmasına karşın ulus devletlerle birlikte bu devletlerin oluşumunu anımsatmaya, birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirerek ulusal kimlik inşa etmek için kullanılabilecek referans noktaları olarak milli bayramlar ortaya çıkmıştır (Bolat, 2018: 379). Bu doğrultuda bir ulus devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nde de geçmişe ait bazı bayramlar kolektif kimliğin dışına çıkarılmak istenmiş ve inşasına girişilen seküler ulusal kimliğin pekiştirilmesine yardımcı olacak milli bayramlar icat edilmiştir.

[40] Zira Ayasofya'nın ibadete açılması bazı Müslümanlar arasında bazı tepkilerle karşılandığı gibi bazı Hristiyan çevrelerce de kiliseye çevrilmesi gerektiği vurgulanarak eleştirilmiştir (Katipoğlu ve Yüksel, 2011: 76).

Öncelikle inşa edilmek istenen ulusal kimliğin etkisiyle Osmanlı döneminde devlet nezdindeki en önemli kutlamalar olan dini nitelikteki Ramazan ve Kurban bayramları Cumhuriyet'in resmi bayram kutlamalarının dışında bırakılmıştır. Hatta ilerleyen süreçte dini bayramlarda resmi tatil ilan etmenin laiklik ilkesine uygun olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Yine de dini bayramların toplumsal alanda kutlanmasına yönelik herhangi bir engelleme de yapılmamıştır. Yine haftalık tatilin Cuma olarak belirlenmesinin ardından uluslararası alandaki tatil günleri ile uyumsuzluğu nedeniyle ticari alanda sorunlar yaratması sonrasında Pazar gününe alınması da önemli bir düzenlemedir (Aslan, 2011: 7- 14).[41] Bu gelişmeler, dinin devlet alanında ve toplumsal alanda etkisinin giderek azaltıldığını ve dinin ulusal kimliğin bir unsuru olarak görülmediğini ancak bireysel alanda inanma ve ibadet özgürlüğünün korunduğunu göstermektedir.

1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde İşçi Bayramı olarak belirlenen 1 Mayıs'ın da, 1927'den sonra mevcut haliyle sınıfsız (ve homojen) bir toplum yapısına uygun olmadığı için sınıfsal nitelikleri dışarıda bırakılarak Bahar Bayramı şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Milli bayramlar noktasında önemli bir değişiklik ise Osmanlı'nın ilk milli bayramı olma niteliğini taşıyan 23 Temmuz Hürriyet Bayramı olmuştur. Milli Mücadele döneminde Anadolu'da kutlanmaya devam eden bayram, Cumhuriyet döneminde etkisini giderek kaybetmiş ve asıl devrimin Meşrutiyet'in ilanı ile değil, Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleştirildiği düşüncesi ağır basmıştır. 1934 yılında resmi olarak son kez kutlanan bayram, 1935'te çıkartılan kanun ile milli bayram niteliğini kaybetmiştir (Aslan, 2011: 12-14, 38-58). Böylece yapılan düzenlemelerle kolektif kimliğin oluşmasında önemli referans noktaları olan bayramların (ve onlara ait törenlerin) inşa edilmek istenen ulusal kimliğe uygun olmayanlarının dışarıda bıkarıldığını ya da Kemalizm'in ulusal kimlik inşasına uygun şekilde yeniden tasarlandığını söyleyebiliyoruz.

Yine aynı pararlelde inşa edilmek istenen ulusal kimliğin pekiştirilmesini sağlayacak yeni hafıza mekanları olarak bazı milli bayramlar ve törenler de icat

[41] Kemalizm'in modernleştirme hedefiyle bağlantılı olarak kültürel alanda ele alınabilecek bir diğer önemli gelişme de devlet işlerinde yarattığı zorluk öne sürülerek Osmanlı'da uygulanan üçlü takvim yapısının (Hicri, Mali, Rumi) terk edilmesi ve yerine Avrupa'nın takviminin kabul edilmesi olmuştur (Berkes, 2019: 548).

edilmiş ve dolaşıma sokulmuştur. Bu milli bayramların ortak noktası ise her birinin Cumhuriyetin kuruluşundaki kritik tarihler ve dönüm noktalarını temsil etmeleridir.

Bu doğrultuda, Osmanlı'dan kopuşun ve Cumhuriyet'e giden yolda Milli Mücadele'nin başlangıcı olarak görülen 19 Mayıs 1919'ta Atatürk'ün Samsun'a çıkışı (Gazi Günü, Gençlik ve Spor Bayramı gibi farklı isimlerle kutlanmıştır), milletin egemenliğinin tescili olarak görülen 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışı (Hakimiyet-i Milliye Bayramı, Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çoçuk Bayramı gibi isimlerle kutlanmıştır), bağımsızlığın dönüm noktası olarak değerlendirilen 30 Ağustos 1922'de Yunan ordularının yenilgiye uğratılması (Başkomutan Muharebesi Zaferi, Zafer Bayramı gibi isimlerle kutlanmıştır) ve eski rejimin yıkılarak yenisinin adının koyulduğu Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihleri (Cumhuriyet Bayramı) farklı tarihlerde milli bayram ilan edilmişlerdir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki dönüm noktalarının halk tarafından içselleştirilmesi ve kurulan yeni rejimin meşrulaştırılması amaçlanmıştır. Sadece bu tarihlerin resmi bayram olarak kabul edilmesi değil, yeni rejimin simgesel temsillerinin bulunduğu (anıt, büst, heykl vb.) ve yine rejimin simgesel isimlerini (Gazi, Cumhuriyet, Zafer, 19 Mayıs vb.) taşıyan mekanlarda (okullar, meydanlar, caddeler, sokaklar ve stadyumlar) gerçekleştirilen bayram kutlamaları ve resmi törenler de başlı başına bu tarihlerin ve varış noktası olarak Cumhuriyet'in içselletirilmesi noktasında kurulan yeni devletin ihtiyaç duyduğu ulusal kimliğin inşa edilmesinin temel araçları haline gelmişlerdir. Coşkuyla kutlanan törenlerle bu milli bayramlar ulusal kimliğin inşa edilmesi, pekiştirilmesi ve rejimin meşruiyetinin güçlendirilmesi noktasında önemli bir işlev görmüşlerdir. (Aslan, 2011: 60-165).[42]

Milli bayramlarla benzer bir role sahip olan ve ulusal kimliğin inşasında önemli bir aracı olan bir diğer referans noktası ise marşlar olmuştur. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından itibaren geçen 10 yıl içinde yeni rejimin yaptıklarının temsili ve bundan sonra yapabilecekleri noktasında yeni nesle ümit aşılaması noktasında 10. Yıl Marşı ulusal kimliğin inşasında önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyet'in 10. Yılı için

[42] Cumhuriyetin milli bayramlarının oluşumunun ve altında yatan fikri temellerin yanı sıra dönemin şartlarının da etkisiyle nasıl tasarlandıkları ve geliştirildikleri hakkında daha detaylı bilgi için atıf yapılan eser incelenebilir.

hazırlanan bu marş, 1933 yılının Ekim ayı boyunca (29 Ekim'e kadar) okullarda, gazetelerde, halkevlerinde hatta köy kıraathaneleri ve meydanlarında halka benimsetilmek için uğraşılmış ve bayram günü halkın tek bir ağızdan marşı söyleyebilmesi amaçlanmıştır. Böylece hem marşın içinde yer alan ögelerle ulusta görülmek istenen nitelikler halka aktarılmış hem de marş ezberletilerek bu niteliklerin içselleştirilmesi arzulanmıştır (Aslan, 2011: 171-173).

Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının etkileri mekânsal tasarımlar üzerinde de kendisini göstermiştir. Yukarıda da yer verdiğimiz gibi, mekanlara yeni rejimle özdeşleşen isimlerin ve tarihlerin isimlerinin verilerek birer hafıza mekanı haline getirilmesinin yanı sıra, Osmanlı dönemindeki Doğu'ya ait mimari anlayış yerine Batı'nın temele alındığı bir mimari anlayış da mekanın tasarımında başat rol oynamıştır. Batuman (2016: 324), Türkiye'nin de diğer ulus devletlerin kültürel anlamda bir gereklilik olarak gördükleri ve benimsedikleri modernizmin etkisiyle mimaride Avrupa'dan etkilenildiğini belirtmiştir. Ancak, bu dönemde mimarideki modernleşme düşüncesinin salt Batı taklitçiliği üzerine kurulmuş bir mimari anlayışın ötesinde olduğu da Atatürk'ün 1930'larda mimari ile ilgili sarf ettiği aşağıdaki ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır:

''(...) Bir İtalyan modern mimarisiyle, bir Alman modern mimarisi arasında çok değişiklikler vardır. Bu modern mimariler bütün görünüşleriyle de hangi milletin malı olduğunu anlatmaktadır. Bize de asrın bütün düşünce ve ihtiyaçlarına cevap verecek, ruhlarımızı okşayacak bir modern mimari lazımdır. Fakat bu modern mimari diğer milletlerin taklitçiliği değil, yurdumuza has, Türklüğe özgü bir mimari olmalıdır…Bize orijinal bir modern Türk mimarisi lazımdır'' (Akt: Güner, 2014: 39).

Bu anlayış doğrultusunda modernleşmenin temele alındığı ancak Türklüğe has ögeler barındırdan bir mimari anlayış yeni dönemde mekânsal tasarımları şekillendirmiştir. Osmanlı döneminde yapılan görkemli camiler ve cami etrafında şekillenen şehirler yerine modernleşmenin simgesi olarak görülen demiryolu istasyonlarına büyük önem verilmiş ve modernleşmenin simgesi olmanın ötesinde modernleşmenin taşıyıcısı olarak görülen istasyonların çevresinde konumlandırılan şehirler oluşturmak amaçlanmıştır. Yine Batı'da yaygın olan park ve meydanlar inşa

edilmiş, modern mimari yapılarıyla dikkat çeken halkevleri inşa edilmiş, İslamiyette pek tasvip edilmeyen heykeller şehirlerin vazgeçilmezleri olacak şekilde yaygınlaştırılmıştır. Böylece mekan, Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasının bir yansıması olacak şekilde yeniden tasarlanmıştır. Cami merkezli toplanma alanları yerine kızlı erkekli buluşma alanı olarak parklar ve meydanlar yeni bir toplumsal hayatın göstergeleri halini almıştır. Özellikle ülkenin başkenti olarak Ankara, bu atmosferin yansıtıldığı en önemli şehirlerin başında gelmiştir (Çağlayan, 2018: 201-218). Osmanlı mimarisinin reddinin ötesinde meydanları süsleyen çok sayıda heykelin temelde Atatürk'ü ve Cumhuriyetin devrimlerini (1927- Ulus Zafer Anıtı, 1928- Taksim Cumhuriyet Anıtı gibi) konu edinmesi ise kurucu ideolojinin mekana yansıtılması anlamında oldukça önemlidir. Ayrıca pek çok bina, cadde, sokak, okul vb. yerlere bizzat Atatürk'ün isminin verilmesi de Atatürk'ün ve dolaylı olarak onun temsil ettiği kurucu ideolojinin mekan üzerinde ölümsüzleştirilmesinin amaçlandığını göstermektedir (İlyas, 2016: 119-122). Mekan üzerinde yapılan bu tasarım, Atalay (2019: 243)'ın ifade ettiği şekliyle *''Gazi heykelleri, büstleri ve maskları aslında okuma yazma oranı son derece düşük bir topluma, rejimin görsel vasıtalarla ulaşma stratejisinin bir parçası olarak düşünülebilir.''*

Ayrıca, İstanbul'daki Beyazıt Meydanı'nın Cumhuriyet Meydanı olarak yeniden tasarlanması ise kurucu ideolojinin sadece yeni mekanlar üzerinden kendisini göstermekle kalmadığını aynı zamanda eski mekanları da kendisine uygun bir şekilde dönüştürdüğünü göstermektedir (Atalay, 2019: 256). Yapılan bu düzenlemeler ile birlikte mekanın Kemalist ideolojiyi yansıtacak ve toplumla temasını artıracak şekilde yeniden tasarlanarak ulusal kimlik inşasında önemli bir aracı haline getirilidiği söylenebilir.

2.3.2.5.2. Kültür Sanat Faaliyetleri

Bu dönemde kültür sanat ürünleri de Kemalizm'in ulusal kimlik inşasına hizmet edecek şekilde yeniden tasarlanmıştır. Öncelikle, eğitim bölümünde değindiğimiz gibi Osmanlıca, Arapça vb. dillerden arındırılan ve Latin alfabesinin benimsendiği Türkçe'nin Türk ulusunun tek ortak dili olarak kabul edilmesi kültürel alana da etki

etmiştir. Hem kullanılan dil, hem de içerik ve çeşitlilik anlamında Osmanlı dönemi edebi eserleri yerine yeni alfabeyle yazılmış ve konusunu geçmişten değil Cumhuriyet'in kuruluşundan ve gelecek tahayyülünden alan Türkçe bir edebi yazın oluşturmak amaçlanmıştır. Böylece yeni kurulan rejimin içselleştirilmesi ve ulusal kimliğin inşası noktasında edebiyat da ideolojik bir aygıt olarak işlevselleştirilmek istenmiştir (Yolcu Yavuz, 2019: 291-301).

Bunların en önemlilerinden biri yine CHP'nin bünyesinde kurulan ve kimlik inşası sürecinin etkili aktörlerinden biri olan Halkevlerinin merkez yayın organı olan Ülkü Dergisi olmuştur (Oral, 2016: 117-118). Ülkü Dergisi'nde yer alan yazılarla bir ideoloji olarak Kemalizm'in halka benimsetilmesi amaçlanmıştır. Ülkü'nün yanı sıra Kemalizm'e daha sol bir bakış açısıyla yaklaşan Kadro Dergisi'nin de temelde benzer bir işlev gördüğü söylenebilir (İlyas, 2016: 114-115). Bunların içine dahil edilebilecek Çığır ve Varlık Dergileri ile birlikte bu yayınların temelde Kemalizm'i ve ilkelerini benimseyen, onlara bağlı yaşayacak nesillerin yetiştirilmesini amaçladığı söylenebilir (Yolcu Yavuz, 2019: 244-251). Atalay (2019: 259-268) da, Cumhuriyet'in 10. Yılına özel bizzat devlet tarafından bastırılan yirmi piyes, üç roman ve iki şiir kitabının bazıları üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda içerik olarak bu edebi eserlerin, aynı zamanda Cumhuriyeti ve inkılapları öven, onları benimsetmeye yönelik içerikleriyle bir ideolojik aygıt oldukları sonucuna varmıştır.

Bu dönemde pek çok edebi dergi, roman, tiyatro oyunu hatta opera, müzik ve resmin de Atatürk'ü ya da Kemalizm'in inkılaplarını konu aldığı görülmüştür. Sinemanın da konuyla ilgili öneminin farkında olunduğuna dair açıklamalar olmasına karşın dönemin maddi ve teknik imkansızlıklar nedeniyle bu alanda etkisiz kalınmıştır. Bu anlamda kültür sanat faaliyetlerinin de yoğun bir şekilde Kemalist ideolojiye uygun bir belleğin üretimi için aracı kılındığı aşikârdır (İlyas, 2016: 117-122). 1950'lere kadar ki dönemde devlet bünyesinde yer alan ve kültür sanat alanında faaliyet gösteren pek çok yeni kurum da kurulmuş (Devlet Tiyatroları, Devlet Konservatuarı, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası vb.) (Kösemen, 2015: 81) ve böylece yöneten ideolojinin bu alanda etkinliği artırılmıştır.

2.3.2.5.3. Bedensel Pratiklerin Yeniden Tasarlanması

Cumhuriyet ile birlikte giyim, kuşam ve bedensel pratikler üzerinde de bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin modernleşme amacı doğrultusunda Batı'nın yaşam tarzının da alınması gerektiği yönündeki hakim düşünce, Osmanlıdaki yaşam tarzının aktarıcısı olarak öne çıkan kurumların (aile, medrese, tekke gibi) yerine Kemalizm'in hakim olduğu modern devlet kurumlarınca (eğitim kurumları, basın, vb.) topluma Batılı bir *''makbul yaşam tarzı''* sunulmasını beraberinde getirmiştir. Böylece medeniyetsizlik olarak sunulan eski yaşam tarzı, bireyin Cumhuriyet'in arzuladığı vatadandaş tipi içinde yer alabilmesi için terketmesi gerektiği bir yaşam tarzı halini almıştır (Atalay, 2019: 112-117).

Bu konudaki en bariz örneklerinden birisi fes ve şapka ikililiği üzerinden gerçekleşmiştir. Dinen hiçbir zorunluluğu olmayan ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde dini bir gereklilikmiş gibi sunulan fes kullanımı, fes kullanmayanların ve şapka takanların dinsiz olarak nitelendirilmesine kadar varmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde batılılaşmanın bir yansıması olarak şapkanın kullanımı zorunlu hale getirilmiş ve fes yasaklanmıştır. Kafanın içini (düşünce yapısını) değiştirmek için kafanın üstündekinin bir aracı olarak görülebileceğine vurgu yapan Berkes de özünde dolaylı olarak kimlik inşası noktasında bedensel pratiklerin önemini vurgulamıştır denilebilir (Berkes, 2019: 547-548).

2.3.2.6. Hukuk Aygıtı

> *''Atatürk, Batı'nın kendi ölçülerinde olmayan az gelişmiş ülkeleri ezdiğini ve sömürdüğünü görmüş ve öncelikli olarak bunu engellemek için Batı'nın ölçülerine uygun bir hukuk sistemine yönelmiştir. Bu bir taklit veya öykünme değil, doğrudan doğruya varlık-yokluk sorunu olarak ele almıştır''* (Ertan, 1999: 750).

Osmanlı'da Tanzimat dönemine kadar özel hukuk alanı İslam hukuku ile sınırlı tutulurken kamu hukuku alanı ise padişahların egemenliğine dayalı olarak çıkartılan (ancak yine şeriatın özüne dokunmamak kaydıyla oluşturulan) kanunnameler ile esnetilmiştir. Ancak Tanzimat sonrasında bu hukuk sisteminin günün şartlarına

uymayan yapısında bazı reformlar yapılmaya başlanmış ve hukuk sistemine Batılı çağdaş hukuk sistemlerinden bazı aktarmalar yapılmıştır. Böylece her ne kadar İslam Hukuku'nun ağırlığı korunsa da hukuk alanında Batı'ya öykünmenin başladığı ve Islahat Fermanı'ndan (1856) sonra ise bu durumun daha da etkisini artırdığı söylenebilir. Ancak Batılı ülkelerden alınan bu hukuk kurallarının İslam hukuku ile yaşadığı entegrasyon sorunu ve ortaya çıkan yeni durum, hukuk alanındaki sorunları çözmek yerine dallanıp budaklandırmıştır (Ertan, 1999: 746-749).

Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü bir tarihte (1922) Atatürk'ün hukukun çağdaşlaştırılmasına yönelik gerekliliği mecliste dile getirdiğini aktaran Ertan (1999: 750), bu durumu Cumhuriyet döneminde hukuk alanında girişilen düzenlemelerin önceden planlanmaya başlandığına kanıt olarak sunmuştur. Bu düşüncenin uygulamaya yansıması noktasında ilk önemli girişim ise Cumhuriyetin ilanından yaklaşık iki yıl sonra 1925'te açılan Ankara Hukuk Mektebi olmuştur. *''Cumhuriyet Hukukçuları''* yetiştirmeyi amaç edinen bu mektep, hukuk alanında yapılacak düzenlemelerin habercisi olmuştur (Surlu, 1998: 1090-1092). Zira mektebin açılış konuşmasında yaptığı konuşmada Atatürk'te bu amacı şu sözlerle doğrudan ifade etmiştir:

"Büsbütün yeni kanunlar düzenleyerek, eski Hukuk ilkelerini temelinden kazımaya girişiyoruz. Yeni Hukuk ilkeleri ile alfabesinden okumaya başlayarak, yeni hukuk kuşağı yetiştirmek için bu okulu açıyoruz'' (Akt: Surlu, 1998: 1091).

Bu amaç doğrultusunda ''eskiyi kazıyacak'' devrim niteliğindeki değişiklikler uygulamaya geçirilmiş, gündelik hayatın gerekliliklerini karşılamayan hukuk sistemi dini etkiden arındırılarak laikleştirilmiş ve böylece dine, etnik kökene vb. göre değişen hukuk kuralları ulus devletim homojen kabul edilen yapısına uygun ve herkes için eşit kuralların benimsenmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. İsviçre'den Medeni Kanun, Yargılama Usul Kanunu, Borçlar Kanunu alınırken, İtalya'dan Ceza Kanunu, Almanya'dan ise Ticaret kanunu alınmıştır. Hukuk alanında yaşanan bu geniş çaplı dönüşüm, Cumhuriyet'in diğer ilke ve inkılâplarının da etkisini hissettirmiş, teknik etkinin yanı sıra siyasal ve toplumsal alanda da önemli bir dönüşümün destekçisi olmuştur. Özellikle medeni kanun toplumsal alanda büyük bir dönüşüme kapı

aralamış, modern aile yapısının oluşumu ve kadın-erkek eşitliğine giden yolun açılmasına kapı aralamıştır (Ertan, 1999: 749-757).

Berkes (2019: 527-530) de, Cumhuriyetin çağdaşlaşmaya yönelik adımlarından en önemlisinin hukuk alanında yapılan devrimler olduğunu, Osmanlı'nın dinle (şeriat) bütünleşen hukuk anlayışı yerine, ulus devlet pratiğine uygun, çağdaş, Batılı bir hukuk sisteminin benimsendiğini ve özellikle İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanarak hazırlanan yeni Medeni Kanun'un bu anlamda bir devrim olduğunu belirtir. Özellikle dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat'ın (Bozkurt) Medeni Kanun ile ilgili olarak halkın geleneklerine ters olarak değerlendirilebilecek düzenlemeler olması durumunda sorunu bu düzenlemelerde değil, eskimiş kurum ve inançlarda aramaları gerektiği ve çağdaşlaşmak için bu tarz kurum ve inançların terk edilmesi gerektiği yönündeki ifadeleri ise yapılan hukuki düzenlemelerin toplum üzerinde bir değişimin anahtarı olmasının da arzulandığını göstermektedir.

Hukukun modernleştirilmesi noktasında atılan adımların yanı sıra, bu dönemde yapılan bazı yasal düzenlemelerle birlikte hukuk aygıtı, rejimin meşruiyetini sağlama ve devamlılığını koruma altına alma noktasında da önemli bir rol üstlenmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi ise 4 Mart 1925'te çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu olmuştur. 1924-1938 yılları arasında askeri kayıtlara yansıyan 18 isyandan biri olmasına karşın yarattığı etki ile bunların içinde en dikkat çekeni olan ve 13 Şubat 1925'te şeriata bağlı bağımsız bir Kürt devleti kurma amacıyla Şeyh Sait ve çevresindeki aşiretlerce başlatılan rejim karşıtı ayaklanma, Şeyh Sait Ayaklanması olarak isimlendirilmiştir. Önce ayaklanmanın ortaya çıktığı bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş ancak daha sonra Takrir-i Sükun Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanunla birlikte hükümete yurt genelinde (iki yıllık) çok geniş yetkiler tanınmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve çok sayıda yargılama yapılmış, kanun ayaklanmanın basıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak ayaklanmanın bastırılmasının yanı sıra kanun etkisini muhalefet alanında da yoğun biçimde hissettirmiş, ayaklanma ile bağlantılı görülen ve Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu kanunun etkisiyle kapatılmış, yine çok sayıda muhalif gazete kapatılırken birçok gazeteci de yargılanmıştır (Sarıay, 2015: 385-400). Atatürk'te özellikle Takrir-i Sükun Kanunu'nun sayesinde istenilen bazı düzenlemelerin daha rahat bir şekilde

gerçekleştirilebildiğini ifade etmiş ve bu dönemdeki hukuki düzenlemelerin ulusal kimlik inşası ile olan bağını dolaylı olarak şu sözleri ile aktarmıştır:

''Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılara tali ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütleye, medeni bir millet nazarile bakılabilir mi? Milletimizin hakiki mahiyetini, yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi anasır ve müessesat, yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde idame edilmeli midi? (...) İşte, biz, Takriri Sükun Kanununun mer'iyetinden istifade ettik ise, bu tarihi hatayı irtikap etmemek için; milletimizin mutaassıp ve Kurunu Vustai zihniyette olmadığını ispat etmek için istifade ettik. (...) Efendiler, milletimizin içtimai, iktisadi, hulasa bilcümle medeni muamelat ve münasebatında feyizli neticelerin zamini olan yeni kanunlarımız da.. Hürriyeti nisvanı temin ve hayatı aileyi tarsin eden Kanunu Medeni de bu bahsettiğimiz devrede vücuda getirilmiştir. ***Binaenaleyh, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak, bir noktai nazardan istifade ederiz. O noktai nazar şudur: Türk milletini, medeni cihanda, layık olduğu mevkie is'at etmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, hergün, daha ziyade takviye etmek.. ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek..''*** (vurgu metne aittir) (Atatürk, 1938: 644-645).

Bu dönemde yapılan hukuki düzenlemeler ve bizzat Atatürk'ün yukarıda sarf ettiği sözler de açıkça göstermektedir ki, hukuk aygıtı hem kurucu ideolojinin modernleşme hedefi doğrultusunda yeniden tasarlanarak hem de rejimin korunması ve muhalefetin gayrimeşrulaştırılarak baskılanması noktasında önemli bir rol oynayarak ulusal kimlik inşasındaki etkili DİA'lardan birisi olmuştur.

2.3.2.7. Siyasal Aygıtlar

BMM'nin sahip olduğu karışık yapı ve şeriatçı/hilafetçilerin mecliste oluşturduğu birliğe karşın eski rejim karşıtlarının bir birliktelik içinde hareket edememesi, meclis içinde şeriatçıların baskın olduğu bir yapı ortaya çıkarmış ve Mustafa Kemal'in 1921'de Sakarya Savaşı ile ilgilendiği süreçte içki yasağı, oyun yasağı, kadınlara peçe zorunluluğu, çok sayıda yeni medrese açılması gibi kanunlar çıkartılmıştır. Bu

gelişmeler sonrasında ise 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal öncülüğünde *''Birinci Grup''* olarak adlandırılacak olan ''Müdafaa-i Hukuk Grubu'' kurulmuştur (Berkes, 2019: 501-503). Ancak meclis içinde her daim Mustafa Kemal Atatürk'e ve savunduğu ilkelere muhalif edenler de varlığını korumuştur. Bu muhalif hareketler farklı isimler altında gruplar oluşturarak (Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu vb.) meclis içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir (Taşkıran, 1994: 255).

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması sonrasında ise meclis kendisini feshederek yeniden seçime gitmiş ve böylece yeni bir dönem başlamıştır. Ancak meclis içindeki parçalı yapı tamamen ortadan kalkmamıştır. 11 Eylül 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasal partisi olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün genel başkanlığında *''Halk Fırkası''* kurulmuştur. Parti cumhuriyetin ilanı sonrasında ise adını *''Cumhuriyet Halk Fırkası''* (CHF) olarak değiştirmiştir (Taşıran, 1994: 256-257).

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de uzun bir süre (1946'ya kadar) tam anlamıyla çok partili bir siyasal düzene geçilememiş, çok partili hayata geçiş denemeleri rejimin tehlikeye düşeceği korkusuyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Geçilmemiş yerine geçilememiş ifadesini kullanıyoruz zira anayasada siyasi parti kurmayı engelleyen bir düzenleme yapılmamış ve bu bağlamda önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) daha sonra ise Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile çok partili sisteme geçiş denenmiştir. Ancak kurulan bu partiler, rejim karşıtı hareketlerin odak noktası olma gibi nedenlerle kapatılmış ve rejimi koruma iç güdüsü çok partili hayata geçişi gerçekleştirmeye imkan tanımamıştır (Öztürk, 1994: 137-139).

Meclis içindeki çok sesli yapı, CHP'ye de taşınmış, Milli Mücadele'nin bazı önemli isimleri Atatürk'ün ve partinin politikalarından duydukları rahatsızlıkları dile getirmeye başlamışlardır. CHP'nin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, 1924 Anayasa'sının da sağladığı imkanla bu isimlerin (Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi) başını çektiği Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) 17 Kasım 1924'te kurulmuştur. Ancak TCF önce Şeyh Sait Ayaklanması'nın destekçisi olmakla suçlanmış ve isyan bölgesindeki

şubeleri kapatılmış, ardından parti komple kapatılarak faaliyetleri sonlandırılmıştır. Parti'nin kapatılmasıyla ilgili hükümet bildirisinde özellikle parti programındaki *''dini inançlara saygılı''* olma vurgusuna dikkat çekilmiş ve bu ifade nedeniyle partinin Cumhuriyetin devrimlerine karşı olan irticacı hareketlerin odağı haline geldiğine vurgu yapılmıştır (Özalper, 2014: 119-130). TCF'nin rejimi koruma ve devrimleri benimsetme noktasındaki kaygılarla kapatılmasıyla iç siyasette milli mücadelenin önemli isimleri olmalarına karşılık Kemalist ideolojinin devrimlerine sıcak bakmayan nüfuz sahibi isimlerin tasfiyesi sağlansa da (Özkan, 2019: 218-225), ilk çok partili hayata geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış olmuştur.

Cumhuriyet döneminin ikinci çok partili hayata geçiş denemesi ise TCF gibi kendiliğinden ortaya çıkmış bir girişim değildir. TCF'nin kapatılmasının üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen tek partili sistemin getirdiği olumsuzluklardan ve eleştirilerden rahatsız olunmuş ve bizzat Atatürk'ün ricası hatta ısrarı üzerine 1930'da Fethi Okyar tarafından SCF kurulmuştur (Senemoğlu, 2016: 53-59).

SCF, dünyadaki ekonomik bunalımın Türkiye'deki yansıması olarak baş gösteren ekonomik tartışmaların da etkisiyle yaşanan ekonomik sıkıntılara çözüm üretme noktasında liberalizmi temele alan bir politika benimsemesinin haricinde CHP'nin temel ilkelerini benimseyen bir parti olarak ortaya çıkmıştır (Taşkıran, 1994: 260-264). Parti programının birinci maddesi de bu doğrultuda partinin cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik gibi ilkelere bağlılığını dile getirmiştir. Ancak rejimi ve inkılaplarını tehlikeye atmadan CHP'ye muhalefet etmesi planlanan parti rejim ve inkılapların karşıtları için bir toplanma noktasına dönüşmüştür. Parti başkanı Okyar, çıktığı yurt gezisinin birinci durağı olan İzmir'de büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, düzenlenen mitingde şapkalar çıkartılıp yerlere atılarak şapka inkılabı protesto edilmiştir. Daha sonra SCF destekçilerinin CHP il merkezine taşlı saldırısı ve güvenlik güçlerinin ateş açması nedeniyle bir çocuğun hayatını kaybetmesi gibi olaylar, partinin ılımlı bir muhalefet partisinden daha fazlası olacağının göstergeleri olmuştur. Olaylar sonrasında SCF Genel Başkanı Fethi Okyar Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüş ve sonrasında partisini feshetmiştir. (Senemoğlu, 2016: 59-64).

Bu iki girişim göstermektedir ki, çok partili hayata geçiş kanunen engellenmemekle birlikte TCF'nin kapatılmasının ardından (bu sefer seçilmiş bir muhalefet partisi de olsa) tekrar çok partili hayata geçiş denenmiş ancak rejim ve inkılaplarının tehlikeye gireceği düşüncesiyle bu girişim de başarıyla sürdürülememiştir. Oysaki Okyar'ın İzmir'de konuşma yapmasına yönelik vali ve belediye başkanının engelleme girişimlerinin önüne bizzat Atatürk'ün geçerek muhalefet partisine söz hakkı tanınmasını istemesi de (Senemoğlu, 2016: 60) en azından Atatürk açısından bir muhalefet partisinin varlık göstermesinin arzulandığını göstermektedir. Ancak olanlar karşısında bizzat kendisinin Okyar ile görüşmesi ve Okyar'ın partiyi feshetmesi de rejimin güvenliğine yönelik endişenin daha üstün bastığını göstermektedir.

Özetle çok partili hayata geçişin arzulanmasına karşın rejimin ve devrimlerin tehlikeye düşeceği yönündeki kaygı Cumhuriyetin ilk yıllarının tek partili olarak yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu sürçte CHP'nin siyasal bir partinin ötesine geçtiğini Parlak (2005: 203) şu şekilde ifade eder:

''...bu parti siyasal yaşamdaki herhangi bir parti değil, devrimin ve devrimci kadronun örgütlenmesi ile toplumu devrim ilkeleri doğrultusunda manipüle etme amacı taşıyan bir ideolojik aygıt, bir 'siyasi mekteptir'.''

Siyaset bilimci M. Duverger ise Türkiye'deki tek partili dönemin amaçlanmadığını ancak şartların getirdiği bir zorunluluk olarak benimsendiğini ifade etmiştir (Akt: Öztürk, 1994: 138). Böylece siyasal hayatın da iktidarın Cumhuriyeti koruma ve devrimleri benimsetme amacı doğrultusunda dizginlendiğini ve bu amaçla tam anlamıyla demokratik bir sistemin kurulmasının ötelendiğini söyleyebiliyoruz. Siyasal alanda sağlanan kontrol ile ulusal kimliğin inşasına yönelik de bir kontrol sağlanmış, kurucu ideolojiye ve rejime muhalif kitlenin bir birliktelik oluşturarak iktidara alternaitf olması ve düşüncelerini yaygınlaştırarak Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasına alternatif bir kimlik inşasına girişmesi engellenmiştir.

Parlak (2005: 202-204), 1930'lu yılların kaynaklarından yararlanarak yaptığı incelemelerde, CHP'nin Türk milletinin sınıfsız ve homojen yapısı nedeniyle içinde muhalif unsurlar barındırmadığı ve bu nedenle de zaten tüm halkı kucaklayan ve temsil eden bir parti durumunda olan CHP'ye alternatif bir partiye ihtiyaç olmadığının

vurgulandığını tespit etmiştir. Bu inanış, belirli bir süre başka bir partinin sadece düzeni bozacağına ve buna gerek olmadığı yorumlarına neden olmuştur. Başarısız çok partili hayata geçiş denemeleri sonrasında 1940'ların ortasına kadar yeni bir muhalefet partisinin kurulmayacak olması da bu görüşün bir sonucu olarak ele alınmalıdır. Bu durum ise siyasal aygıtların bu dönemde rakipsiz bir şekilde kurucu ideolojinin ulusal kimlik inşasına hizmet etmesini beraberinde getirmiştir.

2.3.2.8. Sendikal Aygıtlar ve Sivil Toplum Kuruluşları

Her ne kadar daha önce öğretimsel aygıtlarla ilgili bölümde örgün eğitim dışında kalan halkın da eğitilmesi ile ilgili taşıdıkları önem doğturtusunda kısaca Türk Ocakları'na ve Halkevleri'ne değinilmiş olsa da, bu oluşumların özünde sivil toplum kuruluşları kategorisinde ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu kuruluşlar bu yönleriyle burada tekrar kısaca çözümlenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde (1912) Türk milliyetçiliğini yaymak için kurulan Türk Ocakları, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da bir süre Kemalist ideolojinin inşasına giriştiği seküler Türk ulusal kimliğinin benimsetilmesi ve yaygınlaştırılması noktasında işlev görmüştür. Öyle ki, Türk Ocakları medreselerin alternatifi ve modernleşmenin mabedi olarak ifade edilmiştir. Ağrı İsyanı, Menemen Olayı gibi olayların ardından ise ulusal kimliğin inşasına yönelik çabanın kırsal alanda istenilen seviyenin çok gerisinde olduğuna kanaat gösterilmesi Türk Ocakları'nın kapatılmasını beraberinde getirmiştir (Atalay, 2019: 182-193). 1931'de kapanan Türk Ocakları'nın yerine 1932'de çok benzer bir misyonu üstlenen ancak CHP ile daha doğrudan[43] bir ilişkiye sahip ''Halkevleri'' kurulmuştur. CHP'nin parti programına uygun bir faaliyet alanı benimsemesi öngörülen halkevleri, Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesi noktasında işlev gören önemli kurumlardan birisi olmuş, 1940'larda ise kırsalda benzer bir misyona sahip olan ''Halkodaları'' kurulmuştur (Çağlayan, 2018: 109-133). Böylece halkevleri ve kırsaldaki uzantısı olan halkodaları, daha önce öğretimsel

[43] Daha doğrudan ifadesi kullanılmıştır çünkü Türk Ocakları'nın yönetimindeki isimler de genel olarak CHP'li isimler olmasına karşın (Atalay, 2019: 182-183) halkevleri ise doğrudan CHP'ye bağlı olarak kurulmuşlardır (Oral, 2016: 18).

aygıtla ilgili bölümde de değindiğimiz gibi Kemalist ideolojinin halka aktarıldığı en önemli yerlerden birisi haline gelmişlerdir. Buralarda verilen nutuklar, oynanan piyesler, okunan şiirler vb. çok sayıda etkinlikle sivil toplum alanı da Kemalist ideolojinin önemli bir ideolojik aygıtı haline getirilmiş, aynı zamanda CHP ile olan doğrudan ilişkisi de sivil alanı siyasal alana eklemlemiştir.

Cumhuriyet döneminde sendikal alana yönelik gelişmeler de Kemalist ideolojiye uygun biçimde şekillendirilmiştir. Öncelikle Milli Mücadele'ye destek vermek yerine işgalci devletlerin sağladığı faaliyet özgürlüğünü yeğleyen İstanbul'daki sendikalar Cumhuriyet'in kurulmasından sonra lağvedilmiştir. Daha sonra ise temelde sınıfsız, türdeş bir toplumun yaratılmasını amaçlayan Halkçılık ilkesinden hareketle sınıf ayrımına dayanan tüm siyasal ve sendikal sol yapılanmaların önüne geçilmeye çalışılmış ve buna yönelik adımlar atılmıştır. 1924 Anayasası'nda cemiyet kurma özgürlüğü tanınmasına karşın Şeyh Sait Ayaklanması sonrasında çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu ile sınıf temelli sol sendikacılık yasaklanmıştır. 1924, 1929 ve 1932 yıllarında işçi ve işveren haklarını düzenlemeye yönelik düzenlemeler meclise sunulsa da kanunlaşamamıştır. 1933'te Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle hem işçilerin iş bırakması hem de toplu işten çıkarma yasak hale gelmiştir. 1936'da çıkartılan İş Kanunu da işçilere örgütlenme hakkı tanımayarak grev ve lokavt gibi sendikal hakları yasaklamıştır. 1938'de Cemiyet Kanunu ile sınıf temelli teşkilatlanma tamamen yasaklanmıştır. Yine devleti önemli bir işveren konumuna getiren devletçilik ilkesi de sendikal haklara yönelik düzenlemeleri gereksizleştiren bir bakış açısının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Karaca, 2019: 20-25). CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in İş Kanunu ile ilgili *''...sınıf düşüncesinin meydana gelmesini ve kendine hayat alanı bulmasına müsaade eden havayı dağıtacak...''* (Karaca, 2019: 24) şeklindeki ifadesi ise bu alandaki düzenlemelerin sınıfsız bir toplum yaratmayı amaçladığının önemli bir göstergesidir.

Atılan adımlar, hem sivil toplum alanında hem de sendikal alanda Kemalist ideolojinin ilkelerine uygun bir yol haritasının izlendiğini ve bu alanların kurucu ideolojinin arzuladığı sınıfsız, türdeş bir Türk ulusal kimliği inşa etme noktasında tasarlandığını göstermektedir. Özellikle sivil toplum alanının siyasal iktidarla

özdeşleştirilmesinin de etkisiyle bu dönemin en önemli ideolojik aygıtlarından biri haline getirildiği söylenebilir.

Bütünüyle bir anlamda Kemalizasyon süreci olarak da adlandırılabilecek olan bu dönemde, Osmanlı'daki din merkezli toplum yapısı yerine dinin ulusal kimliğin dışında ve bireysel alan ile sınırlandırıldığı, bedensel pratikler de dahil olmak üzere günlük hayatın her alanında Batılılaşmayı ve modernleşmeyi merkeze alan, Doğu medeniyeti ile arasına önemli bir çizgi çeken ve tarihsel sürekliliğini İslam medeniyeti yerine aynı zamanda Batı medeniyetinin de yaratıcısı olan Orta Asya kökenlerinden alan, homojen bir şekilde ülke sınırları içinde yaşayan herkesin kendisini Türk olarak tanımladığı ve Türkçe konuştuğu seküler bir Türk ulusal kimliği inşa etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla doğrusal olarak pek çok devrim (eğitim, hukuk, harf, takvim vb.) gerçekleştirilmiş, yeni ritüeller (törenler, milli bayramlar, marşlar vb.) icat edilmiş, mekanlar bu amaca uygun olacak şekilde yeniden tasarlanmış, Osmanlı ve Doğu medeniyetine ait bellek unsurlarının ise algı alanının dışında bırakılmasına gayret edilmiştir. Böylece her yönüyle Osmanlı ve Doğu medeniyetinden bağımsız bir ulusal kimliğin inşası için gerekli bellek unsurları elde edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte DİA ve DBA'lar, kurulan rejimin kalıcılaştırılması, iktidar partisinin benimsediği Kemalist ideolojinin yansıması olan ilke ve inkılapların halka benimsetilmesi gibi amaçların toplamı olarak yeni kurulan ulus devlete uygun, seküler ve milliyetçi özellikleri ağır basan bir ulusal kimliğin inşa edilmesi için aracı kılınmıştır. Ancak bu inşa süreci Atatürk'ün vefatından sonra farklı Kemalizm yorumlarının devlet iktidarına egemen olması ve günün şartlarına uyum sağlama amacı ile birlikte dönüşüme uğrayacak, özellikle bu dönemde bireysel alan ile sınırlandırılan dinin ulusal kimliğin bir unsuru haline getirilmesi seküler Türk ulusal kimliği inşasının terk edilmesine neden olacaktır.

2.4. İnönü'lü Dönemde Ulusal Kimlik İnşası (1938-1950): Antikomünizm Ortak Parantezi ve Kemalist İdeolojide Dönüşüm

Kemalizm'in kendisini net bir şekide sağ ya da sol siyasette konumlandırmaması ve özgün bir alternatif bir yol sunma iddiası, Atatürk'ün ölümü sonrasında Kemalistler arasında bir takım fikir ayrılıklarının daha yüksekten tartışılmasına ve farklı Kemalizm yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ise daha önce bir şekilde Atatürk etrafında sağlanan bütünlüğü bozmuş ve *''çoklu Kemalizmler''* dönemini başlatmıştır (Atagenç, 2019a: 14-15). Bu yeni döneme gidilirken en bariz değişiklik ise Türkiye'nin dış politikasında yaşanmış ve bu durum iç politikada oldukça önemli bir etki yaratmıştır.

Atatürk'ün vefatından kısa bir süre önce dış politikada izlenecek tutum hakkında İsmet İnönü ile bazı anlaşmazlıklar yaşaması ve bunun neticesinde 1937'de İsmet İnönü'nün başbakanlık görevini Celal Bayar'a bırakmak zorunda kalması,[44] kurucu ideoloji içinde bir takım fikir ayrılıklarının yaşandığını ortaya koymuştur. Atatürk'ün 1938'de vefatından sonra ise uzun süre başbakanlık görevi yapan ve Atatürk'ten sonra ''ikinci adam'' rolünde olan İnönü, nüfuzunun da etkisiyle Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı olmuş ve değişimin ilk sinyalleri Atatürk döneminde kabinede yer alan bazı kilit isimlerin dışarıda bırakılması ile kendisini göstermiştir. İnönü, Atatürk gibi danışman ve yardımcılara pek fazla yer vermeyerek daha yalnız bir liderlik dönemi geçirmiş ve onun döneminde devlet daha otoriter bir yapıya bürünmüştür (Özkan, 2019: 232-236). Kabine değişiklikleri ve yönetimde yalnızlaşmanın haricinde bu dönem, aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorlu şartlar altında alınan ekonomik kararların (Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi) da devleti daha otoriter ve merkeziyetçi bir hale getirerek devletle toplumun arasını açan bir etki yaratmıştır. Bu süreçteki uygulamalar nedeniyle bir takım güçlü sermayedarların ve toprak zenginlerinin daha da güçlendiği ve bu nedenle de devletçilik ilkesinin şekil değiştirdiği bir dönem yaşanmıştır (Atagenç, 2019a: 38-

[44] Atagenç (2019: 51-53) ise dönemin ekonomik sorunlarının çözülmesi gereken temel problem haline geldiğini ve bu durumun İnönü karşısında Bayar'ı öne taşıdığını, bunun bir nevi zorunlu bir değişiklik olduğunu belirtir.

40). Her ne kadar keskin bir sapma olmasa da 1938'den sonra bu tarz değişimiler yeni dönemin Atatürk döneminden farklılaşacağının sinyallerini vermiştir.

II. Dünya Savaşı'nı Almanya'nın kaybedeceğinin anlaşılması sonrasında ise Türkiye, Almanya'ya savaş ilan ederek (23 Şubat 1945) daha önce Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kendisinden bulunduğu ancak olumlu karşılık verilmeyen askeri taleplere olumlu karşılık vermeye başlamış, aynı yıl Adana'da ABD'ye ait bir telsiz istasyonu kurulmuştur. Böylece, Türkiye savaşın sonunda ABD tarafında yer almayı seçerek savaş sonrasında oluşacak ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) eksenli iki kutuplu dünya düzeninde yerini belirlemiştir. Bu konumlanma, 1945 sonrasındaki dönemde Türkiye'nin dış politikasının yanı sıra iç politikasında da köklü bir değişikliğin kapısını aralayacak, ABD yanında yer almanın bir gerekliliği olarak antikomünizm devlet politikası haline gelecektir. Özellikle ABD'nin savaş sonrası sağlayacağı maddi yardımlardan yararlanma amacıyla güçlü bir komünizm aleyhtarlığı yükselecek, bu durum tüm sol görüşlere karşı yeşeren bir düşmanlığı da beraberinde getirecektir (Yaşlı, 2019: 60-81). Oluşan yeni durumla birlikte daha önce SSCB'nin boğazları ortak bir şekilde yönetme teklifine Kemalizm'in bağımsızlık ve egemenlik ilkeleri ile uyaşmayacağı için olumsuz cevap verilen ve dış politikada denge politikasının keskin bir biçimde sürdürülmeye çalışıldığı bir dönem sona ermiştir. Zaten Atatürk'lü dönem boyunca Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Tevfik Rüştü Aras'ın İnönü dönemi başlar başlamaz kabine dışında bırakılması (1939) da dış politikada bir dönüşümün gerçekleşeceğinin sinyali olarak yorumlanabilir. Ayrıca SSCB'nin 1945'teki bu gelişmeler karşısında 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nı sürdürülebilirliğini kaybettiğini gerekçe göstererek feshetmesinin yanı sıra boğazlarda üs ve Türkiye'den toprak (Kars ve Ardahan) talep etmesiyle birlikte oluşan güvenlik tehdidi de dış politikada ABD ile olan yakınlaşmayı meşrulaştırıcı bir etki yaratmıştır. Böylece yeni dönemde ABD iktidar için güvenli liman haline gelmiş, ortaya atılan taleplerle birlikte SSCB güçlü bir dış düşman portresi oluşturmuştur (Özkan, 2019: 232-236, 255-271).

1945'le birlikte ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde ABD yanında konumlanılması, yeni dönemde buna uygun bir devlet politikası oluşturulmasını gerektirmiş ve bu süreçte devletin kurucu ideolojisi olan Kemalizm'den bir takım

tavizler verilmeye başlanmıştır. ABD'nin karşısında konumlanan SSCB ve komünizm karşıtlığı üzerine kurulan antikomünizmin devletin temel politikası haline geldiği bu dönemde, Kemalizm'in bazı ilkeleri (devrimcilik, halkçılık ve devletçilik) komünizmi çağrıştırdığı gerekçesiyle geri planda bırakılacak[45], değim yerindeyse Kemalizm'i oluşturan ilkelerin bazıları ana gövdesinden kopartılacaktır.

Bu dönemde (1947'de) düzenlenen CHP'nin 7. Kurultayı ve hazırlanan parti programı Atagenç'in ifadesiyle Kemalizm'in *''yeniden yorumlanması''* olarak görünmesine karşın özünde Kemalizm'i *''rafa kaldıran''* bir içerik barındırmıştır. Atatürk döneminde dış politikanın bel kemiği olan denge politikasının savaşı kazanan ABD ekseninde kurulan yeni düzene ve liberal sisteme koşulsuz bir bağlılık ile terk edilmesiyle birlikte Devletçilik ilkesi de terk edilmiştir. Laiklik ilkesi de bu etkiden nasibini almış, inanç özgürlüğü üzerinden tanımlanmaya başlanan laiklik, devletin din üzerindeki egemenliğinin yumuşatılmasına kapı aralamıştır (Atagenç, 2019a: 38-46).[46]

Yaşlı (2016: 15) da, ABD yanında konumlanma ve kapitalist ekonomiye eklemlenme çabasının bir yansıması olarak yükselen *''komünizmle mücadele''* politikasının devleti Türk sağı ile ittifaka sürüklediğini belirtir. Değişen koşullarla benimsenen bu yeni politika, Kemalist ideolojinin 1938'e kadar yürüttüğü seküler Türk ulusal kimliği inşasından sapılmasına, komünizme karşı bir kalkan görevi göreceği düşünülen dinin yeniden ulusal kimliğin bir unsuru olarak tanımlanmasına neden olacaktır. Atagenç (2019: 42-43), CHP'nin bu dönemdekini politikasını şu şekilde özetler:

''Savaş sonrası süreç ise CHP'nin Soğuk Savaş döneminde inşa edilen yeni sisteme adapte olmaya başladığı dönemdir. 1946-1950 yılları arasını kapsayan bu dönem

[45] Oysaki Atatürk döneminde her ne kadar Avrupalı devletlere karşı antiemperyalist bir tutum takınılsa ve Sovyetler Birliği ile oldukça yakın ilişkiler yürütülmüş olsa da, bağımsızlığı tehlikeye atacak yakınlaşmalardan uzak durulmuş ve ideolojik olarak komünizme hiçbir zaman sıcak bakılmamıştır (Özkan, 2019: 218-225). Özetle komünizmle olan sınırlı yakınlık, ona doğru bir eksen kaymasından ziyade izlenen denge politikasının bir yansıması olarak okunmalıdır.

[46] Bora (1998: 125) ise Kemalist ideolojinin dine bakışında yaşanan bu kırılmayı ve yeni laiklik yorumunu herhangi bir dönüşüm, sapma ya da yol ayrımı olarak değil, tam tersine hali hazırda dine yönelik 1930'lardan beri yürütülen tartışmaların bir sonucu olarak *''resmi milli ideolojinin, mühim bir açığını kapatma arayışı''*nın bir sonucu olarak değerlendirir. Ancak kanaatimizce Kemalizm içinde ortaya atılan farklı görüşler ve çözüm önerilerine karşın 1938'e (hatta değişimin net bir şekilde hissedildiği 1940'ların ikinci yarısına) kadar izlenen politikalar göze alındığında, yaşanılanı bir sapma olarak değerlendirmeyi daha doğru buluyoruz.

CHP'nin politik olarak belirli bir ilkesel düzlemi takip etmediği, Milli Mücadele'nin anti-emperyalist ve devrimci kodları ile ABD eksenli yeni düzenin gereklerini aynı anda yerine getirmeye çalışan bir söyleme sahip olmuştur.''

Dış politikada belirlenen yeni konum, siyasal hayatta da köklü değişimler meydana getirmiştir. 1930'da çok partili hayata geçişin son başarısız girişiminden sonra 1939'da mecliste kurulan Müstakil Grup ve onun sınırlı muhalefetine kadar örgütlü bir muhalefet tekrar kurulamamışken, bu dönemde çok partili hayata geçiş sağlanmıştır. 7 Haziran 1945'te CHP içinde muhalif bir grubun (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü) ''Dörtlü Takrir'' olarak bilinen önergeyi meclis grubuna sunması ve çok partili hayata geçişin önündeki engellerin kaldırılmasını istemesi siyasal alanda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Dörtlü Takrir sonrasında tepkileri üzerlerine çeken isimler teker teker partiden ihraç edilirken, Celal Bayar ise ihraçlara tepki olarak istifasını vermiştir. Bu süreçte önce 1945'te Cumhuriyet'in üçünü muhalefet partisi olarak iş insanı Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuş, ardından 7 Ocak 1946'da ise Dörtlü Takrir'i sunanların önclüğünde Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve bu parti siyasal alanda önemli bir etki yaratmıştır (Haytoğlu, 1997: 51-53). Böylece demokratik devletlerin yanında yer almanın bir gerekliliği olarak Türkiye'de de çok partili hayata geçilmiş ve siyasal alanda bir rekabet gündeme gelmiştir. Dış politikada yaşanan dönüşümün yanı sıra çok partili hayatın yarattığı rekabet ortamı da bu dönemde ulusal kimlik inşasına yönelik değişikliklerde etkili olacaktır.

Çok partili hayata geçiş sonrası yapılan 1946'daki seçimlerde CHP'nin yaşadığı oy kaybı bir sonraki seçimde olası bir iktidar kaybını önlemek amacıyla bir takım yenilik arayışlarını da gündeme getirmiştir (Nal, 2005: 138-139). Bu noktada CHP, henüz DP'nin (daha önceki çok partili hayata geçiş demelerinde yaşananlardan dolayı ortaya çıkan bir hassasiyetle) gündeme getirmeye cesaret edemediği ''din eğitimi'' konusunu gündeme getirerek lehine bir oy avantajı elde etmeyi amaçlamıştır (Şahin, 2012: 33-34). Ayrıca bu dönemde medrese kökenli bir isim olan Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığa getirilmesi de dindar kesimle bir bağ kurma girişimi olarak değerlendirilebilir (Nal, 2005: 144).

Tüm bunlardan hareketle, yeni dönemde devletin dış politikada kendisini konumlandırdığı yerin bir getirisi olarak güçlenen komünizmle mücadelede önemli bir araç olarak görülmesinin yanı sıra, çok partili hayata geçiş sonrasında toplumun çoğunluğu üzerinde hala etkisini koruyan bir olgu olması nedeniyle de dinin yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik adımlar atıldığı söylenebilir.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk'ün imajı *''milli mücadelenin yıldız kumandanı''* şeklinde 1920'lere uygun bir şekilde yeniden tasarlanmaya çalışılmış ve İslami öğeler yeniden Cumhuriyetin denklemleri arasına sokulmuştur. Her ne kadar bu değişen tutum Atatürk ve Kemalizm karşıtlığı şeklinde olmasa ve her daim Atatürk'e duyulan saygı dile getirilse de, bu dönemde ders kitaplarında Atatürk'ten bahsedilme oranında azalma yaşanmasına karşılık İnönü'den bahsedilme oranında artış yaşanmıştır. Ayrıca Kemalizm'in ulusal kimlik inşasında önemli bir yere sahip olan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi tarih anlatılarının hararetli savunusunun yumuşatılması da bu dönemde başlamıştır. Bu değişim CHP içinde bazı eleştirilere neden olmuş ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay gibi partinin tanınmış bazı isimleri partiden istifa ederek tepki göstermişlerdir (Atalay, 2019: 322-331).

Yaşanan dönüşümün en net şekilde hissedildiği alanlardan birisi de eğitim olmuştur. 1946'da Hasan Ali Yücel'in yerine Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmiş ve bu değişim Köy Enstitüleri için sonun başlangıcı olmuştur. Sirer'in göreve gelmesinden sonra toprak ağalarının önemli derecede rahatsızlık duyduğu bu enstitüleri kuran kadro bakanlıktan tasfiye edilmiş, 1947'de bu enstitülere öğretmen yetiştiren Yüksek Köy Enstitüsü de kapatılmış ve en önemlisi köy enstitülerinde karma eğitim sonlandırılmıştır (Ağırel, 2020: 135). Bu görev değişikliği ve yaşanılanlar göstermektedir ki, 1944 yılında Türkçü-Turancı bir isim olan Nihal Atsız'ın dönemin Başbakanı olan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı iki açık mektupla Hasan Ali Yücel'i Maarif Vekaleti'ni komünizm yuvası haline getirmekle suçlaması ve görevden alınmasını talep etmesi her ne kadar o dönemde karşılık bulmasa da (Yaşlı, 2016: 21-23) çok kısa bir süre sonra dış politikada değişen konumun etkisi ile birlikte Yücel görevden alınmıştır. Bu durum, söz konusu ithamların ciddiye alındığının ve antikomünizmin bir devlet politikası olarak güçlenmeye başladığının göstergesidir.

Ayrıca Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki (DTCF) sol görüşlü hocaların komünizm aleyhtarlığı ile suçlanmaları sonrasında 10 Ocak 1948'de üniversitenin kararı ile görevlerinden uzaklaştırılmaları ve mahkemenin kararı bozmasına karşın TBMM'nin bu isimleri fiilen açığa alması da (Yaşlı, 2019: 58-60) yine aynı doğrultuda yorumlanabilir.

1947'deki CHP Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda dinin yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik en önemli düzenlemelerden biri eğitim müfredatında yaşanmıştır. 1948'de yeniden din derslerinin müfredata girmesinin önü açılmış ve dini eğitim veren meslek okullarının açılmasına karar verilmiştir (Çağlayan, 2018: 33, 55-56). Bu kararlar doğrultusunda izleyen dönemde imam hatip kursları açılmış ve yeniden ilahiyat fakültesi kurulmuş, ayrıca din dersi seçmeli olarak müfredata girmiştir (Ağırel, 2020: 120). Müfredata giren din derslerinde şehitlik, sahip olduğu dini anlamın yanı sıra *''vatan''* ve *''millet''* uğruna ölenleri de kapsayacak şekilde genişletilerek yeniden yorumlanmıştır (Jaeschke, 1972: 92; Akt: Bora, 1998: 123). Bu durum, dinin yeniden ulusal kimliğin bir unsuru olarak tasarlanmasının bir getirisi olarak dini kavram ve ritüellerin de ulusal kimliğe uygun bir biçimde yeniden yorumlandığının göstergesidir.

Bu dönemde giderek merkeze alınmaya başlayan ve uzunca bir dönem de devletin en temel politikalarından birisi haline gelecek olan antikomünizm, sağ ideolojilerin ortak değerleri olan aile, devlet, din vb. kurum ve değerlere düşman olarak görülen komünizme karşı sağ ideolojileri bir birliktelik içine sokacaktır (Yaşlı, 2016: 150). Milliyetçilik, Muhafazakarlık ve İslamcılık ideolojileri, ortak tehlike olarak gördükleri komünizme karşı benzer görüşler ortaya atacak, bu durum ise devletin antikomünist politikası ile uyuşması hasebiyle devletin sağ ideolojiler ile bir uzlaşı sağlamasına neden olacaktır. İslamcılığın da aşırı söylemlerden uzaklaşarak kendisini muhafazakarlık bünyesinde kompoze etmesiyle (Bora, 1998) birlikte ise yeni dönemde devletin ulusal kimlik inşasının temelini sağ ideolojiler şekillendirecek ve *''rejim, kontrollü bir ''milliyetçi-muhafazakar'' restorasyona tabi tutulacaktır'' (*Yaşlı, 2016: 15-17). Kısacası bundan sonraki dönemde Türkiye'de siyaset antikomünizm ortak parantezine alınacaktır.

Sağ ideolojilerin yaşadığı bu benzeşme sürecinin kendisini gösterdiği alanlardan birisi ise sivil toplum kuruluşları olmuştur. 1931 yılında kapatılan Türk Ocakları 1949 yılında yeniden açılmış ve başkan Hamdullah Suphi Tanrıöver açılış konuşmasında dini milletin en temel unsurlarından birisi olarak değerlendirmiştir (Bora, 1998: 125).[47] Bu durum yaşanılan ideolojik dönüşümün sivil toplum alanına da sirayet ettiğini göstermektedir. Ayrıca 1950'de CHP eliyle kurulan *''İstanbul'un Fethinin 500. Yılı ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği''* de (Yaşlı, 2019: 126) yaşanan ideolojik dönüşümün önemli bir göstergesidir. Zira Osmanlı tarihindeki önemli bir zaferi yeniden kolektif belleğe dahil etmeye yönelik bu girişim, yeni bellek unsurları ile yeni bir ulusal kimliğin inşasının hedeflendiğinin bir göstergesidir.

Bir diğer dönüşüm ise sendikal alanda meydana gelmiştir. Daha önce Kemalizm'in halkçılık ilkesi temelinde sınıfsız bir toplum yaratma amacıyla sınıf temelli cemiyetler kurulmasının yasaklanması 1946'da yapılan bir düzenleme ile kaldırılmış ancak antikomünizmin etkisiyle bu süreçte kurulan sosyalist sendika ve siyasal partiler kapatılmıştır (Karaca, 2019: 28-33).

Özetle, Atatürk döneminde Kemalizm'in kendisini sağ ve sol siyasete alternatif bir yol olarak sunmasına karşın İnönü dönemiyle birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. Özellikle dış politikada taviz verilmeyen denge politikasının 1945 sonrasında terk edilmesi ve ABD yanlısı bir konumlanmanın benimsenmesi Kemalizm ve onun ulusal kimlik inşası adına yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu konumlanma ile birlikte daha önce dışarda net bir düşman tasviri yapılmamasına karşın SSCB ve komünizm en tehlikeli düşman haline gelmiş, antikomünizm ise devlet politikası olarak benimsenmiştir. Benimsenen bu politikanın etkisiyle tüm sol muhalefetle birlikte Kemalizm'in içindeki sol görüşlü isimler ve Kemalizm'in sola yakın görülen ilkelerinin de tasfiye süreci başlamış, komünizme ve içerde DP'ye karşı önemli bir koz olarak görülen din ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya başlanmıştır. Özellikle

[47] Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda üstün olduğu dönemde Türkiye'de Alman yanlısı bir tutum takınarak güçlenen Türkçü-Turancı yaklaşım, savaşta Sovyetler lehine değişen ivmenin etkisiyle cezalandırılmış, 1944'te başlayan Türkçülük-Turancılık davası ile kan temelli Türkçülüğün savunucuları yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır (Yaşlı, 2016: 21-25). Savaş sonrasında ABD yanında konumlanmanın ve izlenen antikomünizm politikasının etkisiyle ise dengeler yeniden değişmiş ve yukarıda da değindiğimiz gibi daha önce Türkçü-Turancı bir isim olan Atsız'ın rahatsızlık duyduklarını ifade ederek görevden alınmasını istediği Hasan Ali Yücel bakanlık görevinden alınmıştır.

1947'deki CHP kurultayında alınan kararlarla birlikte 1923-1938 arasında aşama aşama kaldırılan dini eğitimin yeniden başlatılması, Kemalizm'in seküler Türk ulusal kimliği inşasından sapıldığının ve dinin ulusal kimliğin bir unsuru olacak şekilde ele alındığının önemli bir yansıması olmuştur. Yine Kemalizm'in ulusal kimlik inşasının kırsaldaki önemli aracı kurumlarından biri olan köy enstütülerinin atıl hale getirilmesi ve buralarda karma eğitime son verilmesi de bu dönemde yaşanan değişimi işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Türkiye'de bundan sonraki dönemde (genel itibariyle) dinin ulusal kimliğin içinde konumlandırıldığı ve Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirildiği bir tarihsel süreklilik vurgusu ön plana çıkartılacak ve aynı doğrultuda İslamizasyon politikaları artan oranda ulusal kimlik inşasını yönlendirecektir. Bu yönüyle İnönü'lü dönem, Kemalizm'den ve onun ulusal kimlik inşasından kökten bir kopuş olmasa da ciddi bir sapmanın başlangıcını temsil etmektedir.

2.5. Demokrat Parti Döneminde Ulusal Kimlik İnşası: Kemalizm Yerine Atatürkçülük

Atatürk'ün vefatı ve ardından II. Dünya Savaşı sonrasında dış politikada yaşanan konumlanmanın da etkisiyle 1938-1950 yıllarını kapsayan dönemde kurucu ideolojide ve ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarda yaşanmaya başlanan dönüşüm, 1950'de DP'nin iktidara gelmesi ile farklı bir boyut kazanmıştır.

Özünde DP, Cumhuriyet'e ve kurucu ideolojisi olan Kemalizm'e doğrudan karşıt bir parti olmamıştır. Partinin kurucu üst kademesini CHP içinden gelen isimler oluşturmuş, bunların en önemlilerinden birisi Milli Mücadele döneminden itibaren Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolda ve sonrasındaki Atatürk'lü dönemde CHP'nin önde gelen isimlerinden birisi haline gelen hatta Atatürk'ün son Başbakanı olan Celal Bayar; diğeri ise siyasete 1930'da SCF'de başlayan ancak parti kapatılınca CHP'ye geçen ve uzun yıllar CHP'de yer alan toprak ağası bir ailenin çocuğu Adnan Menderes olmuştur. Partinin bu durumu başlarda kontrollü bir muhalefet beklentisi oluşturmuş ancak durumun böyle olmadığı kısa süre sonra anlaşılmıştır. 1946'daki seçimlere

teşkilatlanmasını tamamlayamadan giren DP muhalefet partisi olarak mecliste yerini almıştır. İlerleyen dönemde toprak ağalarının yanı sıra özel teşşebüs, liberalleşme ve demokratikleşme vaadi ile eğitimli ve entelektüel kesimden de önemli bir destek görmeye başlayan parti, rejim karşıtı olmayan söylemleriyle bürokratları da yanına çekmeye başlamıştır. Bu gelişmelerden sonra 1950'deki girdiği ikinci seçimlerde %53'lük bir oy oranı ile 1923'ten beri süregelen CHP iktidarını sonlandırarak iktidara gelmiştir (Ahmad, 2019: 106-114).

DP, her ne kadar rejim ve kurucu ideoloji karşıtı olmasa da, partinin 1. Hükümet Programı'nda ne Atatürk'e ne de Kemalist devrimlere yer verilmemiş olması, partinin Kemalizme karşı duruşunda şüpheci bir durum yaratmıştır. Bayar'ın Kemalizmi bir ideoloji olarak değil, Atatürk'ün *''metodolojisi''* olarak gören bakış açısının yanı sıra (Atagenç, 2019a: 49-55), DP döneminin Başbakanı olan Menderes'in de Kemalist devrimleri *''millete mal olmuş devrimler''* ifadesi ile halkın benimsediği ve benimsemediği devrimler olarak ikili bir ayrıma tabi tutması (Nal, 2005: 147), 1950 öncesinde Kemalizm'de yaşanmaya başlanan dönüşümün DP döneminde etkisini artırarak devam edeceğinin göstergeleri olmuştur. DP iktidarı ile birlikte partisinden istifa ederek Cumhurbaşkanı olan ancak yine de partisi ile olan yakın ilişkisini sürdüren Bayar ile DP'nin Başbakan'ı olan Menderes'in Kemalizme ve devlerimlerine yönelik sahip oldukları bu bakış açısı, günün şartlarına uygun bir şekilde restore edilerek uygulanabilecek olan ilkeler ve devrimlerden ibaret bir Kemalizm yorumunu ortaya çıkartmıştır (Ahmad, 2019: 113-118). Bu doğrultuda Kemalizme değil, CHP'nin Kemalizm'ine ve yürüttüğü politikalara muhalefet edilmiş ve Kemalizm'in daha muhafazakâr bir yorumu benimsenilerek literatürde *''sağ Kemalizm''* olarak anılacak bir ideoloji ortaya çıkmıştır. DP'nin bu Kemalizm yorumu *''sembolik bir temsiliyet''*ten öteye gidememiş, kuruluş değerlerinden ve ana tınısından uzaklaştırılan, iktidara meşruiyet kazandırma görevi ile sınırlandırılmış bir *''Atatürkçülük''* anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışta Atatürk, atılan adımlara meşruiyet kazandırmak ve destek sağlamak için kullanılan bir imge haline getirilmiştir. Partinin sahip olduğu geniş tabanı kaybetmeme noktasında hareket etmesi ise siyasal alanda İslamcı/muhafazakâr kesime alan açmış ve bu kesime yönelik bazı politikaların hayata geçirilmesini sağlamıştır (Atagenç, 2019a: 49-69).

DP'nin Kemalizme yönelik bakış açısına karşın bu dönemi şekillendiren bir diğer önemli husus ise CHP iktidarının son dönemlerinde dış politikada başlayan ABD ile yakınlaşma ve onun bir getirisi olarak güçlenen antikomünizm olmuştur. CHP döneminde ekonomik alanda Truman Doktrini ve Marshall Yardımları'yla başlayan işbirliği, DP iktidarında (1952'de) NATO'ya tam üye olunması ile birlikte askeri olarak da tescillenmiştir (Ahmad, 2019: 111-112). Bu gelişmelerle birlikte yeni dönemde antikomünizm giderek daha merkezi bir politika haline gelmeye başlamıştır. CHP'nin son döneminde içerde her türlü muhalefetin Sovyet yandaşlığı ve vatan hainliği ile suçlanmasına neden olan bu politika DP'ye de sirayet etmiş, muhalefetteyken kendisine yöneltilen bu ithamların benzerlerini DP de iktidara geldikten sonra kendisine yönelik muhalefete yöneltmeye başlamıştır (Özkan, 2019: 253-269). Bu dönemde (ve sonrasında) komünizm yandaşlığı ve karşıtlığı iktidarın meşruiyetini sağlamasında en temel ‘‘öteki’’ ayracı halini almıştır.

Bu dönemde biz'in en dikkat çeken birleştirici unsuru ise 1940'ların ikinci yarısı itibariyle ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya çalışılan din olmuştur. ABD ile artan yakınlaşmanın da etkisiyle komünizme karşı bir kalkan olarak görülen dinin ulusal kimlik içindeki yeri sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. DP'li milletvekili Onat'ın *‘‘Komünizm bir yıldırım ise bunun paratoneri dindir’’* (Yaşlı, 2019: 104) ifadesi de bu bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda DP'nin sahip olduğu sağ-Kemalizm yorumu ve antikomünizmin artan etkisiyle uyumlu bir ulusal kimliğin inşasına girişilmiştir.

CHP iktidarının son döneminde yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya başlanan din, DP iktidarı ile birlikte ulusal kimliğin temel unsurlarından birisi olacak şekilde her alanda etkisini artırmaya başlamıştır. Muhalefette geçirdiği 1946-50 arasındaki süreçte daha önce TCF ve SCF girişimlerinden de ders çıkartarak din politikası hakkında açıklama yapmaktan geri duran DP, 1950'de iktidara geldikten günler sonra ilk kanun tasarısını Arapça Ezan ile ilgili yasağı kaldırmak için vermiştir. Bu durum İslamcı-muhafazakâr kesim ile bir yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemenin de etkisiyle kendisinde güç bulan tarikatlardan biri olan Ticaniler'in Atatürk heykel ve büstlerine yönelik artan saldırıları sonrasında ise DP, parti içindeki karşıt açıklamalara rağmen Bayar ve Menderes'in baskısıyla 1951'de *‘‘Atatürk*

*Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı''*nı meclise sunmuş ve aynı yıl tasarı yasalaşmıştır. Yaşanan bu duruma rağmen Menderes, laikliği din ve vicdan ile sınırlandıran bakış açısı ve gençlerin manevi değerlerle bezenmesi gerektiğini ifade eden açıklamalarıyla bu dönemde dinin ulusal kimliğin içindeki yerini sağlamlaştırmaya yönelik adımlar atılacağını belli etmiştir (Nal, 2005: 139-145, 148-157). DP döneminde dinin ulusal kimliğin en temel unsurlarından biri olarak görüldüğünün ve Türklüğün Müslümanlık ile eş değer tutulduğunun en dikkat çekici örneklerinden biri ise 1956'da Menderes'in bir mitingde sarf ettiği aşağıdaki ifadeler olmuştur:

''Vicdan hürriyeti bahsine gelince, Türk milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Evladına ve gelecek nesillere dinini telkin etmesi, onun esasını ve kaidelerini öğretmesi, ebediyen Müslüman kalmasının münakaşa götürmez bir şartıdır.'' (Sitembölükbaşı, 1995: 30–31 Akt; Şahin, 2012: 43).

Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirildiği bu söylemlerin yanı sıra bu dönemde din, iktidarın eylemlerini meşrulaştırma noktasında da bir aracı olarak görülmüştür. Örneğin, Kore'ye asker gönderme kararına dini bir misyon yüklenmiş, DİB tarafından yayınlanan *''Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret''* isimli kitapta yer verilen *''Kore yolu Allah yoludur''* (Yaşlı, 2019: 90) şeklindeki ifadelerle iktidarın kararı dini bir gereklilik olarak sunulmuştur.

Atılan adımlar ve kullanılan söylemler bu dönemde dinin bireysel alandan tamamen çıkartılarak yeninden ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik izlenecek İslamizasyonun belirtileri olmuştur. Buna karşın yapılan yasal düzenleme ile Atatürk'e de sahip çıkılacağına yönelik bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi DP'nin Kemalizm yorumu Atatürk dönemindeki Kemalizm anlayışından önemli ölçüde sapılan ve günün şartlarına uygun bir Kemalizm yorumu olduğu için bu tutum, Kemalizm'den bağımsız bir Atatürk imgesinin korunmaya çalışılması olarak da değerlendirilebilir. Yapımına 1944'te başlanan Anıtkabir'in inşasına DP döneminde üst düzey bir ilgi gösterilmesi ve 1953 yılında bitirilmesi de (Nal, 2005: 167) Atatürk dönemindeki ulusal kimlik inşasından sapılmasına karşın Atatürk imgesine duyulan ihtiyacın bir yansıması olarak okunmalıdır.

Dinin ulusal kimliğin merkezine doğru yol aldığı bu süreçte en bariz dönüşümün yaşandığı DİA ise öğretimsel aygıt yani eğitim olmuştur. CHP'nin son döneminde başlayan Türklüğü büyük ölçüde Osmanlı ve İslamiyetten bağımsız bir şekilde ele alan Türk Tarih Tezi'nin terk edilme süreci, DP iktidarı ile birlikte nihayete ermiş ve Türklük ile Müslümanlığın özdeşleştirildiği Türk-İslam Sentezine ait bir tarih anlatısı tamamen merkezi bir konum kazanmıştır (Copeaux, 2000: 54-59). 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıfları için ders saatleri dışında ve not ortalamasına etki etmeyecek şekilde (günümüz okul sonrası kursları gibi düşünülebilir) din dersleri getirilmesinden sonra DP döneminde bu derslerin alınmak istenmediğinin dilekçeyle belirtilmediği müddetçe öğrencinin sorumluluğunda olmasına karar verilmiş ve böylece kısmi zorunlu bir statüye sokulmuştur. 1956'da ise din dersleri seçmeli olarak doğrudan müfredata eklenmiştir. (Gençkal Eroler, 2019: 58-60). Yine 1942-1943 döneminde 37 olan Kuran kursu sayısı ise DP iktidarının henüz ilk yıllarında (1952-53'te) 183'e çıkartılmıştır. Daha önce öğrenci yetersizliği gerekçesiyle kapatılan imam hatiplerin orta kısımları 1951'de, lise kısımları ise 1955'te tekrar açılmış, sayıları 1959-1960 döneminde 19 ortaokul, 16 lise olmak üzere toplam 35'e ulaşmıştır. Yükseköğrenim alanında ise 1949'da yeniden açılan İlahiyat Fakültesi'ne ek olarak 1959'da Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuştur (Şahin, 2012: 35-45). Eğitim alanında bir diğer önemli gelişme ise Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasının kırsala yayılması yönünde gerçekleştirilen önemli bir girişim olan Köy Enstitüleri'nin (Çağlayan, 2018: 91-98) de CHP'nin son döneminde amacından saptırıldıktan ve geri planda bırakıldıktan sonra DP döneminde ''komünizm yuvası'' olma gibi ithamların da etkisiyle tamamen kapatılması olmuştur (Atagenç, 2019a: 59).[48] Bu düzenlemelerle birlikte eğitim, DP'nin Türklüğü Müslümanlık ile özdeşleştiren ulusal kimlik inşasına uygun olacak şekilde bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.

CHP döneminde toplumsal ihtiyacın karşılandığı bir alandan ibaret olarak görülen camiler de bu dönemde İslamizasyonun artan etkisi ile birlikte DP'nin arzuladığı

[48] Dönemin milletvekili ve toprak ağalarından biri olan Kinyas Kartal ise enstitülerin komünizmle bağlantıları oldukları için değil, açıldıkları bölgelerde toprak ağalarının hakimiyetini kırdıklarından dolayı bu hakimiyeti tekrar tesis etmek amacıyla kapatıldıklarını ifade etmiştir (Akt: Ağırel, 2020: 135). Başbakan Adnan Menderes'in de toprak ağası bir aileden gelmesi ve partinin toprak ağaları ile olan yakın ilişkisi de göz önünde bulundurulduğunda, Köy Enstitüleri'nin kapatılma sürecinde toprak ağalarının duyduğu rahatsızlığın da etkili olduğu söylenebilir.

ulusal kimliğin inşasında aracı bir hafıza mekanı olarak görülmeye başlamışlardır. 1950-1960 arasındaki DP iktidarı döneminde 15 bin dolaylarında yeni cami yapılmış, DİB'in bütçesi de sürekli artan bir grafik çizmiştir (Kurt, 2017: 82). Kemalizm'in sembol mekanlarından biri olan Taksim Meydanı'na cami yapılması ve müze haline getirilen Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması gibi konular da bu dönemde gündeme getirilmiştir (Batuman, 2016: 327).[49] Camilerin ulusal kimlik inşası noktasında bir hafıza mekanı olarak görülmesinin yanı sıra bu dönemde radyodan Kuran okunmaya ve hacca gideceklere döviz tahsis edilmeye de başlanmıştır (Nal, 2005: 160). Dinin toplumsal alan içinde konumlandırılması ve dini ibadetlere yönelik artan teşvik, etkisini dini yapılanmalara yönelik bakış açısında da göstermiştir. Atatürk döneminde görünürlükleri kısıtlanan ve gayrimeşru alanda konumlandırılan dini tarikat, cemaat vb. dini yapılanmaların bu dönemde görünürlüğü artırılmaya başlanmış ve meşru alana yakınlaştırılmışlardır. Bu yapılanmalardan bazıları DP'ye açık destek vermiş ve özellikle 1957 sonrasında yaşanan oy kaybının önüne geçebilmek adına parti bu tarz dini yapılanmalarla dirsek temasını artırmıştır (Kurt, 2017: 88).

DP döneminde artan İslamizasyon ve izlenen antikomünizm politikaları sivil toplum kuruluşlarına da etki etmiştir. Bu dönemde özellikle komünizmle mücadeleyi amaçlayan çok sayıda STK kurulmuştur. Bunlardan birisi olan Türkiye Milliyetçiler Derneği'nin (1950) İstanbul'un fethinin 500. Yılı'nda Ayasofya'nın yeniden cami yapılmasını dönemin başbakanı Menderes'e yazdığı açık mektupla talep etmesi (Yaşlı, 2019: 123-129) bu kuruluşların aynı zamanda İslamizasyonun da önemli bir aracı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

DP, her ne kadar kurulduğu dönemde daha özgür bir ortamı vadetse de, özellikle 1954'te oyunu artırarak iktidarını güçlendirdikten sonra beklenildiğinin aksine giderek daha otoriter bir yönetim tarzını benimsemiştir. Özellikle siyasal alanda muhalefeti sindirmeye yönelik adımlar atılmış, 1953'te CHP'nin mal varlıklarına el konulurken DP'nin CHP'ye benzer bir siyaset yürüttüğünü düşünen ve dini yönü daha ağır basan

[49] DP döneminde inşa edilen çok sayıda caminin yanı sıra 1957 yılında Ankara'ya yapılması planlanan ve modern bir mimari anlayış ile hazırlanan Kocatepe Camii projesi, izlenen İslamizasyona karşın Cumhuriyet'in modernleşme düşüncesinin tamamen terk edilmediğininin de bir göstergesi olmuştur. Daha sonra muhafazakâr kesimin caminin bu modern mimari anlayışına tepki göstermesi ise projeyi olumsuz etkilemiştir (Batuman, 2016: 325-330).

bazı isimlerin 1948'de kurdukları Millet Partisi de 1954'te kapatılmıştır. Partinin sertleşen tavrı parti içinde de muhalefetin oluşmasına neden olmuş ve 1955'te 19 milletvekili istifasını vererek Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. 1957'deki seçimlerde oy oranı düşen DP, bu tavrını artırarak sürdürmeye devam etmiştir. Partilerin propaganda faaliyetlerini sınırlandıran düzenlemelerle muhalefet alanının baskılanmasının yanı sıra 1960'ta muhalefeti tamamen sindirmeyi amaçlayan Tahkikat Komisyonu kurulmuştur (Kurt, 2017: 85-87; Ahmad, 2019: 113-118). Yaşanılan bu durum siyasal alanla sınırlı kalmamış, 1946 ve 1950'deki seçimlerde sendikal alanda işçilere grev hakkı tanınmasını savunan ve bu nedenle işçi kesiminden önemli bir destek gören DP, iktidarda olduğu dönemde toplu iş sözleşmesi hakkını tanımasına karşın grev hakkı ile ilgili bir adım atmamış, bu nedenle bazı sendikalarla arası açılmıştır. Özellikle 1957 sonrasında kendisine muhalif tavır takınan sendikalara karşı yoğun bir baskı politikası uygulayan DP, iktidara yakın sendikaları ise desteklemeyi ihmal etmemiştir (Karaca, 2019: 37-43). Haberleşme aygıtları ile ilgili olarak da iktidara geldiği ilk yıllarda basın özgürlüğünü sağlamaya yönelik bazı icraatlarda bulunan ve 1931 yılında çıkartılan Basın Kanunu ile basınla ilgili yapılan diğer bazı sınırlandırıcı düzenlemeleri kaldıran DP, kendisine yöneltilen eleştirilerin artması sonrasında ise basını baskılamaya başlamış ve iktidarının son dönemlerinde bu baskı oldukça yoğun bir hal almıştır (Utma, 2010: 135-136).

Tüm bunlar yaşanırken daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi kendisine Cumhuriyet'in ve kurucu ideolojinin koruyuculuğu rolü yüklenen ordu ise darbe planları yapmaya başlamıştır. DP, iktidara geldiği andan itibaren orduyu kendisi için olası bir tehlike olarak görmüş, özellikle muhalefet lideri İnönü'nün geçmişi nedeniyle ordu içinde hala son derece etkili bir isim olduğu ve istediği takdirde ordudaki bu etkinliğini DP'ye karşı kullanabileceği şeklinde bir paranoya sürekli varlığını korumuştur. Bu nedenle ordunun üst kademesindeki İnönü'ye yakın görülen komutanlar tasfiye edilerek yerlerine DP'ye yakın isimlerin getirilmesine gayret edilmiştir. Üst kademenin büyük oranda siyasal iktidara bağlı bir yapıya sokulmasına karşın alt kademelerde DP'ye karşı bir darbe hazırlığı başlatılmış ve emir komuta zinciri dışında bir grup asker tarafından organize edilen darbe 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminin CHP dışındaki ilk iktidar partisi

olan DP'nin iktidarı, Cumhuriyet tarihindeki ilk askeri darbe ile son bulmuştur (Ahmad, 2019: 115-123).

Özetle, 1945 sonrasında dış politikada yaşanan dönüşüm ve onun iç politikaya olan yansımaları ile birlikte kurucu ideolojinin daha muhafazakâr bir yorumu yönetimde ağırlık kazanmaya başlamış ve bu durum DP döneminde tamamen Kemalizm'in sağ yorumunun egemenlik kazandığı bir hal almıştır. Her ne kadar DP de doğrudan bir rejim veya Kemalizm karşıtlığını benimsemese de, Kemalizm'in bazı ilkelerinin ve devrimlerinin iç veya dış siyasetin gerekliliği olarak terk edilmesi, kurucu ideolojinin adeta başka bir forma bürünmesine neden olmuştur. Oluşan bu form, her ne kadar literatürde sağ-Kemalizm ya da Atatürkçülük şeklinde ifade edilse de, Kemalizm'in kendisini net bir şekilde sağ ya da sol siyasette konumlandırmayan yapısını önemli ölçüde bozduğu ve söylemsel olarak bir Kemalizm karşıtlığını benimsemese de yürttüğü politikalar bir anlamda de-Kemalizasyon içerdiği için, adeta Kemalizm'in özünden bağımsız farklı bir ideolojiyi ortaya çıkartmıştır. Bu ise ortaya çıkan yeni ideolojiye uygun bir ulusal kimlik inşasını beraberinde getirmiştir. CHP'nin son döneminde dinin bireysel alandan çıkartılması ve ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik atılan adımlar, DP döneminde dini eğitimin artırılmasına yönelik yapılan düzenlemeler, daha önce atıl hale getirilen köy enstitülerinin tamamen kapatılması, ezanın yeniden Arapça olarak okutulmaya başlanması ve gerek radyodan yapılan dini yayınlar ve gerekse dini ibadetlerin gerçekleştirilmesine yönelik teşvik edici düzenlemeler ile artarak devam etmiştir. Böylece bir yandan Kemalizm'in seküler ulusal kimlik inşasının bellek unsurları ortadan kaldırılırken diğer yandan ise dini ulusal kimliğin içinde konumlandırmaya yönelik İslamizasyon politikalarının etkisi ile dinin ulusal kimliğin merkezine doğru bir yolculuğa çıkmasına kapı aralanmıştır. Komünizm tehdidine karşı koruyucu bir kalkan olarak görülmesinin yanı sıra bu dönemde din, Türklüğün vazgeçilmez bir unsuru olarak ele alınmış, Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirildiği bir tarihsel süreklilik vurgulanmıştır.

DP sonrasındaki dönemde ise genel anlamda (bazı kısa ömürlü koalisyon hükümetleri sayılmazsa) DP'nin ardılı olma iddiasındaki partiler iktidara gelecek ve

DP'ye benzer bir ideolojiyi benimseyen bu partiler, DP dönemindekine benzer bir ulusal kimlik inşası süreci yürüteceklerdir.[50]

2.6. 27 Mayıs 1960 Darbesinden 1971 Muhtırasına Ulusal Kimlik İnşası

27 Mayıs 1960 sabahı radyodan okunan darbe bildirisi ile birlikte ordu yönetime el koymuş ve yapılan bu müdahalenin amacının *''kardeş kavgasına meydan vermemek''* olduğu ifade edilmiştir. Darbe sonrasında iktidar partisi DP kapatılmış, Başbakan Menderes ve iki bakanı Polatkan ve Zorlu anayasayı ihlal suçundan yargılanarak idam edilmişlerdir. (Ahmad, 2019: 127-135). Bu idamlar, Türk siyasal hayatında güncelliğini hiçbir zaman kaybetmeyecek bir konu haline gelecek ve bir *''siyasi kan davası''*na dönüştürüleceklerdir. Özellikle sağ partilerin temel referans noktalarından birisi haline gelen bu idamlar, gündelik siyasetin çıkarları doğrultusunda sıkça gündeme getirilecektir (Kurt, 2017: 89).[51]

Darbeden sonra TBMM'nin yerini Milli Birlik Komitesi (MBK) adı verilen ve darbeyi gerçekleştiren askerlerden oluşan bir komite almış ve bu komite (içinde yaşadığı fikir ayrılıklarına karşın) temelde anayasayı değiştirerek yönetimi kısa bir süre içinde yeniden sivillere devretme doğrultusunda hareket etmiştir. Bu amaç doğrultusunda bir Kurucu Meclis görevlendirilmiş, bu meclisin hazırladığı anayasa 9 Temmuz 1961'de gerçekleştirilen referandum ile kabul edilmiştir (Yaşlı, 2019: 130-136). 1961 Anayasası, köklü değişikleri beraberinde getiren ve devleti adeta yeniden yapılandıran bir anayasa olmuştur. İfade, düşünce, basın, sendikal haklar vb. alanlarda tanıdığı özgürlükler ve özel mülkiyet, miras ve bireysel teşebbüsleri garanti altına almasıyla birlikte sosyal devlet ilkesini benimsemesi gibi özellikleri ile dikkat çeken

[50] Bundan sonraki dönem genel itibariyle kısa ömürlü koalisyon hükümetleri ile geçeceği için bu dönemde ulusal kimlik inşasına yönelik kapsamlı bir politikanın yürütüldüğünü söylemek de güçtür. Bu nedenle temel amaç, süreç içinde 2000'li yıllara kadar Kemalizm'in ulusal kimlik inşasında yaşanan dönüşümün ve İslamizasyonun artan etkisinin incelenerek AKP iktidarına kadar geçen sürecin ulusal kimlik inşası bağlamında genel bir görüntüsünü elde etmeye çalışmak olacaktır.

[51] Öyle ki ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere bu idamlar, özellikle İslamcı-muhafazakâr kanadın mağduriyetler üzerine inşa edilen kolektif kimliğinin en öne çıkan referans noktalarından birisi haline getirilecektir.

anayasa, mevcut devlet kurumlarında önemli dönüşümler gerçekleştirirken bazı yeni devlet kurumları da yaratmıştır (Ahmad, 2019: 129-132).

1961 Anayasası ile birlikte getirilen en önemli yeniliklerden biri, tek meclisli yasamanın yerine Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan çift meclisli bir yasama oluşturulması olmuştur. Böylece TBMM'de çoğunluğu elde eden partinin keyfi uygulamalarının önüne geçmek ve iktidara karşı bir fren mekanizması oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca mecliste çoğunluğu bulunan partinin yasama yetkisi üzerinde bir denetim mekanizması olarak kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesi kurulmuştur (Yaşlı, 2019: 130-136). Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasının yanı sıra anayasada yargının bağımsızlığına yapılan vurgu da güçlendirilmiştir. Bu doğrultuda hakimlerin azledilemeyeceği, belirlenen yasal süre sona erene kadar kendileri istemedikleri takdirde emekli edilemeyecekleri gibi düzenlemelerle mahkemelerin bağımsızlığı için önemli adımlar atılmıştır (Özkorkut, 2008: 230-238).

Görüleceği üzere askeri bir darbe sonrasında hazırlanmış olmasına karşın özgürlüklerin önemli derecede artırıldığı bir anayasa hazırlanmıştır. Anayasa'nın yarattığı bu özgürlük zemini ise Türkiye'de toplumsal anlamda önemli değişimleri beraberinde getirecek, siyasal yalpazeyi son derece genişletecek, sağ ve solda radikal yapılanmaların da ortaya çıkmasına uygun bir ortam yaratacaktır. Bu durumun Türk siyasal hayatında ortaya çıkardığı değişimlere geçmeden önce ise sahip olduğu özgürlükçü yapıya rağmen 1961 Anayasası'nın darbeyi gerçekleştiren ve yeni düzenin kurulmasında başrol oynayan ordunun siyasal alandaki etkinliğini artırmasına ve ordunun adeta kurulan yeni sistemin devamlılığını sağlayacak bir garantör olarak belirlenmesine yönelik getirilen düzenlemelere değinmek gerekmektedir.

Yeni anayasa ile birlikte getirilen çift meclisli yasamanın Cumhuriyet Senatosu kanadında MBK üyelerine ömür boyu üyelik verilmesi bu noktada en dikkat çeken düzenmelerden birisi olmuştur. Böylece darbeyi gerçekleştiren askerlerin hem yasamada söz sahibi oldukları hem de meşruiyetlerini sağladıkları söylenebilir. Yasamada sağlanan bu etkinliğin yanı sıra, kanunda belirlenen ordu mensuplarının hükümet üyeleri ile birlikte yer aldığı Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kurulmuş ve

sahip olduğu ‘‘milli güvenlik’’ şeklindeki muğlak görev tanımıyla MGK sivil iktidara karşı önemli bir müdahale alanı yaratmıştır (Ahmad, 2019: 130-131). Yine bu dönemde kurulan adli yargı dışındaki askeri yargı ise askere yargı alanında özerk bir alan oluşturmuştur (Turan, 2018: 280-281). Tüm bunlarla birlikte 1961 yılında çıkartılan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun *‘‘Silahlı Kuvvetler'in vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır’’* şeklindeki muğlak görev tanımı ise olası askeri müdahalelere açık kapı bırakan bir düzenleme olmuş, ordu siyasal bir aktör ve *‘‘örtülü iktidar’’* olarak yerini sabitleştirmiştir (Kurt, 2017: 88-89).

Özetle, 1961 Anayasası özgürlükçü bir ortam oluşturmakla birlikte bir baskı aygıtı olan orduyu kurulan yeni sistemin koruyucusu ve denetleyicisi olarak belirlemiş, diğer DBA ve DİA'lar üzerindeki etkniliğini bir anlamda resmileştirmiştir. Yeni dönemde ordu için belirlenen bu rol, daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi ordunun kendisini rejimin korucusu olarak gören durumunu somutlaştırmış ve meşrulaştırmıştır. Bu durum, 1960'da gerçekleşen askeri müdahelenin son değil bir başlangıç olmasına neden olacak ve gelecekteki askeri müdahelelerin de yolunu açacaktır.

Kurulan yeni sistemin ulusal kimlik inşasına yönelik ilk ve en önemli yansımalarından biri ise darbenin gerçekleştirildiği 27 Mayıs'ın *‘‘Hürriyet ve Anayasa Bayramı’’* adıyla milli bayram ilan edilmesi olmuştur. İlki 1963 yılında kutlanan bu milli bayram, 1980'deki askeri darbeye kadar kutlanmaya devam edecektir (Bolat, 2018: 387-403). Böylece gerçekleştirilen askeri müdahaleyi ve kurulan yeni düzeni meşrulaştırılmaya yönelik önemli bir hafıza mekanı oluşturulmuş ve yeni kurulan düzenin içselleştirilmesine yönelik bir ritüel icat edilmiştir.

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra asker yönetimi sivillere devretmiş ve yeniden seçimlere gidilmiştir. İlk olarak 10 Ekim 1961'de darbe yönetiminin lider komutanı Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş (Yaşlı, 2019: 136), aynı yıl yapılan genel seçimlerde ise CHP en çok oyu alan (% 36,74) parti olmuş ancak tek başına iktidarı kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Darbe sonrasında kurulan ve DP'nin ardıllığı rolüne soyunan Adalet Partisi (AP) % 34,8 ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) %

13,7 ile önemli bir oy oranı yakalamışlardır (Ahmad, 2019: 135). Bu sonuç, DP'nin halk nezdinde hala önemli bir karşılığı olduğunu açıkça göstermiştir. Seçimden birinci parti olarak çıkan CHP, AP ile koalisyon kurararak iktidara gelmiş ancak DP'li isimlerin affı konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bu koalisyon kısa sürede bozulmuştur. Bu durum, DP'nin ardılı olma söylemini ise daha da güçlendirmiştir. Bozulan koalisyonun ardından CHP bu sefer de 1962'de diğer muhalefet partileri olan Cumhuiyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve YTP ile koalisyon kurmuştur (Fedayi, 2019: 124-132, Şentürk, 2011: 319).

1960 Darbesi'nden öncekine benzer bir şekilde DP'nin ardılı olma çabasındaki partilerin çoğunluğun oylarını aldığı bu seçim sonuçlarına karşın, yeni dönemin asıl dikkat çekici yönü ise 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamında genişleyen siyasal yelpaze ve giderek merkezden kopan, sağ veya solda konumlanan yeni yapılanmaların ortaya çıkması olacaktır.

1960'lı yıllar toplumun önemli oranda siyasallaştığı ve kutuplaştığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu dönemi başlatan en önemli gelişmelerden biri ise Kıbrıs sorunu olmuştur. Hem sağ hem de solun kanalize olduğu bir konu olan Kıbrıs sorunu, 1945 sonrasında yakınlaşmaya başlanılan ABD'ye karşı içerde önemli bir muhalefet oluşmasını tetiklemiştir 1878'den beri İngiltere'nin yönetiminde olan Kıbrıs'ın yönetimi ile ilgili 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan sorun 1960'larda başka bir boyuta taşınmıştır. 1959-1960 yıllarında atılan adımlarla adada İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğünü üstlendiği, Rumların ve Türklerin ortak yönetiminde bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş olmasına rağmen, adada iç karışıklıklar başgöstermiştir. Dönemin Başbakanı İnönü'nün (1964) sorunun çözülememesi durumunda askeri müdahalede bulunulacağına karşı verdiği nota sonrasında ise ABD Başkanı Jonhson, Türkiye'nin NATO'dan bağımsız hareket etmesi durumunda olası bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'ye yardım getirmeyeceklerini ifade eden bir mektup göndermiştir. 1966 yılında bu mektubun kamuoyunda paylaşılması sonrasında ise ABD karşıtı bazı hareketler yükselmeye başlamıştır (Ahmad, 2019: 136-139).

Bu yaşanılanlar, 1960 sonrasındaki dönemde Türkiye'nin dış politikasında bazı farklılaşmaları da beraberinde getirmiş, dış politikada ABD'ye alternatif ilişkiler

kurmaya yönelik adımlar atılmasına neden olmuştur. Bu dönemde Avrupa ülkeleri, İslam ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmeye yönelik bazı adımlar atılmıştır (Fedayi, 2019: 140-142). Dış politikada ABD'ye alternatif arayışlara karşın komünizmin en önemli tehdit olarak görülmesinde ise bir değişim yaşanmamış, özellikle iç siyasette sol hareketlerin güçlenmesi ile komünizm daha ciddi bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.

1961 Anayasası'nın oluşturduğu ortamda sol düşüncenin hızlı bir şekilde yayılarak kısa sürede hem siyasal hem de sivil toplum alanında etkinliğini artırmasının yanı sıra, yaşanılan Kıbrıs sorunu gibi gelişmelerle birlikte daha önce söylemsel bir tehdit olan *''komünizm tehdidi''*, 1960'lı yıllar itibariyle ete kemiğe bürünen bir hal almıştır (Yaşlı 2016: 169). Özellikle yayın yasağı ve sansürün engellenmesinin de anayasal güvence altına alınması, sol görüşlü yayınların yaygınlık kazanmasını sağlamış (Utma, 2010: 136) ve bu dönemde öğrenci hareketleri ve sendikal eylemler ciddi derecede artış göstermiştir (Başaran, 2017: 115-119).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sınıfsız bir toplum yaratma ve 1945 sonrasındaki dönemde ise komünizmle mücadele noktasında sınırlandığına daha önce yer verdiğimiz sendikal haklar, bu dönemde 1961 Anayasası'ndan hareketle yapılan kanuni düzenlemelerle işçilere grev ve toplu iş sözleşmesini de içeren Türkiye tarihindeki en geniş sendikal hakları tanımıştır. Bu ortamda Türk-İş'in işçilerin hakkını aramada yetersiz kaldığını savunan beş sendika bir araya gelerek 1967 yılında Türkiye Devrimci İşçiler Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır (Karaca, 2019: 46-54).

Yükselen sol hareketler karşısında DP'nin tabanına tutunarak yükselmeye çalışan AP'nin kurucusu olan Ragıp Gümüşpala 1964'te vefat etmiş ve AP'de yeni bir dönem başlamıştır. Gümüşpala döneminde daha ılımlı bir siyaset sürdüren AP, Süleyman Demirel'in genel başkanlığa gelmesi ile birlikte DP mirasına daha fazla sarılmaya başlamıştır.[52] Bu süreçte partinin amblemi DP'yi andıracak şekilde beyaz bir at ile değiştirilmiş ve yeni dönemde DP'li isimlerin bazı yakınları milletvekili adayı gösterilmiştir. Bu gibi girişimler AP'yi, YTP karşısında ardıllık yarışında öne geçirmiş

[52] Henüz yeni bir askeri müdahale yaşanmasının yanı sıra Ragıp Gümüşpala'nın emekli bir general olması da onun döneminde AP'nin daha ılımlı bir siyaset yürütmesine neden olmuştur denilebilir (Ahmad, 2019: 135-136).

ve 1965 genel seçimlerinde YTP büyük bir oy kaybı yaşarken AP ise %52,87'lik bir oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir. (Fedayi, 2019: 124-132; Şentürk, 2011: 319). Bu süreçte CHP'de önemli bir oy kaybı yaşayarak oyunu düşürmesine karşın belki de seçimlerin en dikkat çeken sonucu ise yükselen sol herketlerin de etkisiyle 1960 sonrasında kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin 15 milletvekili ile meclise girmiş olmasıdır. TİP'in meclise girmesi, sol hareketleri daha da güçlendiren bir etki yaratacaktır (Başaran, 2017: 116).

Bu dönemde yükselen sol hareketlere ve farklı taleplere çözüm üretebilmek için CHP'de de *''ortanın solu''* düşüncesi ortaya atılmıştır. NATO'dan ayrılmaya sıcak bakmayan ve SSCB ile olan mesafeyi de korumayı amaçlayan bu düşüncede, antikomünizm de varlığını devam ettirmiştir. Ortanının solu, çareyi Avrupa ile yakınlaşmakta ve Avrupa tipi bir ''sosyal demokrasi''yi benimsemekte bulmuştur. Hatta bu doğrultuda Avrupa sosyalizminin temsilcisi durumundaki ''Sosyalist Enternasonel''e üye olunacaktır (Atagenç, 2019b: 481-483).

CHP'de olduğu gibi Kemalizm de yükselen sol hareketlerden etkilenmiş, DP döneminde yükselişe geçen sağ-Kemalist ideolojiye karşın anti-emperyalist bir söylem üzerinden yeni bir yol arayışı olarak sol-Kemalist görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler, Kemalist devrimin yarım kaldığı düşüncesi üzerinden şekillenmiş ve yozlaşan mevcut sistemi sosyalizme dönüştürecek bir devrimin gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar sol görüş temelinde hareket etse de sol-Kemalistler orduyu arzuladıkları devrimin bir unsuru olarak tasvir etmiş ve bu noktada Türkiye solunun diğer bölümü ile farklılaşmışlardır (Atagenç, 2019a: 145-163).

Bu gelişmeler karşısında yükselen sola karşı bir önlem almak amacıyla ise aynı dönemlerde TBMM'de ''Komünizmle Mücadele Komisyonu'' kurulmuştur. Aynı yıl dönemin Cumhurbaşkanı Gürsel, 1963'te İzmir'de kurulan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'ne fahri başkan seçilmiş, dernek iki yıllık sürede şube sayısını 10'dan 100'e çıkarmış ve kamu yararına çalışan dernek statüsü elde etmiştir (Yaşlı, 2019: 201-203). Söz konusu dernek, komünizmle mücadele de en önemli mücadele aracı olarak ise dine sarılmış ve bu dönemde İslamizasyon'un önemli bir aracısı haline gelmiştir (Ahmad, 2019: 139). Bu gelişmeler, her ne kadar 1960 sonrasında sol

hareketlerde bir artış söz konusu olsa da, komünizmle mücadelenin geçerliliğini hala net bir şekilde koruduğunu göstermektedir. Hatta sol hareketlerin etkisini giderek artırması, bu dönemde komünizmle mücadelede önemli bir araç olarak görülen dinin ulusal kimlik içinde vurgulanmasına yönelik İslamizasyon politikalarına daha da hız kazandırmıştır (Yaşlı 2016: 169).

Bu durumun en önemli yansımalarından birisi ise DP'nin ardılı olma iddasındaki AP'nin 1965'de iktidara geldikten sonra, DP'nin dini yapılanmalarla kurduğu dirsek temasını devam ettirmesi olmuştur. Her ne kadar bunların içinde Demirel'in genel başkanlığına karşı çıkanlar olsa da, Nurcular, Süleymancılar, İskenderpaşa Cemaati, Işıkçılar gibi İslami tarikatlar AP'ye destek vermekten geri durmamışlardır (Şentürk, 2011: 320). İktidar partisinin dini yapılanmalarla olan bu teması, DP döneminde başlayan dini yapılanmaların meşru alanda konumlandırılması sürecinin bu dönemde de sürdüğünü göstermektedir. AP'nin 1966 yılında düzenlediği kongrede hazırlanan parti programında ise eğitimin amacı *''karakterli, faziletli, ahlaklı, kültürlü ve geniş görüşlü''* bireyler yetiştirmek olarak belirlemiştir (Tarım, 2013: 71-72).

1961 Anayasası'nın oluşturduğu siyasal ortam, sadece solun yükselmesine uygun bir zemin yaratmamış, aynı zamanda sağ hareketlerin de bu dönemde kendi içinde bölünmesi ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan yeni oluşumlar çok farklı kesimleri bünyesinde barındırdan iktidar partisi AP'nin karşısına kısa sürede pek çok yeni rakip çıkmasını sağlayacaktır. Bu dönemde en dikkat çeken konulardan biri ise daha önce merkez sağ partilerin içinde yer alan İslamcı ideolojinin bağımsız bir siyasal oluşum olarak ortaya çıkması olacaktır.

Demirel'in köylüler üzerinden Anadolu temelli yürüttüğü siyasal söyleme karşın büyük sermayedarların güçlenmesine neden olan ekonomi politikaları sonrasında Anadolu sermayesinin mücadele gücünün kırılmaya başlaması, Demirel hükümeti ile Anadolu sermayesinin arasının açılmasına neden olmuştur (Tarım, 2013: 74-76). Genel itibariyle İslami görüşün hakim olduğu bu kanat, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB)'nin başkanlık seçiminde Demirel'in desteklediği adaya karşı Necmettin Erbakan'ı başkanlığa getirmiş ve böylece sermaye üzerinde yaşanan

kırılma net bir şekilde ortaya çıkmıştır (Fedayi, 2019: 137).[53] Anadolu sermayesinin desteğini alan Erbakan ise, AP'den milletvekili olmak için adımlar atmış ancak bu isteği AP kanadında olumlu bir karşılık bulmamıştır. Bu yaşanılanlar sonrasında Erbakan Konya'dan bağımsız aday olarak meclise girmiş ve 1970 yılında AP'nin içinde yer alan İslamcı tabana alternatif olacak Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur (Tarım, 2013: 76-77). MNP'nin kuruluşu, hem AP için hem de Türk siyasal hayatı için bir dönüm noktası olacaktır. DP'nin İslamcı, milliyetçi, liberal vb. farklı odakları bir arada bulunduran tabanına hitap edecek şekilde bir merkez sağ siyaseti yürüten AP, MNP'nin kurulması ile İslamcı kanadını kaybetmiş, böylece önemli bir mevzi kaybı yaşamıştır. DP'nin ardılı olma iddiasındaki partilerden biri olan YTP'nin yaşadığı oy kaybıyla birlikte bünyesindeki bazı isimlerin MNP'ye geçmesi de, MNP'yi AP karşısında daha ciddi bir konuma getirmiştir (Fedayi, 2019: 132-137). Bundan sonraki dönemde İslamcı hareket de siyaset sahnesinde bağımsız bir şekilde yerini almaya başlamıştır.

Her ne kadar çok partili hayata geçilmesi ile birlikte İslamcı ideoloji siyaset sahnesinde yer almaya yönelik bazı girişimlerde bulunsa da (1946'da İslam Koruma Partisi, 1951'de İslam Demokrat Partisi gibi), bu yönde kurulan partiler laiklik ilkelesine aykırılık temelindeki sebeplerle kısa sürede kapatıldıktan sonra bir anlamda siyaset sahnesinden silinmişlerdir. MNP de kısa süre sonra benzer sebeplerden kapatılacak olmasına karşın onu diğerlerinden ayıran nokta ise ülke genelindeki kurduğu ciddi yapılanma ile sürekli olarak yeni bir parti ile siyaset sahnesine çıkarak, hatta mecliste ve dönem dönem koalisyon hükümetleri ile iktidar da yer alarak İslamcı ideolojiyi ''Milli Görüş'' adıyla Türk siyasetine eklemlemesi olacaktır (Şentürk, 2011).[54]

Böylece daha önce DP'de ve sonrasında ise AP'de konumlanan, *''dinsel kaynaklı normlara dayalı bir siyasal ve toplumsal düzen kurma hayali içerisinde olan İslami*

[53] AP lideri Demirel, ABD'de eğitim alması ve ABD'li bir firmada çalışması gibi sebeplerle İslamcı kesimde ciddi bir ön yargıya sahip olmuş ve bu nedenle tam olarak benimsenmemiş, hatta ''mason'' olarak adlandırılmaya başlamıştır (Ahmad, 2019: 139).

[54] 2002 sonrasında ülkeyi uzun yıllar yönetecek olan AKP'nin doğuşuna temel oluşturması nedeniyle de oldukça önemli olan Milli Görüş'e ve arzuladığı din temelli toplum yapısına dair bilgilere çalışma boyunca yer yer değinilecek ve *''1990'lardan 2000'lere Ulusal Kimlik İnşası: İslamcı İdeolojinin Dönüm Noktası Olarak 28 Şubat 1997''* başlıklı bölümde ayrıca yer verilecektir.

kesimler'' (Tarım, 2013: 74), DP ve AP gibi doğrudan rejim ve kurucu ideoloji karşıtı bir söylem benimsemeyen ve tümden bir İslami dönüşümden ziyade dini yeniden ulusal kimliğin içinde ve Türklükle özdeşleştirecek şekilde (onların beklediğinden) daha sınırlı bir İslamizasyon yürüten partilerden bağımsız bir alana sahip olmuşlardır. Bu yönüyle İslamcı ideolojinin siyasal alanda tek başına varlık kazanması, rejim ve kurucu ideoloji karşıtrlarının doğrudan kanalize olabilecekleri bir alan yaratmıştır. Yükselen İslamcı hareketin elde ettiği bu bağımsız alanda Atatürk ve Kemalizm karşı yürütülen eylem ve söylemler ise 1960'ların sonlarında orduyu kışkırtan faktörlerden birisi haline gelecektir (Ahmad, 2019: 142).

İslamcı hareketin siyasal alandaki yükselişi, STK alanında da önemli bir etki yaratmış ve İslamcı oluşumların görünürlüğünün arttığı bir döneme girilmiştir. Akıncı Gençlik gibi İslamcı gençlik örgütlerinin kurulmaya başladığı bu dönemde, milliyetçi kimliği ile ön plana çıkan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) de İslamcı ideoloji ile yakınlaşmaya başlamıştır (Şentürk, 2011: 319-320). 1967'de MTTB'li bir grubun Ayasofya'da namaz kılarak yeniden ibadete açılmasını talep etmesi (Yaşlı, 2019: 208) de, hem MTTB'nin dönüşümüne hem de kurucu ideolijinin politikalarına karşı yükselen tepkiye bir örnektir. Bu dönemde MTTB, Fetih Mitingi, Akif'i Anma Gecesi gibi etkinliklerin yanı sıra Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa gibi isimlerin yazılarının yer aldığı Milli Gençlik Dergisi ile de İslamizasyonun önemli bir aracısı haline gelmiştir (Ağırel, 2020: 56-60). Ayrıca 1980 öncesi ve sonrasında kendisine İslam ile milliyetçiliğin sentezlendiği bir bakış açısıyla milliyetçi-muhafazakâr nesiller yetiştirmek misyonu yüklenen Aydınlar Ocağı da (temelleri daha önce MTTB çatısı altında atılmış olmasına karşın) bu dönemde (14 Mayıs 1970) kurulmuştur (Yaşlı, 2016: 151-153). Tüm bunlar, İslamcı ideolojinin 1960'larla birlikte hem siyasal hem de toplumsal alanda varlığını ve etkisini giderek artırmaya başladığını göstermektedir.

Siyasetin sağında bir diğer önemli gelişme ise CKMP'de yaşanmıştır. 1960 Darbesi'ni gerçekleştiren askerler arasında yer almalarına karşın yönetimi sivillere devretme konusunda erkenci davranıldığını ve bir süre daha askeri bir yapı ile devam edilmesi gerektiğini savundukları için yönetimden uzaklaştırılan Alparslan Türkeş ile birlikte toplamda 14 MBK üyesi (ondörtler), 1965'ten sonra CMKP çatısı altında toplanarak siyasete atılmışlardır. Ondörtlerin CMKP'ye gelmesi ile birlikte partide bir

dönüşüm yaşanmış ve Alparslan Türkeş kısa süre içinde partinin genel başkanlığına getirilmiştir. Türkeş ile birlikte CMKP'nin daha merkezde konumlanan siyasi çizgisi kısa sürede sağa doğru evrilmiş, 1967'de düzenelenen parti kongresinde Türk-İslam sentezine doğru bir kayış yaşanacağı kendisini açıkça belli etmiştir (Yaşlı, 2019: 134-164). Parti 1969'da adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirmiş ve AP içindeki milliyetçi tabana yarattığı alternatifle AP'ye ikinci bir mevzi kaybı yaşatmıştır. Bu gelişmeler sonrasında neredeyse AP'nin dayandığı tüm tabanlar farklı partilerde bağımsız temsil olanağı bulmuşlardır (Fedayi, 2019: 137). Böylece Türkiye'de sağ siyaset için parçalı bir dönem başlamıştır.

Bir yandan farklı partiler ile parçalı bir döneme giren sağ partiler, diğer yandan İslamizasyon'un artan etkisi ile birlikte ise birbirlerine benzeşmeye başlamışlardır. Ulusal kimlik tasvirinde dine yer vermeyen bir milliyetçilik anlayışına sahip Nihal Atsız ve arkadaşları, sahip oldukları güçlü antikomünist tutuma rağmen CKMP'nin MHP'ye dönüşümü ile birlikte yaşadığı İslamizasyona ayak uydurmayıp Türklüğü Müslümanlık temlinde ele almamakta direnince partiden bir anlamda tasfiye edilmişlerdir (Yaşlı, 2016: 29-67). Bu durum, 1945'ten itibaren izlenen antikomünizm politikası ve artan İslamizasyon'un etkisinin sadece 1960'larda İslamcı ideolojinin doğrudan siyaset sahnesine çıkmasına uygun zemini hazırlamakla kalmayarak aynı zamanda diğer sağ partileri de İslami çizgiye yaklaştırdığının bir göstergesidir.

1961 Anayasası'nın yarattığı ortamdan yararlanarak kısa sürede önemli bir yapılanma gerçekleştiren sol hareketlerin özellikle üniversitelerde öğrenci hareketleri ve sendikal alanda işçi hareketleri ile git gide daha görünür bir hal almasına karşın 1965'te seçimi yeniden bir sağ parti olan AP'nin kazanması ise solda bir takım görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Doğan Avcıoğlu önderliğindeki sol-Kemalist Yön dergisi, arzulanan dönüşümün ancak bir ihtilal ile gerçekleştirilebileceğini savunmaya başlamıştır. Hatta bu doğrultuda 1967'de Yön Dergisi kapatılmış ve 1969'da yerine bu amaçla uygun bir ismi sahip olan Devrim Dergisi kurulmuştur. 1969'daki seçimlerden önce seçim sisteminde yapılan değişiklikle birlikte TİP'in meclise sadece iki temsilci sokabilmesi ise sol kanatta sağın iktidarının seçim yoluyla sonlandırılamayacağı düşüncesini hakim kılmaya başlamış, sağ-sol çatışması anarşi boyutuna ulaşmış, silahlı mücadelenin yolları ve yöntemleri tartışılır hale gelmiştir.

Böylece giderek radikalleşen eylemler gerçekleştirilmeye başlanmış, sol kendi içinde bu eylemleri destekleyen, desteklemeyen ya da farklı yol ve yöntemler öneren pek çok farklı fraksiyon oluşturmuştur. Sol-Kemalistlerin ihtilal beklentisinin yanı sıra demokrasinin çıkmaza girdiğine kendisini inandıran bazı sol gruplar ise silahlı mücadeleyi çare olarak görmüş ve kısa sürede Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), Türkiye Halk Kurtuluş Partisi – Cephesi (THKP-C) ve Türkiye Komünist Partisi/ Marksist Leninist (TKP/ML) gibi silahlı örgütler kurulmuş ve bunlar sansasyonel banka soygunları ve insan kaçırma gibi eylemler gerçekleştirmişlerdir (Başaran, 2017: 115-119; Yaşlı, 2019: 232-253).

Artan sol hareketlerin sendikal alandaki etkinliğine karşın iktidara daha yakın bir profil çizen Türk-İş'i sendikal alanda egemen kılmaya yönelik bir yasal düzenlemenin gündeme gelmesi de bu dönemde gerginliği artıran bir diğer gelişme olmuş, ilgili düzenlemeyi protesto etmek amacıyla tarihe 15-16 Haziran Eylemleri olarak geçecek olan Türkiye'deki en geniş katılımlı işçi eylemi gerçekleştirilmiştir (Karaca, 2019: 46-54).

Yükselen sola karşı ise İslamcı çizgiye kayan MTTB ve Komünizmle Mücadele Derneği ise bu dönemde hem komünizmle mücadeleyi hem de onunla mücadelede en etkili araç olarak görülen dinin toplumsal alandaki etkisini artırmaya yönelik İslamizasyonu ön plana çıkartan yapılanmalar olmuşlardır. Dinsizlik ve kâfirlik olarak görülen sola karşı mücadeleyi din için verilen bir savaş olarak değerlendiren bu oluşumlar, düzenledikleri Bayrağa Saygı Mitingi, Cami'ye Saygı Mitingi vb. etkinliklerle komünizme karşı 'cihad' ilan etmişler ve sonrasında *''kanımız aksa da zafer İslam'ın''* sloganları eşliğinde 16 Şubat 1969'da ABD'li 6. Filo'yu protesto etmek için düzenlenen mitinge bir saldırı düzenlenmiş, çok sayıda insan yaralanırken 2 kişi de hayatını kaybetmiştir (Ağırel, 2020: 19-26, 65-68). Sağ siyasetin yeni aktörü MHP ise bu dönemde sendikal alanda solun artan etkisine karşın Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) adında bir sendikal örgütün ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur (Karaca, 2019: 52-53).

Genel itibariyle 1960'tan 1970'lerin başına kadar geçen süreç değerlendirildiğinde, ordunun kontrolünde hazırlanmış olmasına karşın özgürlükçü bir yapıya sahip olan

1961 Anayasası'nın oluşturduğu ortamda gerek solda gerekse sağda ortaya çıkan yeni yapılanmalar ile Türk siyasal hayatının çeşitlendiği bir dönemin yaşandığı söylenebilir. Bu ortam, kuruluşunun üzerinden çok uzun bir dönem geçmemiş olan ve bir anlamda kurucu ideolojinin modernleşme ve Batılılaşma doğrultusundaki ulusal kimlik inşasının da arzulandığı ölçüde toplumun geneline yansıtılamadığı söylenebilecek Türkiye'de önceki dönemlerde önemli ölçüde baskılanan ideolojilerin gün yüzüne çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin yeni anayasa daha önceleri baskılanan sol hareketlere ciddi bir hareket alanı sağlayarak solun yükselişe geçmesine ön ayak olurken soldaki bu yükseliş ise 1945'ten itibaren merkeze alınan ''komünizm tehdidini'' daha gerçekçi bir tehdit haline getirmiş ve İslamizasyon politikalarına hız kazandırmıştır. Genel itibariyle DP'nin ardılı olan AP'nin iktidarında geçen bu süreçte, komünizme karşı bir kalkan olarak görülen dinin ulusal kimliğin içinde daha güçlü yer almasına yönelik İslamizasyon politikaları etkisi artırılarak devam ettirilmiş, milliyetçi kanadın da Türk-İslam sentezine sarılarak İslami bir restorasyona uğratılmasıyla birlikte sağda bir dini birliktelik yükselişe geçmiştir. Bu ortamda sağ-sol arasında yükselen çatışmalar dini bir mücadele olarak sunulmuştur. Tüm bunlar, 1960-1971 arasındaki dönemde ulusal kimliğin inşasına yönelik politikaların antikomünizm ve İslamizasyon üzerinden yürütüldüğünü göstermektedir. Türklüğü Müslümanlık ile özdeşleştiren ve biz'in sınırlarını Müslümanlık üzerinden çizen bir ulusal kimlik inşasının yürütüldüğü bu dönemde yine de iktidar tarafından Kemalizm'e karşıt bir söylem benimsenmemiş ancak onun seküler ulusal kimlik inşasına yönelik bellek unsurları giderek zayıflatılmaya ve dini ulusal kimliğin giderek daha merkezine yerleştirmeye yönelik bellek unsurlarının ön plana çıkartılmasına hız verilmiştir. Böylece anayasanın sağladığı özgürlük alanı ve komünizm tehdidi üzerinden dine daha sıkı sarınılması, 1923-1938 arasında belirgin bir şekilde baskılanan İslamcı ideolojinin de daha geniş bir hareket alanına kavuşmasını ve hem siyasal alanda hem de sivil toplum alanında ciddi bir varlık kazanmasını, dini birlikteliği ön plana çıkartan söylemin hakimiyetinin artmasını ve düzenlenen etkinliklerle bu birliktelik duygusunun güçlendirilmesini, sonuç itibariyle bundan sonraki süreçte dinin ulusal kimlik içindeki yerini giderek daha merkezi bir noktaya taşımasını ve ilerleyen dönemde de bu etkinin artarak devam etmesini sağlamıştır.

1960'da *''kardeş kavgasına meydan vermemek''* amacıyla yapılan askeri müdahale sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamı kısa süre içinde farklı ideolojilerin savaşımına ve bir kaos ortamına dönüşmüş, kurucu ideolojinin sınıfsız ve homojen bir toplum yaratma amacına karşın sınıf mücadelesinin merkeze oturduğu ve son derece parçalı bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Sağın ve solun giderek radikalleşmesi ve her iki tarafın da terör boyutuna varan eylemleri arzulananın aksine bir ''kardeş kavgasını'' ortaya çıkartmıştır. Oluşan anarşi bir yönetim krizini beraberinde getirmiş ve bu krize daha önce de belirttiğimiz gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kendisine rejimin koruyuluculuğu rolü yüklenen ve yeni dönemde resmi olarak sistemin garantörlüğünü üstlenen ordu müdahale etmiştir.

2.7. 12 Mart 1971 Muhtırasından 12 Eylül 1980 Darbesine Ulusal Kimlik İnşası

12 Mart 1971'de ordu, 1960'dakinin aksine bu sefer emir komuta zinciri içerisinde yönetime müdahele etmiş ve sunduğu muhtıra ile Demirel hükümetinin istifasını istemiştir. Her ne kadar siyasi partilerin kapatıldığı, meclisin dağıtıldığı ve askerin doğrudan yönetime el koyduğu bir durum yaratmasa da ordu istediklerinin yapılmaması durumunda bunu yapacağının gözdağı ile birlikte yönetimi dolaylı olarak ele almıştır. 1960'ların sağ-sol çatışmasının önüne geçme ve yaşanılan kaos ortamından çıkılması amacıyla *''partiler üstü bir hükümet''* kurulmasını öngören muhtıra sonrasında Demirel istifasını sunmuş ve askerin istediği şekilde *''partiler üstü nitelikte''* hükümetler dönemi başlamıştır. 1971'den 7 Şubat 1974'e kadar bu nitelike dört farklı hükümet kurulmuştur (Karataş, 2017).

Muhtıranın ardından ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamı ve yönetilememe sorununun ancak devletin daha güçlü, daha otoriter bir yapıya sahip olması ile çözülebileceği doğrultusunda anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı, yürütmenin diğer erklere karşı güçlendirildiği düzenlemelerle bu amaca ulaşılmaya çalışılmıştır. Sıkıyönetim ilan etmenin kolaylaştırılmasının yanı sıra Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilmiş ve meclisin gensoru yetkisinde kısıtlamaya

gidilmiştir. Değişiklikler ile ordunun devletin baskı aygıtları üzerindeki etkisi de artırılmıştır. Askerlerin idari eylem ve işlemlerinin denetimini yapmak üzere askeri bir mahkeme kurulmuş (Askeri Yüksek İdare Mahkemesi), sivillere askeri nitelikte olmayan suçları için de askeri yargı yolu açılmış, askeri harcamalar Sayıştay denetiminden çıkartılmış ve MGK'nın sahip olduğu konum yapılan ifade değişiklikleri ile sezgisel olarak artırılmıştır. Yine Devlet Güvenlik Mahkemeleri de bu dönemde kurulmuştur. Zaten otoriterleşme hedefi ile uyumlu olarak ordu onaylı ilk partiler üstü hükümet olan Nihat Erim hükümeti ile birlikte ülkedeki pek çok ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, tüm öğrenci derneklerinin faaliyetleri ise yasaklanmıştır. Yapılan anayasa değişiklikleri ise genel itibariyle meclisteki partilerin ortak mutabakatı ile gerçekleştirilmiştir. Oluşan anarşi ortamına son vermek adına hem sağdan hem soldan bazı örgütler kapatılmış ancak ağırlık asıl tehlike olarak görülen sol örgütlere verilmiştir (Yaşlı, 2019: 245-248; Turan, 2018: 281-282). Yükselen anarşinin asıl sorumlusu olarak görülen sol hareketleri bastırmaya yönelik önemli adımlar atılmış, örneğin solun siyasal alandaki temsilcisi olan TİP kapatılırken bazı sol yayınların satışında ise kısıtlamalara gidilmiş, sendikaların etkinlikleri yasaklanmıştır (Ahmad, 2019: 142-143). Bu ise, antikomünizmin yönetimdeki etkinliğini hala korduğunun bir göstergesi olmuştur.

Anarşinin gerçek sorumlusu ve asıl tehlike olarak görülen solun bastırılmasına yönelik atılan adımlar ve TİP'in kapatılması ise solun 1970'lerle birlikte yeni bir görünüm elde eden CHP'ye kanalize olmasını sağlamıştır. Atatürk'ün vefatından itibaren CHP'nin başında olan İnönü'nün ordu onaylı Nihat Erim hükümetini desteklemesine karşın Ecevit'in buna yanaşmaması sonrasında CHP'de yeni bir dönem başlamıştır. Parti örgütlerinde Ecevit'in önemli bir destek görmesi sonrasında 1972'de CHP olağanüstü kurultay gerçekleştirmiş ve Ecevit partinin yeni genel başkanı olmuştur (Ahmad, 2019: 146). CHP'deki bu liderlik değişimi sornasında Kemalizm ve Atatürkçülük yerine tamamen *''sosyal demokrat''* tanımının ön plana çıktığı bir dönem başlamıştır. Yaşanılan bu ortamda 12 Mart'tan 12 Eylül'e kadar geçen sürede sol siyasetin Kemalizmi sorgulamaya başlaması, Kemalist ideoloji ile arasına mesafe girmeye başlamasına neden olmuş ve sol-Kemalizm siyasal alanda giderek etkisini kaybetmeye başlamış ve alan tamamen sağ-Kemalizm yorumuna

kalmıştır (Atagenç, 2019a: 145-165). Atagenç (2019b: 497), CHP'nin bu dönemdeki durumunu şu şekilde özetlemiştir:

''Ortanın Solu döneminde CHP hem tarihsel olarak Kemalist mirasın ağırlığını taşırken öte yandan da bu tarihsel mirasa oldukça mesafeli hatta çoğu zaman karşıt bir pozisyondan beslenerek yeni bir gelenek inşası sürecine girmiştir. Bu durum da mevcut olanı düzenlemek ya da geliştirmekten ziyade belirli noktaları görmezden gelerek ya da yıkarak yeni baştan bir oluşum sürecini ifade etmektedir.''

Mevcut siyasal ortamda bu dönüşüm ise CHP'ye sandıkta olumlu bir geri dönüş sağlamış, sağ siyasetin genişleyen yapısı nedeniyle oyların farklı partiler üzerinde dağılmasının da etkisiyle partiler üstü hükümetlerin son bulduğu 1973'teki genel seçimlerde %33,32'lük bir oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak seçimden birinci parti olarak çıkmasına karşın CHP tek başına hükümeti sağlayacak çoğunluğu sağlayamamış ve toplamda oyların yaklaşık %60'lık bir bölümünü alan sağ partiler ise kendi aralarında anlaşmazlığa düşerek hükümeti kuramayınca Ecevit, ekonomi alanında benzer düşüceleri paylaştığı Milli Görüş'ün devam partisi olan Milli Selamet Partisi (MSP) ile 1974 yılında koalisyon kurarak iktidara gelmiştir. Ancak iki parti kısa süre içinde bazı anlaşmazlıklar yaşamaya başlayacak ve Ecevit'in Kıbrıs'a askeri müdahele gerçekleştirerek popüleritesini son derece artırması sonrasında koalisyon sonlandırılacaktır (Ahmad, 2019: 146-148).

CHP-MSP koalisyonu iki noktada oldukça önemlidir. Birincisi, solun bastırılmasına yönelik atılan adımlara rağmen sol yükselişini CHP çatısı altında sürdürmeye devam etmiş, bir anlamda istenilen sonuç elde edilememiştir. İkincisi ise kurucu ideolojinin hakim olduğu 1923-1938 yıllarında tamamen baskılanan İslamcı ideolojinin, 1940'ların ikinci yarısından itibaren izlenen dini ulusal kimliğin içinde konumlandırmaya yönelik İslamizasyon politikasının etkisiyle siyasal alanda sağladığı yükseliş ve koasliyon ortağı olarak da olsa bir iktidar tecrübesi elde etmesidir. Ayrıca bu koalisyon ortağının kurucu ideolojinin partisi CHP olması da 1938'den itibaren geçen süreçte CHP'nin yaşadığı ideolojik dönüşümü yansıtır niteliktedir. Her ne kadar bu koalisyon ortaklığı çok kısa sürecek olsa da, bundan sonraki dönemde İslamcı

ideoloji etkisini giderek artıracak ve kurulacak koalisyon hükümetlerinde de kendisine sıkça yer bulacaktır.

CHP-MSP koalisyonunun kurulduğu yıl dağılmasının ardından, ortak noktası komünizmle mücadele olan ve meclisteki sağ ve merkez sağ partiler (AP, MSP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve MHP), (daha önce de değinidiğimiz gibi milliyetçi-muhafakazar bir nesil yetiştirme amacıyla hareket eden) Aydınlar Ocağı'nın da teşvikiyle 28 Mart 1975'te Demirel öncülüğünde Birinci Milliyetçi Cephe (MC) hükümetini kurmuştur. Bu dönemde devlet aygıtının milliyetçi-muhafazakar bir yapıya kavuşturulması adına bakanlıklarda, valiliklerde ve TRT'de önemli kadro değişimleri yaşanmış, kurulan iktidarın ideolojisine uygun bir bürokratik yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle TRT'nin ahlaka aykırı, gençleri evlilik dışı ilişkiye ve alkol kullanımına özendirici yayınlar yaptığı, bunun yanı sıra sol propaganda aygıtı olarak işlev gördüğü gibi gerekçelerle dönemin TRT Genel Müdürü İ. Cem de görevden alınmıştır. Yine eğitim alanında da bir dönüşüm gerçekleştirmek adına Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü'ne de milliyetçi bir isim olan Ayvaz Gökdemir getirilmiştir (Yaşlı, 2019: 261-283). Ayrıca 1974 yılından itibaren ilkokul dört ve lise iki arasında haftada bir saat din dersi de zorunlu kılınmıştır (Ateş, 2018: 591). Böylece haberleşme ve eğitim aygıtı, milliyetçi-muhafazakâr özellikler barındıran yeni iktidarın ideolojisine uygun olarak yeniden tasarlanmışlardır.

1977'deki genel seçimlerde CHP %41,4 oy oranı ile tekrar birinci parti olmuş ancak ancak tek başına iktidarı kuracak çoğunluğu elde edemeyerek bir azınlık hükümeti oluşturmuştur. Bu hükümetin güvenoyu alamaması sonrasında ise daha önce olduğu gibi ikinci Demirel önderliğinde ikinci kez MC hükümeti kurulmuştur (Ahmad, 2019: 151).

Birinci MC hükümetinde eğitimde ve haberleşme aygıtlarında yapılan kadro düzenlemesinin yanı sıra genel olarak MC hükümetleri döneminde dini eğitime de ayrıca önem verilmiş ve İslamizasyon sürdürülmüştür. AP tarafından bastırılan *''AP'nin Din ve Dini Hizmet Anlayışı''* adlı tarihsiz (yazarın tahminine göre 1974-75 tarihli) broşürde yer alan *''Türk ve Müslüman olmanın gururunu taşımalıyız''* (Akt: Şentürk, 2011: 321-322) şeklindeki ifade, daha önce DP döneminde de olduğu gibi

Türklüğün Müslümanlıkla özdeşleştirildiği Türk-İslam sentezinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Yine aynı broşürde yer alan aşağıdaki ifadeler ise, AP'nin açıkça kendisini DP ile özdeşleştirerek onun üzerinden bir tarihsel süreklilik ve meşruiyet sağlamaya çalıştığını ve kurucu ideolojinin politikalarına yönelik eleştiriler ile dini hassasiyetler üzerinden bir propaganda yürüttüğünü göstermektedir.

''...Bu memlekette imam-hatip okullarını açan biziz, Yüksek İslam Enstitülerini açan biziz. Bu memlekette Kur'an kurslarını açan, Müslüman çocuklarına okullarda din dersi verilmesini sağlayan biziz. Bu memlekette yakılan, satılan camileri, kapatılan, depo yapılan, zincire vurulan camileri açan, koruyan, kurtaran, imar eden ve daha binlerce yeniden yapıp Müslümanların hizmetine sunan biziz. Ezan okuyanları hapse atılmaktan, Kur'an okutanları zindana tıkılmaktan kurtaran biziz…''

MC hükümetlerinin lideri olan Demirel, bu dönemde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kuran kursu ve imam hatiplere ters düşüyorsa kaldırılması gerektiğini ifade eden açıklamalarda da bulunmuştur. Genel itibariyle MC hükümetleri dönemindeki 75-78 yılları arasında ise toplamda 233 imam hatip okulu açılmıştır (Ağırel, 2020: 122). Tüm bunlar, 70'li yıllarda da İslamizasyon politikalarının sürdürüldüğünü ve dinin ulusal kimliğin içindeki yerini güçlendirmeye yönelik adımlar atıldığını göstermektedir.

Bunun yanı hala en önemli tehdit olarak görülmeye devam eden komünizme karşı da antikomünizm politikaları geçerliliğini korumuştur. Örneğin AP'nin 1977'deki seçimlere *''Komüniste Kanma Zühtü''* isimli bir seçim şarkısı ile katılması ve şarkıda yer alan *''Türklüğünü unutturanlara kanma Zühtü''*, *''Şehitler olmaydı sen var mıydın Zühtü''*, *''Ar Namus Gider Zühtü, Din İman Kalmaz Zühtü''* şeklindeki ifadeler (Yeni Şafak, 01.11.2015) partinin bir yandan antikomünizm politikasını benimserken diğer yandan ise dini kaygılar üzerinden bir seçim propagandası yürüttüğünü göstermektedir.

Siyasal alanda bunlar yaşanırken, anarşi ve kaos ortamına son vermek ve ortaya çıkan yönetim krizini aşmak için gerçekleştirilen askeri müdahale ve sonrasında aynı amaçla 1961 Anayasası'nın daha otoriter bir hala büründürülmesine yönelik yapılan değişiklikler ise bu ortamı sakinleştirmemiş, hatta durum daha da kötüleşmiş ve terör

ülkenin en büyük problemi haline gelmiştir. Henüz muhtıranın ardından 1971'de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu radikal sol örgütlerce kaçırılmış ve sonrasında öldürülmüştür. Bu gelişme sola karşı müdahaleleri daha da sertleştirmiştir. Sağ radikal örgütler de bu dönemde sola ve genel itibariyle solda konumlanan Alevilere ve Kürtlere yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. 1977'de Taksim'de düzenlenen 1 Mayıs kutlamalarında etrafa ateş açılması nedeniyle çıkan kargaşada 34 kişi ölürken, 1978'de Kahramanmaraş'ta ortaya çıkan olaylarda Alevilere yönelik pek çok ev ve işyeri tahrip edilmiş ve 105 kişi hayatını kaybetmiştir. Sadece 1978'in ilk 15 gününde 30 kişi siyasi cinayetlere kurban gitmiştir. 1977'de dağılan MC hükümetinden sonra CHP'nin kurduğu koalisyon ise bu gelişmeler karşısında dağılmış, bu sefer AP tek başına bir azınlık hükümeti kurmuştur (Ahmad, 2019: 143-153). Kısacası sağ-sol çatışması ülkenin en önemli sorunu haline gelmiş ve gerek siyasetin gerekse gündelik yaşamın en önemli konusu olmuştur.

Görüldüğü üzere 1970'ler, bitmek bilmeyen bir kaos ortamı içinde kurulan kısa süreli ve çok partili koalisyon hükümetleri ve onların ayakta kalma mücadelesi ile geçmiş, hiçbir parti uzun uzadıya iktidarda kalarak kimlik inşasına yönelik kapsamlı politikalar ortaya koyamamıştır. Ancak yine de yaşananlar bu dönemdeki kimlik inşasına yönelik tespitler yapmayı mümkün kılacak kadar bir girdi sunmaktadır. Genel itibariyle DP çizgisindeki AP'nin başı çektiği ve diğer milliyetçi-muhafazakâr partilerin ise koalisyon ortağı olarak iktidarda etkin olduğu bu süreçte, en önemli tehdit olarak görülen solun hala etkinliğini sürdürmesi nedeniyle antikomünizm politikası kuvvetli bir şekilde sürdürülmeye devam edilmiştir. Kurucu ideolojinin politikalarına yönelik kullanılan olumsuz söylemlerle ise Kemalizm'in meşruiyeti kısıtlanmaya devam edilmiştir. Yine daha önce de olduğu gibi komünizm tehdidine karşı en önemli kalkan olarak görülen dinin de ulusal kimliğin içindeki yerini güçlendirmeye yönelik İslamizasyon politikaları sürdürülmüştür. Özellikle eğitimle ilgili söylemler ve atılan adımlar buna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Genel itibariyle bu dönemde de Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirildiği ve dinin biz'in en temel unsuru olarak ulusal kimliğin içinde vurgulandığını söyleyebiliriz.

1970'lerin sonlarında ülke içinde yaşanan kasoun yanı sıra Ortadoğu'da da önemli gelişmeler yaşanmaya başlamış, SSCB Afganistan'a askeri müdahalede bulunurken

İran'da ise İslam Devrimi gerçekleştirilmiştir. Ortadoğu'da yaşanılanlar sonrasında Türkiye, ABD ve NATO için daha stratejik bir önem arz etmeye başlmış ve bu doğrultuda ülke içindeki kaosu sonlandırarak istikrarlı bir iktidar oluşturulması noktasında ABD'de dışardan bazı müdaheleler gerçekleştirmeye başlamıştır. Bazı konularda ABD ile anlaşamayan Demirel ise bu dönemde istenmeyen adam durumuna gelmiştir. Gerek kaos ortamının sonlandırılamaması ve gerekse uzun yıllardır yaşanan bu ortamda son derece kötü bir duruma gelen ekonominin düzeltilmesine yönelik radikal kararlar alınmasına rağmen bu kararların tam manasıyla hayata geçirilememesi sonrasında ise ordu yönetime bir kez daha müdahale edecek ve 1971'dekinden farklı olarak bu sefer doğrudan yönetime el koyacaktır (Ahmad, 2019: 153-156). 1980 yılında gerçekleşen darbe öncesinde Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde Kemalizm'in dini ulusal kimliğinde dışında konumlandırmasının en önemli sembol mekanlarından birisi haline gelen Ayasofya'nın bir galerisinin Müslümanların ibadetine açması (Katipoğlu ve Yüksel, 2011: 76) ve Ayasofya'da yeniden ezan ve Kuran okunması (Yeni Asya, 10.07.2015) da bu dönemde Kemalizm'in seküler ulusal kimlik inşasından yaşanan sapmayı ve İslamizasyon'un artan etkisini ortaya koyan önemli bir örnektir.[55] Böylece kurucu ideolojinin tüm dinlere tarafsız bir mekan olarak tasarladığı Ayasofya yeniden İslamiyet'e yakınlaştırılmış ve bir anlamda (sık sık gündeme getirilen) müze statüsünün kaldırılması noktasında önemli bir adım atılmıştır.

2.8. 12 Eylül 1980 Darbesinden 1990'lı Yıllara Ulusal Kimlik İnşası

12 Eylül 1980'de ordu, iç hizmet kanununda kendisine verilen Cumhuriyet'i kollama ve koruma görevinden aldığı güçle, emir komuta zinciri içerisinde yönetime el koymuştur. Yönetim, Genelkurmay Başkanı, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı olmak üzere 5 kişiden oluşan Milli Güvenlik Konseyi'ne devredilmiştir. Ordunun yönetime el koymasının gerekçesi

[55] Demirel bu uygulama ile ilgili olarak *"Biz, Ayasofya'nın Hünkâr Mahfilinde namaz kılınmasını ve minarelerinde ezan okunmasını uygun bulduk. Zira minare ezan okumak, cami de namaz kılınmak için vardır. Ve bunu gerçekleştirdik. Ayrıca Hırka-i Saadette 24 saat Kur'ân okunmasını sağladık. Daha sonra her ikisini de kaldırdılar"* ifadelerini kullanmıştır. Bu uygulama 1980 Darbesi'nden sonra kaldırılmıştır (Yeni Asya, 10.07.2015).

olarak yurt genelinde yaşanan anarşi, terör ve bölücü faaliyetler adres gösterilmiş, uzun zamandır ordunun yaptığı uyarılara rağmen yöneticilerin gerekli sükûnet ortamını sağlayamadıklarına vurgu yapılmış, kardeş kavgasına son vermenin ve devlet otoritesini sağlamanın amaçlandığı belirtilmiştir. Genelkurmay Başkanı'nın yaptığı darbe açıklamasının en dikkat çeken yönü ise Atatürk'ün ilke ve devrimlerine yapılan vurgu olmuştur. Metin içinde sıkça Atatürk ve Atatürk milliyetçiliği referans gösterilmiş, Atatürk dönemindeki gibi Türklüğün Türkiye Cumhuriyeti içindeki herkesi kapsayacak ve homojen bir yapı oluşturacak şekilde ele alınacağı, eğitimin buna uygun olarak ve gençlerin *''anarşist olmasını önleyecek''* şekilde yeniden tasarlanacağı vurgulanmıştır. Anayasa'nın bir gerekliliği olarak din ve mezhep farklılıklarının hoşgörü ile karşılanması gerekliliğine de değinilmiştir. Ancak tüm bu vurgulara rağmen, Türk vatandaşlarının *''aynı dini ve milli değerleri''* taşıdığı ifade edilerek din, Türk ulusal kimliğinin doğal bir unsuru olarak ele alınmış ve ortak bir din vurgusu yapılmıştır (Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması, 1980). Bu küçük detay, metin içinde defalarca yapılmış Atatürk ve Atatürk milliyetçiliği vurgusuna rağmen, 1923-38 dönemindeki seküler Türk ulusal kimliği inşasından farklı bir tutum takınılacağının belirtisi olmuştur.

Vurgulanan ''Atatürk milliyetçiliği'', Kemalizm'in 1940'ların ikinci yarısı itibariyle komünizm tehlikesi öne sürülerek devletçilik, halkçılık ve devrimcilik gibi ilkelerden arındırılmış, dinin bireysel alan yerine ulusal kimliğin içinde konumlandırılarak laiklik ilkesinin gevşetildiği sağ yorumunun, farklı fikirlere ve tartışmalara tamamen kapalı olacak şekilde daha bürokratik bir hale getirilmiş şekli olmuştur. Bu doğrultuda Kemalizm'in sol yorumu da tamamen siyaset dışında bırakılmıştır (Atagenç, 2019a: 170-171; Atagenç, 2020: 113-115). Böylece yeni dönemde de Kemalizm'in sağ yorumunun hakim olduğu ancak bu sefer başka hiçbir yoruma imkan tanımayan bir süreç başlamıştır.

Ayrıca, Atatürk'e sıkça yapılan vurgu ve kardeş kavgasına son verme söylemi üzerinden darbeye biçilen kurtarıcılık misyonu, darbenin meşrulaştırılması noktasında oldukça önemli argümanlar olmuştur. Bu söylemlerle kurulacak yeni düzene karşı her türlü eylem ve söylemin huzur ortamına düşman ve gayrimeşru ilan edilmesinin önü

açılarak darbe karşıtı olanları bertaraf etmeye hazır bir otorite ortaya çıkartıldığı söylenebilir. Yeni dönemde kurulan bu otorite, Kemalizm'in bürokratikleştirilmiş sağ yorumuna dayalı bir ulusal kimliğin inşası için tüm DİA ve DBA'ları yeniden tasarlamaya imkan verecek ortamı oluşturacak, bu tasarımı şekillendirecek ana unsur ise Türk-İslam sentezi olacaktır.

Yeni dönemde iktidar ile Türk-İslam sentezin kurduğu bağlantının en görünür olduğu nokta, Aydınlar Ocağı ile yürütülen yakın ilişki olmuştur. Bu oluşum, ilk olarak 1961'de Aydınlar Kulübü adıyla ortaya çıkmış, 1965'te kapandıktan sonra 1970'de Aydınlar Ocağı ismiyle yeniden kurulmuştur. Türklüğü Müslümanlık ile özdeşleştiren Türk-İslam sentezinin savunuculuğunu yapan bu kuruluş, İslamcı bir oluşum olan İlim Yayma Cemiyeti ile de yakın ilişkiler yürütmüştür. Darbe öncesinde oldukça etkili bir konuma gelen Aydınlar Ocağı, Türk-İslam sentezinin güçlü bir savunucusu durumuna gelmiştir. 1980 Darbesi'nden ise (kapatılan pek çok oluşumun yanı sıra) sağlam çıkmayı başaran Aydınlar Ocağı'nın görüşleri 1980 sonrasında devletin ideolojisini şekillendirmiştir. Ocak bünyesinde yer alan isimlerden bazılarının yeni anayasanın hazırlanması sürecine dahil edilmeleri, Türk-İslam sentezi ile kurulan bağı ortaya koymuştur. Öyle ki, 1987'de Aydınlar Ocağı'nın desteklediği bir organizasyon olan *''4. Milliyetçiler Kongresi''*ne dönemin bazı bakanları ve meclis başkanı konuşmacı olarak katılacak, Başbakan Turgut Özal ve çok sayıda bakanla birlikte kuvvet komutanları ise telgraf göderecektir (Copeaux, 2000: 57-62; Yaşlı, 2016: 151-152). Bu gelişmeler doğrultusunda kurulacak yeni düzenin Türk-İslam sentezi üzerine inşa edilmek istendiği görülmektedir. Ancak önce darbenin gerekçesi olan anarşi ve terör ortamına son verme noktasında DBA'lar devreye sokulmuş ve arzulanan otoritenin sağlanması yönündeki ilk adımlar atılmıştır.

Darbe sonrasında mevcut durumun sorumlusu olarak görüldükleri için tüm siyasal partiler kapatılmış, 1961 Anayasası ilga edilmiş, 1960'lardan itibaren etkisini giderek artırarak ciddi kayıplara neden olan sağ-sol çatışmasının tarafları (asıl tehlike olarak görülen sola karşı daha sert önlemlerle birlikte) bertaraf edilmiştir. (Yaşlı, 2019: 349-350). Darbe sonrasındaki askeri yönetimde 650 bin kişi gözaltına alınmış, 7 bini idam cezasıyla olmak üzere 210 bin kişi siyasi davalarda yargılanmış, 30 bin kişi kamudan ihraç edilirken 14 bin kişi ise vatandaşlıktan çıkartılmıştır. Ayrıca hapishanelerde 300

kişi hayatını kaybetmiş, 50 kişi idam edilmiştir. Çok sayıda yazılı eser imha edilirken 20 binin üzerinde dernek de kapatılmıştır (Akça, 2018b: 31).

Bu gelişmelerin yanı sıra elde edilen otoritenin kalıcı bir devlet otoritesine dönüştürülmesini sağlayacak yeni bir anayasa hazırlanmaya başlanmıştır. İlk olarak emekli bir asker olan Bülend Ulusu liderliğinde bir kabine kurulmuş ve bu kabinede darbe öncesindeki siyasilere (ortaya çıkan anarşinin sorumluları olarak görüldükleri için) yer verilmezken sadece darbe öncesindeki Demirel döneminde ekonominin önemli isimlerinden biri olan Turgut Özal yeni kabinede kendisine yer bulabilmiştir. Bu durum darbe öncesinde kötü giden ekonomiye bir çözüm bulmak amacıyla Özal tarafından alınan kararların (24 Ocak Kararları)[56] askeri yönetim tarafından da desteklendiğinin bir göstergesi olmuştur (Ahmad, 2019: 159-162). Özal isminin yeni kabineye uygun görülmesinin ortaya çıkardığı tek gösterge ise bu olmamıştır.

Özal, üniversite yıllarında bazı tarikat mensupları ile yakın ilişkiler kurarak dindar bir tavır takınmaya başlayan, 1967'de girdiği Devlet Planlama Teşkilatı'nda bu dindar tavrı nedeniyle *''takunyalı''* olarak anılan, 1977'de MSP'den milletvekili adayı olan (Akın, 2018: 123-125) ve üniversite yıllarında içine girdiği İskenderpaşa cemaatinin kurduğu İlim Yayma Vakfı'nın da kurucuları arasında yer alan (Türköz, 2016a: 113) bir isimdir. Ayıca Özal, 24 Ocak Kararları'nın ilk taslağını da 1979'da Aydınlar Ocağı'nın bir konferansında ortaya koymuştur (Yaşlı, 2016: 152). Bu yönüyle Özal'ın kabineye tercih edilmesi, darbenin muhafazakârlığa ve Türk-İslam sentezine bakışını ortaya koymaktadır. 1980 sonrasındaki dönemde Türk-İslam sentezi doğrultusunda din, ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya devam edilecek ve İslamcı/muhafazakâr düşünce ile ''dincilik'' boyutuna taşmama şartıyla bir uzlaşı sağlanacaktır.

Darbe sonrasında ilga edilen 1961 Anayasası'nın yerine yeni bir anayasa hazırlamak üzere 1981'de bir Danışma Kurulu oluşturulmuş ve bu süreçte eski

[56] 1980 Darbesi öncesinde Demirel hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı olan Özal, tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçecek olan devlet merkezli bir ekonomik anlayıştan özel sektörün teşvik edilmesine, kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirme politikalarının izlenmesi gibi neoliberal ekonomi politikalarını hedefleyen bir programı devreye sokmuştur. Darbe sonrasında Özal'ın kabinede yer alması, darbeyi yapan kadronun bu kararların uygulanması noktasında hemfikir olduğunun göstergesi olarak ele alınabilir. Ki ekonomideki bu değişim, Özal'ın iktidara geldiği 80'li yıllarda Türkiye'de yaşanan dönüşümün bel kemiği olacaktır (Türköz, 2016a: 110).

siyasilere hazırlanan anayaya yönelik eleştiri yapmak ve kamuoyuna bu yönde demeç vermek yasaklanmıştır. Yapılan değişikliklerle devlet otoritesini temsil edecek şekilde oldukça geniş yetkilere sahip bir cumhurbaşkanlığı profili ile güçlü bir yürütme oluşturulmuş ve darbe öncesindeki aktif tüm siyasetçilerin dışarda bırakıldığı yeni bir siyasal düzen kurulmasına çabalanmıştır. Hazırlanan yeni anayasa 1982 yılında halkoylaması ile kabul edilmiş ve bu değişiklik sonrasında Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Evren Cumhurbaşkanı olmuştur (Ahmad, 2019: 159-162). 1982 Anyasası'nda hak ve özgürlükler ise muğlak ifadelerle (devletin bekası, kamu ahlakı vb.) sınırlandırılmış, sendikal alan, siyasal alan ve yükseköğretim ile ilgili pek çok sınırlandırıcı düzenleme yapılmıştır. Özellikle Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'nun kurulması ile birlikte üniversitelerde de kontrolü ele almak amaçlanmıştır (Akça, 2018b: 31-33). Böylece DİA ve DBA'lar hem istenilen şekilde devletin otoritesini hissettirecek hem de arzulanan ulusal kimliğin inşa edilmesine uygun olacak şekilde yeniden tasarlanmıştır. Aynı zamanda darbeyi gerçekleştiren isimler de kendisini meşrulaştırarak kurulan düzenin yasal olarak başına geçmişlerdir.

Yapılan düzenmelerde etki alanı genişletilen tek makam ise Cumhurbaşkanlığı olmamış, ordunun siyasal alandaki etkisini artıracak düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin Milli Güvenlik Kurulu yeniden düzenlenmiş ve kuruldaki asker üyelerin sayısının artırılmasının yanı sıra kurulun ele alacağı konular ve alacağı kararların uygulanması noktasında da bir takım güçlendirici düzenlemeler yapılmıştır (Akça, 2018b: 31-33).

Yeni anayasanın kabul edilmesi ve bazı kanuni düzenlemelerin yapılmasından sonra 1983 yılında siyaset yasağı kaldırılarak yeniden seçime gidilmesine karar verilmiş ancak darbe öncesindeki bütün partiler kapatıldığı ve tüm siyasiler ise yasaklı olduğu için, bu seçime darbe sonrasında kurulan yeni siyasal partilerle gidilmiştir. Bu süreçte kurulan pek çok parti, geçmişteki partilerle bağlantılı görüldükleri için Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilerek seçime sokulmamışlardır. Kurulması ve seçime girmesi uygun görülen partiler ise Necdet Calp tarafından kurulan Halkçı Parti (HP), Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve askeri yönetimde de kabinede yer alan bir isim olan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) olmuştur. ANAP genel bir kapsayıcılık profili oluşturarak kendisini ne sağda ne de solda olan ve

herkesi kucaklayan bir parti olarak tanımlarken, MDP ise ordudan açık destek gören bir parti olarak dikkat çekmiştir. Halkçı Parti ise CHP'nin tabanına hitap etmeye çalışan bir parti olmuştur (Ahmad, 2019: 162-163). Genel itibariyle merkezde konumlanan bu üç partinin girdiği 1983 seçimlerinde ise kazanan, liberal, sosyal demokrat, milliyetçi ve muhafazakâr kitleyi bünyesinde toplamayı amaçlayan bir söylemle kapatılan partilerin tabanlarını yanına çekmeyi başaran (ve Özal'ın muhafazakâr geçmişinin de bir katkısı olarak görülebilecek şekilde) bazı dini grupların da desteğini alarak tek güçlü alternatif haline gelen ANAP olmuştur (Akın, 2018: 128-129).

Özal'ın iktidara gelmesi ise iki önemli noktayı ortaya koyacaktır. Birincisi, Özal'ın muhafazakâr geçmişine rağmen Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması ve adeta rakipsiz bırakılması, yeni dönemde Türk-İslam sentezi temelinde bir dindarlığa yol verildiğini göstermektedir. İkinci olarak bu dönemde Özal ile Evren arasında yaşananlar ise dindarlık ile dincilik arasında bir çizgi belirlendiğini ve çizginin aşılmasının istenmediğini göstermiştir. Zira Özal'ın bu temelden sapan icraatlarının Evren cephesinde tepki ile karşılanmasının, partide İslamcı kökene sahip isimlerin bakanlıklarının veto edilmesinin ve özellikle üniversitelerde başörtüsünün serbestleştirilmesi yönündeki adımların engellenmesinin (Akın, 2018: 126-129) ardında da bu çekilen çizginin yer aldığı söylenebilir. Özetle darbe sonrasında din, ulusal kimliğin doğal bir unsuru olarak ele alınmış ancak gelecek nesillerin din ile olan yakınlığı dinciliğe taşmayan (İslamcılıktan uzak) bir dindarlıkla sınırlandırılmak istenmiştir.

ANAP ise (yukarıdaki istisna durumlar haricinde) büyük oranda çizilen bu 'dindarlık' sınırlarını aşmayan politikalar geliştirmeye ve muhafazakârlık sınırları içinde kalmaya gayret göstermiştir. Parti programında da muhafazakârlık vurgusuna yer veren parti, muhafazakârlığın temel kurumu olarak görülen ailenin ve milli ve manevi değerlere sahip nesiller yetiştirme konusunun önemini vurgulamıştır. Özal, *''bizim muhafazakârlığımız(...)tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektir''* şeklinde açıklaması ile yenilikçi bir muhafazakârlık anlayışı benimsediklerine de vurgu yapmıştır. Parti ekonomi alanında izlediği neoliberal politikaların yanı sıra toplumsal

alanda izlediği muhafazakâr politikalar ile dünyada yükselişe geçen yeni-sağ ideolojinin Türkiye'deki temsilcisi olarak ele alınmıştır (Türköz, 2016a).

Darbe sonrasında Atatürk'e sıkça yapılan vurguya karşın benimsenen Türk-İslam sentezinin ve varılan muhafazakârlık mutabakatının eğitime de önemli yansımaları olmuştur. Bu doğrultuda Türklüğün Müslümanlık ile eş değer görüldüğü ve dinin ulusal kimliğin içinde konumlandırıldığı ancak din ile olan temasın belirlenen sınırların dışına taşmadığı yani Kemalizm'in elde kalan değerlerine karşıtlık barındırmayan bir ulusal kimlik inşasına uygun olacak şekilde eğitimde bazı düzenlemelere gidilmiştir. Copeaux (2000: 179) da bu düşünceyi destekler nitelikte 1980 sonrasında eğitimin içeriği ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

''Okul kitaplarındaki Kemalist girdiler, 1980'lerin ortalarından itibaren sistematik hale gelmiş (...), tarih dersi kitapları Atatürk'ün sağlığında bile olmadığı kadar Kemalist bir görüntü içine girmiş olur. Ancak, 1980'den sonra getirilen rejim Atatürk'e yönelik kişi tapıncını güçlendirirken, dini ifade biçimlerine ve özellikle de dini eğitime daha geniş bir özgürlük de getirmiştir. (...) Okul kitaplarındaki Kemalist düzenek, girdiler ve alıntılar, 1930'lardakinden hissedilir ölçüde farklı ve İslam'a çok daha geniş yer ayıran bir tarihyazımının ortaya çıkışını maskelemek amacını gütmektedir. Türk-İslam sentezi (...) Kendini ifade etmek için, ilkelerini açıkça sorgulamadığı Kemalizm'e yaslanmak zorundadır.''

Böyle değerlendirildiğinde, bir yandan ortaokul ders kitaplarının kapaklarını Atatürk süslerken (1985) diğer yandan dini eğitimin geliştirilmesine yönelik adımlar atılması (Copeaux, 2000: 98-99) daha anlamlı bir hale gelmektedir. Yine aynı doğrultuda 1982 Anayasası'nın 24. maddesi de ilk ve orta öğretimde zorunlu din eğitimine anayasal bir statü kazandırmış, ilkokulda haftada iki lisede ise bir saat zorunlu din dersi *''Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi''* adıyla müfredatta yerini almıştır (Ateş, 2018: 592-594).

Darbe sonrasında diğer alanlarda olduğu gibi haberleşme aygıtları üzerinde de bir otoroite kurulmaya çalışılmış, zaman geçtikçe basın üzerindeki baskı ve sansür artmaya başlamış, pek çok gazeteye süreli/süresiz yayın yasağı getirilirken, bazı gazeteler kapatılmış, çok sayıda basın çalışanı soruşturma geçirmiş pek çok kişi de

tutuklanmıştır. ANAP döneminde ise uygulanan neoliberal ekonomi politikalarının bir yansıması olarak basında özel girişim hız kazanmıştır. Özal, iktidara aday olduğu ilk dönemde basınla geliştirdiği iyi ilişkilere rağmen ilerleyen yıllarda bir yandan basınla iyi ilişkiler kurmaya ve kendi sosyo-ekonomik ve kültürel politikalarına uygun bir şekilde araçsallaştırmaya çalışırken diğer yandan ise kendisine karşıt basını mücadeleye giriştiği bir güç odağı olarak tarif etmekten geri durmamıştır. 1986'da yaptığı bir konuşmada *''Bu seçimdeki bir diğer mücadele de basının bir kısmıyla''* şeklindeki ifadesiyle de bunu açıkça dile getirmiştir (Utma, 2010: 139-150). Özal döneminde haberleşme aygıtları noktasında asıl dikkat çekici gelişme ise yazılı basının yanı sıra uzun yıllardır TRT'nin tekelinde olan radyo ve televizyon yayıncılığı ile ilgili alanda yaşanmıştır. Her ne kadar kanunen bu alanda TRT tekel olarak belirlense de, Özal'ın 1990 yılı başında (Cumhurbaşkanlığı döneminde) gerçekleştirdiği bir yurtdışı gezisinde yasal olarak yurtdışından Türkçe yayın yapılmasını engelleyen bir düzenleme olmadığını ifade ederek kanundaki açığı işaret göstermesi sonrasında oğlu Ahmet Özal ve Uzan Ailesi'nin ortaklığında Almanya üzerinden Türkçe yayın yapan Star-1 kanalı yayına başlamıştır. Bundan sonraki süreçte Türkiye'de pek çok özel radyo ve televizyon kanalı kurulacak ve yapılan yasal düzenleme ile özel yayıncılık legal bir hale getirilirken devletin bu alandaki tekeli sona erecektir. Özellikle liberal sermayedarların ciddi bir yatırım alanına dönüşen medya, İslamcı ideolojinin de kendisine görünürlük kazandırmaya başladığı bir alana dönüşecektir (Çoban, 2011: 142-160). Böylece, 1990 sonrasında ulusal kimlik inşasındaki önemli DİA'lardan biri olan haberleşme aygıtları üzerinde etkisini artıran güçlü sermayedarlar, sahip oldukları ideolojilere uygun bir ulusal kimlik inşasının aktörleri haline geleceklerdir.

Tüm bu yaşanılanlara karşın 1980 Darbesi'nin ortaya çıkarttığı ANAP'ın siyasal alandaki yükselişi ise uzun sürmemiştir. 1987 yılında yapılan halkoylaması ile darbeden sonra yasaklı duruma düşen siyasiler tekrar siyasete dönmüşler ve ANAP'ın bir anlamda emanet aldığı oylar da dağılmaya başlamıştır. 1987 seçimlerinden önce değiştirilen seçim sisteminin yardımı ile oy oranı yaklaşık %9 azlamasına rağmen meclisteki temsilcisini artırmayı başaran ANAP'ın oylarının giderek azalacağı anlaşılmış, Özal 1989'da meclisteki sahip olduğu çoğunluğun yardımı ile görev süresi dolan Evren'in yerine Cumhurbaşkanı seçilmiş ve partisinin genel başkanlığını

bırakmıştır. Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra 1991'deki seçimlerde ANAP ikinci parti konumuna gerilemiş ve seçimde en fazla oyu alan Demirel'in Doğru Yol Partisi (DYP) ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu kurulmuştur. (Ahmad, 2019: 163-167). Böylece 1980 Darbesi'nin ortaya çıkan anarşinin sorumlusu olarak gördüğü ve onların olmadığı bir siyasal hayat oluşturmak istediği siyasiler kısa bir süre sonra yeniden siyasetin merkezine oturmaya başlamışlardır.

1980 öncesine yönelik tek benzerlik ise bununla sınırlı kalmamış, yaşanan gelişmeler de 1980 öncesini andırır bir durum ortaya çıkartmıştır. 1990'larda yine siyasi cinayetler gündeme oturmuş, Kürt sorunu patlak vermiş ve artan terör ciddi boyutlara ulaşmış, İslamcılar da etkisini giderek artırmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı dönemde 1980 Darbesi'nin yüzü olan Evren dönemin Genelkurmay Başkanı ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve ortam yeni bir darbe olacağı söylentileri ile son derece gerilmiştir (Ahmad, 2019: 166).

Özetle 1980'li yıllar Kemalizm'in elde kalan muhafazakâr yorumunun devlet iktidarına egemen olduğu ve genel olarak vatandaştan Kemalizm'in bu yorumuna koşulsuz itaatin beklendiği bir ulusal kimlik inşasının ön plana çıkartıldığı bir dönem olmuştur. Her ne kadar bu dönemde Atatürk'ün şahsına yönelik temsiller ve bellek unsurları güçlendirilse de devletin İslamcı/muhafazakâr ideoloji ile kurduğu mutabakat bu dönemde ulusal kimlik inşasının kontrollü bir dindarlık temelinde şekillenmesini sağlamıştır. Özellikle İslamcı/muhafazakâr bir çizgiye yakın olan Özal'ın bir şekilde siyasal alanda alternatifsiz bırakılması ve iktidara gelmesi de bu doğrultuda ele alınabilecek bir gelişmedir. Komünizm tehdidinin hala geçerli olduğu bu dönemde dinin ulusal kimlik içindeki yerini güçlendirmeye yönelik atılan adımlar dindarlık temelinde bir İslamizasyonun etkisini de artırmıştır. Din eğitiminin anayasal bir zorunluluk haline getirilmesi de bu noktada oldukça önemli bir gelişmedir. Yine darbe sonrasındaki Özal döneminde yürütülen ekonomi politikaları ile Anadolu sermayesinin de giderek büyümesi İslamcı/muhafazakâr ideolojiye ait bellek unsurlarının görünürlüğünü artırmasını sağlamıştır. Kısacası bu dönemde ulusal kimlik inşasındaki İslamizasyon üzerinde bir mutabakat sağlanmış ancak İslamizasyonun sınırı noktasında bir sorun ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren rejimin koruyuculuğu rolünü üstlenen ordu, İslamizasyonun rejim

karşıtlığı ve dincilik boyutuna ulaşmamasını kırmızıçizgi olarak belirlemiş ve çizgiyi aştığı düşünülen kararlara müdahale ederek süreci bir sınırlandırmaya tabi tutmaya çalışmıştır. Ancak gerek 1945'lerden itibaren artan oranda uygulanan İslamizasyon politikasının ve gerekse bu dönemde yürütülen politikaların etkisi ile bu pek mümkün olmayacak, 1990'lı yıllar İslamcı ideolojinin iktidara yükselişine sahne olacaktır.

2.9. 1990'lardan 2000'lere Ulusal Kimlik İnşası: İslamcı İdeolojinin Dönüm Noktası Olarak 28 Şubat 1997

1990'lı yıllara gelene kadar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan 1960, 1971 ve 1980 yıllarındaki askeri müdahalelere dönüp bakıldığında, hepsinin temelde kardeş kavgasına meydan vermemek ya da kardeş kavgasına son vermek gibi bir ortak paydada birleştikleri ancak hiçbirinin bu amacı tam manasıyla gerçekleştiremediği görülecektir. 1980 Darbesi de 1960'tan sonra giderek artan bir etkiyle ülkenin en ciddi sorunu haline gelen sağ-sol çatışmasının taraflarını bertaraf ederek ve özgürlük alanını daraltıp daha otoriter bir yapı kurarak bu sorunu önemli ölçüde ortadan kaldırmış olmasına rağmen bu sefer de yeni çatışma alanları ortaya çıkmıştır. Bir yandan Kürt sorunu ciddi bir hal almaya başlamış ve bölücü terör ülkede arzulanan sükûnet ortamının sağlanmasına imkan vermemiş, diğer yandan ise yıllardır izlenen İslamizasyon politikalarının sonucu olarak da ele alınabilecek şekilde İslamcı ideoloji siyasal ve toplumsal alanda etkinliğini giderek artırmaya başlamış ve karşı önlem olarak benimsenen irtica ile mücadele politikası laik-antilaik çatışmasını körüklemiştir.

Çalışmamızın 1923-1938 yıllarını kapsayan dönemdeki ulusal kimlik inşasını incelediğimiz bölümünde, Kemalizm'in seküler bir Türk ulusal kimliği inşa etme ve sınıfsız, homojen bir toplum yaratma çabası doğrultusunda (ülke sınırları içindeki tüm unsurları olduğu gibi) Kürtleri de birleştirici bir çatı kavram olarak Türklüğün içinde tanımlamaya yönelik bir söylemi benimsediğine örnekleriyle yer vermiştik. Bu amaç doğrultusunda, inşa edilmek istenen ulusal kimliğin ortak dili olarak belirlenen Türkçe'nin, Kürtçe ve Arapça'nın yoğun olarak konuşulduğu bölgelerde yaygınlaştırılmasına yönelik eğitim politikalarına ayrıca önem verildiğinden de söz

etmiştik. Ancak Türk ulusal kimliğinin inşasında bazı dirençlerle karşılaşılmış, henüz Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda bazı Kürt aşiretleri tarafından rejim karşıtı, şeriatçı ve Kürt milliyetçiliğine dayalı nitelikler barındıran Şeyh Sait Ayaklanması gerçekleştirilmiştir. Özünde bu ayaklanma, içerdiği rejim karşıtlığının yanı sıra taşıdığı Kürt milliyetçiliği yönü ile bazı Kürtlerin Türk ulusal kimliği içinde konumlandırılmak istemediğinin de bir göstergesi olarak okunabilir ve bu yönüyle Kürt sorunun temelleri ülkenin kurulduğu yıllara kadar dayandırılabilir. Ancak bu sorun, 1980'li yılların ortalarına kadar çok ciddi bir sorun halini almamıştır. [57]

1960'lı yıllar itibariyle daha fazla kültürel özgürlük talebiyle sol ve merkez sol partileri içinde yer almaya başlayan Kürt siyasetçiler üzerinden bir Kürt sorunu dile getirilmeye ve 1980 itibariyle bu söylemler daha farklı bir hal almaya başlarken devlet ise bu durumu ''bölücülük'' temelinde ele almış ve iltimas göstermemiştir. 1983 yılında (yine homojen bir toplumsal yapı oluşturma amacı içinde ele alınabilecek şekilde) Türkçe dışındaki dillerin kullanımının ve bu doğrultuda yeni doğan çocuklara Kürtçe isim verilmesinin yasaklanması gibi adımlar atılması sonrasında ise Kürt sorunu başka bir boyut kazanmıştır. 1984 yılında Kürdistan İşçi Partisi (PKK) isyan başlatmış, ülkenin Doğu ve Güneydoğu'sunda PKK'nın yerel desteğini kesmek adına pek çok köy boşaltılırken, boşalan köylerdekilerin bir kısmı Anadolu'nun geri kalanına yayılmış, bir kısım PKK destekçileri ise Batı Avrupa'ya kaçarak Türkiye aleyhine propaganda yapacak bir lobi oluşturmuşlardır. Oluşturulan lobi Avrupa'da PKK'ya karşı önemli bir destek sağlarken Türkiye'yi ise uluslararası alanda zor durumda bırakmıştır. Özellikle Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'a özerklik tanınması ve bölgenin Kürtlere bırakılması PKK adına önemli bir dönüm noktası olmuş, bölgeye Batılı ülkelerden gelen destek de PKK'nın elini güçlendirmiştir (Ahmad, 2019: 171-174).

1984'ten 1991'e kadar PKK, 2.096 kişinin ölümüne sebebiyet vererek ciddi bir terör sorunu ortaya çıkartırkten, Kuzey Irak'a özerklik tanınmasından sonra sadece 1992 yılında PKK saldırıları nedeniyle yaşanan can kaybı 1.461'e yükselmiştir.

[57] Söz konusu olaylar için çalışmanın *''Cumhuriyetin Kurucu İdeolojisi Kemalizm ve Atatürk Döneminde Ulusal Kimlik İnşası''* başlıklı bölümü yeniden incelenebilir.

1992'den PKK lideri Öcalan'ın yakalandığı 1999 yılına kadar[58] (1992 ve 1999 yılları da dahil) geçen sürede PKK saldıları nedeniyle 9.118 kişi hayatını kaybetmiştir (Alptekin ve Köse, 2018: 338). Kısacası sağ-sol çatışması önemli derecede baskılanırken bu sefer de arzulanan ulusal kimliğin inşası noktasında bölücü terör sorunu başgöstermiş ve 1990'ların en temel problemlerinden birisi haline gelmiştir.

Bu dönemde yükselen Kürt milliyetçiliği siyasal alanda da etkisini göstermeye başlamış ve Kürt milliyetçiliğini benimseyen partiler silsilesinin ilk partisi olarak Halkın Emek Partisi (HEP) 1990 yılında kurulmuştur. Partiye kapatma davası açılmasından sonra ise 1993'te Demokrasi Partisi (DEP) kurulmuştur. 1994 yılında mecliste Kürtçe yemin krizi yaşanmış ve devam eden süreçte bazı milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılarak bölücülük suçundan suçlu bulunmuşlardır. Kurulan iki parti de aynı sebepten mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Bu partilerin devamı olarak 1994 yılında kurulan Halkın Demokrasi Partisi'nin (HADEP) kongresinde ise PKK propagandası yapılmış ve yine bazı partili yöneticiler tutuklanmıştır. 2003 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılana kadar HADEP siyasal alanda varlık gösterirken 1999'daki seçimlerde 37 belediyeyi kazanarak Doğu ve Güneydoğu'da ciddi bir destekçi oluşturmuştur (BBC, 11.02.2018). Parti 1999'daki genel seçimlerde ise 1995'teki seçimlere göre oyunu 300 bin civarında artırmış ve 4,8'lik bir oy oranı elde etmiştir (Alptekin ve Köse, 2018: 337). Siyasal alanda yaşanılan bu gelişmeler, 1990'lı yıllarda Kürt sorununun giderek etkisini artıran bir konu haline geldiğini göstermektedir. Bu konuda yaşanan gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin bundan sonraki dönemine yapacağı etkiyi de gözönüne alarak 1990'ların asıl dikkat çeken gelişmesi ise İslamcı ideolojinin siyasal ve toplumsal alandaki yükselişi olacaktır.

1980 Darbesi'nden sonra solun büyük oranda etkinliğini yitirdiği bir dönem yaşanırken 1990'ların henüz başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ise 1940'ların ikinci yarısından itibaren komünizm tehdidi üzerinden yürütülen antikomünizm politikasınının geçerliliğini önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur (Yaşlı, 2019: 386-393). Bu doğrultuda, komünizme karşı bir kalkan olarak görülen ve 1940'ların ikinci yarısından itibaren bireysel alandan çıkartılacak ulusal kimliğin içinde

[58] PKK lideri Abdullah Öcalan 1999'da Kenya'da yakalanmıştır (Ahmad, 2019: 180).

konumlandırılan din, antikomünizmin güncelliğini kaybetmesi nedeniyle kendisine bu yönde yüklenilen stratejik önemi de kaybetmiştir. Ancak dönemin şartları ve uzun yıllardır süregelen İslamizasyon politikalarının da bir yansıması olarak görülebilecek şekilde İslamcı ideoloji, dinin yaşadığı stratejik önem kaybına rağmen 1990'lı yıllarda ciddi bir yükseliş yakalayacak, dindarlık ve dincilik arasında çizilen çizgiyi aşan nitelikteki eylem ve söylemleri ile Türkiye'de laik-antilaik çatışmasını körükleyecektir.

Daha önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi 1970'ler itibariyle İslamcı ideolojinin siyasal alandaki temsilcisi durumuna gelen ve pek çok kez koalisyon hükümetlerinde yer alan Milli Görüş, MSP'nin 1980 Darbesi'yle kapatılmasından sonra 1983'te Refah Partisi (RP) olarak siyasette yeniden yerini almıştır (Poyraz, 2013: 313-321).

Millet ve milliyetçilik kavramlarına tam anlamıyla karşı olmamakla birlikte, bu kavramların modernleşmenin etkisinde geliştirilen yorumuna karşıt bir tavrı benimseyen İslamcı ideoloji ve Milli Görüş hareketi, bu anlamda Cumhuriyetin modernleşmeci ve seküler nitelikler taşıyan ulus yorumunu reddeden ve dini birliktelik temelinde İslami özellikler barındıran bir ‘‘millet’’ anlayışını benimsemiştir. Batı merkezli millet ve milliyetçilik yorumları ise dini dışladıkları için reddedilmiş, Osmanlı'yı bölmek için Yahudiler tarafından bu topraklara ithal edilmiş kavramlar olarak nitelendirilmiştir (Bora, 1998: 135-141).[59] Bu nedenle de Batı karşıtı bir politika ve dini temellere dayalı bir toplum yapısı oluşturmayı amaçlayan Milli Görüş, çok hukuklu bir düzenin gerekliliğini de savunmuştur (Akça, 2018b: 42-43). Onlara göre İslamiyet, sadece bir din olmanın ötesinde bir ‘‘ulusal kültür’’ olarak değerlendirmelidir (Koyuncu, 2014: 55).

[59] Erbakan, tarihi canlandırmak ve millet ile devleti barıştırmak düşüncelerinden yola çıkarak Türkiye'de temeli İslam'a dayanan yeni bir dönüşüm gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Teazis, 2010: 59-67). Bu tarihten sonra ‘‘Milli Görüş’’ geleneği olarak tanımlanan ve Erbakan'ın öncülüğünü yaptığı bu gelenek (kurulanların kısa sürelerde kapatılması nedeniyle) çok sayıda parti kurmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta ise Milli Görüş geleneğindeki ‘‘mili’’ ve ‘‘millet’’ kavramlarının altında yatan fikriyattır. Osmanlı'da kullanılan millet kavramı, kökü ‘‘milla’’ sözcüğünden türemiş olan ve günümüzdeki anlamıyla kullanılmayan, aynı dine mensup kişilerden oluşan grupları, dini cemaatleri nitelendirmek amacıyla kullanılmış bir kavramdır. Bu nedenle Prof. Dr. Fehmi Yavuz, Milli Görüş ifadesindeki ‘‘milli’’ kavramının özünde ‘‘dini’’ olarak yorumlanabileceğini ifade etmiştir (Teazis, 2010: 52-54). Buradan ‘‘Milli Görüş’’ün milli ve millet kavramlarının din üzerinden temellendiği sonucuna varılabilir.

Tüm bunlardan yola çıkarak değerlendirildiğinde, İslamcı ideolojinin yönünü Doğu yerine Batı'ya çeviren ve modernleşmeyi esas alan seküler bir ulusal kimlik inşa etme amacındaki Kemalizm'e karşıt bir tavır takındığı söylenebilir. 1970'lerle birlikte Milli Görüş hareketi ile Türk siyasal hayatına eklemlenen İslamcı ideoloji, 1990'larda etkinliğini en üst seviyeye çıkartmaya başladıktan sonra ise bu bakış açısını uygulamaya geçirmeye yönelik adımlar atacak ve iktidara geldikleri takdirde dini ulusal kimliğin içinde konumlandırmakla yetinmeyeceklerini, devleti ve tüm toplumsal hayatı İslami kurallara uygun olacak şekilde bir restorasyona tabi tutarak dini temelli bir ulusal kimlik inşasına yöneleceklerini göstermişlerdir. Bu mesajın yerine gitmesi ise uzun süremeyecek ve 1980'lerde ordu ile ANAP arasında varılan muhafazakârlık mutabakatınının sınırları aşıldığı için ordu yeniden siyasete müdahale edecektir.

Öncelikle bu dönemde İslamcı ideolojinin yükselişine neden olan gelişmelere kısaca değinecek olursak, birçok kez belirttiğimiz gibi uzun yıllardır zaten dinin ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik izlenen İslamizasyon politikalarının dini hassasiyetleri ön plana çıkardığı ve dinin toplum üzerindeki yönlendirici etkisini artırdığı çıkarımı yapılabilir. Ancak bu çıkarımın yanı sıra 1990'larda İslamcı ideolojinin yükselişini açıklamaya yardımcı olacak çok daha somut veriler de bulunmaktadır.

Bu kapsamda ele alınabilecek en dikkat çekici örnek, İslamcı ideolojinin üzerinde yükseldiği Anadolu sermayesinin, ANAP döneminde uygulanan ekonomi politikalarının etkisiyle birlikte daha da güçlenmeye başlaması ve 1992 yılında Müstakil İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) kurulmasıyla birlikte, merkez sermayeye karşı net bir konumlanma elde ederek kendi İslami düşünce ve hayat tarzını kamusal alana taşımaya başlamış olmasıdır. 1990'lı yılların ortalarında RP'nin yerel seçimlerdeki yükselişi ve kazanılan belediylerin Anadolu sermayesi ile kurdukları iş ilişkleri ise Anadolu sermayesinin daha fazla genişlemesine katkı da bulunmuştur (Teazis, 2010: 116-122). İslamcı ideolojinin ekonomi alanında kazandığı gücü İslami kimlik yaratımı için kanalize etmesi, İslami kültürün yayılmasını sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Elde edilen yükselişin etkisi ile İslamcı ideolojiyi benimseyen sermayedarların bir araya getirildiği dernek ve kuruluşların artan üye sayısı ve

genişleyen iş hacmi, büyük sermayeyi elinde bulunduran kesime ciddi bir alternatif yaratılmasını sağlamıştır (Doğan, 2009: 295-303). Yine bu dönemde devletin haberleşme aygıtları üzerindeki tekelinin ortadan kalkmasıyla İslamcı ideoloji haberleşme aygıtlarında da önemli bir görünürlük kazanmaya başlamıştır (Çoban, 2011: 159-160). Bu yönüyle ANAP'ın 1980'ler boyunca yürüttüğü ekonomi politikaları, 1990'lı yıllarda yükselişe geçen İslamcı ideolojiye uygun zemini hazırlamıştır.

Özal dönemindeki ekonomi politikalarının İslamcı ideolojinin yükselişine etki eden bir diğer yanı ise, ortaya çıkarttığı olumsuz sonuçların yarattığı yoksul kesimin İslami bir dil ve mağdruiyet söylemi üzerinden birleştirilmesi ile sağlanan siyasal destek olmuştur (Koyuncu, 2014: 52-54). Yoksul kesim ve gecekondu semtlerinde RP önemli bir karşılık bulmuş ve bu durum yükselişinde önemli bir etken olmuştur (Şentürk, 2011: 489). Böylece ANAP dönemindeki ekonomi politikalarının yarattığı olumlu/olumsuz tüm sonuçlar, dikkat çekici bir şekilde 1990'larda İslamcı ideolojinin yükselişine aracılık etmiştir.

Bu dönemde RP'nin yükselişine yardımcı olduğu varsayılabilecek bir diğer önemli nokta ise 1990'larda ülkenin en temel sorunlarından birisi haline gelen Kürt sorununa bakışı ve sunduğu çözüm önerisi olmuştur. Milli Görüş, Kürt sorunu ile terör sorununu birbirinden ayırarak Kürtlere ana dillerinde konuşma ve eğitim alma, medyada varlık kazanma gibi imkanlar tanınması ve Kürtlere İslam kardeşliği temelinde yaklaşılması şeklinde bir çözüm önerisi oluşturmuştur. Böylece RP'nin mağduriyet temelli birliktelik çatısı altına Kürtlerin de dahil edilmek istendiği söylenebilir (Teazis, 2010: 86-87).

Tüm bu gelişmelerle birlikte RP, 1994'teki yerel seçimlerde önemli bir başarı yakalayarak Ankara, İstanbul, Kayseri, Konya, Diyarbakır[60] gibi büyükşehirlerle birlikte toplamda 28 il belediyesini kazanmış, ülke genelindeki oyların ise % 19,1'ini almıştır. Ardından 1995'teki genel seçimlerde ise bu başarıyı sürdürerek %21,4'lük oy oranı ile birinci parti olmuş ve meclisteki temsilci sayısını 38'den 158'e yükseltmiştir.

[60] RP'nin kazandığı illerin içinde Diyarbakır gibi Kürtlerin yoğunlukta olduğu bir ilin de olması, Milli Görüş'ün Kürtlere yönelik söylemlerinin de bir anlamda seçmende karşılık bulduğunu göstermektedir.

(Poyraz, 2013: 320-321). Böylece RP, Erbakan'ın seçim öncesinde *''Türkiye RP ve adil düzene geçecek (...) Geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak? 60 milyon buna karar verecek (...)''* (Şentük, 2011: 490) şeklindeki tehdit vari ifadeleri ile gidilen seçimlerde önemli bir başarı elde etmiş ve bir anlamda RP'ye 'yumuşak' bir geçişin kapısı aralanmıştır ancak bundan sonraki süreç RP için pek de 'tatlı' sonuçlar doğurmayacaktır.

Seçimden birinci parti olarak çıkmasına karşın RP'nin tek başına hükümeti kuracak bir çoğunluğa sahip olmaması ve meclisteki partilerin RP ile koaisyona yanaşmaması sonrasında seçimlerden sonra ilk olarak ANAP ve DYP koalisyonu kurulmuş ancak RP'nin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı itiraz sornasında bu iki partinin kurduğu hükümete verilen güvenoyu iptal edilmiştir (Poyraz, 2013: 30-321). ANAP ve DYP koalisyonunun sonlanmasından sonra ise RP, DYP ile koalisyon kurarak iktidara gelmiş ve parti lideri Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında Refahyol Hükümeti kurulmuştur. Milli Görüş ilk kez koalsiyonun büyük ortağı olarak kendi içinden bir ismi bu makama getirmiştir. Refahyol Hükümeti kısa olarak adlandırılabilecek bir ömre (11 ay) sahip olsa da, koalisyonun büyük ortağı RP bu kısa sürecin başından sonuna kadar bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Erbakan'ın başbakan sıfatıyla gerçekleştirdiği ziyaretler (Mısır, İran, Pakistan vb.) ve Batı'yla olan münasebetin kesilerek yerine Türkiye'nin önderlik yapacağı İslami birlikler kurulmasına yönelik yaptığı açıklamalar bu döneme damgasını vurmuştur (Uzgel, 2009: 12-16). Bu yöndeki girişimlerin en dikkat çekenlerinden birisi, Erbakan'ın muhalefetteyken de sıkça dile getirdiği ve Batı ülkelerinin ekonomik işbirliği üzerine kurulu G-7'ye alternatif olarak İslam ülkelerinin işbirliğine dayalı bir D-8 kurulmasına yönelik atılan adımlar olmuştur. Erbakan'ın bu amaç doğrultusunda yurtdışı gezilerine İslam ülkelerinden başladığını ve Batı ülkelerine yönelik gezilere D-8'i oluşturacak ülkelerin yani İslam ülkelerinin lideri, *''Yeni Osmanlı''*nın temsilcisi olarak gitmek istediğini belirtmesi, Türkiye'nin bir eksen kayması yaşadığı eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca Libya gezisi esnasında ülkenin lideri Kaddafi'nin Türkiye'nin Batı ile olan yakın ilişkilerini eleştirmesi ve Kürtlere yönelik politikaları soykırama dayandırmasına karşın Erbakan'ın geziyi devam ettirmesi de hem hükümet ortağı

DYP'den hem de muhalefet partileri ve ordu kanadından sert eleştiriler almasına neden olmuştur (Birand ve Yıldız, 2012: 159-162).

Yine Erbakan'ın iktidara gelmeden kısa süre önce üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldıracakları ve kendi iktidarlarında *''rektörlerin türbanlı öğrencileri kapılarda karşılayıp selama duracağı''* şeklindeki vaadleri de toplumsal alanda bu konuya yönelik tepkileri kuvvetlendirmiş, ilerleyen dönemde bu konu hakkında yapılan eylemlerde *''kahrolsun laik dikdatörlük''* sloganları atılmaya başlanmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 164). Refahyol Hükümeti döneminde bu vaatlerle doğrusal olarak başörtüsüne yönelik bir takım serbestlikler de tanınmıştır (Ateş, 2018: 600-601).

RP için sonun başlangıcı ise 1997 yılında RP'li Sincan Belediye'sinin düzenlediği Kudüs Gecesi etkinliğine davet edilen İran Büyükelçisi'nin İslam hukukunu öven laiklik karşıtı söylemleri ve katılımcıların Hamas ve Hizbullah lehine yaptıkları gösteriler olmuştur. Bu organizasyon sonrasında Sincan sokaklarında tanklar geçit düzenlemiş ve ordu tarafından İslamcı kanada gözdağı verilmiş, partinin Sincan Belediye Başkanı ise tutuklanmıştır (Ahmad, 2019: 179). Bu olaydan sonra ordu doğrudan olmasa da dolaylı olarak hükümete müdahale edecek ve yükselen İslamcı ideolojiye karşı bir önleme hareketi gerçekleştirecektir.

28 Şubat 1997'de gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu toplantısı'nda, yükselen siyasal İslam Kürt milliyetçiliğinden daha tehlikeli olarak kabul edilmiş ve Erbakan'a İslamcı ideolojinin yükselişini engellemeyi amaçlayan 20 maddelik bir önlem planı kabul ettirilmiştir (Ahmad, 2019: 179). Kabul edilenler arasında İmam hatiplerin orta kısımlarının kapatılması ile sonuçlanacak şekilde ilköğretimin kesintisiz sekiz yıla çıkartılması, Kuran kurslarının ve tarikatların faaliyetleri ile ilgili sınırlandırıcı kurallar ve özellikle kılık kıyafet ile ilgili kuralların tavizsiz bir şekilde uygulanması vb. düzenlemeler yer almıştır. Kararların uygulanmaması halinde ordunun konuya müdahil olabileceği yönünde yapılan açıklamalar neticesinde Erbakan 18 Haziran 1997'de istifasını sunmuştur (Ateş, 2018: 601-603). Devam eden süreçte 12 Aralık 1997'de Siirt'te halka hitaben okuduğu dini içerikli bir şiir nedeniyle RP'li Tayyip Erdoğan'ın da İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı düşürülmüştür (Şentürk,

2011: 523-524). Ordunun hükümeti istifaya zorlayacak kararlar aldırdığı 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısı, daha sonra *''postmodern darbe''* olarak adlandırılmış ve bu süreçte iktidarı kaybetmesinin yanı sıra RP, hakkında açılan kapatma davasıyla (daha önceki Milli Görüş partileri gibi) laikliğe aykırılık nedeniyle kapatılmıştır (Uzgel, 2009: 12-16). Böylece süreç RP'için çok da 'tatlı' bir şekilde gelişmemiş ancak RP'nin sonu aynı zamanda İslamcı ideoloji için yeni bir başlangıç noktası olmuştur. Bu durumu Uzgel (2009: 16) şu şekilde değerlendirmektedir:

''...28 Şubat süreci de Türkiye'de ''irtica'' sorununu çözmemiş, İslamcıların kendilerini yenilemeleri, pozisyonlarını dönüştürmeleri ve küreselleşmeyle buluşmalarının önünü açmıştır.''

Tüm bunlar göz önüne alındığında, 1940'ların ikici yarısı itibariyle Kemalizm'in seküler ulusal kimlik inşasından sapılması ve Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirilerek dinin ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik atılan adımlar, 1990'lı yıllara gelindiğinde İslamcı ideolojiyi iktidara taşımış ve bu döneme kadar Kemalizm'in farklı yorumlarının benimsenmesine ve önemli derecede özünden sapılmasına karşın doğrudan Kemalizm karşıtı bir dili benimsemeyen iktidarlardan sonra Kemalizm'e, onun modernleşme ve Batılılaşma düşüncesine kökten karşıt bir siyasal parti iktidara gelmiştir. 1990'lı yıllarda RP, iktidarda geçirdiği kısa sürenin ardından geçmişteki İslamcı ideolojiyi benimseyen partilerle aynı sonu paylaşarak kapatılmış, bu nedenle de devlet ve toplum nezdinde arzuladığı İslami restorasyonu gerçekleştirecek zamanı ve devlet iktidarını elde edememiştir. Ancak RP'nin 1990'lı yıllarda yakaladığı bu yükseliş, 2000'li yıllar itibariyle Milli Görüş içinden gelen bir grup siyasetçinin Türkiye'de siyaseti domine etmesine giden yolu açmıştır. İslamcı ideolojinin iktidarda kalabilmesi için bazı söylem değişikliklerine gitmesi gerektiğini içselleştiren bir grup siyasetçi, Milli Görüş'ten bağımsız bir siyasal oluşumla iktidara gelecek ve tüm DİA ve DBA'ları yeniden tasarlayarak din merkezli bir ulusal kimlik inşası politikasını uzun yıllar boyunca işleteceklerdir.

2.10. Ara Sonuç

Ulusçuluk fikrinin Osmanlı'ya sirayet etmeye başlaması ve benimsenen farklı ideolojilerden hiçbirinin devletin kozmopolit yapısını bir arada tutmaya yetmeyerek devletin parçalanması ve yıkılması sonrasında bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Her ne kadar Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolda verilen bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştırabilmek için dini birliktelik vurgusu ön plana çıkartılsa da, mücadelenin başarıyla sonuçlanmasından sonra kurulan Cumhuriyet, din temelli bir devlet ve millet düşüncesi yerine modern bir ulus devlet düşüncesini benimsemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan 1923-1938 arasındaki dönemde modern ulus devlet düşüncesine uygun olacak şekilde dini birliktelik yerine vatan birlikteliği üzerine kurulu bir Türk ulusal kimliği inşasına girişilmiştir. Devletin kurucu ideolojisi olan Kemalizm temelinde şekillenen bu ulusal kimlik inşası ile ülke sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşların sahip olduğu diğer tüm kolektif kimliklerin üzerinde, modernleşmeyi merkeze alan ve modernleşme düşüncesinin karşısına yerleştirdiği Osmanlı ve Doğu medeniyeti geçmişini en temel öteki haline getiren, herkesin kendisini ilk önce Türk olarak tanımladığı ve Türkçe konuştuğu homejen bir toplum yapısı oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaçla tüm DİA ve DBA'lar da toplumun Kemalizm'in modernleşme ve Batılılaşma düşüncesine uygun olarak benimsediği ilkeleri ve gerçekleştirdiği devrimleri içselleştirerek kurulan rejimin devamlılığını sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bedensel pratiklerden mekânsal tasarımlara ve çeşitli ritüellere kadar bu ulusal kimliğin inşasını mümkün kılacak bellek unsurlarının yaratımı ve yayılımı bu aygıtlar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sürecin en dikkat çekici özelliği ise Osmanlı döneminde kolektif kimliğin en temel unsuru olarak görülen dinin ulusal kimliğin dışında bireysel alanla sınırlandırılması olmuştur. Bu yönüyle 1923-1938 arasındaki ulusal kimlik inşası seküler bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemin ardından ise devletin kurucu ideolojisinde bir takım dönüşümler gerçekleşmeye başlamış ve bu da arzulanan ulusal kimliğe yönelik bir takım farklılıkları beraberinde getirmiştir.

1938'den sonraki dönemde, önceki dönemin kilit bazı isimleri yönetim dışında bırakılmaya başlanmış, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ise devletin o döneme kadar dış politikada yürüttüğü denge politikası terkedilmiş ve savaşın kazananları tarafında konumlanılmıştır. Dış politikada ABD yanında konumlanılması ise daha önce de sıcak bakılmadığı halde ciddi bir tehdit olarak da görülmeyen komünizmin en önemli tehdit olarak algılanmaya başlanmasına ve antikomünizm politikasının devletin merkezine yerleştirilmesine neden olmuştur. Bu politika, devletin kurucu ideolojisinde komünizmi çağrıştırdığı düşünülen bazı ilkelerden vazgeçilmesini de beraberinde getirmiş ve kurucu ideolojide bir takım değişimlere neden olmuştur. Ayrıca dinsizlikle eş değer görülen komünizme karşı bir önlem olarak din bireysel alandan çıkartılarak yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya başlanmıştır. Bundan sonraki süreçte ise pek çok iktidar değişikliği yaşanmasına karşın bu politika genel itibariyle etkisini 1990'ların başlarına kadar sürdürmüş ve bu doğrultuda dinin ulusal kimliğin içindeki etkisini artımaya yönelik artan oranda İslamizasyon politikaları yürütülmüştür.

1940'ların ortalarından itibaren Kemalizm'in yaşadığı dönüşümle birlikte 1923-1938 arasındaki dönemde sürdürülen seküler ulusal kimlik inşasına yönelik bellek unsurları da giderek daha geri planda bırakılmaya ve görünürlükleri kısıtlanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra genel itibariyle Türklüğü Müslümanlık ile özdeşleştiren bir söylemin hakim olduğu bu dönemde Kemalizm'in Türklüğü ve Cumhuriyet'i Osmanlı'dan (ve Doğu medeniyetinden) kesin bir kopuş olarak ele alan tarih anlatısı da yerini Cumhuriyet'i Osmanlı ve İslamiyet ile bir süreklilik içinde ele alan Türk-İslam sentezine bırakmaya başlamıştır. Aynı doğrultuda bu tarih anlatısına uygun bellek unsurları üretilmeye ya da canlandırılmaya başlanmış ve dinin ulusal kimlik içindeki yeri giderek daha da perçinlenmiştir. Özellikle 1960-1980 arasındaki dönemde sol düşüncenin ülke içinde etkinliğini artırması karşısında ise komünizme karşı önlem olarak görülen dine yapılan vurgu son derece artırılmıştır. Bu durum, 1923-1938 yılları arasında tamamen pasifize edilen İslamcı ideolojinin giderek daha görünür bir hal almaya başlamasına neden olmuştur. Ancak doğrudan rejim ve kurucu ideoloji karşıtı eylem ve söylemlerde bulunan İslamcı hareketler ise belirli oranda baskılanmaya devam etmiştir.

1980 Darbesi'nin ülkedeki sağ-sol çatışmasının taraflarını bertaraf etmesi ve özellikle asıl tehlike olarak görülen solun etkisiz bir hale getirmesi ile birlikte ise komünizm tehlikesi etkisini yitirmeye başlamış, 1990'ların başında Sovyetler'in yıkılması ile birlikte ise tamamen güncelliğini kaybetmiştir. Buna rağmen uzun yıllardır yürütülen İslamizasyon politikalarının etkisi olarak da ele alınabilecek şekilde İslamcı ideoloji siyasal ve toplumsal alandaki etkinliğini bu dönemde zirveye taşımış ve iktidara gelmiştir. Bu süreçte İslamcı ideolojinin Kemalizm'e tümden karşıt eylem ve söylemlerinin ciddi bir boyuta ulaşması sonrasında ise devletin yeni politikası irtica ile mücadele olmuştur. Daha önce izlenen İslamizasyon politikaları ile son derece esnetilen laiklik ilkesi ise irtica ile mücadelenin merkeze alınmasından sonra yeniden ön plana çıkartılmış ve İslamcı ideolojinin yükselişine karşı bit set olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Özetle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülen seküler ulusal kimlik inşasının da etkisiyle ciddi anlamda baskılanan İslamcı ideoloji, ilerleyen dönemde dinin ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya başlaması ve yürütülen İslamizasyon politikaları ile etkinliğini giderek artırmaya başlamıştır. Bu yükselişe rağmen yine de arzuladığı İslami dönüşümü gerçekleştirebilecek şekilde devlet iktidarını elde edemeyen İslamcı ideoloji, bu amacına ise 2000'li yıllarda başka bir görünüm ile ulaşacaktır. 2000'li yıllar, Türkiye'de dinin sadece ulusal kimliğin içinde konumlandırılmakla sınırlı kalmayarak adeta ulusal kimliğin merkezine yerleştirilmeye çalışıldığı, İslamizasyon politikalarının hat safhaya ulaştığı, Kemalist ideolojiye ve onun seküler ulusal kimlik inşasına yönelik tüm bellek unsurlarının toplumun algı alanının dışına çıkartılmaya çalışıldığı bir dönem olacaktır.

III. BÖLÜM

3. AKP'NİN YENİ TÜRKİYE'SİNDE ULUSAL KİMLİK İNŞASI: BİRİNCİ DÖNEM (2002-2016)

Her iktidar gibi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında da partinin sahip olduğu ideolojinin toplumun geneline benimsetilmesi ve böylece iktidarın meşruiyetini güçlendirerek devamlılığını sağlayabilecek bir ulusal kimliğin inşa edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla AKP iktidarının ilk yılları, 1938'den itibaren önemli bir dönüşüm yaşayarak büyük oranda özünden saptırılmış ve 1980 sonrasında devlet iktidarını tamamiyle eline almış bir Kemalizm yorumunun devlet iktidarındaki üstünlüğünü korumaya; 1990'lı yılların ortalarından itibaren devletin merkezine oturtulan irtica ile mücadele politikasından kaçınarak varlığını korumaya çalışan İslamcı/muhafazakâr ideolojinin temsilcisi durumundaki iktidar partisi AKP'nin ise, kullandığı ılımlı dile karşın mevcut Kemalizm yorumunun DİA ve DBA'lardaki bu etkinliğini gerileterek devlet iktidarında kendi etkinliğini artırmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu yönüyle temelde ideolojik bir mevzi savaşı olarak ele alınabilecek olan bu dönemde AKP, art arda kazandığı seçim başarılarının da etkisiyle zaman içinde DİA ve DBA'lardaki ideolojik üstünlüğü kendi lehine çevirmeye ve bu aygıtlarda Kemalizm'e dair bellek unsurlarını gerileterek İslamcı/muhafazakâr ideolojiye ait bellek unsurlarının görünürlüğünü artırmaya başlamış ve böylece DİA ve DBA'ları din merkezli bir ulusal kimliğin inşasına aracılık edebilecek bir dönüşüm sürecine sokmuştur.

Bu dönemdeki ulusal kimlik inşasını Cumhuriyet dönemindeki diğer iktidarlarınkinden ayıran en dikkat çekici noktsa ise doğrudan Kemalizm karşıtı bir yapıya sahip olması olacaktır. Daha önce iktidara gelen partiler genel itibariyle bir şekilde Kemalizm'i ya da farklı yorumlarını benimsemiş hatta Kemalizm'e eleştirel yaklaşımlar olsa da bu durum Kemalizm'i kökten reddeden bir söyleme dönüştül(e)memiştir. AKP dönemindeki ulusal kimlik inşası ise Kemalizm'in Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'ya karşı sahip olduğu ötekileştirici tavrın bir benzerini Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olan Kemalizm'e karşı benimsemiştir. Kemalizm, Osmanlı ve İslamiyet ile Cumhuriyet'in bağını kopartan bir unsur olarak

ele alınmış ve ‘öteki’ haline getirilmiş, din merkezli bir ulusal kimliğin inşa edilebilmesi için engel olarak görülen Kemalizm’e dair bellek unsurlarının ortadan kaldırması noktasında güçlü bir de-Kemalizasyon gerçekleştirilmiştir. Ancak iktidarın Kemalizm’e yönelik bu ötekileştirici tavrı iktidara geldiği ilk yıllarda daha ılımlı bir söylem benimseme çabası içinde yumuşatılmış ve kendisini tam anlamıyla göstermemiştir. Yıllar içinde devlet iktidarındaki güç mücadelesinin iktidar partisi lehine dönmeye başlamasıyla birlikte ise bu bakış açısı daha görünür bir hal almaya, daha doğrudan ifade edilmeye başlamıştır.

Yıllar boyunca pek çok sağ ve merkez sağ partinin gündeme getirdiği başkanlık sisteminden esinlenilerek hazırlanan yeni bir hükümet sisteminin hayata geçirilmesinin ve yürütmenin daha güçlü bir hale getirilmesinin önünü açmasının yanı sıra, 2012-2013 itibariyle bu döneme kadar devlet içinde elde ettiği konumu iktidar partisi aleyhine kullanmaya başlayan Fetullahçıların tasfiyesini hızlandıran ortamı yaratması ve AKP’nin devlet iktidarında daha mutlak bir güce erişmesine ve arzuladığı din merkezli ulusal kimliğin inşasında daha muktedir bir hale gelmesine kapı aralaması nedeniyle ise 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi AKP iktidarının dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda AKP dönemindeki ulusal kimlik inşası da 2002-2016 ve 2016-2020 şeklinde iki bölüme ayrılarak incelenecektir.

Özetle çalışmanın bu bölümünde, 1940’ların ikinci yarısı itibariyle ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya başlanan dinin, tamamiyle ulusal kimliğin merkezine oturtulmaya çalışıldığı ve seküler bir ulusal kimlik inşasını amaçlayan Kemalizm’e dair elde kalan bellek unsurlarının da algı alanı dışına çıkartılarak Kemalizm’in tamamiyle ötekileştirildiği AKP iktidarı dönemindeki ulusal kimlik inşası, 2002-2016 yılları arasındaki birinci dönemde DİA ve DBA’larda yaşanan dönüşümler üzerinden incelenecektir. Bu inceleme, aygıtların hangi unsurların taşıyıcısı olmasının arzulandığı üzerinden AKP’nin inşa etmek istediği ulusal kimliğin sahip olduğu ana unsurları da genel olarak ortaya koyabilmeyi mümkün kılacaktır. Ancak, AKP döneminde yürütülen ulusal kimlik inşasına geçmeden önce, 2000’li yıllara girilirken iç ve dış siyasette yaşananlarla birlikte AKP’nin ortaya çıkış sürecindeki genel durumu ve partinin sahip olduğu ideolojik konumlanmayı ortaya koyan bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1. AKP'nin Ortaya Çıkışı

İslamcı ideolojinin siyasal alandaki temsilcisi olan Milli Nizam Partisi (MNP)'nin kuruluşundan bir yıl sonra 1971'de Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılmasının ardından 1972 yılında kurulan ve MNP'nin devamı olarak görülen Milli Selamet Partisi (MSP)'nin de 1980 Darbesi ile (diğer siyasal partilerle birlikte) kapatılmasından sonra Milli Görüş hareketinin devamı olarak 1983'te kurulan Refah Partisi'nin (RP) de 1998'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılması, hareket içerisinde bazı görüş ayrılıkları yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda iktidara gelmekten ziyade iktidarda kalmanın önemine vurgu yapan ve yeni bir siyasi duruş belirlemek gerektiği üzerinde duran *''yenilikçi kanat''* ortaya çıkmıştır. Kendilerini *''Erdemliler Hareketi''* olarak tanımlayan bu grup, 1997 yılında RP kapatılmadan önce kurulan ancak kapatıldıktan sonra onun devamı olarak işlev görmeye başlayan Fazilet Partisi içerisinde bir muhalefet oluşturmuştur. Fazilet Partisi (FP)'nin 14 Mayıs 2000 yılında gerçekleştirdiği 1. Olağan Genel Kongre'de genel başkanlık için gelenekçi olarak nitelendirilen kanadın adayı Recai Kutan'ın karşısına bu muhalif kanadı temsilen Abdullah Gül seçime girmiş ancak az denilebilecek bir farkla seçimi kaybetmiştir. Az farkla kaybedilen bu genel başkanlık seçimi sonrasında arkasında oluşan desteğin farkına varan yenilikçi grup, 2001 yılında FP'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasından sonra 14 Ağustos 2001'de AKP'yi kurmuşlardır (Poyraz, 2013: 313-341).

Özetle Milli Görüş hareketinin kronik kapatılma sorunsalı ve 28 Şubat 1997 sürecinde iktidarda olmasına karşın RP'nin kapatılmasına giden süreç, Milli Görüş içinde bir dönüşümü ve yeniden yapılanma ihtiyacını beraberinde getirmiş ve bu sürecin sonunda Türkiye'nin son yirmi yılına damgasını vuracak olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kurulmuştur.

AKP'nin kurucu kadroları, daha önce Milli Görüş partilerinin yaşadığı kapatılma sorununu bertaraf edecek bir politika benimsemeye gayret göstermişlerdir. Özellikle Milli Görüş'ün ABD karşıtı söylemlerine karşın henüz AKP kurulmadan önce FP'nin içinde AKP'yi kuracak olan kanat, diğer partilerle aynı sonu yaşamamak için demokrasiye bağlılıklarını vurgulamaya, AB'ye katılımı desteklediklerini belirtmeye

ve Washington'a ziyaretlerde bulunmaya başlamışlardır (Abramowitz, 2001: 13-14). FP Genel Başkanlık Seçiminde yenilikçi kanadın üç adayı (Abdullah Gül, Abdüllatif Şener, Bülent Arınç) arasında sağladığı diyalog ile Abdullah Gül ismi üzeride uzlaşılmasında büyük etkisi olan eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı sıfatıyla Recep Tayyip Erdoğan'da (Poyraz, 2013: 327-328) bu doğrultuda 28 Ocak 2002'de Washington'a ilk ziyaretini yapmıştır (Polat, 2017: 106). Böylece 1940'ların ikinci yarısı itibariyle gelişmeye başlayan ABD merkezli dış politikaya uygun bir siyaset izleneceğine yönelik sinyaller verilmiştir.

AKP'nin kurulduğu dönem özü itibariyle ABD'de de kritik bir döneme denk gelmiştir. ABD'de 2000 yılında gerçekleştirilen seçim sonrasında başkanlığı elde eden George W. Bush, *''Büyük Ortadoğu Projesi''*ni hayata geçirerek Irak'ta siyasal rejimi yeniden kurmayı (Polat: 2017) ve Ortadoğu'da toplumsal bir değişim gerçekleştirerek liberal anlayışı benimsemiş ılımlı bir Müslüman topluluğu yaratarak Ortadoğu'yu küresel sisteme entegre etmeyi amaçlamıştır (Uzgel, 2009: 31-35). 2001 yılında yaşanan *''11 Eylül''* saldırıları sonrasında ise *''küresel terör''* sorununa karşı daha farklı çözüm önerileri aramaya başlayan ABD bazı yöntem değişikliklerine gitmiş ve terör ile kaynağında mücadele etmeye karar vermiştir (Günal, 2004: 157). Bundan sonra ABD, özellikle soğuk savaşın bitmesinden sonra karşı karşıya kalınan terör saldırılarının temel kaynağı olarak gördüğü *''radikal İslam''* (Ekşi, 2016: 63-64) ve *''İslam Coğrafyası''* olarak adlandırılan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini Batı'nın değerlerine uygun bir hale getirme çabasına girişmiştir (Günal, 2004: 158).

Bu doğrultuda Cherly Benard tarafından hazırlanan*''Cıvıl Democratic Islam''* adlı RAND[61] raporu ABD'nin konuyla alakalı yaklaşımına dair bilgi edinmek için önemli bir kaynak niteliğindedir. Benard, İslam dünyasında çeşitli unsurların bulunduğunu ve bu unsurlardan bazılarının dünyanın geri kalanı için sorun teşkil edebileceğini belirterek içlerinden Batı'ya en uyumlu olanların desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu farklı unsurların içerisinde net bir tanımlama yapmanın da çok kolay olmadığını ve çoğu kez birbirleriyle iç içe geçtiklerini göz önünde bulundurarak

[61] RAND, ABD'nin çıkarlarını korumak maksadıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1948'de kurulmuştur. Amacı ABD'nin savaş alanındaki başarısını bilimsel alana genişletmek için bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemektir (Detaylı bilgi için Bkz: Rand.org).

kabaca Müslüman ülkelerde dört çeşit grup belirlemiştir. Bunlar; *Fundamentalistler* (radikal İslamcılar, köktendinciler), *Gelenekçiler* (muhafazakâr gelenekçiler ve reformu gelenekçiler), *Modernistler* (Ilımlı İslamcılar) ve *Laikler'* dir. Benard, bu gruplar içerisinden desteklenmeye en müsait olanların modernistler olduğu düşüncesindedir. Çünkü ona göre fundamentalistlerin net reddedici tavrı ile gelenekçilerin değişime temkinli duruşları onları desteklemenin yarar sağlamayacağının göstergesi durumundadır. Her ne kadar Batı genel olarak Ortadoğu'da desteklenmesi gereken grubun laikler olduğu kanaatinde olsa da, Ortadoğu'daki laik anlayış Batı'daki haliyle eş değer değildir. Ortadoğu da laiklik, içinde sol görüşleri, agresif milliyetçiliği ve ABD düşmanlığını da barındırabilmektedir. Bu nedenle laiklerin destek için sorunlu bir grup oluşturduğu fikrindedir. Modernistler ise Batı'nın hedefi olan modernleşmenin vizyonunu benimsediklerinden dolayı değişime açıktırlar ve dolayısıyla işbirliği yapmaya en müsait grubu oluştururlar (Benard: 2003). ABD bu bağlamda radikal İslamcı fundamentalistlere karşı ılımlı İslamcı modernistlerin yükselişini desteklemeye yönelik politikalar benimsemeye başlamış ve Ortadoğu'da modernistlerin iktidara gelmesini desteklemiştir. Türkiye'de bu amaca yönelik *''model ülke''* olarak gösterilmiştir (Ekşi, 2016: 66-67).

Türkiye'nin hem projenin uygulayıcıları ile birlikte olması (NATO üyesi olması, AB üyeliğine adaylığı vb.) hem de hedef ülke konumunda bulunması ise proje için stratejik bir konuma gelmesine neden olmuştur (Köylü, 2015: 95). Bu önem doğrultusunda ABD, Türkiye'yi küresel pazara tamamen dahil etmek ve Ortadoğu'ya yönelik planlarının garantörü durumunda bir ülke haline getirebilmek için kendisine karşıt bir duruş sergileyen N. Erbakan'ın liderliğindeki Milli Görüş'ün içinden ABD dostu bir parti çıkartılması sürecini desteklemiş ve ABD ile işbirliği yapmadan iktidarda kalınamayacağı düşüncesini parti içindeki muhalif isimlere aşılamaya gayret etmiştir. Bu doğrultuda ABD ile Milli Görüş arasındaki temaslar AKP'nin kurulmasından çok önce sağlanmaya başlanmıştır (Manisalı, 2008: 16- 29). Kısaca, ABD'nin Türkiye'de siyasi, ekonomik ve kültürel pek çok farklı sebeple İslamcı/muhafazakâr kesimi desteklediği ancak kendisine karşıt hareketlerin ve

söylemlerin artışı karşısında daha ılımlı bir hareket yaratma çabasına giriştiği söylenebilir.

AKP'nin kuruluşuna etki eden bir diğer önemli faktör ise, 1940'ların ortalarından itibaren değişen poltikaların etksiyle büyük oranda dini tarikatların elinde büyüyen ve Özal döneminde izlenen ekonomi politikaları ile etkisini iyice artıran ve RP'nin yerel seçimlerdeki başarası sonrasında RP'li yerel yönetimlerle kurdukları ilişkilerle de önemli bir güce kavuşan Anadolu sermayesinin (ve bazı dini tarikatların), siyasal alanda daha kitlesel bir parti kurulması yönündeki talebinin Erbakan tarafından olumlu bir karşılık görmemesi ve Anadolu sermayesinin daha kitlesel bir parti oluşturulmasına öncülük etmesi olmuştur (Teazis, 2010: 44-121).[62] [63] Bu yeni İslami burjuva sınıfının sivri söylemlerden uzaklaşılması ve çatışmadan uzak durulması yönündeki (güvenlik) talebine tam anlamıyla cevap verilememesi ve 1999'da yapılan genel ve yerel seçimlerde Milli Görüş'ün yaşadığı oy kaybı ise İslamcı/muhafazakâr kesimi siyasal alanda imaj değişikliğine gidecek yeni bir arayışa sürüklemiştir (Doğan, 2009: 295-303).

Sonuç olarak (ikinci bölümde ele alındığı gibi), devletin izlediği irtica ile mücadele politikasının etkisinden sıyrılarak iktidarda kalıcı olmak isteyen Milli Görüş içindeki ''yenilikçi kanadın'', içerde İslamcı/muhafazakâr siyasetin maddi lokomotifi olan Anadolu sermayesi ve dışarda ABD'nin Türkiye'yi Ortadoğu'da arzuladığı ''ılımlı İslamcı'' politikanın temsilcisi ve oluşturulmak istenen pazarın bir üyesi olarak görmek istemesi sonucunda oluşan genel durum, Erbakan'ın Milli Görüş hareketine

[62] Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus, İslami hareketlerin kendi içinde net bir bütünlük ve birliktelik barındırmadıklarıdır. İslami alan içinde yaşanan farklılıklar farklı tarikatların/cemaatlerin varlığı ile görünürlük kazanmaktadır. Kısacası İslami hareketin yönünü ve ilkelerini belirleyen büyük oranda Müslümanların toplumsal etkileşim ile değişkenlik gösteren siyasal bakış açıları ve bu yönde geliştirdikleri kendi çabalarıdır. Erbakan'ın tüm Müslümanlara mal etmeye çabaladığı Milli Görüş hareketinin içinde yer almayan ya da bazı anlaşmazlıklar nedeniyle verdiği desteği geri çeken dini tarikatların varlığı da bu farklılıkların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. AKP'yi büyüten ve iktidarda tutan şey ise, bu farklı kesimlere ihtiyaç duyduklarını vermek olacaktır. AKP'nin (en azından iktidarının ilk yıllarında) Milli Görüş partileri gibi net ve katı bir politika gütmemesi ona farklı grupları aynı anda memnun edebilecek bir hareket alanı sağlamıştır (Çınar, 2009: 308-314).

[63] İslami kesim içindeki söz konusu bütünlük eksikliğinin bu anlamda hem AKP'yi doğuran sebep olduğu hem de farklılıkları besleme noktasındaki ideolojik kıvraklığının AKP'ye geniş bir alana yayılma da kolaylık sağladığı söylenebilir. Ancak bu belli belirsiz ideolojik yapı ve daha geniş kitlelere ulaşacak uzlaşmacı yeni söylemler çok uzun sürmeyecek, AKP, sahip olduğu İslamcı kalıbı iktidara geldikten kısa denilebilecek bir süre sonra açıkça ortaya koymaya başlayacaktır.

büyük kan kaybettirmiş ancak hareketin yeni bir versiyonu olarak AKP'yi doğurmuş ve iktidara taşımıştır. Böylece, Anadolu sermayesinin yarattığı yeni İslamcı/muhafazakâr elitin kendi sosyo-ekonomik çıkarları ile ABD ve Batı ülkelerinin politikalarıyla uyumlu çalışacak daha ılımlı bir kitle partisine yönelik talebi ise AKP ile karşılanmıştır denilebilir. Ayrıca ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik planları, AKP'li kadroların Ortadoğu'da yaşanan güç boşluğunu değerlendirerek İslam dünyasında liderlik elde etmeye yönelik duyduğu arzu ile de uyumlu görülmüş ve 2006 yılında iki ülke arasında BOP kapsamında imzalanan stratejik ortaklık belgesi ile AKP ve ABD arasındaki stratejik ortaklık tescillenmiştir (Ekşi, 2016: 68-69).

Böyle bir konjonktürde kurulan ve kuruluşundan çok kısa bir süre sonra girdiği ilk genel seçimlerde birinci parti olarak iktidara gelen AKP, bu tarihten itibaren Türkiye'nin hem siyasal hem de toplumsal hayatında bir dizi değişimlerin baş aktörü olmuştur. *''Milli Görüş''* geleneğinin içinde yetişen kadroların yeni bir oluşum olarak sunduğu AKP, Kasım 2002'de girdiği ilk genel seçimde en fazla oy alan parti olmuş ve tek başına iktidara gelmiştir. Bu tarihten sonra AKP Türkiye'de *''İslamcı/muhafazakâr''* siyasetin yeni aktörü olmuştur (Uzgel, 2009: 11-12). AKP'nin iktidara gelmesinden sonra partinin sahip olduğu ideolojiye uygun bir ulusal kimlik inşasına girişilmiştir.[64]

AKP, oluşum sürecini tanımladıktan sonra İslamcı/muhafazakâr geleneğin içinden gelen isimlerin çoğunlukta olduğu bir parti olmasına karşın ideolojisini muhafazakâr-demokrat olarak tanımlamıştır (Akdoğan, 2003). AKP'nin kendi ideolojisini tanımlarken kullandığı muhafazakâr-demokrat tanımı, bu ifade biçimiyle ilk defa AKP tarafından kullanılmış bir tanımlama olsa da içerik itibariyle AKP ile ortaya çıkmamıştır. Muhafazakâr-demokrat olarak isimlendirilen bu anlayış, Türk siyasi tarihinde Cumhuriyetin kurucu ideolojisine karşıt olan Birinci Meclis'teki ikinci

[64] Yukarıda da belirtildiği gibi ABD de özünde Ortadoğu'da ''ılımlı İslam'' doğrultusunda toplumsal bir dönüşüm yaratmayı ve Türkiye'yi de planlanan bu dönüşümün hem bir hedefi hem de diğer bölge ülkelerine yayılması noktasında ortağı olarak gördüğünden dolayı, AKP'nin ulusal kimlik inşasına yönelik yürütülen politikalarının (özellikle ilk yıllarda) ABD'nin de etkisinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak 2013 yılında iki ülkenin Suriye konusunda yaşadığı görüş ayrılıkları ile gerilen ilişkiler 2014'te bölgedeki terör örgütlerine karşı takınılan tutuma yönelik anlaşmazlıklarla adeta çatışmaya dönüşecek ve başta AKP'yi ABD'ye yakınlaştıran etkenlerden biri olan Ortadoğu'da liderliği üstlenme arzusu ise ilerleyen dönemlerde ABD tarafında rahatsızlık yaratmaya başlayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına etki edecektir (Ekşi, 2016: 61-69).

gruptan (Atatürk'e muhalif grup) bu yana devam eden fikriyatın bir yansımasıdır. Birinci Mecliste Atatürk ve savunduğu ideolojiye karşı çıkan muhalif grup İkinci Meclis ile dağıtılmış ancak sahip oldukları fikriyat, farklı muhalif hareketler içinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Teazis, 2010: 20-41).

Bu açıdan bakıldığında AKP, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana var olan ve Kemalizm'in seküler ulusal kimlik inşasına muhalif İslamcı/muhafazakâr kanadın, zamanın şartları içinde şekil değiştirerek aldığı çeşitli görünümlerin sonuncusudur. Altında yatan fikri temeller belirli farklılıklar barındırmakla birlikte uzun yıllardır merkez sağ içinde yoğrulduktan sonra Milli Görüş düşüncesi ile mayalanan İslamcı geleneğin Türk siyasal hayatının sofrasına konmuş son halidir. Partinin kurulmasından sonra özellikle Milli Görüş geleneğinden bir kopuş ve yeni bir soluk olarak sunulmaya çalışılsa da,[65] partinin genel görüntüsü ve özellikle iktidara geldikten sonraki icraatları Milli Görüş geleneğinin bir anlamda devam ettirildiğini gözler önüne serecektir.

Ancak, AKP'yi sahip olduğu fikriyatın temsilcisi olan diğer sağ partilerden ayıran bir husus bulunmaktadır. AKP iktidarına kadar (1950'den sonra gelen sağ parti iktidarlarından) hiçbir siyasi parti, temsilcisi olduğu fikriyatın kültürel unsurlarını devlette egemen hale getirememiş, devletin sahip olduğu laik kurucu değerler her zaman baskın güç olmaya devam etmiştir. AKP döneminde ise siyasal iktidar kültürel alanı da İslamcı kesimin kültürel üstünlüğü ile donatmış ve laik değerleri büyük oranda tasfiye etmiştir (Kutay, 2017: 49-61).

Bu bağlamda, Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olan Kemalizm'e muhalif olan bir fikriyatın temsilcisi olan AKP'nin 2002'de iktidar olduktan sonra Türkiye'de siyasi, ekonomik, toplumsal vb. pek çok alanda bir dönüşüm gerçekleştirmeyi amaçladığı söylenebilir. Dönemsel olarak yaşanan laiklik karşıtı hareketler ve olaylar haricinde büyük oranda ülkenin kurucu değerleri ekseninde devam eden eğilim, 5 Kasım 2002'de iktidara gelen AKP ile birlikte farklı bir döneme evirilmeye başlamıştır (Teazis, 2010: 19-21).

[65] Parti'nin lideri olarak Erdoğan da, *"Milli Görüş gömleğini çıkardık. Geçmişi unutun, yeni bir partiyiz*" şeklindeki açıklamasıyla bu konuya vurgu yapmıştır (Milliyet, 22.05.2003).

AKP, Kemalizm'e karşı mücadelesini *''millet ve bürokratik elit''* mücadelesi olarak sunmuştur. AKP'nin kurulduktan çok kısa süre sonra üst üste elde ettiği seçim başarıları da bu mücadelenin büyük bir dönüşüme kapı aralamasına aracı olmuştur. Aralanan kapıdan geçen iktidar, İslamcı kesimin temsilinden öteye giderek bu kesimi devletin merkezine oturtmayı ve toplumu İslami bir dönüşüme sokarak iktidarını pekiştirmeyi amaç edinmiştir (Aslan, 2017: 85-95).[66]

Çalışmanın birinci bölümünde, kolektif belleğin oluşumunda grubun ortak mağduriyetlerinin ve zaferlerinin oldukça önemli bir referans noktası olduğundan söz etmiştik. AKP'nin toplumsal alanda kendi ideolojisine uygun bir zemin yaratma noktasındaki ulusal kimlik inşasının temelini de ortak bir mağduriyet söylemi oluşturmuştur. Dinini özgürce yaşayamayan ve dini değerlerini yaşatmaya çalıştığı için hor görülen, her türlü sosyal ve ekonomik çevreden dindarın mağduriyeti vurgulanmış (Timur, 2015: 134) ve bu mağduriyet söylemi AKP'nin ulusal kimlik inşasının temel referans noktasını oluşturmuştur.

AKP'nin ulusal kimlik inşasındaki diğer bir referans noktası ise 15 Temmuz 2016 tarihi olmuştur. AKP'nin 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminde yaşanılanları ele alış ve yorumlayış şekli ile birlikte bu tarih, AKP'nin ulusal kimlik inşasının mağduriyet temelli referans noktalarına karşın, ortak mağduriyetlere sahip kesimin ortak bir zaferi olarak sunulmuştur. Mağduriyet birlikteliği, mağdurların zaferi ile bir zafer birlikteliğine evrilmiş, böylece ulusal kimlik inşası için ihtiyaç duyulan ortak mağduriyetlerin yanı sıra ortak bir zafer de elde edilmiştir.

---

[66] Aslan (2017: 95-101), AKP'nin siyasetini *''Medeniyet Siyaseti''* ve *''Yerli ve Milli Siyaset''* olarak iki döneme ayırmaktadır. Ona göre AKP, 2009'dan 2015'e kadar olan süreçte, İslam'ın ortak paydasında geçmiş dönem imparatorluklarının (Osmanlı ve Selçuklu gibi) vurgusuyla ulus devlet pratiğinin dışında bir *''Medeniyet siyaseti''* gütmüş ve bu siyaset ile bir *''Türkiyelilik''* kimliği oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak AKP'nin oluşturmaya çalıştığı bu kimlik özellikle laik kesimin Gezi Parkı eylemleri ile gösterdiği tepki ve sonrasında AKP'nin barış sürecinin (açılım siyasetinin) de son bulması ile yerini yeni bir siyasete bırakmıştır. 2015'ten sonraki süreçte ise 2015 öncesindeki siyasetin başarısız olmasına sebep olan unsurların ortadan kaldırılmasının amaçlandığı, *''Yerli ve Milli''* siyaset adını taşıyan yeni bir siyaset belirlendiğini söyleyen Aslan, bu siyasetin temelinde de yine İslamcı kesimin özne olarak alındığını ancak birliktelik için geçmiş imparatorluklara yapılan vurgudan biraz daha günümüz ulus devletine doğru bir yönelme yaşandığını savunmaktadır. Ancak bize göre bu yaşananlar, AKP'nin bir siyaset değişikliğinden ziyade kendi ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirdiği söylem değişikliklerinden ibarettir. Bu söylemsel değişikliklerin günün ihtiyaçlarına yönelik yapılan bazı düzenlemelerden öteye gitmediği, ilerleyen bölümlerde AKP'nin ulusal kimlik inşasına yönelik yapılacak incelemelerle daha net anlaşılacaktır.

Çalışma tam olarak bu nedenle, 15 Temmuz'u AKP iktidarının bir dönüm noktası, bir milat olarak ele almakta ve AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasını 15 Temmuz öncesi ve sonrası olacak şekilde iki ayrı dönem halinde (2002-2016 ve 2016-2020) incelemektedir.

3.2. 2002-2016 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin Baskı Aygıtları

Daha önce çalışmanın birinci bölümünde de değinildiği üzere Althusser (2002: 27-39)'e göre devleti şekillendiren şey, belirli sınıf veya sınıfların iktidarı elde etme ve elde ettiği iktidarı sürdürme mücadelesidir. Bu doğrultuda DİA ve DBA'lar ise iktidarı elde elden sınıf veya sınıfların iktidarını korumasını sağlayacak şekilde kendi ideolojilerini toplumun geneline benimsetmelerine ve egemen kılmalarına aracılık etmektedir. Bu ideolojik yayılım sürecinde baskıyı önceleyen DBA'lar devletin diğer aygıtlarına göre daha merkezi ve daha iyi örgütlenmiş durumdadırlar ve devletin DİA'lar için gerekli zemini yaratma noktasında da işlev görmektedirler.

Modern devletin en temel özelliklerinden biri olan meşru güç kullanımının tekeli olma durumu (Altuntop, 2015: 875-876) da göz önüne alındığında, devletin baskı aygıtlarının önemi daha net anlaşılacaktır. İktidarlar, bu gücü devamlılıklarını korumak adına kendi ideolojileri ile bezenmiş bir ulusal kimlik inşa etme amacıyla kullanmaktadırlar. İdeolojik aygıtlardan farklı olarak zorlayıcı gücü daha baskın olan bu aygıtlar, iktidarın ideolojisine direnen muhalif kesimler üzerinde caydırıcı bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İktidarın devletin baskı aygıtları üzerindeki kontrolü, kendisine muhalif kesimlere karşı etkili bir kontrol silahı olabilir. İktidarın ideolojisine karşı tutum takınan kesimlerin görünürlüğünün azaltılması, dışlanması ve yok edilmesi (sindirilmesi) gibi amaçlar doğrultusunda kullanılabilen bu aygıtlar yönetenlerin iktidarını pekiştirmesi için oldukça önemli olacaktır. Örneğin, siyasal iktidarın kolluk kuvvetleri üzerinde sağladığı ideolojik kontrol, kendisine karşı muhalif hareketleri (hukuk kuralları içinde dahi olsa) bastırmada etkili bir araca dönüşecektir. Ya da benzer şekilde yargı üzerinde

gerçekleştirilen ideolojik bir kontrolün iktidara muhalif kesimlerin cezalandırılmasında takınabileceği cüretkâr tavır oldukça caydırıcı bir etken olacaktır.

Bu örnekleri her baskı aygıtı için çoğaltmak mümkündür. Baskı aygıtlarının sahip olduğu bu zor kullanma gücünü arkasına alan siyasal iktidarın kendi ideolojisine uygun bir ulusal kimlik inşa etmesi oldukça kolaylaşacaktır. Bu nedenle siyasal iktidarların neden bu aygıtlar üzerinde kontrol çabasına giriştiği de açıklanmış olmaktadır.

Bu bölümde, AKP'nin 2002-2016 arasındaki dönemde hükümet (yürütme), kolluk kuvvetleri (ordu, polis vb.) mahkemeler (yargı) ve hapishaneler olmak üzere DBA'lar üzerinde kontrol sağlama mücadelesi ve İslamcı/muhafazakar ideolojiyi öncelikle bu yapıların kendisinde ve sonrasında toplumun genelinde hakim kılma çabası ile ilgili tespitlerde bulunulacaktır. Böylece hem DBA'ların bu dönemde kurumsal olarak yaşadıkları dönüşüm ve AKP'nin devletin baskı aygıtlarına ideolojik olarak nüfuz etme çabası somut bir görünüm kazanacak hem de DBA'ların bu dönüşümle birlikte yaratılmak istenen yeni ulusal kimliğin inşası noktasında nasıl bir işlev üstlendikleri de ortaya konmuş olacaktır.

3.2.1. 2002'den 2016'ya Ordu Aygıtı

Çalışmanın ikinci bölümünde, Cumhuriyet döneminde orduya yüklenen rejimi koruma rolünün yanı sıra kurucu ideolojiyi de koruma ve yayma rolü yüklendiğinden ve bu rolle bağlantılı olarak ulusal kimliğin inşasında aracı bir kurum olarak görülen ordunun çağdaşlama doğrultusunda işlev gören bir eğitim yuvası olarak tasarlandığından söz edilmiştir. Yine ikinci bölüm boyunca ele alınan ve her biri Türkiye'deki ulusal kimlik inşasına yönelik politikalar için de kritik dönüm noktalarını temsil eden ordunun yönetime müdahaleleri (1960, 1971, 1980 ve 1997 gibi) de orduya biçilen bu koruyuculuk görevinin yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki;

''Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ulus-devletin oluşum aşamasında oynadığı büyük rol, ordunun devletin en önemli unsuru değil, adeta kendisi olduğu yönündeki inancı beslemiştir. Aynı zamanda TSK bu süreçte çağdaşlaşmaya karşı direnen iç

güçlere karşı mücadelenin de önderliğini üstlenmiştir'' (Cansever ve Kiriş, 2015: 369).

Ordunun üstlendiği bu görevden en olumsuz etkilenenlerin ise belki de başında, ordunun, eylemlerini çoğunlukla laiklik ilkesine ve cumhuriyetin değerlerine karşı bir başkaldırı olarak değerlendirdiği *''siyasal İslamcıların''* (genel itibariyle İslamcı ideolojinin) geldiği söylenebilir (Yıldız, 2010: 64-66). Her ne kadar çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı gibi ordunun sahip olduğu Kemalizm yorumu da yıllar içinde bir takım değişimler gösterse ve özellikle 1980 Darbesi dini ulusal kimliğin içinde konumlandıracak şekilde bir ulusal kimlik inşası politikasını desteklese de, bu politika dindarlık ile sınırlandırılmış ve dincilik temelinde yükselen hareketler (özellikle 90'lı yıllarda) irtica ile mücadele kapsamında engellenmiştir. AKP, kuruluşundan itibaren Milli Görüş hareketinin devamı niteliğinde olmadığını iddia etmesine ve kendisini *''muhafazakâr demokrat''* olarak tanımlamasına karşın, partinin yönetici kadrolarının çoğunlukla Milli Görüş içinden gelen isimler olması ve bu isimlerin geçmiş açıklamaları[67] siyasal İslamcı bir parti olarak görülmelerine neden olmuş (Yıldız, 2010: 110), bu durum ise ordunun büyük bir kesiminin AKP'yi Cumhuriyete ve kurucu değerlerine düşman olarak nitelendirmesine neden olmuştur (Akça, 2018a: 62).[68] Bu durum, sonraki süreçte hükümet ve ordu arasında bir güç mücadelesine neden olacak ve her iki baskı aygıtı da birbirine üstünlük kurarak sahip oldukları ideolojiyi ulusal kimlik üzerinde hakim kılmaya çalışacaklardır. AKP'nin iktidardaki ilk yıllarında ise güç mücadelesi önemli ölçüde ordu lehine sonuçlanacak ve aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere hükümetin bazı girişimleri ordunun kurumsal olan ve olmayan mekanizmaları aracılığıyla engellenecektir.

[67] Örneğin Erdoğan'ın *''Atatürkçü olmadığımızı her zaman söylüyoruz'', ''Bir kişi hem laik hem Müslüman olamaz'', ''Laikliğin yıkılacağını söylüyorlar. Millet isterse tabi ki yıkılır.''* vb. söylemleri konuya örnek teşkil etmektedir (Yıldız, 2010: 111).

[68] Emekli Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ da, AKP iktidarı ile ordu arasında karşılıklı bir güven problemi olduğunu belirtmiştir (Başbuğ, 2019: 213).

Tablo 5. AKP İktidarının Bazı Politikalarına Ordu'nun Kurumsal Olmayan Mekanizmalarla Gerçekleştirdiği Müdahaleler

Yıl	Hükümetin Girişimi	Ordunun Tepkisi	Sonuç
2003	Dışişleri Bakanlığı tarafından Büyükelçiliklere yurtdışındaki bazı organizasyonların (Milli Görüş Teşkilatları ve Fetullahçı okullar gibi) desteklenmesine yönelik genelgeler gönderilmesi.	Genelkurmay Başkanı (Hilmi Özkök) tarafından konuyla ilgili açıklama yapılmıştır.	Hükümet ordunun tepkisi üzerine geri adım atarak genelgeleri askıya almıştır.
2003	YÖK İle İlgili Hazırlanan Yasa Tasarısı	Genelkurmay Başkanı (Hilmi Özkök) YÖK Başkanını ziyaret etmiş ve Kara Kuvvetleri Komutanı (Aytaç Yalman) bazı rektörler ile bir araya gelmiş ardından tasarı hakkında Genelkurmay Başkanlığı tarafından konuyla ilgili bir açıklama yapılmıştır.	Hükümet ordunun tepkisi üzerine geri adım atarak yasa tasarısını askıya almıştır.

2007	Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Ordunun Cumhurbaşkanlığına aday gösterilen Abdullah Gül isminden memnun olmaması üzerine seçimin ilk turunun gerçekleştiği gece Genelkurmayın resmi sitesinden bir bildiri yayınlanmıştır (27 Nisan Muhtırası).	Bu bildiri sonrasında Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunu 367 çoğunluğunu sağlamadığı gerekçesiyle iptal etmiştir (Bu daha önce görülmüş bir uygulama değildir).

Kaynak: Yıldız, U. B. (2010); ‘‘Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Sivil – Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Çalışmaları Programı Doktora Tezi, İzmir. (Tezin 138-164. sayfaları arasında yer alan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır)

AKP ise bu güç mücadelesi sürecinde Türkiye’de 1980 Darbesi’nden sonraki süreçte siyasetin iyiden iyiye askerin hâkimiyetine girmesinin sivil alanda yarattığı olumsuz etkiden yararlanmış ve bu hakimiyeti sivil alan lehine genişletme ve demokratikleşme vaadi ile kendisine ivme kazandırmıştır (Akça, 2018a: 60-61). AKP’nin bu dönemde ordu üzerinde giriştiği hâkimiyet mücadelesinin görünürdeki gerekçesi AB üyeliği için gerekli şartları sağlama mecburiyeti olmuştur (Önder ve Zengin, 2018: 143). Süreç içinde Türkiye’nin AB’ye üyeliği için TSK’nın yapısal değişimler geçirmesi gerektiği sıkça gündeme getirilmiş ve üyelik görüşmeleri süresince AB’nin demokratik standartlarının sağlanabilmesi için asker-sivil ilişkilerini

yeniden ele alması gerektiği sıkça vurgulanmıştır (Cizre ve Walker, 2010: 91-92).[69] Bu öne sürülen gerekçeler doğrultusunda MGK'da yapılan değişiklikler, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kaldırılması, İç Hizmet Kanunu ve İç Hizmet Yönetmeliği'nde yapılan düzenlemeler vb. ile ordunun etki alanını sınırlandırmaya yönelik adımlar atılmıştır (Yıldız, 2010: 66-80). Bu süreçte özellikle MGK'nın yapısı, görev ve yetki alanları üzerinde pek çok değişiklik yapılmıştır.[70] 90'lı yıllarda ordunun hükümeti MGK üzerinden kontrol etmeye çalışması ve bunun bir sonucu olarak yaşanan *''28 Şubat''* sürecini (Cansever ve Kiriş, 2015: 371) AKP'li isimlerin (RP çatısı altında) doğrudan tecrübe ettikleri düşünüldüğünde, AKP'nin ordu ile olan güç mücadelesine neden MGK üzerinden başladığını anlamak kolaylaşacaktır. Yine 2005 yılında Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yapılan değişiklikle kaldırılan ''*bütçe dışı fon''* kullanımı, o dönemde bu fonu en çok kullanan orduya ekonomik açıdan yapılan bir kısıtlama olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu kısıtlama Sayıştay Kanunu'nda yapılan değişiklik ile birlikte ordunun mallarının denetime tabi tutulmaya başlandığı (Önder ve Zengin, 2018: 136-137) da göz önüne alındığında yoğun bir göz hapsi olarak değerlendirilebilir. Bu düzenlemelerle AKP, ordunun siyasal alanda kurduğu etkiyi sınırlandırmaya yönelik adımlar atmıştır. Bu durum aynı zamanda AKP'nin ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarını sınırlandırabilecek olan bir güç odağının geriletilmesi olarak okunmalıdır.

Ordunun söz konusu değişikliklere karşı tepkisi ise değişikliklerin AB uyum süreci içerisinde gösterilmesi ve ordunun benimsediği modernleşme ve batılılaşma hedefleriyle doğru orantılı olarak görülen AB üyeliğine karşıymış görüntüsü çizilmek istenmemesinden dolayı sınırlı olmuştur. Ancak 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı

[69] Özünde AKP iktidara gelmeden önce ordunun siyasetten uzaklaştırılmasına yönelik çalışmalar Avrupa Birliği üyeliğine yönelik ilerleme raporları doğrultusunda başlamış durumdaydı. MGK'nın üye sayısının siviller lehine genişletilmesi, MGK kararlarının tavsiye statüsüne düşürülmesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) sivil bir yapıya büründürülmesi gibi düzenlemeler DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde hayata geçirilmiştir (Yıldız, 2010: 89-90). Böylece yapılan düzenlemeler bir güç mücadelesinin ötesinde önceden başlamış bir reformun devam ettirilmesi olarak sunulabilmiştir.

[70] MGK Genel Sekreterliği tarafından RTÜK üyeliğine aday gösterilmesi uygulamasına son verilmesi ve Genel Sekreterin Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkartılması, Türkçe dışında eğitimi verilecek diller üzerinde MGK'nın görüşünün alınması zorunluluğun kaldırılması ve MGK'nın toplanma aralığının uzatılması gibi düzenlemeler buna örnektir (Önder ve Zengin, 2018: 136-140). 2011 yılında MGK oturma düzeninde dahi değişikliğe gidilmiş ve asker- sivil karşılıklı oturma düzenine son verilerek karışık bir oturma düzenine geçilmiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı ve Başbakanın yan yana oturması uygulamasına da son verilmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 379).

krizi ise iki taraf adına da bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihe kadar kritik noktalarda ordu karşısında geri adım atan hükümet, 2007 yılında yaşanan 'Cumhurbaşkanlığı Krizi' sonrasında geri adım atmayarak bildiriyi sert bir dille eleştirmiş ve erken seçim kararı almıştır (Yıldız, 2010: 136, 157-164). Bu yıldan sonra, ordunun siyasal alana etkisini ortandan kaldırabilmek için onun kurumsal mekanizmaları üzerinde yapılan düzenlemelerin yeterli olmadığı kanaatine varıldığı, ordunun kurumsal olmayan mekanizmalarına ve halk gözündeki imajına yönelik gerçekleştirilen müdahalelerden anlaşılacaktır. Burada bahsedilen temel şey, ordunun halkın gözündeki imajının yeniden çizilmesi ve orduya yüklenilen ''sistemin koruyuculuğu'' rolünün yeniden şekillendirilmesidir. Kısacası bundan sonraki dönemde toplumun kolektif belleğinde yer alan ordu imajının yeniden inşa edilmesinin amaçlandığı da söylenebilir.

Bu dönemde AKP'nin yanı sıra ordunun siyasal alandaki etkinliğinin kırılmasını arzulayan bir diğer odak ise ABD olmuştur. Daha önce detaylarına yer verilen ABD'nin Ortadoğu'da siyasal ve toplumsal bir dönüşümü arzulayan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)'ni hayata geçirmeye yönelik girişimleri, BOP'un önünde önünde engel teşkil ettiği düşünülen orduya karşı olumsuz bir tavır takınılmasına neden olmuştur (Manisalı, 2008: 98-113). Başbuğ (2019: 13-14), AKP'nin 2002 genel seçimlerinden iktidar olarak çıkmasından sonra, ABD Ankara Büyükelçiliği ile Washington arasında bir yazışma gerçekleştiğini ve bu yazışmada ABD'nin bölgeyle ilgili planlarını gerçekleştirmesinin önündeki engel olarak TSK'nın gösterildiğini belirtir. Bu hedef göstermeyi ise ABD'nin Irak politikasının Türkiye'nin PKK'ya yönelik tutumu ile doğrudan ilgili olmasına ve TSK'nın ABD'nin Türkiye'ye PKK ile olan mücadelede dayattığı ''siyasi çözüm'' reçetesine yanaşmamasına bağlamıştır. AKP hükümetleri döneminde 2012 yılında MİT Müsteşarı'nın PKK Lideri Öcalan ile görüşmesinden başlayarak 2015'e kadar devam eden *''barış süreci''* (ya da *''çözüm süreci''*) boyunca bir anlamda PKK'ya yönelik askeri operasyonların durdurulması (Odatv, 11.08.2015) ise ABD'nin PKK'ya yönelik siyasi çözüm düşüncesinin hayata geçirilmeye çalışıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Böylece ordunun siyasal alandaki etkinliğinin kırılmasına yönelik sürecin ABD tarafından da desteklendiği sonucuna varılabilir.

AKP'nin ve ABD'nin ayrı ayrı arzuladıkları kimlik inşasına yönelik politikalarına engel teşkil eden orduya yönelik güç mücadelesinde bir diğer aktör ise Fetullahçılar[71] olmuştur. 1970'li yıllardan itibaren yapılanmaya başlayan ve Türkiye'yi bir *''şeriat devleti''*ne dönüştürmek isteyen bu dini temelli tarikatın karşısındaki en büyük engellerden biri (özellikle irtica ile mücadelenin merkeze alınmasından sonra) ordu olmuştur (Başbuğ, 2019: 24-25). Ancak ABD ise Ortadoğu'ya yönelik politikalarını gerçekleştirebilmek için bölgedeki Müslümanlar arasında yaptığı sınıflandırma sonucunda desteklenmesi gerektiğine kanaat getirilen modernistler (ılımlı İslamcılar) arasında yer verdiği Fetullahçıların lideri Gülen'i, kaleme aldığı yazılarda çeşitliliği ve şiddet karşıtlığını savunduğu ve bu yönüyle de gençler arasında popülerlik kazanan bir isim olduğu şeklinde överek desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Benard, 2003: 37-38). Buradan anlaşılmaktadır ki Fetullahçılar, 2000'li yıllar itibariyle ABD için Ortadoğu'da girişilecek ''ılımlı İslam'' temalı kimlik inşasında etkili olabilecek bir aktör olarak görülmüştür.

Uzun yıllardır siyasette etkinlik kurma amacında olan ve Özal sonrasında sahip olduğu oy potansiyeli nedeniyle pek çok farklı siyasi yelpazeden yoğun ilgi görerek bu amacına büyük oranda ulaşan Fetullahçılar ise bu döneme kadar zaten devletin bürokratik kadrolarında büyük bir güce sahip olmuş durumdadır. Fetullahçıların bürokratik alandaki sahip olduğu bu güç ise ordu ile güç mücadelesindeki iktidarın da ilgisini çekmiş ve 2007 yılında yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimindeki kriz ile bu yakınlaşma yüksek düzeylere ulaşmıştır (Başbuğ, 2019: 29-30). Fetullahçıların lideri Gülen, ordu tarafından önünün kesileceğini düşünmesinden dolayı kuruluşunun ilk yıllarında AKP'yi desteklemekten geri durmuştur. Ancak AKP'nin seçimlerde üst üste elde ettiği başarılar sonrasında Fetullahçı bazı isimler partiye dâhil olmaya ve parti içine aktif rol üstlenmeye başlamışlar, kendileri için de büyük bir tehdit teşkil eden

[71] 1970'li yıllarda Fetullah Gülen isimli bir vaizin etrafında toplanan ve bazı iş adamları tarafından da gördüğü destekle etkisini genişleterek Gülen Cemaati adını alan dini yapılanma, açtığı öğrenci evleri, yurtlar ve okullar ile etki alınını giderek genişletmiş, 1996 yılında kurulan *''Asya Finans''* ile etkisini ekonomi alanına taşımıştır (Başbuğ, 2019: 29-30). 17-25 Aralık süreci (süreçle ilgili bilgiye daha sonra yer verilecektir) sonrasında ilk defa Şubat 2015'te söz konusu yapılanma için ''Fetullahçı Terör Örgütü'' (FETÖ) ifadesi kullanılmış ve daha sonra Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan iddianamede de bu ifadeye yer verilmiştir. Ergenekon Davası (ilerde değinilecektir) ile ilgili gizli tanıkların yargılandığı davanın karar gerekçesinde ''FETÖ'' silahlı terör örgütü olarak ilk kez bir mahkeme kararında yer almıştır (AA, 14.07.2017). Çalışmada ise farklı zamanlarda farklı şekillerde isimlendirilen bu yapılanmayı ifade etmek için 'Fetullahçılar' ifadesi kullanılacaktır.

orduya karşı böyle bir çıkar ittifakını bulunmaz bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ordunun siyasal alanda sahip olduğu gücü kaybetmemek için gösterdiği yoğun çaba ise Fetullahçılar ile temasın artmasına neden olmuştur. Bu süreçte AKP'nin politikalarına karşı direnen ordu mensuplarının tasfiyesi için Fetullahçıların çeşitli kurumlarda sahip olduğu güç de devreye girmiştir. Ergenekon ve Balyoz davaları bu sürecin bir ürünü olarak ortaya çıkmış, çeşitli yollarla gerçekleştirilen tasfiyeler aynı zamanda Fetullahçıların yanında olmayan bütün isimlere karşı yürütülen büyük bir cadı avına dönüştürülmüştür (Erdoğan, 2016: 117, 161-165).[72] [73] Zira PKK ile siyasi çözüme yanaşmayan ve bu nedenle ABD'nin hedefi haline gelen ordu, ABD'nin söz konusu *''ılımlı İslam''* politikasına da sıcak bakmadığını 2004'te dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı İlker Başbuğ'un ABD'de bulunduğu sırada gazetecilerin *''ılımlı İslam''* hakkındaki görüşlerini sorması üzerine, ılımlı İslam devleti ve laikliğin aynı ortamda barınamayacağı yönünde sarf ettiği ifadelerle açıklamış (Başbuğ, 2019: 60), böylece bu kimlik inşasının aracısı olarak gördüklerini belirttikleri Fetullahçılara da karşıt bir tavır takınacağının sinyallerini vermiştir. Bu durum da Fetullahçıların orduyu neden hedef aldıklarının anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Bundan sonraki süreçte daha çok ordunun toplumun kolektif hafızasında yer alan ''koruyuculuk'' imajını ortadan kaldırmaya ve toplumun orduyu bir tehdit olarak algılamasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu amaca uygun olarak ordunun terörle mücadelede yetersiz kaldığı şeklinde bir imaj yaratılmaya çalışılmış, Ergenekon ve Balyoz gibi komplo davalarla ordunun halkın gözünde bir *''suç yuvası''* olarak damgalanması amaçlanmıştır

[72] 2020 yılında AKP Tanıtım ve Medya Başkan Yardımcısı Emre Cemil Ayvalı'nın katıldığı CNNTürk canlı yayınındaki; *''Eğer ki AK Parti FETÖ'yle bürokraside geçmişte kol kolaydı diyorsanız… Bunu farklı darbecileri tasfiye etmek için yaptı. Çünkü eski devlet düzeninde atama düzeni şöyleydi: 2002'de ben iktidara gelmişim, sene 2007-2008. Benim 1 müsteşar atamam için bu adamın genel müdür olarak 12 yılı doldurması lazım. Ben sanki kendi kadrolarımla geldim de, çok muktedirdim de böyle bir fanteziye mi girdim? Bir tarafta darbeci Kemalist gelenek vardı, bir tarafta FETÖ vardı. Bunları birbirine kırdırmak suretiyle yol almak mecburiyetinde kaldım. Mesele budur.''* (Yeniçağ, 11.06.2020) şeklindeki ifadeleri de o dönemdeki durumu (partili bir ismin) ortaya koyması anlamında oldukça önemlidir.

[73] Ayrıca Fetullahçılar özellikle sahip oldukları eğitim kurumları aracılığıyla da AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasının önemli bir aktörü olmuştur. Öğretimsel aygıtların inceleneceği bölümlerde bu konuya ayrıca yer verilecektir.

(Başbuğ, 2019: 149-201).[74] [75] Bu tarz komplo davalar ve operasyonlar ile TSK üzerinde girişilen itibarsızlaştırma hareketi ABD'nin de ''ılımlı İslam'' projesi için ihtiyaç duyduğu uygun zemini yaratmıştır (Ölçekçi, 2018: 444-451). 27 Nisan 2009 tarihinde asker ve sivil mahkemelerin yetkileriyle ilgili tartışmalar sürerken AKP milletvekillerinin TBMM'ye verdiği TCK ve ilgili kanunlarda değişiklik yapılması ile ilgili yasa tasarısı Ergenekon davasının ve Fetullahçıların devlet içindeki yapılanmasının hız kazanmasına neden olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül söz konusu değişikliklerin AB üyelik süreci kapsamında yapıldığı yönünde bir açıklama yapmıştır (Demirağ, 2015: 140-143).

Orduya yönelik çok odaklı bu güç mücadelesinde özellikle Fetullahçılarla ilişkili çok sayıda yazılı ve görsel medya kuruluşu da oldukça yoğun bir mesai harcamıştır. 2007'de Ümraniye'de gömülü olarak bulunan silahlar sonrasında başlayan Ergenekon davasında pek çok asker hükümeti devirme maksadıyla darbe yapma ve silahlı terör örgütü kurma gibi iddialar ile suçlanmış ve bu davaya ilişkin haberler Fetullahçıların himayesindeki medya kuruluşlarında büyük yer bulmuştur. Bu süreçte çeşitli çevrelerin *''askeri vesayetin''* son bulacağı yönünde belirttiği görüşlerin arkasına saklanılarak adeta ordu içerisinde gerçekleştirilen tasfiyeler hakkında söz konusu medya kuruluşları aracılığıyla olumlu bir hava yaratılmaya çalışılmış ve yaratılan ortamdan istifade edilerek Fetullahçılar orduya daha fazla nüfuz etme gücünü elde etmiştir. Böylece hem halkın gözünde orduya karşı olumsuz bir imaj yaratılmış hem de kilit makamlara Fetullahçı isimler yerleşmiştir. Ordunun karşı karşıya kaldığı davalarda söz konusu delillerin ilk önce gazetelerde yer alması daha sonra ise bahsedilen delillerin savcılık ile paylaşılarak yargının harekete geçirilmesi davaların

[74] 2008'de orduya karşı başlatılan davalar, askerin siyasal alana yönelik odağını dağıtan ve kendisini aklama uğraşına girdiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Hatta davalarla ilgili süreçte dönemin Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları da davalara yönelik tepkilerini istifa ederek göstermişlerdir (Yeşiltaş, 2018: 188-189).

[75] Emekli Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ (2019: 214-215), Fetullahçıların orduya karşı giriştiği komploların dönemin iktidarının rızası dahilinde gerçekleştirildiğini iddia etmiş ve iktidarı bu yapılanmanın gelecekte kendilerine karşı da bir komplo girişiminde bulunabilecekleri yönünde uyarmalarına rağmen *''bu tehdidi çok büyütüyorsunuz''* şeklinde cevap aldıklarını belirtmiştir (Başbuğ, 2019: 214-215). 2012 yılında Fetullahçıların devletin içine sızdıkları yönündeki söylemlere karşı dönemin AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik'in *''Cemaat devleti ele geçirmiş, devlete sızmış bunlar kargaları güldürür. Bu paranoyaları bir tarafa bırakalım''* (NTV, 20.02.2012) şeklindeki açıklaması da o dönemde Fetullahçıların iktidar tarafından bir tehdit olarak algılanmadıklarını göstermektedir.

medya aracılığıyla yürütüldüğü dikkat çekici bir sürece neden olmuştur (Ölçekçi, 2018: 443-451; Şık, 2011: 187). O dönemde Fetullahçılara ve hükümete yakın bazı gazetelerin konuyla ilgili attığı manşetlerden bazıları şu şekildedir:

Görsel 2. Sabah Gazetesinin 6 Ağustos 2013 Tarihli Manşeti

Kaynak: T24 (06.05.2016); ‘‘Sabah Gazetesinin Eski Yöneticisinden Ergenekon İtirafı’’, https://t24.com.tr/haber/sabah-gazetesinin-eski-yoneticisinden-ergenekon-itirafi-kullanisli-aptallardan-biri-benim-ergenekonda-zokaya-geldik,339263, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Görsel 3. Fetullahçı Gazetelerin Davalarla İlgili Haber Örnekleri (Soldan Sağa Taraf 12 Haziran 2009, Taraf 20 Ocak 2010, Zaman 6 Ağustos 2013)

Kaynak: Yeni Akit. (01.05.2015); ‘‘Palalel’den Şeytani Plan’’, https://www.yeniakit.com.tr/haber/paralelden-seytani-plan-44729.html, Erişim Tarihi: 26.12.2019; Memleket. (20.01.2010); ‘‘Fatih Cami Cuma günü bombalanacaktı’’, http://www.memleket.com.tr/fatih-cami-cuma-gunu-bombalanacakti-55986h.htm, Erişim Tarihi: 12.12.2019; T24. (22.04.2016); ‘‘Bu Zaman’dan O Zaman’a’’, https://t24.com.tr/haber/bu-zamandan-o-zamana-feto-ergenekonda-hukuk-cinayeti-ve-ihanet-operasyonu-icin-medyayi-da-kullandi,337405 Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Buraya kadar ele alınanlar, AKP iktidarının kendi ideolojisine uygun bir devlet tasarımı ve bu doğrultuda arzuladığı ulusal kimlik inşasının karşısında engel teşkil eden ordunun çeşitli yol ve yöntemlerle (aynı amacı taşıyan başka odakların da kendi çıkarları adına sürece dahil olmasıyla) siyasal alandaki etkinliğinin geriletilmesine çalışıldığını, bunun yanı sıra çeşitli davalar ve bu davalar ile ilgili ortaya atılan (yukarıdaki görsellerde yer alan örneklerdeki gibi ordunun cami bombalayacak, kendi jetini düşürebilecek bir suç örgütü olduğu gibi) iddialarla ordunun toplum nezdindeki güvenilirliğini zedelemeye yönelik bir süreç yaşandığını göstermektedir. Böylece Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana kendisine Cumhuriyet'in ve kurucu değerlerinin koruyuculuğu rolü biçilen ordunun yine bu doğrultuda hareket ederek (son olarak 28 Şubat 1997'de olduğu gibi) Cumhuriyet'in kurucu değerlerine muhalif olarak gördüğü AKP'yi iktidardan uzaklaştırmasının (siyasal alandaki etkisi kısıtlanarak ve bu düşüncedeki isimler çeşitli davalarla ihraç edilerek) önüne geçilmiş ve dolaşıma sokulan iddialarla toplumun orduya duyduğu güven azaltılarak olası bir müdahaleye yönelik orduya verilebilecek toplumsal destek de önceden engellenmek istenmiştir. Ordu ile ilgili buraya kadar ele alınanların ulusal kimlik inşası ile ilgili olan kısmı da tam olarak bu iki durumdur. Zira hem ulusal kimlikte yer alan koruyucu ve güvenilir ordu imajı sarsılmış ve ordu toplum için tehlike arzedebilecek bir kurum olarak kodlanmış hem de AKP'yi antidemokratik yollardan iktidardan uzaklaştırabilecek olan ordunun bu ihtimal büyük orada elinden alınmış ve AKP'nin ulusal kimliğin yeniden inşası için duyduğu iktidar gücünü uzun süre elinde tutabilmesi mümkün hale gelmiştir.

Ordunun siyasal alandaki etkisinin sınırlanması ve imajına yönelik politikaların yanı sıra doğrudan ordu mensubu olacaklar üzerinden ordunun ideolojik açından yeniden tasarlanması noktasında da bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1980 Darbesi sonrasında Fetullahçılar askeri okullar içerisinde yapılanmaya çalışmış hatta konuyla ilgili 136 öğrenci gözaltına alınmış ve Fetullahçılara mensup bir grup öğrenci olduğu fark edilmiş ancak aramalarda silahlı eylem veya yıkıcı-bölücü örgütsel faaliyetlere yönelik deliller olmadığı için bu öğrencilerin *''örgütsel bir amaç''* için hareket ettikleri hukuksal olarak kanıtlanamamıştır. Orduya bu yolla sızma girişiminin istedikleri gibi sonuç vermemesi nedeniyle 1986 yılında içerdeki adamları aracılığıyla

askeri lise sınavının sorularını dışarıya sızdıran Fetullahçılar bu şekilde kendilerinden çok sayıda kişiyi askeri liselere sokmuştur. Ancak askeri okullarda verilen eğitimin etkisiyle bazı öğrencilerin kendilerinden uzaklaşması üzerine sivil liselerden mezun öğrencilerin orduya sokulması yönünde bir çabaya girişmişlerdir. AKP hükümetinin ikinci döneminde ise çeşitli davalarla çok sayıda ordu mensubunun tasfiyesinin haricinde daha önceleri görülmemiş seviyelerde harp okullarına sivil liselerden alımlar yapılmış ve harp okullarına askeri liselerden gelen öğrencilere kötü muameleler yapılarak ayrılmaları yönünde psikolojik baskılar uygulanmıştır (Demirağ, 2015: 38-61, 191-194). Böylece, Fetullahçıların genelde devlet kurumlarına ve konumuz özelinde TSK'ya sızma girişimi AKP iktidarından çok önce başlamış olsa da güçlenerek istediklerini elde etme noktasına en fazla yaklaştıkları dönem AKP dönemi olmuştur. 15 Temmuz sonrasında Genelkurmay tarafından hazırlanan bilirkişi raporunda Fetullahçıların TSK'ya sızma girişimlerinin 1980 öncesine dayandığı belirtilirken 2000-2008 arası *''yerleşme ve yayılma dönemi'',* 2008-2014 arası ise *''TSK'yı tamamen ele geçirme ve örgütten olmayanların tasfiyesi edilmesi''* olarak adlandırılmıştır (Genelkurmay Başkanlığı Bilirkişi Raporu, 2017: 28-29). Rapordaki tespitler de ordu içindeki Fetullahçı yapılanmasının AKP hükümetleri döneminde zirveye ulaştığını göstermektedir.

Buraya kadar ele alınanlardan yola çıkarak, AKP öncesinde ordunun siyasal alandaki etkinliğinin azaltılması yönünde başlayan girişimlerin AKP hükümetleri ile birlikte ordunun Kemalist rejimin koruyucusu imajının ortadan kaldırılması ve yeniden çizilmesine yönelik bir çabaya dönüştüğü söylenebilir. Özellikle Türkiye'de devletin baskı aygıtlarının en önemlilerinden biri olan (ve önemli ölçüde ideolojik bir misyon da yüklenen) ordunun, diğer bir baskı aygıtı olan hükümet tarafından, kendi politikalarını gerçekleştirmesini engelleyen bir unsur olmaktan çıkartılması ve oluşturulmak istenen yeni ulusal kimliğin inşasında rol oynayan bir aygıta dönüştürülmesi amaçlanmıştır. ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ve bu politikaların bir aracısı olarak gördükleri Fetullahçıların kendilerine engel olarak gördükleri orduyu (aslında ordudaki hakim ideolojiyi de denilebilir) sindirme istekleri de doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde bu amaca aracılık etmiştir. 2016 sonrasında ise ordu hem yönetimsel olarak hükümetle daha doğrudan bir ilişki içine sokulacak

hem de İslamcı/muhafazakâr ideolojiye ait bellek unsurlarının dolaşıma sokulması ile ordu din merkezli bir ulusal kimlik inşasının taşıyıcı kurumlarından birisi haline gelecektir.

3.2.2. 2002'den 2016'ya Hükümet Aygıtı

Türk anayasa tarihinde 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de yapılan 1909 değişikliklerinden sonra Meclis-i Mebusan'a verilen yetkiler *''meclis egemenliği/üstünlüğü''* ilkesinin başlangıcı olmuş, bu tarihten sonra parlamenter sistemin olmazsa olmazı bu ilke, hazırlanan anayasalarda ve yapılan değişikliklerde büyük ölçüde korunmuştur (Sevinç, 2017: 23-24). Ancak devam eden süreçte sistem değişikliğine yönelik bazı farklı istek ve talepler de gündeme gelmiş, başkanlık sistemine geçilmesi yönünde bir irade açıklayarak bu isteği bir program dahilinde ortaya koyan ilk siyasal parti ise İslamcı ideolojinin temsilcisi olan Milli Görüş'ün ilk partisi MNP ve devamı olarak kurulan MSP olmuştur. Bu yöndeki söylemler daha sonra Milli Görüş ile sınırlı kalmamış, 1970'lerde Alparaslan Türkeş, 1980'li yıllarda ise Turgut Özal ve Süleyman Demirel de başkanlık sistemine geçilmesi yönünde söylemlerde ve girişimlerde bulunmuşlardır. Bu noktada Türkiye'de sağ ve merkez sağ parti liderlerinin uzun zamandır başkanlık sistemine geçilmesine yönelik bir istek içerisinde olduklarını söylemek mümkündür (Miş ve Sobacı, 2018: 130-136).

AKP de içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinden ve temsil ettiği sağ gelenekten etkilenmiş olacak ki muadili olduğu diğer partiler gibi başkanlık sistemine geçilmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini iktidara geldikten hemen sonra 2003'te İstanbul Milletvekili Burhan Kuzu ile dillendirmiştir. Burhan Kuzu'nun başkanlık sistemine geçilmesi gerektiği yönünde yaptığı açıklamalar sonrasında Erdoğan'da *''başkanlık veya yarı-başkanlık''* sistemine geçilmesini arzu ettiğini katıldığı bir televizyon programında dile getirmiştir. Daha sonra 2004 yılında Burhan Kuzu ve bazı AKP'li milletvekillerinin söylemleri doğrultusunda yeniden gündeme gelen başkanlık sistemi hakkında çeşitli çevrelerden tepkiler gelmesi üzerine Erdoğan *''gündemimizde yok''* ve Bülent Arınç *''parlamenter sistem iyileştirilmeli''* şeklinde yaptıkları açıklamalarla ortamı yumuşatmaya çalışılmışlardır (Gönenç ve Kontacı, 2005: 109-117).

AKP'li isimlerin başkanlık sistemine geçilmesine yönelik arzularını dile getirmelerine karşın partinin 2015 yılındaki genel seçimler için hazırladığı seçim beyannamesine kadar hiçbir seçim beyannamesinde başkanlık sistemi ifadesi kullanılmamıştır. Bu beyannemelerin ortak noktası ise anayasa değişikliği talebi ve bu talebe giderek daha fazla yer ayrılmaya başlanması olmuştur (AKP, 2002; AKP, 2007; AKP; AKP, 2011; AKP, 2015).

AKP'nin hükümetteki etkisini artırması ise 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı makamını da AKP'li bir ismin kazanması ile gerçekleşmiştir. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin sonuna gelmesiyle birlikte AKP'nin cumhurbaşkanlığı için Abdullah Gül ismini aday göstermesi ve sonrasında Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı bildiri[76] ve Abdullah Gül'ün seçimi kazanmasına karşın daha önce görülmemiş bir uygulama olan *''367 kararı''*[77] ile seçimin iptal edilmesi hem iktidar partisi hem de Türkiye adına bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Yaşananlar sonrasında AKP'nin öncülüğünde yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi uygulaması benimsenmiştir. Bu değişiklik parlamenter sistemin sonlandığı ve yarı-başkanlık sistemine doğru bir geçiş yaşandığı yönünde eleştirilere neden olmuştur (Acar ve Çelebi, 2012: 4-5). Her ne kadar söz konusu değişiklik doğrudan bir sistem değişikliğini temsil etmese de, daha sonra ilerde de görüleceği üzere sisteme yönelik yapılan eleştirilerde bu değişiklik de bir argüman olarak kullanılacaktır. Bu nedenle de

[76] Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde yayınlanan bildiride (e-muhtıra olarak da zikredilmektedir) Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili yer alan ifadelerin bir bölümü şu şekildedir: *''Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir''* (Hürriyet, 29.04.2007).

[77] Daha önceki Cumhurbaşkanı seçimlerinde görülmemiş bir şekilde seçimin ilk turunda toplantı yeter sayısının 367 olması gerektiği yönünde Anayasa Mahkemesi'ne yapılan itiraz kabul görmüştür (Acar ve Çelebi, 2012: 21-22). Oysa Sevinç (2017: 81)'e göre, *''Anayasa'nın yorumundan da lafzından da ''ilk turda Cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk tur toplantı yetersayısının 367 olması gerekir''* şeklinde bir sonuca varmak olası değildir.

değişikliğin sistem değişikliğine yönelik bir zemin oluşturduğunu ve ilerde bir sistem değişikliği yaşanabileceğinin sinyallerini verdiğini söylemek mümkündür.

Bu süreçteki esas kritik nokta ise Kemalist ideolojinin 'irtica tehididi'ne karşı *''son kale''* olarak gördüğü Cumhurbaşkanlığı makamının İslamcı/muhafazakâr kökenli bir isme geçmiş olmasıdır. Böylece AKP hem 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanına verdiği geniş yetkileri kendi ideolojisine uygun kullanma imkanını elde etmiş ve devlet imkanlarının kullanımında etkisini artırmış hem de psikolojik bir üstünlük sağlamıştır (Ayan, 2019: 106-110). Ayrıca cumhurbaşkanının seçilmesi sürecinde yaşananların AKP'ye mağduriyet temelli ulusal kimlik inşasına yönelik yeni bir referans noktası kazandırdığı da söylenebilir.

2002 yılından itibaren AKP'nin seçim beyannamelerinde artan oranda yer bulan yeni anayasa konusu 2015 yılına gelindiğinde ise çok farklı bir boyuta ulaşmıştır. 2015 Seçim Beyannamesinde, *''Demokratikleşme ve Yeni Anayasal Sistem''* başlığı altında yaklaşık elli sayfadan oluşan bir bölüm komple bu konuya ayrılmış ve seçim beyannamesinin ilk bölümünü oluşturmuştur. 2015 Genel Seçimi için hazırlanan beyanname, AKP'nin *''başkanlık sistemi''* ifadesine yer veren ilk seçim beyannamesi olmuştur ve AKP'nin Türkiye için öngördüğü yeni sistem başkanlık sistemi olarak tescillenmiştir (AKP: 2015).[78] Ayrıca bu beyannamede yer alan *''...doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve Başbakanın siyasal sistem içindeki yetki ve görev paylaşımı, yeni bir düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır''* (AKP, 2015: 39) şeklindeki ifade, yukarıda değinildiği gibi 2007 yılında yapılan değişikliğin ilerde yapılacak köklü bir değişikliğin hazırlığı mahiyetinde geçekleştirildiğini destekler niteliktedir.

AKP'nin yeni sistem ısrarı ve AKP'li isimlerin sık sık Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığındaki tek partili döneme yönelik eleştirilerinin temelinde ise cumhuriyet reformlarından duyulan rahatsızlık ve parlamenter sistemi ortadan kaldırarak yetkilerin tek elde toplama arzusu yatmaktadır (Kaboğlu, 2017: 20-25). Partinin kuruluşundan bu yana savunduğu yeni anayasa söyleminin zamanla somut bir sistem değişikliğine dönüşmesi ve başkanlık sisteminde yapılan diretmeler nedeniyle

[78] Beyannamede ''Cumhurbaşkanlığı Sistemi'' tarzında bir ifadeye rastlanmamaktadır.

yeni anayasa yapımına yönelik çalışmaların tıkanması, başından beri amacın yeni anayasadan ziyade sistem değişikliği olduğunu göstermektedir. Ayrıca AKP'nin iktidara geldikten sonra çeşitli kişi ve kurumlarla yaşadığı yetki ve değer çatışmalarının da sistem değişikliğine yönelik isteği artırmada etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı makamı ve temsil ettiği değerler ile yaşanılan yoğun çatışmalar ve sistemin diğer aktörleriyle yaşanan sorunların ardından atılan anayasa değişikliğine yönelik adımlar (Gönenç ve Kontacı, 2005: 156-167), AKP'nin devlet iktidarını güçlendirdikçe sistem değişikliğini daha üst perdeden dile getirmeye başladığını göstermektedir.

Buraya kadar yer verilenlerden hareketle, AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllardan beri Türkiye'de yaşanan pek çok sorunun kaynağı olarak gösterdiği 1982 Anayasası'na yönelik eleştirilerinin temelinde sistem değişikliğine yönelik bir arzunun yatmakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye'de yaşanan sorunların bir sistem sorunu olduğu savunulmuş ve bu sorunların aşılması için sistem değişikliğinin kaçınılmaz olduğu her fırsatta vurgulanmıştır. Böylece mevcut sistem geçmişe ait istenmeyen bir 'öteki' olarak kodlanmış ve olumsuzlanmaya çalışılmıştır. Kaboğlu (2017: 93)'nun ifade ettiği gibi Türkiye'de anayasal kültürün zayıf olmasından kaynaklı olarak tüm sorunların mevcut anayasaya yıkılması kolaylaşmıştır.

11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün görev süresinin sona ermesinden sonra, 10 Ağustos 2014'de Türkiye tarihinde doğrudan halk tarafından seçilerek göreve gelen ilk Cumhurbaşkanı unvanını alan R. Tayyip Erdoğan, *''ister kabul edilsin, ister edilmesin, Türkiye'nin yönetim sistemi bu anlamda değişmiştir''* şeklindeki ifadesiyle bir sistem değişikliği vurgusu yapmıştır (BBC, 17.08.2015). Bu ifadeyle mevcut sistem söylemsel olarak 'öteki' olmanın ötesinde 'gayrimeşru' ilan edilmiştir. Gayrimeşru ilan edilen sistemin resmiyette hala yürürlükte olması ise bir takım hukuk dışı uygulamaların yaşanabileceğinin de sinyallerini vermiştir. Erdoğan'ın seçimi kazanmasının ardından 15 Ağustos'ta YSK'nın resmi sonuçları açıklaması sonrasında yaşananlar ise ihlal tartışmalarını gündeme getiren olaylar silsilesinin başlangıcı olmuştur. YSK'nın resmi sonuçları açıklamasına rağmen başbakanlık ve parti başkanlığı görevlerine devam eden Erdoğan'ın bu tutumu anayasaya aykırı olarak nitelendirilmiştir. Erdoğan, mazbatayı alana kadar geçen sürede seçilmiş

Cumhurbaşkanı, Başbakan, Milletvekili ve AKP Genel Başkanı sıfatlarını bir arada üzerinde barındırmıştır (DW, 24.08.2014).

Kuruluşundan sonra girdiği ilk genel seçimlerde (2002) aldığı % 34,3 oyla iktidara gelen AKP, daha sonra girdiği 2007 yılındaki genel seçimlerde % 46,5, 2011'deki genel seçimlerde ise % 49,8 oy oranıyla meclisteki çoğunluğu elde etmiş ve tek başına iktidar olmuş, sadece Haziran 2015'de yapılan genel seçimlerde % 40,9'luk oy oranına karşın tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Kasım 2015'te yeniden seçime gidilmiş ve AKP oyunu % 49,5 çıkartarak yeniden tek başına iktidara gelmiştir (Çarkoğlu, 2018: 116). Bu seçim sonrasında, daha önce 2011'deki genel seçim sonrasında mecliste grubu bulunan partilerin (AKP, CHP, MHP ve BDP) eşit sayıda temsilci göndererek yeni bir anayasa hazırlanması amacıyla kurdukları Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun bazı maddeler üzerinde uzlaşma sağlamasına karşın hükümet sistemine yönelik hiçbir maddede uzlaşamaması ve yoğun tartışmalar nedeniyle 2013'te dağılmasından sonra (Anayasa.tbmm.gov, Sevinç, 2017: 98) yeni anayasa yapımı için tekrar bir girişimde bulunulmuştur. TBMM Başkanı İsmail Kahraman'ın başkanlığında 4 Şubat 2016 tarihinde *''Anayasa Mutabakat Komisyonu''* adıyla yeni bir anayasa uzlaşma komisyonu kurulmuştur. Ancak söz konusu komisyon özellikle AKP'nin başkanlık sistemine geçilmesi yönündeki ısrarı nedeniyle 16 Şubat 2016'da gerçekleştirilen üçüncü toplantıda dağılmıştır (CNNTURK, 04.02.2016, AA, 16.02.2016).

Bu dönemin hukuksal açından bir diğer tartışma konusu ise Erdoğan'ın sistem değişikliği noktasında 2015'teki genel seçimlerle paralel yürüttüğü miting niteliğindeki ''ziyaretler'' olmuştur. Erdoğan'ın meydanlara inerek başkanlık sistemine geçiş için 400 vekil istemesi (Sözcü, 06.02.2015) ve *''gönlümde bir parti var''* (Evrensel, 05.05.2015) tarzında yaptığı açıklamalar, anayasada yer alan ''Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı'' ilkesine aykırı hareket ederek anayasayı ihlal ettiği yönünde eleştirilmiştir. Kaboğlu (2017: 102), anayasanın alenen ihlal edildiği bu gibi uygulamaların *''fiili durum''* şeklinde olumlulaştırılarak topluma kabul ettirilmeye çalışıldığını ve bu durumun daha sonra anayasanın sürece uydurulması şeklinde bir girişime dönüştürüldüğünü ifade etmiştir.

AKP'nin uzun zamandır iktidarı elinde bulundurmasına rağmen arzuladığı sistem değişikliği konusunda yalnız kalması ve değişikliği hayata geçirmek için gerekli çoğunluğa ulaşamaması ve yeni bir anayasa hazırlanması yönünde yapılan girişimlerin ikincisi olan Anayasa Mutabakat Komisyonu'nun da kısa bile denemeyecek bir süre içinde dağılmasıyla birlikte yürütmeye daha fazla güç tanıyan ve böylece arzulanan ulusal kimlik inşasına yönelik ihtiyaç duyulan devlet iktidarını bir anlamda hükümete daha dolaysız bir biçimde kullanabilme imkanı sunacak olan yeni bir sisteme geçilmesine yönelik çalışmalar kısa bir süreliğine sonlanmıştır.

Sonuç olarak, AKP'nin 2002'den 2016'ya kadar geçen süre zarfında Türkiye'de sistem değişikliğine yönelik çabasından hiç vazgeçmediği ve bu yönde yaptığı hukuki düzenlemelerle sistem değişikliğine uygun zemini yaratmaya çalıştığı söylenebilir. Mevcut parlamenter sistemin 'ötekileştirilmesi' ve ardından 'gayrimeşrulaştırılması' ile toplumun genelinde bu sistemin zaten uygulamadan kalkması gereken eski ve bozuk bir düzen olduğu yönünde bir algı yaratılmaya çalışılmıştır. AKP'nin sistem değişikliğindeki ısrarcı tavrının altında devletin yasama ve yargı erklerini de büyük oranda kontrol altına alan güçlü bir yürütme oluşturarak kendi ideolojisini devletin tüm erkleri üzeride hakim kılma ve arzuladığı ulusal kimliğin inşasında elini güçlendirme düşüncesinin yattığını ise 2016'dan sonra yaşananlar açıkça ortaya koyacaktır. 15 Temmuz 2016 gecesi yaşanan darbe girişimi sonrasında süreç yeniden başlatılacak ve arzu edilen değişiklik hayata geçirilecektir. Bu değişiklik sonrasında yürütmeye verilen geniş yetki alanı ile birlikte AKP, devlet iktidarında daha muktedir bir hale gelecek ve arzuladığı din merkezli ulusal kimlik inşasına yönelik adımları daha hızlı bir şekilde atmaya başlayacaktır.

3.2.3. 2002'den 2016'ya Mahkeme Aygıtı

Türkiye Cumhuriyeti, anayasasının ikinci maddesinde yer alan ifadeye göre *''...demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir''*. Hukuk devleti ilkesinin işletilebilmesi noktasında ise öncelikle yargının yürütmeyi etkin bir şekilde denetleyebilmesi, yani yargının bağımsız bir şekilde işletilebilmesi gerekmektedir (Özen, 2010: 31-34). Daha önce de değinildiği gibi özellikle 1961 Anayasası da

mahkemelerin bağımsızlığını sağlayabilmek adına hakimlerin azledilemeyeceği, kendileri istemedikleri takdirde (kanunda belirlenen yasal sürenin sonuna kadar) emekli edilemeyecekleri ve maaş garantisi verilmesi gibi düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Yine 1982 Anayasası'nda da 1961'de sağlanan şartlar büyük ölçüde korunmuştur. 1982 Anayasası'nda dikkat çeken en önemli noktalardan biri ise hakimlerin idari denetiminin Adalet Bakanlığına verilmiş olması ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üyelerinin belirlenmesinde yürütmeye verilen aktif rol olmuştur (Özkorkut, 2008: 230-238). Bu yargı karşısında yürütmeyi güçlendiren bir düzenlemedir ve HSYK üyelerinin belirlenmesinde yürütmeye verilen bu güçlü rol ise Türkiye'de her dönemde yargıya müdahale etme noktasında bir araç olarak kullanılmıştır. HSYK'nın hâkim ve savcılar üzerinde sahip olduğu atama, terfi, tayin, ihraç gibi geniş yetkiler düşünüldüğünde kurulun üyelerini belirleme gücünün kimde olduğu oldukça önemli bir hale gelmektedir. Çünkü mesleki güvencelerini sağlama adına hâkim ve savcılar, bu yetkileri elinde bulunduran kurula hâkim olan ideolojiye ters düşecek kararlar almaktan kaçınarak çoğunluğun ideolojisine uygun bir şekilde siyasi beklentilere göre hareket etmeye itilirler. 1980'deki askeri darbe sonrasında da yargıda Kemalist ideolojinin üstün kılınması noktasında HSYK ile ilgili bazı düzenlemelere yer verilirken, 2010, 2014 ve sonrasında 2017 yıllarında ise yargıda İslamcı/muhafazakar ideolojiyi hakim kılmaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Gümüş, 2016: 63-68). Kısacası, Türkiye'de HSYK, yürütmenin yargıyı kontrol etme arzusunun mücadele alanı olmuş ve bu nedenle HSYK'da yapılan değişimler mahkemelerle ilgili yaşanan dönüşümü analiz edebilme noktasında önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Bunun yanı sıra Türkiye'de Anayasa Mahkemesi de siyasal kurumlar arasındaki denge mekanizması rolünü üstlenmiş ve bu rolüyle iktidarın sahip olduğu gücü kötüye kullanması noktasında frenleme görevi görmüştür (Aydemir ve Gezgüç, 2013: 143). Ancak siyasal iktidarların yetki alanlarına müdahale olarak değerlendirdiği bu durum yürütme ve yargı erkler arasında sürekli bir çekişmeye neden olmuştur.[79] Özellikle

[79] Örneğin 1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi'nin, anayasada yer alan Cumhuriyet rejiminin değiştirilemeyeceği yönündeki hükmü gerekçe göstererek, anayasa değişikliklerine yönelik verdiği iptal kararlarının önüne geçebilmek amacıyla 1971 yılındaki değişiklik ile anayasa değişikliklerine yönelik incelemenin sadece şekil bakımından yapılabileceği hükmü getirilmiştir. Ancak

Anayasa Mahkemesi'nin yasama ve yürütme erkleri ile arasındaki gerilimin sebeplerinden birisini de siyasal partilerin kapatılması konusu oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanı sonrasında sürekli olarak gündemi meşgul eden bir konu olan siyasal partilerin kapatılması, gündemdeki yerini uzun yıllar boyunca korumuştur. Özellikle 1960 sonrasında siyasal parti kapatma davalarının yetkili mercii olarak Anayasa Mahkemesi, yargının diğer erkler üzerindeki baskılayıcı gücünün en önemli örneklerini vermiştir. Anayasa Mahkemesi, her türlü bölücülük faaliyeti (vatana ve/veya millete karşı) ve laiklik ilkesine muhalif girişimler olmak üzere iki temel gerekçe üzerinden çok sayıda siyasal partinin kapatılmasına karar vermiştir (Kahraman ve Çalışkan, 2007: 125-128). Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin yasama ve yürütme ile ilgili bu sürtüşmesinin temelinde, Cumhuriyetin kurucu ilkelerini korumaya yönelik tavır yatmaktadır. Özellikle üniter devlet ve laiklik ilkelerine karşı korumacı tavır, yargının sadece kişisel hak ve özgürlükler alanındaki öneminin yanı sıra, ideolojik bir aktör olarak da rol oynadığının göstergesi niteliğindedir (Özbudun, 2007: 264-265).[80] Böylece Türkiye'de çeşitli sebeplerden dolayı yargı ve diğer erkler arasında yaşanan sürtüşmenin temelde HSYK ve Anayasa Mahkemesi üzerinden şekillendiği söylenebilir.

2002'den sonra AKP hükümetleri döneminde de söz konusu sürtüşmeler devam etmiş, hükümet yargı üzerinde gücünü artırmaya yönelik adımlar atmıştır. Öyle ki, AKP'nin kurucu kadrosunun büyük bir çoğunluğunu ''Milli Görüş'' geleneği içinde yetişen isimlerin oluşturuyor olması ve bu geleneğe ait geçmişte kurulan (MNP, MSP, RP ve FP) bütün partilerin (en son kurulan Saadet Partisi hariç) laiklik ilkesine aykırı söylem ve eylemleri gerekçesiyle kapatıldığı (Haberturk, 15.03.2008) göz önüne alındığında bu çabanın nedeni daha iyi anlaşılacaktır.

Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyetin değişmezliği ilkesinin aynı zamanda şekil kuralı da olduğunu öne sürerek bu değişiklikten sonra da farklı yıllarda anayasa değişikliklerine yönelik iptal kararları vermiştir. Bu durum ise 1982 Anayasası'nda yapılan bir düzenleme ile şekil yönünden yapılacak incelemeyi daha da açarak sınırlarının belli edilmesi ile sonuçlanmıştır (Özbudun, 2007: 260-261).

[80] 1982 Anayasası'nda 1986'da yapılan düzenleme ile siyasal partilerin kapatılması ile ilgili kanunen belirlenmiş şartlara karşın Anayasa Mahkemesi'nin önce ilgili kanunun iptaline hükmetmesi ve ardından Refah Partisi'ni kapatması bu konuyla ilgili bir örnektir (Özbudun, 2007: 261-262).

AKP, iktidarının ilk yıllarında AB'ye uyum gerekçesiyle iktidar ve muhalefet partilerinin uzlaşısıyla bazı anayasal değişiklikler yapmıştır. 2004 yılında, 1961 Anayasası'nda yapılan 1973 yılındaki değişiklikle kurulmuş olan ve 1982 Anayasası ile varlığını korumaya devam eden Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM), AB'ye uyum süreci doğrultusunda yapılan anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır (Gönenç ve Kontacı, 2005: 118-120).

İktidara yargı karşısında güç kazandıran ilk önemli olay ise 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili alınan kararlar sonrasında yaşananlar olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin Cumhuriyetin kurucu ilkelerini koruyucu bir tavırla daha önce görülmemiş ve uygulanmamış bir karara imza atarak Cumhurbaşkanlığı oylamasına yönelik aldığı iptal kararı bir krize neden olmuştur. Daha önce hükümet başılığı altında ele alınan bu süreç sonrasında iktidar anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi düzenlemesini (halkoylaması ile) hayata geçirmiştir (Özbudun, 2007: 266-267).

İktidar partisi, genel seçim, yerel seçim ve referandum zaferleri ile siyasi alanda arkasına aldığı rüzgarı devlet iktidarını pekiştirmek adına yargıya karşı elini güçlendirmek için de kullanmak istemiştir. Bu amaçla yargıdaki Kemalist ideolojiye yakın kesimi tasfiye ederek İslamcı/muhafazakâr gelenekleri ön plana çıkartacak bir yargı oluşturmak amacıyla hareket eden hükümetin yargıda yaptığı düzenlemeler ise Fetullahçılara alan açılmasına neden olmuştur (Gümüş, 2016: 70-72).[81]

Anayasa Mahkemesi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimi hakkında aldığı kararın yanı sıra, 2008 yılında AKP'ye (geçmişteki İslamcı partiler gibi) *''laikliğe aykırı faaliyetlerin odağı haline gelme''* gerekçesiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından kapatılma davası açılmasının da, kapatılmama kararının sadece bir oy farkla alınması nedeniyle (DW, 14.03.2008; Milliyet, 30.07.2008) iktidar partisinin yargıyı kendisi için hala bir tehlike olarak görmesine ve devlet iktidarını güçlendirmek adına yargıya yönelik düzenlemeler yapmaya teşvik etmesine yol açtığı söylenebilir. Zira daha sonra 2010 yılında anayasada yapılan

[81] Örneğin, 2009 yılında Fetullahçılar ve İsmailağa gibi tarikatlara mensup bazı şahıslar hakkında soruşturmalar yürüten İlhan Cihaner, Ergenekon vb. suçlamalarla tutuklanmıştır (Gümüş, 2016: 70-72).

değişiklikler ile siyasal partilerin kapatılması son derece zorlaştırılmış, neredeyse imkansız hale getirilmiştir. Böylece yargının siyasal partiler ve (kapatılma sorunsalı bulunan iktidar partisinin) üzerindeki etkisi belirli ölçüde kırılmıştır. Anayasa değişiklik teklifinin tek başına iktidar partisi tarafından hazırlanmış olması ise anayasa değişikliklerinde oluşturulması gereken uzlaşı ortamının sağlanmamasından dolayı başından itibaren olumsuz bir nitelik taşımasına neden olmuştur. Yapılan değişiklikler ile yargının bağımsızlığı tehlikeye atılmış, siyasal iktidara ise Cumhuriyetin kurucu ideolojisi ile hesaplaşacak hukuki alan yaratılmıştır (Özen, 2010: 57-65). Gözler (2017: 85-86) de, 2010'daki anayasa değişikliği referandumunda, bu değişikliklerle darbelerle hesaplaşılacağı yönünde yapılan 'evet' propagandalarına ve hatta referandumun tarihinin de 12 Eylül 1980'e nazire yapar şekilde 12 Eylül 2010 olarak belirlenmiş olmasına karşılık değişikliğin ana odak noktasının yargı olduğunun altını çizmiştir.

2010 yılında yapılan değişiklikler incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise yargı organlarının oluşumu ile ilgili olan değişikliklerdir. Yargı organlarının oluşumu atamaya ve/veya seçime göre belirlenmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi söz konusu bu organların gerçekleştirecekleri eylem ve işlemlerinde alacakları kararlar ise kendilerine anayasada verilen görev ve yetkilerinin yanı sıra onları atayan ve/veya seçen aktörlere de bağlıdır. Yani yargı organlarına anayasada verilen yetkileri kullanmakla görevli olan hâkim ve savcıları atayanların/seçenlerin kim olduğu o hâkim ve savcıların alacakları kararlar ile yakından ilgilidir. Örneğin HSYK'nın anayasal görevi hakim ve savcılara yönelik yetkileriyle yargının bağımsızlığını sağlamaktır. Fakat HSYK'nın (ihraç dışında yargı yolunun kapalı olduğu) ihraç, açığa alma, terfi gibi yetkileri, hakim ve savcıların mesleki güvence elde etme kaygısıyla hareket ederek kanundan daha çok HSYK'ya uymasına neden olmaktadır (Gümüş, 2016: 63-68). Bu durumda HSYK'ya seçilecek üyeleri belirleme yetkisinin yargı üzerinde etkinlik sağlama noktasında kilit bir öneme sahip olduğu açıktır. Yukarıda da HSYK'nın bu gücü nedeniyle sürekli olarak iktidarlar tarafından kontrol altına alınmaya çalışıldığına değinilmiştir. 2010 yılında yapılan değişikliklerden en fazla etkilenen yargı organı da bu gerekçelerle HSYK olmuştur. HSYK'nın yapısında 2010 sonrasında yapılan değişiklikler şu şekildedir:

Şema 2. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun 2010 Öncesi ve Sonrasındaki Üye Yapısı

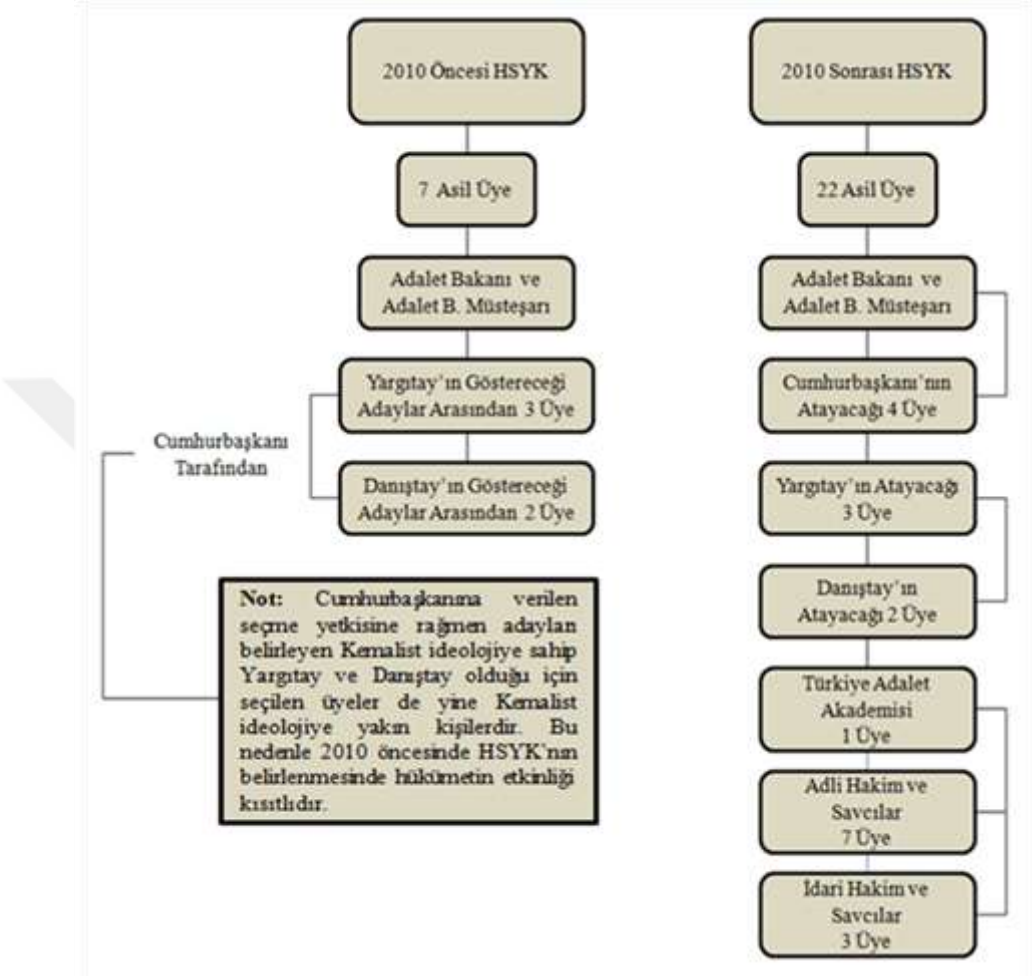

Kaynak: Gümüş, B. (2016); ‘‘Der türkische Hohe Rat für Richter und Staatsanwälte HSYK als politisches Instrument’’, (Edt: Burcu Doğramacı, Yavuz Köse, Kerem Öktem, Tobias Völker) Die Türkei im Spannungsfeld von Kollektivismus und Diversität, Springer Fachmedien Wiesbaden, ss: 63-96. (Kaynakta yer alan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır)

Yukarıda yer verilen şemadan da görüleceği üzere, 2010 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile yargıda hakim olan Kemalist ideolojinin geriletilmesine ve iktidarın ideolojisine uygun bir yapının oluşturulmasına alan açacak şekilde HSYK’nın üye sayısı artırılmış ve üye gönderecek kurumlar çeşitlendirilmiştir. Ancak burada en dikkat çekici husus, yapılan değişiklikler sonrasında yargıda hükümetten ziyade o dönemde hükümete yakın bir tavır takınan ve tehlike olarak görülmeyen

Fetullahçıların etkinliğini artırması olmuştur (Gümüş, 2016: 73, Alkan, 2018: 91). Zaten değişikliğe yönelik oylamaya evet yönünde en büyük desteği verenlerden biri olan Fetullahçıların lideri Gülen'in 2010'daki referandum ile ilgili aşağıdaki ifadeleri de kendileri tarafından oylamaya ne derece önem verdiğini gözler önüne sermektedir:

''...kadınıyla erkeğiyle, çoluğuyla çocuğuyla, dünyanın dört bir yanına dağılmış insanlarıyla, imkân olsa, mezardakileri bile kaldırarak, o referandumda 'Evet' oyu kullandırmak lazım. Mezardakiler bile kalksın, ben zannediyorum ki kalkarlar da, ben zannediyorum ruhları koşar da.'' (T24, 14.04.2017).

Üyelerin durumlarının yanı sıra değişikliklerde HSYK'nın soruşturma için Adalet Bakanı'ndan izin alması gerektiğine yönelik bir düzenleme de yapılmıştır. Ayrıca değişiklikler HSYK üyelerinin kurula tekrar seçilebilmesinin de önünü açmıştır. Adalet Bakanı'ndan alınması gereken izin bağımlılığa, tekrar seçilebilme ihtimali ise tarafsızlığa gölge düşürebilecek uygulamalara sebebiyet verebilecek düzenlemeler olmuş (Özkul, 2016: 252-253) ve bir anlamda hükümetin de yargı üzerindeki etkisi artırılmıştır.

Yapılan değişikliklerin etki alanı ise HSYK ile sınırlı kalmamıştır. Değişikliklerle birlikte (aşağıdaki şemada da görüleceği üzere) üyeleri büyük oranda HSYK tarafından belirlenen Danıştay ve Yargıtay'ın da ilerleyen dönemlerde iktidarın ideolojisine uyumlu bir hale getirilmesine olanak sağlamaya yönelik adım atılmış olmuştur. HSYK'nın büyük oranda tek başına Danıştay ve Yargıtay üyelerini belirleme gücüne sahip olması, Kemalist ideolojiye yakın HSYK üyelerinin atadığı Yargıtay ve Danıştay üyelerinin yerine İslamcı/muhafazakâr ideolojiye sahip hükümete yakın yeni üyelerin ve oluşan boşluğu lehlerine kullanan Fetullahçı isimlerin atanmasının önünü açmıştır. Böylece, Yargıtay aracılığıyla temyiz süreçlerinin ve Danıştay aracılığıyla ise idari davaların yöneten ideolojiye uyumlulaştırılması adına çok önemli bir adım atılmıştır (Gümüş, 2016: 79-80).[82] Zira söz konusu anayasa değişikliği öncesinde Yargıtay, HSYK'daki Kemalist ideolojiye yakın üye çoğunluğuna güvenerek, Yargıtay'ın iş yükündeki artışı gerekçe göstererek

[82] Yargıtay'ın 2010 öncesinde ve sonrasında Ergenekon davası kapsamında tutuklanan Mehmet Haberal'ın itirazı ile ilgili değişen tutumları, yargıdaki değişen yapının uygulamaya yansımasının bir örneğini teşkil etmektedir (Gümüş, 2016: 80).

yeni daireler açılması ve üye sayısının artırılmasını isterken, hükümet ise tam tersi bir çaba içerisinde daire ve üye sayısını azaltmaya yönelik bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Ancak 2010'da yapılan değişiklik sonrasında ise Adalet Bakanlığı, Yargıtay ve Danıştay'ın iş yükünün arttığını bu nedenle yeni üye ve dairelere ihtiyaç olduğunu öne sürmüş, çok kısa süre içinde HSYK tarafından Danıştay'a 51 Yargıtay'a ise 160 yeni üye atanmıştır (Yiğit ve Şahin, 2013: 136-139).[83]

Şema 3. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun Yargıtay ve Danıştay Üzerindeki Belirleyici Etkisi

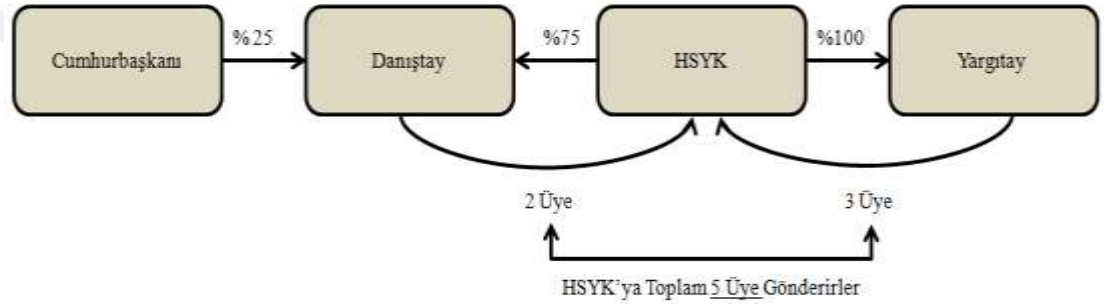

Kaynak: Gümüş, B. (2016); ''Der türkische Hohe Rat für Richter und Staatsanwälte HSYK als politisches Instrument'', (Edt: Burcu Doğramacı, Yavuz Köse, Kerem Öktem, Tobias Völker) Die Türkei im Spannungsfeld von Kollektivismus und Diversität, Springer Fachmedien Wiesbaden, ss: 63-96. (Kaynakta yer alan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır)

Söz konusu bu değişiklikler haricinde Ertekin (2011: 57-66), genel itibariyle Türkiye'de yargıyı idarenin bir uzantısı olarak gören ve bürokratik bir yapıya sokmak isteyen anlayışın bir getirisi olduğunu söylediği Adalet Bakanlığı bünyesinde çalışan (yani bürokrat olan) hakim ve savcıların da yargı üyesi olarak görülmesini sağlayan yasal dayanakla[84] HSYK'ya bürokratların seçilebilmesinin ise, bürokrat adayların

[83] Yiğit ve Şahin (2013: 139-141), 22 kişiden oluşan HSYK'nın, toplam 5053 aday hakkındaki incelemeyi 10 günlük bir süre içerisinde yaparak atamaları gerçekleştirdiğini ve ülkenin çeşitli yerlerinden atanan hakim ve savcıların yeni görevlerine başlamaları için kendilerine verilen 15 günlük mehil müddetine rağmen atamaların belli olmasından yaklaşık yarım gün içerisinde yeni görevlerine hep birlikte başlamalarına da dikkat çekmektedir.

[84] *''Hakim ve savcı olup da Adalet Bakanlığı merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarındaki görevlerde çalışanlar, hakimler ve savcılar hakkındaki hükümlere tabidirler. Bunlar hakimlere ve savcılara ait esaslar dairesinde sınıflandırılır ve derecelendirilirler; hakimlere ve savcılara tanınan her türlü haklardan yararlanırlar. Bu görevlerde geçen süreleri hakimlik ve savcılık mesleğinde geçmiş sayılır''* (Hakimler ve Savcılar Kanunu, 1983: Madde 34).

bürokrat olmayanlara karşı Adalet Bakanlığı'nda çalışıyor olmanın kendilerine sağladığı her türlü avantajı kullanarak rakiplerini elemine etmelerine ve böylece yargıyı bürokratik bir unsur haline getirerek siyasal alana bağlılığını artırdıklarına da dikkat çekmektedir.

2010 yılındaki değişiklikler ile Anayasa Mahkemesi'nin de yapısında bazı değişikliklere gidilmiştir. 1982 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesine üye seçme hakkı tanınmayan TBMM'ye, 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa Mahkemesine üye seçme hakkı tanınmıştır.[85] TBMM'ye verilen bu hak ise etraflıca incelendiğinde sembolik bir anlam ifade etmekten öteye gidememektedir (Taşkın, 2011: 191-193). Şöyle ki, değişikliklerden önce 11 asil ve 4 yedek olmak üzere toplam 15 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi'nde değişikliklerden sonra yedek üye uygulaması kaldırılmış ve üye sayısı 17'ye çıkarılmıştır. Daha önce Cumhurbaşkanına verilmiş olan, Anayasa Mahkemesi'nin tüm üyelerini önerilen adaylar arasından seçme yetkisin yanı sıra 4 üyeyi de doğrudan atama yetkisi verilmiştir. Böylece yürütmenin mahkeme üzerindeki etkisi artırılmıştır. Ayrıca yapılan değişiklikler ile getirilen bir yeni uygulama da TBMM'ye verilen Anayasa Mahkemesi'ne 3 üye seçme yetkisi olmuştur. Ancak meclis bu yetkiyi kullanırken tamamen bağımsız kılınmamıştır. Meclis'in 3 üyenin 2'sini Sayıştay, 1 üyesini ise Baro Başkanları'nın önereceği adaylar arasından seçeceği belirtilmiştir. Bu anlamda meclise verilen yetki sınırlı bir yetki olmakla birlikte asıl dikkat çekici nokta ise meclise önerilecek isimlerin belirlenmesi noktasında karşımıza çıkmaktadır. TBMM'nin Anayasa Mahkemesi'ne üye seçiminde tamamen özgür kılınmamasıyla, yasamanın Anayasa Mahkemesi'ne üye seçeceği görüntüsünün altında mecliste çoğunluğu bulunduran siyasi partiye (bir anlamda yine iktidar partisine) üye seçme imkanı tanınmıştır. Şöyle ki, Plan Bütçe Komisyonu'nun partilerin meclisteki temsilcisi oranında üye bulundurdukları ön seçim komisyonu tarafından belirlenen adayların TBMM Genel Kurulu tarafından seçilerek belirlendiği Sayıştay'ın (başkan ve üyelerinin) bu seçilme yöntemi ile mecliste çoğunluğa sahip iktidar partisine yakın isimlerden oluşacağı açıktır. Meclis böylece iktidara yakın adaylar içerisinden seçim yapmak zorunda bırakılmış

[85] Daha önce 1961 Anayasası'na göre Anayasa Mahkemesi asli üyelerinin 3'te 1'ini TBMM seçerken bu uygulamaya 1982 Anayasası ile son verilmiştir (Taşkın, 2011: 185-186).

olmaktadır. Ayrıca TBMM'nin 3 üyeyi belirlemesinde kullanılacak seçim yöntemi[86] de mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partinin uzlaşmaya gitmeden kendi desteklediği adayı seçmesini kolaylaştırmıştır (Taşkın, 2011: 184-208).

Yapılan değişiklikler sonrasında hem yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı yürütme lehine genişletilen temsil gücüyle iktidarın yararına olacak şekilde kısıtlanmış hem de askeri yargının görev alanında yapılan düzenlemeler ve 12 Eylül askeri darbesini gerçekleştiren isimlere yargı yolunun açılmasıyla (T24, 14.04.2017) adeta ordu ve temsilcisi olduğu değerlerle hesaplaşılmıştır. Öyle ki yargıda yapılan düzenlemeler yaratacağı etki ile adeta bir yeniden yapılanma olarak yorumlanmış ve değişiklikler sonrasında iktidarın yargı üzerinde geniş bir kontrol alanı yaratarak kendi ideolojisinden olmayan yargı mensuplarını ise görevden uzaklaştırabileceği yorumları yapılmıştır (Hakyemez, 2010: 388-389).

Yargıda yapılan değişiklikler sonrasında (ordu ile ilgili bölümde de değinildiği gibi) Ergenekon ve Balyoz davaları gündeme gelmiştir. 2007'de başlatılan Ergenekon ve 2010'da başlatılan Balyoz davaları (Başbuğ, 2019: 14-20) ile Fetullahçılar o dönemde hem kendileri hem de iktidar partisine karşıt bir tavrı benimseyen askerlerin ordudan uzaklaştırılması noktasında elde ettikleri gücü açıkça kullanmışlardır (Erdoğan, 2016: 163-165). Demirkent (2017: 206-210) o dönemde yaşananları, kişinin suçlu olduğuna kanaat getirildikten sonra yargılamanın yapıldığı, suçundan ve soruşturma sürecinden bihaber olarak uzun sürelerce yargılandığı engizisyon mahkemelerine benzetmiştir.

Ancak Fetullahçılar Balyoz davalarının başlamasının üzerinden henüz çok bir zaman geçmeden 2013 yılında yargıda elde ettiği gücü hükümet aleyhine kullanmaya girişmiş ve 17-25 Aralık süreci başlamıştır. AKP iktidarı ve Fetullahçılar arasındaki ilişkinin bozulduğu 17 Aralık 2013'te net bir görünürlük kazanarak iktidar için Kemalizm'in devlet iktidarından geriletilmesinden sonra yeni bir mücadele alanı yaratmıştır. Kamuoyunda 17-25 Aralık olarak bilinen süreçte aralarında AKP'li hükümet üyelerinin yakınlarının da yer aldığı çok sayıda iş adamı, bürokrat ve memur

[86] İlk turda 2/3 çoğunluk aranırken ikinci turda salt çoğunluk aranır. Salt çoğunluğun da sağlanamaması durumunda en fazla oyu alarak üçüncü tura kalan iki aday yarışır ve daha fazla oy alan aday seçilir (Taşkın, 2011: 192-195).

hakkında büyük çaplı bir gözaltı operasyonu gerçekleştirilmiştir (AA, 14.07.2017).[87] Bu gözaltılar muhalefet tarafından AKP'li pek çok bakan ve yakınının da içinde bulunduğu büyük bir yolsuzluk operasyonu olarak görülüp üzerine gidilmediği yönünde eleştirilse de hükümet söz konusu girişimlerin Fetullahçıların devlet içindeki kadroları tarafından kendilerine karşı gerçekleştirilen bir komplo olduğunu savunmuştur (BBC, 16.12.2014). Daha sonra 2014 yılının başında Cumhuriyet Başsavcılığı'nın emriyle Adana'da durdurularak aranan Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'na ait tırlar ise krizin devam ettiğinin göstergeleri olmuştur. Bu gelişmelerden sonra hükümet her alanda Fetullahçılara yönelik önemli bir tasfiye hareketine girişmiştir (AA, 14.07.2017).

Fetullahçıların hükümete karşı bu tarz girişimleri sonrasında Erdoğan'ın 2014'te *''Aldatılıyoruz, aldatıldık ben dahi aldatıldım''* (T24, 27.05.2018) şeklindeki sözleri ise hükümetin böyle bir durumun yaşanacağını tahmin etmediğini ve *''Ne istediniz de alamadınız?''*, *''Bizim zamanımızda büyüdüler düşüncesini reddetmem''* (Milli Gazete, 19.07.2019) gibi açıklamaları ise bu döneme kadar Fetullahçıların hükümet tarafından bir tehlike olarak görülmediğini ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Yargı organları ve polis teşkilatı içindeki geniş yapılanmasını[88] iktidara karşı giriştiği bu savaşımda açıkça kullanan Fetullahçılara iktidar ise yaptığı hukuki düzenlemeler ile cevap vermeye çalışarak kendisine yöneltilen yolsuzluk soruşturmalarını savuşturmaya çalışmıştır (Özbudun, 2015: 46-48).

Bu sürecin ardından AKP iktidarı daha kontrolcü bir hale dönüşecektir. Öyle ki devam eden süreçte 2010 değişikliklerinin Fetullahçılara yargıda güç kazandırdığı ve bu değişikliklerin gerçekleştirilmesinin yanlış olduğu, bu yanlışın giderilmesi için ise yeni bir anayasa değişikliğinin şart olduğu yönünde hükümet kanadından açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların muhalefet kanadından karşılık görmemesi sonrasında ise iktidar, yasamadaki etkinliğini kullanarak yargıda tam etkinlik sağlama çabasına

[87] 17 Aralık'ta gerçekleştirilen operasyonlarda gözaltına alınanlar arasında dönemin bakanlarından Muammer Güler, Zafer Çağlayan ve Erdoğan Bayraktar'ın çocukları, AKP'li Fatih Belediyesi'nin Başkanı, o dönemde AKP Genel Başkan Yardımcısı olan Süleyman Soylu'nun yeğeni, çok sayıda bürokrat ve hükümete yakınlığı ile tanınan pek çok iş adamı (Mesut Pektaş, Ali Ağaoğlu, Reza Zarrab vb.) bulunmaktadır. Daha sonra Başbakan Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan için de gözaltı kararı çıkartılmıştır (AA, 14.07.2017; Şık, 2014: 332).

[88] Polis aygıtının inceleneceği bölümde bu konuya ayrıca değinilecektir.

girişmiştir. 2014 yılı içerisinde iktidarın birbirine yakın tarihlerde çıkarttığı yasalarla yargıdaki etkinliği kendi lehine çevirmeye çalıştığı söylenebilir. 6524 Sayılı Kanun ile hem HSYK içindeki önemli noktalara hükümete yakın isimlerin getirilmesine uygun hukuki zemin yaratılmış hem de 17-25 Aralık sürecinin mimarı olan hakim ve savcıların farklı görevlere atanarak tasfiyeleri sağlanmıştır. Daha sonra çıkartılan 6545 sayılı kanun ile ise Yargıtay'daki etkinliği hükümet lehine çevirmeye yönelik bir girişimde bulunulmuştur. Bu kanun ile yolsuzluk gibi önemli davalara bakacak olan hakimlerin hükümete yakın kişiler olması amaçlanmıştır. 2014 yılında HSYK'daki seçimlerde açıkça hükümetle uyumlu bir çalışma yürütmenin vaadini veren *''Yargıda Birlik Platformu''*nun adaylarının büyük orandaki çoğunluğu ile hükümetin HSYK üzerindeki etkinliği artmıştır. 6572 sayılı kanun ile Yargıtay ve Danıştay'a yeni oda ve üye eklenmesine yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu şekilde yeni atanan hükümete yakın isimlerle buralarda da etkinlik sağlanması amaçlanmıştır (Özbudun, 2015: 46-52). Özünde çıkartılan yasalar aracılığıyla 2014'te AKP'nin yeni bir yargı reformu daha gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu reformlar sonrasında hükümet üyeleri ve yakınları ile ilgili tüm yolsuzluk soruşturmaları kapatılmış, yargıdaki Fetullahçıların etkinliğinde sürdürülen Ergenekon davasının sanıkları ise (bir anlamda Fetullahçılarla mücadelede Kemalist ideolojiye yakın kesimin de desteğini alabilmek adına) beraat ettirilmiştir (Gümüş, 2016: 86-87).[89]

Böylece AKP döneminde yargıda öncelikle Kemalist ideolojinin geriletilmesine yönelik adımlar atılmış ancak bu dönemde hükümete yakın bir tavır sergileyen Fetullahçıların yargıda güçlendiği bir dönem yaşanmıştır. Laik-anti laik çatışmasının önemli ölçüde iktidar lehine sonuçlandığı söylenebilecek olan bu dönemin ardından Fetullahçıların yargıda (ve diğer devlet kurumlarında) elde ettikleri gücü hükümete karşı kullanmaya başlaması sonrasında ise yargıda yeni bir mücadele alanı oluşmuştur. 2014'te yapılan hukuki düzenlemelerle Fetullahçıların tasfiyesine yönelik başlayan süreç, 15 Temmuz 2016 sonrasında (tıpki diğer alanlarda olduğu gibi) hız kazanacaktır.

[89] Dönemin Başbakanı Binali Yıldırım'ın *''Balyoz, Ergenekon'da sapına kadar vardı…''* açıklaması (Yeniçağ, 09.10.2016), özünde hükümetin Ergenekon ve Balyoz davalarına yönelik kabullenici bakışını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Yargıda yaşanan bu güç mücadelesi oldukça önemlidir zira mahkemelerin vereceği kararlar kişilerin ve kurumların meşruiyetlerini belirleme noktasında işlev görmektedirler. Bu ise neyin meşru neyin gayrimeşru olacağını belirleyerek kolektif bellekte edineceği yeri yönlendirme, görünürlüğünü artırma ya da azaltma noktasında ulusal kimliğin içinde ne şekilde yer alacağını belirleme gücünü ifade etmektedir. Ayrıca iktidarlar devamlılıklarını sağlayabilmek için meşruiyetlerini koruyabilmek zorundadırlar.

3.2.4. 2002'den 2016'ya Polis Aygıtı

Günümüz modern devletleri hukukla var olan devletlerdir ve devleti var eden söz konusu hukuk kurallarının ülke sınırları içerisinde uygulanırlığının denetleyicisi konumunda olan polis, kamu düzenini sağlamakla görevlidir. Polisler sahip oldukları görev ve yetkileri itibariyle siyasal rejimlerin algılanış biçimine ve devamlılığına da etki etmektedirler (Derdiman, 2005: 132-134). Bu durum göz önüne alındığında polis teşkilatının siyasal iktidarlar için önemi de daha iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye'de ise AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından 2016'ya kadar emniyet personelinin sayısında sürekli bir artış yaşanmıştır (Öztürk, 2017: 160). Avcı (2010: 235-237), 2000'li yılların başında emniyet güçleri ve ordu için yapılan harcamaların çok büyük boyutlara ulaştığını ve ülkenin gelirinin büyük bir çoğunluğunun iç güvenliği sağlamak için harcandığını ifade eder.[90] Bu durum güvenlik öncelikli bir siyasetin benimsendiğini ve bu doğrultuda ordu ve polis gibi baskı aygıtlarına yapılan yarıtımların artırıldığını göstermektedir.

Bu dönemde yaşanan pek çok toplumsal, askeri, siyasi, ekonomik vb. olay ise dış güçlerin müdahalesi ile gerçekleştirilen komplolar olarak lanse edilmiş ve toplum nezdinde Türkiye'nin içerde ve dışarıda sürekli kuyusunu kazan kişi ve/veya gruplar olduğu yönünde bir algı yaratılmaya çalışılmıştır (T24, 01.12.2018). Bu söylem bir yandan inşa edilmek istenen biz'in ihtiyaç duyduğu muğlak bir öteki yaratırken diğer

[90] Ona göre bunun sebebi birimler arasındaki koordinasyon eksikliğidir. Oysa daha az kaynak ve daha az elemanla daha etkin bir mücadelenin verilebileceğini, ancak bunun için farklı kurumlar arasında işbirliğinin en üst seviyeye çıkartılabilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Avcı, 2010: 235-237).

yandan hem iktidarın güvenlik harcamalarını normalleştirmiş hem de iktidarı yaşananların sorumluluğunu üstlenmekten kurtararak meşruiyetini devam ettirmesini sağlamıştır (Avcı, 2010: 389-391). Ayrıca ülkenin sürekli olarak ‘‘dış güçler’’ tarafından yaratılan sorunlarla mücadele etmek zorunda olduğu yönünde yaratılan algı, sadece meşruiyeti sürdürmek noktasında araçsallaştırılmamış, aynı zamanda polisin yetkilerinin artırılmasında da kullanılan bir argüman olmuştur. Ancak polise verilen yetkilerin artması ile kişisel hak ve özgürlük alanlarının kısıtlanması arasında bulunan ters orantı, rejimlerin demokratik-antidemokratik ayrımında da önemli rol oynamaktadır. Polisin kamu düzenini sağlayabilmesi adına elbette temel haklar üzerinde bazı kısıtlayıcı yetkileri bulunması gerekmektedir ancak polise kamu düzenini sağlamak adına verilen her yeni yetki, insan hakları, temel hak ve özgürlükler alanlarında yeni bir kısıtlama yaratmaktadır (Derdiman, 2005: 132-137).

Bu dönemde yapılan hukuki düzenlemeler (2007 ve 2013 yıllarında yapılan yasal düzenlemeler ve 2015 yılında hazırlanan iç güvenlik paketi) incelendiğinde polisin yetkilerinin sürekli olarak artırıldığı görülmektedir. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda 2007 yılında yapılan değişikliklerle, *‘‘bir suç veya kabahatin işlenmesini önlemek’’* amacıyla polisin kişi ve araçları durdurabileceği hükme bağlanmış ve bu yetkinin kullanımı hakkında *‘‘durdurma yetkisinin kullanılabilmesı için polisin tecrübesine ve içinde bulunulan durumdan edindiği izlenime dayanan makul bir sebebin bulunması gerekir’’* gibi herkesi durdurmaya gerekçe gösterilebilecek ucu açık bir kullanım yetkisine yer verilmiştir. Her ne kadar bu yetki ile ilgili *‘‘...süreklilik arz edecek, fiili durum ve keyfilik oluşturacak şekilde durdurma işlemi yapılamaz.’’* ibaresine yer verilmiş olsa da önceki ifade bu ifadenin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmaktadır (Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, 1934). 2007 yılında yapılan düzenlemede en dikkat çekici nokta ise polisin zor kullanması ile ilgilidir. Yapılan düzenlemede, *‘‘Polis, görevini yaparken direnişle karşılaşması halinde, bu direnişi kırmak amacıyla ve kıracak ölçüde zor kullanmaya yetkilidir’’* ibaresine yer verilmiştir (Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, 1934). Bu ifade bir anlamda polisin kişilere ve olaylara müdahalesinde *‘‘orantılı’’* olma zorunluluğunun olmaması şeklinde yorumlanabilir. Oysa polisin kişilere ve olaylara müdahale ederken kullandığı gücün orantılı olması müdahalenin meşruluğu açısından oldukça önemlidir. Modern devletin

en temel özelliklerinden olan meşru güç kullanma yetkisinin meşruluk düzeyinden çıkmaması için orantılı olarak uygulanması gerekmektedir. Orantılı olarak sadece gerekli hallerde uygulanması gereken güç, aksi halde meşruluğunu yitirmektedir. Türkiye'de özellikle son dönemlerde meydana gelen toplumsal olaylarda yaşanan ölümler, meşru güç kullanımı-aşırı güç kullanımı tartışmalarını alevlendirmiştir. Gaz kullanımındaki yanlış uygulamalar ve toplumsal olaylara müdahalelerde polis kasklarındaki numaraların silinmesi veya kapatılması gibi kanunsuzluklar meşru güç kullanımının ihlal edildiği yönünde yorumlanmıştır (Altuntop, 2015: 875-886). Örneğin 2013'te yaşanan Gezi Parkı Eylemleri'nde polisin orantısız güç kullandığı anlar yaşanmış[91] ve eylemler ülke genelinde büyük bir harekete dönüşmüştür. Resmi açıklamalara göre ülke çapında 79 ilde toplam 2 buçuk milyon insanın katıldığı bir kitle hareketine dönüşen eylemlerde insan hakları derneklerine göre 11 kişi hayatını kaybetmiş ve 8 binden fazla insan yaralanmıştır. Olaylar esnasında bazı vatandaşlar plastik mermilerin bazıları ise gaz kapsüllerinin kendilerine isabet etmesi sonucunda kör veya sakat kalmış veyahut ağır yaralanmıştır. (DW, 30.05.2016).

Türkiye'de 2000'li yıllarda polis teşkilatını incelerken üzerinde durulması gereken konuların en başta gelenlerinden biri ise yine orduda da olduğu gibi Fetullahçılar ve polis teşkilatı içinde kurdukları yapılanma olacaktır. Daha önce de değinildiği gibi bütün devlet kurumlarına sızmayı hedefleyen Fetullahçıların bu sızma girişiminin başında gelen kurumlardan biri de emniyet teşkilatı olmuştur. AKP iktidarı öncesinde Fetullahçıların polis teşkilatı içindeki yapılanmasının yer yer farkına varılmış ve konuya ilişkin raporlar hazırlanmış, bazen de yargı yolu devreye sokulmuştur. Ancak Fetullahçıların bazı siyasal çevrelerle kurduğu yakın ilişkiler mücadeleyi imkânsızlaştırmıştır (Senem, 2011: 8-9). Özellikle ülke genelinde yoğun bir bilgi ağı kurmak ve örgütün takibe aldığı kişi ve kurumlar hakkında adli yolları kullanmak amacıyla Fetullahçılar, İstihbarat Daire Başkanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı gibi başkanlıkları ele geçirmek için yoğun çaba sarf

[91] Erdoğan, 7 Haziran 2013'te yurtdışındaki programının dönüşünde Atatürk Havalimanı'nda yaptığı konuşmasında: *''Kamu malına, insana varıncaya kadar herkese saldıranlara karşı polisimiz görevini yapmıştır. Yeri gelmiş aşırı güç kullanmış olabilir. Onlarla ilgili, başbakan yardımcım da söyledi, içişleri bakanım gereğini yapıyor. Bunlar üzerinden kimsenin de bize saldırmaya hakkı yok.''* ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 07.06.2013).

etmiştir (Avcı, 2010: 433-434). 1999-2001 arasında Ankara Emniyet Müdürü Cevdet Saral ve Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Cumhuriyet Savcısı Nuh Mete Yüksel konuyla ilgili bazı çalışmalar yürütmüşlerdir. DGM C. Savcısı Nuh Mete Yüksel'in Fetullahçılar hakkında ele geçirilen bazı belge ve dokümanlar neticesinde Ankara EGM, EGM İstihbarat Daire Başkanlığı, EGM Terörle Mücadele ve Harekat Daire Başkanlığı'na yazdığı yazı da yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir:

''Ülkemizde Said Nursi tarafından oluşturulan Nurculuk hareketinin bir kolu olarak Fethullah Gülen önderliğinde gelişen ve halk arasında Fethullah Gülen cemaati olarak bilinen hareketin, Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri Anayasamızda belirtilen demokratik-laik yapısını değiştirerek dini esaslara dayalı bir devlet kurmak amacını taşıyan ve bu yolda faaliyette bulunan siyasi ve sosyal amaçlı bir teşekkül haline geldiği ele geçen doküman tetkikinden anlaşılmıştır'' (Senem, 2011: 15).[92]

AKP iktidarının sahip olduğu İslamcı/muhafazakâr ideolojinin tarikatlara yönelik ılımlı ve meşrulaştırıcı tavrı ise 2012-2013 yılına kadar Fetullahçıların her alanda olduğu gibi bu alanda da daha fazla yapılanmasının önünü açmıştır. Öyle ki Avcı (2010: 464-479), 2000'li yıllarda emniyetin Fetullahçılara karşı girişimlerde bulunan kimsenin barınamayacağı bir yapı haline dönüştüğünü belirtmektedir. Fetullahçıların emniyet içindeki yapılanmasından rahatsızlık duyan ve bu yapılanmaya karşı mücadele etmeye çalışan pek çok polisin isimlerinin bazı davalara karıştırılarak bir şekilde görevden alındığını da aktarmaktadır.[93] Fetullahçıların polis ve yargı içindeki yapılanmasını 17-25 Aralık olaylarında hükümete karşı kullanmaya başlaması sonrasında ise hükümet, polis teşkilatının eğitim dahil olmak üzere her aşamasında değişikliklere gidilmesine karar vermiştir. Hükümetin Fetullahçılar ile giriştiği mücadelenin polis teşkilatındaki en önemli yansımaları ise neredeyse bütün kontrolünün Fetullahçılara geçtiği düşünülen polis eğitim kurumlarında görülmüştür ve eğitim kurumlarında köklü değişiklikler yapılmıştır. 2015'de yapılan düzenlemeyle birlikte en alt kademe polis amiri olan komiser yardımcılığı rütbesine erişebilmek için

[92] Ankara Emniyet Müdürü Cevdet Soral'da 1999'da Ankara DGM Cumhuriyet Savcılığına yazdığı yazıda, Fetullahçıların özellikle emniyetin eğitim kurumlarını ele geçirmeye yönelik sistematik bir çaba içinde olduğunu belirtmiş, ayrıca sahip oldukları ekonomik gücü de referans göstererek, Fetullahçıların ilerde ülke için büyük bir tehlike arz edebileceğini ifade etmiştir (Senem, 2011: 25).

[93] Ergenekon, Balyoz vb. orduyu hedef alan davalarda da Fetullahçıların emniyet içerisindeki yapılanması oldukça aktif bir rol oynamıştır (Bkz: Avcı, 2010).

alınması gereken sekiz yıllık eğitim (dört yıl Polis Koleji ve dört yıl Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi olmak üzere) şartı kaldırılmıştır. Fetullahçıların emniyetin eğitim kurumlarında kurduğu yapılanmayı ve bu yapılanmanın oluşturduğu eğitim anlayışını ortadan kaldırmayı amaçlayan bu değişikliklerle Polis Koleji ve Güvenlik Bilimleri Fakültesi kapatılmıştır. Polis amiri ihtiyacını karşılamaya yönelik Polis Amirleri Eğitim Merkezi kurulmuştur. Polis Amirleri Eğitim Merkezi'nde komiser yardımcısı olarak göreve başlayacak bir polis amirinin eğitimi yaklaşık bir yıl sürecek şekilde düzenlenmiştir (Çolak, 2017: 78-82). Böylece kısa sürede polis teşkilatının yeniden yapılandırılmasının da önü açılmıştır.

Özetle, 15 Temmuz 2016'ya kadar geçen süreçte bir yandan polis sayısı ve polisin yetkileri artırılırken diğer yandan ise bunlarla doğrusal olarak emniyetin büteçesinde de bir artış yaşanmış ve güvenliği önceleyen bir siyasi söylem benimsenmiştir. Her alanda genişleyen polis teşkilatı iktidar karşıtı toplumsal olaylarda takındığı sert tavır ile ikitdarın meşruiyetinin korunmasında da önemli bir rol oynamıştır. Ancak polis teşkilatı bu dönemde iktidarla uyumlu bir tavır sergileyen Fetllahçıların kümelendiği bir yapıya dönüşmüştür. 17-25 Aralık sürecinden sonra girişilen tasfiyeler sonrasında ise polis teşkilatı sil baştan tasarlanmaya başlanmış ve bu süreçte iktidarın ideolojisi de oldukça etkili olmuştur. Özellikle 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrasında polis teşkilatında yeni bir döneme geçilecek, Fetullahçılardan boşalan alan kısa sürede çok sayıda yeni personel ile doldurulacak ve personelin eğitim sürecinde iktidarın din merkezli ulusal kimlik inşasına yönelik bellek unsurlarının görünürlüğü artırılacaktır.

3.2.5. 2002'den 2016'ya Hapishane Aygıtı

Çalışmanın birinci bölümünde devletin baskı aygıtları başlığı altında değinildiği gibi, devletin (otoritenin) suçlu olarak tanımladıklarının cezalandırılması ve ıslah edilmesi noktasında işlev gören hapishanelerde özünde suçluya yeni bir kimlik kazandırmaya çalışılmaktadır. Bu yeniden kimlik kazandırma süreci kişiyi özgürlüğünden alıkoyarak zorla yapıldığından dolayı (baskıyı önceleyiği için) hapishaneler devletin baskı aygıtları arasında yer alır. Ancak temelde yeniden kimlik

kazandırmayı amaçladığı için önemli ölçüde ideolojik fonksiyonları da yerine getirmektedir. Zira hapishanelerde nasıl bir kimlik inşasına girişileceğini hapishaneleri kontrolünde tutan otorite (yani devlet) ve ona hakim olan ideoloji (yani yöneten ideoloji, iktidar) belirleyecektir. Bu nedenle, sahip olduğu güçlü baskı ve ideolojik aygıt özellikleri ile hapishaneler ulusal kimlik inşasının da en önemli aktörlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'da da hapishanelerin suçluları rehabilite etmek ve normlara uygun bir yapıya büründürmek amacıyla kullanıldığı, 1876'dan sonra yapılan reformlarla hapishanelerde bazı eğitimler verilmeye başlandığı bilinmektedir. 1900'lerden sonra ise Avrupa'daki hapishaneler üzerine incelemeler yapılarak bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında hapishaneler ile ilgili bazı düzenlemeler yapılsa da Osmanlı'dan kalan kötü durumdaki hapishane düzeni ve dönemin ekonomik şartları nedeniyle bu düzenlemeler tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Hapishanelerde yaşanan değişimler yıllar içinde sürekli olarak devam etmiş, 1950-54 yılları arasında ise toplam 149 yeni hapishane açılmıştır. 1970'lerde mahkum tipinde değişiklik yaşanmaya başlamış ve 1980'den sonra hapishaneler çok sayıda siyasi mahkum[94] ile dolmuştur. Bu yıllarda özellikle siyasi mahkûmların ıslahına yönelik ağır müdahaleler ve işkenceler gerçekleştirilmiştir (Karagöl, 2017: 15-17).

Daha önce de ifade edildiği gibi hapishanelerdeki temel amaç suçlunun ıslah edilmesi yani ona yeni bir kimlik kazandırılması olduğu için bu anlamda hapishanelerde verilen kurslar ve eğitimler de nasıl bir kimliğin inşa edilmek istendiği noktasında ipuçları vermektedir. Bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi hapishanelerdeki din eğitimidir. Türkiye'de hapishanelerde din eğitiminin başlangıcı 1959'da dönemin Adalet Bakanı'nın Diyanet İşlerinden görevli talep etmesine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde hapishanelerde mahkumlara iş ve beceri kazandırmaya yönelik çalışmaların yanı sıra maneviyatlarını güçlendirmek amacıyla diyanetten dini eğitim verilmesi amacıyla görevli talep edilmiştir. Resmi olarak hapishanelerde din görevlilerinin istihdam edilmesi ise 1974'te gerçekleşmiştir. 1980'den sonra daha da ağırlık verilen eğitimlere katılım zorunlu kılınmıştır (Özdemir,

[94] Türk Ceza Kanunu'nda siyasi suçun tanımı bulunmamakla birlikte, bu tür suçlar *''terör suçlusu''* olarak kabul edilmektedir (Karagöl, 2017: 23-25).

1998: 23-26). Böylece çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı gibi Atatürk sonrasındaki dönemde dinin ulusal kimliğin bir unsuru olacak şekilde yeniden tasarlanmasına yönelik adımların etkisinin hapishanelere de yansıdığı söylenebilir.

AKP hükümetlerini kapsayan 2002 yılından sonraki dönemde hapishanelerle ilgili en dikkat çeken gelişmelerden birisi ise hapishanelerdeki mahkum sayısında yoğun bir artış yaşanması olmuştur. Aşağıda yer alan grafikten de anlaşılacağı üzere 2002'den 2015'e kadar geçen sürede 2004 ve 2005 yıllarında yaşanan belirli orandaki düşüşün haricinde sürekli olarak bir artış yaşanmıştır. Ayrıca 2006 ve 2019 yıllarını kapsayan süre zarfında ise 178 yeni hapishane açılmıştır (Birgün, 13.09.2019). AKP iktidarı döneminde hükümlü ve tutukluların sayısında yaşanan bu artışla ilgili TBMM Cezaevleri Komisyonu üyesi CHP Milletvekili Özgür Özel, hükümetin kendisine muhalif tüm hareketleri (hukuk dışı olmasa dahi) *''şiddet eylemi''* olarak tanımlamasına ve şüpheci bir tavırla kendisini korumaya yönelik yüksek tedbir içeren tutumuna bağlamıştır (Hürriyet, 02.04.2015).

Grafik 1. Türkiye'de 2002 – 2015 Yılları Arası Hükümlü ve Tutuklu Sayısı

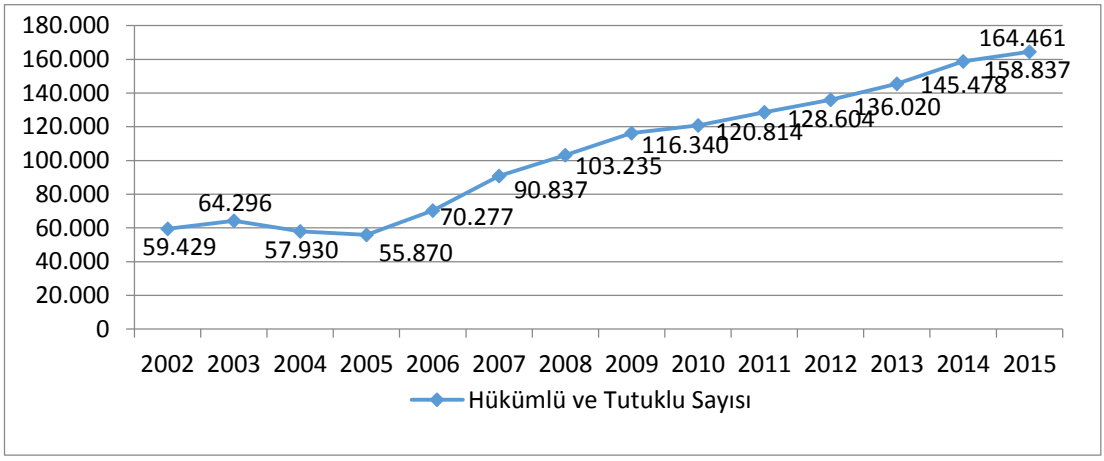

Kaynak: Hürriyet. (02.04.2015); ''Cezaevlerinde Yüzde 234'lük Artış'', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cezaevlerinde-yuzde-234luk-artis-28629147, Erişim Tarihi: 15.02.2020. (Haberde yer alan veriler kullanılarak hazırlanmıştır)

Daha önce ordu ile ilgili bölümde değinildiği gibi Ergenekon ve Balyoz davaları da bu konuyla yakından ilgili davalardır. Hem Fetullahçılara hem de hükümete karşıt tüm ordu mensuplarına yönelik bir tasfiye hareketinin sonucu olan Ergenekon ve Balyoz

davalarında (Erdoğan, 2016: 163-165) çok sayıda asker ve sivil, hükümlü veya tutuklu sıfatıyla hapis yatmıştır. Bu davalarda tutuklu yargılanan 335 kişinin 227'sini oluşturan askerlerin içinde 125 Albay ve 68 Muvazzaf Paşa yer almıştır (Odatv, 15.05.2012). Bu yönüyle Ergenekon ve Balyoz davaları, devletin baskı aygıtlarının aynı yönde irade göstermesi (aynı amaç için, aynı ideolojik kaygılarla hareket etmesi) durumunda ortaya çıkabilecek sonucun en somut örneklerinden olmuştur.

Bu noktada ortaya çıkan niceliksel veriler üzerinden AKP döneminde hapishanelerin de önemli bir baskı aygıtı olarak işletildiği söylenebilir ancak özellikle dini içerikli eğitimlerin ve aktivitelerin artırılmasına yönelik 2016 sonrasında alınacak kararlarla hapishanelerin bu dönemde kimlik kazandırma noktasında da din merkezli bir ulusal kimlik inşasına uygun olacak şekilde tasarlandığını ortaya koyan gelişmeler yaşanacaktır.

3.3. 2002-2016 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin İdeolojik Aygıtları

Bir önceki bölümde AKP'nin 2002-2016 arasındaki döneminde devletin baskı aygıtlarında Kemalist ideolojinin geriletilmesi ve iktidarla uyumlu bir alanın yaratılarak arzulanan din merkezli ulusal kimlik inşasına uygun hale getirilmesine yönelik yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Baskı aygıtlarında yaşanan gelişmeler, daha çok siyasal iktidarın devletin fonksiyonlarına tam erişim sağlayarak arzuladığı ulusal kimliğin inşası için araçsallaştırma çabası olarak değerlendirilebilir. Zira bu aygıtlar üzerinde sağlanan kontrol ideolojik aygıtların istenilen doğrultuda yürütülebilmesinin de anahtarı olacaktır. Ancak her ne kadar baskı aygıtlarındaki ideolojik kontrol arzulanan ulusal kimliğin inşasına uygun bir alanın yaratılması noktasında oldukça önemli olsa da, inşa edilmek istenen ulusal kimliğin içinde barındırdığı (ya da dışında konumlandırdığı) unsurların daha net bir şekilde görünürlük kazandığı yer ideolojik aygıtlardır. Bu nedenle, inşa edilmek istenen din merkezli ulusal kimliğin ana hatlarına yönelik asıl çıkarımı yapmamızı sağlayacak olan da ideolojik aygıtlarda yaşanan dönüşümler olacaktır.

Bunlardan yola çıkarak, çalışmanın bu bölümünde, AKP döneminde nasıl bir ulusal kimliğin inşa edilmek istendiği DİA'larda (dini, öğretimsel, aile, haberleşme, kültürel, hukuk, siyasal, sendikal vb. aygıtlar) 2002-2016 yılları arasında yaşanan dönüşümler üzerinden incelenecektir.

3.3.1. 2002'den 2016'ya Din Aygıtı

AKP'li siyasiler, (daha önce değinildiği gibi) partinin kurulduğu ilk yıllarda önemli isimlerinin büyük oranda Milli Görüş geleneği içinden çıkmış olmasına rağmen her fırsatta Milli Görüş geleneğinin temsil ettiği İslamcı siyaset anlayışını taşımadıklarını dile getirmeye gayret etmişlerdir. AKP'nin kurucu isimlerinin geçmişte İslamcı bir siyaset anlayışını benimseyen Milli Görüş partilerinin kapatılması sorunsalına şahit olan isimler oldukları düşünüldüğünde, bu söylemin özellikle bir önlem olarak vurgulandığı söylenebilir. Böylece cumhuriyete ve laikliğe karşı olmadıklarını sürekli ifade ederek kapatılma riskini ortadan kaldırmayı ve partiyi meşrulaştırmayı hedeflemişlerdir. Dinin siyasal alandan toplumsal alana taşınmasına yönelik söylemler ile din temelli bir siyaset gütmeyeceklerine yönelik açıklamalar da bu bağlamda değerlendirilmesi gereken açıklamalardır. Yine bu çabanın bir yansıması olarak AKP kendisini tanımlamak için daha önce Türk siyasi literatüründe yer almayan bir ikili olan *''muhafazakâr-demokrat''* kavramını kullanmış ve ilk defa kullanıla bu kavramın içini doldurmak da AKP'ye düşmüştür. Toplumsal ve kültürel normlara uygun bir şekilde gerçekleşmesi şartıyla yeniliklere açık olan bir duruşun ifadesi olarak açıklananan bu kavram ile yeniliklere kapalı olunmadığı ve dinin siyasete karıştırılmayacağı imajı yaratılmaya çalışılsa da muhafazakârlık kavramının kendi içinde barındırdığı dini tını atlanmıştır (Erler, 2007: 126-132). Muhafazakârlık kavramının içinde barındırdığı bu dini tını, AKP'nin iktidara gelmesinden sonra kendisini açığa çıkartarak, güdülecek politikalarda dinin nasıl bir yer alacağını göstermeye başlamış ve din, AKP'nin ulusal kimlik inşasının temeline oturtulmuştur.

Öncelikle partililer her ne kadar İslamcı bir siyaset gütmeyeceklerini ifade etseler de partinin tabanını büyük oranda İslamcı/muhafazakâr kesim oluşturmuştur. Bu duruma etki eden en büyük neden ise AKP'nin kilit isimlerinin Milli Görüş geçmişi

ve AKP'nin İslamcı/muhafazakâr kesimin ''mağduriyetleri'' üzerine inşa ettiği siyasal dil olmuştur. Özellikle AKP'nin lideri Erdoğan'ın ''Milli Görüş'' hareketi içindeyken İslamcı öğeler içeren bir şiir okuması nedeniyle hapse atılması, hem kendisinin hem de partisinin İslamcı/muhafazakâr kesim içindeki popülerliğini artırmış (Kaya, 2015: 50) ve bu durum partinin de bu kesim tarafından kısa sürede sahiplenilmesini sağlamıştır. AKP'yi oluşturan kurucu kadronun geçmişi ve partiyi sahiplenen İslamcı/muhafazakâr taban birleşince ise din temelli bir siyasal dil adeta kaçınılmaz olmuştur. AKP, iktidarın verdiği güç ile kısa süre sonra yeni bir ulusal kimliğin inşasına girişmiş ve arzulanan bu yeni kimliğin harcı ise din olmuştur (Esenkar, 2017: 1-7).

Sonuç olarak, kendisini tüm Müslümanların temsilcisi olarak addeden ve buna dayanarak tüm Müslümanların kendisini desteklemesi gerektiğini ifade eden bir siyasi ekolün içinden gelen isimlerin oluşturduğu bir siyasi parti olarak AKP, kendisi de benzer bir misyonu ve din temelli bir siyaseti benimsemiştir.[95] AKP'nin ulusal kimlik inşasında dini birleştirici bir unsur (ortak değer/referans noktası) olarak sunması, kısa sürede dini söylemler ile toplumun dini kültür ve referanslara yönlendirilmeye çalışılmasına sebep olmuştur (Esenkar, 2017: 84-95).

Bu nedenle AKP'nin ulusal kimlik inşasında din, hem ulusal kimliğin merkezine yerleştirilmeye çalışılacak hem de diğer tüm ideolojik aygıtların şekillendirilmesinde en stratejik öneme sahip olacaktır. Bu dönemde yeniden inşa edilmek istenen ulusal kimliğin temelinde ''muhafazakâr demokrat'' söylemi etrafında şekillenen bir İslamizasyon politikası benimsenecektir. Dini söylemlerin ve dini referans gösteren açıklamaların oldukça artış gösterdiği bu dönemde, devletin tüm ideolojik aygıtlarında (baskı aygıtlarında da olduğu gibi) dini öğeler ön plana çıkartılarak halka İslami bir yaşam tarzı benimsetilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde ise bir ideolojik aygıt olarak

[95] AKP'nin içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinin lideri Erbakan, partisini ve Milli Görüş hareketini İslam ile özdeşleştirmiş ve tüm Müslümanların bu harekete destek vermesi gerektiğini, destek vermeyenlerin ise Müslümanlıklarını sorgulamaları gerektiklerini ifade eden açıklamalarda bulunmuştur (Çınar, 2009: 310-311). Erdoğan'ın da ilerleyen dönemde (2019) AKP'den ayrılarak yeni bir parti kuracak olanlar hakkında söylediği *''...bu ümmeti parçalamaya hakkınız yok...''* (BBC, 10.07.2019) ifadesi, partisini tüm Müslümanlar için ortak bir payda olarak gördüğünün ve hocası Erbakan ile benzer bir görüşü paylaştığının göstergesidir.

dinin AKP'nin ulusal kimlik inşasında oynadığı bu lokomotif rol açıkça ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Şema 4. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ulusal Kimlik İnşasında Dinin Rolü

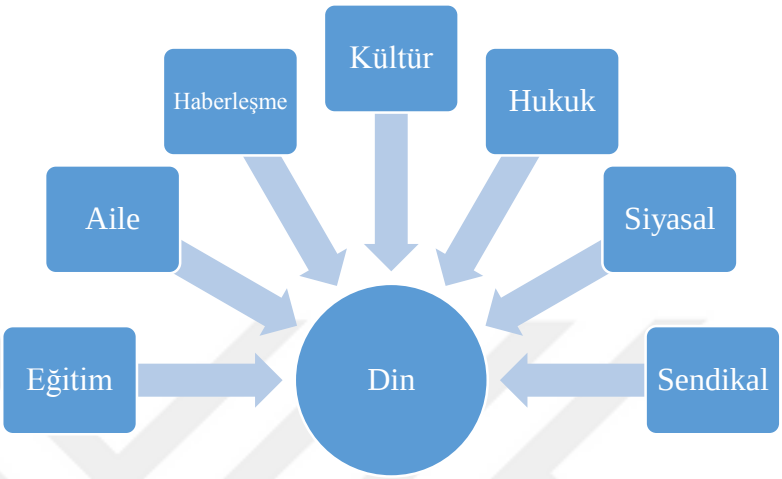

Kaynak: Şema tarafımızca hazırlanmıştır.

Yukarıdaki şema ile de betimlenmeye çalışıldığı şekilde AKP'nin 2002'de iktidara gelmesinden sonraki süreçteki ulusal kimlik inşasında din merkezi bir rol üstlenmiş, diğer ideolojik aygıtlar dinsel bir çerçevede revize edilmiştir. Bu merkezi rol nedeniyle din başlığı altında ele alınabilecek çok geniş bir alan bulunmakla birlikte bazı konular doğrudan bu başlık altında değerlendirecek ancak diğer ideolojik aygıtlardaki din temelli dönüşümü ise ilgili konu başlıkları içinde ayıca ele alınacaktır.

3.3.1.1. Kemalizm'in ''Ulusunun'' Osmanlı'nın ''Milletine'' Evrilmesi

AKP'nin ulusal kimlik inşasının temelinde yatan din odaklı dönüşümün kendisini gösterdiği en önemli alanlardan biri çalışmanın temel kavramlarından biri olan ''*ulus*'' kavramı olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde Osmanlı'daki dine dayalı birlikteliğin oluşturduğu *''millet''* anlayışının yerine ulus-devlet pratiğinin bir gerekliliği olarak görülebilecek seküler bir kavram olarak *''ulus''* kavramı[96] kullanılmaya başlanmış

[96] Cumhuriyetin ilk yıllarında *''Türk Milleti''* kavramı kullanılmış ve kısa bir süre Müslümanlık yeni devletin üyesi olabilmek için Türkçe konuşmak, Türkçe isimler kullanmak ve Türk kültürünü

ancak bu kavram toplumun tümü tarafından benimsenmemiştir. İslamcı/muhafazakâr kesim, tam anlamıyla Osmanlıdaki kullanımı şeklinde olmasa da, ulus kavramına ikame olarak millet kavramını kullanmaya büyük ölçüde gayret göstermiştir. AKP ile birlikte ise millet kavramı, ulusu karşılayan kullanımından ziyade Osmanlı'daki din temelli birlikteliği ifade eden biçimde yeniden tasarlanmaya çalışılmış ve AKP'nin ''Yeni Türkiye'' için tasarladığı ulusal kimliğin temelini de bu ''millet'' kavramı oluşturmuştur. Din temelli bir birlikteliğin üzerine kurulan millet anlayışı, tüm toplumu karşılamamakla birlikte kapsamı dışındaki tüm kişi ve grupları ise adeta katlanılması gereken zararlı zorunluluklar olarak kodlamış ve gerektiğinde düşman olarak şeytanlaştırmaktan da geri durmamıştır (Yaşlı, 2014: 127-144).[97] Doğanay (2007: 79), AKP'nin birliktelik ve hoşgörüye dayalı söylemlerinin temelinde de farklılıkları olduğu gibi kabul eden bir eşitlikten ziyade, İslam'ın hoşgörü anlayışı etrafında şekillenen bir *''biz''* ve *''öteki''* anlayışı yattığını ifade eder. Bu anlayış, ötekileri mazur görerek din temelli bir birliktelik kurmayı hedeflemektedir. Ancak AKP'nin ''millet'' kavramı üzerinden tasvir ettiği 'biz', tüm halkı kapsamamakla birlikte tüm Müslümanları da kapsamamaktadır. Bu biz'in temelini Sünnilik oluşturmaktadır ve Sünnilik mezhebine verilen ağırlık doğrultusuna diğer mezhepler de AKP döneminde biz'in içinde yer bulamamıştır. Özetle AKP'nin ulusal kimlik inşasının temelini oluşturan biz'ini temsil eden ''millet''in Sünni Müslümanlığı temele alan bir yapısı olduğunu söyleyebiliyoruz (Yaşlı, 2014: 54).

AKP'nin genel itibariyle din ve özelde Sünni Müslümanlığı merkeze alan bu ulusal kimlik inşasının etkileri kendisini pek çok alanda gösterecektir. Bu etkinin en bariz şekilde hissedildiği konulardan bazıları ise detayları siyasal aygıtlarla ilgili bölümde ele alınacak olan Kürt ve Alevi açılımları ve yükselen ümmetçilik söylemi olacaktır. AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşası, Osmanlı kökenli millet tasavvuru ve Sünni Müslümanlık temelinde şekillenirken, Kürtleri İslam ortak paydasında bu 'millete' dahil etmek amaçlanacak ve Aleviler Sünni Müslümanlığa yaklaştırılarak sunulan bu

benimsemek kaydıyla yeterli görülmüştür. Ancak 1930 sonrasında *''millet''* kavramı daha seküler bir ifade biçimi olarak *''ulus''* kavramı ile yer değiştirmiştir (White, 2014: 53-58).

[97] Millet kavramının Osmanlı'dakine benzer bir şekilde Kemalizm'in sekülerliğinin simgelerinden olan ulus kavramına karşı kullanılması aynı zamanda Kemalizm'e ve onun ulusal kimlik inşasına karşı protest bir duruş olarak da değerlendirilebilir.

ortak potada eritilmek istenecektir. Diğer taraftan da ümmetçilik vurgusu ile millet tasavvuru ülke sınırlarını aşan bir niteliğe erişecektir.

Bu nedenlerle AKP döneminde ulusal kimliğin, Kemalizm'in ulusal kimlik tasarımının sahip olduğu seküler anlam dairesinden tamamen çıkartılarak yeniden ulus devlet pratiği öncesindeki kullanımına benzer bir şekilde din çerçevesinde ele alındığını söylemek mümkün olacaktır. Cumhuriyetin ulus profiline alternatif olarak girişilen bu ''Yeni Türkiye''nin ''millet'' inşasının hayata geçirilmesi ve Sünnilik temelinde dindar bir yaşam tarzının benimsetilmesi noktasında ise DİB ve dini oluşumlar (tarikatlar, cemaatler vb.) da oldukça kilit bir rol üstleneceklerdir.

3.3.1.2. Dindar Nesil Hedefi Noktasında Tarikatların Meşrulaştırılması

Bu aktörler arasında öncelik tarikatlara verilmiştir zira AKP'nin sahip olduğu ideoloji bağlamında onlarla organik bir bağı bulunmaktadır. Şöyle ki, tarikatlara yönelik Cumhuriyet'in takındığı baskıcı tutumdan kaçınabilmek adına şekil değiştirmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan cemaatler, Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra zamanla üzerlerindeki baskının azalmasının verdiği etki ile daha geniş alanlara yayılmaya ve daha görünür bir hal almaya başlamışlardır. İslamcı/muhafazakâr siyaset ile yürüttükleri yakın ilişkiler ile güçlenen cemaatler, AKP dönemindeki dini alanın her yöne genişlemesinden ve terk edilen sosyal devlet anlayışının yarattığı boşluğu doldurma yönünde kazandıkları yeni rollerden aldıkları güçle legalleşerek daha da büyümüşlerdir (Çağlar ve Akdemir, 2017: 105-114).[98] Kısacası AKP iktidara gelmeden önce de çeşitli cemaatler, yeni nesle dini değerleri aşılama ve kamusal alandan dışlanan dini, toplum içinde yaşatma noktasında işlev görmüşlerdir. Aralarında R. Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün de bulunduğu AKP'li pek çok isim de bu tarz cemaatlerde yetişmiş ya da belirli bir zaman aralığında içinde bulunmuşlardır (Yaşlı, 2014: 82).

[98] Cemaatlerin kazandıkları bu geniş hareket alanının bir sonucu olarak yorumlanabilecek olan Fetullahçıların gerçekleştirdiği 15 Temmuz darbe girişimi ise cemaatlerin/tarikatların Osmanlı'dan bu yana neden kontrol altına alınmaya çalışıldığına bir cevap niteliğindedir (Yaman, 2019: 83).

Söz konusu bu organik bağ, İslamcı/muhafazakâr kültürün bir öznesi olan dini cemaatlerin, bu dönemde ulusal kimliğin inşasında etkin bir aracı rolüne büründürülmesine neden olmuştur. Cemaatlerin kendi bünyesindeki bireyler üzerinde sahip oldukları yönlendirici gücü kullanarak aşıladıkları değerler, AKP'nin ulusal kimlik inşası ile paralel bir özellik göstermiş ve bu durum cemaatlerin AKP'nin Yeni Türkiye'sindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Özellikle sahip oldukları kuran kursları, eğitim kurumları ve öğrenci yurtları ile dini değerleri yeni nesillere benimsetme ve toplumsal alanda yaygınlaştırma amacıyla büyük bir gücü elinde bulunduran cemaatler (Yaşlı, 2014: 82-85), bu anlamda 2012 yılında Erdoğan'ın *''Dindar nesil yetiştireceğiz''* (Diken, 27.02.2016) şeklinde dile getirdiği hedef doğrultusunda oldukça önemli bir konum elde etmişlerdir. Ayrıca AKP'nin sivil toplum düşüncesinin temelinde de cemaat modeli yattığından dolayı (Doğanay, 2007: 83),[99] cemaatlerin AKP'nin ulusal kimlik inşasındaki rolü oldukça önemli bir konuma erişmiştir.

Bu dönemde hükümetin cemaatlerle kurduğu yakın ilişkinin en kritik noktasını ise Fetullahçılar ile kurulan ilişki oluşturmaktadır. Daha önce ordu ile ilgili bölümde de değinildiği gibi Fetullahçılar, kurulduğu ilk yıllarda AKP'ye çok sıcak bakmamalarına rağmen zaman içinde iktidarda güç kazanmasıyla birlikte parti ile yakın bir ilişki içerisine girmişlerdir (Erdoğan, 2016: 117, 161-162). Yaşlı (2014: 17-19), özellikle 2007 yılından sonra AKP ve Fetullahçılar arasında yaşanan yakınlaşmanın 2013'e kadar yoğun bir birliktelik halinde devam ettiğini ve bu süreçte devletin tüm aygıtlarına sızma imkanı bulan Fetullahçıların, iktidarın ulusal kimlik inşasında kendisine ortak olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada AKP ve Fetullahçıların ulusal kimlik inşasındaki bu birlikteliğinin (içeriklerinde bazı farklılıklar bulunmasına rağmen) *''altın çağ''* ve *''altın nesil''* kavramları üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. AKP'nin Osmanlı'nın bir İslam devleti olarak en geniş topraklara sahip olduğu ''altın çağa'' dönme arzusu[100] ile Fetullahçıların (Hz.) Muhammed dönemindeki nesle

[99] Sivil toplum aygıtlarının ele alınacağı bölümde bu konuya ayrıca yer verilecektir.

[100] Türkiye'nin AKP dönemindeki dış politikasının mimarlarından olan A. Davutoğlu'nun dış politikasının temelinde Osmanlı'nın geniş topraklara hükmettiği *''altın çağa''* dönüş ilkesi yer almaktadır (White, 2014: 29). Davutoğlu, Türkiye'nin vizyonunu, İslam temelinde Osmanlı'nın kadim yıllarına (1355-1699) dönüş olarak belirlemiş ve bu vizyonu gerçekleştirecek yeni bir elit zümreye ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (Timur, 2015: 236-239). Özellikle Davutoğlu'nun AKP içinde etkin olduğu süre zarfında AKP'nin iç ve dış politikası hayali kurulan bu ''altın çağ'' etrafında şekillenmiştir.

benzer bir nesil oluşturarak o dönemi yeniden yaşayabilme hayali olarak sundukları *‘‘altın nesil’’* projesi (Hürriyet, 14.08.2016) bir anlamda paralellik göstermiştir. Öyle ki İslamcı/muhafazakâr kesimin sözü edilen bu ‘‘altın nesil’’e verdiği önemi Kutlu (12.01.2016) şu şekilde ifade etmektedir:

“Altın Nesil” yetiştirmek, sanırım tüm cemaatlerin, grupların, ülkelerin hayaliydi. Bu, biraz da muhafazakar camianın hayalidir. Ahlak, irfan, ilim, edep, bilim alanlarında örnek bir nesil... Türkiye'nin geleceğini, Müslümanların ideal toplumunu inşa edecek gençler gözüyle bakılıyordu bu Altın Nesil'e. (...) Maalesef kabul edelim ki, Fetullah Gülen, Altın Nesil yetiştirmek için en güçlü sistemi kuran kişidir. Kolejleri, üniversiteleri, okulları, dershaneleri, yurtları, evleri ve bunları destekleyecek ticari oluşumları, sivil toplum örgütleriyle muazzam bir organizasyon kuruldu. (...) Muhafazakâr camianın beyin gücü, Türkiye'nin beyin gücü, Gülen'in karmaşık, karanlık, kirli hayalleri için heba edildi. Altın Nesil işte böyle çürütüldü (...) Diğer cemaatler Altın Nesil yetiştirmek için daha çok çalışmalılar.’’

Yazıda yer verilenlerden, söz konusu ‘‘altın nesil’’ hayalinin sadece Fetullahçılar ile ilgili olmaktan ziyade tüm dini cemaatlerin ve İslamcı/muhafazakâr ideolojinin bir arzusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu arzu, AKP ve cemaatleri ortak noktada buluşturmuştur. Özellikle eğitim alanında sahip olduğu geniş ağ ile[101] *‘‘altın nesil’’* yetiştirme konusunu kendisine hedef belirlemiş olan Fetullahçılar, AKP hükümetinin dindar nesil yetiştirme politikasıyla paralel özellikler taşıması nedeniyle kendisine verilen geniş alanı ulusal kimliğin inşası noktasında oldukça etkili bir şekilde kullanmıştır. Erdoğan’ın 2014 yılında yaptığı bir konuşmada sarf ettiği,

‘‘17 üniversite kurmak için geldiler, hepsini onadım. Bu muydu hainlik? Bu ne vicdandır be. Okullar için yer istedi, verdik. Uluslararası camiada davet ettiler, devlet hükümet başkanlarına bunları refere ettik. Olimpiyat dediler, her türlü desteği verdik. Ne nankörlük bu ya? Ne istediniz de vermedik, ne isteniz de alamadınız?’’ (Yeniçağ, 19.02.2020)

[101] Fetullahçılar, ulusal kimliğin inşasındaki en önemli ideolojik aygıtlardan biri olan öğretimsel aygıtlar üzerinde bu dönemde oldukça geniş bir alan elde etmişlerdir. Fetullahçıların bu alanda elde ettiği etkinlik, öğretimsel aygıtlarla ilgili bölümde niceliksel olarak ele alınacaktır.

şeklindeki sözleri de, bu döneme kadar Fetullahçıların bir tehdit olarak görülmediklerini ve özellikle eğitim alanında kendilerine verilen desteği ortaya koymaktadır. Çizdiği ‘‘ılımlı’’ imaj doğrultusunda uzun yıllardır kendisine her alanda destekçi bularak git gide büyüyen Fetullahçılar[102], bu dönemde en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Böylece 2002 yılından 2012-2013 yıllarına kadar geniş bir hareket alanına kavuşan Fetullahçılar (Ayık, 2016: 74-75) ve genelde ise diğer dini tarikat ve cemaatler, AKP'nin din temelli ulusal kimlik inşasının bir aracısı haline getirilerek bir anlamda meşrulaştırılmışlardır.

3.3.1.3. Cumhuriyet'in Ulusal Kimlik İnşasının Eskimeyen Aktörü Diyanetin Güçlendirilmesi

Türkiye'de dinin, devletin ideolojik aygıtı şeklinde işlev görmesini sağlama noktasındaki etkili aktörlerden bir diğeri ise daha önce de değinildiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'dır. Osmanlı'da dinin toplumsal alandaki serbestisinin devletin otoritesine karşı tehdit oluşturması (dini önderlerin öncülük ettiği isyan ve ayaklanmalar nedeniyle), devletin dini kontrolüne almasının gerekliliği noktasında bir takım arayışlara sebep olmuş ve Şeyh-ül İslam'ın aracılığı ile dini alan bir kurumsallaşmaya tabi tutulmuştur. Yıllar içinde medreseler devletin dini eğitim veren kurumu olarak tekkelerin önüne geçmiş, dini eğitim tekel haline getirilmiş ve devlet kontrolü altına alınmıştır. Devlet şeriatla yönetilmesine rağmen, fetva veren Şeyh-ül İslam'ın padişahın siyasi talepleri doğrultusunda verdiği fetvalar ile din, devletin otoritesini sağlaması adına siyasi kararları dini açıdan meşrulaştırarak dini araçsallaştırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında ise, devletin din üzerindeki kontrolünü sağlamaya yönelik bu gücü kullanacak çağdaş bir kurum olarak DİB kurulmuştur. Özetle, Osmanlı'da dini devletin kontrolü altına almaya yönelik çabanın Cumhuriyet'e bir yansıması olan DİB'in kuruluş amacı, başından bu yana dinin

[102] Fetullahçıların toplumda İslami bir dönüşüm gerçekleştirme düşüncesine rağmen, özellikle AKP ile işbirliğine girişmeden önce, siyasal alandaki İslamileşme, başörtüsü, imam hatip okulları gibi konulara ilgisiz bir tavır takınması, Kemalist/laik çevrelerce bir tehdit olarak algılanmasının önüne geçmiştir. Bu süreçte devlet politikalarına uyumlu bir davranış sergiliyormuş havası yaratarak kendilerini kamufle etmeyi başarmışlardır (Kaya, 2015: 51-52).

devletin bir aracısı olarak işlev görmesini sağlamak ve dini alanı kontrol altında tutmak olmuştur. Genel itibariyle Müslümanlığın Sünnilik mezhebini kapsayan bir 'biz' oluşturulmaya çalışılırken bu çabanın en etkili aktörlerinden birisi ise zaten kuruluşundan bu yana Türkiye'de dini alanda Sünnilik mezhebine yönelik bir dini çerçeve sunan DİB olmuştur (Yaman, 2019: 70-90).[103]

Ancak Osmanlı'daki dini kontrol etme çabası ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki çaba birbiriyle amaç yönünden farklılaşmaktadır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında din, ulusal kimliğin dışında bireysel alan ile sınırlandırılmak istenmiş ve DİB ise dini devletin kontrolü altında modernleşmenin bir aracısı olarak işletmeyi amaçlamıştır. Osmanlı'nın dini araçsallaştırmasındaki amaç ise kendi dini meşruiyet alanını din üzerinden koruma çabası olarak yorumlanabilir. Özünde dini esaslarla (şeriatla) yönetilen (öyle olduğu iddia edilen) bir devlet söz konusudur ve dinin siyasi alanın kontrolü altına alınması, devletin icraatlarını dini açıdan meşru gösterebilmesi açısından oldukça önemlidir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında dinin kontrol altına alınmasına yönelik atılan adımlar ise dindar halkın inkılaplara karşı çıkmasını engelleyerek dinin modernleşmeye yönelik atılan adımlar karşısında bir engel olmaktan çıkartılması noktasında değerlendirilebilir. 1926 yılında Şapka Kanunu'nun uygulanabilirliğini artırma noktasında müftülüklere namazda şapka takılması ile ilgili olumlu fetvalar verilmesine yönelik gönderilen yazılar (Yaman, 2019: 82) da bunu destekler niteliktedir.

AKP dönemine kadar dinin ulusal kimlik içindeki yerine yönelik değişen politikalar sonrasında bu dönemde ise seküler bir Türk milliyetçiliği anlayışı yerine, Türklüğün tamamiyle Müslümanlık temelinde kodlandığı din merkezli bir kolektif kimliğin inşasına yönelik bir politika benimsenmiştir (Yaşlı, 2014: 53). Zaten AKP'nin milliyetçiliğe yönelik söylemleri de ulusal kimlik inşası için Türk milliyetçiliğinin temel referans noktası olarak alınmayacağını göstermiştir. Erdoğan'ın 2013 yılında Mardin Midyat'ta katıldığı bir toplu açılış töreninde sarf ettiği aşağıdaki sözler, AKP

[103] Örneğin, Diyanet İşleri İkinci Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin Sünniliğin dışındaki mezhepleri *''şeytan ruhlu''* olarak nitelendirdiği yazısı, DİB'in Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana Müslümanlığın Sünni bir yorumunu benimsediğinin göstergesidir (Yaman, 2019: 85-90).

iktidarının genelde milliyetçilik ve özelde ise Türk milliyetçiliğine bakışını da gösterir niteliktedir:

‘‘Bizde ayrım yok, bölücülük yok, bölgesel milliyetçilik yok, etnik milliyetçilik yok, dinsel milliyetçilik de yok. Kimse bizim karşımıza Kürtlükle, Türklükle çıkmasın. Biz her türlü milliyetçiliği ayaklarının altına almış bir iktidarız” (Sözcü, 17.02.2013).

Böylece DİB, Cumhuriyetin ilk yıllarında dini modernleşmenin ve Batılılaşmanın önünde bir engel olmaktan çıkarmak amacıyla seküler Türk ulusal kimliğinin inşası için kullanılırken, AKP döneminde ise din temelli bir ulusal kimlik inşasının yani AKP’nin ‘‘millet’’inin yaratılmasının bir aracısı haline getirilmiştir.

Seküler bir milliyetçilik anlayışı yerine din temelinde bir birlikteliği önceleyen ulusal kimlik inşasının aracısı olarak DİB sürekli güçlendirilmiştir. Bu dönemde DİB’in protokoldeki sıralaması yükseltilerek meşruiyetinin ve konumunun güçlendirilmesinin yanı sıra[104] personel sayısında ve bütçesinde de önemli bir artış yaşanmıştır. Ayrıca yurt içinde artırılan etkinliğin yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi amacıyla büyükelçilikler ve konsolosluklarda da yapılanmaya gidilmiştir (Yaman, 2019: 80-93).

AKP döneminde cami sayısında da büyük bir artış yaşanmış ve cami yapımı üniversite kampüslerini ve yurtdışını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[105] 2012 yılında dönemin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, Kafkas Üniversitesi’ne yapılacak caminin temel atma törenine katılmış ve *‘‘Üniversitelerimizin kampüslerinde camilerin bulunması, fakültelerin bulunması kadar ehemmiyetlidir.’’* (Hürriyet, 01.08.2012) şeklinde bir açıklama yaparak hükümetin bu konuya verdiği önemi de açıkça ifade etmiştir.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere AKP’nin ulusal kimlik inşasındaki dini temel, kendisini DİB’in büyüyen yapısı ve etki alanı içinde açıkça ortaya koymuştur. Yapılan her cami ile dinin toplumsal alandaki etkisi ve görünürlüğü bir nebze daha

[104] Başkent Protokol Listesi’nde 51’inci sırada olan Diyanet İşleri Başkanı 10’uncu sıraya yükseltilmiştir (Cumhuriyet, 02.12.2011).
[105] Üniversitelerin içine açılan camiler ile üniversitelere diyanete bağlı daimi bir personel, yani dini bir yol gösteren sokulmuş, böylece diyanetin etki alanı üniversiteleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

artırılmış[106], bununla bağlantılı olarak cami görevlilerinin (imamların) sayısı artmış ve böylece dinin topluma benimsetilmesi noktasında işlev gören dini mekanların ve din adamlarının sayısı da artmıştır. Ayrıca üniversitelerde yapılan camiler ile kampüslere de arzulanan ulusal kimliğin inşası için gerekli dini telkinleri verecek bir eyleyen olarak ‘‘imam’’ sokulmuş olmuştur. Yurtdışında yapılan camilerin de oralarda yaşayan vatandaşlar üzerinde aynı yönlendirici etkiye sahip olacağı söylenebilir. Böylece DİB, genişleyen yapısı ile birlikte topluma dini bir yaşam tarzının benimsetilmesi noktasında arzulanan ulusal kimliğin inşasının en önemli aracılarından biri haline gelmiştir. [107]

Tablo 6. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) İle İlgili Bazı Veriler

DİB Bütçesi:	2006: 1.308.187 TL	2016: 6.482.979 TL
DİB Personel Sayısı:	2007: 84.195	2016: 112.725
Cami Sayısı:	2006: 78.608	2016: 87.381
Kuran Kursu Sayısı:	2002/2003: 3984 2006/2007: 6770	2016/2017: 15.796

Kaynak: Verikaynağı.com; ‘‘Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri, https://www.verikaynagi.com/konu-basligi/diyanet-isleri-baskanligi-istatistikleri/, Erişim Tarihi: 13.03.2020.

3.3.1.4. Dindar Bir Yaşam Tarzının Dayatılması

Bu dönemde, dini ulusal kimliğin merkezine alacak şekilde dindar bir nesil yetiştirme hedefiyle de uyumlu olarak topluma dindar bir yaşam tarzını benimsetmeye yönelik adımlar da atılmaya başlanmıştır. AKP iktidarı döneminde alkol tüketimine ve

[106] Camilerin mimari tasarım ve mekan açısından ulusal kimlik inşasına etkisi ise kültür başlığı altında ele alınacaktır.

[107] Ayrıca camilerin sayısındaki artış, diyanete yeni personel ihtiyacı yaratırken, her personel ihtiyacında (detayları öğretimsel aygıtlar ile ilgili bölümde ele alınacak olan) iktidarın dindar nesil yetiştirme hedefine uygun olarak sayıları artırılan imam hatip ve ilahiyat mezunlarına yönelik istihdam yaratıldığı da göz önüne alındığında, ulusal kimlik inşası noktasında nasıl bir döngü yaratıldığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

alkolün görünürlüğünün kısıtlanmasına yönelik izlenen politikalar da bu bağlamda oldukça önemlidir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında Kemalist ideolojinin modernleşmenin ve yeni ulusal kimliğin bir öğesi olarak öne çıkardığı alkol tüketimi, özellikle taşıdığı yerel özellik ve Atatürk'ün bizzat şahsı ile özdeşleşen rakı ile görünürlük kazanmıştır. AKP iktidarı döneminde ise genel itibariyle halk sağlığını korumak ve gençleri korumak gibi söylemler üzerinden hayata geçirilen politikalar ile alkollü ürünlerin satışına ve özellikle reklamına yönelik birçok önemli düzenleme hayata geçirilmiş ve görünürlüğü kısıtlanmıştır. Alkollü içeceklerin reklamı tamamen yasaklanırken medyada alkol tüketimini özendirici sahneler de yasaklanmış ve alkol satışına yönelik yaş ve saat sınırlamaları getirilmiş, alkollü mekânların belirli bölgelerde toplanmasını öngören planlar hazırlanması gündeme gelmiş ve alkollü içecekler üzerinden alınan özel tüketim vergisi yıllar içinde sürekli artırılmıştır. Her ne kadar söz konusu düzenlemelerin halk sağlığı açısından gerçekleştirildiği öne sürülse de, dindar nesil yetiştirme hedefi ile birlikte analiz edildiğinde konunun sadece bununla sınırlı olmadığı çıkarımı yapılabilir (Evered ve Evered, 2016: 43-54).[108]

Erdoğan, yukarıda saydığımız pek çok düzenlemeyi içeren 2013 yılındaki yasal düzenleme ile ilgili tartışmaların yaşandığı dönemde yaptığı açıklamalarla söz konusu düzenlemelerin sebebini aslında kendisi şu şekilde açıklamıştır:

''Biz insana manevi ihtiyaçlarını sunmak özgür ortamı tesis etmek özgür atmosferi oluşturmakla mükellefiz. 2053'e giderken binlerce Fatih Mehmet, Molla Gürani, Akşemsettin yetişsin istiyoruz. Çocuklara sadece bilgisayar vererek, yeni mimar sinanlar, ıtriler yetiştiremeyiz. Biz yeni ufuklar vermek zorundayız (...) İki tane ayyaşın yaptığı yasa muteber oluyor da[109] *dinin emrettiği bir yasa sizin için neden reddedilmesi gerekiyor. Kaldı ki biz ortaya tercihler koyuyoruz. Biz kökünde yasaklama söz konusu değil. 2053, 2071 nesline böyle bir adım attığınız için tüm emeği geçen milletvekillerine teşekkür ediyorum (...)''* (Sözcü, 28.05.2013).

[108] Alkol tüketimi ve satışına yönelik izlenen kısıtlayıcı politikalar daha sonra siyasal aygıtlarla ilgili bölümde ele alınacak olan Gezi Parkı Eylemleri'nde hükümetin dindar bir yaşam tarzını dayatması olarak değerlendirilerek tepki gösterilen konulardan birisi olmuştur (Evered ve Evered, 2016: 43-54).

[109] Ayrıca ''iki ayyaş'' ifadesi, kamuoyunda Atatürk ve İnönü'yü hedef aldığı yöünde yorumlanmış ve 2014 yılında MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'de bu ifade nedeniyle Erdoğan'a yönelik sert ifadelerde bulunmuştur (Hürriyet, 30.07.2014).

Yukarıda yer alan açıklamadan, gençliği korumaktan kastın sadece sağlıkla ilgili olmadığı, daha önce de değinildiği gibi Osmanlı dönemindeki 'altın çağa' ve 'altın nesil'e ulaşma yani dindar bir nesil yetiştirme arzusunu barındırdığı görülmektedir. Böylece alkollü içeceklerin ulusal kimliğin dışına çıkarılmasına ve yerine Erdoğan'ın bizzat kendi verdiği alternatif örnekle ayran (Hürriyet, 27.04.2013)[110] gibi alkolsüz milli içeceklerin yerleştirilmesine uğraşılmıştır.[111]

Ayrıca 2013'te çıkartılan yönetmelikle alkol satışı ile ilgili olarak *''Alkollü içkilerin perakende veya açık olarak satışının yapıldığı yerler ile örgün eğitim kurumları ve dershaneler, öğrenci yurtları ve ibadethaneler arasında kapıdan kapıya en az yüz metre mesafenin bulunması zorunludur''* (Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkilerin…,2013) şeklinde bir düzenleme yapılmış ve böylece alkol satışının mekansal olarak da sınırlandırılması sağlanmıştır.[112]

AKP döneminde dindar bir yaşam tarzının benimsetilmesine yönelik düzenlemeler elbette ki alkol ile sınırlı değildir. Kürtajla ilgili tartışmalar, kızlı-erkekli yaşamaya yönelik yapılan olumsuz açıklamalar (Yaşlı, 2014: 164-165), parklarda ele ele gezen sevgililere kimlik sorulmasına yönelik uygulamalar ve türlü söylentilerle kız öğrencilere yapılan bekaret ve gebelik testleri (White, 2014: 165) bu çabanın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Özellikle daha sonra aile aygıtının ele alındığı bölümde detaylı olarak yer verilecek olan kürtaj ile ilgili dini temele alan söylemlerle gerçekleştirilen gayrimeşrulaştırma ve yine aile hayatını dini temelde yeniden tasarımlamaya yönelik kullanılan söylemler ve izlenen politikalar da yaşam tarzının dinselleştirilmesi noktasında ele alınabilir. Böylece evlenmeden birlikte yaşama ve cinsel birliktelik, kürtaj yaptırma, alkol kullanma vb. dini açıdan yasak (günah) olan

[110] Erdoğan, 2013'te katıldığı Global Alkol Politikaları Sempozyumu'nda ''*(...) bizim milli içkimiz ayrandır''* (Hürriyet, 27.04.2013) açıklamasında bulunmuştur.

[111] AKP döneminde alkollü içecekler üzerinden alınan vergilerde yaşanan artışın (2020 fiyatlarına göre rakının satış fiyatının %82,5'luk bölümü vergiden oluşuyor) fiyatlara yansıması ve alkol satışına yönelik saat kısıtlamasının (22:00'dan sonra alkol satışı yasak) vatandaşı kaçak ve sahte alkole yönelttiğini söyleyen sektör çalışanları ve yetkililerine ve özelikle 2016 sonrasında yetkili birimlerce ele geçirilen kaçak ve sahte alkol oranında ve kullanımdan kaynaklı ölüm sayısında yaşanan artış (Sputnik, 21.02.2020) ise sağlık amaçlı olduğu ileri sürülen düzenlemelerin yeni sağlık problemlerini de beraberinde getirdiğini göstermektedir.

[112] AKP döneminde camilerin sayısında yaşanan artışı da göz önüne alındığında, ibadethanelere 100 metre yakınlık kuralıyla dolaylı olarak önemli bir alan daraltma gerçekleştirildiği de söylenebilir.

konuların ulusal kimliğin dışına çıkartılarak gayrimeşrulaştırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

AKP döneminde arzulanan ulusal kimliğin inşası için en çok önem verilen konulardan bir diğeri ise yine detaylarına eğitim aygıtının ele alıncağı bölümde yer verilecek olan dindar nesil yetiştirme hedefine uygun olarak geliştirilen eğitim politikalarıdır. Bu noktada özellikle öğrencilerin ilahiyat fakülteleri ve imam hatip okullarına yönlendirilmesi amaçlanmıştır. İmam hatip okullarından mezun olanların üniversiteye girişini zorlaştıran katsayı uygulaması kaldırılmış ve imam hatiplerin cazibesi arttırılmış ve çok sayıda yeni imam hatip okulu açılmıştır. Eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler ile müfredattaki dini ögeler artırılmıştır. Ayrıca kuran kurslarına yönelik yaş sınırlaması çok küçük yaşlara çekilerek küçük yaşlardan itibaren dini eğitimin önü açılmıştır (Yaşlı, 2014: 76-79). Eğitimin her aşamasında dini öğelerin yer almasına büyük önem gösterilmiştir (Günlü, 2009: 737).

3.3.2. 2002'den 2016'ya Öğretimsel Aygıt

Din aygıtı ile ilgili bir önceki bölümde de değinildiği gibi, 2002'de AKP'nin iktidara gelmesinden sonra din sadece ulusal kimliğin bir unsuru olarak değil, tamamiyle onu şekillendirecek ve merkezine oturtulacak şekilde konumlandırılmaya çalışılmış ve bu doğrultuda dindar bir nesil yetiştirmek hedeflenmiştir. Partinin lideri Erdoğan da farklı zamanlarda yaptığı *''Dindar nesil yetiştireceğiz''* (Hürriyet, 02.02.2012) ve *''Hedefimiz Dindar Nesil''* (Diken, 27.02.2016) gibi açıklamalarıyla partinin bu hedefini açıkça ortaya koymuştur. Bu hedef doğrultusunda eğitim aygıtı da dini merkeze alan bir ulusal kimliğin inşası için yeniden tasarlanmıştır. Bu bölümde AKP döneminin 2002-2016 yılları arasında eğitim aygıtının din merkezli bir ulusal kimliğin inşasında aracı olacak şekilde yeniden tasarlanma sürecine değinilecektir.

Öncelikle eğitimde istenilen dönüşümün sağlanabilmesi ve arzulanan din merkezli ulusal kimliğin inşasına uygun olacak şekilde araçsallaştırılabilmesi için eğitimi idare eden kurum ve kuruluşların bu amaca uygun bir hale getirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda, AKP iktidarının ilk yıllarında kendisine karşıt bir tutum takınarak yükseköğretim yasasını Kara Kuvvetleri Komutanı ile görüşen (2003),

mecliste tasarının kabul edilmesinden sonra ise rektörlerin Anıtkabir'e yürüyerek hükümete tepkisini gösterdiği (2004) mevcut YÖK yapısının iktidarla uyumlu bir hale getirilmesi amaçlanmıştır (Ayan, 2019: 90-91). Bu amaçla 2007'de AKP'li bir isim olan Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra öncelikle mevcut YÖK Başkanı görevden alınmış ve yerine Yusuf Ziya Özcan getirilmiştir (Haber7, 10.12.2007). Yeni başkan Özcan'ın henüz kanuni bir düzenleme olmamasına rağmen üniversitelerde başörtüsünün serbest bırakılmasına yönelik bir talimat yayınlayarak fiilen yasağı sonlandırmış olması da (Aljazeera, 30.12.2013) YÖK'de artık yeni bir dönemin başladığının göstergesi olmuştur. Daha sonra 2009'da ise YÖK Genel Kurulu aldığı bir kararla imam hatiplilerin üniversiteye girmesini zorlaştıran katsayı uygulamasına son vererek (NTV, 20.07.2009) bu okulların cazibelerini artırmıştır. Yapılan düzenleme eğitimde eşitliğin sağlanması ve özgürlüklerin artırılmasından öte imam hatiplerin cazibesini artırmak olarak yorumlanabilir çünkü ilerde değinileceği üzere AKP'nin ulusal kimlik inşasında imam hatipler oldukça özel bir öneme sahiptir.

YÖK'ün yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı'nda da (MEB) yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanma noktasında atılan ilk adım 2011'de çıkartılan ''*Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname''* olmuştur. Söz konusu KHK kapsamında MEB'in merkez teşkilatı yeniden yapılandırılmış, MEB bünyesinde yer alan hizmet birimlerinden fonksiyonları birbirine yakın olanlar birleştirilerek sayıları azaltılmıştır. Ancak birleşim dışında tutulan (imam hatiplerin bağlı olduğu) Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ile birlikte ortaöğretim alanında genel, mesleki ve dini ağırlıklı olmak üzere üçlü bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra KHK ile ders kitaplarının içeriklerinin ve yardımcı kitapların belirlenmesi vb. konularda görevli Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB)'nın görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiş, yetki alanı iyice daraltılan kurulun kararlarının uygulanması hakkındaki son karar bakanlığa bırakılmış ve adeta bir danışma kurulu haline getirilmiştir. 2014 yılında çıkartılan 6528 Sayılı *Milli Eğitim Temel Kanunu İle Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile ise bu dönüşüm tasdik edilmiş ve kurul bir 'vesayet kurumu' olarak nitelendirilmiştir (Gençkal Eroler, 2019: 108-114). Böylece bakanlık ders kitaplarının

içeriği ile ilgili son karar mercii haline getirilmiş ve hükümetin ders kitaplarının içeriği üzerindeki etkisi artırılmıştır.

3.3.2.1. Eğitimde İmam Hatip Okullarının Ön Plana Çıkartılması

AKP, henüz katıldığı ilk seçimlerde o dönemde İslamcı/muhafazakâr kesimin eğitim alanındaki en popüler konularından birisi olan imam hatip mezunlarının üniversiteye girişlerini zorlaştıran katsayı uygulamasını (ve üniversitelerde başörtüsü yasağını) kaldırmaya yönelik vaatlerde bulunmuş, iktidara geldikten sonra da eğitimle ilgili ilk girişimlerini bu konuda gerçekleştirmiştir. Ancak bu dönemde söz konusu değişiklikleri gerçekleştirebilecek ortam yakalanamadığı için çok ısrarcı bir tutum sergilen(e)memiştir (Kaya, 2015: 55).[113] İlerleyen yıllarda partinin devlet iktidarında giderek güç kazanması ile birlikte dindar nesil yetiştirme hedefi de kendisini çeşitli politikalar ile net bir şekilde göstermeye başlamış ve özellikle bu hedef doğrultusunda ayrı bir önem atfedilen imam hatiplerin cazibesinin artırılmasına yoğun çaba sarf edilmiştir. AKP'nin dindar nesil yetiştirme hedefi ile imam hatipler arasında kurduğu bağı Erdoğan, 2016'da yaptığı bir konuşmada şöyle ifade edecektir:

''*Hedefimiz dindar nesil. Geçenlerde milli eğitim bakanımıza da söyledim. Bizim imam hatiplerde projelerimiz var.''* (Diken, 27.02.2016).

Bu ifadeden de açıkça anlaşılacağı üzere AKP'nin imam hatiplere verdiği önemin altında yatan sebep dindar nesil yetiştirme hedefidir. Erdoğan 2019'da yapacağı bir konuşmada ise imam hatiplere yükledikleri özel anlamı şu sözlere perçinleyecektir:

[113] AKP, 2002'den 2007'ye kadar ki süre zarfında yapacağı pek çok düzenlemede olduğu gibi eğitim ile ilgili attığı bu tarz adımlarda da Kemalist ideolojinin temsilcisi durumda olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in önleyici tavrıyla karşılaşmış ve istediklerini tam anlamıyla gerçekleştirme fırsatı bulamamıştır. 2004'te imam hatiplerin tercih edilmesini olumsuz etkileyen katsayı uygulamasını kaldırmaya yönelik düzenleme dönemin Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiştir. Ülkedeki Laik-İslamcı çatışmasının simgesi haline gelen başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına yönelik anayasada yapılan değişiklikler ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Kaya, 2015: 55-56). Timur (2015: 30-31), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) taşınan bu konuyla ilgili olarak mahkemenin alınan kararı anayasaya uygun bulmasının ise İslamcı/muhafazakâr kesimin AB'ye bakışında da bir kırılmaya neden olduğunu belirtir.

''Türkiye tek parti devrinin hastalıklı zihniyetinden kısmen de olsa kurtulabildiyse imam hatipliler etrafında yürütülen mücadele sayesindedir. Sonuçta ortaya bir imam hatip markası çıkmıştır.'' (Artıgerçek, 13.04.2019).

Bu açıklamalardan yola çıkarak, yapılan *''tek parti devri''* şeklindeki vurgu ile imam hatiplerin AKP hükümeti tarafından Kemalizm ile mücadelenin bir simgesi olarak görüldüğü ve imam hatiplerin teşviki gayretinin altında Kemalist ideolojinin tasfiyesinin yer aldığı, yani bu eğitim kurumlarının bir de-Kemalizasyon aracı olarak görüldükleri ve işletildikleri söylenebilir.

Bu nedenle, AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşasının yürütülmesinde özel bir önem atfedilen imam hatipler, eğitim sisteminde yapılan değişiklikler ile daha cazip hale getirilmeye çalışılmış hatta bunun ötesine geçerek bazı noktalarda imam hatip okulları adeta ''kısmen zorunlu'' bir hale getirilmiştir. Örneğin, genel liselerin (düz lise) üniversiteye girişte istenilen başarıyı veremediği gibi gerekçelerle Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 2010 yılında bu liselerin Anadolu liseleri, meslek liseleri veya imam hatiplere dönüştürmesiyle sonuçlanacak bir düzenleme gerçekleştirmiş ve 2014'te dönüşüm tamamlanmıştır. Bu düzenleme sonrasında yükseköğretime devam etmeyi düşünen ancak Anadolu lisesini kazanamayan öğrenciler, meslek liseleri yerine yine AKP döneminde meslek lisesi olmanın ötesinde kendilerine yükseköğretime hazırlık misyonu da yüklenen imam hatip liselerine yönelmek zorunda kalmıştır (Gençkal Eroler, 2019: 92-98). 2012 yılında ise eğitim sisteminde önemli bir değişikliğe imza atılmıştır. Getirilen değişiklikle birlikte ilköğretimlerin orta kısımları ayrılarak her biri 4'er yıl olacak şekilde ilkokul, ortaokul ve lise (kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinmektedir) eğitimi alınması yöntemi hayata geçirilmiş ve böylece kesintisiz sekiz yıllık eğitime son verilmiştir (İlköğretim ve Eğitim Kanunu…, 2012).[114] Bu düzenleme ile birlikte imam hatip ortaokullarının yeniden açılması sağlanmış ve dini

[114] Bu sistem, ülkenin önde gelen pek çok üniversitesi tarafından (ODTÜ, Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi gibi) eğitime başlangıç yaşını gereğinden daha fazla aşağıya çekeceği ve bunun pedagojik sorunlara yol açabileceği, çocukların olması gerekenden daha erken yaşta mesleki yönlendirmeye tabi tutulacak olmalarının gelecekleri için sorunlar teşkil edeceği gibi konularda eleştirilmiştir. Ancak tüm eleştirilere rağmen sistem uygulamaya geçirilmiştir. Sistemi olumlu yorumlayanların başında ise hükümete olan ideolojik yakınlığı ile bilinen Eğitim-Bir-Sen ile İmam Hatipler Derneği gelmektedir (Odabaşı, 2014: 107-118).

eğitime başlama yaşı düşürülmüştür (Gençkal Eroler, 2019: 149-153).[115] Böylece dindar nesil yetiştirme hedefi doğrultusunda AKP'nin ulusal kimlik inşasında üst düzeyde önem atfettiği imam hatiplerin orta kısımları da yeniden eğitim sistemi içindeki yerini almıştır. Ayrıca Odabaşı (2014:116), 2012'de getirilen yeni eğitim sistemi ile özellikle ortaöğretimde derslik sayısındaki yetersizliğin yeni açılacak imam hatip ortaokulları üzerinden giderilerek bu durumun imam hatiplere adeta zorunlu bir yönlendirmeye neden olabileceğini ifade etmiştir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, AKP'nin iktidara gelmesinden sonra imam hatiplerin ve imam hatipli öğrencilerin sayısında sürekli bir artış yaşanması da öğrencilerin imam hatiplere yönlendirilmesi noktasındaki çabayı ortaya koyması anlamında oldukça önemlidir.

Tablo 7. İmam Hatip Lise ve Ortaokullarının 2002-2016 Yılları Arasındaki Okul ve Öğrenci Sayıları

	İmam Hatip Ortaokulları		İmam Hatip Liseleri		İmam Hatip Ortaokul ve Liseleri	
Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Toplam Okul	Toplam Öğrenci
2002-2003	**0**	**0**	536	64.534	**536**	**64.534**
2012-2013	1.099	94.467	708	380.771	**1.807**	**475.238**
2015-2016	1.961	524.295	1.149	555.870	**3.110**	**1.080.165**

Kaynak: Aşlamacı, İ. (2017); ''Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında AK Parti'nin 15 Yılı'', (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti'nin 15 Yılı - Toplum, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 181-209. (Sayfa 192'deki tablodan uyarlanmıştır)

[115] Daha önce din aygıtının ele alındığı bölümde AKP döneminde Kuran kurslarının sayısında yaşanan artışa yönelik aktarılan verilerin yanı sıra Kuran kursuna başlama yaşı da 2012'de başlatılan bir proje ile ''4-6 yaşa'' kadar düşürülmüş ve böylece çok küçük yaştan itibaren dini eğitimin de önü açılmıştır (Aşlamacı, 2017: 205).

3.3.2.2. Eğitim Müfredatında Dini Ögelerin Artırılması ve Kemalist İdeolojinin Geriletilmesi

AKP döneminde imam hatiplerin teşvik edilmesine yönelik sistem değişikliklerinin yanı sıra eğitim müfredatında da bir takım düzenlemeler gerçekleştirilmeye başlanmış ve bir yandan dini içerikli derslerin sayısı artırılırken diğer yandan mevcut derslerin içerikleri iktidarın ulusal kimlik inşasına uygun olacak şekilde bazı değişimlere uğratılmıştır.

Gençkal Eroler (2019: 153-156) yeni eğitim sistemi ile birlikte ortaokulların (5, 6, 7 ve 8'inci sınıfların) müfredatına (imam hatip kısımlarında zorunlu diğerlerinde ise seçmeli olarak) eklenen *''Hz. Muhammed'in Hayatı''*, *''Kuran'ı Kerim''*, *''Temel Dini Bilgiler''* gibi derslerle dini içerikli ders sayısının artırılmış olduğuna değinmiştir. Özellikle Hz. Muhammed'in Hayatı dersinin adının ilk olarak *''Peygamber Efendimizin Hayatı''* şeklinde tüm toplumu Müslüman kabul eden bir ifadeyle hazırlanmış olmasına vurgu yapmıştır. Bu ifade, iktidarın Sünni İslam merkezli ulusal kimlik inşasının eğitim alanındaki önemli yansımalarından biri olarak görülebilir. Bu derslerle birlikte müfredattaki din derslerinin sayısı artırılırken, 2013'te yapılan düzenlemeler ile öğrenciler lise ve üniversiteye giriş sınavlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKVAB) derslerinden sorumlu tutulmuştur. Bu durum müfedata yeni dini içerkli dersler sokulmasının yanı sıra mevcut derslerin de öğrenciler için öneminin artırılarak derse yönelik ilgiyi zorunlu kılmanın amaçlandığı yönünde değerlendirilebilir. Zira 2017 de yapılacak olan bir başka düzenleme ile zorunlu DKVAB dersinin haftalık bir saatten iki saate çıkartılacak (Aşlamacı, 2017: 184-187) olması da dersin müfredat içindeki yerinin sürekli artırılmaya çalışıldığının bir göstergesidir.[116]

Yine eğitimde dinin etki alanının genişlemesine aracılık eden başka bir düzenleme ise 2010'da getirilen *''Değerler Eğitimi Seminerleri''* olmuştur. Her ne kadar bu değişikliğin temelinde 1995'te Birleşmiş Milletler (BM)'in öğrencilere (özgürlük,

[116] İnal (2009: 705), AKP'nin zorunlu din eğitimi ile ilgili eleştirilere temelde Avrupa Birliği ülkelerinde de zorunlu din dersleri bulunduğu argümanı ile cevap vermeye çalıştığına ancak söz konusu ülkelerde verilen din derslerinin herhangi bir dinsel ve mezhepsel dayatmaya dayanmayan, çoğulcu bir içeriğe sahip olduğu noktasını atladığına vurgu yapar.

barış, hoşgörü vb.) evrensel değerlerin öğretilmesi ile ilgili başlattığı bir proje yer alsa da Türkiye'de bu seminerlerin içeriği daha çok İslami değerlerin (günah, ahiret, tevekkül vb.) anlatısı etrafında şekillenmiş ve böylece dini içerikli eğitime bir alan daha açılmıştır (Gençkal Eroler, 2019: 283-290).

Doğrudan dini içerikli derslerin sayısının artırılmasının yanı sıra diğer derslerde de dini merkeze alan bir ulusal kimliğin inşasına uygun olacak şekilde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden en çok etkilenen derslerden biri ise tarih dersleri olmuştur. Öncelikle tarih derslerinin içeriğinde yapılan değişiklikleri anlama noktasında Yaşlı (2014: 132)'nın ulusal kimliğin inşasında tarih anlatımının yerini vurguladığı şu ifadeler oldukça önemlidir.

''Ulus (millet) inşasından söz etmek, inşa edilmekte olan ulusa dair bir tarih yazımına girişmekten de söz etmek anlamına gelir. Bugün nasıl yaşanacağına, ne olunacağına, neyin iyi ve neyin kötü olarak adlandırılacağına dair yapılan her tercih, geçmişin nasıl kurgulanacağına dair de bir tercihtir dolayısıyla.''

Böylece tarih ders kitaplarında yapılan değişiklikler de AKP'nin ulusal kimlik inşasına uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. İlkokul ve ortaokul ders kitapları üzerinden yaptığı bazı incelemelerde Gençkal Eroler (2019: 229-240), Türk-İslam sentezine uygun bir tarih anlatısı benimsendiğine ve Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirilerek, İslamiyeti seçmeyen Türklerin asimile olarak Türklüklerini kaybettiklerine vurgu yapıldığına değinmiştir. Kitaplarda genel itibariyle ''biz'' tasvirinin Sünni İslam üzerinden yapıldığını belirten Gençkal Eroler, farklı mezhep ve dine mensup vatandaşların bu nedenle biz dışında konumlandırıldığını belirtir. Ayrıca ders kitaplarında tarikatları ve şeyhleri toplumsal barışa hizmet eden aracılar olarak tasvir eden bazı ifadelere de yer verildiğini ve bir kaynakta Osmanlı için *''yeryüzünün en muhteşem devleti''* ifadesinin kullanıldığını aktarmıştır. Bu dönemde Osmanlı geçmişinin yeniden kolektif belleğin bir unsuru haline getirilmesine yönelik çabanın bir diğer göstergesi ise 2013 yılında Osmanlıca'nın liselerde seçmeli ders olarak eğitim müfredatına dahil edilmesidir. (Yeni Asya, 16.06.2013).

Böylece AKP döneminde, Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalist ideolojinin Osmanlı'yı ötekileştirerek oluşturduğu bağımsız tarih anlatısı yerine Osmanlı'yı ön

plana çıkartan ve Türklüğün İslamiyet ile özdeşleştirildiği Türk-İslam sentezini benimseyen bir tarih anlatısının ulusal kimliğin referans noktası haline getirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Yine ders kitaplarının içeriğinde Osmanlı'nın yanı sıra tarikat ve şeyhlere yönelik olumlayıcı ifadelere yer verilmesi de, daha önce din aygıtı ile ilgili bölümde de belirtildiği gibi AKP döneminde tarikatların/cemaatlerin din merkezli bir ulusal kimliğin inşasında aracı olarak görülmeleri nedeniyle meşru alana dahil edilmelerine yönelik çabanın bir yansımasıdır.

AKP'nin yürüttüğü açılım süreçlerinin[117] de eğitime bazı yansımaları olmuş ve ortaokul müfredatına *''Yaşayan Diller ve Lehçeler''* adı altında Kürtçe, Lazca ve Abazaca gibi dil eğitimleri eklenmiştir (AA, 13.09.2013). Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında dil birliğini sağlama noktasında gösterilen çaba ve Türkçe'nin resmi dil olarak benimsetilmesine yönelik politikalar hatırlandığında bu gelişme oldukça önemlidir. Zira o dönemde Türkçe, inşa edilmek istenen ulusal kimliğin en önemli unsurlarından birisi olarak görülmüş ve diğer diller ulusal kimliğin dışında konumlandırılmıştır. Bu düzenleme ile erken Cumhuriyet döneminin bu politikasından vazgeçildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. 2010 yılında ''Alevi Açılımı'' doğrultusunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin içeriğinde Alevilik inancına yönelik bazı düzenlemeler yapılması gündeme gelmiş ve 2011-2012'de dersin içeriği yeniden düzenlenmiş olmasına rağmen yapılan düzenlemeler yine Sünni Müslümanlığı temele alan bilgiler etrafında şekillendirilmiştir (Gençkal Eroler, 2019: 255-262). Bu düzenleme ise AKP'nin ulusal kimlik inşasının temeline Sünni Müslümanlığı yerleştirdiğinin göstergelerinden biri olarak ele alınabilir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, AKP döneminde eğitimde dinsel alanın genişletilmesi sadece imam hatiplerin niceliksel olarak artırılması ile sınırlı kalmamış, eğitim müfredatı da dindar nesil yetiştirme hedefine uygun bir kimlik inşası için yeniden tasarlanmıştır. AKP, kendisinin teminatı olarak gördüğü dindar nesli yetiştirebilmek adına eğitimin her alanında dini ögelerin artırılmasına büyük bir önem

[117] Açılım süreçleri ile ilgili detaylı bilgiye siyasal aygıtlar ile ilgili bölümde detaylı olarak değinilecektir.

gösterirken (Günlü, 2009: 737), bu dini ögelerin Sünni Müslümanlık çerçevesinin dışına çıkmamasına da ayrıca özen göstermiştir.

Bunların yanı sıra, seküler bir ulusal kimliğin inşasını amaçlayan Kemalizm'e ait izlerin de eğitim alanından silinmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu adımların en önemlilerinden biri, yıllar içinde lafzi olarak bazı değişimlere uğrasa da özü itibariyle Türklüğe ve Kemalizm'e bağlılığı ifade eden ve 1933'ten beri ilköğretim okullarında her gün okutulan ''Andımız'' olarak bilinen öğrenci andının 2013'te kaldırılmasıdır (Habertürk, 29.10.2018).[118] Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın andımızın kaldırılacağına yönelik yaptığı konuşmada andın yazarı Reşit Galip'i[119] *''Türkçe azan zulmünün mimarlarından''* biri (Milliyet, 08.10.2013) olarak işaret etmesi ise atılan adımın Kemalist ideolojiye karşı rövanşist bir duyguyu da barındırdığını göstermektedir.

3.3.2.3. Öğrenci Yurtlarının Yeniden Yapılandırılması

Öğrenci yurtları da AKP dönemindeki din merkezli ulusal kimlik inşasının etkisiyle dönüşüme uğratılan alanlardan birisi olmuştur. AKP döneminde yurtlarla ilgili ilk önemli değişikliğin 2004 yılında Özel Öğrenci Yurtları Yönetmeliği'nde kapatılma nedenleri arasında sayılan *''dinin veya dini hissiyatı veya dince mukaddes sayılan şeyleri alet ederek faaliyette bulunmak''* şeklindeki ifadenin kaldırılması olduğu söylenebilir (Altıok Akatlı, 2018: 42). Bu değişiklikle birlikte özel yurtlarda dini faaliyetlerin önü açılmış ve böylece bu yurtların İslamizasyonun birer parçası haline getirilmesi yasallaştırılmıştır. 2015 yılında ise DİB'in Gençlik ve Spor Bakanlığı ile yaptığı işbirliği kapsamında bakanlığa bağlı devlet yurtlarına manevi rehber ve danışmanlar atanmış (Aşlamacı, 2017: 206) böylece (üniversitelere inşa edilen

---

[118] 1997'de yapılan son düzenleme sonrasında andın kaldırılmadan önceki son hali şu şekildedir:
''Türküm, doğruyum, çalışkanım, İlkem: küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir.
Ülküm: yükselmek, ileri gitmektir.
Ey Büyük Atatürk!
Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime ant içerim.
Varlığım Türk varlığına armağan olsun.
Ne mutlu Türküm diyene!'' (Habertürk, 29.10.2018)

[119] Reşit Galip, 1932-33 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı yapmış ve 1932-33'te Kuran'ın, ezanın ve salanın Türkçe okutulmasına yönelik atılan adımların başrolündeki isim olmuştur (Atalay, 2019: 83-84).

camilerle birlikte kampüse giren imamlar gibi) yurtlara da dini bir yol gösteren sokulmuş ve DİB'in etki alanı biraz daha genişletilmiştir.

Ayrıca Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü bünyesindeki devlet yurtlarında 2011'den itibaren çeşitli farklı sebepler öne sürülerek karma yurtlar (bağımsız farklı binalarda kız ve erkek öğrencilerin barındığı yurtlar) erkek ve kız yurdu olacak şekilde ayrı olarak yeniden yapılandırılmıştır (Hürriyet, 13.08.2013). 2013'te dönemin AKP'li Gençlik ve Spor Bakanı Suat Kılıç konuyla ilgili eleştirilere bu değişimin dini kaygılarla yapılmadığı şeklinde cevap vermiş olsa da (Hürriyet, 13.08.2013) yine aynı yıl Erdoğan, bazı illerde yurt yetersizliği nedeniyle kız ve erkek öğrencilerin aynı evlerde kaldığı yönünde duyumlar aldıklarını belirtirken partisinin bu duruma tutumunu şu sözlerle açıklamıştır:

''Yurtların yetersizliği beraberinde çeşitli sıkıntılar doğuruyor. Üniversite öğrencisi genç kız, erkek öğrenci ile aynı evde kalıyor. Bunun denetimi yok. Muhafazakar demokrat yapımıza bu ters. Vali Bey'e bunun talimatını verdik. Bunun bir şekilde denetimi yapılacak" (Sözcü, 04.11.2013)

Bu ifade, 18 yaşından büyük yani reşit olan gençlerin özel yaşantısına dahi önlem alınmasının talimatının verildiği bir ortamda yurtlarla ilgili düzenlemenin de tesadüfi olmadığını ortaya koymaktadır. İki konu arasındaki benzerlik yurtlar ile ilgili düzenlemelerin de AKP'nin muhafazakâr ideolojisi doğrultusunda dini bir kaygı ile yapılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durumda, AKP döneminde öğrenci yurtlarında tek cinsiyetli bir yapının hakim kılınmasına yönelik gerçekleştirilen düzenlemelerin de dindar yaşam tarzının dayatılması doğrultusunda ele alınması mümkündür. Böylece devlet yurtları haremlik selamlık şeklinde yeniden düzenlenmiştir ki yine bu da dindar nesil yetiştirme politkasının bir yansıması olarak ele alınmalıdır.

3.3.2.4. Dini Yapılanmaların Eğitimde Artan Etkisi ve Fetullahçıların Tasfiyesi

Eğitimin AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşasına uygun bir dönüşüme tabi tutulması sadece kurumların yeniden tasarlanması, imam hatiplerin teşvik edilmesi ve müfredatta dini ögelerin atırılması ile sınırlı kalmamış, din aygıtı ile ilgili başlıkta da ulusal kimlik inşasının meşru birer aracısı haline getirildiklerine yer verilen dini tarikatlar/cemaatler ve çeşitli kuruluşlar da eğitimin önemli birer aktörü haline getirilmişlerdir. AKP'nin henüz iktidarının ilk yıllarında özel eğitim kurumlarının desteklenmesine yönelik girişimleri, sahip oldukları özel eğitim kurumları ile tarikatların/cemaatlerin eğitim alanında etkisini artımasına neden olmuştur.

AKP iktidarının henüz ilk yıllarında (2003'de), devlet okullarında okuyan ve üstün başarı gösteren 10 bin öğrenciyi devlet bursu ile özel okullarda okutmaya yönelik bir düzenleme yapılmış ancak Danıştay'ın aldığı yürütmeyi durdurma kararı ile bu çaba sonuca ulaştırılamamıştır. İktidar partisinin söz konusu düzenlemeyi yasa olarak geçirme çabası ise dönemin Cumhurbaşkanı Sezer'in vetosuna takılmıştır. Bu düzenlemenin o dönemde öğrenci bulmada sıkıntı yaşayan tarikat destekli özel okullara gelir aktarılması için ortaya atıldığı düşünülmüştür (İnal, 2009: 692-693). AKP döneminde eğitimi özel alan lehine genişletmeye yönelik izlenen politikaya rağmen (Günlü, 2009: 738) dershanelere karşı olumsuz açıklamalarda bulunulmuş ancak eğitim sisteminde yapılan değişiklikler dershanelere ilgiyi artırmıştır. Özellikle (2008'de) Seviye Belirleme Sınavı (SBS) uygulamasına geçilmesi sonrasında dershanelere artan ilginin yanı sıra dershaneye başlama yaşı da düşmüştür (İnal, 2009: 712-715).[120] Dershanelere artan talep, özellikle 1980 sonrasında giderek genişlettiği dershane ağı ile eğitimde oldukça güçlü bir aktör haline gelen Fetullahçılar (Demirağ, 2015: 35-37) için daha fazla genişleme olanağı sağlamıştır.

Ayrıca hükümetin ders materyallerinin özel sektörden karşılanmasına yönelik izlediği politika da bu alanda etkili tarikat destekli kuruluşların büyük bir gelir elde

[120] Öğrencilerin sadece liseye geçerken 8'inci sınıfta girdiği Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OKS) kaldırılmış ve yerine öğrencilerin 6'ıncı, 7'inci ve 8'inci sınıf olmak üzere her sene gireceği Seviye Belirleme Sınavı (SBS) ile liseye yerleştirilmesini öngören bir sistem getirilmiştir (Habertürk, 06.10.2007). Böylece öğrenciler sadece bir sene değil üç sene boyunca aktif olarak sınava hazırlanmak zorunda kalmışlar ve bu da dershanelere duyulan ihtiyacı artırmıştır.

etmesini sağlamıştır (Günlü, 2009: 738). AKP'nin o dönemde bir sosyal politika uygulaması olarak sunduğu ders kitaplarının ücretsiz dağıtımı, kitapların özel sektörden karşılanması ile özel sektöre önemli bir kaynak aktarımı sağlamıştır (Gençkal Eroler, 2019: 83-85). Söz konusu özel sektör kuruluşları içinde Fetullahçılara ait yayınevleri de yer almış ve ekonomik bir gelir sağlamalarının ötesinde bastıkları ders kitapları aracılığıyla kendi propagandalarını yapma fırsatını da elde etmişlerdir (Habertürk, 19.09.2016).[121] Henüz 2005 yılında (Fetullahçıların darbe girişiminden yaklaşık 11 yıl önce) TBMM'de Fetullahçılara bağlı özel okullarda devlet kurumlarına sızma amacıyla militanlar yetiştirildiği yönündeki iddiaları araştırmak üzere CHP tarafından verilen araştırma önergesinin AKP tarafından reddedilmesi ise (Altıok Akatlı, 2018: 46-47) söz konusu tarikatın o dönemde iktidar tarafından bir tehlike olarak görülmediğinin göstergesidir. Hatta daha önce de değinildiği gibi tehdit olarak görülmenin ötesinde önemli ölçüde faaliyetleri desteklenen Fetullahçılar hakkında 2011 yılında dönemin AKP'li Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ TBMM'de yaptığı bir konuşmada Fetullahçıların lideri Gülen için *"Bu ülkenin milli ve manevi değerlerine bağlı nesillerin yetişmesi için hizmetini yapıyor''* ifadelerini kullanmıştır (Sputnik, 14.12.2017). İlerleyen yıllarda Fetullahçılarla hükümet arasında sürtüşmeler başgösterdikten sonra 2014 yılında Erdoğan'ın sarf ettiği *''...Okullar için yer istedi, verdik. Uluslararası camiada davet ettiler, devlet hükümet başkanlarına bunları refere ettik. Olimpiyat dediler, her türlü desteği verdik. Ne nankörlük bu ya? Ne istediniz de vermedik, ne isteniz de alamadınız?''* (Yeniçağ, 19.02.2020) şeklindeki ifadeler de bu desteği ortaya koymaktadır.[122] Zira AKP'nin iktidara geldiği tarihten önce yükseköğretim alanında sadece bir üniversite ile (1996 yılında kurulan Fatih Üniversitesi) varlık gösteren Fetullahçıların AKP döneminde 14 üniversite daha açması, bu anlamda Fetullahçıların

[121] 15 Temmuz 2016 sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı'nın bazı kitapları Fetullahçılara ait yayınevlerinin bastığı ve içinde Fetullahçıların propagandasını barındırdığı gibi sebeplere toplatması (Habertürk, 19.09.2016) bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

[122] Özellikle Fetullahçılara ait eğitim kurumlarının hazırladığı Türkçe Olimpiyatları'nın devlet nezdinde benimsenmesi de bu duruma örnektir. Konuyla ilgili detaylı bilgiye kültürel aygıtların incelendiği bölümde ayrıca yer verilecektir.

AKP döneminde eriştiği gücü ortaya koyması bakımından son derece önemlidir (Odatv, 06.08.2016).[123]

Fetullahçıların iktidara karşı kamuoyuna yansıyan ilk önemli girişimi olan 7 Şubat 2012'de MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın Savcı Sarıkaya tarafından ifadeye çağırılmasının ardından ise hükümet 2013'de öncelikle dershaneleri kapatmaya yönelik yeni bir eğitim reformu hazırladıklarını duyurmuştur (Beriş, 2018: 389-391). Gençkal Eroler (2019: 183)'in OdaTV'den aktardığına göre o dönemde her dört dershaneden birine sahip olan Fetullahçılar bu alanda toplamda 917 dershaneye ulaşmışlardır. Bu sayı bir yandan Fetullahçıların eğitim alanında kurduğu etkinliği ortaya koyarken diğer yandan ise yapılan düzenlemenin Fetullahçılara karşı hükümetin bir hamlesi olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak Fetullahçılara karşı atılan adımlar dershanelerle sınırlı kalmayacaktır çünkü yukarıdaki üniversite örneğinde olduğu gibi Fetullahçıların eğitim alanındaki yapılanması dershanelerle sınırlı değildir. İlkokullardan, liselere ve öğrenci yurtlarına kadar eğitim alanında oldukça geniş bir yapılanmaya sahip olan Fetullahçılar, aynı zamanda bu yapılanmalar aracılığıyla kendisine yetişmiş insan gücü de sağlıyor ve onları pek çok farklı alana yerleştirerek kendi etki alanını genişletiyordu (Gençkal Eroler, 2019: 164-173). Bu nedenle eğitim alanındaki yapılanmanın tasfiye edilmesi Fetullahçıların tasfiyesi noktasında kilit bir öneme sahip olmuştur.

Fetullahçıların 2013 yılında (detaylarınının daha önce ele alındığı) 17-25 Aralık'ta hükümete karşı gerçekleştirdikleri gözaltı operasyonları sonrasında ise Erdoğan

[123] Ayrıca AKP hükümeti döneminde yükseköğretimdeki başarı da üniversite ve öğrenci sayına endekslenmiştir. Erdoğan da 2019 yılında yapacağı bir konuşmasında *"Üniversite sayısının 76'dan 207'ye, öğrenci sayısının 1,6 milyondan 8 milyona yükselmiş olması bu başarının en bariz ifadesi*dir" (Euronews, 18.09.2019) şeklindeki açıklaması ile bu bakış açısını açıkça ortaya koyacaktır. Bu bakış açısıyla AKP iktidarının ilk yılları olarak nitelendirilebilecek 2003-2011 yıllarını kapsayan süre zarfında Türkiye'de 50 devlet, 39 vakıf üniversitesi açılmıştır (Gür ve Çelik, 2011: 33). 2015-2016 öğretim yılında ise toplam devlet üniversitesi sayısı 109, toplam vakıf üniversitesi sayısı ise 84 (8'i Meslek Yüksek Okulu) olarak açıklanmıştır (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2015-2016 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri). Üniversitelerin sayısında yaşanan bu artışın bir diğer nedeni ise bu dönemde üniversitelere bir gelir kapısı gözüyle bakılması olmuştur. Bu konuda AKP'li bir isim olan Aktay (2018: 248-249)'ın, AKP döneminde üniversitelerin inşa sürecinden itibaren başlayarak kuruldukları bölgelerde ticari bir kalkınmaya aracı oldukları, özellikle üniversitelerinin sayısının artışının yanı sıra öğrenci kontenjanlarında da yaşanan artışla birlikte yer değiştiren üniversite öğrencilerinin üniversitenin bulunduğu bölgede kalkınmayı sağladıkları ve halk arasında *''bacasız fabrika''* olarak adlandırıldığı yönündeki ifadeleri de üniversitelere yüklenen ekonomik misyonu adeta ortaya koymaktadır.

vatandaşlara *''Bunların okullarında çocuklarınız okuyorsa, alın. Devletin okulları bize yeter(...). Bunların yurtlarında çocuklarınızı bırakmayın.''* (CNNTürk, 11.12.2018) diyerek seslenmiş ve Fetullahçıların bu alandaki etkinliğini kırmaya yönelik bir çağrıda bulunmuştur. Bu süreçte bir taraftan Fetullahçıların tasfiyesine yönelik adımlar atılırken diğer taraftan ise Fetullahçılardan boşalan alan hükümete yakın çevrelerce doldurulmaya ve öğrenci yurtları alanında Fetullahçılara alternatif oluşturulmaya çalışılmıştır (AA, 14.07.2017; Demirağ, 2015: 38). Örneğin 2012'de iki yurdu bulunan Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (TÜRGEV), 2015'e gelindiğinde yurt sayısını 21'e çıkartmıştır (Sözcü, 21.04.2015). Yine 2013'te kurulan Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) da kısa sürede yurt alanında önemli bir örgütlenme sağlayan hükümete yakın vakıflardan birisi olmuştur (Tügva.org, Vakıf Senedi). Kısa süre içinde hükümete yakın kuruluşarın yurt alanındaki varlığını artırmaları ise bu alanda olası bir boşluğa izin verilmeyeceğinin göstegesi olmuştur.

Dershaneler, okullar ve yurtlar konusunda atılan adımların yanı sıra Fetullahçıların tasfiyesine yönelik girişimler MEB teşkilatına da etki etmiş ve yapılan düzenlemelerle 615 kişilik bir kadro dönüşümü gerçekleştirilirken, yine okul yöneticilerini belirlemede merkezi sınav sistemi yerine İl Milli Eğitim Müdürleri ve okul müdürleri yetkilendirilmiştir. Böylece 2012-13'ten sonra Fetullahçıların tasfiyesinin yanı sıra hükümete yakın sendikaların üyelerinin bakanlıkta kümelenmesi sağlanmıştır (Gençkal Eroler, 2019: 110-113). 2016 sonrasındaki dönemde ise Fetullahçıların bu alandaki tasfiyesi hız kazanacak ve kapatılan kurumlar ve gerçekleştirilen ihraçlar bu alanda elde ettikleri etkinliği açıkça ortaya koyacaktır.

3.3.2.5. Örgün Eğitimin Dışında Din Merkezli Ulusal Kimlik İnşasının Yeni Aktörü: Bilgi Evleri

AKP'nin arzuladığı ulusal kimliğin inşasında örgün eğitime yönelik attığı bu adımların haricinde, kendi yönetimindeki belediyelerin bünyesinde de gerçekleştirdiği eğitim faaliyetleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, ilki 2005'te İstanbul'daki Zeytinburnu Belediyesi'nde Erdoğan'ın bizzat 2004'te partili belediye başkanlarından gençlere yönelik sosyal faaliyetlerin artırılması yönündeki talebinden sonra kurulan

*‘‘Bilgi Evleri’’*dir. Bilgi Evleri, belediyeler bünyesinde kuruldukları için faaliyetleri faklılık gösterse de genel itibariyle ilköğretim ve lise çağındaki gençlere yönelik eğitim ve sosyal etkinlik faaliyetleri yürütmektedirler (Karadeniz, 2017: 91-93). Karadeniz (2017: 92), çalışmasında Bağcılar Belediyesi’nin resmi sitesinde bilgi evleri için kullanılan şu ifadeyi aktarmıştır:

*“**Ecdadımızın*** (vurgu bize aittir) *Beytü’l-Hikme adıyla anılan eğitim kurumlarını günümüzde Bilgi Evleri adı altında ilk ve ortaokul çocuklarımız için yeniden hayata kazandırdık.”*

Üsküdar Belediyesi’nin sitesinde ise bilgi evleri *‘‘tarihten gelen bilim ışığı’’* olarak nitelendirilmiş ve şöyle ifade edilmiştir:

‘‘*Tarih boyunca İslam Dünyası'nda Beyt'ül Hikme adıyla anıla gelen bilgi evleri, günümüzde bu tarihi mirasının yeniden inşasıyla gençliğimize ilim ve irfan ışığı yaymaktadır* (Üsküdar Belediyesi, Tarihte Bilgi Evleri).

Alıntılardan görüleceği üzere AKP’li belediyeler bünyesinde kurulan bilgi evlerinin ilham kaynağı *Beytülhikme’dir*. Beytülhikme, Abbasiler döneminde kurulduğu kabul edilen ve önceleri yabancı dildeki eserlerin tercüme edildiği daha sonra ise pozitif bilimlere ait pek çok çalışmanın da yapıldığı bir kütüphane ve araştırma merkezi olmakla birlikte 1258’de yıkılmıştır (İslam Ansiklopedisi – Beytülhikme). Böylece ecdadımızdan kastın Arap Abbasiler ve İslam medeniyeti olduğu anlaşılmaktadır ki bu bakış açısı Osmanlı’nın kendisini Hz. Muhammed’le başlayan ardından Emeviler, Abbasiler ve kendisi ile devam ettiği düşünülen İslam Hanedanlığı’nın devamı olarak gören anlayışının (Özkan, 2019: 34) bir yansımasıdır. Buradan AKP’nin Kemalizm’in İslamiyet öncesine dayandırılan tarih anlatısı yerine Osmanlı’daki İslamiyet ile özdeşleşmiş bir tarih anlatısını benimsediği sonucu çıkmaktadır ki bilgi evleri de bu anlayışın birer aktarıcısıdırlar.

2014’e gelindiğinde AKP bünyesinde düzenlenen *‘‘Yerel Yönetimlerde Gençlik ve Eğitim Politikaları Çalıştayı’’*nda, AKP’li belediyelerde Bilgi Evleri’nin yaygınlaştırılması kararı alınmıştır (Akt: Karadeniz, 2017: 95).

Bilgi evlerinin eğitim faaliyetlerine yönelik kapsamlı bir bilgi elde etmek (özellikle de geçmiş yıllara ait) gerek yerel yönetimler bünyesinde kurulduklarından dolayı taşıdıkları farklılıklar gerekse yetersiz web siteleri nedeniyle tam olarak mümkün değildir. Ancak yine de web siteleri üzerinden yapılan incelemeye göre 2020 itibariyle genel olarak okul derslerine yardımcı eğitimlerin, çeşitli kültür sanat ve spor faaliyetlerinin yürütüldüğü bilgi evlerinde, bunların yanı sıra dini içerikli dersler ve eğitimler de verildiği görülmektedir. Örneğin, Üsküdar Belediyesi'nin bilgi evlerindeki eğitim çalışmaları arasında Kuran'ı Kerim, Siyer, İlmihal, Ahlak, Temel Dini Bilgiler, Arapça gibi eğitimler de bulunmaktadır (Üsküdar Belediyesi Bilgi Evleri, Eğitim Çalışmaları). Yine Sancaktepe Belediyesi'e ait bilgi evinde de Kuran'ı Kerim kursu bulunmaktadır (Sancaktepe Bilgi Evleri, Kurslarımız). Yukarıda değinildiği gibi bilgi evlerinin hedef kitlesinin genel itibariyle ilkokul ve lise çağındaki çocuklar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bilgi evlerinin çocukların küçük yaşta dini eğitimlerle buluşturularak AKP'nin dindar nesil yetiştirme amacına uygun bir ideolojik aygıt işlevi gördükleri söylenebilir. Örgün eğitimin dışında yer alması ve iktidarın ideolojisine uygun bir kimlik inşasının eğitim aracısı olması noktasında bilgi evlerinin Kemalist ideolojinin Halkevleri ile benzerlik taşıdığı da söylenebilir. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasının bir aracısı olan Halkevlerine karşın AKP ise benzer bir işlev gören bilgi evlerini geliştirmiştir.

Buraya kadar ele alınanlardan yola çıkarak, AKP'nin iktidara geldikten sonra eğitimi dini merkezli bir ulusal kimliğin inşasına uygun olarak bir dönüşüme tabi tuttuğu ve bu dönüşüme uygun bir şekilde eğitimde dini alanın her yönden genişletildiği söylenebilir. Özellikle imam hatiplerin orta kısımlarının da tekrar açılması ile birlikte imam hatiplere başlama yaşının düşürülmesi ve okul sayısının da artmasıyla orantılı olarak öğrenci sayısında yaşanan artış oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra müfredatta dini içerikli derslerin artırılması ve Osmanlıca'nın müfredata sokulması gibi düzenlemeler de birlikte değerlendirildiğinde, İslamcı/muhafazakar değerleri benimseyen ve tarihsel referansı Osmanlı ve İslamiyet olan bir ulusal kimlik inşası noktasında eğitime önemli bir misyon yüklendiği görülmektedir.

3.3.3. 2002'den 2016'ya Aile Aygıtı

Çalışmanın birinci bölümünde ele alındığı gibi aile, bireyin toplumsallaşmasının başladığı yer olması itibariyle bir nevi eğitim kurumu işlevi görmektedir ve bireyin kimlik kazanımındaki en önemli aracılardan birisidir. Modern ulus devletler ise bir yandan erken yaşta bireyi aile ortamından çıkaran eğitim kurumları aracılığıyla bireyin toplumsallaşma ve kimlik kazanımı sürecine doğrudan müdahil olurken, diğer yandan ise geliştirdikleri aile politikaları ile aile içindeki eğitim sürecine de bir şekilde müdahale etmektedirler. Bu bölümde ise AKP'nin 2002-2016 arasındaki döneminde yürütülen aile politikaları üzerinden inşa edilmek istenen din merkezli ulusal kimliğin inşasında aileye nasıl bir misyon yüklendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.3.1. Aileye Yüklenen İslami Geleneklerin Taşıyıcılığı Rolü ve Kadının Aile İçinde Sınırlandırılması

AKP döneminde, partinin sahip olduğu İslamcı/muhafazakâr ideolojinin aileye yüklediği üst düzey önemin de etkisiyle, geleneklerin taşıyıcılığı noktasında oldukça önemli bir aracı olarak görülen ailenin, geleneksel yapısını koruma ve varlığını sürdürmesine yönelik aile politikaları hayata geçirilmiştir (Doğanay, 2007: 72). Bu anlamda AKP dönemindeki aile politikalarının, muhafazakâr ideolojinin aileyi toplumun bir prototipi olarak gören yaklaşımından (Akın, 2012: 6) etkilenilerek oluşturulduğu söylenebilir. AKP'nin aileye bakışına yönelik bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaklardan birisi ise AKP'li Yalçın Akdoğan'ın partisinin ''muhafazakâr demokrat'' tanımlamasını açıklayan *''Muhafazakar Demokrasi''* adlı kitabıdır. Kitapta partinin aileye bakışı şu şekilde ele alınmıştır: *''AK PARTİ toplumun yapı taşı olan aile kurumunun* ***sosyalleştirme misyonunu kaçınılmaz görmektedir''*** (vurgu bize aittir) (Akdoğan, 2003: 12). Bu ifadeden açıkça anlaşılmaktadır ki AKP, aileyi toplumun temelinde görmekle birlikte toplumsallaşma üzerindeki gücünü ve önemini de açıkça kabul etmiş ve kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Kitapta bu düşünceyi bütünleyecek bir de şu ifadelere yer verilmiştir:

''Muhafazakarlık toplumsal dönüşümü esas alan yapısıyla aşağıdan yukarıya ve doğal süreçler ile değişimi savunmakta; yukarıdan aşağıya toplum mühendisliği şeklinde metazori dönüşümlere sıcak bakmamaktadır. Toplumsal dönüşümün toplumsallaştırma misyonu yüklenen aile, okul, sivil toplum kuruluşları gibi yapıların eliyle gerçekleşmesi gerektiğine inanan muhafazakarlar köksüzlüğe ve başkalaşıma karşı çıkmaktadırlar'' (Akdoğan, 2003: 47).

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki (her ne kadar yukarıdan aşağıya toplum mühendisliğine sıcak bakılmadığı şeklinde bir ifade kullanılsa da) AKP, aile kurumunu toplumsal dönüşümün temel kurumlarından biri olarak görmektedir. Bu nedenle AKP döneminde izlenen aile politikaları ulusal kimlik inşasına yönelik de önemli ipuçları verecektir.

AKP'nin aileye yüklediği temel görev, muhafazakârlığın bir gerekliliği olarak da gördükleri toplumun kültür ve değerlerini gelecek nesillere aktarma görevidir. Akdoğan'ın (2003: 51) *''Muhafazakarlığın en önemli bulduğu toplumsal kurum ailedir. Geleneğin ve toplumsal değerlerin taşıyıcı kurumu olan ailenin çözülmesi modern dönemin en olumsuz yanıdır.''* şeklindeki ifadesi de bunu açıkça ortaya koymaktadır. İşte AKP'nin aileye dini bir misyon yüklemesi ise tam da bu noktada görünürlük kazanmaktadır. Tür ve Çıtak (2009: 624-625), AKP'li kadın siyasetçiler ve kadın kolları üyeleri ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde, sözü edilen bu geleneklerin özünde İslami gelenekler olduğu, yaşatılması gereken kültürden kastın İslam medeniyetinin kültür birikimi olduğunun farkına varmışlardır. Bu durumda AKP'nin aileye geleneklerin aktarımı noktasında yüklediği yüksek anlamın temelinde de İslami geleneklerin sürdürülmesi amacının yattığı söylenebilir.

AKP'nin aileye yüklediği bu anlam, toplumun kadın, çocuk, yaşlı gibi bireylerini birbirinden bağımsız ayrı özneler olarak görmek yerine ailenin bir üyesi olarak gören politikalar üretilmesine neden olmuştur (Turğut, 2016: 419).[124] Bu politikalardan en çok etkilenenlerin belki de başında ise kadınlar gelmiştir. Kadın, özellikle anne rolü

[124] Öyle ki, Erdoğan muhalefete yönelik söylemlerinde dahi aile sahibi olmak üzerinden bazı göndermeler yapmıştır. 2014'te katıldığı bir mitingde yaptığı konuşmada, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'ye yönelik *''aile çoluk çocuk nedir bilmez, böyle bir derdi yok''* ifadelerini kullanmıştır (Haberler, 22.02.2014).

üzerinden sadece ailenin bir üyesi olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu çaba kendisini en net olarak yine parti lideri Erdoğan'ın söylemlerinde göstermektedir. Örneğin;

''Çalışıyorum diye annelikten imtina eden bir kadın, aslında kadınlığını inkar ediyor demektir. Anneliği inkar eden bir kadın eksiktir, yarımdır'' (Altıok Akatlı, 2018: 173) ve *''Kadın erkek eşitliğine inanmıyorum, kadından anneliği çıkarırsanız geriye kutsal bir şey kalmaz''* (Altıok Akatlı, 2018: 90) şeklindeki ifadeler, kadını hem aile kurmaya ve annelik rolüne iterken hem de kutsallık söylemi üzerinden anneliğe dini bir misyon yüklemiştir.

AKP döneminde aile politikaları ekseninde kadına yönelik politikaları belirleyen bir diğer önemli etken ise piyasa beklentileri olmuştur. Kadının da iş gücüne katılımını gerekli gören piyasanın beklentilerini karşılayabilmek için kadının iş hayatına katılımını sağlayacak hem de annelik rolünü yerine getirmesine yardımcı olacak *''uzlaştırma politikaları''* oluşturulmuştur. Bu politikaların temelinde ise ülkelerin demografik kaygılarla genç nüfusu koruma arzusu yatmaktadır. AKP'de bu kapsamda kadının iş dünyası ve aile yaşamındaki rolünü dengelemeye yönelik bazı adımlar atmıştır.[125] Ancak muhafazakâr ideolojinin bir yansıması olarak aileye verilen yüksek önem, kadının aile içindeki tanımlamasının iş alanındakinden daha ağır basmasına neden olmuştur denilebilir. Kadını annelik üzerinden tanımlayan ve kadının her alanda kontrol edilmesine yönelik bir algıyı barındıran ataerkil bakış açısı ile güç birliği yapan, aileyi geleneklerin devamlılığı noktasında temel kurum olarak gören muhafazakâr ideoloji, aileyi kendi varlığını devam ettirme noktasında bir mücadele alanı haline getirmiştir (Gün, 2016: 36-46). Kısacası İslamcı/muhafazakâr ideoloji, AKP iktidarının ilk yıllarından itibaren izlenilen aile politikalarının her alanında kendisini göstermeye başlamıştır. Gerek kullanılan dil ve gerekse atılan adımlar kadının varlığını aile kurumu ile sınırlandıran bir yönelimin yansımaları olmuştur. Bu doğrultuda AKP döneminde evlilik doğal bir süreç olarak sunulup aile yapısı ve evlilik

[125] Konuyla ilgili taraf olunan uluslararası sözleşmelerin bazı gereklilikleri yerine getirilmeye çalışılmış, bu doğrultuda kadınlara ücretli doğum izni imkanı sağlanması, (büyükşehirler ve nüfusu 50.000'in üstünde olan belediyelerde) kadın ve çocuklara yönelik sığınma evleri açma zorunluluğu getirilmesi vb. düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Tür ve Çıtak, 2009: 615).

teşvik edilirken (Kaya, 2015: 60-61)[126], bir yandan da 1998'de suç olmaktan çıkartılan evlilik dışı ilişkinin yeniden suç sayılmasına yönelik bir öneri de meclise sunularak (Tür ve Çıtak, 2009: 623-624) dinen yasak olan evlilik dışı ilişkinin kanunen de yasaklanması amaçlanmıştır.

AKP'nin evlilik ve aile kurumunun kurulması haricinde yoğun çaba harcadığı bir diğer alan da mevcut evliliklerin devamlılığının sağlanması noktasında kendisini göstermiştir. 2003 yılında yapılan bir düzenleme ile önceliği evli çiftler arasında karşılıklı uzlaşıyı sağlamak olan ''Aile Mahkemeleri'' kurulmuş ve daha sonra 2007'de yapılan bir düzenleme ile de ''Aile Danışma Merkezleri'' açılmıştır. Bu merkezlerde boşanmaya karar veren çiftler arasında uzlaştırmaya yönelik arabuluculuk hizmeti de verilmiştir (Turğut, 2016: 420-421).[127] Böylece evliliklerde sorunlar bulunmasına rağmen İslamcı/muhafazakâr ideolojinin temeli olarak görülen aile kurumunun dağılmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. [128]

Aileye İslami geleneklerin aktarıcılığı rolü yüklenmesi ve dini bir bakış açısıyla kutsallık atfedilen annelik rolü üzerinden kadının aile içinde sınırlandırılmasının yanı sıra, ailenin İslami değerler ile donatılması ve tamamiyle din temelli bir ulusal kimlik inşasına uygun hale getirilmesi noktasında da bazı girişimler gerçekleştirilmiştir.

Aile yapısının ve evliliğin özendirilmesi, kadının aile içinde ''anne'' rolü ile sınırlandırılması noktasındaki gayretler, özel alana yönelik söylemleri de beraberinde getirmiştir. Evli çiftlerin kaç çocuk yapması gerektiğinden medyada yer alan hamile kadınların sokakta gezmelerinin doğru olmadığına (Hürriyet, 07.03.2008; Haber7,

[126] Öyle ki bu çaba medyaya dahi yansımıştır. 2012 yılında, televizyonda yayınlanmakta olan bir dizideki (1 Erkek 1 Kadın) karakterlerin evlilik dışı ilişkiyi özendirdiği yönünde RTÜK tarafından yapılan baskı sonucunda evlendirildiği iddia edilmiştir (Altıok Akatlı, 2018: 111-112).

[127] 2013 yılında bu merkezlere başvuran boşanma niyetindeki çiftlerin yaklaşık 1/3'i uzlaştırılmıştır (Turğut, 2016: 421).

[128] Ayrıca AKP'nin neoliberal ekonomi politikalarının bir sonucu olarak aile, sosyal sorunların çözümündeki doğal görevli olarak da kodlanmış ve 2012 yılında hazırlanan parti programında da aile büyükleri ile birlikte yaşamanın teşvik edilmesine yönelik görüşlere yer verilerek yaşlı ve çocuk bakımı gibi konularda aile bir sosyal görevli olarak belirlenmiştir (Kaya, 2015: 60-61).

25.07.2013) yönelik söylemlere kadar hem ailenin hem de kadın bedeninin üzerinde adeta bir tahakküm kurulmaya çalışılmıştır. [129] [130]

Yine farklı tarihlerde yaptığı açıklamalarda doğum kontrolüne yönelik de olumsuz eleştiriler getiren Erdoğan, 2013'te yaptığı bir konuşmada doğum kontrolünü milleti kısırlaştırma hamlesi olarak (KanalB, 21.01.2013), 2014'te ise *''ihanet''* olarak nitelendirmiştir (Sözcü, 22.12.2014). 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanı (DİB) Mehmet Görmez'in de ''*Kürtaj cinayettir''* (Altıok Akatlı, 2018: 109) şeklinde bir açıklama yaptığı gözönüne alındığında bu tutumun dini bir kaygı taşıdığı ve bir devlet politikası haline getirlmeye çalışıldığı açıktır. Erdoğan'ın konuyla ilgili söylemleri ilerleyen dönemlerde de devam etmiş, 2016'da katıldığı bir etkinlikte *''Nüfus patlamasıymış, doğum kontrolüymüş. Hiçbir Müslüman aile böyle bir anlayış içinde olamaz. Allah ne derse, Peygamberimiz ne derse o''* (Altıok Akatlı, 2018: 171-172) sözleriyle bu konudaki söylemlerin temelde İslamı bir kaygı ve referansla gerçekleştirilmek istendiğini açıkça ortaya koymuştur.

Ailenin din temelinde şekillendirilmesi noktasında ele alınabilecek başka bir örnek ise DİB'in 2003 yılında müftlükler bünyesinde kurmaya başladığı ve 2014 yılında gelindiğinde 81 il ve 253 ilçe olmak üzere geniş bir yapılanmaya ulaşan ''Aile ve Dini Rehberlik Büroları''dır (Aşlamacı, 2017: 207). Bu yapılanma aracılığıyla ailelere dini bir rehber, yol gösterici atanmış olmuştur. Ayrıca 2006 yılında AKP'li Tuzla Belediyesi'nde yeni evlilere evliliğin İslami kurallar çerçevesinde yaşanması gerektiğini telkin eden bir kitap dağıtılmış (Altıok Akatlı, 2018: 58) olması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

AKP döneminde ailelerin İslami değerlerle şekillendirilmeye çalışılması politikasının toplumsal alana yansıması noktasında ele alınabilecek önemli konulardan

---

[129] 2008 yılında Uşak'ta yaptığı bir konuşmada genç nüfusun korunması yönünde bir gereklilik olarak *''en az üç çocuk yapın''* diyen Erdoğan (Hürriyet, 07.03.2008), 2009'da *''Uluslararası Örnek Kıdemli Vatandaşlar Kongresi'nde''* yaptığı konuşmada (NTV, 10.10.2009), 2010'da Ahmet Davutoğlu'nun kızının düğün töreninde (Hürriyet, 19.07.2010) ve daha nice katıldığı organizasyonda bu talebini yinelemiştir.

[130] 2013 yılında TRT'de yani devlet televizyonunda yayınlanan bir ramazan programına (Ramazan Sevinci) katılan Ömer Tuğrul İnançer, adeta azarlarcasına yaptığı konuşmada hamile kadının sokağa çıkmaması ve hamileliğin duyurulmaması gerektiğini, bunun terbiyesizlik olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunmuştur (Haber7, 25.07.2013). Özellikle devlet kanalında böyle bir açıklamanın yapılması oldukça önemlidir.

biri ise dini nikah (imam nikahı) konusudur. Aşağıdaki tabloda yer verildiği gibi, Türkiye'de resmi nikah ve dini nikahı birlikte yaptıranların oranında AKP döneminde önemli bir artış yaşandığı görülmektedir.

Grafik 2. Türkiye'de Resmi Nikah ve Dini Nikahı Birlikte Yaptıranların Tüm Evlilikler İçindeki Oranı (%)

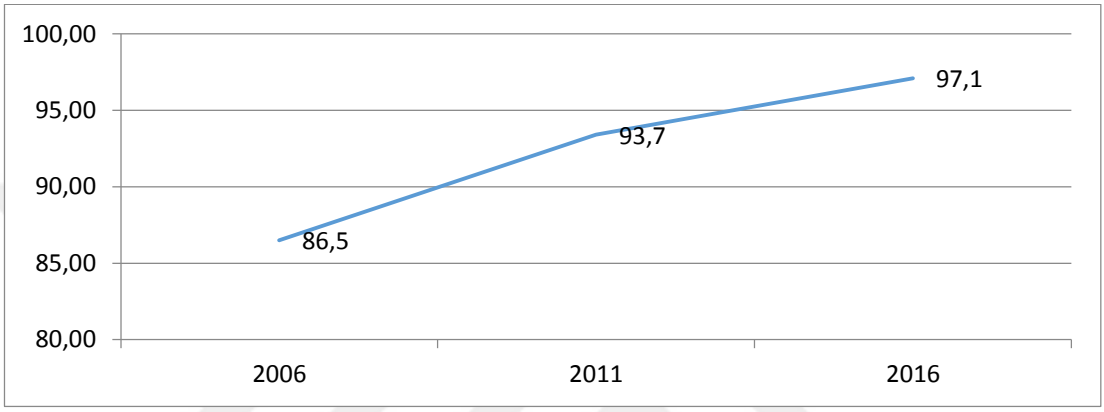

Kaynak: TAYA 2006, TAYA 2011, TAYA 2016 (İlgili yıllarla ait veriler kullanılarak hazırlanmıştır)

Hukuki bir geçerliliği olmayan imam nikâhının evlenecek çiftler için bu kadar önemli bir hale gelmesi, aile yapısı üzerinde dini hassasiyetlerin etkisini yıllar içinde artırdığı şeklinde yorumlanabilir. Zaten AKP döneminde atılan hukuki adımlar da dini nikâhın daha cazip hale getirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu doğrultuda 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'da resmi nikâhtan önce yapılması yasaklanan dini nikâh, AKP döneminde 2015 yılında Anayasa Mahkemesi'nin aldığı bir kararla kaldırılmış ve böylece resmi nikâhtan önce (hukuki alanda hiçbir geçerliliği olmayan) dini nikah kıyılmasının önündeki engel kaldırılmıştır (Hürriyet, 29.05.2015). 2017 yılında yapılacak olan bir yasal düzenleme ile ise il ve ilçe müftülüklerine (sadece il ve ilçe müftüleri tarafından kullanılabilecek olan) resmi nikâh kıyma yetkisi verilecektir (Resmi Nikah Yetkisi Hakkında Genelge, 01.02.2018). Bu düzenleme ile dini nikah ile resmi nikahı birlikte kıyma oranında yaşanan artışın yanı sıra resmi nikah da bir din yetkilisi tarafından gerçekleştirilebilecek şekilde tasarlanmış ve aile kurma işlemi dinsel alana biraz daha yaklaştırılmış, ayrıca bir anlamda da dini nikaha hukuki bir zemin kazandırılmıştır. Söz konusu genelgede müftülere nikahta ailenin önemi ile

ilgili yapacakları konuşma için ayet ve hadislerden oluşan örnek bir metin de sunulacak olması, resmi nikaha dini bir görünüm kazandırılması noktasındaki çabanın bir göstergesidir.

Tüm bu gelişmeler, genel itibariyle ailenin dini gereklilikler üzerinden şekillendirilmeye çalışıldığını ve böylece din merkezli bir ulusal kimlik inşasının aileden başlatılmasının arzulandığını göstermektedir.

3.3.4. 2002'den 2016'ya Haberleşme Aygıtları

Çalışmanın birinci bölümünde değinildiği gibi, haberleşme aygıtları bireyin toplumsallaşma sürecinde oldukça etkili bir eyleyen durumundadır ve Althusser de haberleşme aygıtlarını yöneten ideolojinin bireylere aktarıldığı devletin ideolojik aygıtları arasında saymıştır. Özellikle günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte etkisini giderek artıran ve genel itibariyle medya genel başlığı altında ifade edilen haberleşme aygıtları, geçmişte olduğu gibi bugün de devletin ideolojik aygıtı olarak gördüğü işlevi (teknolojik gelişmeler doğrultusunda) etkisini artırarak sürdürmektedir. Bu bölümde ise, AKP'nin 2002-2016 döneminde medyanın İslamcı/muhafazakâr ideolojinin yayılım aracı haline getirilme sürecine farklı noktalar üzerinden değinilerek, girişilen ulusal kimlik inşasında oynadığı role yönelik bir değerlendirme ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.4.1. TRT ve RTÜK'ün İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Yayılımına Hizmet Edecek Şekilde Dönüşümü

İktidarların devamlılığını sağlama noktasında bilgiyi kontrol etme ihtiyacının güçlendirdiği medya - iktidar ilişkisinin (Yılmaz ve Erdoğan, 2015: 153-154) en net görülebileceği alanlardan birisi devletlerin resmi medya kuruluşlarıdır. Bu nedenle Türkiye'de de siyasal iktidarın medya ile olan ilişkisinin en görünür yaşandığı alanlardan biri devletin yayın kuruluşu olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) olmuştur. 1964 yılında kurulan ve 1990'larda özel sermayenin medyaya atılımına kadar medyada tekel olarak işlev gören TRT (Adaklı, 2009: 596-600), bu

anlamda uzunca bir süre devletin medyadaki ideolojik aktarımı noktasında temel bir aracılık rolü üstlenmiştir.

Devletin doğrudan elinde bulunan bu medya gücü, AKP döneminde de siyasal iktidarın hizmetinde olmuş ve yayın politikasında AKP'nin ideolojisine uygun yönde bir değişim gerçekleşmiştir. Özellikle 2008 yılında çıkartılan 5767 Sayılı Kanun ile yapılan yasal düzenlemeler sonrasında TRT kadrosunda geniş çaplı bir büyüme yaşanırken, aynı zamanda TRT'nin yayın içeriğindeki dini öğelerde de bir artış yaşanmıştır (Adaklı, 2009: 598-599). 2007 yılında TRT Genel Müdürü'nün değişmesi ile birlikte TRT bünyesine gerek kadrolu gerekse sözleşmeli 2 bine yakın kişi alınmış ve alınanların içinde İslamcı/muhafazakâr çizgide pek çok kişinin olması dikkat çekmiştir. Bu süreçte Fetullahçılara ait medya kuruluşlarından da (Cihan Haber Ajansı, Samanyolu TV, Zaman vb.) TRT'ye bazı transferler gerçekleştirilmiş (Ayan, 2019: 166-167) ve TRT'de yayınlanan bazı programların içeriklerinin de Fetullahçı kadrolar tarafından hazırlandığı iddia edilmiştir (Adaklı, 2009: 599). Bu gelişmeler, AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte TRT'nin yayın anlayışında İslamcı/muhafazakâr çizgiye doğru bir kayışın yaşanmaya başladığını göstermektedir.

Bu dönemde TRT'nin yayın politikasındaki değişimin kendisini ortaya koyduğu bir diğer gelişme ise 2009'da Kürtçe ve 2010'da ise Arapça yayın yapan birer kanalın (TRT Arabi) açılmış olmasıdır (TRT.net, Kurumsal Televizyon Tanıtım). Bu iki kanal, AKP'nin hem iç hem de dış politikasının medyaya bir yansıması niteliğindedir. Siyasal aygıtlarla ilgili bölümde detaylı olarak değinilecek olan açılım süreçleri ve AKP'nin Ortadoğu'daki liderlik hedefinin birer yansıması olarak ele alınabilecek bu kanallar, medyanın ideolojik aygıt olma noktasındaki işlevinin açık göstergelerindendir.[131] Medyada yaşanmaya başlayan bu dönüşüm ise TRT ile sınırlı kalmamış ve asıl önemli etki özel alandaki medya kuruluşları üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak özel medya

[131] TRT'nin resmi sitesinde kanalın amacı ve hedef kitlesi için şu ifadelere yer verilmektedir: '*''Türkiye'nin uluslararası ve özellikle bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine olumlu katkı sağlamak amacıyla yola çıkan TRT Arabi Türkiye ve Arap aleminin ortak dili, ortak ekranı, ortak hissiyatı olmak amacıyla, her yaştan seyirciye hitap ederek, çocuk, gençlik, kadın, sağlık, ekonomi, drama, belgesel, spor, müzik, haber, kültür-sanat, din-ahlak ve eğlence programlarından oluşan zengin bir içerikle Nisan 2010'da yayına başladı. Arapça konuşan, 22 Arap ülkesi ve Arapça konuşanlara yönelik yayın yapan kanal 350 milyon nüfusa sahip Arap ülkeleri ile Türkiye arasında bağları güçlendirmeyi hedefliyor''* (TRT.net, Kurumsal Televizyon Tanıtım).

kuruluşlarında yaşanan dönüşüme geçmeden önce medyadaki yayın denetimini gerçekleştirmekle görevli RTÜK'ün bu dönemde yaşadığı dönüşüme de kısaca değinmek gerekmektedir.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında radyo ve daha sonra radyo ve televizyon yayıncılığı uzun süre devletin (TRT'nin) tekelinde olmuş ve bu durum 1982 Anayasası'nda da tasdik edilmiştir. 1982 Anayasası'nın açıkça radyo ve televizyon yayıncılığının devletin tekelinde olduğunu ifade etmesine karşın 1980'lerin sonlarında bu alanda özel girişimler ortaya çıkmaya başlamış ve devletin tekel olma durumu fiilen sona ermiştir. 1990'ların başında fiili duruma uygun düzenlemeler yapılmış, radyo ve televizyon alanında özel teşebbüs yasallaşmıştır. Bu doğrultuda genişlemeye başlayan radyo ve televizyon yayıncılığının düzenlenmesi ve denetlenmesine yönelik ortaya çıkan ihtiyaç nedeniyle 1994 yılında ise Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuştur. Kuruluşunda 5'i iktidar 4'ü muhalefet partisi ya da partileri tarafından seçilen adaylar arasından TBMM Genel Kurulu'nca seçilen toplum 9 üyeden oluşması öngörülmüş ancak daha sonra bu sistem değiştirilmiştir. Yapılan düzenlemeyle, 9 üyenin 5'ini mecliste bulunan partilerin temsil oranlarına göre belirleyecekleri adaylar arasından TBMM Genel Kurulu'nca, 4'ünün ise (2 üye YÖK Genel Kurulu'nun gösterdiği adaylar arasından, 1 üye Gazeteciler Cemiyeti ve Basın Konseyi'nin ortaklaşa gösterdiği adaylar arasından, 1 üye ise MGK Genel Sekreterliği'nin göstereceği adaylar arasından olmak üzere) Bakanlar Kurulunca atanması yöntemi benimsenmiştir (Tiryaki, 2002: 169-180).

Ancak RTÜK'ün bu yapısı AKP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra (2005 yılında) yapılan bir düzenleme ile değiştirilmiştir. Çıkartılan 5373 Sayılı Kanun ile RTÜK'ün yapısı mecliste temsilcisi bulunan siyasal partilerin temsil oranına bağlı bir şekilde yeniden tasarlanmış (Adaklı, 2009: 597), yani bir anlamda ilk haline benzer bir şekle dönüştürülmüştür. Yapılan bu değişiklik daha önce ordu ve eğitim başlıkları altında ele alınanlarla birlikte değerlendirildiğine oldukça anlamlı bir hal almaktadır. Söz konusu bu değişiklikle birlikte, AKP iktidarına karşı olumsuz bir tavır takınan ve politikalarına karşı direnç gösteren MGK ve YÖK'ün RTÜK'e üye göndermesinin önüne geçilmiştir. Böylece yayınların düzenlenmesi ve denetlenmesi yetkisini elinde bulunduruan RTÜK, mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partinin, yani iktidar

partisinin kontrolü altına girmiştir. Bu kontrol, RTÜK'ün iktidarın ideolojisi ile uyumlu hale getirilmesi ve medya üzerinde iktidarın İslamcı/muhafazakâr ideolojisinin bakış açısına uygun bir kontrol mekanizmasının oluşturulmasını sağlamıştır.

TRT'de ve RTÜK'te yaşanan dönüşümlerle birlikte, medyanın yöneten ideolojiye uygun bir şekilde yeniden tasarımlanması ve iktidarın İslamcı/muhafazakâr ideolojisine uygun din merkezli bir ulusal kimliğin inşa edilmesi noktasında aracı kılınması için yayın içeriklerinde bazı sansür uygulamaları hayata geçirilmiştir.

2008'de 5727 Sayılı Kanun ile medyada sigaranın yer alması tamamen yasaklanırken (Tütün Mamüllerinin Zararlarının…,2008), 2013'te çıkartılan 6487 Sayılı Kanun ile medyada (ve daha pek çok alanda) alkollü içeceklerin reklamı ve özendirici şekilde alkollü içeceklere yayınlarda yer verilmesi yasaklanmıştır (Bazı Kanunlar ile 375 Sayılı Kanun Hükmünde…,2013). Her ne kadar bu tarz sansürler sağlık temelinde gençleri kötü alışkanlıklardan koruma amacı taşıdığı gerekçesiyle savunulsa da, daha önceki bölümlerde de ele alındığı gibi özellikle alkol tüketiminin sınırlandırılmasının dini temellere dayalı bir ulusal kimlik inşası politikası olduğu düşünüldüğünde sansürler daha farklı bir anlam kazanmaktadır. Bu uygulamalar ile birlikte ulusal kimliğin dışında konumlandırılmak istenen alkolün medyadaki görünürlüğü kısıtlanmış ve kolektif belleğin dışına itilmek istenmiştir. Erdoğan'ın 2017'de yaptığı bir konuşmada Gezi Olayları'nı kastederek yaptığı göndermeler, Erdoğan'ın özelinde iktidarın alkol tüketimine yönelik bakışını ve medyadaki bu tarz sansürlerin altında yatan düşünceyi ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

"O gün bedava içki üzerinden kimliksiz hale getirilen gençlik şimdi ideolojiler üzerinden kişiliksiz hale getiriliyor. Gezi olaylarında olduğu gibi gençlerimize bedava alkol dağıtmaktan geri durmuyorlar. Senaryo aynı senaryo. Sadece kendi çıkarını düşünüren bir nesil için ellerindeki tüm araçları kullanıyorlar(...)Bu vücut Allah'ın emanetidir, ihanet etmeye hakkın yoktur.'' (Haber.sol, 03.032017).

Yukarıda yer alan bu ifadelerden de açıkça görüleceği üzere alkol tüketimi üzerinden gençlerin 'kimliksiz' bir hale geldiği savunulmakta ve alkol tüketimi dini bir bakış açısı ile Allah'ın verdiği emanet vücuda ihanet etmek olarak görülmektedir.

Böylece daha önceki başlıklarda dindar bir yaşam tarzının dayatılması noktasında alkol tüketiminin çeşitli yöntemlerle kısıtlanmasına ve ulusal kimliğin dışında konumlandırılmasına gayret edildiği yönünde yapılan çıkarımı, medyadaki alkol sansürlerinin temelinde de bu amacın yattığı şeklinde bir bağlama oturtmak mümkün gözükmektedir. Alkol tüketerek gençlerin kimliksiz hale geldiği söylemi de alkol tüketimi konusunun bir kimlik meselesi olarak görüldüğünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Alkole yönelik getirilen resmi sansür uygulamalarının yanı sıra bu dönemde TRT bazı gayriresmi sansür uygulamalarıyla da yayınlarını İslamcı/muhafazakâr ideolojiye uygun olacak şekilde düzenlemiştir. Örneğin TRT'nin 2013 yılında yayınladığı *Yuma Treni* adlı filmde çıplak kadın sırtı (Sondakika, 11.02.2013) yine aynı yıl yayınlanan *Son Umut* adlı filmde ise Hz. Davut Heykeli sansürlenmiştir (Milliyet, 19.02.2013).[132] Çıplaklığın sakıncalı görülerek sansürlenmesinin yanı sıra 2015 yılında TRT'de yayınlanan Diriliş Ertuğrul[133] adlı dizinin bir bölümünde yer alan kafa kesme sahnesinin sansürsüz bir şekilde izleyiciye aktarılmış olması (İnternethaber, 10.01.2015) ise medyada hassas içeriğin dini kaygılar üzerinden belirlendiğini göstermektedir.

Bu kaygının ortaya çıktığı önemli başka bir gelişme ise Türkiye'nin 1975 yılından beri katıldığı Eurovision adlı müzik yarışmasına 2013 yılında oylama sistemi öne sürülerek katılmama kararı alınması olmuştur (İnternethaber (?)). 2018 yılında TRT Genel Müdürü İbrahim Eren'in konuyla ilgili açıklamasında[134] 2014 Eurovision birincisi Conchita Wurst'u[135] katılmama gerekçelerinden biri olarak sunması ise

---

[132] Hz. Davut Heykeli de çıplaklık barındıran bir heykeldir.

[133] Bu dizinin (ve AKP döneminde medyada yer alan diğer dizilerin) AKP'nin ulusal kimlik inşasında oynadığı özel role, kültürel aygıtların ele alındığı bölümde ayrıca yer verilecektir.

[134] *''Şu anda katılmayı düşünmüyoruz. Oylama sistemi gibi gerekçelerimiz var. Bir de kamu yayıncısı olarak, Avusturyalı birinci olan sakallı, etekli, cinsiyet kabul etmeyen, herhangi bir cinsiyeti olduğunu söylemeyen, 'Aynı anda hem erkeğim hem kadınım' diyen birini saat 21.00'de, çocukların seyrettiği bir zamanda ben canlı yayımlayamam ki. Avrupa Yayıncılar Birliğine, Eurovision'la ilgili olarak 'Siz saptınız değerlerinizden.' Dedim. Bundan dolayı başka ülkeler de çıktı. Orada bir zihin karmaşası var, yöneticilerinden dolayı. O düzelirse tekrar Eurovision'a gireriz''* (Sputnik, 04.08.2018).

[135] Gerçek adı Tom Neuwirth olan ve bir ''queer'' (cinsiyet kimliklerini reddeden) olarak nitelendirilebilecek Conchita Wurst (CNNTürk, 12.05.2014), 2014'teki Eurovision'a Avusturya adına ''Rise Like a Phoenix'' adlı şarkı ile katılmış ve birinci olmuştur (Radikal, 12.05.2014). 2020 yılında Covid-19'un tüm dünyada etksini sürdürdüğü bir dönemde Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın evlilik dışı cinsel ilişki ve LGBTİ'ler hakkında salgın hastalıkları yaydıkları şeklinde verilen Cuma hutbesi ve

konunun sadece oylama sistemi ile ilgili olmadığını, dini ve ahlaki kaygılar barındırdığını ortaya koymuştur (Sputnik, 04.08.2018).

3.3.4.2. Medya Sahipliğinde İktidar Eksenli Bir Dönüşümün Başlatılması

Medyadaki düzenleme ve denetleme yetkisinin büyük oranda iktidar partisinin üyelerinden oluşan bir kurula bırakılmasının yanı sıra (bu düzenlemenin muhalif medya organları üzerinde nasıl kullandılığı ile ilgili gelişmelere 2016 sonrasında ayrıca yer verilecektir), AKP iktidarı ile birlikte medya sahiplikleri noktasında da önemli değişimler yaşanmış, iktidara yakın ve genel itibariyle İslamcı/muhafazakâr ideolojiye sahip sermayedarların medyada giderek güçlendiği bir dönem başlamıştır.

1990'larda medya sektöründeki yatırımcıların başka sermaye alanlarında da yatırımlar yapar hale gelmesi, sadece medya sektöründe var olan kişi ve şirket sayısını azaltmış, sonrasında her alanda iş yapan güçlü sermayedarların tekelinde bir medya ağı ortaya çıkmaya başlamıştır. Neoliberal politikaların eşliğinde güçlenen İslamcı/muhafazakâr Anadolu sermayesi de böylece medyada varlık kazanmaya ve görünürlüğünü artırmaya başlamıştır (Çoban, 2011: 159-160). AKP'nin iktidara gelmesi sonrasında ise, İslamcı/muhafazakâr medyanın yükselişi hız kazanacaktır. Medyanın İslamcı/muhafazakâr sermayenin kontrolüne geçmesi noktasında ise özellikle Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) aracılığıyla iktidarın önemli bir rolü olmuştur.

Ayan (2019: 13-29), AKP iktidarının 2002-2007 arasındaki ilk döneminde medyada daha çok destekçi kazanmaya ve İslamcı/muhafazakâr aydınların yanı sıra liberal aydınların da desteğini alacak *''çoğulcu''* bir dil kullanmaya gayret edildiğini belirtmiştir. Ancak ona göre bu süreç, henüz iktidara yeni gelmiş bir partinin kamuoyunda tepki alabilecek uygulamalardan kaçınması nedeniyle gerçekleştirdiği taktiksel bir konumlanma hareketidir. Zira AKP döneminde medya sahipliklerinde

sonrasında Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın'ın hutbeyi destekleyen paylaşımı (DW, 27.04.2020) ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da aynı çizgideki açıklaması (Ahaber, 27.04.2020) göstermiştir ki bu tavır genel bir devlet politikası olarak yürütülmektedir.

yaşanan bitmek bilmeyen değişimin ilk örneği çoğulculuk söylemlerin hakim olduğu bu süreçte, hem de devletin temel aktörlüğünde gerçekleşecektir.

Medya sahipliğinin iktidara yakın ve çoğunlukla da iktidarın ideolojisine uyumlu sermayedarlara doğru el değiştirmesi noktasında gerçekleşen ilk olay, AKP'ye karşı dirençli bir muhalefet sergileyen Genç Parti Başkanı Cem Uzan'a (Uzan Ailesine) ait medya kuruluşlarına (diğer tüm şirketler ile birlikte) 2004'te çeşitli gerekçelerle el konulması olmuştur. Uzan'a ait tüm medya organlarına el koyan TMSF, el konulan medya organlarından biri olan Star TV'yi 2005 yılında (o dönem henüz iktidarla arası bozulmayan ve kamu ihaleleri almaya devam eden) Doğan Grubuna bağlı Işıl TV'ye, Star Gazetesini ise 2006 yılında Fetullahçıların yayın organlarından biri olan Zaman Gazetesi'nin kurucularından Alaaddin Kaya'nın ortağı olan Ali Özmen Safa'ya satmıştır (Adaklı, 2009: 561- 564).[136] Böylece bir yandan iktidara muhalif bir sermayedar medya alanından uzaklaştırılırken diğer yandan ise iktidara yakın duran sermayedarların etkinliği artırılmıştır.

Medya sahipliği noktasında ikinci önemli gelişme ise 2007 yılında ATV ve Sabah'a TMSF taradından el konulması ve aynı yıl içinde ATV ve Sabah'ın 1,1 milyar dolar gibi bir bedelle ihaleye tek başına katılan Çalık Grubu'na satılması olmuştur. Bu satış üç sebepten dolayı oldukça önemlidir. Birincisi ve belki de en dikkat çekeni o dönem Çalık Grubunun Genel Müdürü'nün Erdoğan'ın damadı (Berat Albayrak) olmasıdır ancak bu akrabalık ilişkisi tek başına önemli bir anlam ifade etmemektedir. Daha önemli olan, Çalık Grubu'nun ATV ve Sabah için kabul edilen 1,1 milyar dolarlık teklifi ödeme şeklidir. O dönem Çalık Grubunun bu meblağı ödeyebilecek güçte olmadığı konuşulurken iki devlet bankası (Halkbank ve Vakıfbank) gruba 750 Milyon Dolarlık bir kredi sağlamıştır (Ayan, 2019: 72-75). Üçüncü önemli nokta ise Çalık Grubu'nun AKP döneminde aldığı çok sayıda kamu ihalesi ile edindiği güç ve bu anlamda iktidara yakın çizgisidir (Adaklı, 2009: 581-584). Kısacası hem kamu ihaleleri ile önemli bir gelir elde eden hem de kamu bankalarından yüksek tutarlı

[136] Doğan Holding'in AKP iktidarının ilk yıllarında gerek bünyesindeki POAŞ'ın borçlarında yapılan düzenlemeler ve gerekse aldığı bazı kamu ihaleleri, iktidarla arasının iyi olduğunu gösteren finansal ilişkilerdir. Ancak daha sonra çeşitli sebeplerle iktidarla arası açılan ve bünyesindeki medya kuruluşlarında açıkça muhalif bir tavır takınan Doğan Holding de iktidarın radarına girenler arasında yerini alacaktır (Adaklı, 2009: 566-571).

krediler kullanan bir sermaye grubu dolaylı olarak devlet desteği ile medyada varlık kazanmış ve böylece iktidarın medyadaki etkinliği artırılmıştır.

Bu tarz el değiştirmeleri yanı sıra ana akım medya olarak görülen bazı gruplara kesilen cezalar, bu noktada muhalif medyaya yönelik başka bir kontrol sağlama aracı olarak ön plana çıkmıştır. 2009'da sırasıyla Şubat ve Eylül aylarında olmak üzere (iktidarla arası açılan) Doğan Holding'e kesilen 826 milyon ve 3 milyar 755 milyon liralık cezalar grubun kendisine ait Milliyet ve Vatan gazeteleri ile Star TV'yi 2011'de elden çıkartmasına giden süreci başlatmıştır. 2012 yılında Demirören Holding'in bünyesine katılan Milliyet ve Vatan gazetelerinde yaşanan kadro değişiklikleri, gazetelerdeki ideolojik değişimin bir göstergesi olmuştur. Ancak Doğan Grubu'nda kalan gazetelerde de (Hürriyet ve Radikal gibi) hükümet baskısıyla çok sayıda gazetecinin işine son verilmiştir. İşlerine son verilen yönetici ve yazarların muhalif tutumları da bu sürecin siyasi boyutunu gözler önüne seren detaylardandır (Ayan, 2019: 156-166).[137] Bu işten çıkarmalar sonrasında Doğan Holding bünyesindeki medya kuruluşlarının muhalif tutumunda zaman içinde iktidar lehine bir geri çekilme yaşanmıştır (Yaşlı, 2014: 38-39).

Genel itibariyle medya çalışanlarının patronlarına karşı bir bağımlılık içinde olacakları kabul edildiğinde, medya patronlarının ideolojik konumunun kuruluşun iktidara karşı tutumunu da belirleyeceği açıktır. Bu anlamda medya sahipliklerinin iktidarın ideolojisine yakın sermayedarların eline geçmesi, medyada yer alacak unsurların iktidarın ideolojisine uygun bir perspektiften aktarılmasına aracılık edecek, bu ise arzulanan ulusal kimliğin inşasına uygun bellek unsurlarının yaratımına imkan sağlayacaktır. Bu anlamda bazı ana akım medya kuruluşlarının AKP'ye yakın sermayedarlara doğru el değiştirmesi, arzulanan ulusal kimliğin inşasında oldukça önemli bir mevzi kazanımını temsil etmektedir. Böylece medya, mevcut iktidarın ulusal kimlik inşasına hizmet edecek bir ideolojik aygıt olarak araçsallaştırılmaya başlamıştır.

[137] Hatta gazetenin o dönemki çalışanları tarafından hükümetin Aydın Doğan'a holding bünyesinde muhalif duruş sergileyen yazarların adının bulunduğu bir liste gönderildiği dahi iddia edilmiştir (Ayan, 2019: 161-162).

Medyanın iktidara yakın sermayedarlar lehine genişletilmesinin yanı sıra mevcut muhalif medyaya yönelik de bir takım önlemler alınmıştır. 2010 yılında Erdoğan, partisinin il başkanları ile yaptığı toplantıda medya patronlarına çalışanlarının ortaya koyduklarından sorumlu olduklarını ilan etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

''Ben de şimdi o gazetelerin patronlarına sesleniyorum, 'Ne yapayım köşe yazarı, hakim olamıyorum' diyemezsin. 'Sen bunun sorumlususun arkadaş' diyeceksin (...) O zaman köşende yazı yazanın maaşını sen veriyorsun. Yarın feryat etmeye geldiği zaman da feryat etmeye hakkın yok (...) Herkes fikrini söylemekte serbesttir. Gayet güzel de böyle belirlenmiş şeyler var. Tabii serbest, söyle doğru. Ama o insanlara da o kalemleri teslim edenler der ki 'kusura bakma kardeşim bizim dükkanda sana yer yok'. Çünkü herkes vitrinine layık olanını koyar'' (Milliyet, 26.02.2010).

Bu sözlerle medya patronlarının kendi medya kuruluşlarındaki eleştirel haberlerden sorumlu olduğu ifade edilerek aba altından sopa gösterilmiştir de denilebilir. Bu hem medya sahipliğinin yayın politikasına etkisine hem de medya üzerindeki siyasi baskıya bir örnek teşkil etmektedir. Böylece yaşanılanlardan AKP iktidarı döneminde medyada özel ve kamu ayrımı yapılmadan İslamcı/muhafazakâr ideoloji doğrultusunda yürütülen politikalara uygun bir dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışıldığı sonucuna varılabilir. Özellikle TMSF aracılığıyla medya sahipliğinin iktidara yakın kesim lehine genişletildiği bu dönemde muhalif alan ise yapılan 'uyarılarla' kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.[138] Böylece medyada neyin ne şekilde topluma aktarılacağı ve neyin aktarılmayacağını belirleyerek kolektif belleği şekillendirme noktasında iktidarın eli güçlenmeye başlamıştır.

[138] AKP döneminde medyada iktidar lehine yaşanan dönüşüm ve el değiştirmenin son haline 2016 sonrasında medyanın ele alındığı bölümde bir tablo ile detaylı olarak yer verilecektir.

3.3.4.3. Medyanın Ordunun Meşruiyetinin Sorgulanmasında Aracı Kılınması

Medyada iktidar lehine doğru yaşanan eksen kayması sonrasında, daha önce RTÜK'e üye gönderme noktasında medyadaki rolü ortadan kaldırılan ordunun, bu sefer de kendisinin ve sahip olduğu ideolojinin meşruiyetinin sorgulanması noktasında medya bir aracı haline getirilmiştir. Bu noktada ise medyanın yönlendirme gücünün en yüksek olduğu haberler kullanılmıştır.

Medyada ideolojik olarak yönlendirme en bariz şekilde haberler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Haberlerde neyin yer alıp neyin yer almayacağı, yer alan haberlerin ne şekilde ele alınacağı vb. düzenlemeler temelde medya patronunun ideolojik çerçevesine göre şekillenmektedir. Bu durum nesnel ve tarafsız bir haber aktarımından daha ziyade ideolojik bir yönlendirmeyi amaçlayan tasarlanmış haberlerin aktarımına neden olmaktadır (Çoban, 2011: 219-233).

Bu doğrultuda medyada İslamcı/muhafazakâr ideolojinin eriştiği güç, hem iktidar partisinin hem de genel itibariyle İslamcı/muhafazakâr ideolojinin karşısında konumlanan orduya karşı etkisini göstermeye başlamıştır. Ergenekon ve Balyoz gibi davalarda medya oldukça etkili bir rol üstlenmiştir. 2010 yılına gelindiğinde o dönemde hükümete yakın bir tavır sergileyen Fetullahçılara yakınlığı ile bilinen Taraf Gazetesi çok önemli iddialar ortaya atmış ve davaların adeta bu gazetenin ortaya attığı iddialar üzerinden ilerlediği bir süreç yaşanmıştır. 20 Ocak 2010 tarihinde bu gazetenin verdiği haber[139] ile başlayan süreçte, Ergenekon ve Balyoz davalarında medya organları haber aktarmaktan ziyade savcı rolüne bürünmüş ve adeta davalar Fetullahçılara yakın medya organlarında yer alan haberler etrafında şekillenmiştir (Ölçekçi, 2018: 443). Ancak o dönemde söz konusu davalar ile ilgili haberler sadece Taraf ve diğer Fetullahçı medya organları ile sınırlı kalmamıştır. Aşağıdaki manşet örneklerinden de görüleceği üzere Taraf'ın yanı sıra hükümete yakın diğer medya kuruluşları da davalara önemli ölçüde ilgi göstermiştir.

[139] Söz konusu haber, daha önce ordu başlığı altında yer verilen Taraf Gazetesi'nin 20 Ocak 2010 tarihli sayısındaki *''Fatih Camii Bombalanacaktı''* manşeti ile okuyucuya aktarılan haberdir.

Görsel 4. 6 Ağustos 2013 Tarihli Gazete Manşetlerine Örnekler

Kaynak: Milat, 06.08.2013; Yeni Akit, 06.08.2013; Türkiye Gazetesi, 06.08.2013; Yeni Şafak, 06.08.2013.

Bu örneklerden görüleceği üzere, medyadaki önemli bir çoğunluk, daha sonra Fetullahçıların orduya yönelik bir kumpası olduğu mahkemece kabul edilen[140] bu davaların toplum nezdinde kabul görmesi ve gündemde tutulmasında etkin bir rol oynamışlardır.

Dava ile ilgili atılan manşetlerin yanı sıra haberlerin içerikleri de gazetelerin davaya bakışlarını ortaya koyar niteliktedir. 6 Ağustos 2013 tarihinde dava ile ilgili atılan manşetlerin altında yer alan haberlerde dava *''tarihi dava''*, *''asrın davası''* şeklinde çok yüksek bir mertebede kutsanırken, diğer yandan ordu mensuplarına yönelik *''terör örgütü''* vurgusu yüksek perdeden dile getirilmiştir. Özellikle Milat'da yer alan

[140] 2017'de Fetullahçılara (FETÖ'ye) yönelik hazırlanan iddianamede, *''Balyoz soruşturma ve kovuşturmalarının Silahlı Kuvvetler bünyesindeki birçoğu kritik konumda görevlerde bulunan general, amiral, subay rütbesindeki asker şahısları tasfiye edilerek yerlerine terör örgütü mensubu asker şahısları yerleştirme amacıyla* ***sahte deliller esas alınarak*** *gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.''* ve *''Başta Ergenekon olmak üzere terör örgütünce gerçekleştirilen Balyoz, Askeri Casusluk gibi* ***kumpas davalar*** *süreci sonunda TSK içindeki terör örgütüne mensup olmayan ve örgütçe önemli görülen unsurlar tasfiye edilerek yerine örgütün unsurları yerleştirilmiştir''* gibi ifadelerle dava sürecinin delilleriyle birlikte bir kurmacadan ibaret olduğu kabul edilmiştir (Vurgular bize aittir) (FETÖ İddianamesi, 2017/1545: 52 ve 54).

‘‘Elveda Eski Türkiye’’ ifadesi, hükümetin sık sık vurguladığı *‘‘Yeni Türkiye’’* söyleminin de bir yansıması olarak önem arz etmektedir (Milat, 06.08.2013; Yeni Akit, 06.08.2013; Türkiye, 06.08.2013; Yeni Şafak, 06.08.2013). Bu tarz ifadelerden, söz konusu medya organlarının davaları ‘‘Eski Türkiye’’ ile bir hesaplaşma olarak sundukları ve Yeni Türkiye’ye giden yolun açılmasında önemli bir dönüm noktası olarak meşrulaştırdıkları sonucu çıkartılabilir. Hükümete yakınlığı ile dikkat çeken Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı’nın (SETA)[141] 2011 yılında yayınladığı *‘‘2010’da Türkiye’’* adlı çalışmada yer alan aşağıdaki ifadeler de o dönemde söz konusu davalara olan bu bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır:

‘‘2010 senesi, 27 Mayıs 1960–28 Şubat 1997 parantezinde, devşirdiği hukuki, sosyolojik ve idari imtiyazlarla, siyaset üzerinde mutlak bir “vesayet” statüsü edinen ordunun, topyekûn sorgulandığı ve bazı önemli mevzilerinden geri çekilmeye zorlandığı bir sene oldu.’’ (…) *‘‘Meşruiyet kaybının en önemli dinamiği, ordu içindeki bir çevrenin, 2002’den 2009’a kadar, ısrarla darbe yapmaya ve/ya darbeye ortam hazırlamaya yönelik eylem planları hazırladığının ortaya çıkması oldu. 2010’da yargılanmaya başlanan, “Balyoz”, “Kafes” ve “İrtica ile Mücadele” gibi darbe planlarının deşifre olması, ordunun bir kesiminin siyasete müdahale edebilmek ve eski imtiyazlarını koruyabilmek için dini, etnik ve mezhepsel farklılıkları körükleyerek vatandaşların can güvenliğini, toplumsal barışı ve siyasi istikrarı ne kadar kolay feda etmeyi düşündüklerini açığa çıkardı. Bu ifşaatlar, sembolik gücünü ve meşruiyetini “koruyuculuk” misyonundan alan ordunun yıpranmasına yol açtı.’’* (SETA Analiz, 2011: 11-13).

Görüldüğü gibi o dönemde söz konusu davalar ‘‘vesayet’’ odağı olarak sunulan ordu ile yüzleşme şeklinde yorumlanmış ve bu doğrultuda iktidara yakın tüm medya da sürecin bu şekilde sunulmasının etkin bir yönlendiriciliğini üstlenmiştir.

[141] SETA’nın hükümet ile olan yakınlığına sivil toplum kuruluşlarının ele alındığı bölümde ayrıca yer verilecektir.

3.3.4.4. Toplumsal Olaylarda Tek Sesli ya da Sessiz Medyanın Yaratımı

Medyada iktidar lehine genişleyen etkinlik alanı, orduya yönelik davalardakine benzer bir işlevi de Türkiye'de yaşanan önemli toplumsal olaylarda göstermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, medyada neyin yer aldığı kadar nasıl yer aldığı ve hatta yer almaması da kolektif belleğin şekillendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda TRT'nin haber bültenlerinde hükümete yönelik bazı protesto ve eylemlerin yer almaması ya da eleştirel bir dille yer alması da medyanın iktidar lehine araçsallaştırılmasının önemli bir göstergedir. 2010'da Erdoğan'ın rektörlerle buluşmasında öğrencilerin protesto eylemi TRT'de yer almamış, yine aynı yıl öğrencilerin AKP'li Burhan Kuzu'ya yumurtalı protestosu *''üniversitede provakasyon''* olarak seyirciye aktarılmış ve 2011'de AKP Genel Merkezi'ne yürüyerek protesto gerçekleştirmek isteyen bir grup öğrenci ve polis arasında saatler süren arbede TRT'de yer almamıştır (Çoban, 2011; 248-255).

Ancak bu anlamda medyadaki en önemli örneklerden biri 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı Eylemleri'nde yaşanmıştır. Olayların en şiddetli yaşandığı anlarda iktidara yakın medya organları büyük oranda sessiz kalmayı tercih etmiş, sessizliğin bozulduğu anlarda ise ağız birliği yapılmışçasına tek sesli bir dil kullanılmıştır. Süreç içinde olayları aktaran muhalif medya organlarına ise RTÜK tarafından para cezası uygulanmıştır (Bianet, 23.10.2013). Medyanın olaylar karşısındaki bu tutumu, olayların toplumun kolektif belleğinde iktidarın meşruiyetini sarsabilecek bir durum şeklinde yer almasını önleme girişimi olarak ele alınabilir.[142] Aşağıda örneği verilen tek sesli yapı ise yaşanan olaylara aynı pencereden bakılmasını sağlama noktasındaki çabanın önemli bir göstergesidir.

[142] Bu süreçte pek çok medya çalışanı ya bünyesindeki kuruluşun yayın politikasını protesto ederek istifa etmiş ya da kuruluş tarafından işten çıkartılmıştır (Bianet, 23.10.2013).

Görsel 5. 07.06.2013 Tarihli ‘‘Demokratik Taleplere Canımız Feda’’ Manşetleri

Kaynak: Bianet. (07.06.2013); ‘‘7 Gazete, 1 Genel Yayın Yönetmeni’’, https://m.bianet.org/bianet/siyaset/147327-7-gazete-1-genel-yayin-yonetmeni , Erişim Tarihi: 08.06.2020.

Özetle 2016 yılına kadar genel itibariyle medyada AKP’nin etkinliği artmış ve yayın içerikleri iktidarın meşruiyetini koruyacak ve güçlendirecek, aynı zamanda ise arzu edilen ulusal kimliğin inşasına hizmet edecek şekilde yeniden tasarlanmıştır.[143]

[143] Özkır (2018: 412-413), AKP’nin özellikle seçim dönemlerinde iletişimin her alanını medyayı da kapsayacak şekilde dizayn eden özel bir birime sahip olduğunu ifade etmiş ve bu konuya verilen önemi ifade edebilmek adına dönemin AKP Genel Başkanı Beşir Atalay’ın Haziran 2015 seçimlerinden önceki bir konuşmasına atıfta bulunmuştur. Özkır’ın aktardığına göre Atalay:*‘‘Şu anda dikkat ederseniz, şehirlere de gitseniz, medya ortamına da baksanız görünen AK Parti’dir. (…) 6 Haziran’a kadar bütün gazetelerin arka sayfaları AK Parti’ye aittir. (…) Türkiye’de billboardların yaklaşık %50’sini kullanıyoruz. Televizyon reklamlarımız çok yoğun şekilde.’’* ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler, AKP iktidarının medyanın yönlendirici gücünün farkında olduğunu ve medyayı bu doğrultuda propaganda amacıyla da yoğun bir biçimde kullandığını göstermektedir.

3.3.5. 2002'den 2016'ya Kültürel Aygıtlar

AKP iktidarının ilk yıllarından itibaren Türkiye'de, ulusal kimlik inşası noktasında ele alınabilecek kültürel alana yönelik resmi törenlerden milli bayramlara, müzelerden marşlara, mimariden çeşitli kültür sanat faaliyetlerine kadar pek çok alanda gözle görülür bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu alanlar, devletin ideolojik aygıtlarının kültürel aygıtlar başlığı altında ele alınarak incelenebilir. Kültürel aygıtlar üzerinde yaşanan değişim ve dönüşümün incelenmesi, AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasının barındırdığı dinsel tınıyı ve Kemalist tarih anlatısına alternatif olarak sunulan Osmanlı ve İslamiyet merkezli tarih yazımını net bir şekilde ortaya koyabilme imkanı sağlayacaktır. Zira birinci bölümde değinildiği gibi bir tür kolektif kimlik olan ulusal kimliğin içinde konumlandırılmak istenen ögeler çeşitli yöntemlerle toplumun algı alanına dahil edilmekte, yer alması istenmeyen ögeler ise algı alanının dışına çıkartılmaktadır. AKP döneminde ise bir yandan Kemalizm'in kültürel aygıtları devre dışı bırakılmış ya da etki alanları azaltılmış, diğer yandan ise Osmanlı dönemini ve İslamiyeti referans alan pek çok kültürel etkinlik ya yeniden diriltilmiş, ya güçlendirilmiş ya da icat edilmiştir.

3.3.5.1. AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasına Yönelik Hafıza Politikaları: Müzeler, Milli Bayramlar, Törenler ve Marşlar

Çalışmanın birinci bölümünde, ulusal kimliğin inşası noktasında tasarlanmış mekana/mekanlara yani özünde P. Nora'nın ifadesi ile ''hafıza mekanları''na ihtiyaç duyulduğuna yer verilmişti. Yeniden kısaca hatırlatmak gerekirse Nora (2006: 1-37)'ya göre topluluklar, süreklilik hislerini tasarlanmış mekanlar üzerinden sağlarlar ve anıtlar, müzeler, bayramlar, vb. şeyler topluluğun geçmişinde yer almasına karşın aynı zamanda topluluğun hatırlaması istenilen şeylerdir ve bu nedenle de söz konusu mekanlar gelişi güzel ortaya çıkmazlar yani bir tasarım ürünüdürler. Bu yönüyle Nora'nın hafıza mekanları tanımlamasının sadece somut bir mekan tasavvuruna dayanmadığı söylenebilir. Bunlardan hareketle çalışmanın bu bölümünde, bir tür topluluk olan ulusun, neyi hatırlayıp neyi unutacağını belirleyen hafıza mekanları üzerinde yaşanan değişim ve dönüşümleri ele alarak, AKP'nin 2002-2016 arasındaki

döneminde inşa edilmek istenen din merkezli ulusal kimliğe ve yürütlen de-Kemalizasyon politikasına dair bazı nüanslar elde edilmeye çalışılacaktır.

Bu alanda AKP'nin ulusal kimlik inşasına yönelik ilk girişimlerinden biri henüz AKP iktidarının ilk yıllarında (2003) AKP'li İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan *''Miniatürk''* olmuştur. Bu müze, içinde barındırdığı eserler noktasında bir Osmanlı ve İslam medeniyeti vurgusu olan ancak Cumhuriyeti de yok saymayan bir hafıza mekânı olarak hizmete girmiştir. Ayrıca yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 2009'da açılan *''Panorama 1453''* adlı müze de, İstanbul'un fethini canlandırma ve bir hafıza mekânı haline getirme noktasında önemli girişimlerdir (Koyuncu, 2014: 94-101). Bu iki müze, Osmanlı ve İslam medeniyetine ait unsurları yaratılan hafıza mekanları aracılığıyla ulusal kimliğin bir unsuru haline getirme girişimleridir.

AKP'nin ulusal kimlik inşasına uygun olacak şekilde üretilen hafıza mekanlarının yanı sıra mekanlar üzerinde yapılan isim değişiklikleri de de-Kemalizasyonun kendisini gösterdiği önemli bir nokta olmuştur. Antalya, Afyon, Antakya, Bursa, Eskişehir, Sakarya, Rize ve Kocaeli'de bulunan ve Atatürk Stadı, 19 Mayıs Stadı, İsmet Paşa Stadı gibi isimlere sahip olan stadyumlar bu isimlerden arındırılarak yeniden hizmete sokulmuştur (Sözcü, 26.12.2015).

Yine AKP iktidarı ile birlikte Kemalist ideolojinin ulusal kimlik inşasının en önemli unsurları arasında yer alan Cumhuriyetin milli bayramları (23 Nisan, 29 Ekim, 30 Ağustos, 19 Mayıs) da giderek daha geri planda kalmaya başlamış ve alterantif bayramlar yaratılmıştır. AKP, iktidarının ilk yıllarında (kendisini koruma içgüdüsüyle) milli bayramların alışıldığı şekliyle (Kemalist ideolojinin pratikleriyle) kutlanmasına uyum sağlamaya çalışmış ancak özellikle Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına gelmesinden sonra milli bayramların alışılagelmiş tören pratiklerinin dışına çıkılmaya başlanmıştır. Özellikle ilk yıllarda Kemalist ideolojinin başörtüsünü kamusal alanın dışında tutma politikasının bir yansıması olarak AKP'li isimlerin milli bayramların resepsiyonlarına başörtülü eşleri olmadan katılması, Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ev sahibinin başörtülü bir isim olmasıyla birlikte daha önce ev sahibinde olan ve katılımı belirleyen Kemalist ideolojinin davetli konumuna

indirgenmesini beraberinde getirmiştir. AKP daha önce geri adım atmak zorunda olduğu bir alanda ordunun protesto amacıyla organizasyonlara katılmamasını emre itaatsizlik olarak değerlendirmiş ve değişen konumunu ortaya koymuştur (Ünal Çınar, 2019: 178-199).

Ünal Çınar (2019: 200-202), AKP'nin bu süreçte elde ettiği iktidar gücüyle milli bayramların ev sahibi olma gücüne erişmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran önemli dönüm noktalarının vurgulandığı bu bayramların ev sahipliğini üstlenmek yerine, onları Osmanlı'nın yıkılış sürecinin birer parçaları olarak görmesi nedeniyle bu törenleri geri planda bırakarak yerlerine yeni alternatif törenler icat etmeye çalıştığını ve eski evin sahipliğini üstlenmek yerine yeni bir ev inşa etmeye giriştiğini belirtir. Bu oldukça önemli bir tespittir. Zira Kemalist ideolojinin tarih anlatısının pekiştirildiği bu törenlerin ev sahibi olma arzusundan çok onları ''Eski Türkiye''nin unsurları olarak gören bir anlayış iktidara hakim olmuştur. Böylece ''Yeni Türkiye'' idealinin ulusal kimlik inşasına hizmet edecek ve mevcudun yerine geçebilecek alternatif törenler oluşturulmasına (ya da var olanların güçlendirilmesine) gayret edilmesi, eski evin, yani Kemalist ideolojinin inşa ettiği yapının, içine geçip oturulacak bir kurulu düzen olarak değil de yerine yenisinin inşa edilmesi gereken köhne bir yapı olarak görüldüğünün göstergesidir.

Bu dönemde ön plana çıkartılan etkinliklerden biri ise *Fetih Kutlamaları* olmuştur. Osmanlı'da uzun seneler boyunca devlet nezdinde bir milli bayram olarak kutlanmayan *İstanbul'un Fethi*, II. Meşrutiyet sonrasında ulusçuluğun artan etkisi ile bir milli bayram olarak ilk defa 1910 yılında kutlanmış, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında kurulan yeni devletin ve inşa edilen yeni ulusal kimliğin merkezine Ankara oturtulmuş ve söz konusu etkinlikler bu dönemde devam ettirilmemiştir. 1950'lerde çok partili hayata geçişle birlikte bizzat İsmet İnönü'nün isteğiyle tekrar canlandırılan bu etkinliklere o dönem Adnan Menderes ve Celal Bayar çeşitli sebepler öne sürerek katılmamışlardır. Bu etkinliğe bakış süreç içerisinde sürekli değişmiş ve zamanla İslamcı/muhafazakâr kesimin sahiplendiği etkinlikler, 90'larda Refah Partisi'nin yükselişi ve özellikle 1994 yılında Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesi sonrasında RP mitingi havasında geçen kutlamalara dönüşmüştür. AKP'nin iktidara gelmesi ile birlikte Milli Görüş dönemindeki baskın İslami sembollerden biraz

daha arındırılarak Cumhuriyet'in milli bayramları gibi okullara girmiş, hükümetin İslamiyete ve Osmanlıya dayanan kimlik inşasının bir unsuru haline getirilmiştir (Koyuncu, 2014: 80-110).

Yine AKP döneminin öne çıkan bir diğer etkinliği ise Kutlu Doğum Haftası (Mevlid) olmuştur. İslam dini peygamberi (Hz.) Muhammed'in doğumunun kutlandığı ve resmi tören halini alması anlamında kökeni (Fetih kutlamalarında olduğu gibi) 1910'lara dayanan Mevlid, Cumhuriyet döneminde 1989 yılına kadar resmi tören olarak kutlanmamıştır. 1989 sonrasında tekrar resmi bir statü kazandırılan etkinlikler, AKP iktidarında ise etkisini artırmış ve daha büyük organizasyonlar halini almıştır. 2008'de 14-20 Nisan Kutlu Doğum Haftası olarak belirlenmiş ve zaman içinde muhalefet parti liderlerinin de katıldığı bir etkinlik halini almıştır. Etkinlikler dinsel yönünün yanı sıra zamansal olarak da Cumhuriyet bayramlarından biri olan 23 Nisan'a alternatif yaratılmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Koyuncu, 2014: 181-205). 23 Nisan'a denk gelen dönemde Kuran yarışmaları yapılması ve küçük yaştaki öğrencilere başörtüsü, cübbe vb. gibi dini nitelikli kıyafetler giydirilmesi ordunun da tepkisini çekmiş ve laiklik karşıtı olarak nitelendirilmiştir (Ünal Çınar, 2019: 191-192).[144]

Osmanlı ve İslam referanslı bu tarz etkinliklerin güçlendirilmesinin yanı sıra Kemalist ideolojinin temsili olan milli bayramlar ise eskiye nazaran giderek geri planda kalmaya başlamıştır. 2012'de milli bayramların resmigeçit törenleri ve stadyum kutlamaları çeşitli gerekçeler öne sürülerek iptal edilmiştir. Farklı yıllarda hastalık, terör gibi gerekçeler öne sürülerek milli bayramların etkinlikleri iptal edilmeye devam etmiş ancak aynı günler veya çok yakın tarihlerde hükümet yetkilileri düğün, açılış vb. başka etkinliklere katılım gerçekleştirmişlerdir. Bu durum, milli bayramlara ait etkinliklerin gerekli görülebilecek sebeplerle iptal edilmesine rağmen başka etkinliklere katılım sağlanması nedeniyle neyin iptal edilip neyin edilmediği noktasında bilinçli bir önemsizleştirme girişimi olarak okunmasına neden olmaktadır. Bu şekilde milli bayramların önemsizleştirilmesinin yanı sıra 19 Mayıs'taki törenlerde

[144] İstanbul'un fethine yönelik kutlamanın 1950'de, Kutlu Doğum etkinliklerinin ise 1980'lerin sonunda canlandırılması, çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı gibi 1945 sonrasındaki dönemde ulusal kimliğin içine adım adım Kemalizmin dışarda bıraktığı bazı faktörlerin sokulması sürecinin kültürel aygıtlar üzerinden bir örneğini teşkil etmektedir.

bir ritüel haline getirilen ve Kemalist ulusal kimlik inşasının önemli aracılarından biri olarak görülebilecek olan öğrencilerin *''Gençliğe Hitabe''* ve *''Gençliğin Ata'ya Cevabı''*nın okunmasına da son verilmiş,[145] buna karşılık etkinliklere Osmanlı dönemine ait figürlerden biri olan mehter takımı dahil edilmeye başlanmıştır. (Ünal Çınar, 2019: 210-212). Bu tarz gelişmeler göstermektedir ki AKP'nin ulusal kimlik inşasına uygun bazı etkinliklerin ön plana çıkartılmasının yanı sıra milli bayramlar geçmişe nazaran daha özensiz bir bakış açısıyla ele alınmaya ve içeriklerindeki Kemalist ögelerden arındırılmaya çalışılmıştır.

AKP döneminde ön plana çıkartılan bir diğer etkinlik ise *Kut'ül Amare Zaferi* kutlamaları olmuştur. Bu askeri zafer, Osmanlı döneminde (9 Nisan 1916'da) Irak'ta İngilizlere karşı Sünni ve Şii'lerin birlikte mücadele ederek elde ettikleri ve İslami birlikteliğin öne çıkartıldığı bir zaferdir. Cumhuriyet ilk yıllarında bir dönem kutlanmış ancak 1952'de NATO'ya üye olunmasıyla birlikte kutlamalara son verilmiştir. Zafere yönelik kutlamalara son verildiği dönemde Demokrat Parti başta olmasına karşılık AKP tarafından Kemalist tarih anlatısı ve batıyı öykünen bir anlayış nedeniyle unutturulduğu vurgulanmış ve 2016'da 23 Nisan etkinliklerinin iptal edilmesine karşılık Kut'ül Amare Zaferi'nin 100'üncü yılı için görkemli bir tören yapılmıştır (Ünal Çınar, 2019: 223-224). 2016 yılındaki bu kutlamalarda Erdoğan'ın, *"Milletimizin, medeniyetimizin binlerce yıllık tarihini neredeyse 1919 yılından başlatan bir tarih anlayışını reddediyorum''* (Sözcü, 29.04.2016) şeklinde yaptığı açıklama ise hem Kut'ül Amare'nin geri planda bırakılmasının tek sorumlusu olarak Kemalist tarih anlatısını hedef göstermiş hem de iktidarın bu tarih anlatımına karşı olduğunu tasdik etmiştir.[146]

---

[145] M. Kemal Atatürk'ün 1927'de Türk gençliğini Cumhuriyeti ve bağımsızlığı korumakla görevlendirdiği *''Gençliğe Hitabe''* ve gençlerin bu görevi üstlendiklerini tasdik ettikleri *''Gençliğin Ata'ya Cevabı''*nın törenlerde okunması, Atatürk'ün yani Kemalizmin gençlere yüklediği misyonun yinelenmesi ve gelecek kuşaklarca yaşatılması özetle Kemalizmin ulusal kimlik tasavvurunun canlı tutulması noktasında işlev gören önemli ritüellerdendir. Bu ritüelin kaldırılması ise Kemalist ideolojinin gençlik ile olan bağlarından birinin kopartılması olarak ele alınabilir. Gençliğe Hitabe ve Gençliğin Ata'ya Cevabı'nın tam metni için bkz: Meb.net, Hitabe.

[146] Kut'l Amare ile ilgili olarak, İslami yönüyle dikkat çeken bir zaferin neden seküler nitelikte bir ulusal kimlik inşa etme arzusundaki Kemalizmin ideolojik hakimiyetinin sürdüğü yıllarda kutlanmış olduğu sorusu akla gelebilir. Ancak Mustafa Armağan'ın aktardığına göre bu dönemdeki kutlamalar ordu içinde kalmış ve sivil alana sirayet eden bir resmi bayram niteliği kazanmamıştır. 1930'lu yıllardaki ders kitaplarında ise bu zafere sınırlı bir alan ayrılmıştır. Zaferle ilgili olarak 1931 tarihli *''Tarih III''* kitabında *''...3000 silahlı Türk, 12.000 kişilik bir İngiliz kuvvetini esir aldı''* ifadelerine yer verilmiştir

AKP döneminde sadece kökeni Osmanlı geçmişine ya da İslamiyet'e dayanan ve bu yönüyle AKP'nin İslmacı/muhafazakâr ideolojisini yansıtan bir ulusal kimliğin inşasına aracılık edebilecek etkinlikler güçlendirilerek yeniden diriltilmemiş, aynı amaçla yeni etkinlikler yani yeni gelenekler de icat edilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri *Türkçe Olimpiyatları*'dır. Fetullahçılara bağlı yurtdışındaki okulların öncülüğünde gerçekleştirilen ve ilki 2003 yılında düzenlenen Türkçe Olimpiyatları, iktidar ve Fetullahçılar arasında ortaya çıkacak savaşıma kadar adeta bir ulusal bayram coşkusu ve güçlü devlet desteğiyle her yıl daha da büyüyerek gerçekleştirilmiştir. Devlet nezdinde etkinliklere yoğun bir katılım gerçekleştirilirken diğer yandan ise etkinlikler için stadyumlar tahsis edilmiş, kamu spotları hazırlanmış, birincilere Meclis özel ödülleri verilmiş, yarışmacılar mecliste ağırlanmış ve hatta 2012'de olimpiyatlara özel hatıra paraları bastırılmıştır. Her ne kadar etkinlikler devlet tarafından organize edilmese de devlet nezdinde bu kadar kabul görmesi, hem Fetullahçılara ait okulların hem de Fetullahçıların meşruiyet kazanmasına aracılık etmiş ve ekonomik anlamda Fetullahçılara oldukça önemli kazanımlar sağlamıştır. Türkçe Olimpiyatları'nı AKP'nin ulusal kimlik inşası içinde değerlendirmeyi mümkün kılan bir diğer sebep ise olimpiyatlara katılan yarışmacıların bizzat Erdoğan tarafından örnek gençlik olarak gösterilmesidir. 11. Türkçe Olimpiyatları'nın kapanış konuşmasında Erdoğan, organizasyonlara katılanları arzu edilen gençlik olarak işaret etmiştir (Koyuncu, 2014: 282-316). Bu söylem, olimpiyatların sıradan bir etkinliğin ötesinde gençliğin tasarımında önemli bir aracı olarak görüldüğünü ve bu nedenle de ulusal kimliğin inşasında taşıdığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. 2012 yılında MEB tarafından 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nın Ankara dışında stadyumlarda kutlanmasının yasaklanması ve okul alanı ile sınırlandırılmasına karşın (T24, 17.12.2019)[147] Türkçe Olimpiyatları için 2012'de TT Arena'da (Haberler, 14.06.2012) 2013'te ise Atatürk Olimpiyat Stadyumu'nda (Hürriyet, 17.06.2013) geniş katılımlı törenler düzenlenmiş olması, bu etkinliğin milli bayramlara bir

(Yeni Şafak, 30.04.2017). Armağan'ın aktardıklarına bakıldığında, zaferin taşıdığı İslami nitelikten ziyade orduya ve öğrencilere cesaret verecek önemli bir askeri başarı olarak ele alındığı yorumu yapılabilir. Ancak Armağan'ın yazısının başlığında zaferin neden unutturulduğunu sorsa da, zaferin kutlamalarına son verildiği dönemde iktidarda Menderesli Demokrat Parti'nin olduğundan söz etmemiş olması ve İnönü'lü CHP iktidarını sorumlu tutan göndermelerde bulunulması ise AKP'nin zaferin atıl hale getirilmesinin tek sorumlusu olarak Kemalizmi hedef gösterdiği söylem ile uyumludur.

[147] Danıştay ilgili düzenlemeyi içeren genelgeyi 2016'da iptal etmiştir (T24, 17.12.2019).

alternatif haline getirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemde hükümet ve Fetullahçılar arasında ortaya çıkan savaşım neticesinde Erdoğan, 2014'te yaptığı bir konuşmada söz konusu organizasyonlar ile ilgili olarak,

''Onların malum olimpiyatları vardı, artık bitti bizim için tabii bunlar. Artık bundan sonra bunların olimpiyatları molimpiyatları diye bir şey bizim dünyamızda yok. Bitti onlar, o defterler kapandı, geçti...'' (CNNTürk, 15.03.2014)

ifadelerinde bulunmuş ve etkinlikler sonlandırılmıştır.

AKP döneminde tören ve ritüellerde yaşanan değişim içerikle de sınırlı kalmamış, törenlerin barındırdığı şekil özelliklerinde dahi bazı değişimler yaşanmıştır. 2013 yılında yapılan düzenleme ile resmi tören ve karşılamalarda kullanılan kırmızı halı yerine turkuaz halı tercih edilmeye başlanmıştır (Milliyet, 23.11.2013). Ancak söz konusu bu değişiklik sadece törenler ile sınırlı kalmamış, ilerleyen süre zarfında resmi üniformalardan milli takım formalarına kadar pek çok alanda turkuaz rengi tercih edilmiş ve adeta devletin yeni rengi olmuştur (140journos, 20.01.2017). Türkiye Cumhuriyeti'nin kırmızı renkle özdeşleşen yapısının değiştirilmesine yönelik atılan bu adım, her alanda köklü bir değişimin amaçlandığının da önemli bir detayını sunmaktadır.

Bu köklü değişimin yansıdığı alanlardan bir diğeri ise marşlar olmuştur. Bu dönemde, daha önce milli bayramların kutlamalarına dahil edilmeye başladığına yer verilen mehter marşları, 10. Yıl Marşı'na alternatif olarak sunulmaya başlanmıştır. Erdoğan'ın 2012'de İstanbul'da bir raylı sistemin açılışında yaptığı konuşmada *"10. Yıl Marşı'nda geçer, demir ağlarla ördük falan, neyi ördün, hiçbir şey örmüş falan değilsin."* (Habertürk, 18.08.2012) diyerek 10.Yıl Marşı'nı ve dolaylı olarak Kemalist ideolojiyi eleştirmesinin yanı sıra 2013 yılında ise AKP'li Bülent Arınç Manisa'da katıldığı bir festivalde 10. Yıl Marşı çalınmasına sitem ederek mehter marşının tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Posta, 26.05.2013). Bu ifadeler, 10 Yıl Marşı'na karşı iktidarın takındığı olumsuz tavrı ve olumsuzlanarak algı alanı dışına çıkartılmak istendiğini göstermektedir. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından inşa edilen yeni Cumhurbaşkanlığı konutu olan Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde yapılan

ilk resepsiyonda ise Kemalist ideolojinin resepsiyon ritüelinin bir parçası olan klasik müzik dinletisi yerine mehter marşları çalınmıştır (Ünal Çınar, 2019: 206).

Marşlar özelinde yaşanan bir diğer gelişme ise cenaze marşı ile ilgili olmuştur. 2012 yılında dönemin AKP'li Kültür Bakanı 1932'den itibaren resmi cenaze marşı olan Chopin'in cenaze marşını eleştirmiş ve yerine din musikisinin önemli isimlerinden Itri'yi önermiştir (Erol, 2019: 152-154). Bu gelişme, Kemalist ideolojinin getirdiği bir ritüelin ortadan kaldırılmasına yönelik atılan bir adım olmasının yanı sıra aynı zamanda yerine önerilen isimle de Osmanlı ve İslamiyet'e ait unsurların ulusal kimliğin içinde konumlandırılma çabasına da bir örnektir. Bu tarz bellek unsurlarının kuvvetlendirilmesi ve dolaşıma sokulmasına yönelik gelişmeler 2016 sonrasında etksini artırarak devam edecektir.

Bu dönemde kültürel aygıtlar içinde ele alınabilecek bir diğer konu ise sanatsal faaliyetlerin muhafazakârlaştırılmasına yönelik uygulanan politikalardır. 2012 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Şehir Tiyatroları Müdürlüğü'nün yaptığı yönetmelik değişikliği ile sanatçıların yönetimden tasfiye edilmesi ve Repertuar Kurulu'nun yerine Edebi Kurul'un kurulması, sanatın bürokratik alanın kontrolüne alınması notkasında atılan önemli bir adım olmuştur (Kösemen, 2015: 71). Düzenleme sonrasında gösterilen tepkilere dönemin Başbakanı Erdoğan:

''Şehir Tiyatroları'nda yapılan bir yönetmelik değişikliği üzerinden hem bizi, hem tüm muhafazakârları aşağılamaya ve küçümsemeye başladılar. Allah aşkına soruyorum ya, siz kimsiniz? (...) Bu ülkede tiyatro sizin tekelinizde mi? Bu ülkede sanat sizin tekelinizde mi? Sanat konusunda söz söylemeye sahibi olan sadece sizler misiniz? Geçti o günler. Artık despot aydın tavrıyla parmağınızı sallayarak bu milleti küçümseme, bu milleti azarlama dönemi geride kaldı. (...) İşte buyurun özgürlük, istediğiniz oyunları istediğiniz gibi oynayın istediğiniz yerde oynayın kimse engel olmaz. Ama kusura bakma, geleceksin Şehir Tiyatrosu'ndan hem belediyeden maaşını alacaksın ondan sonra istediğin gibi yönetime de verip veriştireceksin, böyle saçmalık olmaz.'' (Kösemen, 2015: 72-73).

şeklindeki ifadeleri ile muhafazakârlığın sanatsal alanda da söz sahibi olduğunu vurgulamakla kalmamış aynı zamanda sanatsal faaliyetler içinde yönetime yönelik

eleştireye de yer olmadığını belirtmiştir. Aynı yıl dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen'in daha doğrudan bir şekilde *"Muhafazakâr kesimin nasıl bir demokrasi anlayışı varsa, 'muhafazakâr estetik' ve 'muhafazakâr sanat'ın normlarını ve yapısını oluşturmak gibi bir yükümlülük içindeyiz"* (Milliyet, 26.03.2012) diyerek muhafazakâr bir sanat anlayışının geliştirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Bu amaç doğrultusunda ele alınabilecek önemli bir gelişme ise 2014'te hazırlanan Türkiye Sanat Kurumu (TÜSAK) yasa tasarısı olmuştur. TÜSAK ile Bakanlar Kurulu'nun atayacağı ve kültür sanat etkinliklerinin hem içeriğini hem de niteliğini belirleme ve kontrol yetkisini eline alacak bir kurul oluşturulması öngörülmüştür. Böylece Cumhuriyetin ilanı sonrasında toplumun modernleşmesi amacına hizmet edecek şekilde oluşturulan ve Kemalist ideoloji ile özdeşleşen kurumların muhafazakâr bir kültür üretiminin aracısı haline getirilmesi amaçlanmıştır (Kösemen, 2015: 75-80). 2016 sonrasındaki dönemde kültürel alanın muahafazakarlaştırılması ve kültürel iktidarın sağlanması ise en temel politikalardan birisi haline gelecektir.

3.3.5.2. Yeni Türkiye'ye Eski Bir Görünüm Kazandırılması

Kemalizm'in modernleşme hamlesinin mekâna yansımalarından bir olarak ele alınabilecek olan Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ), bataklık bir alanın ağaçlandırılması ile kentlinin ''kızlı-erkekli'' vakit geçirebileceği, müze, sergi alanları, piknik alanları, havuzlar vb.'den oluşan yaşayan bir alana dönüştürülmüştür. Bu anlamda Kemalist ideolojinin temsil edildiği önemli mekanlardan birisi olan ve 1992 yılında *''Doğal ve Tarihi Sit Alanı''* ilan edilen AOÇ, AKP döneminde ise 2006 yılında başlayan yasal düzenlemeler neticesinde zamanla bu statüsünü yitirmiştir. 2012'ye gelindiğinde ise, çeşitli hukuki süreçlerin devam ediyor olmasına rağmen AOÇ'un bir bölümünde Başbakanlık Binası olarak tasarlanan (muhalif kesimler tarafından ''Ak Saray'' olarak adlandırılan daha sonra ise resmi olarak Cumhurbaşkanlığı Külliyesi adını alan) ve bizzat Erdoğan'ın isteği ile Selçuklu ve Osmanlı mimarisine göre tasarlanan yapının inşasına başlanmıştır (Akpınar, 2014: 23-27). Atatürk Orman Çiftliği üzerinde inşa edilen başka bir yapı da dönemin AKP'li Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı ''Ankapark'' adlı eğlence alanı olmuştur. Yaşnan bu gelişmeler, Batuman (2014:

31)'ın AKP'nin AOÇ'a *''…fiziksel olarak boş, anlamsal olarak da silinip üzerine yeni anlamlar yazılması gereken bir sayfa olarak…''* baktığı yönündeki ifadesini haklı çıkarmaktadır. Kısaca, Türkiye'de Cumhuriyet sonrasında tarımda modernleşme hamlesinin sembolü haline gelen ve hem üretim hem de sosyal alanda önemli bir rol üstlenen (Erözkan, 2014: 30-32) ve bu yönüyle Kemalizm'in hafıza mekanlarından birisi olan AOÇ'un, AKP döneminde Cumhuriyet öncesi bir mimari anlayışla yeniden tasarlandığını söyleyebiliriz.

Ünal Çınar (2019: 137-141, 203-207) ise sahip olduğu mimari yapının ötesinde AOÇ üzerine inşa edilen Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nin, hem Kemalizm'in hafıza mekanlarından birinin üzerine inşa edilmesi hem de Cumhuriyet'in simgelerinden biri haline gelen Çankaya Köşkü'nü atıl bırakması bakımından Kemalist ideolojiyle mücadelenin bir yansıması olarak yorumlamaktadır.

AKP döneminde Selçuklu ve Osmanlı mimarisine gösterilen ilgi ise Cumhurbaşkanlığı Külliyesi ile sınırlı kalmamış, 2013 yılında dönemin Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Başkanı bundan sonra projelerinde Osmanlı-Selçuklu mimarisinden esinleneceklerini açıklamış ve okuldan parka, konuttan finans merkezine kadar kamusal özel pek çok alanda da bu akım devam etmiştir (T24, 13.08.2013). Bu alanlardan bir diğeri ise camiler olmuştur. AKP'nin dini merkeze alan ulusal kimlik inşasında camiler, hem yurt içinde hem de yurt dışında önemli bir misyon kazanmıştır. Yurt içinde yapılan çok sayıda caminin (yılda bin civarında) yanı sıra, imamların da görev alanı caminin dışına taşacak şekilde yeniden tasarlanmaya çalışılmıştır. AKP döneminde inşa edilen bu camiler, özellikle Osmanlı mimarisini taklit eder nitelikte yapılar olmuşlardır. Örneğin 2012 yılında İstanbul Çamlıca'ya bir cami yapılması adına açılan proje yarışmasında finale kalan iki proje içinden daha modern bir tasarıma sahip olan değil Osmanlı mimarisine neredeyse birebir öykünen proje kabul edilmiş hatta bu proje daha fazla Osmanlı ve Selçuklu mimarisine benzeyecek şekilde düzeltmelere tabi tutulmuştur.[148] Bu şekilde Selçuklu-Osmanlı mimarisine öykünen çok sayıda cami, yurtdışında da inşa edilmiştir (Batuman, 2016: 336-342). Bu durum göstermektedir ki AKP döneminde Osmanlı-Selçuklu mimarisinin canlandırılması bir

[148] Aşağıda Büyük Çamlıca Cami ile Selimiye Cami'yi karşılaştırdığımız görsel, iki yapı arasındaki mimari benzerliği net bir şekilde ortaya koymaktadır.

politika halini almıştır. Özellikle Müslüman Türk'ün 1071'deki Malazgirt Savaşı ile Anadoluyu yurt haline getirmesi ve Osmanlı'nın kuruluşuna giden yoldaki önemli katkısıyla Selçuklulara Türk-İslam sentezinde yüklenen kritik önem (Copeaux, 2000: 69-70) de gözönüne alındığında, mimari alanda belirlenen yeni tarzın altındaki fikri temel daha net ortaya çıkmaktadır.

Görsel 6. Büyük Çamlıca Cami (Sol) ve Selimiye Cami (Sağ)

Kaynak: NTV (07.10.2019); ''Büyük Çamlıca Cami Hakkında Bilmeniz Gerekenler'', https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/buyuk-camlica-camii-hakkinda-bilmeniz-gerekenler,OlPo-4nef0qtZaPWpNTkmQ/u6YN21bCek21nGf_ChyQUQ , Erişim Tarihi: 14.0.2020 ve Kültürportalı; ''Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi'' https://www.kulturportali.gov.tr/portal/edirneselimiyecamiivekulliyesi, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

3.3.6. 2002'den 2016'ya Hukuk Aygıtı

Hukuk aygıtı, çalışmanın birinci bölümünde ele alındığı gibi, bireyin ve toplumun hareket alanını hakim ideolojinin ön gördüğü kurallar dahilinde sınırlandıran, bu ideolojiye uygun bir düzenin devamlılığını garanti altına alan ve baskı aygıtı yönü de olmasına karşın özü itibariyle ideolojik bir aygıttır (Althusser, 2002). Bu yönüyle hukuk, hakim ideolojinin meşru ile gayrimeşru olanı belirleme noktasında sahip olduğu gücü temsil etmektedir. Anayasalar ise bu anlamda toplumun yeniden tasarlanmasının (Aydemir ve Gezgüç, 2013: 136-138) yani modern devlet pratiği

içinde ulusal kimliğin inşasının bir aracısı olarak işlev görürler. Bunlardan hareketle çalışmanın bu bölümde, AKP döneminin 2002-2016 yılları arasında yapılan hukuki düzenlemeleri (çalışmanın kapsamı dışına çıkmayacak şekilde) inceleyerek bu dönemde neyin meşru neyin gayrimeşru kılındığı üzerinden neyin ulusal kimliğin içinde neyin dışında konumlandırdığına değinilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken değinilecek konuların neredeyse hepsi başka bölümler içinde ele alınan konular olduğundan dolayı fazla detaya inmeden, sadece hukuki değişikliklerin yarattığı meşruluk ve gayrimeşruluk durumundan bahsedilecektir.

3.3.6.1. Eski Türkiye'nin Gayrimeşru Alanda Konumlandırdıklarının Yeni Türkiye'de Meşrulaştırılması

1990'ların ikinci yarısında devletin merkezine oturtulan irtica ile mücadele politikasının da etkisiyle 12 Aralık 1997'te Siirt'te halka hitaben okuduğu şiir nedeniyle hapis cezasına çarptırılan ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı düşürülen Erdoğan, cezaevinden çıktıktan sonra yol arkdaşlarıyla birlikte AKP'yi kurmuş ve partinin kurucu genel başkanı seçilmiştir (Şentürk, 2011: 523-524). Erdoğan'ın partinin genel başkanlığına getirilmesine karşın Türk Ceza Kanunu'nun 312. Maddesinde yer alan *''Halkı din ve ırk farklılığı gözeterek, kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek''* suçundan mahkum edilmiş olması (Hürriyet, 02.08.2002) milletvekili olmasına engel teşkil ederken, 06.02.2002'de TBMM tarafından ilgili maddede değişiklik yapılmasını öngören bir düzenleme yapılmış (4744 No'lu Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) ve değişiklik sonrasında Erdoğan'ın avukatları mahkemeye başvurarak adli sicil kaydının silinmesini talep etmişlerdir. İlkinde reddedilen talep ikincisinde kabul edilerek Erdoğan'ın adli sicil kaydı silinmiştir (NTV, 01.10.2002). Ancak bu değişiklik de Erdoğan'ın meclise girmesine yeterli olmamış, partisi 2002'de meclis çoğunluğunu elde edip tek başına iktidara gelmesine rağmen kendisi meclis dışında kalmış ve Başbakanlığa Abdullah Gül getirilmiştir (Şentürk, 2011: 524-525). Bu nedenle iktidar partisinin liderliğini dışardan yürüten ve deyim yerindeyse bir gölge liderlik üstlenen Erdoğan'ın bu

‘‘gayrimeşru Başbakanlık’’ durumunu sonlandırmak ve bu duruma bir meşruiyet kazandırmak için bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

Mecliste çoğunluğu alarak tek başına iktidara gelen AKP, CHP lideri Deniz Baykal’ın da desteğini alarak[149] Erdoğan’ın meclise girmesine yönelik hukuki düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu noktada öncelikle başbakanın (bakanlarda olduğu gibi) meclis dışından bir isim olabilmesini öngören bir değişiklik hayata geçirilmek istenmiş ancak bu düşünce muhalefet tarafından parlamenter sistemin yapısını bozacağı şeklinde eleştirilmiş ve bu düşünceden vazgeçilmiştir. Sonrasında AKP tarafından meclise Anayasa’nın 67, 76 ve 78. maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören bir teklif sunulmuştur. Teklif meclite kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Sezer tarafından *‘‘kişiye özel’’* olduğu gerekçesiyle veto edilmiş olsa da ikinci kez meclise geldiğinde muhalefetin de desteğiyle (bazı konulardaki küçük çaplı itirazlara karşın) kabul edilip tekrar önüne geldikten sonra ikinci kez veto ederek referanduma götürme hakkını kullanmadan değişiklikleri onaylamayı tercih etmiştir. Söz konusu değişikliklerle *‘‘...affa uğramış bile olsa ideolojik ve anarşik eylemlere katılma…’’ veya bu suçları "...tahrik ve teşvik..."* milletvekilliğine engel olmaktan çıkartılmış ve böylece Erdoğan’ın milletvekili olmasının önü açılmıştır. Ayrıca *‘‘bir seçim çevresindeki milletvekilliklerinin tamamının boşalması halinde Meclis'e ara seçim kararı alma yetkisinin verilmesi’’* ile Erdoğan’ın meclise girebilmesi için bir ara seçim kararı alabilme yetkisi meclise tanınmış ve seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin bir yıl içindeki yapılacak seçimlerde uygulanamayacağı hükmü bir seferlik olmak üzere askıya alınmıştır. Bu düzenlemeler 31 Aralık 2002’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Gönenç, Ergül ve Kontacı, 2003: 120-123). Değişiklikler öncesinde AKP tarafından Siirt’teki seçimlerde çeşitli usulsüzlükler yapıldığı gerekçesiyle YSK’ya yapılan itirazın da kabul edilmesi ve Siirt’te seçimin yenilenmesine karar verilmesi (Gönenç ve Kontacı, 2005: 191-193) sonrasında 9 Mart 2003’te Siirt’te yapılan seçimde milletvekili adayı olan Erdoğan, Siirt’ten milletvekili seçilerek meclise girmiş ve kısa süre sonra Başbakanlık görevini Abdullah Gül’den devralmıştır (Şentürk, 2011: 524-525). Özetle

[149] O dönemde muhalefet lideri Deniz Baykal *‘‘AKP Genel Başkanı’nı Meclis’e getirmek’’* amacında olduklarını beyan etmiştir (Milliyet, 25.12.2002).

yapılan yasal düzenlemelerle partinin resmi lideri ancak ülkenin gayriresmi Başbakanı durumunda olan Erdoğan'ın Başbakanlığı'na meşruiyet kazandırılmıştır.

Yine Türk siyasal hayatında (hakim ideolojinin etkisiyle) siyasi parti kapatma davalarından en çok muzdarip olan ideolojilerden biri olan İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi benimseyen bir parti olarak AKP'nin de 2008 yılında kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalarak sadece bir oy farkla kapatılmaktan kurtulmasından sonra (DW, 14.03.2008; Milliyet, 30.07.2008), iktidar tarafından parti kapatmayı zorlaştırıcı bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve bir anlamda parti kapatma kararları kısmi bir meşruluk alanı ile sınırlandırılmıştır.

2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi'nin siyasal partilerin kapatılması hakkındaki davalarda aradığı karar çoğunluğu üye tamsayısının 2/3 olarak değiştirilmiş (değişiklik öncesi 3/5) ve parti kapatılması zorlaştırılmıştır (Hakyemez, 2010: 395-400). Böylece 2010 yılında yapılan bu değişiklikler ile birlikte, genellikle toprak bütünlüğünü ve laiklik ilkesini koruma gerekçesiyle gerçekleştirilen parti kapatma davalarının (Kahraman ve Çalışkan, 2007: 125-128) laiklik ilkesine aykırılık sebebi ile kapatılma gerekçesine en çok konu olan siyasal hareketlerden birisinin içinden çıkmış olan (Habertürk, 15.03.2008) ve kendisi de daha önce kapatılmakla karşı karşıya kalan AKP, parti kapatmalarını neredeyse imkansızlaştırarak bir anlamda parti kapatmayı gayrimeşrulaştırmıştır.

Yaşanılan gelişmeler, siyasal iktidarın neyin meşru ve gayrimeşru kılınacağı noktasında sahip olduğu etkiyi ve böylece kolektif bellekte neyin nasıl kodlanacağını belirleme gücünü göstermesi noktasında önemli birer örnek teşkil etmektedir.

Bu noktada bir diğer önemli gelişme ise dini yapılanmalar noktasında yaşanmıştır. Daha önce AKP döneminde partinin İslamcı/muhafazakâr ideolojisi ve din merkezli bir ulusal kimlik inşa etme çabası doğrultusunda Kemalizm'in gayrimeşru alana ittiği dini yapılanmaların meşrulaştırıldığına yer verilmiştir. Ancak genel itibariyle kendilerine karşı tavrın yumuşaması ve hareket alanlarının genişletilmesi noktasında kullanılan bu ifadenin yanı sıra bu dönemde dikkat çeken bir diğer önemli gelişme ise AKP iktidarının henüz ilk yıllarında yapılan bir hukuki düzenlemenin Fetullahçıların meşrulaştırılması sonucunu doğurması olmuştur.

1970'li yıllar itibariyle ortaya çıkan ve giderek etki alanını genişleten Fetullahçılar, AKP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre önce ülkenin önemli gündem konularından birisi haline gelmiştir. 18 Haziran 1999'da TV'de yer alan video görüntülerde Fetullahçıların lideri F. Gülen takipçilerine İslami bir gelecek için devletin bütün kurumlarına sızmalarını, oralarda kümelenmelerini, siyasilerle çatışmadan uzak durmalarını ve istediklerini ele edebilecekleri bir güce ulaşana kadar beklemelerini telkin etmektedir. Bu görüntüler sonrasında oluşan tepkilerin ardından Amerika'ya kaçan Fetullah Gülen'in hakkında 17 Ağustos 1999'da Ankara 2 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi soruşturma başlatmış ve savcılık Terörle Mücadele Kanunu'nca *''laik devlet yapısını değiştirerek yerine dini kurallara dayalı bir devlet kurmak amacıyla yasadışı örgüt kurmak...''* gerekçesiyle dava açmıştır. 2002'de AKP'nin iktidara gelmesinden sonra ise 2003 yılında söz konusu kanunda yer alan terör tanımlaması değiştirilmiş ve *''cürüm işleme ve silahlı* eylem'' şartı getirilmiştir. Söz konusu değişiklik sonrasında şahsın avukatlarının değişikliği gerekçe göstererek davaya yaptıkları itirazla 2006'da dava beraat ile sonuçlanmıştır (Başbuğ, 2019: 24-26). Böylece yapılan hukuki düzenleme bir anlamda Fetullahçıların haklarındaki terör suçlamasından beraat etmesine giden yolu açmış ve hukuki alanda meşruiyet kazanmalarına neden olmuştur.

3.3.6.2. Ordunun Siyasal Alana Müdahalesinin Gayrimeşrulaştırılması

AKP iktidarına sıcak bakmayan ve kendisine karşı bir güven eksikliği yaşayan ordunun, özellikle 1980 Darbesi'nden sonra sivil ve siyasal alan üzerinde hukuki olarak kurduğu ''meşru'' hakimiyet alanı, AKP'nin iktidara gelmesi sonrasında AB üyeliği gerekçe gösterilen çok sayıda yasal düzenleme ile gayrimeşrulaştırılmış ve ordu, iktidar için olası bir tehlike arz etmeyecek duruma getirilmiştir. Özellikle (ordu ve mahkemeler ile ilgili bölümlerde değinildiği gibi) Ergenekon ve Balyoz gibi orduya yönelik davalar ise bir anlamda ordunun sivil ve siyasal alana müdahalesinin yanı sıra savunuculuğunu üstlendiğini belirttiği Kemalist değerlerin de toplumsal alanda meşruiyetini yitirmesine kapı aralamıştır. Bu noktada, AKP iktidarı tarafından 2009 yılında çıkartılan *''5918 Sayılı Türk Ceza Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik*

Yapılmasına Dair Kanun'' ile askerlerin darbe, cunta vb. gerekçelerle sivil mahkemelerde yargılanmasının önü açılmış, söz konusu değişiklik Ergenekon ve Balyoz davalarının seyri açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olmuş (Demirağ, 2015: 140-144), gayrimeşrulaştırılma sürecinin önünü açmıştır.

1997 yılında Genelkurmay Başkanlığı ve İşçileri Bakanlığı arasında imzalanan ve askerin gerekli gördüğü takdirde mülki idare amirini aşarak toplumsal olaylara müdahale edebilmesini imkan veren (yani askeri müdahaleyi meşrulaştıran) EMASYA protokolü de 4 Şubat 2010'da kaldırılmıştır (Turan, 2018: 287-288).[150] Böylece iktidar tarafından askeri müdahalelere gerekçe olarak görülen bir düzenleme ortadan kaldırılmış ve hukuken askere tanınan meşru müdahale hakkı kaldırılarak gayrimeşru zemine kaydırılmıştır.

2010'da gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile 1982 Anayasası'nda 12 Eylül 1980 askeri darbesini gerçekleştirenlerin yargılanmasını engelleyen (onlara meşru bir statü kazandıran) *''Geçici 15. Madde''* kaldırılmış ve Anayasa Mahkemesi'nin Yüce Divan sıfatıyla yargılayabileceği kişiler arasına Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları da eklenmiştir (Hakyemez, 2010: 395). Böylece hem geçmişteki darbelerin gayrimeşruluğu hukuki olarak ilan edilmiş hem de olası bir darbe teşebbüsünün önünün hukuken kesilmesi noktasında bir adım atılmıştır.

Bu tarz hukuki düzenlemeler aracılığıyla askerin 1980 Darbesi ve 1982 Anayasası ile elde ettiği 'meşru' alanlar daraltılmış ve hukuki düzenlemelerin yolunu açtığı davalar yoluyla da ordunun Kemalist imajının gayrimeşrulaştırılmasına aracılık edilmiştir.

[150] Ancak protokol kaldırılmadan önce iktidar kanadından protokolün kaldırılacağı yönünde yapılan açıklamalara ve darbelere zemin hazırladığı yönünde yapılan yorumlara karşılık dönemin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, söz konusu protokolün gizli olması nedeniyle böyle bir korkuyu tetiklediğine, söz konusu protokolün işlevsel olarak çok gerekli olmadığına değinmiş ve kaldırılabileceğini de eklemiştir (Milliyet, 04.02.2010).

3.3.6.3. Resmi Kurumlarda Dini Sembollerin ve Türkçe Dışındaki Dil ve Lehçelerin Meşrulaştırılması

AKP döneminden önce yapılan bazı hukuki düzenlemelerle resmi kurumların dışına itilerek görünürlüğü sınırlandırılan ve böylece bir anlamda gayrimeşrulaştırılan bazı unsular, AKP döneminde yapılan yeni hukuki düzenlemelerle birlikte resmi alanlara dahil edilmiş ve böylece ulusal kimliğin bir ögesi olacak şekilde meşrulaştırılmıştır.[151] Bu noktada en dikkat çeken düzenlemelerden biri ise başörtüsünün resmi kurumlarda serbestleştirilmesine yönelik olanlardır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte başörtüsünü yasaklayan yasal bir düzenleme yapılmamış, ancak resmi kurumlarda başörtüsü kullanılmaması bir teamül haline gelmiş ve bu durum 1960'ların ortalarına kadar önemli bir gündem oluşturmamıştır. Buna karşın 1980 Darbesi sonrasında askeri yönetim sürecinde hazırlanan *''Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik''* ile resmi kurumlarda kadınların başı açık olması şartı getirilmiş ve bu düzenlemenin ardından MEB'te ve YÖK'te de benzer genelgeler yayınlanmıştır. 1997'de yaşanan 28 Şubat süreci ve sonrasında ise başörtüsü ''irtica ile mücadele'' kapsamında ele alınmış ve kullanımını engelleyici politikalar artırılmıştır. 1999 yılında FP Milletvekili Merve Kavakçı'nın TBMM'ye başörtüsü ile gelmesi ise mecliste yoğun tartışmalara sebep olmuş ve bu durum ''devlete meydan okuma'' olarak yorumlanmıştır (Aljazeera, 30.12.2013). Böylece daha önceleri teamül olarak uygulanan kuralların 1980 sonrasında hukuki düzenlemelere dönüştürülmesiyle başörtüsü gayrimeşrulaştırılmış ve devlet nezdinde istenmeyen, kullanılması hoş karşılanmayan, irticayı temsil eden bir obje olarak ele alınmıştır. Böylece bu dönemde başörtüsünün ulusal kimliğin bir ögesi olarak görülmek istenmediği söylenebilir.

AKP'nin iktidara gelmesinden sonra ise başörtüsüne yönelik tutum değişmeye başlamış, partinin sahip olduğu İslamcı/muhafazakâr ideolojiye uygun din temelli bir

[151] Özünde ulusal kimlik inşasına yönelik bütün gelişmeler görünürlüğün arttırılması ya da azaltılması yani ulusal kimliğin içinde yer alması istenilen şeylerin vurgulanıp pekiştirilirken yer alması istenmeyen şeylerin ise göz önünden uzaklaştırılması ve unutturulması üzerine kuruludur ki biz de çalışma boyunca bu doğrultuda hareket ederek çıkarımlarda bulunmaya çalıştık. Ancak burada kasttettiğimiz, bu durumun hukuki düzenlemeler aracılığıyla yapılması, yani meşruluk ve gayrimeşruluk düzleminde değerlendirilmesidir.

ulusal kimlik inşa etme arzusuna uygun bir obje olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Uzun yıllar bu konuda hukuki bir düzenleme yapılamamasına karşın 2007'de YÖK Başkanının değişmesi sonrasında üniversitelerde bu yöndeki yasak kaldırılmıştır (Aljazeera, 30.12.2013). 2008 yılında AKP ve MHP'nin oyları ile resmi kurumlarda başörtüsü yasağını kaldıran anayasa değişikliği mecliste kabul edilmesine karşın, Anayasa Mahkemesi değişikliği iptal etmiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise Başbakan Erdoğan tarafından bir *''Demokratikleşme Paketi''* açıklanmış ve meclise gelerek yasalaşan bu paketle (Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi…, 2014) kamu kurumlarda başörtüsünü yasaklayan yönetmelikte değişiklik yapılarak Emniyet Hizmetleri Sınıfı, TSK Mensupları ve Hakim ve Savcılar dışında kamu kurumlarında başörtüsü serbest hale getirilmiştir (Aktürk, 2018: 308). Aynı yıl meclise AKP'li bazı kadın milletvekilleri başörtüsü ile gelmiş ve böylece daha önce devlete başkaldırı olarak değerlendirilen bu durum da normalleştirilmiştir. İlerleyen dönemde 2013 yılında dışarda bırakılan hakim ve savcılar (2015), emniyet hizmetleri sınıfı (2016) ve TSK mensupları (2017) için de başörtüsü kullanımı serbest kılınmıştır (140journos, 01.03.2017). Böylece AKP öncesinde gayrimeşrulaştırılarak ulusal kimliğin dışında konumlandırılan başörtüsü yıllar içinde yapılan hukuki düzenlemelerle inşa edilmek istenen din merkezli ulusal kimliğin bir unsuru olacak şekilde meşrulaştırılmıştır. Ayrıca aynı düzenleme ile kişinin dini inancının gereklilikleri ve ibadetlerinin yerine getirmesinin engellenmesi de yaptırıma bağlanmış (Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi…, 2014) ve böylece başörtüsü kullanımı değil başörtüsünün kullanımının engellenmesi gayrimeşruşlaştırılmıştır. Bu durum yaşanan ideolojik dönüşümü de açıkça ortaya koymaktadır.

6529 Sayılı Kanun, başörtüsüne yönelik getirdiği düzenlemelerin yanı sıra, dil politikalarına yönelik de önemli bir değişim gerçekleştirmiştir. Zira bu kanunla birlikte siyasal parti ve üyelerinin Türkçe dışındaki dillerde de propaganda yapabilmesinin önü açılmış, Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde eğitim verebilecek özel eğitim kurumları açılabileceği öngörülmüş, hatta Türkçe isme sahip olmayan köylerin isimlerinin

değiştirilmesi ile ilgili düzenleme de kaldırılmıştır (Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi…, 2014).[152]

Bunlardan hareketle, Kemalist ideolojinin dil birliğini sağlama noktasındaki Türkçeleştirme ve Türkçe dışındaki dilleri gayrimeşrulaştırma politikasının bir anlamda terk edilerek farklı dil ve lehçelerin kullanımının da meşrulaştırıldığı ve ulusal kimliğin birer unsuru olarak kabul edilmelerine yönelik düzenlemeler gerçekleştirildiği söylenebilir.

3.3.7. 2002'den 2016'ya Siyasal Aygıtlar

Bu dönemde siyasal aygıtlar da İslamcı/muhafazakâr ideolojinin etkisinde din merkezli bir ulusal kimliğin inşası için araçsallaştırılmış ve siyasal alan bu ideolojinin hakimiyetine alınacak şekilde yeniden tasarlanmıştır. Genel itibariyle AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllar ise daha önce Milli Görüş'ün iktidardan uzaklaştırılmasına benzer bir durumu yaşamamak için tamamiyle ondan bağımsız bir parti imajı oluşturma ve yeni bir köken yaratma çabasıyla geçmiştir.

Milli Görüş içerisindeki muhalif kanadın başını çektiği bir siyasal oluşum olarak ortaya çıkmasına karşın AKP, kuruluşundan sonra kendisini Milli Görüş geleneğinden bağımsız yeni bir oluşum olarak sunma çabasına girişmiştir. AKP'nin bu kökünü reddetme süreci bir taraftan da yeni bir kök yaratma (tarihsel bir köken/dayanak oluşturma) ihtiyacını beraberinde getirmiştir.[153] Koyuncu (2014: 137-157), AKP'li isimlerin söylemleri üzerinden yaptığı incelemeler sonucunda AKP'nin bu süreçte kendisini Demokrat Parti ve Anavatan Partisi'nin devamı olarak konumlandırmaya

[152] Bu dönemde ilk kez Kültür Bakanlığı'nın Kürtçe bir eserin çevirisini yaptırması, Devlet Tiyatrosu'na Kürtçe gösteri sokulması vb. uygulamalar da (Koyuncu, 2014: 221-222) Kürtçenin ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik önemli gelişmelerdir.

[153] AKP, kendisini Milli Görüş'ten bağımsızlaştırma çabasına karşın sahip olduğu İslamcı/muhafazakar ideoloji temelinde toplumda İslami değerlerin hakim olduğu bir yapısal dönüşüm gerçekleştirme amacını benimsemiş ve bu doğrultuda Milli Görüş ile paralellik göstermiştir. Ancak bunu yaparken izlenen yolda bir takım farklılaşmalar yaşanmış, toplumda arzu edilen dönüşümün gerçekleştirilebilmesi (yani dini merkeze alan bir ulusal kimliğin inşa edilebilmesi) için daha kitlesel bir kapsayıcılık ile günün ve uluslararası konjonktürün koşullarına uygun bir söylem oluşturulması gerektiğinin farkına varılmıştır (Teazis, 2010: 84-90). Bu yönüyle AKP ve Milli Görüş arasındaki farkın ideolojik bir farklılıktan ziyade söylemsel bir farklılık olduğu söylenebilir.

çalıştığını ortaya koymuştur. Özellikle sıkça Adnan Menderes ve Turgut Özal'a yapılan atıflar, AKP'nin yürüttüğü politikaları meşrulaştırma noktasında bu isimleri referans haline getirmiştir. Erdoğan'ı Menderes ve Özal ile özdeştiren söylemler sıkça kullanılmış, Erdoğan, Menderes ve Özal'ın varisi olarak sunulmuştur. Özünde AKP'nin vaat ettiği ve izlediği neoliberal ekonomi politikası da hem Menderes ve Özal ile Erdoğan'ı benzeştiren nokta olmuş hem de Anadolu sermayesinin Özal döneminin ekonomi politikalarına duyduğu özlemi giderebilecek bir adres olarak AKP'ye yönelmelerine ön ayak olmuştur. Ancak bu üç isim arasında kurulan ilişki sadece benzer ekonomi politikaları ile sınırlı kalmamıştır. Koyuncu'nun *''canını ortaya koyan mağdurlar''* şeklinde ifade ettiği Menderes, Özal ve Erdoğan arasında asıl kurulmak istenen bağ, mağduriyet birlikteliğidir. Erdoğan, 1999'da okuduğu şiir nedeniyle hapse girmesi ile ilgili olarak çok defa Menderes ve Özal'a göndermeler yapmış ve mağduriyet temelli söylem her zaman diri tutulmuştur.[154] Menderes'in 1960 darbesi sonrasında yargılanarak idam edildiği Yassıada'nın *''Demokrasi ve Özgürlük Adası''* olarak müze haline getirilmesine yönelik 2015'te başlatılan çalışmalar da (T24, 23.05.2019) bu söylemi canlı tutan önemli bir hafıza mekanı yaratılması noktasında oldukça önemlidir. Özal'ın ölümüne dair suikast söylemleri de bu dönemde varlığını her zaman koruyan konulardan biri olmuştur. Özellikle Özal'ın oğlu Ahmet Özal çeşitli dönemlerde farklı odakları adres göstererek babasının suikasta uğradığını (genellikle hükümete yakın medya organlarında) sık sık iddia etmiştir (Hürriyet, 24.09.2012, İnternethaber, 09.12.2013, Sputnik, 09.08.2016).[155] İşte bu üç lider üzerinden kurulan mağduriyet söylemi, teorik bölümde zaferler kadar mağduriyetlerin de kolektif kimliğin önemli bir unsuru olduğu ifadesi ile birlikte düşünüldüğünde, AKP'ye ve Erdoğan'a tarihsel bir kökenle birlikte tarihsel bir mağduriyet söylemi de

[154] Gençkal Eroler (2019: 99) de çalışmasında Erdoğan'ın Ziya Gökalp'in İslami öğeler barındıran bu şiirini (çalışmada Necip Fazıl Kısakürek olarak belirtilmiş ancak şiir Gökalp'e aittir) okuması nedeniyle hapse girmesini, kendisini İslamcı/muhafazakâr kesimin gözünde hem mazlum bir lider hem de Kemalizme karşı bir sembol haline getirdiğini belirtmiştir.

[155] Oysa Koyuncu (2014: 145), Erdoğan'ın Demirel ile daha çok benzeşmesine rağmen (sosyo-ekonomik olarak) İslamcılık karşıtı söylem ve duruşu nedeniyle onunla bir bağ kurulmadığını iddia eder. İslamcı/muhafazakâr bir isim olan ve AKP'nin kurucu isimlerinden Abdullah Gül'ün hocası olan Sabahattin Zaim'in *''Özal bizdendir, onları idare etmeye çalışıyor. Demirel onlardandır, bizi idare etmeye çalışıyor''* ifadesi de aslında bu denklemde neden Özal'ın seçildiği ve Demirel'in dışarıda bırakıldığını göstermektedir (T24, 03.08.2018).

kazandırmış olmaktadır.[156] AKP'nin mağduriyetleri temel alan birliktelik söylemi, liberal kesimin de iktidarının ilk yıllarında AKP'yi mağdur dindar halkın demokratik alanda verdiği mücadelenin temsilcisi olarak nitelendirmesi ve desteklemesi düşünüldüğünde (Timur 2015: 47-49, 134) AKP siyasetinde mağduriyet söyleminin ne kadar önemli bir yeri olduğunu daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır.

Koyuncu (2014: 147-149), AKP'nin Menderes-Özal-Erdoğan tarihsel hattına yönelik bu söylemini, 2007 yılında Doğru Yol Partisi (DYP)'nin adını Demokrat Parti olarak değiştirmesi ve Anavatan Partisi ile yeni bir yapılanmaya gideceği iddialarının ortaya atılmasıyla birlikte, Menderes ve Özal'ın geçmişini bu yeni oluşuma prim vermeyecek şekilde sahiplenebilmek adına daha güçlü bir şekilde ortaya sürmüş olabileceğini de belirtir. Özellikle 2007'de partinin kurulmasından sonra ortaya çıkan Menderes-Özal-Erdoğan'ın yan yana yer aldığı *''Demokrasinin Yıldızları''* (2007), *''Milletin Adamları''* (2007) gibi afişleri ve daha sonra AKP'nin dağıttığı *''Milletin Adamları''* kartpostallarını da bu düşüncesine bir delil olarak sunmuştur.

Görsel 7. 2007'de AKP Tarafından Bastırılan ''Milletin Adamları'' Kartpostalı

Kaynak: Yeni Şafak. 31.07.2007; ''''Milletin Adamları'' Kartpostal Oldu'' https://www.yenisafak.com/politika/milletin-adamlari-kartpostal-oldu-59194, Erişim Tarihi: 01.05.2020.

Erdoğan'ın Menderes ve Özal'ın ardılı olarak konumlandırılması, 2013 yılında (Gezi Olayları ve 17-25 Aralık süreçleri sonrasında) kendisini, *''astınız, zehirlediniz, yedirtmeyiz''* ifadesi üzerinden göstermiştir. Yaşlı (2014: 138-139), bu ifadenin

[156] Bu üç lider arasında kurulan mağduriyet birlikteliği, 15 Temmuz 2016'da yaşananlar sonrasında daha da güçlü bir hal almıştır ki 2016 sonrasının ele alınacağı bölümde bu konuya ayrıca değinilecektir.

Erdoğan'ın Menderes ve Özal'ın çizgisini devam ettirdiği yönünde oluşturulan algının devamlılığı olarak onlara sahip çıkamayan milleti Erdoğan'ın yanında olmaya çağırmayı hedeflediğini ifade eder. O dönem sosyal medyada ön plana çıkan bu söylem iktidara yakın medya organlarına da taşınmıştır (Türkiye Gazetesi, 03.06.2013, Sabah, 03.06.2013).

Tüm bunlar doğrultusunda söylenebilir ki, AKP'nin geçmişini DP ve ANAP ile özdeşleştirme çabası, kendisini İslamcı Milli Görüş çizgisinin dışında ve daha merkezde konumlandırırak yöneltilen sistem karşıtlığı ithamlarından kurtulmak (ve daha önceki bölümlerde değinildiği gibi kapatılma ihtimalini ortadan kaldırmak), DP ve ANAP liderlerinin yaşadığı mağduriyetleri birleştirici bir unsur olarak kullanmak ve kendisine alternatif olarak ortaya çıkabilecek siyasal oluşumların bu partilerin geçmişteki tabanlarını yanlarına çekerek oylarda bir bölünme yaşanmasını engellemek amaçlarını taşımaktadır. Bu konumlandırmanın AKP adına hem siyasal yarış içerisinde önemli bir hamle hem de tarihsel bir köken yaratma ve mağduriyet temelli bir birliktelik kurma noktasında iktidara meşruiyet kazandırmaya yönelik önemli bir bellek unsuru olduğu söylenebilir.

3.3.7.1. Sünni Müslümanlık Temelli Millet Tasavvrunun Siyasal Alandaki Yansımaları: Açılım Siyaseti ve Yükselen Ümmetçi Söylem

Daha önce din aygıtının ele aldındığı bölümde de değinildiği gibi AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşası Sünni Müslümanlık temelinde şekillenmiş ve Osmanlı'nın millet tasavvurundan etkilenmiştir. Bu durum Kürtlere ve Alevilere yönelik siyasete de yansımış ve ümmetçilik söylemini güçlendirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte inşa edilen Türk ulusal kimliği tanımlamasına dahil olmamakta direnen bazı Kürtler, çeşitli dönemlerde gerçekleştirdikleri ayaklanmalar ve daha sonra 70'lerin sonunda ortaya çıkan ayrılıkçı terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi (PKK) gibi unsurlarla Türkiye'de önemli bir kimlik sorununu teşkil etmişlerdir. Bu kimlik sorunu, AKP ile birlikte *''yaratılanı yaratandan ötürü sevmek''* şeklinde dini bir temele oturtularak çözülmeye çalışılmıştır. Özellikle 2008 yılında *''Kürt Açılımı''* olarak başlayan ve daha sonra *''Demokratik Açılım''* ve en son *''Milli Birlik ve*

Kardeşlik Projesi'' adını alan süreçte PKK lideri Öcalan ile de görüşmeler yapılmıştır (Koyuncu, 2014: 206-229).[157] Bu süreçte Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi lideri Mesut Barzani ve Erdoğan, 16 Kasım 2013'te Diyarbakır'da düzenlenen miting niteliğindeki toplu açılış töreninde buluşarak halka seslenmiştir. Bu törende Erdoğan, din temelli bir birlikteliği tarihi atıflar yaparak yinelemiştir (Mynet, 16.11.2013).[158]

Görsel 8. 16 Kasım 2013'te Diyarbakır'daki Toplu Açılış Töreni

Kaynak: Yeni Akit. (16.11.2013); ''Başbakan, Bin 300 tesis ve hizmetin toplu açılışını yaptı'' https://www.yeniakit.com.tr/haber/basbakan-bin-300-tesis-ve-hizmetin-toplu-acilisini-yapti-7311.html, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

PKK lideri Öcalan'da 2013 yılında yazdığı mektupta İslam dinini Türk ve Kürt'ün ortak paydası olarak ele aldığını belirten ifadelere yer vermiş ve din kardeşliği vurgusu yapmıştır (Koyuncu, 2014: 226-227). 2014 yılında dönemin Başbakan Başdanışmanı Yalçın Akdoğan'ın Öcalan'ın süreci *''diğer Kürt aktörlerden daha iyi değerlendirdiğini''* (CNNTürk, 01.12.2014) ifade etmesi ise PKK'nın İslam ortak paydasına kayan söylemlerine olumlu bakıldığı şeklinde yorumlanabilir. AKP'nin

[157] Daha önce ordu aygıtı ile ilgili başlıkta değinildiği gibi Kürt sorununa yönelik siyasi çözüme yanaşmayan ordu da, Ergenekon ve Balyoz davaları silsilesi sonrasında gerçekleştirilen tasfiyelerle süreç önünde engel olmaktan çıkartılmış ve süreç hız kazanmıştır (Gümüş, 2019: 154).

[158] Açılım sürecinde önce 2009 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Gül'ün Kuzey Irak için Kürdistan ifadesini kullanması (CNNTürk, 01.12.2014) ve ardından 2013 yılında ise dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Mesut Barzani'den *''Irak Kürdistan Bölgesel Yönetim Başkanı değerli kardeşim Barzani…''* (Mynet, 16.11.2013) şeklinde bahsetmesi, devlet nezdinde yaşanan ilklerdir ve Kuzey Iraktaki siyasi oluşumun (sürecin etkisiyle) ''Kürdistan'' olarak tanındığı ve meşrulaştırıldığı şeklinde yorumlanabilir. Erdoğan'ın bu konuşmasının TRT'de Kürdistan ifadesinin kırpılarak izleyiciye aktarılması ise (Mynet, 16.11.2013) ''Kürt açılımı'' adıyla başlatılan sürecin ilerleyen süreçte Kürt ifadesinin yer almadığı şekillerde isimlendirilmesi de gözönüne alındığında, devlet nezdindeki söylemsel kabule karşı toplumsal alandaki olası bir tepkiden kaçınma çabası olarak okunabilir. Bu durum aynı zamanda medyanın haberleri yeniden tasarlama noktasındaki yönlendirici gücüne de önemli bir örnektir.

İslam kardeşliği temelindeki açılım süreninin PKK özelinde yarattığı etki, sadece Öcalan'ın İslam kardeşliği yönündeki söylemleri ile sınırlı kalmamıştır. Eski yazılı kaynaklarında Kürtlerin asıl dininin Zerdüştlük olduğuna yönelik vurgular yer almasına rağmen, AKP'nin Müslümanlık temelinde bir birliktelik hareketine girişmesi ve Kürt muhafazakâr seçmene yönelik önemli bir kazanım sağlaması sonrasında farklı bir politika izlenmiştir. Bu konuda bizzat Öcalan'ın tavsiyesi ile 2014 yılında gerçekleştirilen Demokratik İslam Kongresi ise bu anlamda değişen politikanın önemli bir göstergesidir (Alptekin ve Köse, 2018: 320-322). Bu sürecin yansımaları Kürt siyasal hareketlerinde de kendisini göstermiş, 2011 yılında Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) öncülüğünde gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerinde *''sivil Cuma namazı''* kılınmıştır (Bianet, 08.04.2011).[159] Ayrıca BDP'nin devamı kabul edilebilecek Halkların Demokratik Partisi (HDP)'de Öcalan'ın talebi olan Demokratik İslam Kongresi'ne destek vermiş, organizasyon bünyesinde İstanbul'da gerçekleştirilen iftar yemeğine partinin eş başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ'da katılmışlardır (HDP.org, 14.07.2014). Kısacası AKP'nin din kardeşliği temelinde ''millet'' söylemi üzerinden şekillenen ulusal kimlik inşası, Kürt sorununun her boyutunda bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

2009'da Kürtçe yayın yapan TRT 6'nın yayına başlaması ve Kürtçe'nin eğitim müfredatından (2012-2013) (Aktürk, 2018: 304-310) devlet tiyatrolarına hatta Kültür Bakanlığı'nın yazılı eserlerine kadar girerek devlet nezdinde görünürlüğünün artırılması (Koyuncu, 2014: 221-222) ve 2013'te Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'ne Kürtçe tabela asılması (CNNTürk, 01.12.2014) gibi gelişmeler ise bu süreçte Kürtçe'nin de ulusal kimliğin içinde konumlandırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Atılan bu adımlar, aynı zamanda geçmişte Milli Görüş lideri Erbakan'ın Kürt sorununun çözümü için önerdiği *''İslam kardeşliği''* formülünün ve bu doğrultuda Kürtlere ana dillerinde konuşma ve eğitim alma imkanı verilmesi, medyada görünürlük kazandırılması gibi önerilerin (Teazis, 2010: 86) AKP tarafından da benimsendiğini göstermektedir.

[159] Söz konusu organizasyonda Kürtçe *''başkanımız Öcalan''* sloganlarının atılması (Bianet, 08.04.2011) yine PKK'nın dini alana yönelik yakınlaşması olarak yorumlanabilir.

Bu dönemde iktidarın Kürtçe'nin görünürlüğünün artırılmasına ve PKK terörünün durdurulmasına yönelik attığı Sünni Müslümanlık temelindeki din kardeşliği üzerine kurulu adımları, Kürt milliyetçiliğinin tanınmasından ziyade Kürtlerin de ortak din paydasında Yeni Türkiye'nin biz'ine dahil edilmeye çalışılması olarak ele alınmalıdır. Özetle, AKP iktidarı ile birlikte seküler Türk milliyetçiliği üzerine kurulu bir ulusal kimlik inşası yerine din merkezli bir ulusal kimlik inşa etme politikası Kürt sorununa ve Kürtçe'ye yönelik tutumu da değiştirmiştir.[160] Açılım süreci, din kardeşliğinin ötesindeki taleplerin karşılanamaması ve atılan adımların yeterli görülmemesi sonrasında 2014'te yaşanan Kobani eylemleri, Suriye ve Irak'a askeri müdahele için orduya verilen teskere gibi gelişmeler ve PKK'nın yeniden gerçekleştirmeye başladığı terör eylemleri sonrasında sekteye uğramıştır (CNNTürk, 01.12.2014). Ardından Haziran 2015'te yapılan seçimlerde AKP'nin milliyetçi seçmenin oyunu kaybederek 2002'den bu yana ilk defa tek başına hükümeti kuramaması ve seçim sonrasında oyunu artıran HDP'nin PKK ile benzer bir dili benimseyerek yürüttüğü ''hendek politikası'' ile terör eylemlerinin tekrar artışa geçmesi sonucunda ise süreç sonlandırılmıştır (Gümüş, 2019: 158-159). Ancak din merkezli ulusal kimliğin inşası ve dini hoşgörü söylemi etkisini sürdürmeye bundan sonra da devam edecektir. 2018 yılına gelindiğinde Erdoğan ülkedeki Kürtlerin varlığını görmezden gelmediklerini ve artık ülkede bir Kürt sorunu olmadığını ifade eden açıklamalarda bulunacak (Euronews, 04.06.2018) yine 2019 yılında yaptığı bir konuşmasında ise Kürt seçmene *''Biz yaratılanı yaratandan ötürü sevdik. Bizim farkımız bu…''* (Cumhuriyet, 05.03.2019) şeklinde seslenerek dini bir hoşgörü ile herkesi kucakladıklarına vurgu yapacaktır.

AKP'nin dini merkeze alan ulusal kimlik inşasının temelinde Sünni Müslümanlığın yattığını gösteren en önemli konuların belki de başında ise Alevi Açılımı gelmektedir. Öncelikle 2007'de Alevi kökenli iki isim İbrahim Yiğit ve Reha Çamuroğlu AKP'den milletvekili olmuş ve ardından bu isimlerin öncülüğünde *Alevi Açılımı* adı verilen süreç başlatılmıştır (Tuğsuz, 2018: 345). Yalçınkaya (2009), açılımın ilk adımının

[160] AKP'nin din temelinde bir kardeşlik projesi olarak sunduğu bu açılım süreci, AKP'nin genel itibariyle dini ulusal kimliğin merkezine yerleştiren tutumu ile paralellik göstermektedir. Ancak, Timur (2015: 139-141)'un açılım sürecini Türkiye'nin Suriye'deki mezhep kökenli iç savaşa giderek çekilmesi ve adeta savaşın bir öznesi haline gelmesinin sonucunda iktidar tarafından bölgede bir mevzi kazanma adına atılan stratejik bir adım olduğu yönündeki fikrini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

2008 yılında düzenlenen ve Sünni Müslümanlık temelinde organize edilen iftar organizasyonu olduğunu ve bazı Alevi örgütlerinin hiç davet edilmemesine karşın davet edilen 200 örgüt içinden ise sadece 20 tanesinin iftara katılması ile bu sürecin Aleviler nezdinde sağlıklı başlamadığını ifade eder. O, Alevi vatandaşlarının genel itibariyle AKP'nin bu girişimine sıcak bakmamasını Sünni Müslümanlığın temsilcisi durumunda olan bir partinin girişimi olmasına hem de açılımın Aleviliği, Sünni İslam çerçevesinde yeniden tanımlamak üzerine kurulu olması gibi sebeplere bağlamıştır. Özellikle sürecin ilk kez medyaya yansıdığı ve sonrasında hükümete yakın medya organlarında da konuyla ilgili yapılan yayınlar üzerinden yaptığı incelemelerde Aleviliğin kendi ritüelleri yerine Sünni İslam'ın rayına oturtulmuş bir Alevi kültürü oluşturulmaya çalışıldığı sonucuna varmıştır.[161] [162]

2008'deki başarısız sayılabilecek iftar girişiminden sonra ise Erdoğan 2009 yılında Tunceli ziyaretinde bulunmuş, aynı yıl *''Alevi Çalıştayı''* düzenlenmiş ve bir *''Alevi Raporu''* hazırlanmıştır. Bu rapor doğrultusunda 2011 yılında Madımak Oteli müze haline getirilerek bir hafıza mekânı haline getirilmiştir. Ancak atılan adımlar Alevi vatandaşların sürece bakışını değiştirmemiş, Aleviler ile AKP hükümeti arasında istenen yakınlık kurulamamıştır. AKP'nin Alevi Açılımı'nın mimarı olarak görülen Çamuroğlu, 2011'de Türkiye'nin Suriye'de Sünni muhaliflere destek vermesini özetle *''Alevileri gözden çıkarmak''* olarak yorumlamıştır. 2013'e gelindiğinde Gezi Parkı Eylemleri'ne çok sayıda Alevi kökenli vatandaşın katılması ile ise süreç son bulmuştur (Tuğsuz, 2018: 344-352).

Erdoğan'ın 2011'de yaptığı bir konuşmada Dersim olayları için devlet adına özür diledikten sonra CHP ve CHP lideri Kılıçdaroğlu'nu hedef göstererek asıl sorumlunun dönemin iktidarı CHP olduğuna vurgu yapması (BBC, 23.11.2011) ise asıl amacın Kemalist ideolojiyi sorumlu göstermek olduğunu göstermektedir. Yine Erdoğan'ın

[161] Eğitim aygıtının ele alındığı bölümde de yer verildiği gibi bu süreçte din derslerinde Alevilik ile ilgili bilgilerin artırılması gündeme gelmesine karşın kitaplara eklenen bilgilerin de yine Sünni Müslümanlığıa göre ele alınması da bu durumun göstergelerinden birisi olmuştur (Gençkal Eroler, 2019: 255-262).

[162] Yine AKP dönemindeki Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Erbaş'ın, Alevilerin ibadethanesi olan cemevinin özünde bir ibadethane olmadığı şeklindeki ifadeleri de konuya Sünnilik çerçevesinde yaklaşıldığını ortaya koymaktadır (Yaman, 2019: 85-90).

2014'te İzmir'de gerçekleştirdiği bir konuşmasında Kılıçdaroğlu'na yönelik şu söylemi ise oldukça dikkat çekicidir:

"Etnik kökenler, inançlar üzerinden ayrım yaparak siyaset üretenlere prim vermeyeceğiz. Alevisi ile Sünnisi ile biz bu ülkede bir olacağız. Beraber olacağız. Kılıçdaroğlu, varsın bunu durmadan kullansın. Kılıçdaroğlu, sen kendin Alevi olabilirsin. Ben sana saygı duyarım. Bundan da çekinme, korkma. Bunu da rahat rahat söyle. Ben de Sünniyim, ben de bunu rahat rahat söylüyorum. Bundan çekinmeye gerek yok. Onun için milleti aldatmaya da gerek yok" (Cumhuriyet, 02.08.2014).

Erdoğan'ın konuşmasında kimlik siyasetine karşı olduklarını belirtmesinin ardından kendi Sünni kimliğini vurgulaması ve Kılıçdroğlu'nu Alevi kimliğini saklamakla ve halkı aldatmakla itham etmesi, hükümetin başından itibaren çelişen Alevi açılımının önemli bir yansımasıdır. Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki AKP, inşa etmek istediği ulusal kimliğin temeline Osmanlı'daki millet söylemini yerleştirmiş ve dini toplumun birleştirici unsuru olarak ele alırken dini alanı ise Sünni Müslümanlık ile sınırlandırmıştır. Ancak bu inşa sürecinin etkisi ise ülke sınırlarını aşacaktır.

Osmanlı'nın millet anlayışı üzerinde temellenen bu Sünni Müslümanlık temalı ulusal kimlik inşasının etkisi AKP'nin İslam coğrafyasına liderlik yapma arzusu ile birleşince, dini hoşgörü ve din kardeşliği söylemlerinin yanı sıra ümmetçi bir söylem de kaçınılmaz olmuştur. 2009'da Erdoğan'ın Başbakan sıfatıyla katıldığı Davos zirvesindeki Dünya Ekonomik Forumu'nda, dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Peres'e *''Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz''* şeklinde yaptığı Filistin özelindeki çıkış ve sözünün kesilmesi üzerine forumu terk etmesi (Hürriyet, 30.01.2009), o dönem Türkiye-İsrail ilişkilerini germiş ve Erdoğan'a mazlum Müslüman Filistin halkının savunucusu rolünü yüklemiştir. Bu olayın sonrasında 2010 yılında ise İsrail'in Filistin'e yönelik ambargosunu delmek üzere Türkiye'den yola çıkan ve insani yardım taşıdığı belirtilen İHH'ya ait Mavi Marmara adlı gemiye İsrail tarafından düzenlenen askeri operasyonda 10 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine iki ülke arasındaki gerginlik hat safhaya ulaşmıştır (Timetürk, 18.12.2015).[163] Yaşanan bu iki olayda, AKP'nin İslam

[163] Ancak özellikle Mavi Marmara olayı sonrasında yaşananlar şunu göstermiştir ki, AKP'ni din temelli

coğrafyasının savunuculuğuna dair takındığı imajın izleri açıkça görülmüştür. Timur (2015: 157-158), Erdoğan'ın Davos'taki çıkışından sonra Ortadoğu'da liderlik hareketine soyunduğunu ve o sürece kadar daha ılımlı bir din politikası güdülmesine rağmen, giderek daha radikal bir İslamcı politikanın benimsenmeye başlandığını ifade etmiştir.

Erdoğan, Davos sonrasındaki konuşmalarında Müslüman ülkelere selam göndermeyi bir ritüel haline getirmiştir. Böylece ülke içindeki olayların ülke dışındaki Müslüman ülkeleri de ilgilendirdiği şeklinde ümmetçi bir algı yaratılmıştır. Örneğin 2011 yılındaki seçimler sonrasında yaptığı balkon konuşmasında Erdoğan tüm soydaşları ve İslam ülkelerini selamlamış ve elde ettiği zaferi onlarla paylaşmıştır (Hürriyet, 12.06.2011). Yine 2013'te Gezi Parkı Eylemleri'nin devam ettiği sırada yurtdışı gezisi dönüşünde Atatürk Havalimanı'nda yaptığı konuşmasına da *''Şu anda İstanbul'dan İstanbul'un kardeşi Saraybosna'yı, Bakü'yü, Bağdat'ı, Şam'ı, Gazze'yi, Mekke ve Medine'yi selamlıyorum''* diyerek başlamış (Hürriyet, 07.06.2013) ve o yoğun gündemde dahi ümmete selam göndermeyi ihmal etmemiştir. Böylece Erdoğan'ın konuşmalarında sıklıkla Müslüman ülkelere selam göndermesi hem bu topraklar üzerindeki liderlik arzusunun temsili hem de ümmetçilik anlayışının bir yansıması olarak okunabilir. Bu da Osmanlı'nın sadece millet anlayışından etkilenilmediğini aynı zamanda neo-Osmanlıcı bir bakış açısı ile emperyal bazı arzuları da barındırdığını göstermektedir.

AKP'nin Ortadoğu'daki etkin rol oynama arzusunu ve ümmetçi yapısını ortaya koyan bir diğer unsur ise Rabia işareti olmuştur. Bu işaret Türkiye'nin hem dış politikası hem de iç politikasında önemli bir kolektif belek unsuru haline getirilmiştir. 2013 yılında Mısır'da Sisi tarafından hükümete yapılan darbeyi[164] protesto eden

ulusal kimlik inşasına rağmen, İslamcı/muhafazakar kesim de, muhalif bir takım takındığı takdirde iktidarın ''öteki'' tanımlamasına dahil edilebilmektedir. Mavi Marmara olayı sonrasında Türkiye ve İsrail arasında ilişkiler gerilmiş ve ikili bir kriz yaşanmıştır. Olayın gerçekleştiği dönemde yardımı organize eden İHH'ya övgülerde bulunan Erdoğan daha sonra İHH'nın Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri normale döndürmeye yönelik adımlar atılmasını ve yapılan tazminat anlaşmasını eleştirmesi ile isim vermeden bu İslami nitelikteki yardım kuruluşuna yönelik sert açıklamalar da bulunmuştur (Sözcü, 30.06.2016). Erdoğan katıldığı bir programda İHH'yı gösteriş yapmakla itham eden söylemlerde bulunmuş ve en önemlisi *''Türkiye'den böyle bir insani yardımı götürmek için günün başbakanına mı sordunuz?''* diyerek adeta yaşananlardan İHH'yı sorumlu tutmuştur (Sözcü, 29.06.2016).

[164] Mısır'da 30 yıldır iktidarda olan Mübarek'e karşı demokratik seçim talep eden kitlelerin 2011'de

‘‘Rabiatül Adavviye’’ meydanında toplanan kitlenin direniş sembolü olarak doğan sembol, Erdoğan tarafından ise aynı yıl Mısır’daki darbeyi eleştirdiği bir konuşmada kullanılmıştır (Milliyet, 08.06.2017). Sonrasında Erdoğan’ın bizzat kendi ısrarı ile çok sık kullanılan bu işaret AKP’nin *‘‘tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet’’* sloganı ile birleştirilerek parti tüzüğüne sokulmuş ve partinin simgesi haline getirilmiş hatta partililere benimsetilmesi amacıyla işaretin içeriğini anlatan broşürler dahi basılmıştır (T24, 30.09.2017). Böylece Rabia işareti AKP’nin Ortadoğu ve İslam ülkelerine yönelik ümmetçi arzularını temsil eden bir göndermenin ötesine geçerek bu arzuyu kolektif belleğin bir unsuru haline getirmiştir.

3.3.7.2. Muhalefet Partilerinin Yeniden Yapılandırılması

AKP’nin iktidara gelmesinden sonraki süreçte siyasal partiler alanında da pek çok önemli gelişme yaşanmış ve bu yaşanılanlar neticesinde iktidar partisinin ve İslamcı/muhafazakâr ideolojinin siyasal alandaki etkinliği giderek artmıştır.

Bunlardan ilki, 2002 yılındaki seçimleri kazanarak tek başına iktidar olan AKP’nin haricinde o dönem seçimlere ilk defa katılan bir diğer parti olan Genç Parti ile ilgilidir. Genç Parti, 2002’deki seçimlerde iktidar olan AKP’nin yanı sıra %7’lik bir oy oranıyla dikkat çeken partilerden biri olmuştur. Parti’nin %7’lik oy oranı çok yüksek görünmeyebilir ancak 2002 seçimleri, 1999 yılındaki seçimleri birinci parti olarak bitiren DSP’nin oyunu %1’e, ikinci parti olan MHP’nin %8’e ve Türk siyasi tarihinin

başlattığı ayaklanma bir devrim ile sonuçlanmış ve 2012’de Mısır’ın ilk demokratik seçimi gerçekleştirilmiştir. Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini İslamcı ideolojinin temsilcisi durumunda olan Müslüman Kardeşler’in adayı Muhammed Mursi kazanmıştır. Ancak seçimlerin ardından kısa bir süre sonra bu sefer de mevcut yönetime karşı bir muhalif hareketlilik başlamış, 30 Haziran 2013’te ülkede milyonlarca insanın katıldığı protestolar gerçekleştirilmiş ve iktidar yanlıları ile muhalif kesimler arasında gerilim zirveye ulaşmıştır. Türkiye ve bazı bölge ülkelerinin Mursi’ye desteğine karşın 1 Temmuz’da Genelkurmay Başkanı Sisi, tarafların uzlaşma sağlaması için 48 saatlik bir süre tanıdıklarını açıklayarak bir anlamda askeri müdahelenin sinyallerini vermiş ve ardından ordu 3 Temmuz’da yönetime el koyarak Mursi dönemini sonlandırmıştır. Darbe sonrasında ise Müslüman Kardeşler’in üyelerine yönelik bazı tutuklamalar gerçekleştirilirken İslamcı ideolojiye ait bazı medya kuruluşları ise kapatılmıştır (Miş ve Telci, 2013). Darbe sonrasında da Türkiye hükümetinin Mursi’ye desteği sürmüş ve darbe karşıtı açıklamalar yapılmıştır (BBC, 05.07.2013). Eleştiriler genel olarak seçilmiş hükümete karşı gerçekleştirilmiş bir darbe girişiminin olumsuzluğuna dikkat çekilmesi üzerinden şekillense de, darbenin İslamcı ideolojinin temsilcisi konumunda olan bir iktidara karşı gerçekleştirilmiş olması da sürece yönelik tavrın ideolojik yönünü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

önemli partilerinden ANAP'ın oyunu %13'den %5'e düşürdüğü bir grafik ortaya çıkarmıştır. Yıllardır siyaset sahnesinde olan bu partilere karşı yeni kurulan AKP'nin %34 oyla iktidar olması kadar Genç Parti'nin DSP ve ANAP'ı geçmesi ve MHP'ye de çok yakın bir oy almış olması da dikkat çekici bir sonuçtur (Secim.haberler.com). Ancak daha önce haberleşme ile ilgili bölümde de değinildiği gibi AKP'ye karşı dirençli bir muhalefet sergileyen Genç Parti lideri Cem Uzan'a (Uzan Ailesine) ait tüm şirketlere 2004'te el konulması (Adaklı, 2009: 561- 564), Cem Uzan ve Genç Parti'nin siyasi kariyerini de olumsuz etkilemiş ve böylece siyasi alanda ivmelenmeye müsait bir partinin kazandığı ivme sona ermiştir.

Muhalefet alanında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise (yukarıda da bahsedildiği üzere) 2007'de gerçekleşmiştir. DYP'nin adını DP olarak değiştirerek AP ile yeni bir yapılanmaya gideceğine yönelik söylentilere karşılık AKP'nin kendisini Menderes-Özal-Erdoğan tarihsel hattına yönelik söylemler üzerinden DP ve ANAP ile özdeşleştiren söylemini güçlendirmesi (Koyuncu, 2014: 147-149), kendi parti tabanını korumaya yönelik atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. AKP bu vurgu ile bir yandan kendine tarihsel bir köken atfederken diğer yandan başka partilerin bu kökene sahip çıkarak güçlenmesi ihtimaline karşılık da bir önlem almıştır. Böylece söz konusu partilerin geçmişi AKP tarafından sahiplenilmiş ve ilgili partilerden bir nevi rol devşirilmiştir.

Muhalefet alanını etkileyen bir diğer önemli gelişme ise Ergenekon ve Balyoz davaları olmuştur. Özellikle ordudaki Kemalist çoğunluğun tasfiyesi CHP'ye ordudaki ideolojik üstünlüğünü kaybettirmiş ve Doğu Perinçek'in tutuklanması ile İşçi Partisi, Tuncay Özkan'ın tutuklanması ile de Yeni Parti süreçte ağır yara almıştır. Arkasından CHP ve MHP'yi hedefe alan ve önemli isimlerin istifasına neden olan ''kaset skandalları'' yaşanmış ve siyasal alanda tam anlamıyla bir dönüşüm yaşanmıştır (Gümüş, 2019: 154).

2010'da CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a ait olduğu iddia edilen kaynağı belirsiz cinsel içerikli bir video internet üzerinden dolaşıma sokulmuş ve Baykal istifa etmek zorunda kalmıştır (BBC, 10.05.2010). Daha sonra 2011'de ise benzer bir kaset skandalı MHP içinde yaşanmıştır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin de istifasını

isteyen bir tehdit ve şantaj süreci yaşanmış ancak Bahçeli istifa etmese de süreç partinin bazı genel başkan yardımcılarının da bulunduğu *''A Takımı''* olarak isimlendirilen çok sayıda ismin istifasına neden olmuştur (Hürriyet, 10.05.2010, Habertürk, 22.05.2011). O dönemde söz konusu kaset olayları ile ilgili Baykal doğrudan iktidar partisini hedef göstermiş (BBC, 10.05.2010) olmasına karşın bu tarz ifadeler itham olmaktan öteye geçememiştir. Ancak söz konusu olaylar sonrasında özellikle CHP'de önemli bir dönüşüm yaşanmış, bu değişim partinin politikalarında somut olarak kendisini göstermiştir. Örneğin Baykal'ın istifası sonrasında CHP Genel Başkanlığı görevine Kemal Kılıçdaroğlu seçilmiş ve bu değişim CHP'de yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Kılıçdaroğlu göreve getirildiği 33. Olağan Genel Kurultay'da yaptığı konuşmasında dini değerlere saygılı bir politika yürüteceklerine vurgu yapmış (Yeni Şafak, 22.05.2010) ve bu ifadeler partinin dine yönelik tutumunda bir takım değişiklikler yaşanacağının belirtisi olmuştur.[165] Kılıçdaroğlu döneminin siyasal alandaki en dikkat çeken gelişmesi ise 2014'te yaşanmıştır.

2014'teki Cumhurbaşkanlığı seçiminde AKP'nin adayı Erdoğan'ın karşısına, 2004-2014 arasında İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği yapmış ve İslamcı/muhafazakâr bir kimliğe sahip Ekmeleddin İhsanoğlu MHP ile birlikte ortak aday olarak çıkartılmıştır (BBC, 16.06.2014). Cumhurbaşkanlığı adaylığına ne CHP'nin ne de MHP'nin ideolojik çizgisine tam olarak oturmayan böyle bir ismin getirilmiş olması, AKP'nin uzun süreli iktidarındaki dini temele alan politikalarının muhalefeti de kendi çizgisine yakın bir isimle yarışmak zorunda bıraktığı yönünde yorumlanabilir. Özellikle seçime katılan isimler genel olarak ele alındığında İslamcı/muhafazakâr bir ideolojiye sahip AKP'nin adayı Erdoğan ve yine onunla çok benzer bir ideolojik konuma sahip CHP ve MHP'nin ortak adayı İhsanoğlu'nun yanı sıra bir de HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş'ın katıldığı 12. Cumhurbaşkanlığı seçiminde (YSK/3227, 2014) Kemalist ideolojiye yakın hiçbir adayın yer almamış olması, Kemalist ideolojinin muhalif alan içerisinde de geriletilmiş olduğunun açık bir

[165] Baykal da istifasından kısa süre önce 2009'da çarşaflı kadınlara parti rozeti takmış ve ardından mahallelerde ''Cumhuriyet Halk Evleri'' adında Halk Evlerine nazire yapan yapılar oluşturmayı planladıklarını ve buralarda Kuran Kursu da olacağını belirten açıklamalarda bulunarak (Memurlar.net, 05.02.2009) CHP'nin dine ve dindar kesime yönelik politikalarda bir takım değişiklikler olacağına yönelik sinyaller vermiştir.

göstergesi olmuştur. Böylece uzun yıllar Kemalist ideolojinin simgesi olarak görülen Cumhurbaşkanlığı makamına aday olan isimlerin içinde dahi Kemalist ideolojiyi benimseyen birinin olmaması, AKP döneminde izlenen de-Kemalizasyon politikalarının ve yükselen İslamcı/muhafazakâr ideolojinin siyasal alana bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

3.3.7.3. Muhalif Eylemlerin Gayrimeşrulaştırılması: Cumhuriyet Mitingleri ve Gezi Parkı Eylemleri

Bu dönemde AKP iktidarı ve yürüttüğü din merkezli ulusal kimlik inşası bazı muhalif eylemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunların en önemlilerinden biri ise Cumhuriyet Mitingleri olmuştur. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) öncülüğünde ve CHP, DSP, HÜR Parti'nin Genel Başkan, İşçi Partisi'nin ise Genel Başkan Yardımcısı düzeyindeki katılımlarıyla gerçekleştirilen Ankara'daki Cumhuriyet Mitingi, Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili olası bir AKP'li ismin Çankaya'ya çıkma ihtimaline karşı bir önleme hareketi olarak ortaya çıkmıştır. *''Çankaya laiktir laik kalacak''* tarzında sloganların kullanıldığı mitingdeki hakim söylem, AKP'nin rejimi tehlikeye sokacak ve irticayı körükleyecek bir gizli gündeme sahip olduğu ve bu nedenle Cumhurbaşkanlığı makamının AKP'li bir isme bırakılmaması gerektiği olmuştur (Birgün, 14.04.2007). Ankara'dan sonra Türkiye'de pek çok ilde düzenlenen mitingler ülke genelinde önemli bir katılıma ulaşmıştır (Birgün, 05.05.2007). Daha sonra 2008'de başlayan Ergenekon operasyonlarına karşı bir tepki olarak 2009 yılında yine ADD tarafından Ankara'da bir Cumhuriyet Mitingi organize edilmiş ve önemli katılım sağlanmıştır ancak bu sefer ülke çapında bir harekete dönüştürülememiştir (Milliyet, 17.05.2009). Genel itibariyle milyonların katıldığı Cumhuriyet mitingleri, AKP tarafından Ergenekon örgütünün darbe için uygun zemini yaratma çabası olarak yorumlanmış ve mitinglere katılanlar *''kandırılmış''* olarak tanımlanmıştır (Timur, 2015: 40-41). Böylece iktidarın kendisine muhalif hareketleri ''kandırılmış ötekiler'' olarak konumlandırmasına yönelik ilk örneklerden biri Cumhuriyet Mitingleri olmuştur.

AKP'nin hükümeti kurmuş olmasına karşın henüz tam manasıyla devlet iktidarını eline alamadığı ve Kemalist ideolojinin devletteki etkinliğini sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşen bu mitingler (özellikle ilk dalga) ''gizli gündem'' düşüncesi temelinde ''irtica'' korkusunun karşılığı olarak bir ''önlem çabası'' ile gerçekleştirilmiştir denilebilir. Yani mitingler olandan çok olacağı tahmin edilen olası bir İslamcı/muhafazakâr ulusal kimlik inşasına yönelik önlem çabası olarak okunmalıdır. O dönemdeki mevcut göstergelerin yanı sıra daha çok başörtüsü üzerinden şekillenen tartışmalar, AKP'nin Milli Görüş geleneğinin devamı olarak görülmesinin bir sonucudur ve mitinglerin siyasal alanda istenilen etkiyi yaratamamasına neden olmuştur. Nitekim AKP o dönemde erken seçim kararı alarak oyunu 5 milyonun üzerinde artırmış ve oy oranını yüzde 34'ten 46'ya çıkartmıştır (Secim.haberler.com). Sonrasında AKP'li bir isim olan Gül'ün Cumhurbaşkanı olması da düşünüldüğünde mitinglerin istenilenin aksine AKP'ye oy kazandırdığı söylenebilir. Böylece mitingler, AKP'nin zaten kendisi adına dini vecibelerini yerine getirmede sıkıntı çeken ve bu konuda baskıya uğrayan kitlelerin mağduriyetini temsil eden bir profil oluşturma çabasının argümanı olarak kullanılmış ve Kemalist ideolojinin sembollerinden biri olarak görülen Çankaya Köşküne AKP'li bir isim çıkmıştır.

AKP döneminin 2016 öncesinde yaşanan en kritik muhalif eylemlerinden biri ve belki de en dikkat çekeni ise ''Gezi Parkı Eylemleri'' olmuştur. İlk olarak İstanbul'da ''Gezi Parkı'' olarak bilinen yeşil alanın yıkılmasını öngören Topçu Kışlası projesine karşı bir çevre hareketi olarak ortaya çıkan bu eylemler kısa sürede ülke geneline yayılmıştır (BBC, 22.05.2020). Şehrin bölgedeki nadir yeşil alanlarından biri olmasının yanı sıra Kemalist ideolojinin modernleşmeye yönelik hafıza mekanlarından da biri olan Gezi Parkı'nın yerine, Osmanlı dönemine ait yıkılmış bir tarihi eseri yeniden canlandırarak kolektif belleğin bir unsuru haline getirme hamlesi aynı zamanda neo-Osmanlıcı bir kimlik inşasının da kendisini açık ettiği çok önemli bir girişimdir (Ünal Çınar, 2019: 115). Bu gibi etkilerle Gezi Parkı Eylemleri çevre hareketinin ötesine geçmiş ve etki alanı son derece genişleyen bir hükümet karşıtı hareket halini almıştır (BBC, 22.05.2020). Bu eylemler, özellikle eylemlerde kullanılan '*''Alkolü yasakladın millet ayıldı''*, *''Ayran Kafası''*, *''Ne devrim ne şeriat sadece saygı''*, '*''Ne sağcıyım ne solcu çapulcuyum çapulcu''*, *''Tayyip Bizim Gibi Üç*

Çocuk Daha İster Misin'' vb. (Habertürk, 06.06.2013) ifadeler taşıyan pankartlar, duvar yazıları ve sloganlardan da görüleceği üzere sadece bir çevre hareketi değil aynı zamanda AKP'nin 2002'den 2013'e kadar geçen süreçte din temelli bir ulusal kimlik inşasına yönelik geliştirdiği politikalara karşı da muhalif alandan gelen bir tepkidir. Bu yönüyle Gezi Parkı Eylemleri, Cumhuriyet Mitingleri ile aynı düzlemde değerlendirilmemelidir. Cumhuriyet Mitingleri AKP'nin olası din temelli ulusal kimlik inşasına karşı bir önleme hareketi iken Gezi Parkı Eylemleri AKP'nin ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarının yaşanmışlığının tepkisel bir karşılığıdır.

Erdoğan, Gezi Parkı Eylemleri sırasında gerçekleştirdiği yurtdışı gezisinin dönüşünde 7 Haziran 2013'de Atatürk Havalimanı'nda kendisini karşılayan kalabalığa yaptığı konuşmada, Gezi'de olanların sorumlusu olarak Türkiye'nin ekonomik yükselişini çekemeyen *''faiz lobisi''*ni hedef göstermiş, kendisini karşılamaya gelen gençlere, *''siz aldanmayacaksınız''* diyerek geziye katılan gençleri faiz lobisinin oyununa kananlar, ''aldananlar'' olarak resmetmiştir (Hürriyet, 07.06.2013).[166]

Bu konuşmadan görüleceği üzere daha önce Cumhuriyet Mitingleri'ne katılanlar için kullanılan ''kandırılma'' söylemi *''siz aldanmayacaksınız''* şeklindeki ifade ile Gezi Parkı Eylemlerine katılanları da ''faiz lobisi'' olarak hedef gösterilen belli belirsiz bir düşman profiline hizmet eden, onlar tarafından kandırılan, ''kandırılmış ötekiler'' safına katmıştır. Erdoğan'ın;

''Benim başörtülü kızlarıma, başörtülü bacılarıma saldırdılar. Bununla da kalmadılar. Dolmabahçe Camii'ne maalesef bira şişeleriyle girmek suretiyle, ayakkabıyla onu da yaptılar'' (NTV, 09.06.2013).

tarzındaki ifadeleri de eylemcilere karşı toplumun dini hassasiyetlerini uyandırma ve ''kandırılmış öteki''nin saldırısına uğrayan mağdur dindar ''biz'' söylemi yaratılma noktasında oldukça önemlidir.

[166] Bu konuşmasından yaklaşık on gün sonra 11. Türkçe Olimpiyatları'nın kapanış konuşmasında konuşan Erdoğan, hem organizasyonu hazırlayan öğretmenlere hem katılımcı öğrencilere övgülerde bulunurken, arzu edilen gençliğin bu gençlik olduğunu dile getirmiş ve bu gençliğin karşısına istenmeyen gençlik olarak ise Gezi Parkı eylemcilerini koymuştur (Koyuncu, 2014: 312-314).

Yine Erdoğan'ın Gezi Parkı eylemcilerine karşı ülkenin %50'sinin desteğine sahip olduklarını vurgular şekilde bu kesimi sokağa çıkmamaları için zor tuttuklarını beyan eden açıklaması ise ‘‘biz’’ ve ‘‘öteki’’ ayrımının açıkça ortaya koyulduğu ve gerektiğinde bu kitlenin de sokağa çağırılabileceği yönünde önemli bir tehdit algısı oluşturmuştur (Carney, 2019: 140).

3.3.7.4. Kemalizm'in Yeni Türkiye'sine Karşı AKP'nin ‘‘Yeni Türkiye’’si

AKP'nin iktidara geldikten sonraki ilk yıllarda sahip olduğu İslamcı/muhafazakâr ideoloji temelinde bir ulusal kimlik inşasına giriştiği atılan adımlarla sezgisel olarak hissedilse de bu durumun söylemsel olarak ifadesi ‘‘Yeni Türkiye’’ vurgusu üzerinden kendisini göstermiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bizzat Atatürk tarafından sıkça kullanılan ve daha sonraları farklı dönemlerde de önceki döneme atıfla değişimi vurgulayan bir şekilde kullanılmaya devam eden ‘‘Yeni Türkiye’’ söylemi, AKP döneminde de kendisine yer bulmuştur (Bora, 2018: 11-15, Gümüş, 2019: 145-146). 2002 yılından itibaren yaşanan gelişmelerle iktidarını giderek güçlendiren AKP'nin siyasileri, 2010'lu yıllar itibariyle konuşmalarında Yeni Türkiye ifadesini kullanmaya başlamışlardır (Christofis, 2018: 15-18). AKP'li isimlerin bu ifadeleri iktidara yakın medyada da yer bulmaya başlamış, Star Gazetesi 2011 yılında sloganını *‘‘Yeni Türkiye'nin gazetesi’’* olarak değiştirmiştir (Sondakika, 12.03.2011).

Yeni Türkiye ifadesinin parti tarafından resmi olarak kullanılmaya başlanması ise 2014 yılında Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığına aday olması ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte 2014'te *‘‘Yeni Türkiye Yolunda’’* adlı bir belge yaylanırken 2015 yılında ise *‘‘Yeni Türkiye Sözleşmesi’’* parti kongresinde duyurulmuş ve ardından pek çok ilde *‘‘Yeni Türkiye Konferansları’’* düzenlenmiştir. Yine iktidara yakın medya organlarında da bu söyleme sıkça yer verilmeye başlanmıştır (Bora, 2018: 11-12).

Bu söylem, AKP tarafından 2010'lu yıllar itibariyle kullanılmaya başlansa da, daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi partinin ilk yılları devlet iktidarını sağlama mücadelesi içinde geçtiği ve bu mücadele esnasında daha ılımlı bir söylem

benimsenmeye gayret gösterildiği için kullanılmasının tercih edilmediği çıkarımı yapılabilir. Zira uygulamada 2010'lu yıllardan önceki atılan adımlar da AKP'nin kendi ideolojisi doğrultusunda devleti ve toplumu dönüştürmeyi amaçlayan ve ulusal kimlik inşası içinde değerlendirilebilecek gelişmelerdir. Bu ise AKP'nin ''Yeni Türkiye'' yolundaki adımlarının söylemsel olarak 2010'lardan sonra gündeme gelse de 2002'den itibaren yaşanan tüm gelişmeleri de içine alacak şekilde genişletilmesini mümkün kılmaktadır. Bu ise çalışma boyunca ele alınan tüm gelişmelerin AKP'nin Yeni Türkiye'si içinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Genel itibariyle Kemalizm'in seküler ulusal kimlik inşasının tersine dinin ulusal kimliğin merkezine yerleştirilmeye ve Kemalizm'in bellek unsurlarının devre dışı bırakılmaya çalışıldığı bir ulusal kimliğin inşası üzerine kurulu olan, tüm DİA ve DBA'ları da bu doğrultuda bir dönüşüme tabi tutan AKP'nin Yeni Türkiye'si, dış politikada da Kemalizm'in tersi bir politikayı benimsemiştir. Ulus devletin emperyal hazlardan uzak, *''yurtta sulh cihanda sulh''* fikri ile de bağlantılı olarak belirlenen resmi sınırlar ile sınırlandırılmış vatan tasavvuru yerine AKP, Osmanlı ile özdeşik bir tarih anlatısını benimseyerek Ortadoğu'nun lideri olmayı amaçlayan bir Yeni Türkiye arzusunu benimsemiştir. Kemalizm'in Yeni Türkiye'sinde çok önemli bir yere sahip olan, Osmanlı'nın sonunu ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu temsil eden Lozan Antlaşması da aynı paralelde AKP'nin Yeni Türkiye'si için Osmanlı'nın mirası olan pek çok topraktan vazgeçilen bir antlaşma olarak eleştirilmiştir.[167] Resmi sınırlarının yanı sıra sınırları esnetilmiş bir vatan algısının vurgulanmaya başladığı yeni dönemde, gelecek tahayyülü artık Osmanlı'nın geçmişi üzerinden şekillendirilmeye başlamıştır (Christofis, 2018: 15-25). Daha önce üzerinde durulan ümmetçi söylem ile birlikte ele alındığında bu durum, AKP'nin ulusal kimlik inşasının ülke sınırlarını aşan ve genel itibariyle Müslümanların yaşadığı coğrafyayı kapsayan bir millet tasavvurunu da yansıtmaktadır.

Tüm bunlar, AKP'nin ulusal kimlik inşasının taşıdığı de-Kemalizasyonu ve İslamizasyonun kendisini Yeni Türkiye söylemi üzerinden gösterdiğini, böylece Kemalizm'in Yeni Türkiye'sinin ise istenmeyen ''Eski Türkiye'' olarak kodlandığını

[167] Erdoğan, 2016'da yaptığı bir konuşmada *''Birileri de Lozan'ı zafer diye yutturmaya çalıştı''* (BBC, 29.09.2016) diyerek hem lozanı hem de Kemalist tarih anlatısını eleştirmiştir.

göstermektedir. Bu söylem, özellikle 2016 sonrasındaki dönemde güncelliğini kaybetmeden kullanılmaya devam edecek ve Eski Türkiye'nin tasfiyesi yeni dönemde hız kazanacaktır.

3.3.8. 2002'den 2016'ya Sendikal Aygıtlar

AKP iktidarı öncesinde Türkiye'de gerek sendikal haklar gerekse sendikaların siyasetle olan yakın ilişkisi anlamında pek çok problem yaşanmıştır. 1946 yılında yapılan yasal düzenlemeyle ilk defa işçilere sendika kurma hakkı tanınmış (grev, lokavt ve toplu sözleşme gibi haklar olmadan) ancak memurlara yönelik sendikalaşma yasağı ise devam ettirilmiştir. Daha sonra 1961 Anayasası'nda yapılan değişikliklerden hareketle çıkarılan 274 ve 275 Sayılı yasalar ile işçilerin sendika kurma, grev ve lokavt gibi hakları güvence altına alınırken kamu görevlilerine ise sadece sendikalaşma hakkı tanınmıştır. 1971'de yapılan düzenleme ile ise kamu görevlilerinin sendika kurması tekrar yasaklanmış ve 1995'e kadar da bu hak yeniden tanınmamıştır (Yenihan ve As, 2017: 74-76).[168] Buradan anlaşılacağı üzere Türkiye'de sendikalaşmaya yönelik hakların elde edilmesinde inişli çıkışlı bir süreç yaşanmıştır.

Türkiye'deki sendika-siyaset ilişkisi ise Avrupa'daki sendika-siyaset ilişkisinin (görece) daha şeffaf yapısına karşılık her zaman şeffaflıktan uzak bir nitelik göstermiştir (Arıcan, 2020: 7). 1970'lerde siyasal alanda yaşanan hareketlilik sendikal alana da yansımış ve sendikal alanda bir genişleme yaşanırken siyasal partiler gayri resmi olarak sendikal alanda da örgütlenmeye gitmişlerdir. Bu durumun İslamizasyon noktasında taşıdığı önem nedeniyle de en dikkat çeken örneklerinden birisi ise 1976'da MSP'nin ''teşviği'' ile kurulan Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ) olmuştur. HAK-İŞ daha sonra ise ANAP ile yakın bir ilişki içerisine girmiştir (Temel, 2015: 90-93).

Özetle, Türkiye'de sendikal alan her zaman siyasetle gayrimeşru bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu bölümde ise sendikal aygıtların AKP'nin 2002-2016

[168] 1980 Darbesi sonrasında 1983'e kadar sendikal alana yönelik pek çok kısıtlama gerçekleştirilmiş, grev ise yasaklanmıştır (Temel, 2015: 102).

arasındaki döneminde geçirdikleri dönüşüm ve İslamcı/muhafazakâr ideolojinin bu alandaki etkinliğini artırmasına yönelik yaşanılan gelişmelere değinilecek ve bu doğrultuda sendikal aygıtların iktidarın din merkezli ulusal kimlik inşasına aracılık edebilecek bir hale getirilmesi sürecine yönelik incelemelerde bulunulacaktır.

3.3.8.1. İktidarın Devamlılığını Garanti Altına Alma Çabası ve Sendikal Haklara Yönelik Olumlu Vaatler

AKP, iktidara geldikten sonra sendikal alanda bazı örgütlerle yakın ilişkiler kurmuş ve sendikal alanda kendi iktidarının devamlılığını sağlayacak bir düzen oluşturma çabasına girişmiştir. AKP'nin sendikal alana yönelik politikalarını belirleyen en önemli siyaset-sendika ilişkisi ise, AKP kadrolarının büyük oranda içinden geldiği Milli Görüş Hareketi'nin koalisyon ortağı olarak hükümette bulunduğu dönemde yaşanan 28 Şubat'a giden yolda işçi ve işveren örgütlerinin oynadığı etkin rol olmuştur. Şöyle ki, 8 Temmuz 1996'da DYP ve RP ortaklığı ile kurulan Refahyol Hükümeti, RP'nin İslamcı kimliği ve iktidara geldikten sonra yaşanan bazı olaylar,[169] pek çok kesimde olduğu gibi bazı işçi ve işveren örgütlerinde de bir tepki ile karşılanmıştır. Özellikle Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu (TESK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) ve Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK)'in katılımıyla oluşturulan *''Beşli Sivil İnisiyatif''*, o dönemde gerek sol ve merkez sağ parti temsilcileriyle gerekse ordu mensupları ile görüşmeler yapmış, yaptıkları ortak açıklamalarla 28 Şubat sürecine giden yolda önemli bir rol üstlenmişlerdir. Genel itibariyle Türkiye'de irticanın yükselişi ve Cumhuriyet devrimlerinin tehlikeye girmesi gibi konular temelinde dile getirilen eleştiriler o dönem hükümete yönelik sivil alanda baskıyı artıran bir etki yaratmıştır (Atay, 2017: 33-38).

[169] Daha önce 28 Şubat döneminin ele alındığı bölümde de değinildiği gibi, Refahyol Hükümeti'nin Başbakan'ı Erbakan'ın Türkiye'nin yönünü İslam ülkelerine çevirmesi gerektiği şeklindeki açıklamaları, gerçekleştirdiği Mısır ve Libya gezileri ve Yeni Osmanlı söylemi bir eksen kayması olarak yorumlanmış, muhalefet partileri ve ordunun yanı sıra medyada da ciddi bir tepki ile karşılanmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 153-166).

Refahyol hükümeti döneminde yaşanan bu gelişmeler, o döneme kadar devletteki hakim ideolojinin, büyük oranda işçi ve işveren örgütlerine de yansımış olduğunun ve bu hakim ideolojinin etkisiyle tehlike olarak görülen İslamcı ideolojiye karşı sendikal alanın bir karşı hareket başlatması olarak yorumlanabilir. Bu yorum, hem devletin hakim ideolojisinin sendikal alana yansıdığına bir kanıt teşkil etmiş olacak hem de böylece devlete hakim ideolojinin değişmesi durumunda yeniden tasarlanabilir bir alan haline gelebileceğine yönelik AKP döneminde yaşananları anlayabilmek adına yol gösterecektir.

Bu noktada 28 Şubat döneminde yaşananlar, AKP'li siyasetçilerin daha önce işçi ve işveren örgütlerinin ekonomik ve toplumsal alanın haricinde siyasal alanda da yaratabilecekleri etkiyi birinci dereceden hissettikleri bir olay olmuştur denilebilir. AKP'nin genel itibariyle sendikal örgütlere yönelik politikalarını da, hem onlar için bir travma yaratan geçmişteki bu deneyimin hem de İslami bir sendikacılık bakışının şekillendirdiği bu bölümde açıkça görülecektir. Ayan (2019: 82) da aynı doğrultuda sendikalar ve meslek kuruluşlarının, RP'nin iktidardan el çektirilmesi noktasında oynadıkları etkin rol nedeniyle AKP döneminde de kontrol altına alınması gereken karşıt cephelerden birisi olarak konumlandırıldığını ifade etmiştir.

Yine de AKP'nin işçi ve işveren örgütlerine karşı bu travmasını, kuruluşunun ilk yıllarında açıkça yansıttığını söylemek çok mümkün olmayacaktır. Özellikle 2002 yılında *''Kalkınma ve Demokratikleşme Programı''* adı verilen bir program açıklanmış ve *"Örgütlenme özgürlüğünün önü açılacak, sendikalaşma teşvik edilecek, kamu görevlilerinin grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklar ve özgürlüklere kavuşturulması için gereken mevzuat değişiklikleri gerçekleştirilecektir"* (AKP, 2002b) şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

AKP iktidarının ilk döneminde en dikkat çeken noktalardan biri ise Milli Görüş hareketine karşıt bir tavır takınan ve bu tavırla Refahyol hükümetinin devrilmesinde önemli bir rol oynayan işveren örgütü Türkiye Sanayici ve İş Adamlar Derneği (TÜSİAD) ile kurulan yakın ilişkidir.[170] Ekonomi ve dış politikada onun taleplerine

[170] Dernek, 2018 yılında cinsiyet eşitliğini sağlama amacıyla adını Türkiye Sanayici ve İş İnsanları Derneği olarak değiştirmiş ancak derneğin kısaltmasının ise TÜSİAD şeklinde kalmasına karar verilmiştir (Cnntürk, 18.01.2018).

yakın bir siyaset güdülerek iktidarının 2007'ye kadar ki döneminde TÜSİAD'la olumlu bir ilişki kurulmuştur (Ayan, 2019: 98-99). Bu dönemde sendikal alana yönelik olumlu söylemler ve TÜSİAD'la kurulan iyi ilişkiler göstermektedir ki AKP, Milli Görüş partilerinin kapatılma ve iktidardan uzaklaştırılma deneyimlerini yaşamamak adına diğer alanlarda gösterdiğine benzer bir çabayı sendikal aygıtlara yönelik de göstermiştir.

Sendikal aygıtlara yönelik bu çabanın bir yansıması olarak sendikal haklar alanında bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin bu dönemde olumlu olarak değerlendirebilecek bir gelişme kamu görevlilerinin sendikal hakları ile ilgili yapılan yasal düzenleme olmuştur. 2010'daki anayasa değişikliği ile 1995 ve 2001'de yapılan yasal düzenlemeler ile grev ve toplu iş sözleşmesi hakkından mahrum olarak verilen sendika kurma hakkı ve toplu iş sözleşmesi yerine idareye görüş bildirmeye yönelik bir *''toplu görüşme''* hakkı tanınan kamu görevlilerine, toplu iş sözleşmesi hakkı tanınmıştır.[171] Bu tarz düzenlemelerin yanı sıra genel itibariyle sendikal haklara yönelik özgürlükleri artırma noktasında ise yetersiz kalınmıştır (Yenihan ve As, 2017: 76-78). İlerleyen dönemde sendikal alanda yaşanan gelişmeler ise büyük ölçüde iktidara yakın işçi ve işveren örgütlerini sendikal alana hakim kılmaya yönelik bir hal alacaktır.

[171] 2010'da anayasada yapılan değişiklikler sonrasında 2012 yılında eski 4688 Sayılı Kanun *''Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu''* şeklinde yeniden düzenlenmiş ve memurlara ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı da böylece tanınmış olmuştur. Ancak, yeni 6289 sayılı kanun incelendiğinde görülecektir ki toplu iş sözleşmesinde yaşanan anlaşmazlık sonucunda son kararın ''Kamu Görevlileri Hakem Kurulu''adındaki kurula bırakılmasına hükmedilmiştir. Söz konusu hakem kurulu üyeleri bazı bakanlıkların görevlendireceği toplam üçü üye, Devlet Personel Daire Başkanlığı'nın görevlendireceği bir üye, Bakanlar Kurulu'nun akademisyenler arasından görevlendireceği bir üye ve yine Bakanlar Kurulu'nun yargıdan atayacağı bir başkan olmak üzere çoğunluğunu (11 üyenin 6'sı) hükümetin doğrudan görevlendireceği bir kuruldur. Bu noktada son sözün yine hükümette olması, grev yasağının da devam ettiği düşünüldüğünde kamu görevlilerine verilen toplu sözleşme hakkını bir ''formalite''den ibaret kılmaktadır denilebilir (Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununda…,2012).

3.3.8.2. İslamcı/Muhafazakâr İdeolojiyi Benimseyen Sendikal Örgütlerin Desteklenmesi

AKP döneminde bu alanda yaşanan asıl önemli gelişme, İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi benimseyen işçi ve işveren kuruluşlarının güçlendirilmesine yönelik izlenen politikalar olmuştur. İktidara yakın ve haliyle politikalarıyla da uyumlu bir sendikal alan yaratabilmek adına İslamcı/muhafazakâr ideolojiye yakın nitelikteki sendikalara destek verilmiş ve büyümeleri sağlanmıştır (Ayan, 2019: 141-142). Bu politika, İslamcı/muhafazakâr işçi ve işveren örgütlerinin AKP döneminde nicelik anlamında gerçekleştirdiği büyük sıçrayışla açıkça ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, 2002'de Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRKİYE KAMU-SEN) 329.065 üyesi ve Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu'nun (KESK) 262.348 üyesine karşılık 41.871 üye ile kamu alanındaki üçüncü büyük konfederasyon olan MEMUR-SEN, 2009'a gelindiğinde 376.355 üyeyle en çok üyeye sahip konfederasyon haline gelmiş ve bu yükselişini durmadan devam ettirmiştir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı - Kamu Görevlileri Sendika Üye Sayıları Hakkında Tebliğler). Yine benzer bir artış HAK-İŞ ve MÜSİAD'ta da kendisini açıkça göstermiştir.[172]

2012 yılında medya alanında kurulan HAK-İŞ'e bağlı Medya İşçileri Sendikası (Medya-İş) da AKP döneminde kurularak kısa sürede büyüyen sendikalardan biri olarak dikkat çekmiş, çok kısa sürede özellikle Anadolu Ajansı bünyesinde örgütlenen bu sendika, Türkiye Gazeteciler Sendikası'nı adeta saf dışı bırakarak Anadolu Ajansı için toplu sözleşme görüşmelerini yapan sendika durumuna yükselmiştir (AA, 04.06.2012). 2012'de dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın makamında ağırladığı Medya-İş Yönetim Kurulu üyelerine sarf ettiği aşağıdaki sözler, hem AKP'nin sendikalara bakışını hem de kendisine yakın sendikalara verdiği desteği dolaylı olarak ortaya koymaktadır:

''Biz inşallah yeni toplu sözleşmemizi daha ileri haklar noktasında Medya-İş'le yaparsak bu bizi çok mutlu edecektir. İdeolojik sendika olmamak lazım. Ücret

[172] 2016 sonrasının ele alınacağı bölümde konfederasyonların üye sayısında yaşanan değişim ve gelinen son durum bir tablo ile detaylı olarak ele alınacaktır.

sendikacılığı artık geçti. Evet ücret baştadır; insanlar her gün gelirlerinin artmasını isterler ama bir sosyal sendikacılığa da ihtiyacımız var. Sadece işverenle kavga etmek, çatışmak onu her alanda kötülemek, kendi ideolojisine karşı olduğu için onu reddetmek durumunda değiliz.'' (AA, 04.06.2012).

Her ne kadar söylemsel olarak tersi ifade edilse de Medya-İş'e verilen bu hükümet desteği göstermektedir ki, iktidarın kendi ideolojisine yakın işçi ve işveren örgütlerini sendikal alanda hakim kılarak, iktidarının devamlılığını tehlikeye sokacak sendikal hareketlere karşı otomatik bir fren mekanizması oluşturmak amaçlanmıştır. Böylece AKP döneminde sendikal alanı sadece iktidar karşıtı hareketleri engelleyerek meşruluğu korumak değil, aynı zamanda AKP iktidarının meşruluğunu yeniden üretme noktasında etkili bir ideolojik aygıt haline getirmek amaçlanmıştır. Bu amacın ne gibi bir sendikal alan tahayyül ettiğini anlamlandırabilmek için ise İslamcı/muhafazakâr ideolojinin sendikacılığa bakışını anlamak gerekmektedir ki bu noktada Türkiye'deki en önemli örnek olan HAK-İŞ'e biraz daha yakından bakmak bu anlamlandırmayı yapabilmek için yararlı olacaktır.

22.10.1976 tarihinde, o dönem İslamcı/muhafazakâr ideolojinin ekonomik ve siyasal alandaki yükselişinin sendikal alana bir yansıması olarak bizzat MSP'nin desteği ve teşviği ile kurulan HAK-İŞ, tüm toplumsal alanda *''İslami dönüşümü sağlamak''* amacıyla sendikal alanda kurulmuş bir yapılanmadır. HAK-İŞ'i diğer sendikal yapılanmalardan ayıran en temel özellik de budur. HAK-İŞ, sendikal alanı İslami bir dönüşüm yaratma noktasında bir araç olarak görmüştür. Bu doğrultuda İslami değerlerin temele alındığı bir işçi-işveren kültürü oluşturmayı hedeflemiş, çatışmayı reddeden, işçi ve işverenin uzlaşma temelinde bir araya geldiği, alışılmış sendikal eylemlerin olmadığı ya da minimize edildiği bir sendikal düzen inşa etmeyi amaçlamıştır (Temel, 2015: 87-101).

Erdinç (2014: 166-167), HAK-İŞ yöneticileriyle yaptığı görüşmelerde hükümetle aranın iyi tutulmasının kendi üyelerinin taleplerinin yerine getirilmesinde bir avantaj sağlayacağını düşündüklerini ve bu doğrultuda hareket ettiklerini aktarmaktadır. Böyle bir anlayışın hükümetle yakın ilişkiler kurmaya öncelik vermek adına hak arayışında bazı yumuşak başlı tavırlar sergileyeceği ve sürtüşmelerden kaçınacağı açıktır. HAK-

İŞ'in bu anlayışı, AKP'nin tüm sendikal alanda inşa etmek istediği yapı için bir ''yapı iskelesi'' görevi görmüştür denilebilir. HAK-İŞ ve benzer bakış açısını benimseyen MEMUR-SEN ve MÜSİAD gibi işçi ve işveren örgütlerinin güçlendirilmesiyle, hükümetle ters düşmekten kaçınan ve hak aramaktan çok verilenle yetinmeyi kabul eden bu anlayış, sendikal alanda hakim kılınmak istenmiştir. HAK-İŞ'in özünde toplumda İslami bir dönüşüm gerçekleştirme amacını taşıdığı da göz önüne alındığında, bu tarz İslamcı/muhafazakâr ideolojiye sahip yapılanmaların sendikal alanda güçlenmesiyle birlikte, sendikal aygıtların da iktidarın din temelli ulusal kimlik inşasına uygun bir aracı haline getirileceği açıktır. Bu sayede dini esaslar üzerinden yeniden tasarlanan işçi-işveren ilişkileri, bu esasların toplumun geneline yansıtılmasının bir aracısı haline gelecektir. Arıcan (2020: 7-8)'ın aşağıda yer alan ifadeleri, yaşanılan durumun özeti mahiyetindedir:

''Çeşitli endüstriyel imtiyazlarla, alanlarının başat aktörü haline gelen hükümete yakın sendikalar, hem üye tabanlarını genişleterek kendi alanlarında rakiplerine karşı eşitsiz bir biçimde üstün geliyor, hem de sivil toplumdan iktidara iletilecek olan talepleri iktidarın siyasal ve sosyal süzgecinden geçiriyor. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, iktidarın sosyal aidiyetler üzerinden bir tür Siyasal-İslami bir topluluk kurma hedefinin, sermaye gruplarının olduğu kadar sendikalar üzerinden de gerçekleşmesidir.''

Çalışmanın başında belirtildiği gibi AKP iktidarının ilk yıllarında TÜSİAD ile kurulan iyi ilişkiler de uzun ömürlü olmamış ve yukarıdaki amaçlarla doğrusal bir gelişme olarak ele alınabilecek şekilde İslamcı/muhafazakâr bir niteliğe sahip Anadolu sermayesinin temsilcisi olarak görülen MÜSİAD ile yola devam edilmiştir. Özünde Menderes ve Özal dönemlerinde yükselişe geçen Anadolu sermayesi, o dönemlerde siyasi alanla bir uyum sağlamak adına bu iktidarlarla seviyeli birliktelikler kurmuş ancak Refah Partisi ve AKP doğrudan bu sermaye gruplarının üzerinde yükselmiştir. Dolayısıyla iktidar ile İslamcı/muhafazakâr sermayedar grubu arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Özellikle AKP iktidarı ile birlikte benimsenen neoliberal politikalara sağladıkları uyumla son derece büyüyen ve kendi elitlerini yaratan bu sermaye, siyasal alanla birlikte yakaladığı uyum ve ondan aldığı destekle de son derece büyümüştür. Ayrıca kapitalizme eklemlenerek büyüyen bu sermaye grubu, benimsediği İslami

değerlerden kapitalizm ile çakışan faiz ve israf gibi konulardan feragat ederek sosyo-kültürel alanda da yeni bir kimlik oluşumuna öncülük etmiştir (Mumyakmaz, 2014: 370-379). Bu yönüyle AKP ile İslamcı/muhafazakâr sermaye grupları arasındaki organik bağın hem ekonomik hem de sosyo-kültürel alanda yaşanan değişimde oldukça etkili bir unsur olduğunu söyleyebiliyoruz ki bu da İslamcı/muhafazakâr sermaye gruplarının AKP dönemindeki ulusal kimlik inşasının önemli aktörlerinden olduğunu göstermektedir.

Ekonomik alanda İslamcı/muhafazakâr sermayenin gelişimi kendisini MÜSİAD üzerinden net bir şekilde göstermiştir. Yükselen İslamcı/muhafazakâr sermayenin temsilcisi olarak görülebilecek MÜSİAD, AKP döneminde oldukça güçlenmiş ve aşağıda yer verileceği gibi üye sayısını da yüksek oranda artırmıştır. 2010 yılında dönemin Başbakanı Erdoğan ise katıldığı bir televizyon programında TÜSİAD ve Anadolu sermayesinin kendi iktidarları açısından taşıdığı farkı şu sözlerle dile getirmiştir:

"İstanbul sermayesi bizimle para kazanmada anlaştı ama siyasette anlaşamadı. Çok da önemsemiyorum. Önemli olan benim milletimin sahip çıkması. Anadolu sermayesini de içlerine almadılar. Ama isteseler de istemeseler de, Türkiye'de sermaye ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı'' (Radikal, 11.09.2010).

Bu açıklama da göstermektedir ki, AKP siyasal alanda TÜSİAD ile anlaşamamasına karşılık Anadolu sermayesini kendisine bir can simidi olarak görmektedir. Bu bakış açısı, AKP döneminde MÜSİAD'ın gerçekleştirdiği büyümeyi de daha anlamlandırılabilir kılmaktadır. 2003 yılında TÜSİAD 'ın 500, MÜSİAD'ın ise 2000 civarında üyesi bulunurken (NTV, 07.12.2003) 2016 yılına gelindiğinde TÜSİAD üye sayısı 600'e (CNNTURK, 11.02.2016) MÜSİAD'ın üye sayısı ise 11.000 dolaylarına çıkmıştır (Sabah, 04.05.2016).[173]

[173] Ancak TÜSİAD ve MÜSİAD üye sayıları arasındaki bu büyük farka rağmen, Türkiye'nin özel sektördeki toplam gelirinin yarısını TÜSİAD'a bağlı şirketler karşılarken MÜSİAD'ın bu alandaki payı %9 dolaylarında kalmıştır ki bu da sermaye anlamında TÜSİAD'ın etkinliğinin hala önemli oranda devam ettiğini göstermektedir (Yavuz, 30.05.2016).

3.3.8.3. İşçi Ölümlerinin Dini Söylemler Çerçevesinde Normalleştirilmesi ve Sendikal Hakların Gayrimeşrulaştırılması

AKP'nin sendikal alanda kendisine yakın örgütleri desteklemesi, işçilerin hak arayışı noktasında gücünü zayıflatan bir etki yaratmıştır. Öyle ki, iktidara ve politikalarına karşı sesini yükselten herkesin düşman, hain gibi ötekileştirmeye maruz kalması sendikal alana da yansımıştır. 2007 sonrasında Tuzla'da işçi ölümlerinin artışını protesto edenler, hükümet tarafından *''komplocu''*,*''iç düşman''*, gibi söylemlerle ötekileştirilmeye ve böylece protestolar gayrimeşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Dönemin AKP'li Sanayi Bakanı Zafer Çağlayan, Tuzla'da tersanelerde meydana gelen işçi ölümlerine yönelik eleştirileri, sektördeki başarıyı çekemeyen *''dış mihrakların işi''* olarak ifade etmiştir (Erdinç, 2014: 163-164). Çağlayan'ın konuyla ilgili ''*dış mihraklar''* söylemi, hak aramaya dayalı her eylemi iktidara ve devlete karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul eden, yasal sınırlar içerisinde gerçekleştirilen sendikal hakların kullanımına dahi tahammülü olmayan bir süreci beraberinde getirecektir. Zira AKP dönemindeki en dikkat çeken sendikal eylemlerden olan Tekel İşçileri Eylemi, 2009-2010 yıllarında uzun bir dönem boyunca devam etmiş hatta HAK-İŞ ve MEMUR-SEN gibi hükümete yakın sendikal örgütlenmeler dahi iş bırakma şeklinde eylemlere destek vermiştir. O dönem Tekel eylemleri ile ilgili hükümet kanadından sürecin olumlu başlayıp daha sonra *''provokatörlerin''* dahil olmasıyla iktidara karşı bir harekete dönüştürüldüğü vurgulanmış ve olası bir kötü sonucun sendikaların eseri olacağı belirtilmiştir (Atay, 2017: 63-66). Sendikal eylemlere yönelik kullanılan bu tarz benzer ifadeler, iktidar partisinin bu tarz eylemleri gayrimeşrulaştırmaya yönelik bir politikayı benimsediğini göstermektedir. [174]

Bu dönemde iktidarın sendikal eylemleri gayrimeşrulaştırma politikasının yanı sıra İslamcı/muhafazakâr ideolojinin sendikal alana yönelik en önemli yansımalarından biri ise işçi ölümleri noktasında iktidarın sorumluluk almak yerine kaderci bir söylemi benimsetme girişimi olmuştur.

[174] Bu tarz söylemlerin Cumhuriyet Mitingleri ve Gezi Parkı Eylemleri için de kullanıldığına daha önce değinmiş ve bu durumu ''kandırılmış ötekiler'' şeklinde bir gayrimeşrulaştırma girişimi olarak ele almıştık. Buradan hareketle, AKP döneminde sadece sendikal alandaki eylemlerin değil, genel itibariyle iktidara karşıt tüm eylemlerin bu gibi söylemler üzerinden gayrimeşrulaştırıldığını söylemek mümkündür.

Erdoğan'ın daha önce 2010 yılında Zonguldak'ta ve daha sonra 2014 yılında Soma'da meydana gelen iş kazalarındaki ölümlerden sonra, bu kazaların ve ölümlerin madencilik mesleğinin *''kaderinde''* ve *''fıtratında''* olduğu yönündeki açıklamaları (Saymaz, 2016: 23), AKP iktidarında iş kazalarına yönelik teslimiyetçi ve sorumluluk almaktan kaçınan bakışı açıkça ortaya koymaktadır.[175] Oysa 2014'te Soma Eynez'de meydana gelen maden kazasında 301 işçinin hayatını kaybetmesinden yaklaşık iki hafta önce muhalefet partisi CHP, Manisa'da yaşanan maden kazalarının artışından dolayı konunun araştırılması için TBMM'ye önerge vermiş ancak önerge TBMM'de yer alan diğer muhalefet partilerinin de (MHP ve HDP) olumlu oy vermesine karşılık iktidar partisinin oyları ile reddedilmiştir. Üstelik kazanın araştırılması için mahkemenin atadığı bilirkişi raporunda da, işletme sahiplerinden başlayarak denetimden sorumlu kamu kurumları da dahil olmak üzere kazanın bir ihmal ve özensizlik silsilesi içinde meydana geldiği belirtilmiştir (Saymaz, 2016: 201-219). Bu duruma rağmen iş kazalarına karşı kaderci bir söylemin benimsenmesi ise bir yandan yaşanılan olayların dini bir çerçevede değerlendirilmesinin ve dindar bir bakış açısının topluma benimsetilmesinin amaçlandığını diğer yandan ise bu anlayışın topluma benimsetilmesi ile birlikte bu ve benzeri olaylara yönelik oluşabilecek toplumsal bir tepkinin ve olası bir meşruiyet kaybının önlemek istendiğini göstermektedir.

İşçi ölümlerinin normalleştirilmesine yönelik bir söylemin benimsenmesinin yanı sıra 2012 yılında yapılan bir yasal düzenleme ile ise sendikaların temsil alanı daraltılmıştır. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile sendikal alanla ilgili bazı düzenlemeler de yapılmış, iş kolu 28'de 20'ye düşürülmüş, barajlarla ilgili yapılan düzenlemelerle ise hükümete yakın bazı sendikalara yol açılırken bazı muhalif sendikaların önüne set çekilmiştir. Düzenlemeler sonrasında en dikkat çeken ise sendikalı işçilerin toplam işçilere oranında AKP öncesi döneme kıyasla yaşanan büyük düşüş olmuştur (Erdinç, 2014: 160-162). Aşağıdaki grafikten de detaylı bir

[175] İş müfettişi Şeref Özcan, İsmail Saymaz ile iş kazaları hakkında yaptığı görüşmede özetle, yaşanan iş kazalarının çok büyük bir bölümünün gerekli tedbirler alınmadığı ve yasal mevzuatlara tam anlamıyla uyulmadığı gibi gerekçelerle meydana geldiğini ve özünde maden de dahil çoğu sektörde önlenemeyecek kazanın olmadığını belirtmiştir (Saymaz, 2016: 106-116). Dünya genelinde ülkeden ülkeye iş kazalarının ve ölüm oranlarının ciddi farklılıklar göstermesi de bunun bir göstergesidir. Çalışmanın 2016 sonrasında sendikal aygıtların ele alınacağı bölümünde, Türkiye ve Avrupa'da yaşanan işçi ölümlerine yönelik karşılatırmalı bir tabloya yer verilerek mevcut durum ortaya koyulacaktır.

şekilde görüleceği üzere, 2012'de yapılan söz konusu değişiklikler sonrasında sendikaların temsil ettikleri işçi sayısı oldukça azalmıştır. Bu durumun, sendikaların temsiliyet gücünü ve bu noktada ise işverenlere ve iktidara karşı hak aramadaki etkinliğini olumsuz etkileyeceği açıktır.

Grafik 3. 2004-2016 Yılları Arasındaki Sendikalı İşçi Sayısında Yaşanan Değişim (Ocak Ayı Verileri İle)

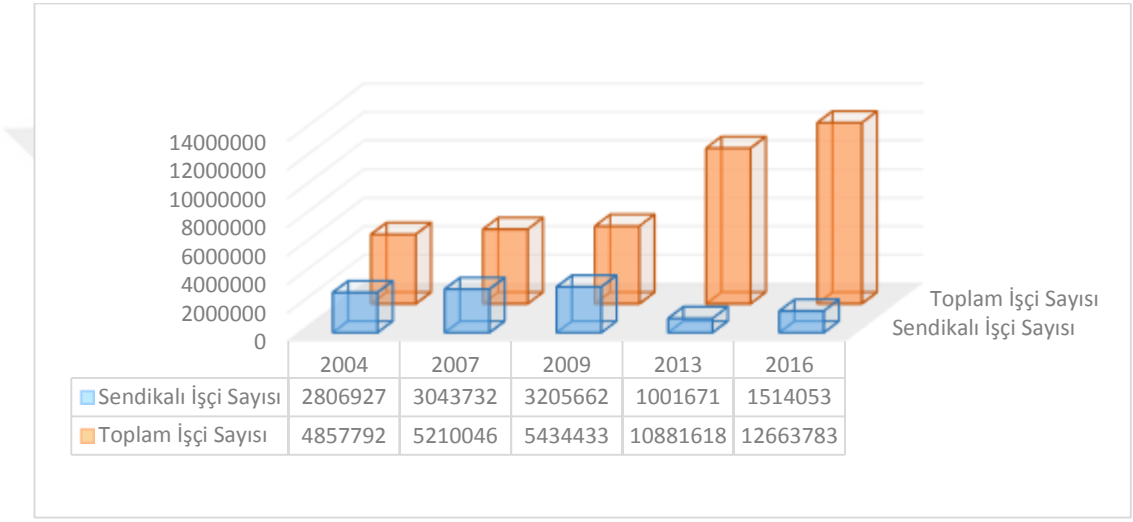

	2004	2007	2009	2013	2016
Sendikalı İşçi Sayısı	2806927	3043732	3205662	1001671	1514053
Toplam İşçi Sayısı	4857792	5210046	5434433	10881618	12663783

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı - İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında Tebliğler, https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/, Erişim Tarihi: 17.04.2020. (İlgili yılların Ocak ayı istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır)

Sonuç olarak bu dönemde, bir yandan İslamcı/muhafazakar ideolojinin hakim olacağı bir şekilde hak aramaktan ziyade çatışmadan uzak ve verilen haklarla yetinmeyi kabullenen din odaklı kaderci bir teslimiyet anlayışını sendikal alana hakim kılarken diğer yandan ise İslami bakış açısını sendikalar aracılığıyla işçilere ve genel olarak tüm topluma benimsetmenin amaçlandığı söylenebilir. Ancak yine de daha önceki olumsuz deneyimlerin de etkisiyle sendikaların etki alanını daraltmaya yönelik bazı yasal tedbirler de alındığı görülmektedir.

3.3.9. 2002'den 2016'ya Sivil Toplum Kuruluşları

AKP'nin iktidara gelmesinden sonraki dönemde sivil toplum kuruluşlarında (STK) da İslamcı/muhafazakâr ideolojinin görünürlüğü son derece artırılmış ve sivil toplum alanı da din merkezli bir ulusal kimlik inşasının aracısı haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde STK'lar konusunda gerçekleşen dönüşümlerin en dikkat çekenlerinden birisi ise sosyal yardımların hak olmasından öte dini bir çerçevede gerçekleştirilen bir çeşit ibadet havasına sokulması olmuştur.

3.3.9.1. Sosyal Yardımların Lütuf Olarak Kodlanması

AKP, 2002'de iktidara geldikten sonra uygulamaya koyduğu piyasa merkezli neoliberal politikaların yarattığı gelir adaletsizliği ve yoksul kesimin ağırlaşan hayat şartlarını, uyguladığı bazı sosyal politikaların yanı sıra asıl olarak geleneksel değerlere dayanan hayırseverlik ve yardımseverlik uygulamalarını devletin sosyal politika aracısı haline getirerek yumuşatmaya çalışmıştır. Böylece Çelik'in tanımıyla İslamcı/muhafazakâr değerlere dayanan bir *''muhafazakar sosyal politika''* oluşturulmuştur. Bu politika, hayırseverlik kültürü ile yardımları hak statüsünden ziyade lütuf statüsüne taşımış ve genel itibariyle belirli bir sistematikten uzak olan, düzensiz yardımlarla iktidar partisini bir *''kurtarıcı''* rolüne sokmuştur. Çelik bu politikanın temelinde ise ''*belediye yardımları*, *gönüllü kuruluşlar*, *sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonu* (…) *dernekler*, *vakıflar* ve *cemaatlerin''* olduğunu belirtmiştir (Çelik, 2010: 64-75).

İşte AKP'nin bu sosyal yardım politikası, sivil toplum kuruluşlarının ve sivil toplum kuruluşu olarak sunulan tarikatların/cemaatlerin de önemini artırmıştır. Böylece AKP'den çok önce kurumsal anlamda ilk örgütlenmelerini cami ve yardım dernekleri şeklinde gerçekleştiren Fetullahçılar (Veren, 2016: 37)'ın da bu dönemde hem cemaatlere hem sivil toplum kuruluşlarına yüklenen bu misyondan yararlandıklarını söylemek mümkündür. Örneğin Fetullahçılar tarafından 2004 yılında kurulan *''Kimse Yok Mu Derneği''* kısa süre içinde ülkenin en büyük yardım kuruluşlarından biri haline gelmiş ve 2007'de Bakanlar Kurulu tarafından kamu

yararına çalışan dernek statüsüne getirilmiştir (Habertürk, 26.05.2017). Yine 2011 yılında Kimse Yok Mu Derneği'nin Fetullahçılara ait olan Samanyolu TV'de yaptığı yardım kampanyasına dönemin başbakanının telefonla katılarak vakfın faaliyetlerini övmesi de (Yeniçağ, 28.09.2016) vakfın meşrulaştırıldığını göstermektedir. Yine bu dönemde oldukça öne çıkan bir diğer yardım kuruluşu da hükümete yakınlığı ile ön plana çıkan ve 2004'te Bakanlar Kurulu kararı yararına çalışan dernek statüsü verilen Deniz Feneri olmuştur (Çelik, 2010: 79).

3.3.9.2. İslamcı/Muhafazakâr İdeolojiyi Benimseyen Sivil Toplum Kuruluşlarının İhyası

AKP iktidarı ile birlikte kökeni oldukça eskiye dayanan ve İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi benimseyen bazı STK'lar da yeniden canlandırılmış ya da güçlendirilmiştir. Bunlardan birisi 1951'de DP döneminde kurulan, o dönemde imam hatip okulları ve öğrenci yurtları açmayı amaç edinmiş ve hizmet süresince genellikle sağ partilerle yakın ilişkiler yürütmüş olan *''İlim Yayma Cemiyeti''*dir. Kuruluşundan itibaren yurt genelinde imam hatiplerin çoğaltılması noktasında uğraş veren cemiyet, 1973 yılında ise vakıf olmuştur. Söz konusu bu vakıf, Erdoğan'ın da içinde yetiştiği bir vakıf olması nedeniyle ayrıca öneme sahiptir. Zira AKP hükümeti döneminde vakfa çok sayıda devlet arazisi ve bina tahsisi yapılmış ve bir nevi vakıf devlet himayesine alınmıştır (Ağırel, 2020: 119-161). Vakfın mevcut kurucular listesinde Erdoğan, Bilal Erdoğan ve Numan Kurtulmuş gibi AKP'li isimler de yer almaktadır. (İyv.org, Hakkımızda). Böylece ilgili vakfın da iktidar ile olan yakın ilişkisi açıkça görülebilmektedir ki bu da yine STK alanında iktidarın artan etkinliğine önemli bir örnektir.

Bu dönemde STK alanında yaşanan diğer önemli bir gelişme ise Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)'nin yeniden canlandırılmasıdır. AKP'nin özellikle kurucu kadrolarını oluşturan isimlerin önemli bir çoğunluğunun içinde yetiştiği (başta Erdoğan olmak üzere, Abdullah Gül, Bülent Arınç, Numan Kurtulmuş, Mehmet Ali Şahin, Beşir Atalay, Ömer Dinçer vb. daha pek çok isim) bir STK olan MTTB ilk olarak 1916'da kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren kuruluşa hakim olan siyasal ideoloji yıllar içinde değişiklik göstermiş olsa da MTTB'nin her dönemde Türk siyasal hayatına (her dönem

hakim olduğu ideoloji temelinde) önemli isimler kazandıran durumu varlığını korumuştur. 1967'de MTTB'de Genel Başkanlığa İsmail Kahraman'ın[176] gelmesi ile birlikte dini değerlerin ön plana çıktığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde, *''Çanakkale Şehitleri Anma Günü''*, *''Fetih Mitingi''*, *''Akif'i Anma Gecesi''* gibi etkinlikler (ki bu etkinliklerin İslamcı/muhafazakâr kesim ve bu ideolojideki partiler tarafından nasıl bir kimlik inşa aracı olarak kullanıldığına kültür başlığında değinmiştik) düzenlenmeye başlanmış, (özellikle sol görüşlere karşı) iç düşman vurgusu ön plana çıkartılmış, Kemalist tarih anlatısına karşı çıkılmış ve bu tarih anlatısındaki isimler için *''sahte kahramanlar''* ithamı kullanılmış, her okula mescit yapılması yönünde kampanyalar başlatılmış ve özellikle Necip Fazıl Kısakürek kuruluşun içindeki fikir önderlerinden biri haline gelmiş ve etkinliğini son derece artırmıştır. MTTB, ''*imanı sarsılmamış, gayri milli düşüncelere kapılmamış''*[177] dini ve manevi değerlere bağlı bir nesil inşasını amaç edinmiş ve bu neslin Batı'nın sadece tekniğini alması gerektiğini düstur edinmiştir. Bu *''imanı sarsılmamış''* bir nesil yetiştirme söyleminin daha önce ele aldığımız gibi AKP'nin dindar nesil yetiştirme hedefi ile taşıdığı uyum da gözönüne alındığında, 1980 darbesi sonrasında kapatılan MTTB'nin AKP iktidarı ile birlikte 2008 yılında yeniden açılmasının (Ağırel, 2020: 19-90) ulusal kimlik inşası noktasındaki önemi daha net bir şekilde kendisini göstermektedir.

MTTB'nin gerçekleştirdiği etkinlikler arasında *''Soylu Direnişin Sembolü Ulu Hakan II. Abdülhamid''*, *''600 Yıllık Çınarın Son Zaferi ''Küt'ul Amare''* gibi konferanslar ve paneller, *''Filistin Gecesi''* programları ve *''Necip Fazıl Okumaları''* bulunmakla birlikte MTTB 2020 yılını da *''Necip Fazıl Yılı''* olarak ilan etmiştir (MTTB.org, Haberler). Etkinlik örneklerinden açıkça görüleceği üzere MTTB'nin ideolojik çizgisi iktidarınkiyle oldukça benzerdir ve yeniden açılması ile birlikte STK alanında iktidarın ideolojisinin topluma benimsetilmesi ve arzu edilen ulusal kimliğin inşası noktasında önemli bir mevzi daha yaratılmıştır. MTTB'nin yeniden açılışı, aynı zamanda AKP'nin kendi geçmişine yönelik bir saygı duruşu ve İslamcı/muhafazakâr

[176] İsmail Kahraman'da Milli Görüş partileri içinde yer aldıktan sonra AKP'nin kuruluşunda görev alan ve daha sonra AKP'den milletvekili olan bir isimdir (Tbmm.gov, İsmail Kahraman Özgeçmiş).
[177] Söz konusu ifadeler MTTB'nin 51. Dönem Kongresi'nde Raşit Ürper'in konuşmasındandır (Akt: Ağırel, 2020: 78).

ideolojinin geçmişinde önemli bir yeri olan tarihsel bir unsurun bugünün bellek unsuru olarak yeniden canlandırılması şeklinde de yorumlanabilir.

3.3.9.3. Sivil Toplum Kuruluşlarında Fetullahçıların Artan Etkisi ve 2013 Sonrasında Tasfiyelerine Yönelik Girişimlerle Birlikte Açılan Alanın Yeniden Tasarlanması

Sosyal yardım alanında kurulan bazı Fetullahçı sivil toplum kuruluşlarının bu dönemde büyümesinin yanı sıra daha önce kültür başlığı altında da değinilen ve AKP dönemindeki dikkat çeken organizasyonlardan biri olan ‘‘Türkçe Olimpiyatları’’ gibi kültürel etkinliklerin arkasında da Fetullahçılara ait olan ve 2006’ya kadar *Uluslararası Dil Öğretimi Derneği* (Haberler, 18.06.2006) daha sonra ise *Uluslararası Türkçe Derneği* (TÜRKÇE-DER) ismini alan bir STK bulunmaktaydı (Koyuncu, 2014: 284). Ancak tabi ki Fetullahçıların STK alanındaki etkinliği bunlarla sınırlı kalmamıştır.

2012-2013 yıllarında Fetullahçılar ile iktidar arasında başlayan savaşım sonrasında iktidara yakınlığı ile dikkat çeken STK’lardan biri olan Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)[178] üyesi ve Sabah yazarı olan aynı zamanda Davutoğlu’nun başbakanlığındaki dönemde (2014-2016) Başbakan Başdanışmanı olarak da görev yapacak (Hürriyet, 22.05.2016) bir isim olan Hatem Ete’nin Sabah Perspektif’te 14 Aralık 2013 tarihinde kaleme aldığı yazısında yer alan ifadeler, bu dönemde Fetullahçıların STK alanındaki etkinliğini ortaya koyar niteliktedir:

[178] AKP iktidarı ile birlikte çok sayıda yeni düşünce kuruluşu da ortaya çıkmıştır. Ancak bunların içinde özellikle 2006’da kurulan Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) ve 2009’da kurulan Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) gibi kuruluşlar hükümetin politikalarını destekler nitelikteki yayınları ve raporlarıyla iktidarın meşruiyetinin yeniden üretilmesi anlamında önemli bir işlev görmüşlerdir (Ayan, 2019: 145-147). Kaya (2015: 51)’da AKP’nin ulusal kimlik inşasında sadece popüler kültürün öğelerinin kullanılmadığını ve bilimsel yayınlarla da parti politikalarının desteklendiğini belirtir. Bu anlamda bu tarz düşünce kuruluşlarının süreçte oldukça önemli bir yeri olduğu söylenebilir. SETA’nın kurucu başkanlığını 2009’a kadar günümüzde Cumhurbaşkanlığı Sözcülüğü görevini yürüten İbrahim Kalın yapmıştır ve mütevelli heyeti başkanı ise Erdoğan’ın damadı ve AKP’li bir isim olan eski hükümet üyelerinden Berat Albarak’ın kardeşi Serhat Albayrak’tır. SETA’nın iktidar partisi ile olan diğer dikkat çekici bir teması ise üyelerinin genellikle hükümete yakınlığı ile bilinen medya organlarında kümelenmiş olmalarıdır (Ağırel, 2020: 215-221). Böylece söz konusu düşünce kuruluşu hem sivil toplum alanında hem de medyada iktidarın ideolojisinin topluma benimsetilmesi ve meşruiyetinin korunması noktasında önemli bir işlev görmektedir denilebilir.

‘‘Gülen Cemaati, Türkiye’deki en yaygın ve güçlü sivil toplum organizasyonlarından biridir. Birçok alanda yürüttüğü sivil toplum faaliyetleri aracılığıyla, siyaseti ve iktidarı etkileme- denetleme potansiyeline sahiptir. Oysa son dönemlerde, Gülen Cemaati, sivil alandaki gücünü tahkim ederek siyaseti ve iktidarı denetlemek yerine, devletin stratejik kurumlarındaki mensupları üzerinden siyasal mühendisliğe soyunduğu iddiasıyla eleştirilmektedir. (...) Oysa biraz daha serinkanlı ve uzun vadeli bir projeksiyonla düşünüldüğünde görülecektir ki, Gülen Cemaatine en güçlü güvence, emniyet ve yargıdaki örgütlenme değil, siyasetin bürokrasiden özgürleşerek topluma yaslanması ve yapılan hizmetlerin milletin gönlündeki yeridir. Bunu oldukça basit bir mukayese ile netleştirmek mümkün: Gülen cemaati, sivil alanda yürüttüğü ulusal veya küresel hizmetlerle anıldığında mı, yoksa siyaseti, bürokrasiyi ve iş dünyasını baskı altına alacak ‘stratejik’ bilgilere sahip olduğu iddialarıyla gündem bulduğunda mı, daha korunaklı, kalıcı ve yararlı bir hareket hüviyetini almaktadır? Bu soruya verilecek cevap, Gülen Cemaatinin istikbalini ve mâşeri vicdandaki yerini belirleyecektir’’ (Ete, 14.12.2013).

Bu ifadelerden görüleceği üzere, Fetullahçıların STK alanındaki etkinliğinin farkında olunmakla birlikte bu durumdan bir rahatsızlık duyulmamakta ve hatta etkinliklerini sivil alanla sınırlandırmaları gerektiği noktasında bir direktif verilmektedir. Fetullahçıların ağırlıklı olarak eğitim olmak üzere, sosyal yardımdan kültüre, spordan sağlığa kadar çok farklı alanda örgütlenmiş olduğu ise (Habertürk, 26.05.2017) 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişimi sonrasındaki OHAL sürecinde kapatılan 1748 vakıf ve dernek ile açıkça ortaya çıkacaktır (BBC, 19.07.2018). Ancak darbe girişiminden önce 17-25 Aralık süreci sonrasında Fetullahçıların bu alandaki etkinliğini kırmaya ve açılan alanı ise iktidara yakın oluşumlarla doldurmaya yönelik bazı adımlar atılmaya başlanmıştır.

Bu süreçte en dikkat çeken sivil toplum kuruluşlarından biri ise *Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı* (TÜRGEV)’dır. TÜRGEV, 1996 yılında Erdoğan’ın belediye başkanlığı döneminde bizzat kendisinin öncülüğünde faaliyet alanı İstanbul ile sınırlı olarak *İstanbul Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı* (İSEGEV) adıyla kurulmuştur. 2012 yılında faaliyet alanını ülke geneline genişleten vakıf TÜRGEV adını almıştır (Ağırel, 2020: 181-182). Vakfın 1996’da Erdoğan öncülüğünde kurulması bir yana, mevcut

yönetim kurulunda Erdoğan'ın kızı Esra Albayrak ve AKP'li eski Başakşehir Belediye Başkanı ve eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Mevlüt Uysal gibi isimler yer almaktadır (Türgev.org, Yönetim Kurulu Üyeleri). Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan, AKP'li eski bakan Berat Albayrak'ın abisi Serhat Albayrak, AKP'li milletvekili Bülent Turan gibi isimler ise yine vakfın genel kurul üyeleri arasında yer almaktadır (Türgev.org, Genel Kurul Üyeleri). 2015 yılında düzenlenen TÜRGEV Yurtları Toplu Açılış Töreni de Erdoğan Ailesi ve dönemin Milli Eğitim Bakanı, Gençlik ve Spor Bakanı, Çevre ve Şehircilik Bakanı, İçişleri Bakanı gibi çok sayıda hükümet üyesinin katılımları ile gerçekleştirilmiştir (Meb.gov 25.02.2015). Özetle vakfın iktidar ile organik bir bağı bulunmaktadır. Ayrıca vakıf 2011'de Palet Okulları ve 2015'te İbn Haldun Üniversitesi ile eğitim alanındaki etkinliğini artırmıştır (Türgev. Org, Hakkımızda). 2016 yılında vakfın yıldönümü etkinliklerinde Erdoğan'ın arzu edilen neslin bu vakıfta yetişeceğine yönelik söylemleri de vakfa iktidarın arzuladığı dindar neslin inşası noktasında yüklenen misyonu açıkça ortaya koymaktadır (BBC, 30.05.2016). Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde vakfın AKP'nin ulusal kimlik inşasının STK alanındaki önemli bir aracısı olarak görüldüğü söylenebilir.

Bu anlamda yine önemli başka bir örnek ise Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA)'dır. 2013'te kurulan TÜGVA'yı vakfedenler arasında ise eski AKP'li bakan Recep Akdağ'ın damadı Sami Çebi, eski AKP'li bakan Ömer Dinçer'in oğlu Ahmet Enis Dinçer, daha önce AKP gençlik kolları başkanlığı yapmış olan İsmail Karaosmanoğlu, Berat Albayrak'ın kuzeni İsmail Emanet gibi AKP'ye yakın isimler bulunmaktadır. Ayrıca Bilal Erdoğan da vakfın yüksek istişare kurulunda bulunan isimler arasındadır (Ağırel, 2020: 277-278). Ancak tabi ki de vakfın iktidar ile olan ilişkisi sadece yönetici düzeyindeki isimlerin AKP'li isimlerle olan akrabalık ilişkilerinden ibaret değildir. Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı gibi bakanlıkların yanı sıra Halkbank ve Ziraat Bankası gibi kamu bankaları, Türk Hava Yolları ve iktidara yakınlığı ile öne çıkan Turkuvaz Medya Grubu vakfın partnerleri arasında yer almaktadır (Tügva.org, Partnerlerimiz). Böylece vakfın hem iktidar partisi hem de devlet kurumları ile doğrudan yakın bir ilişki içerisinde olduğu açıkça görülmekle birlikte göstergeler bunlarla sınırlı değildir.

Ayrıca daha önce 2010'da getirilen *''Değerler Eğitimi Seminerleri''* ile okullarda İslami değerlerin anlatısı etrafında şekillenen yeni bir eğitim alanı oluşturulmuş ve (Gençkal Eroler, 2019: 283-290) bu alan da iktidara yakın vakıfların eğitim alanında etkisini artıracak uygulamalara sahne olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı ile imzaladıkları protokollerle değerler eğitimi seminerleri vermek üzere okullara giren ve böylece bir nevi örgün eğitimin bir aktörü haline getirilen bu vakıflar arasında genel olarak İslamcı/muhafazakâr bir profile sahip Hizmet Vakfı, Ensar Vakfı[179], TÜRGEV gibi vakıflar bulunmaktadır. Böylece söz konusu vakıflar eğitim alanında kendilerine verilen bu yetkiyle ulusal kimlik inşasında oynadıkları rolü perçinlemişlerdir. (İnternethaber, 22.01.2015; Bilican, 04.08.2017; Yeniçağ, 02.09.2019).

Yine bu dönemde dikkat çeken bir diğer önemli STK ise kökeni Fatih Sultan Mehmet zamanına dayansa da Cumhuriyet döneminde herhangi bir varlığından söz edilemeyecek olan ''Okçular Tekkesi''nin 2007 yılında başlayan alan çalışmaları ile 2013'te Okçular Vakfı olarak yeniden diriltilmesi olmuştur. Kökeni Osmanlı'ya dayanan bir tekkenin canlandırılarak kolektif belleğe dahil edilmesinin yanı sıra Bilal Erdoğan'ın mütevelli heyetinde bulunduğu bu vakıf, özellikle 2016 sonrasındaki dönemde üstleneceği Malazgirt etkinlikleri ile arzulanan ulusal kimliğin inşasındaki önemli STK'lardan birisi haline gelecektir (Okcularvakfı.org, Tarihçe).[180]

2002-2016 arasındaki dönemde DİA'ların (ve DBA'ların) iktidarın İslamcı/muhafazakâr ideolojisine uygun din temelli bir ulusal kimliğin aracısı olacak şekilde tasarlanmasına ve Kemalizm'in bellek unsurlarının görünürlüklerinin kısıtlanmasına yönelik adımlar 2016 sonrasındaki dönemde etkisini artırarak devam edecektir.

[179] Bu dönemin öne çıkan STK'larından bir diğeri ise Ensar Vakfı olmuştur. Tarihi AKP'den oldukça eskiye 1970'lere dayanan vakfın o dönemdeki kurucu isimleri arasında daha sonra AKP'de yer alacak Ömer Dinçer ve Kadir Topbaş gibi isimlerin yer almasının yanı sıra AKP döneminde de vakfın yönetici kadrosunda sürekli AKP'yle uzaktan ya da yakından ilişkili isimler yer almış, ayrıca vakfın etkinliklerine de Erdoğan Ailesi yakından ilgi göstermiştir (Cumhuriyet, 02.02.2020). Tayyip Erdoğan, Emine Erdoğan ve Bilal Erdoğan'ın bizzat birinci ağızdan vakfı ve çalışmalarını öven açıklamaları mevcut olmakla birlikte 2012'de vakıf, kamu yararına çalışanlar statüsüne alınmıştır (Ağırel, 2020: 237-246).

[180] Bu tarz STK'lar özellikle 2016 sonrasında gerçekleştirdikleri etkinliklerle AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşasında oldukça önemli bir aracılık rolü üstleneceklerdir. 2016 sonrasının ele alınacağı bölümde bu role detaylı bir şekilde örnekleriyle yer verilecektir.

IV. BÖLÜM

4. AKP'NİN YENİ TÜRKİYE'SİNDE ULUSAL KİMLİK İNŞASI: İKİNCİ DÖNEM (2016-2020)

Önceki bölümde ele alındığı üzere, Kemalist ideolojinin her alanda ciddi anlamda geriletilmesinden sonra, 2012-2013 yılları itibariyle o döneme kadar iktidarın din merkezli ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarının aracısı olarak gördüğü dini yapılanmalara verilen desteğin ve haklarında yapılan olumlu açıklamaların da etkisiyle her alanda genişleyen yapılanmaların en önde gelenlerinden olan Fetullahçıların elde ettikleri bu gücü iktidara karşı kullanmaya başlaması ile iktidar için yeni bir mücadele alanı ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki süreçte, Fetullahçıların her alandan tasfiyesine yönelik adımlar atılmaya başlanmış, ordudaki Fetullahçıların da tasfiyesinin planlandığı Yüksek Askeri Şura'ya az bir zaman kala 15 Temmuz 2016'da ise ordudaki Fetullahçılar tarafından bir darbe girişimi gerçekleştirilmiştir (Gümüş, 2019:158-160).

Bu girişim, TSK'nın emir komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmemiş, ordu içindeki bir grup Fetullahçı asker tarafından organize edilmiştir. Darbe gecesi Genelkurmay Başkanı'nın ve kuvvet komutanlarının rehin alınması da operasyonun emir komuta içerisinde gerçekleştirilmediğini göstermektedir. TRT'de okutulan darbe bildirisinde ordunun yönetime el koyduğu ve sokağa çıkma yasağı uygulanacağı ilan edilirken, Cumhurbaşkanı Erdoğan ise bunun bir 'kalkışma' hareketi olduğunu ifade etmiş ve halkın meydanlara inerek buna tepki göstermesini istemiştir. Başta TBMM olmak üzere pek çok krtik noktanın bombalandığı bu darbe girişiminde sokağa çıkarak girişimi engellemeye çalışan 251 kişi hayatını kaybederken çok sayıda kişi ise yaralanmıştır. Darbe girişimi sonrasında Fetullahçıların tüm devlet kurumlarından tasfiyesi için topyekün bir mücadeleye girişilmiştir (AA, 13.07.2018).[181]

Ancak 15 Temmuz sonrası yaşananların sadece Fetullahçılar ile mücadeleyle sınırlı olmadığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu girişim sonrasında yaptığı

[181] 15 Temmuz 2016'da ve sonrasında yaşananlar ve 15 Temmuz'un AKP'nin ulusal kimlik inşasındaki önemi, farklı aygıtların ele aldındığı her bölümde incelenen aygıt kapsamında ele alınacak ve değerlendirilecektir.

açıklamalardan açıkça anlaşılmaktadır. *''Türkiye'nin yeni ve daha öncekilere hiç benzemeyecek bir kuruluş dönemine giriyoruz''*, *''Yeni Türkiye'yi inşa etmeye başlıyoruz''* (Yanardağ, 2017: 75, 77) gibi açıklamalar sürecin çok daha büyük kapsamlı bir dönüşüm süreci olduğunun kanıtı niteliğindedir. 15 Temmuz sonrasında ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) ve OHAL döneminde çıkartılmış çok sayıda Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ise bu değişim sürecinin anahtarı olmuştur (Keyman ve Gürcan, 2017: 12).[182] Bu yönüyle yaşanan olağandışı durum, olağan dönemde gerçekleştirilmesi oldukça uzun sürebilecek bir takım değişikliklerin ve düzenlemelerin kısa vadede ve hızlıca gerçekleştirilmesini sağlayacak bir ortamı da yaratmıştır. Darbe girişimi, özellikle 15 Temmuz öncesinde hükümet sisteminin değiştirilmesine yönelik gerçekleştirilen başarısız girişimlerden sonra, arzulanan sistem değişikliğinin hayata geçirilerek diğer erkler karşısında son derece güçlü bir yürütmenin oluşturulması ile iktidar partisine devlet iktidarını daha doğrudan kullanma imkanı sağlanarak arzulanan din merkezli ulusal kimlik inşasına uygun dönüşümlerin çok daha hızlı bir şekilde hayata geçirileceği bir dönemin kapısını aralamıştır.

Böylece 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrasında hükümet, devletin neredeyse bütün kurumlarına sızmış durumda olan Fetullahçılar ile mücadelenin yanı sıra bir yandan da devlet kurumları üzerinde kapsamlı bir dönüşüme girişmiş, tüm DİA ve DBA'larda İslamizasyonun etkisinin çok daha görünür bir şekilde arttığı ve din merkezli bir ulusal kimliğin inşasına yönelik bellek unsurlarının son derece güçlendirilirken de-Kemalizasyon'un ise tavan yaptığı bir dönem başlamıştır.

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrasında yaşanan siyasal gelişmelerin yanı sıra darbe gecesi yaşanılanların AKP'nin ulusal kimlik inşası açısından taşıdığı bir diğer önem ise, 15 Temmuz tarihinin, inşasına girişilen ulusal kimliğin en önemli referans noktası haline getirilmesi ve Yeni Türkiye'nin kurtuluş savaşı olarak belirlenmesi olmuştur.

[182] OHAL ve KHK'lar ile asker-sivil ilişkilerini kapsamlı bir biçimde tekel olarak düzenleyen hükümet, askerin imtiyazlarını elinden alarak ordunun gücünü sivil alan lehine genişletmiştir. Ancak bu noktada sivil tarafı temsil eden diğer aktörlerin (muhalefet, sivil toplum, medya vb.) söz konusu gücün kullanımı ve denetimi noktasında ne kadar paydaş olarak alındığı (Keyman ve Gürcan, 2017: 33) değerlendirildiğinde sivil alanın hükümetten ibaret olduğu söylenebilir.

15 Temmuz 2016 gecesi vatandaşları darbe girişimine karşı durmaya yönelik sokaklara çağıran tek kişi Cumhurbaşkanı Erdoğan olmamış, gece boyunca camilerden okunan selalar ile darbeye karşı dini bir çağrı da devreye sokulmuştur. Kökeni itibariyle dini temelli bir oluşum olan Fetullahçılara karşı dini bir etki yaratmak amacıyla DİB'in emriyle camilerden okunan selalar (AA, 13.07.2018), oldukça ilginç bir durum ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkışı itibariyle din temelli bir yapılanmanın ordu içindeki etkinliğini kullanarak gerçekleştirdiği bu kalkışmaya yine dini bir çağrı ile halkı sokağa çağırarak cevap verilmiştir. Ancak bu durumun sebebi, 15 Temmuz ile ilgili açıklamalar incelendiğinde anlamlı bir hale gelmektedir. 14 Temmuz 2019'da Diyanet İşleri Başkanı Erbaş'ın yayınladığı 15 Temmuz mesajından bir bölüm şu şekildedir:

''Tarihten beri nice zorlukların üstesinden gelen aziz milletimiz, yine büyük bir inanç, azim ve kararlılıkla; ***dinine (vurgu bize aittir)****, değerlerine, hürriyetine, bağımsızlığına ve hukukuna sahip çıkmış; hain darbe girişimi, Allah'ın inayeti, idarecilerimizin dirayeti ve aziz milletimizin cesaretiyle, bütün dünyaya örnek olacak şanlı bir direnişle bertaraf edilmiştir''* (Diyanet.gov, 14.07.2019).

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, darbe gecesi okunan selalar ve diyanetin süreçte aldığı aktif rol, 15 Temmuz darbe girişiminin demokrasiye ve seçilmiş hükümete karşı bir kalkışma olmasının yanı sıra dine ve dini değerlere yönelik bir saldırı olarak da ele alınmaktadır. Böylece 15 Temmuz, ortak paydası din olan bir ulusal kimlik inşasının yörüngesinde aynı zamanda kutsalın ve ortak paydanın da korunduğu dini bir zafer halini almıştır. Yine Erdoğan da, 15 Temmuz'un yıl dönümü için 2019'da resmi Twitter hesabından yaptığı paylaşımda, *''15 Temmuz'a ruhunu katan salalar, şehitlerimizin kanıyla sulanmış bu topraklarda inşallah kıyamete kadar susmayacak''* (Hürriyet, 16.07.2019) ifadelerine yer vererek 15 Temmuz'un dini bir ruh barındırdığını vurgulamıştır. 15 Temmuz'un yıl dönümlerinde gece saatlerinde yurt genelinde okunan selaların bir ritüel haline getirilmesi de (Hürriyet, 16.07.2019; Habertürk, 16.07.2020) 15 Temmuz gecesi darbe girişiminin basırılmasının dini bir zafer edasıyla ele alındığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Fetullahçıların başarısız darbe girişimi, AKP'nin yıllardır gerçekleştirdiği sessiz devrimi ete kemiğe büründürmüş ve bu dönemde girişilen din merkezli ulusal kimlik inşasının en önemli referans kriterlerinden birini oluşturan dindar halkın mağduriyetlerine bir anlamda yenisi eklerken diğer yandan ise ortak mağduriyetlere sahip dindar halkın ortak zaferi olarak bu mağduriyet birlikteliğini bir zafer birlikteliğine dönüştürmüştür. Kısacası 15 Temmuz bir anlamda ''mağdurların zaferi'' haline dönüşmüş ve AKP'nin biz'inin ortak zaferi olarak resmedilmiştir. Erdoğan'ın da ifade ettiği gibi AKP için *''Allah'ın bir lütfu''*[183] olan bu darbe girişimi (Evrensel, 15.07.2018), devlet içindeki güç savaşımının yanı sıra ulusal kimlik inşası noktasında da önemli bir referans noktasının elde edilmesini sağlamıştır.[184]

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin diğer önemli noktası ise iktidarın toplum nezdindeki meşruiyetini ve 2002'den itibaren yürütülen din temelli ulusal kimlik inşasının durumunu test etme imkanı vermiş olmasıdır. 15 Temmuz gecesi, yaşananlar, Erdoğan'ın 1997'de Siirt'te okuduğu ve hapse girmesine neden olan o meşhur şiirdeki satırların deyim yerindeyse bir canlandırması şeklinde vuku bulmuştur. Söz konusu şiirde yer alan *''Minareler süngü, kubbeler miğfer, Camiler kışlamız, müminler asker, Bu ilahi ordu dinimi bekler, Allahu Ekber, Allahu Ekber.''* (Türkiye Gazetesi, 04.05.2015) dizeleri 15 Temmuz gecesi adeta gerçek olmuş, minarelerden okunan selalarla toplum darbecilere karşı direnmeye çağırılmış, kalabalıklar adeta birer kışla edasıyla camilerin önünde toplanmış, kalabalıklar dini sloganlar ile hareket etmiştir. Böylece camileri birer kışla, müminleri ise asker olarak tasvir eden söyem önemli ölçüde gerçeğe dönüşmüştür ve iktidar, talep ettiği takdirde önemli bir kalabalığın sokaklara dökülülebileceğini deneyimlemiştir.[185]

[183] Erdoğan, 15 Temmuz gecesi yaptığı bir açıklamada darbe girişimini, TSK içindeki Fetullahçıları tasfiye edilmesi adına verdiği fırsat nedeniyle *''Allah'ın bize büyük bir lütfu''* şeklinde nitelendirmiştir (Evrensel, 15.07.2018).

[184] 2016 sonrasında tüm DİA ve DBA'larda 15 Temmuz'un sıkça vurgulandığına ve Yeni Türkiye'nin miladı olarak ön plana çıkartıldığına örnekleri ile yer verilecektir.

[185] Ancak bu durum, arzulanan din merkezli ulusal kimlik inşasının tamamiyle başarıya ulaştığı ve tüm topluma benimsetildiği şeklinde de yorumlanmamalıdır.

4.1. 2016-2020 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin Baskı Aygıtları

Genel itibariyle iktidarının ilk yıllarında özellikle kendisine sistemin ve Kemalizm'in koruyuculuğu misyonu yüklenen ordu ve diğer baskı aygıtları ile ciddi bir ideolojik savaşıma giren AKP, sonrasında ise bu dönemde Kemalist ideolojinin geriletilmesine yönelik girişimlerden açılan alanı doldurarak elde ettiği gücü iktidara karşı kullanmaya başlayan Fetullahçılarla yeni bir mücadeleye girişmiştir. 15 Temmuz 2016'da Fetullahçılar tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin bastırılmasından sonra ise iktidar, giriştiği son mücadeleden de galip ayrılmıştır. Yeni dönemde genel itibariyle iktidarın karşısında önemli bir mücadele alanı kalmamasının da etkisiyle DBA'larda (tıpkı DİA'larda olacağı gibi), önceki dönemde başlayan din merkezli ulusal kimliğin inşasına uygun birer aracılar haline getirilmeye yönelik çaba çok daha görünür bir hal almaya başlamış, elde kalan Kemalizm'e ait bellek unsurlarının da tasfiyesine hız verilmesi ile DBA'lar çok büyük oranda yöneten ideolojinin yayılımına hizmet edecek bir hale getirilmiştir.

4.1.1. 2016'dan 2020'ye Ordu Aygıtı

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında öncelikle Fetullahçılarla ilişkilendirilen generallerden askeri öğrenicilere ve işçilere kadar pek çok farklı konum ve rütbede 30 binden fazla askeri personelin TSK ile ilişiği kesilmiştir (Genelkurmay Başkanlığı Bilirkişi Raporu, 2017). Böylece yıllardır ordu içinde yapılanan Fetullahçı kadrolar tasfiye edilmiştir. Ancak bu yapılırken Fetullahçı ordu mensuplarının yanı sıra ordu içinde iktidar karşıtı olan Kemalist ideolojiye yakın bazı mensupların da yargılanması (Yeşiltaş, 2018: 192-193), sürecin genel itibariyle orduda yer alan iktidar karşıtı unsurlara doğru da genişletildiği izlenimini yaratmıştır.

Yine bu süreçte askeri okullar kapatılmış ve bu okullarda eğitim gören 15 binden fazla öğrenci YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendilerine uygun görülen okullara yerleştirilmiştir (AA (2), 14.07.2017). 2016 öncesindeki dönemde ordunun eğitim kurumlarına çok sayıda Fetullahçının sokulduğu düşünüldüğünde atılan bu

adımın amacı da anlaşılacaktır. Daha sonrasında ise askeri eğitim, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde kurulan Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ)'ne bağlanmıştır. 24.11.2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren düzenlemeyle birlikte kurulan bu yeni üniversite, *''kurmay subay yetiştirmek ve lisansüstü eğitim vermek amacıyla yeni kurulan enstitüler, kara, deniz ve harp okulları, astsubay meslek yüksek okulları ile yabancı diller ve savunma ile ilgili diğer yüksekokullar''*ı bünyesinde bulundurmaktadır (KHK/667, 2016). 15 Temmuz sonrası yapılan değişikliklerden belki de en önemlisi askeri liselerin kapatılmasıdır. Kökleri Osmanlı'ya kadar uzanan askeri okullar özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde medreselerin dini eğitime ağırlık vermesi ile bilimsel eğitimin adresi olarak ön plana çıkmışlardır. O zaman ki adıyla Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) öğrencilerinin yeterli bilgi donanıma sahip olmadıkları kanaatinden yola çıkılarak harp okulu öğrencisi yetiştirecek bir okul kurulması kararlaştırılmış ve askeri liseler kurulmuştur (Ridha, 2016: 1-6). Kısacası askeri liselerin, geleceğin subay adaylarını küçük yaşta yetiştirerek orduya daha donanımlı subayların kazandırılması ve ordunun kalitesinin artırılması amacıyla kuruldukları söylenebilir. Bu durumda, bu amaçla kurulan ve köklü bir tarihe sahip olan askeri liselerin kapatılması ile geleceğin komutanlarının çok küçük yaşlardan itibaren kendisini TSK ile özdeşleştirerek mesleğini içselleştirmesinin önüne geçilmiş olacağı açıktır. Ayrıca konuyla ilgili dikkat çekici bir diğer nokta ise Fetullahçıların askeri liselere karşı tutumudur.

Fetullahçı subayların, askeri liselerden mezun öğrencilerin aldıkları Atatürkçü eğitim nedeniyle harp akademilerine alımlarında sorunlar çıkardığı, harp akademilerine giren askeri lise mezunlarını ise yıpratmaya ve bezdirmeye yönelik politikalar uygulayarak ayrılmaya zorladıkları bilinmektedir. Harp okullarına sivil liselerden alımların 2009 sonrasında daha önce hiç olmadığı kadar artmasının nedenlerinden biri de askeri lise öğrencilerinin Fetullahçı subaylar tarafından ordudan uzaklaştırılmak istenmesidir (Demirağ, 2015: 191-228). Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan görevlendirme sonucunda 02.02.2017 tarihinde Fetullahçılar ile ilgili yayınlanan bilirkişi raporunda yer alan *''Örgütün dış kaynaktan temin edilen personelin kendi mensubu olmasına önem vermesinin en önemli nedeni, askeri okullara yerleştirilen örgüt mensubu öğrencilerin okulda verilen vatan sevgisi temelli*

bilimsel eğitimler kapsamında örgütü sorgulaması ve örgütten kopmaların olmasıdır'' (Genelkurmay Başkanlığı Bilirkişi Raporu, 2017: 34-35) ifadeleri de, örgütün askeri okullardan duyduğu rahatsızlığı teyit eder niteliktedir. Bu durumda Fetullahçıların askeri okulların ve özelde askeri liselerin yetiştirdiği asker profilinden rahatsız olduğu açıkça ortadayken söz konusu örgütle mücadele kapsamında bu okulların kapatılması, Fetullahçıların tasfiyesinin yanı sıra hala Kemalist ideolojinin bazı izlerini taşıyan bir eğitim kurumunun da kapatılarak bu alanın yeniden düzenlenmek istendiğinin göstergesidir.

Bu noktada diğer önemli bir konu ise artık askeri okullardan ve askeri okullarda verilen eğitimden sorumlu olan MSB'nin bünyesinde kurulan MSÜ'nün nasıl bir eğitim müfredatı hazırlayacağıdır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı sonrasında askeri okulların üstlendiği Cumhuriyetin kurucu değerlerinin ve Atatürk ilkelerinin koruyuculuğu rolünün (Ridha, 2016: 7) verilen eğitim ile yakından ilgili olduğu göz önüne alınacak olursa, bu rolün sürdürülüp sürdürülmeyeceği de hazırlanacak eğitim müfredatının içeriğiyle yakından ilgili olacaktır. Milliyet Gazetesi'nin 29.08.2016 tarihli haberinde, bakanlıktan alınan duyumlara göre MSÜ'nün eğitim müfredatının sil baştan ele alınacağı ve yeni hazırlanacak müfredatın *''demokratik anlayışa sahip askerlerin yetiştirilmesini''* sağlayacağı yönünde ifadelere yer verilmiştir (Milliyet, 29.08.2016). Kullanılan bu ifadelerin bundan önceki askeri okullarda yetişen tüm ordu mensuplarının demokratik anlayışa sahip olmadıkları yönünde oluşturacağı olumsuz algı bir yana, bu algı ile hazırlanacak müfredatın içeriğinin ordunun bahsedilen değerleriyle ne derece uyuşacağı düşündürücüdür.

Bunlardan yola çıkarak, askeri eğitimin tamamen bakanlık kontrolüne alınması ile yetişecek ordu mensuplarının eğitim sürecinin tamamen hükümetin kontrolü altına alındığı söylenebilir. Bu durum eğitimin ulusal kimlik inşasındaki yönlendirici gücü göz önüne alındığında, yetiştirilecek ordu mensuplarının şekillendirilmesinde hükümetin etkisinin artacağının göstergesidir. Böylece ordu mensupları üzerinden ordunun sahip olduğu kolektif kimliğin de yeniden şekillendirilmesi noktasında bir avantaj sağlanmıştır.

Askeri eğitimdeki bu tarz düzenlemelerin yanı sıra ordunun idaresi anlamında da önemli değişiklikler yapılmış, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları (Kuvvet Komutanlıkları) Milli Savunma Bakanlığı'na, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ise İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ayrıca TSK personelinin terfi ve tayin işlemlerinin onay mercii Milli Savunma Bakanlığı (MSB) olmuştur (Keyman ve Gürcan, 2017: 13). Yüksek Askeri Şura'daki askeri üstünlüğe de son verilmiş ve asker üyelerin sayısı azaltılarak şura üyeleri sivillerin üstün olacağı şekilde *''Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları''* (Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri…,2018) olarak yeniden düzenlenmiştir. Böylece ordunun atama, tayin, terfi gibi komuta kademesini yakından ilgilendiren konuların da tamamen hükümetin kontrolüne geçtiği söylenebilir. Askerin sivil alanın kontrolüne alınması amacıyla Kuvvet Komutanlıkları'nın Milli Savunma Bakanlığı'na, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığına bağlanması ise söz konusu yetkilerin kimler tarafından kullanılacağı ile yakından ilgilidir. Özellikle 15 Temmuz 2016 sonrasında geçilen yeni hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı'nın iradesiyle göreve getirilen ve görevden alınabilen ve ona karşı sorumlu olan bakanların adeta cumhurbaşkanlığına bağlı birer memur konumunda oldukları gözönüne alındığında bu değişiklik daha anlamlı bir hale gelmektedir.[186]

Özetle teoride farklı bakanlıklara bağlanan tüm komutanlıklar, pratikte cumhurbaşkanının himayesi altına alınmıştır. Bu durum askeri alanın kontrol gücünün sivil alandan ziyade tek başına cumhurbaşkanına verildiğinin ve cumhurbaşkanının asker üzerinde tam yetkiye sahip olduğunun göstergesidir. Bu durumun siyasal alandan uzak tutulmak istenen askerin daha ideolojik bir yapıya bürünmesine sebep olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Benzer bir durum da Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) yeni yapısında ortaya çıkmıştır. YAŞ'ın yeni yapısında çoğunluk cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlardan oluşan sivil kanada verilmiştir ancak söz konusu sivil kanadın içinde

[186] Hükümet sistemi değişikliği ve değişikliğin içeriği ile ilgili detaylara hükümet aygıtının ele alındığı bir sonraki başlıkta ayrıca yer verilecektir.

muhalefet unsularının bulunması Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi içinde pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü gerek cumhurbaşkanı yardımcıları ve gerekse bakanlar seçilmiş partili cumhurbaşkanına tabi birer memur konumundadırlar. Tüm atama ve görevden alma yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanından bağımsız hareket etmeleri pek mümkün gözükmemektedir. Bu ise YAŞ'ın sahip olduğu *''General ve amiralliğe yükselecek albaylar ile bir üst rütbeye yükselecek generallerin terfi kararlarını almak; Görev süresi uzatılacak general ve amiraller hakkında karar almak; Kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayrılacak general ve amiraller ile albaylar hakkında karar almak; Hizmetine ihtiyaç duyulması nedeniyle görev süresi uzatılacak albaylar hakkında karar almak''* (Yüksek Askeri Şura Yönetmeliği, 2017) gibi orduyla ilgili kritik yetkilerin de dolaylı olarak Cumhurbaşkanına geçtiğinin göstergesidir.

Yukarıda yer verilenlerden yola çıkarak, 15 Temmuz 2016 sonrasında ordunun idaresinin tamamıyla yürütmeye ve yürütmenin tek yetklisi durumundaki Cumhurbaşkanı'na aktarıldığı söylenebilir. Bu noktada yapılan değişiklikleri asker-sivil ilişkilerinde sivil kanadın üstün kılınması ve silahlı kuvvetlerin denetiminin sivillere geçmesi kapsamında değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken husus söz konusu *''sivil''* kanadı kimlerin oluşturduğudur. *''Her sivil denetim demokratik olmamakla birlikte, her demokratik denetim sivildir''* (Alabarda, 2016: 9) anlayışı doğrultusunda, orduda yaşanan reform niteliğindeki bu değişikler, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin getirdiği tekel hükümet fonksiyonları ile birleştiğinde sivil alanı oluşturan tüm kesimlerin dâhil olduğu, demokratik bir denetim ve kontrol mekanizması yerine iktidar tekelinde olan bir kontrol mekanizması kurmuştur. Bu noktadan sonra, TSK üzerindeki denetim ve kontrol mekanizmasını dolaylı yoldan eline alan cumhurbaşkanının asker için öngördüğü ideolojinin TSK genelinde uygulanacağı açıktır.

Peki, 15 Temmuz 2016 sonrasında ordu üzerindeki idare ve kontrol gücünü eline alan hükümet TSK için nasıl bir ideoloji öngörmektedir? Bunu analiz edebilmek için öncelikle 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin ne doğrultuda ele alındığı incelenebilir.

15 Temmuz 2016 gecesi darbeci askerler tarafından TRT'de okutulan darbe bildirisindeki ifadeler oldukça önemlidir. Bildiride[187] yer alan ifadelerle darbenin laiklik ve Atatürkçülük gibi değerlerin kaybına yönelik bir tepki olarak Atatürkçü subaylar tarafından gerçekleştirildiği yönünde bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır.[188] Fetullahçıların özellikle Atatürk'ün *''Yurtta Sulh Cihanda Sulh''* sözüne gönderme yapacak şekilde kendilerini *''Yurtta Sulh Konseyi''* olarak adlandırmaları, yaratılmak

---

[187] *''Bu metnin, Tüm Türkiye Cumhuriyeti kanallarında yayınlanması Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir isteği ve emridir. Türkiye Cumhuriyeti'nin değerli vatandaşları, sistematik bir şekilde sürdürülen Anayasa ve Kanun ihlalleri devletin temel nitelikleri ve hayati kurumlarının varlığı açısından önemli, bir tehdit haline gelmiş Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil olmak üzere devletin tüm kurumları ideolojik saiklerle dizayn edilmeye başlanmış ve dolayısıyla görevlerini yapamaz hale getirilmiştir.*

Gaflet, dalalet hatta hıyanet içerisinde olan Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilikleri tarafından temel hak ve hürriyetler zedelenmiş Kuvvetler ayrılığına dayalı laik ve demokratik hukuk düzeni fiilen ortadan kaldırılmıştır. Devletimiz, uluslararası ortamda hak ettiği itibarını yitirmiş ve evrensel temel insan haklarının gözardı edildiği, korkuya dayalı otokrasi ile yönetilen bir ülke haline getirilmiştir. Siyasi idarenin aldığı hatalı karar ile mücadeleden geri durduğu terör tırmanarak bir çok masum vatandaşın ve teröristle mücadele eden güvenlik görevlerimizin hayatına mal olmuştur. Bürokrasi içindeki yolsuzluk ve hırsızlık ciddi boyutlara ulaşmış. Ülke sathında bununla mücadele edecek hukuk sistemi işlemez hale getirilmiştir.

Bu ahval ve şerait altında yüce Atatürk'ün önderliğinde milletimizin olağanüstü fedakarlıklar ile kurduğu bugünlere getirdiği Cumhuriyetimizin kurucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri Yurt'ta Sulh, Cihan'da Sulh ilkesinden hareketle vatanın bölünmez bütünlüğünü, milletin ve devletin bekasını devam ettirmek, Cumhuriyetimizin kazanımlarının karşı karşıya kaldığı tehlikeleri bertaraf etmek, hukuk devleti önündeki fiili engelleri ortadan kaldırmak milli güvenlik tehdidi haline gelmiş olan yolsuzluğu engellemek terörizm ve terörün her türlüsü ile etkin mücadele yolunu açmak temel evrensel insan haklarını mezhep ve etnisite ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarımız için geçerli kılmak laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkesi üzerine oturan Anayasal düzeni yeniden tesis etmek devletimizin ve milletimizin kaybedilen uluslararası itibarını yeniden kazanmak, uluslararası ortamda barış, istikrar ve huzurun temini için daha güçlü bir ilişki ve işbirliğini tesis etmek maksadıyla yönetime el koymuştur.

Devletin yönetimi, teşkil edilen Yurtta Sulh Konseyi tarafından deruhte edilecektir. Yurtta Sulh Konseyi, BM, NATO ve diğer tüm uluslararası kuruluşlar ile oluşturulmuş yükümlülükleri yerine getirecek her türlü tedbiri almıştır.

Meşruiyetini kaybetmiş siyasi iktidara görevden el çektirilmiştir'' (T24. 19.07.2016).

[188] Bu konuyla alakalı olarak 15 Temmuz 2016'dan yaklaşık iki yıl önce 21 Ağustos 2014'te Ulusal Kanal'da yayınlanan ''Gündem Özel'' programında Ergenekon sanığı olan Yarbay Mustafa Dönmez tarafından ortaya atılan bir iddia ve bu iddia sonrası reklam arasında Yavuz Selim Demirağ ile aralarında geçen konuşma dikkat çekicidir. Demirağ kitabında, Mustafa Dönmez'in canlı yayında *''cemaat ciddi bir soruşturma durumunda darbe yapar''* dediğini ve reklam arasında konuyu kendisine açtığında *''AKP hükümetinin ezici halk desteğine rağmen darbe yapmaktan çekinmezler''* (Fetullahçı subaylar kastediliyor) dediğini aktarıyor. Ayrıca Demirağ bu konuşmanın ardından kendisini çoğu Ergenekon ve Balyoz davalarında mahkum edilen subaylardan oluşan pek çok kişinin aradığını ve kendilerinin, Fetullahçıların ordu içindeki yapılanmasının deşifre olmaması için yurtsever ve Atatürkçü bir kisve altında darbeye girişebileceklerini söylediklerini aktarıyor (Demirağ, 2015: 249-252). Demirağ'ın bu aktardıkları, 15 Temmuz gecesi TRT'de okutulan bildirinin neden böyle bir içeriğe sahip olduğunu aydınlatan bir nitelik taşımaktadır.

istenen bu algının ne kadar planlı olduğunun göstergesi niteliğindedir (T24, 19.07.2016). Fetullahçıların darbeye Atatürkçü yani bir anlamda Kemalist bir görünüm kazandırmak istemesine karşın darbe girişiminin seyrini değiştiren, birçoğu daha önce Ergenekon, Balyoz vb. komplo davalar ile ordudan uzaklaştırılmaya çalışılan (bazıları uzaklaştırılan) Atatürkçü askerlerin bu girişime karşı gösterdikleri duruş olmuştur. Ordunun kurulan komploya bütünüyle dâhil olmasının önüne geçen askerlerin bu tutumu, darbenin başarısız olmasında en önemli etken olmuştur (Yanardağ, 2017: 48-71). Darbe girişimi sonrasında TSK'dan yapılan açıklamada ise *''Mazisi şan ve şeref dolu, gücünü yüce Türk milletinden alan TSK içerisine sızmış illegal çete mensubu hain teröristlerin (FETÖ), ülkemize yaşattığı bu zillet ve rezalete katılan/destekleyenlerin ve kullandıkları araçların oranı genel olarak ortalama yüzde 1.5 seviyesinde kalmıştır''* ifadelerine yer verilmiştir (BBC, 27.07.2016). Bu nedenle darbe girişiminin tüm TSK'nın dahil olduğu bir girişimmiş gibi görülmesine neden olacak açıklamalardan kaçınılmasının, halk ve asker arasında bir kutuplaşmaya neden olmamak ve ordunun itibarını zedelememek açısından önem arz ettiği, 2 Şubat 2017 Tarihli Bilirkişi Raporu'nda, *''Darbe girişimi neticesinde bilinçli veya bilinçsiz olarak TSK'nın itibarına yönelik menfi yönde bir toplum algısı oluşmasını önlemeye yönelik tedbirler alınmalıdır. Bu konuda kamu diplomasisi aracılığı ile gerek yapılacak resmi açıklamalarda gerekse görsel, yazılı ve sosyal medya organları tarafından yapılan yayınlarda…''* (Genelkurmay Başkanlığı Bilirkişi Raporu, 2017: 52) bu konya dikkat edilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir.

Ancak konunun hassaslığına rağmen 15 Temmuz darbe girişiminin ilk yıl dönümünde 15 Temmuz'da verilen şehitleri anmak için Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlatılan afişlerdeki detaylar dikkat çekicidir. Aşağıda yer alan örnek afişler incelendiğinde, bir tarafta halkın bir tarafta ise ona yenik düşen askerlerin resmedildiği görülecektir. Adeta bozguna uğramış askerler yaptıklarından pişman bir şekilde resmedilmiştir. Söz konusu afişler incelenirken askeri üniformanın tüm TSK mensuplarını temsil eden resmi bir üniforma olduğu unutulmamalıdır. Bu afişlerde halkın karşısında yer alan askerlerin Fetullahçı olduğunu çağrıştıracak hiçbir unsur bulunmamaktadır. Zira yapılan kamuoyu araştırmalarında 2015 yılında halkın yüzde 62,4 ile en güvendiği kamu kurumu olan ordunun darbe girişimi sonrasında güven

endeksinin yüzde 47,4'e gerilediği düşünüldüğünde (Türkiye Sosyal – Siyasal Eğilimler Araştırması, 2016) bu tarz paylaşımların yaratabileceği olumsuz etki daha da önemli bir hale gelmektedir.

Görsel 9. 15 Temmuz İçin Hazırlanan Afişlerden Örnekler

Kaynak: Haberler. (12.07.2017); ''Cumhurbaşkanlığı'nın 15 Temmuz Afişleri Görücüye Çıktı'', https://www.haberler.com/cumhurbaskanligi-nin-15-temmuz-afisler-gorucuye-9819838-haberi/, Erişim Tarihi: 10.12.2019.

2016 sonrasında orduda gerçekleştirilmek istenen ideolojik dönüşümün analiz edilebilmesi noktasında en önemli gelişmelerden biri ise emekli Tuğgeneral Adnan Tanrıverdi'nin 2016'da Cumhurbaşkanı Başdanışmanlığına getirilmesi olmuştur. Tanrıverdi 1996 yılında kadrosuzluk nedeniyle ordudan emekliye ayrılmış bir isimdir. O dönemde irticai faaliyetler gerekçesiyle uzaklaştırıldığı yönünde iddialar bulunan Tanrıverdi (T24, 09.01.2020), 2012 yılında *''İslam Ülkeleri arasında savunma ve savunma sanayi işbirliği ortamı oluşturmayı ve İslam Dünyasının kendine yeterli bir askeri güç olarak da Dünya Süper Güçleri arasındaki hak ettiği yerini almasına yardımcı olmak...''* (Sadat.com, Misyonumuz) misyonunu benimseyen ve askeri eğitimler ile stratejik danışmanlık hizmetleri sunan SADAT adlı şirketi kurmuştur. Ayrıca 2018'de İslam Ülkeleri Birliği adı altında bir İslam Cumhuriyeti kurmaya yönelik amaçla anayasa taslağı hazırlayan Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmlar Merkezi (ASSAM)'nin de başkanlığını yürütmektedir (ASRİKA İslam Ülkeleri Birliği Konfederal Cumhuriyet Anayasası). Tanrıverdi Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı olduğu süre zarfında yaptığı bir konuşmada ise İslam Birliği'nin bir gün sağlanacağını ve o güne kadar bunu sağlayacak olan mehdinin geleceği ortamı hazırladıklarını belirten ifadeler kullanmıştır (T24, 09.01.2020). Böyle bir ismin Cumhurbaşkanlığı

Başdanışmanlığına getirilmesi (uzmanlık alanının ordu ve askeri eğitim olduğunu göz önüne aldığımızda) ordunun ideolojik tasarımı noktasında sahip olunan bakış açısını da göstermektedir.[189]

TSK'da gerçekleştirilmek istenen ideolojik dönüşümün izlerinin görülebileceği diğer önemli nokta ise orduda değişen ritüeller olmuştur. 2016 yılında bir vatandaşın ordudaki yemek duasındaki *''Tanrımıza Hamdolsun''* ifadesinin *''Allahımıza Hamdolsun''* olarak değiştirilmesi yönündeki talebine bakanlık tarafından *''yerleşik bir uygulama''* olduğu şeklinde olumsuz cevap verilmişken, 21 Kasım 2017 tarihinde Jandarma Genel Komutanı'nın imzasını taşıyan bir talimat yazısıyla yemek duasındaki ifadeler *''Allahımıza Hamdolsun, Milletimiz Varolsun''* şeklinde yeniden düzenlenmiştir (Hürriyet, 23.11.2017). Oysa ''tanrı'' ismi Türklerin İslamiyet öncesinde kullandıkları Türkçe bir isim olmanın yanı sıra İslamiyet'in kabulünden sonra da uzun süre ''Allah'' ismi ile eş değer olarak kullanılmıştır (Demirtaş, 2015: 478-480). Böylece, Türkçe kökenli bir isim yerine, Arapça kökenli ve İslamiyet'ten önce de kullanıldığı bilinen Allah ismi (Yılmaz, 2003: 201-203) tercih edilerek seküler Türk ulusal kimliğinin inşasının bir eğitim kurumu olarak tasarlanan ordunun İslami çağrışımları ön plana çıkartan semboller üzerinden yeniden bir tasarıma tabi tutulduğu görülmektedir. 20 Ocak 2018 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığı'nın resmi Twitter hesabından Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili yapılan bir gönderide Yahya Kemal Beyatlı'nın *''Şu kopan fırtına Türk ordusudur ya Rabbi, Senin uğrunda ölen ordu, budur ya Rabbi, Ta ki yükselsin ezanlarla müeyyed namın, Galib et, çünkü bu son ordusudur İslam'ın''* dizelerine yer verilmesi de (Jandarma Genel Komutanlığı Resmi Twitter Hesabı, 20.01.2018), ordunun İslamcı/muhafazakâr bir dönüşüm yaşadığının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Zira TSK için yapılan ''İslam'ın son ordusu'' olma vasfı ordunun seküler milliyetçilik anlayışının (yıllar içinde yaşadığı politika değişikliklerinin ötesinde) köklü bir ideolojik dönüşüme uğratıldığının göstergesidir. Yine 1960'lı yıllar itibariyle önce uygulamada daha sonra ise resmi olarak kaldırılan ''din işleri subaylığı'' kadrosunun da 2020 yılında yeniden açılması ve böylece orduya *''...manevi telkinlerde...''* bulunacak ve *''Din eğitimini, ibadet ve dini törenleri*

[189] ASSAM ve SADAT'a yönelik analize sivil toplum kuruluşlarının ele alınacağı ideolojik aygıtlar ile ilgili bölümde daha detaylı bir şekilde yer verilecektir.

idare…'' edecek bir din görevlisi (Yeni Akit, 03.12.2020) yani bir anlamda ordu imamı atanmasının önünün açılması da bu durumun somut bir örneğini teşkil etmektedir.

Ayrıca 2017 yılında Jandarma Genel Komutanlığı'nın kuruluşunun 178. yılı şerefine Cumhurbaşkanlığında gerçekleştirilen kabulde Jandarma Bandosu'nun Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın salona girerken çaldığı Diriliş Ertuğrul dizisinin müziği (Yeni Şafak, 14.06.2017) daha sonra 2018 yılında ise Manisa 1'inci Piyade Eğitim Tugay Komutanlığı Albay Arif Seyhun Kışlası'nda gerçekleştirilen bir yemin töreninde askeri bando tarafından çalınmıştır (Birgün, 23.02.2018). Söz konusu dizinin ve müziğinin (kültürel aygıtlarla ilgili bölümde değinildiği ve değinileceği üzere) AKP mitingleri ve Cumhurbaşkanlığı organizasyonları ile özdeşleşmiş hali göz önüne alındığında, 2016 sonrasında ordunun bu müziği sıkça kullanır hale gelmesi de iktidar partisi ile ordu arasındaki ideolojik yakınlaşmanın bir göstergesidir. 2019'da ise Bilecik 9. Jandarma Eğitim Alay Komutanlığı'nda düzenlenen bir yemin töreninde kayıttan ''Dombra'' şarkısı çalınmış ve ardından mehter takımı gösterisi gerçekleştirilmiştir (Kartal, 02.12.2019). Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine Dombra şarkısının Uğur Işılak tarafından yapılan bir düzenlemesi (Takvim, 19.07.2018) ile katılmasından sonra bu şarkı da AKP ve Erdoğan ile anılır hale gelmiş ve popülerliği artmıştır. Söz konusu olaylar iktidar ile özdeşleşen unsurların orduya sirayet ettiğinin önemli bir göstergesidir.

Özetle, 2016'daki darbe girişiminin bastırılması ile birlikte Fetullahçıların ordudan tasfiyesinin yanı sıra ordunun idaresi ve eğitim kurumları tamamen hükümetin yetki alanına dahil edilerek bir anlamda Genelkurmay adeta yetkisiz kılınmıştır. Böylece iktidarının ilk yıllarında kendisi için önemli bir tehdit unsuru olan ordu, tamamen iktidarın kontrolüne alınmıştır. Bir anlamda ordunun içindeki Fetullahçıların yanı sıra ordunun genel itibariyle sahip olduğu Kemalist ideolojinin de tasfiyesine girişilmiştir. Özellikle dolaşıma sokulan İslamcı ögeler ile Kemalizm'in seküler milliyetçiliğinin ve çağdaşlaşma hedefinin bir eğitim kurumu olarak tasvir ettiği ordu, AKP'nin sahip olduğu İslamcı/muhafazakâr ideoloji çerçevesinde yeniden inşa edilmeye tamamen açık bir hal almıştır. Böylece uzun yıllardır İslamcı/muhafazakâr hareketlerin karşısında adeta bir kontrol mekanizması olarak duran ve Kemalist ideolojinin

koruyucusu rolünü üstlenen ordunun tam tersine İslamcı/muhafazakâr bir ulusal kimliğin inşasında işlevsel bir aygıt haline getirilmek istendiği söylenebilir.

4.1.2. 2016'dan 2020'ye Hükümet Aygıtı

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ülkenin ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) kapsamında çıkartılan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile yönetilir hale geldiği bir ortamda, çıkartılan KHK'ların OHAL'in amacı dışında düzenlemeler içermesi[190] ve Fetullahçıların devlet içindeki örgütlenmesine son vermek amacıyla başlatılan ihraçların iktidara muhalif herkesi içine alan bir tasfiyeye dönüştürülmesi (Kaboğlu,2017: 46-48) gibi gündemlerin yanına bir de, önceki dönemin temel konularından biri olan ancak partiler arasında gerekli mutabakat sağlanamadığı için askıya alınan yeni anayasa ve sistem değişikliği konusu eklenmiştir.

Şubat 2016'da yeni bir anayasa yapılmasına yönelik girişimin, AKP'nin sistem değişikliğinde ısrarcı olmasına karşın meclisteki diğer partiler tarafından olumlu karşılanmaması nedeni ile başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında süreç yeniden başlatılmıştır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin partisinin meclis grup toplantısında yaptığı konuşma sonrasında yeni anayasa konusu Türkiye'nin gündemine yeniden oturmuştur. Bahçeli'nin söylemleri AKP'nin hayata geçirmek istediği anayasal değişiklikler ve başkanlık sistemi için yeşil ışık olarak algılanmıştır (Gönenç, 2017: 7). Bahçeli'nin *"Ya Erdoğan Anayasa'nın öngördüğü Cumhurbaşkanlığı yetkilerine çekilsin, ya da getirin Başkanlık sistemini Meclis'e, oylayalım"* şeklindeki ifadesi sonrasında (Haber7, 17.10.2016) AKP anayasa değişikliği tekfilini meclise sunmuş ve yapılan görüşmeler sonrasında MHP'nin desteğiyle değişiklik referanduma götürülmüştür (Yeni Şafak, 2017 Anayasa Referandumu). Anayasa değişikliği, Erdoğan'ın *''OHAL ile gidilmesi çok daha rahat bir zemin de hazırlayabilir''* (Milliyet, 27.01.2017) sözleriyle süreci meşrulaştırdığı olağanüstü bir ortamda halkın oyuna sunulmuştur.

[190] At Yarışları Kanunu (KHK/680, 2017), zorunlu kış lastiği uygulaması (KHK/687, 2017) ve evlilik programlarının yasaklanması (KHK/690, 2017) gibi düzenlemelerin yapılması konuya ilişkin örneklerden bazılarıdır.

Süreç içerisinde 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimine 1982 Anayasası'nın neden olduğu, adeta darbeye giden yolu mevcut anayasanın açtığı yönünde bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır (Kaboğlu, 2017: 55). AKP'nin anayasa değişikliği için hazırlayıp meclise sunduğu kanun teklifinde yer alan *''Türkiye'nin hükümet sistemini millete ve onun iradesine güveni esas alan bir şekilde düzenlemek, sadece demokrasi ve hukukun gereği değil, aynı zamanda milletimizin canı pahasına ortaya koyduğu bir talep haline gelmiştir''* (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, 2016) ifadeleri ile de, 15 Temmuz gecesi yaşananlar işaret edilerek yeni anayasanın ve başkanlık sisteminin halkın talebi olduğu yönünde bir algı oluşturulmaya çalışılmış ve değişiklik bir zorunluluk olarak lanse edilmiştir.[191]

AKP'nin meclise sunduğu değişiklik teklifinde öngörülen değişikliklerin sunulan gerekçeleri de 1982 Anayasası'nın gayrimeşrulaştırılması üzerine kuruludur. Gerekçelerde öncelikle üzerinde durulan temel konu, 1982 Anayasası'nın toplumun temsilcileri tarafından hazırlanan bir anayasa olmaması olmuştur. Gerekçe metninde hem 1961 Anayasası'nın hem de 1982 Anayasası'nın askeri darbeler sonrasında vesayetçi güçler tarafından hazırlandığı vurgulanmıştır.[192] Yine bu gerekçeyle bağlantılı olarak ele alınabilecek diğer bir gerekçe ise mevcut anayasanın kendisini hazırlayan vesayetçi güçlere, seçilmiş iktidar karşısında verdiği güç olmuştur. Bu güç ile seçilmiş iktidara yönelik girişimlerde bulunulduğundan söz edilmiş ve 15 Temmuz darbe girişimi buna örnek verilmiştir.[193] Böylece 1982 Anaysası, doğrudan 15 Temmuz darbe girişimin sorumlusu ilan edilmiştir. Ayrıca 2007 yılında yapılan

[191] Ancak Kaboğlu (2017: 55), 15 Temmuz'a anayasadan ziyade, anayasaya uymayan uygulamaların neden olduğunu belirtmektedir. Özellikle, AKP'nin Fetullahçılar ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu dönem zarfında *''liyakat ilkesi''* adeta askıya alınmış ve *''vesayet ile mücadele''* edildiği yönünde söylemlerle pek çok hukuk dışı uygulama olağan gösterilmiştir. Kısacası 15 Temmuz gecesine liyakatsiz uygulamalardan ve istenilenlerin verildiği yollardan geçilmiştir (Kaboğlu, 2017: 26-27). Erdoğan'ın Fetullahçıların AKP döneminde büyümesi ile ilgili çeşitli zamanlarda yaptığı *''Ne istediniz de alamadınız?''*, *''Bizim zamanımızda büyüdüler düşüncesini reddetmem''*, *''Rahmetli Özal, Ecevit, Demirel, hatta biz de bu yapıya iyi niyetle destek olduk''* tarzında açıklamalar bu konuda oldukça önemlidir (Milli Gazete, 19.07.2019).

[192] Kaboğlu (2017: 31-32), bu dönemde sıkça kullanılan *''sivil anayasa''* söyleminin ise anayasa hukukunda yer almayan bir kavram olmasına rağmen AKP tarafından sıkça kullanıldığını belirtmiştir.

[193] Ayrıca 15 Temmuz, devleti yönetenlerin kendileri tarafından da *''devletin içine çöreklenmiş bir terör örgütü''*nün gerçekleştirdiği bir girişim olarak tanımlanmıştır. Bu durum 15 Temmuz darbe girişiminin diğer askeri müdahaleler ile kıyaslanmasını olağandışı kılmaktadır (Sevinç, 2017: 104).

değişiklik sonrasında halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve yine halk tarafından seçilen Başbakan'ın sistemsel bir krize yol açtığı ve yaşanılan sistem krizinin söz konusu değişiklik ile ortadan kalkacağı savunulmuştur. Yer verilen bir diğer gerekçe ise mevcut anayasanın sebep olduğu iddia edilen hükümet krizlerinin ve koalisyon hükümetlerinin son bulabilmesi için bu değişikliğin şart olduğu yönünde olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, 2016).[194]

Anayasa değişikliği ile ilgili sunulan gerekçelerden de açıkça görüleceği üzere, toplumun kolektif belleğine 1982 Anayasası'nın bugüne kadar yaşanan her problemin kaynağı olduğu düşüncesi nakşedilmeye çalışılmış ve böylece mevcut anayasanın gayrimeşrulaştırılmasına devam edilirken bir yandan da AKP'nin öngördüğü sistem halkın talebi ve tüm problemleri çözmeyi sağlayacak bir reçete olarak sunulmuştur.

Birçok soru işareti ve eleştiriyle geçen sürecin ardından, 16 Haziran 2017'de söz konusu değişiklik, %85,43'lük bir katılım oranıyla gerçekleştirilen halkoylamasında %51,41 oy oranıyla kabul edilmiştir (YSK/663, 2017). Yapılan anayasa değişikliği sonrasında Türkiye'de parlamenter sistem terk edilmiş ve *''Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi''* adı verilen bir hükümet sistemi yürürlüğe girmiştir. Bu anlamda 15 Temmuz 2016, Türkiye'de hem sistem değişikliğinin önünü açan hem de AKP'ye siyasal arenada yeni bir ortak kazandıran bir dönüm noktası olmuştur. Zira daha önce destek bulamadığından dolayı arzuladığı anayasa ve sistem değişikliğini hayata geçiremeyen AKP, MHP ile kurduğu bu birliktelik sonrasında arzuladığı değişikliklere kavuşmuştur. Peki, sistem değişikliği sonrasında hükümet aygıtı adına neler değişmiştir?

---

[194] AKP döneminde koalisyonlar, her zaman istikrarın düşmanı olarak gösterilmiş ve tek bir partinin iktidarı elinde bulundurması istikrar ile eş değer kabul edilmiştir. Muhalefet partilerinin çok partili hayatın gerekliliği olarak iktidarı denetleme, kontrol etme ve hatta yönlendirme rolü ise (Kaboğlu, 2017: 36-39) AKP'nin kendisine muhalefet eden her kesimi *''vatan haini''* olarak nitelendirmesi ile adeta geçersiz kılınmıştır (Yeni Asya, 12.12.2015). Sevinç (2017: 105-106) ise yeni sistemin koalisyon hükümetlerini sonlandıracağı ve böylece istikrarı garanti altına alacağı yönündeki söylemlerinin altında yatan mantık hatasına dikkat çekmiştir. Koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlığı ve darbeyi beraberinde getirdikleri yönündeki söylemlere karşılık Sevinç, Türkiye'de 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerinin ve son olarak 15 Temmuz darbe girişiminin uzun süreli tek parti iktidarlarının arkasından geldiğini belirtmiştir. Ayrıca pek çok Batı ülkesinde de koalisyon hükümetlerinin varlıklarını koruduklarının ve demokratik sonuçlar elde ettiklerinin altını çizmiştir.

Yeni sistemde devletin başı ve yürütme yetkisinin sahibi olan cumhurbaşkanı, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını sağlamakla da görevlidir (T.C. Anayasası, Madde 104).[195] Yapılan değişiklikle birlikte daha önce 101'nci maddede yer alan *''cumhurbaşkanı seçilenin varsa partisi ile ilişiği kesilir''* ibaresi kaldırılmış ve böylece partili cumhurbaşkanlığının önü açılmıştır (Gözler, 2017: 69). Bu değişiklik ile parlamenter sistemde tarafsız bir rol biçilen cumhurbaşkanının yeni sistemde hem mecliste temsilcileri bulunan bir partinin üyesi hem de cumhurbaşkanı olabilmesinin önü açılarak makamın ilkesel tarafsızlığına son verilmiştir.

Daha önce de değinildiği gibi, AKP'nin 2015 genel seçimi için hazırladığı seçim beyannamesinde Türkiye için öngörülen sistemin başkanlık sistemi olması ve dönemin bakanlarından Veysel Eroğlu'nun konu ile ilgili yaptığı bir konuşmada *''sistem olarak başkanlık ama adı Cumhurbaşkanlığı olacak''* (BBC, 17.11.2016) şeklindeki ifadesi, hükümetin bu sistemi özünde bir başkanlık sistemi olarak gördüğünün göstergesi niteliğindedir. Erdoğan da, Cumhurbaşkanı sıfatıyla mecliste yemin ederek göreve başladıktan sonra gazetecilerin kendisine nasıl hitap etmeleri gerektiği yönünde yönelttiği soruya anayasanın kendisine verdiği Cumhurbaşkanı sıfatına rağmen *''Başkan diyebilirsiniz''* şeklinde cevap vererek (T24, 09.07.2018), sistemin özünde başkanlık sistemi olduğunu teyit etmiş olmuştur. Bu nedenle cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin başkanlık sistemi etrafında incelenmesi gayet makuldür. [196]

Öncelikle bir sistemin başkanlık sistemi olarak kabul edilebilmesi için halk tarafından seçilmiş bir devlet başkanının bulunması gerekmektedir. Ancak başkanlık sisteminin en önemli özelliklerinden biri olan halk tarafından seçilmiş devlet

[195] Beş yıllığına doğrudan halk tarafından seçilerek göreve gelen cumhurbaşkanı, *''siyasi parti grupları, en son yapılan genel seçimde geçerli oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasal partiler, en az yüz bin seçmen''* tarafından aday gösterilebilmektedir (T.C. Anayasası, Madde 101).

[196] Bu noktada, Türkiye'ye has bir sistem olarak sunulan Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin özünde başkanlık sistemi olarak tasarlandığı kabul edildiğinde, *''cumhurbaşkanlığı sistemi''* olarak adlandırılan bu sistemi, başkanlık sisteminin saf örneği kabul edilen ABD tipi başkanlık sisteminin temel özellikleri ile karşılaştırarak incelemek anlamlı bir sonuç elde etmeye yardımcı olacaktır. Halk tarafından seçilerek göreve gelen bir devlet başkanının bulunduğu ve güçlü kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulandığı başkanlık sistemi kendisini ilk olarak 1787'de hazırlanan ABD anayasasında göstermiş olsa da günümüzde farklı coğrafyalarda yer alan pek çok farklı devlet kendi hükümet sistemini başkanlık sistemi olarak adlandırmaktadır. Her biri birbirinden farklı özellikler taşıyan bu hükümet sistemleri, saf başkanlık modeli kabul edilen ABD tipi başkanlık modelinin temel özellikleri etrafında değerlendirilerek analiz edilmektedir (Boyunsuz, 2017: 59 ve 101).

başkanının varlığı, tek başına yeterli değildir. Başkanlık sisteminin bir diğer önemli özelliği ise güçlü kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Bu ilke, parlamenter sistemle kıyaslandığında oldukça güçlü olan devlet başkanının yasama ve yargı erkleri üzerindeki etkisini kısıtlamaktadır. Başkan'ın meclisi feshedememesi de güçlü kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir sonucudur (Gönenç, ?). Oysa ABD tipi başkanlık sisteminin temel dinamiği olan güçlü kuvvetler ayrılığı ilkesi Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde tam anlamıyla bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanına ve meclise karşılıklı olarak birbirlerini feshetme/görevden alma yetkisi verilmiş olması bu ilkenin önünde engel teşkil etmektedir. Gözler (2017: 14-19) ise meclise verilen Cumhurbaşkanını görevden alma yetkisini sembolik bir yetki olarak değerlendirmektedir. Ona göre meclisi tek başına aldığı kararla feshedebilme gücüne sahip olan bir Cumhurbaşkanına karşılık birçok farklı partiden temsilcinin bulunduğu meclisin 3/5 gibi bir çoğunluğu sağlayarak Cumhurbaşkanını görevden alması aynı derecede kolay olmayacaktır. Yasama veya yürütmeden herhangi birinin böyle bir karar alması durumunda kendisinin de seçime gidecek olması yönünde yapılan düzenlemenin uzlaşmacı bir kültür oluşturacağı savunulsa da (AKP, 2017), yasamanın cumhurbaşkanını görevden almadaki hareket alanının kısıtlılığı, yürütme karşısında bağımsızlığını tehlikeye sokacaktır.

Kendisine verilen meclisi fesih yetkisinin yanı sıra yeni sistem Cumhurbaşkanını oldukça üstün yetkilerle donatmaktadır. Parlamenter sistemde yürütmenin sembolik tarafı olarak tasarlanan Cumhurbaşkanı, yeni sistemde Bakanlar Kurulunun kaldırılmasıyla birlikte yürütmenin tek temsilcisi haline gelmiştir. Değişikliklerden önce Bakanlar Kuruluna verilmiş olan yürütme görev ve yetkileri yeniden düzenlenerek Cumhurbaşkanının görev ve yetki alanına dönüştürülmüştür. Yürütme yetkisini kullanabilmek için önceki sistemde Bakanlar Kuruluna verilmiş olan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi ise yeniden düzenlenerek Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi adını almıştır.[197] Anayasa, Cumhurbaşkanına

[197] Anayasa'nın 104. Maddesi'nde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri şu şekilde düzenlenmiştir: *''Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi*

yürütmeye ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi tanımaktadır (T.C. Anayasası, Md. 104). Eski sistemde Bakanlar Kurulu'nun (sıkıyönetim ve olağanüstü hal dönemleri hariç olmak üzere) KHK çıkartabilmesi için önce meclisten (konu, amaç, kapsam, süre vb. sınırlamaları barındıran) yetki kanunu çıkartılması gerekmekteydi (Gözler ve Kaplan, 2015: 185-189). Yeni sistemde ise yürütmeye, meclisten yetki kanunu almadan çok geniş alanda düzenleme yapma yetkisi veren Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, bir anlamda yürütmenin yasama gücüne ortak olmasına neden olmaktadır. Cumhurbaşkanına, *''Üst kademe kamu yöneticilerini*(n) *(...) atanmalarına ilişkin usul ve esasları (...)''* (Md. 104), *Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması*(nı) (…) (Md. 106), *Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri*(ni) *(...)*, (Md. 108), *Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri*(ni) *(...)* (Md. 118) Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenleme yetkisi de verilmiştir. Ayrıca *''Kamu tüzelkişiliği* (de)*, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur''* (Md. 123).

Böylece yeni sistemde yürütme (yani yürütmenin tek yetkilisi Cumhurbaşkanı), yürütme ile ilgili konularda yasamanın izin ve onayına ihtiyaç duymadan düzeleme yapma yetkisi elde etmiştir. Ancak OHAL durumlarında çıkartılan kararnameler, yayımlandıkları gün meclisin onayına sunulurlar ve kanun hükmündedirler. Meclisin (savaş ve mücbir sebeplerle meclisin toplanamaması durumu dışında) söz konusu kararnameyi en geç üç ay içinde görüşmesi gerekir (Md. 119).

Bir diğer dikkat çeken nokta ise cumhurbaşkanının görev süresiyle ilgili yapılan düzenlemelerdir. Cumhurbaşkanının görev süresi beş yıl olarak belirlenmiş ve seçilme hakkı iki dönem ile sınırlandırılmıştır. Ancak cumhurbaşkanının ikinci döneminde meclisin seçimleri yenileme kararı alması durumunda cumhurbaşkanına tekrar aday olma hakkı tanınmıştır. Bu durum cumhurbaşkanına üçüncü kez seçilmenin yolunu

---

çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.''

açmakta ve toplamda on beş yıl gibi uzun görev süresi elde etme hakkı vermektedir (Esen, 2016: 49).

Yeni sistemde yürütmenin bir diğer unsuru ise cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı olmuştur. Cumhurbaşkanı yardımcıları (bir veya daha fazla) milletvekili seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından cumhurbaşkanınca atanırlar. Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir sebepten dolayı boşalması durumunda cumhurbaşkanına vekâlet etme yetkisi cumhurbaşkanı yardımcılarına verilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından atanan yardımcılar aynı şekilde cumhurbaşkanınca görevden alınabilirler ve görevleri süresince cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar (T.C. Anayasası, Madde 106). Yapılan bu düzenlemeyle, daha önce parlamenter sistemde TBMM Başkanına (seçilmiş) verilen cumhurbaşkanına vekâlet etme yetkisi cumhurbaşkanı yardımcısına (atanmış) verilerek meclisin üstünlüğü ilkesi burada da kırılmaya uğratılmıştır.[198]

Yürütme içinde cumhurbaşkanına yardımcı olacak diğer bir unsur ise bakanlardır. Bakanlar da cumhurbaşkanı yardımcıları gibi milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından cumhurbaşkanınca atanırlar. Milletvekillerinin cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan olarak atanması halinde meclis üyelikleri sonlanmaktadır (T.C. Anayasası, Madde 106).

Sonuç olarak yeni sistemde Cumhurbaşkanı, pek çok alanda doğrudan anayasadan aldığı yetkiyle, meclisin onayına veya iznine tabi olmadan yasal düzenleme yapma yetkisi elde etmiştir. Böylece yürütmenin anayasal temsilcisi durumda olan Cumhurbaşkanı'nın tek başına oldukça önemli bir düzenleme yetkisine kavuştuğu söylenebilir.

Yeni sistemde meclis ise doğrudan halk tarafından beş yıllığına seçilen 600 milletvekilinden oluşmaktadır. Ayrıca milletvekili seçilme yaşı 18'e düşürülmüştür (T.C. Anayasası, Madde 75, 76 ve 77). Ancak yapılan düzenlemeler sonrasında yasama yetkisini bütünüyle elinde bulundurması gereken meclis, bazı kısıtlamalara maruz bırakılmıştır. Anayasada meclise verilen *''bütçe ve kesin hesap kanun*

[198] Oysa başkanlık sistemlerinde bu yetki genellikle başkanla birlikte seçilerek göreve gelen başkan yardımcısına verilmektedir. Hatta bazı ülkelerde (Uruguay, Costa Rica gibi), her ihtimale karşı başkanla birlikte iki başkan yardımcısı seçilmektedir (Esen, 2016: 50).

tekliflerini görüşmek ve kabul etmek'' (T.C. Anayasası, Madde 87) yetkisine rağmen bütçenin mecliste onaylanmaması halinde bir önceki bütçenin yeniden değerleme oranında artırılarak uygulanması şeklinde yapılan düzenleme meclisin bütçeyi belirleme üzerindeki yetkisini sınırlandırmaktadır (T.C. Anayasası, Madde 161).

Yasamanın en önemli yetkilerinden olan yürütmeyi denetleme ve bilgi alma yetkisi de yapılan düzenlemeler ile birlikte büyük oranda kısıtlanmıştır. Gensoru uygulamasına son verilmiş ve soru yöntemi yazılı soru ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca meclis soruşturması ve yazılı soru yöntemleri sadece cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara karşı uygulanabilecek şekilde düzenlenerek (T.C.Anayasası, Madde 98) yürütmenin gerçek sahibi olan cumhurbaşkanının meclise karşı sorumluluğu adeta ortadan kaldırılmıştır. Yazılı sorularda cevap için belirlenen 15 günlük süre sınırına rağmen, sürenin aşılması durumunda nasıl bir yaptırım uygulanacağına yer verilmemiş olması, yazılı soru yönteminin de ayrıca işlevsiz bir hal almasına neden olmaktadır (Esen, 2016: 50).

Buraya kadar yer verilenlerden yola çıkarak, ‘‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’’ adı verilen bu hükümet sisteminin, özellikle yasama ve yargı organları (mahkeme aygıtı ile ilgili bölümde ayrıca değinilecektir) karşısında oldukça üstün bir yürütme öngördüğünü ve adeta yasama ve yargıyı, yürütmeye hizmet eden aracılar haline getirdiği söylenebilir. Bu değişiklik, AKP'nin bir yandan sağ partilerin duyduğu başkanlık sistemi arzusunu dindirerek İslamcı/muhafazakâr seçmene şirin gözükme noktasında işlev görürken bir yandan da ABD tipi başkanlık sisteminin dışına çıkarak, sistemi adeta rekabetçi otoriterlik sistemine[199] yöneltmiş ve partinin iktidarını güçlendirmiştir. Bu sistem, genel olarak aşağıdaki şema üzerinden sistematik bir şekilde görselleştirilebilir.

[199] Rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet üzerinde gayri resmi baskı yolları kullanılmakta ve iktidarı elinde bulunduran otorite devletin gücünü ve organlarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaktadır (Özbudun, 2015: 42). Söz konusu sistem değişikliğinin de AKP'nin tüm devlet gücünü tek başına kullanmasına olanak sağladığı ve muhalif kesimlerle mücadelesinde haksız bir rekabet ortamı yarattığı söylenebilir.

Şema 5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

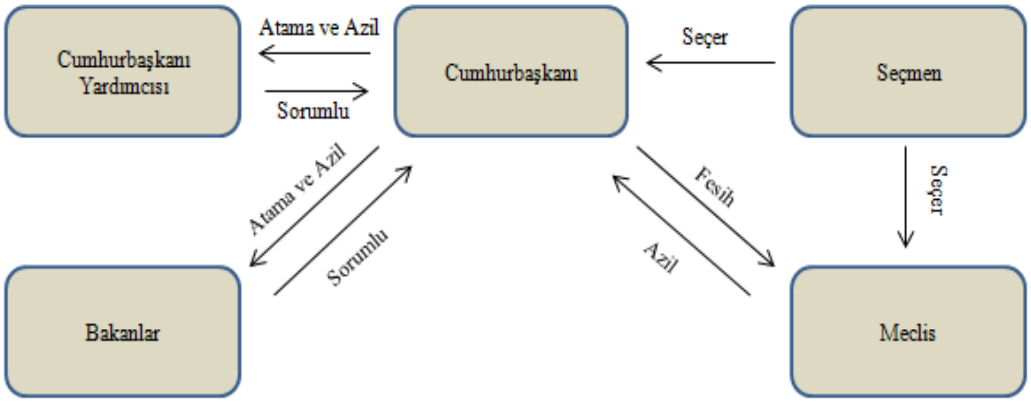

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıda yer verilen sebepler doğrultusunda, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak isimlendirilen bu sistemin, başkanlık sisteminin bazı özelliklerini barındıran ancak yürütmenin yetkilerini, yasama ve yargı erklerinin bağımsızlığını tehlikeye sokacak derecede artıran melez bir başkanlık sistemi olduğu söylenebilir. Yasama ve yargı üzerinde sağlamış olduğu önemli yetkilerle birlikte oldukça güçlenen yürütmenin kontrolünün tek bir kişiye (büyük oranda denetime kapalı bir şekilde) verilmiş olmasının ise otoriterleşmenin önünü açacağı ortadadır.

Özetle, yapılan anayasa değişikliğinde, demokratik olanın sistemlerden ziyade sistemlerin uygulanış biçimi olduğu, hukuk kurallarına saygının ve demokrasi kültürünün bulunmadığı bir anlayış içinde tüm sistemlerin antidemokratik bir hale sokulabileceği atlanarak ve *''tali iktidar''* adeta *''kurucu iktidar''* gibi hareket ederek Türkiye tarihinde *''meclis üstünlüğü''*nün esas alındığı anayasa kültürünü tamamen ortadan kaldırılmıştır (Sevinç, 2017: 109-147). Bu nedenle hazırlanan yeni sistemin demokratik olmayan sonuçlar doğurmaya müsait özellikleri, yürütme gücünü tek başına elinde bulunduran kişinin hukuk kurallarına duyduğu saygı temelinde adeta kişisel insafına bırakılmıştır. Bu sistemle adeta, Osmanlı'daki her alana hakim olan devlet ve devletin bu büyük gücünü kullanan güçlü bir lider anlayışının ve bu anlayışın bir sonucu olarak lidere itaati istikrar ile eş değer tutan görüşün (Teazis, 2010: 26) cumhurbaşkanlığı sistemi adı altında günümüze yansıtıldığı söylenebilir. Yeni hükümet sistemi ile birlikte yürütmenin yasama ve yargı organları karşısında elde

etmiş olduğu üstün konum, hükümeti devletin ideolojisini dönüştürme noktasında eşsiz bir güce eriştirmiştir. Böylece yeni sistem, bir yandan parlamenter sistemi rafa kaldırarak AKP iktidarının ‘‘Yeni Türkiye’’ vurgusunu güçlendirmiş, diğer yandan ise arzuladığı din merkezli ulusal kimlik inşasını pekiştirecek uygulamaların daha hızlı bir şekilde hayata geçirilmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır.

4.1.3. 2016’dan 2020’ye Mahkeme Aygıtı

15 Temmuz darbe girşiminin bastırılması sonrasında (17-25 Aralık sonrasında başlayan) Fetullahçıların tasfiyesine yönelik operasyonlarına hız veren hükümet, ilan edilen OHAL ile birlikte daha geniş bir manevra alanına kavuşmuştur. Bu süreçte Fetullahçı oldukları nedeniyle görevden alınan ve tutuklanan hakim ve savcıların sayısı 4 binden fazladır. Ayrıca 2016-2018 yılları arasında ise 8 bine yakın yeni hakim ve savcının göreve başladığı belirtilmiştir. Bu durum, yeni dönemde yargının büyük oranda hükümetin etkisiyle yeni bir kadrolaşmaya götürüldüğünün göstergesidir (Euronews, 12.07.2019).[200]

Fetullahçıların tasfiyesinin hızlanmasının yanı sıra darbe girişimi sonrasında 16 Nisan 2017 günü halkoylamasına sunulan anayasa değişikliği ile ilgili yaşanan bir olay gündemi oldukça meşgul etmiştir. Seçimde bazı oy pusulalarına sandık kurulu tarafından mühür basılmadığı ortaya çıkmış ve Yüksek Seçim Kurulu (YSK) mühürsüz oy pusulalarının da kabul edileceğini açıklamıştır. Gözler (2017a: 63-72), YSK’nın mühürsüz oylar ile ilgili aldığı kararın gerekçesini analiz ettiği çalışmasında, 5980 Sayılı Kanun’un 101’inci maddesinde yer alan *‘‘arkasında sandık kurulu mührü bulunmayan (...) oy pusulaları geçerli değildir’’* şeklindeki açık hükme karşılık ne uluslararası sözleşmelerde ne de anayasada bu kanun maddesi ile çatışan bir hüküm bulunmadığını ortaya koymuş, eğer böyle bir çatışma olsaydı dahi karar merciinin YSK olamayacağını, söz konusu çatışmaya yönelik uygulanacak hükmü Anayasa Mahkemesi’nin vermeye yetkili olduğunu belirtmiştir. Ancak YSK’nın aldığı karar

[200] Uzun (2018: 221-222), 15 Temmuz sonrasında hızlıca girişilen ihraç sürecini mümkün kılan şeyin, 15 Temmuz’dan önce yargı içindeki Fetullahçılara yönelik yapılan tahkikatlar ve soruşturmalar olduğunu belirtmiştir.

uygulanmış ve değişiklik kabul edilmiştir.[201] Kabul edilen değişikliklerin yargı ile ilgili getirdiği düzenlemeler de oldukça önemlidir.

Yapılan değişikliklerle, askeri mahkemeler (disiplin mahkemeleri hariç) kapatılmış ve ancak savaş durumunda asker kişilerin görevleri ile ilgili suçlarla ilgili olarak kurulabileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca askeri bir rejimin özelliklerini içinde barındıran sıkıyönetim uygulaması ve bu uygulamanın getirdiği sıkıyönetim askeri mahkemelerinin de kapatılmasıyla (Alkan, 2018: 93-95) askerin yargı üzerindeki etkisi de tamamen ortadan kaldırılmıştır.[202]

Anayasa değişikliğinden etkilenen yargı organlarından bir diğeri ise Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu olmuştur. Öncelikle ilk göze çarpan kurulun isminde yaşanan değişikliktir. Kurulun ismindeki ‘‘yüksek’’ ifadesi kaldırılmış ve Hakim ve Savcılar Kurulu şeklini almıştır. 2010 yılında yapılan değişikliklerle üye sayısı 22’ye çıkartılan HS(Y)K’nın üye sayısı 2017 değişiklikleriyle birlikte 13’e düşürülmüştür (T.C. Anayasası, Md 159). Yapılan değişiklikle birlikte Hakimler ve Savcılar Kurulu’nun Başkanı olan Adalet Bakanı’nın ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı’nın Cumhurbaşkanı tarafından göreve atandığı ele alındığında, toplamda kurulun 13 üyesinin 6’sı doğrudan Cumhurbaşkanınca atanmaktadır. Geriye kalan 7 üyeyi atama yetkisi ise doğrudan TBMM’ye verilmiştir (Alkan, 2018: 97).

[201] YSK, 2016 sonrasında ise AKP’nin kuruluşunda bu yana ilk kez İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ni kaybettiği 31 Mart 2019’daki yerel seçimlerde de AKP’nin seçimde usulsüzlük yapıldığı yönündeki itirazını haklı bularak İstanbul’da seçimin yenilenmesine karar vermiş (AA, 22.05.2019) ve o dönem tartışılan bir karara imza atmıştır.

[202] AKP’nin iktidara geldiği dönemde devletin yönetiminde önemli bir aktör konumunda olan ordunun 2017 yılında yapılan bu değişiklikler ile birlikte yargı üzerindeki rolünü de artık tamamen kaybettiği ve ordunun kendisine çizilen yeni imaja uygun hale getirildiği söylenebilir.

Şema 6. 2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrasında HS(Y)K

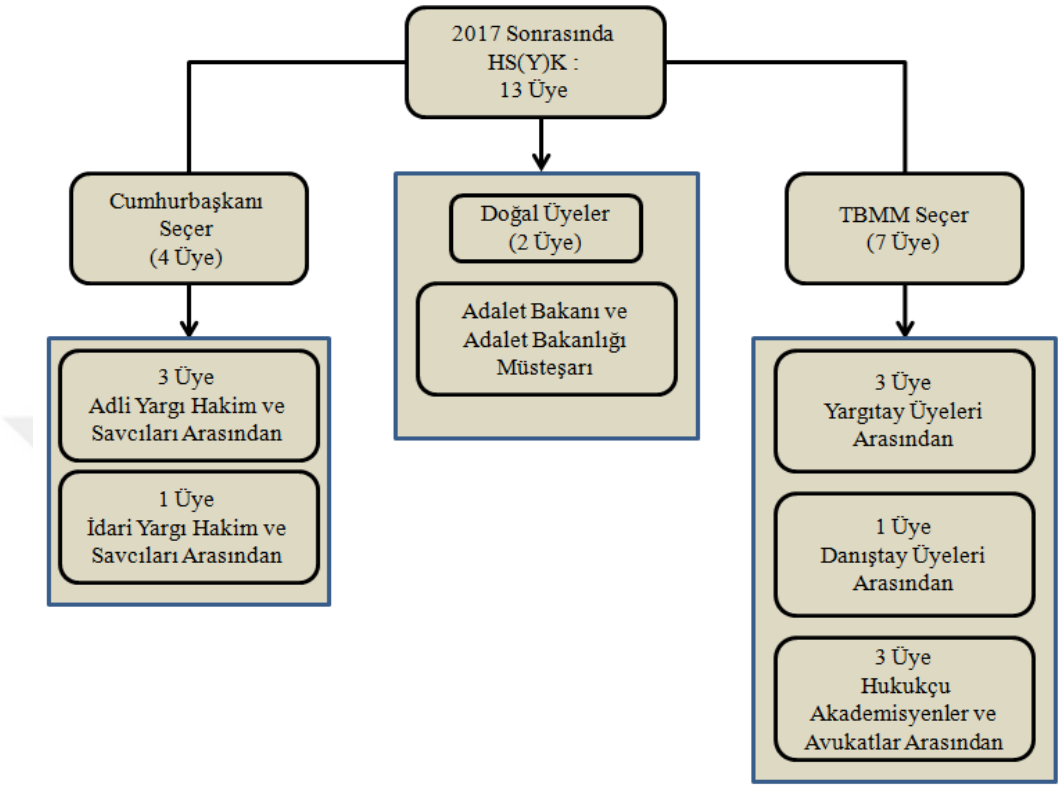

Kaynak: T.C. Anayasası Madde 159'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Anayasa değişikliği öncesinde 17 üyesi bulunan Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı ise, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kapatılmasından dolayı mahkemeye gönderdikleri birer üyeliğin kaldırılmasıyla 15'e düşürülmüştür. Son durumda Anayasa Mahkemesi, 12'sini Cumhurbaşkanının 3'ünü ise TBMM'nin atadığı 15 üyeden oluşmaktadır (T.C. Anayasası, Md. 146). Yapılan değişiklikler sonrasında Anayasa Mahkemesi ve HS(Y)K'da TBMM ve Cumhurbaşkanı'nın üye belirleme ağırlığı ile ilgili ortaya çıkan tablo aşağıdaki şekildedir:

Grafik 4. Anayasa Mahkemesi ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu Üye Seçiminin Yasama ve Yargı Organları Arasındaki Dağılımı

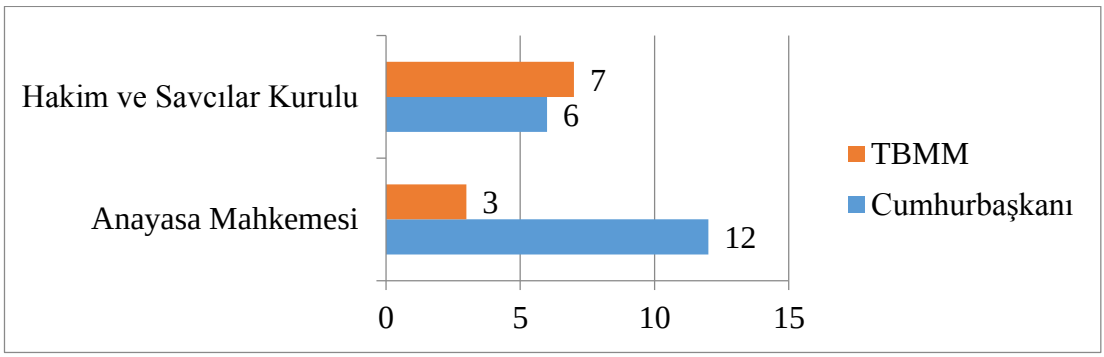

Kaynak: T.C. Anayasası 146. ve 159. Maddelerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafiğe ilk bakıldığında yapılan değişikliklerle yasamanın yargıyı belirlemede yürütmeye göre daha üstün bir konumda olduğu algısı oluşmaktadır. Ancak bu durum, Cumhurbaşkanı'nın partisinin mecliste çoğunluğu elinde bulundurması durumunda dolaylı olarak yargıda Cumhurbaşkanı'nın onayından geçecek isimlerin çoğunlukta olacağı şekilde bir düzen oluşturulabileceği yani bir anlamda üyelerin neredeyse tamamının Cumhurbaşkanı tarafından seçilebileceği yönünde bir endişeyi gündeme getirmektedir (Sevinç, 2017: 118). Şöyle ki, partili cumhurbaşkanlığı uygulamasına geçildiği için mecliste çoğunluğu bulunan partinin genel başkanının aynı zamanda cumhurbaşkanı olması durumunda (günümüzde olduğu gibi), hem genel başkanın partinin milletvekilleri üstündeki hakimiyeti hem de cumhurbaşkanlığı sisteminin verdiği geniş yürütme yetkileri ile tek belirleyici güç olacağı açıktır. Bu durumda yapılan değişiklikler sonrasında yargıdaki etkinliğin önemli ölçüde (dolaylı olarak) yürütmeye yani yürütmenin tek gerçek yetkilisi olan cumhurbaşkanına verildiği söylenebilir.

Mahkemelerin hukukun uygulayıcısı konumu göz önüne alındığında, neyin hukuk dışı neyin hukuka uygun olduğunun belirleyicisi olan yargıçların atanmasında yürütmenin oynadığı bu kapsayıcı rol, hem hukuk devleti ilkesinin işlerliğini tehlikeye atacak, hem de mahkemelerin iktidarın ideolojisini gözeten, siyasal bir araca dönüşmesinin önünü açacaktır. Böylece devletin baskı aygıtlarından biri daha, dolaylı

olarak iktidarın kontrolüne geçirilerek AKP'nin ulusal kimlik inşasının önemli bir aktörü konumuna getirilmiştir.

Ayrıca 15 Temmuz sonrasında yaşananlar dikkatlice incelendiğinde, yargı organlarının sadece kanunların uygulayıcısı olmanın yanı sıra bir iktidar ve korku üretme aracı olarak da kullanıldığı anlaşılacaktır. Bu noktada somut olarak verilebilecek en önemli örneklerden biri ise Cumhurbaşkanı'na hakaret suçlaması ile yargılanan ve hüküm giyen kişi sayısında AKP döneminde ve özellikle Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi ve sonrasında yeni hükümet sistemine geçilmesi ile birlikte yaşanan artıştır. 2017'de 20.539, 2018'de 26.115 kişi bu suçlama ile soruşturma geçirirken, 4880 soruşturma davaya dönüşmüş ve toplam 2.462 kişi hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir. Bu mahkûmiyet sayısı, 1994-2017 yılları arasında aynı suçtan dolayı toplam 3.607 mahkûmiyet kararı verildiği bilgisi göz önüne alındığında, yaşanan yükselişi açık bir şekilde ortaya koymaktadır (T24, 24.09.2019). Böylece, yapılan değişiklikler sonrasında yargının büyük oranda yürütmenin kontrolü altına alındığını ve adeta iktidara muhalif kişi ve gruplar üzerinde korku üreten bir işleve büründürüldüğü yorumu yapılabilir.

Sonuç itibariyle, 2012-2013 yıllarına kadar büyük oranda yargıdan tasfiye edilen Kemalist ideolojiye yakın isimlerin ardından, bu döneme kadar yargıda önemli bir aktör haline gelen ve Kemalist ideoljiye yakın isimlerin yargıdan tasfiyesinde önemli bir rol oynayan Fetullahçılar, 17-25 Aralık süreci ile iktidara karşı bir savaşıma girişmiş ve yargıda yeni bir mücadele alanı oluşmuştur. Bu süreçle birlikte Fetullahçıların yargıdan tasfiye süreci başlatılmış, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrasında ise süreç hız kazanmış ve bu savaşım da iktidar lehine sonuçlanmıştır. Böylece iktidara geldiği ilk yıllarda mahkeme aygıtı ile de önemli bir ideolojik savaşım yaşayan iktidar partisinin bu alanda da (tıpkı diğer aygıtlarda olduğu gibi) yıllar içinde sınırlı bir iktidar gücünden arındırılarak daha muktedir bir yapıya kavuşturulduğu ve mahkemelerin de önemli derecede iktidarın arzuladığı din merkezli ulusal kimliğin inşasına yönelik politikalar karşısında engel olmaktan çıkartıldığı, hatta muhalif kesimler üzerinde iktidar lehine işlev gören bir baskı aygıtı haline getirildiği söylenebilir.

4.1.4. 2016'dan 2020'ye Polis Aygıtı

2016 öncesindeki dönemde polis aygıtının incelendiği bölümde de ele alındığı gibi o dönemde emniyet içinde kurulan Fetullahçı kadrolaşmanın boyutları 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında kendisini açıkça göstermiş, Fetullahçıların polis teşkilatı içinde nasıl bir etkinlik kurduğu açıkça ortaya çıkmış ve çok ilginç bir tablo ile karşı karşıya kalınmıştır. 15 Temmuz 2016'dan 31 Temmuz 2017 tarihine kadar çıkartılan OHAL KHK'ları kapsamında polis teşkilatının 1/5'i görevden alınmıştır (Öztürk, 2017: 147). Bu durum hem Fetullahçıların polis teşkilatındaki yapılanmasının ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermiş hem de yaşanan yoğun ihraçlar sonrası emniyette kadro sorunları yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki 2017'de ihraçlar sonrasında polis teşkilatı içerisinde amirlerin sayısı 2016'ya göre yüzde 65.93 oranında azalmıştır (Öztürk, 2017: 160-161). Emniyetin kısa süre içerisinde yaşadığı bu büyük daralma, Polis Amirleri Eğitim Merkezi (PAEM) ve Polis Meslek Eğitim Merkezleri (POMEM) gibi kısa süreli eğitimlerle emniyete amir ve memur kazandıran eğitim merkezleri ile karşılanmaya çalışılmıştır. 2016 öncesinde eğitime başlayan bu merkezler özellikle 15 Temmuz sonrasında yaşanan ihraçların ortaya çıkardığı kadro boşluğu nedeniyle fazlaca alım yaparak, kısa sürede verilen eğitimlerle polis teşkilatına yeni amir ve memurlar katmıştır. 2014'ten 2020 yılına kadar geçen sürede 14 binin üzerinde polis amiri, 90 binin üzerinde polis memuru göreve başlamıştır. Bu alımlar sonrasında özellikle amirler yaklaşık yüzde 75 oranında yenilenmiştir (Memurlar.net, 25.12.2019).

Bu dönemde polis teşkilatı çatısı altında ele alınması gereken bir diğer konu ise bekçilerdir. Bekçiler Osmanlı'ya kadar dayanan bir geçmişe sahip olmalarına rağmen statüleri yıllar içinde değişiklik göstermiştir. 1900'lerde maaşları halk tarafından ödenen ve ''yarı-resmi'' bir şekilde görev yapan bekçiler yıllar içinde merkezi yönetimin bir unsuru haline gelmiştir. Mesleki yeterlilikleri noktasında tartışmalar yaşanan bekçiler Cumhuriyet döneminde de varlığını korumaya devam etmiş, ancak özellikle 90'yılların sonuna doğru sayılarında yüksek oranda azalma yaşanmış ve adeta atıl duruma gelmişlerdir. Yardımcı hizmetler sınıfında yer alan bekçiler 2008 yılında yapılan bir düzenleme ile emniyet sınıfına alınmış, 2016 yılına gelindiğinde ise

sayılarında yeniden bir artış yaşanmıştır.[203] 2015 yılında 3.109 olan bekçi sayısı 2016 yılında 3.937'ye, 2017 yılında ise 4.528'e yükselmiştir (Aksungur, 2018: 116-123). Emniyet Genel Müdürlüğü'nün açıklamasına göre ise bu sayı 2020 (Ocak) itibariyle 21.292'ye ulaşmıştır. Aynı açıklamada bekçilerin 3 aylık eğitim sonrasında göreve başladıkları ve göreve başladıktan sonra 2 ay uygulamalı eğitime tabi tutuldukları aktarılmıştır. *"2016 yılından bugüne kadar alımı yapılan 19 bin 706'sının 12 bin 1'i lise, 3 bin 137'si yüksekokul, 3 bin 943'ü lisans ve 29'u ise yüksek lisans mezunlarından oluşmaktadır."* (BBC, 05.02.2020). Böylece 2016 sonrasında bekçilerin sayısında kısa sürede büyük bir artışa gidilerek yeniden gündelik yaşamın bir unsuru haline getirildikleri söylenebilir. Ayrıca büyük oranda polisle benzer yetkilere sahip olan bekçilerin 2020 yılı başında yapılan yasal düzenleme ile sahip oldukları yetkiler artırılmış, *''zor ve silah kullanma''*, *''makul bir gerekçeyle durdurma''*, üst ve araç arayabilme gibi yetkiler tanınmıştır (BBC, 05.02.2020).

Bu durum göstermektedir ki polis teşkilatı, Fetullahçılardan arındırıldıktan sonra neredeyse tamamen yenilenmiş ve özellikle amir kadrosu sil baştan oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, azımsanmayacak sayıda göreve başlayan bekçi de göz önünde bulundurulduğunda, AKP hükümetleri döneminde polis teşkilatı adeta yeniden tasarlanmış, yeni bir kimliğe büründürülmüştür. Bu konu üç açıdan oldukça önemlidir. Birincisi, emniyet personelinin sayısındaki artış, ikincisi eğitim süresinin kısalması, üçüncüsü ise eğitimin içeriği ile ilgilidir.

Öncelikle AKP hükümetleri döneminde (2002'den itibaren) emniyet personeli sayısında büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. 2019'da Eurostat tarafından yayınlanan araştırma sonuçlarına göre Avrupa'da ortalama 100 bin kişiye 318 polis memuru düşerken Türkiye'de bu sayı 540'a ulaşmıştır (İndependentturkish, 05.01.2019). Bunun yanı sıra yukarıda yer verilen sayılar göz önüne alındığı takdirde, 2014-2020 yıllarını kapsayan süreçte 100 binden fazla yeni polis, 2016-2020 yılları arasında ise 20 bine yakın yeni bekçi göreve başlamıştır. Kısa süre içerisinde polis teşkilatına katılan bu büyük kadronun aldıkları eğitimin süresi, mesleki kalite ve sunulacak hizmet açısından tartışmaya açık bir durum yaratmaktadır. Konunun ulusal

[203] 2016'ya kadar geçen sürede en son 1974'te bekçi alımı yapılmıştır (BBC, 05.02.2020).

kimlik inşası ile ilgili boyutu ise kısa sürede göreve başlayan çok sayıdaki bu emniyet personeline verilen eğitimin içeriğidir.

Polis teşkilatının siyasal iktidar ve rejim için taşıdığı önem, emniyet mensuplarının eğitimi ve mesleğe kazandırılması konusunu da siyasal iktidarlar için önemli bir hale getirmektedir. Eğitimin yönlendirici gücü de ele alınarak değerlendirildiğinde yoğun ihraçlar doğrultusunda büyük oranda boşalan polis teşkilatı kadrolarının yeniden doldurulmasında görev alacak polis amir ve memurlarının nasıl bir eğitimden geçtikleri, siyasal iktidarı yakından ilgilendirmektedir. Özellikle polis teşkilatının büyük bir çoğunluğunun tek bir iktidar döneminde yenilenmiş olması, bu dönemde verilen eğitimin içeriğini bir hayli önemli kılmaktadır.

AKP döneminde neredeyse sil baştan yepyeni bir kadro oluşturulan polis teşkilatında nasıl bir polis profilinin arzulandığını çözümleyebilmek için yakın zamanda meslek eğitimi esnasında ya da mezuniyet törenlerinde edilen yeminlerde yaşanan değişimlerin gözlenmesi dahi yeterli olacaktır. Verilen eğitimi başarıyla tamamlayan polis adayları görevlerine başlamadan önce tüm diğer devlet memurluklarında olduğu gibi yemin etmektedirler. *''Asli Devlet Memurluğuna Atananların Yemin Merasimi Yönetmeliği''* ile belirlenen bu yemin metni şu şekildedir:

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasada ifadesi bulunan Türk Milliyetciliğine sadakatla bağlı kalacağıma; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını Milletin hizmetinde olarak tarafsız ve eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacağıma; Türk Milletinin milli, ahlaki insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyip, koruyup, bunları geliştirmek için çalışacağıma; insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan milli, demokratik, laik bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarımı bilerek, bunları davranış halinde göstereceğime namusum ve şerefim üzerine yemin ederim." (Asli Devlet Memurluğuna Atananların Yemin Merasimi Yönetmeliği, 1982)

Resmiyette bu yemin metni geçerliliğini korumakla birlikte, son yıllarda, özellikle polislik mesleğine başlayacak olanlar için gerçekleştirilen alternatif yemin törenleri ve alternatif yemin metinleri yaratıldığı görülmektedir. Öncelikle 2017 yılında bir polis

okulunda öğrencilere ettirilen yemin basına yansımış ve tepki çekmiştir. Söz konusu yemin şu şekildedir:

''Bismillahirrahmanirrahim. Ol deyince olduran, gönülleri iman gücüyle dolduran, Allah'a, Kuran'a, peygamberlere bayrağa ve silaha yemin olsun, şehitlerim rahat uyusun, gazilerim emin olsun, intikam, intikam, intikam daim olsun. Unutursak kanımız kurusun. Allah Türk'ü korusun. Amin'' (Odatv, 29.12.2019).[204]

Bu yeminin yer aldığı görüntülerin 2019'un sonlarında tekrar gündeme gelmesi sebebiyle Polis Akademisi'nin yaptığı ve İçişleri Bakanlığı'nın da duyurduğu açıklamada, konu ile ilgili idari tedbirlerin alındığına yer verilmiştir (Odatv, 29.12.2019). Ancak benzeri bir olay, çok daha yakın bir tarihte tekrar yaşanmıştır. Polis Amirleri Eğitim Merkezi'nin (PAEM) 4. Dönem Mezunlarının yukarıda yer verilen yemini içeren resmi mezuniyet töreninden önce, Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Külliyesi Kongre Merkezi'nde alternatif bir mezuniyet töreni daha gerçekleştirilmiştir (TRT, 25.12.2019). Bu töreni dikkat çekici kılan nokta, yukarıda yer verdiğimiz yeminin haricinde *''Yüce Türk Milletine Söz''* adı altında üretilen alternatif yemindir. Söz konusu yemin şu şekildedir:

''Allah'a, Kuran'a, bayrağa, silaha yemin olsun. Şehitlerim, gazilerim emin olsun. Ezan dinmez, bayrak inmez, şehitler ölmez, vatan bölünmez. And Olsun. And Olsun. And Olsun.'' (Yeşiltaş, 26.12.2019).

Görüldüğü üzere bu yeminde, anayasaya değil çeşitli İslami sembol ve simgeler üzerine and içilmektedir. Oysa devletin dine karşı tarafsızlığına dayanan laiklik ilkesi farklı dinlere mensup tüm vatandaşların kendi dinlerine ait ibadetlerini özgürce gerçekleştirmesinin teminatıdır. Ancak anayasa ve kanunların uygulanmasını sağlamakla görevli polisin anayasada yer alan temel ilkelerin yanı sıra ''Allah'a'' ve ''Kuran'a'' yemin ederek göreve başlaması, polis teşkilatının İslamcı/muhafazakâr ideolojiye uygun şekilde yeniden tasarlanmaya çalışıldığını göstermektedir. İslamcı ideoloji, kabaca İslam'ın toplumsal alana hakim olması olarak tanımlandığında

[204] Bu yemin, aynı zamanda Diriliş Ertuğrul adlı dizide kullanılan ifadelerle taşıdığı benzerlik noktasında da (Kutay, 2017: 60) söz konusu dizinin AKP'nin ulusal kimlik inşasındaki önemini gösterir niteliktedir. Konuya ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak değinilecektir.

(Teazis, 2010: 33-34) polisin anayasaya alternatif olarak Kuran'a da yemin ederek göreve başlamasının da bu anlayışın ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Hazırlanan alternatif yemin metninin okunduğu törene TBMM Başkanı ve İçişleri Bakanı gibi devlet erkânının önemli isimlerinin de katılım gerçekleştirdiği (Polis Akademisi, 25.12.2019) göz önüne alındığında bu uygulamanın hükümetin bilgisi dahilinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Kolluk personelinin eğitiminden atanmasına pek çok farklı alanda siyasi otoriteye bağlı ve onun kontrolü altında olması, bazı toplumsal olaylara müdahalelerde siyasi kurumların etkisiyle gereğinden sert müdahale edilmesine veya hiç müdahale edilmemesi gereken olaylara müdahale edilmesine neden olabilmektedir. Bu durum, polisin hukuk kurallarının haricinde, çevresel faktörler tarafından bireysel olarak olumsuz kodladığı kişi veya gruplara karşı, milli manevi değerleri korumaya yönelik bir içgüdüyle hukuk kurallarının dışına çıkmamalarına rağmen bu kişi veya gruplara müdahalede bulunabildikleri de bilinmektedir. Özellikle tecrübesiz polislerin tarafsız bir gözle bakarak müdahalede bulunma konusunda hataya daha açık oldukları ise konuyla ilgili bilinen başka bir noktadır (Altuntop, 2015: 889- 892). Bunlar göz önüne alındığında, polis teşkilatının çok büyük bir bölümünün AKP hükümetleri döneminde mesleğe başlamış olması ve yemin örneğinde olduğu gibi İslamcı/muhafazakâr ideolojiye yatkın söylemlerde gözle görülür derecede yaşanan artış, polisin siyasal iktidar ile yakın bağını gözler önüne seren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu düzenini sağlamakla görevli polisler ayrıca bu görevlerini yerine getirirken kullandıkları yetkileriyle siyasal rejimlerin pekiştirilmesini de sağlamaktadırlar. Polisin kamu düzenini sağlama görevini yerine getirirken kullandığı yetkilerin düzeyi ise bir rejimin demokratik-antidemokratik sınıflandırması içinde yerini belirlemektedir. Polise çok fazla yetki verilen antidemokratik rejimlerde polis, rejimin kilit noktasında yer almaktadır. Hukuk devletinde olması gereken kanuniliğin, hukukla sınırlandırılmışlığın geçerli olmadığı bu tip rejimlerde polis, hükümetin en önemli araçlarındandır. Bu tip rejimlerde (totaliter ve otoriter) polisin sahip olduğu önem sadece kamu düzenini sağlamaktan ibaret değildir. Otoriter ve totaliter rejimlerde polis, devlet ile vatandaş arasında bir hükmetme aracı, bir kontrol ve yönlendirme mekanizması olarak işlev görmektedir (Derdiman, 2005: 132-139). Yukarıda daha

önce de değinildiği gibi Türkiye'de de 2002 yılından bu yana polisin yetkileri, niceliksel yapısı ve bütçesi sürekli artırılmıştır. Bu verilerden hareketle, bu dönemde iktidarın toplumsal alanda kontrolü artırıcı bir politika izlediği söylenebilir.

Özetle devletin baskı aygıtlarından biri olan polis aygıtı, 2002'den itibaren hacim olarak büyüyen, görev ve yetkileri artırılan bir yapıya dönüştürülmüş ve böylece etki alanı genişletilmiştir. 2012-2013 yıllarına kadar ki süreçte o dönem iktidarın yanında bir duruş sergileyen Fetullahçılar polis teşkilatı içindeki yapılanmasını son derece genişletmiş ve polis teşkilatının genişleyen gücünü adeta kendi lehlerine kullanmışlar, 2012-2013'te polis teşkilatı içindeki yapılanmalarını iktidara karşı kullanmaya başlamalarından sonra ise emniyetten hızlıca tasfiyelerine girişilmiştir. Bu tasfiye süreci 2016 sonrasında hız kazanmış ve adeta polis teşkilatı kısa bir sürede yeniden yapılandırılmıştır.

Ortaya çıkan son durumda polis teşkilatı neredeyse tamamen AKP iktidarı döneminde oluşturulmuş ve yeni bir görünüm kazanmıştır. Verilen yemin töreni örneklerinde olduğu gibi yeni dönemde iktidarın İslamcı/muhafazakâr ideolojisinin polis teşkilatı üzerindeki yansımaları daha görünür bir hal almıştır. Bu durum polis aygıtının da net bir şekilde iktidarın ulusal kimlik inşasına uygun bir görünüm kazandığını ve böylece toplumsal olaylara karşı iktidarın sahip olduğu ideolojiden bakabilecek ve ona göre haretket ederek iktidarın meşruiyetini korumasına aracılık edebilecek bir baskı aygıtının oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir.

4.1.5. 2016'dan 2020'ye Hapishane Aygıtı

AKP iktidarının 2016'ya kadar olan döneminde hapishanelerdeki kişi sayısında yaşanan artış, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Fetullahçılara yönelik başlatılan operasyonlarla daha da artmış, aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere sadece aylar içinde tutuklu ve hükümlü sayısında 30 bin civarında artış gerçekleşmiştir. Genel itibariyle AKP hükümetleri döneminde hapishanelerdeki mahkum ve tutuklu sayısında yaşanan artışlar ise hükümet kanadı tarafından *''suç ve suçluyla etkin mücadelenin''* sonucu olarak yorumlanmıştır (Cumhuriyet, 01.03.2016).

Grafik 5. Türkiye'de 2016 ve Sonrası Hükümlü ve Tutuklu Sayısı

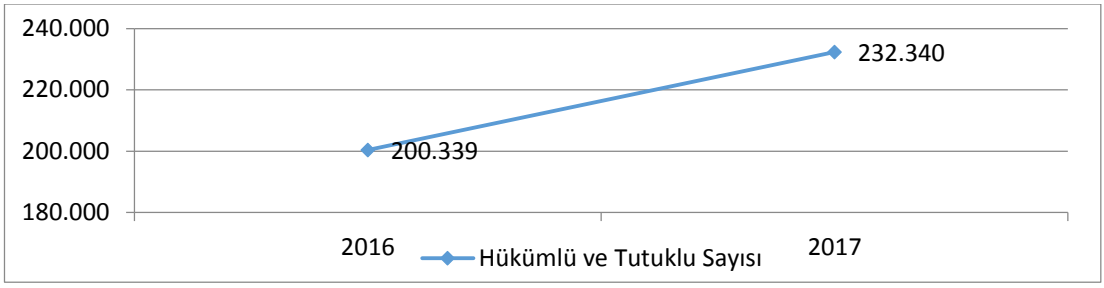

Kaynak: Prisonstudies.org; ''World Prison Brief Data (Turkey)'', https://www.prisonstudies.org/country/turkey, Erişim Tarihi: 18.02.2020 ve Dogrulukpayi.com; ''Türkiye'nin Cezaevi İstatistikleri'', https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-cezaevi-istatistikleri?gclid=EAIaIQobChMIx4Tbj4HP5wIVCLrtCh0a8gQ8EAAYASAAEgLKWfD_BwE, Erişim Tarihi: 18.02.2020. (Kaynaklarda yer alan veriler kullanılarak hazırlanmıştır)

Darbe girişimi sonrasında Fetullahçılara yönelik başlatılan geniş çaplı operasyonlarda 2019 yılına kadar ise 500 bin 650 kişi hakkında adli işlem yapılmıştır (Hürriyet, 07.07.2019).

Grafik 6. Adalet Bakanlığının Temmuz 2019 Verilerine Göre FETÖ/PDY Davaları Kapsamındaki Hükümlü ve Tutuklularının Bilançosu

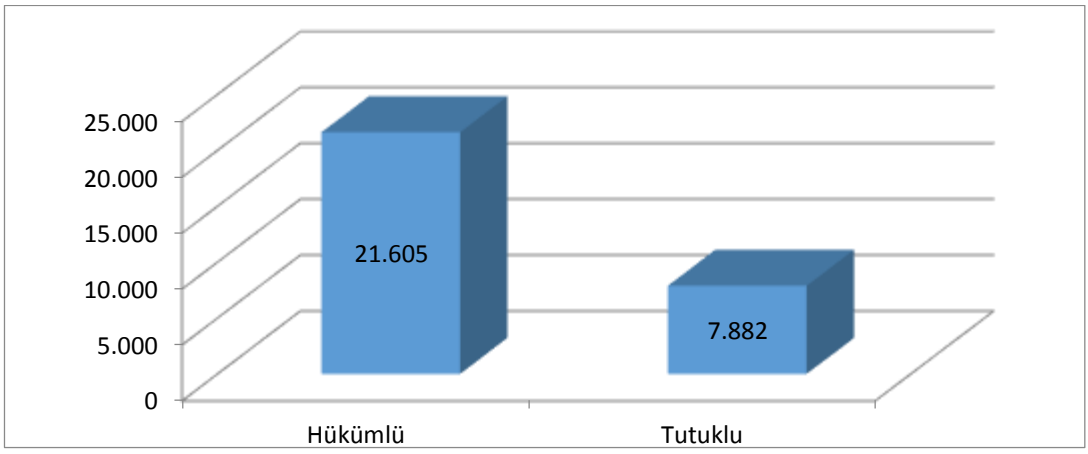

Kaynak: Hürriyet. (07.07.2019); ''Adalet Bakanlığı'ndan FETÖ Bilançosu: Tutuklu Hükümlü Sayısı 29 Bin 487'', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-bakanligindan-feto-bilancosu-tutuklu-hukumlu-sayisi-29-bin-487-41266307, Erişim Tarihi: 17.02.2020.

Ancak 15 Temmuz 2016 sonrasında yaşananları sadece Fetullahçılar ile mücadele kapsamında değerlendirmek doğru olmayacaktır. 2016 sonrasında ilan edilen OHAL kapsamında yapılanlar, Fetullahçılarla mücadelenin dışına çıkıldığı ve hükümetin kendisine muhalif tüm kesimlere yönelik gerçekleştirdiği bir operasyona dönüştürüldüğü noktasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. 2016 sonrasında yaşanan süreçle ilgili olarak Jenny White, hükümetin Fetullahçılarla giriştiği bu mücadelenin kapsamının tüm muhalifleri kapsayabilecek bir şekilde genişletildiğini, herkesin her an *''vatan haini''* olarak kodlanabileceğini ifade etmiştir (BBC, 12.06.2018).[205] Tüm bunlarla birlikte oldukça kısa bir süre içerisinde (yukarıda da yer verildiği gibi) yarım milyondan fazla kişi hakkında idari işlem yapılmıştır. Bu nedenle sürecin ne kadar sağlıklı işlediği ile ilgili olarak kendisine yöneltilen sorulara dönemin Başbakanı Binali Yıldırım:

''...Kurunun yanında yaş da yanıyor olabilir. Genelge yayınladık, imzasız ihbar mektupları işleme konulmasın diye. Bazı yerlerde bunun dikkate alınmadığını, savcıların imzasız ihbar mektupları dikkate alarak işlem yaptığını duyuyoruz...'' (Hürriyet, 23.02.2017) şeklinde cevap vererek, süreç içerisinde yaşananların bazı problemler barındırdığını kabul etmiştir. Bu açıklama iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi, imzasız dilekçe ve kanıtsız ithamlar neticesinde hakkında işlem yapılan kişiler olduğunun kabul edilmesi, Fetullahçılarla mücadele edilirken hukuki açıdan sorunlu işlemlerle mağdur edilmiş kişilerin de varlığını kabul etmek demektir. Bu da pek çok kişinin temelsiz iddialar ile boş yere tutukluluk süreci atlattığını gösterir ki bu durum keyfi tutuklamaların mümkün olduğunun kanıtı niteliğindedir. Çalışmanın konusuyla yakından ilgili olan ikinci önemli nokta ise siyasal iktidarın suçu ve suçluyu belirleme noktasında baskı aygıtları aracılığıyla kullandığı geniş keyfi alandır. Bu keyfiyet alanına yönelik örnekler daha önce Ergenekon ve Balyoz davalarında da

[205] Erdoğan'ın vatana ihanet söylemi yıllar içinde sürekli olarak farklı kesimlere karşı kullandığı bir hitap halini almıştır. 2011'de MHP'nin Fetullahçıların lideri Gülen'e yönelttiği kaset olayı suçlamalarını ihanet olarak değerlendiren Erdoğan, 2014'te küresel sermayenin Türkiye'yi tercih etmemesi ile ilgili açıklamalarından dolayı TÜSİAD Başkanını ihanet ile suçlamış (Sözcü, 04.01.2016) 2019'da ise yüksek fiyatlar nedeniyle marketleri aynı şekilde ihanet ile itham etmiştir (NTV, 26.01.2019). Bu da özünde iktidarın söylemsel olarak ötekileştirme gücünü ifade etmesi anlamında oldukça önemlidir.

yaşanmıştır. Bu durum siyasal iktidarın arzu ettiğinde hukuku sağlamak için mücadele etmekten çok, mücadele ederken hukuku kullanabildiğinin göstergesidir.

Diğer önemli nokta ise mahkumların rehabilitasyonu ve yeni bir kimlik kazandırılması ile ilgili yaşanan gelişmelerdir. 2019 yılında Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, hapishanelerdekilerin yeniden toplumsallaştırılması noktasında dini eğitimi ön plana çıkartan bir protokol imzalamışlardır. Bu protokole göre mahkumların maneviyatlarını yükseltmek amacıyla hapishanelerde *''manevi rehberlikler''* kurulması, her 100 çocuğa bir her 200 yetişkine bir tane düşecek şekilde diyanet personeli görevlendirilmesi, kuran okuma, hafızlık kursları ve dini yarışmalar düzenlenmesi, ayrıca ayda bir kereden az olmayacak şekilde hapishanelerde dini sohbetler verilmesi gibi düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Odatv, 25.12.2019). Yapılan düzenlemelerle mahkumlara yeniden kimlik kazandırma noktasında dinin temel alındığı açıktır. Bu durum mahkumların din ile rehabilite edilmesine yönelik 1960'larda başlayan anlayışın AKP döneminde de artarak devam ettiğinin göstergesidir. Özellikle hapishanelerde görevlendirilecek ''manevi rehberlerin'' çocuklar ve yetişkinler için farklı oranlarda belirlenmiş olması ise, çocukların kimlik kazanımına daha fazla önem verildiğinin bir anlamda kanıtı niteliğindedir. Böylece hapishanelerin AKP hükümetleri döneminde de hem iktidara muhalif kesimler üzerinde bir baskı aracı hem de kimlik inşası noktasında baskıyı önceleyen bir ideolojik aygıt olarak kullanıldığı söylenebilir.

AKP döneminde hapishanelerin önleyici etkisi noktasında ise özellikle son dönemde sosyal medya organlarında da sıkça yer alan bir söylem üzerinden örneklendirme yapılabilir. Özellikle siyasi tutuklamalarla gündeme gelen Silivri Cezaevine ithafen kullanılan *''Silivri soğuktur''* söylemi, son dönemde halk arasında oldukça yaygınlaşmıştır. Özellikle gençler arasında gündelik dilde yaygınlaşan bu söylem içinde barındırdığı esprili bir tepkinin haricinde, hapishanelerin önleyici etkisine de örnek teşkil etmektedir. Bu ifade, toplumda hükümete karşı herhangi bir eleştirinin sonunun mahkumiyet ile sonuçlanabilecek olaylara gebe olabileceği yönünde bir algı oluştuğunun göstergesidir. Öyle ki, Silivri'deki muhtarlar, Silivri'yi hapishane ile özdeşleştiren olay ve söylemlerin kent ile ilgili olumsuz bir imaj

yarattığını ve bu nedenle Silivri'deki hapishanenin adının değiştirilmesini hükümetten talep etmişlerdir (Odatv, 31.05.2019).

Bu noktada somut olarak verilebilecek en önemli örneklerden biri ise (daha önce mahkemeler ile ilgili bölümde de yer verilen) Cumhurbaşkanı'na hakaret suçlaması ile yargılanan ve hüküm giyen kişi sayısında AKP döneminde ve özellikle Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi ve sonrasında yeni hükümet sistemine geçilmesi ile birlikte yaşanan artıştır (T24, 24.09.2019). Böylece yeni dönemde hem yargının hem de hapishanelerin iktidarın ideolojisene uyumlu tavrı ile muhalif kesimler üzerinde önemli bir baskı aygıtı işlevi üstlendiği söylenebilir.

Böylece, AKP'nin iktidara gelmesinden sonraki süreçte devletin baskı aygıtlarının tümünde İslamcı/muhafazakar ideolojiye uygun bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. 2002'den 2016'ya kadar geçen süreçte temelde devletin baskı aygıtlarına yerleşen hakim ideoloji konumundaki Kemalizm'in tasfiyesi amaçlanmış ve bu doğrultuda yoğun bir de-Kemalizasyon politikası yürütülmüştür. 15 Temmuz 2016'dan kısa süre önce ise bir önceki dönemdeki politikalardan da faydalanarak devletin baskı aygıtlarında önemli bir etkinlik elde eden Fetullahçıların tasfiyesine girişilmiştir. 15 Temmuz'da Fetullahçıların düzenlediği başarısız darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ise tasfiye sürecine hız kazandırmıştır. Ancak Fetullahçıların tasfiyesini hızlandırmanın yanı sıra 15 Temmuz, gerek AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllardan itibaren arzuladığı yeni anayasa ve sistem değişikliğine giden yolu açması, gerekse yeni sistemle birlikte yürütmenin yetkilerinin artırılmasıya paralel olarak AKP'nin devletin baskı (ve ideolojik) aygıtları üzerindeki etkisini pekiştirmesine ve dolaylı yoldan ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarını güçlendirmesine de aracılık etmiştir. Bu bakımdan ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle 15 Temmuz 2016 tarihi, AKP'nin İslamcı/muhafazakâr ideolojisinin devlet iktidarını güçlendirmesi ve din merkezli ulusal kimlik inşasına yönelik politikalarını daha görünür kılmasıyla bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra iktidarın devletin aygıtları üzerinde kurduğu hakimiyet ile de-Kemalizasyon politikası hızlandırılmış ve İslamcı/muhafazakâr ögelere dayalı ulusal kimliğin inşası yeni bir boyut kazanmıştır.

4.2. 2016-2020 Döneminde AKP'nin Ulusal Kimlik İnşasında Devletin İdeolojik Aygıtları

Daha önce çalışmanın üçüncü bölümünde 2002'den 2016'ya kadar geçen sürede DİA'ların AKP'nin İslamcı/muhafazakâr ideolojisinin ve bu ideoloji çerçevesinde inşasına girişilen din temelli bir ulusal kimliğin yayılım aracı olacak şekilde tasarlanmasına yönelik yaşanan gelişmelere yer verildikten sonra, çalışmanın bu bölümünde ise 2016'dan sonra çok daha görünür bir hal alan DİA'lardaki dönüşümün yeni boyutu ele alınacaktır. 15 Temmuz, özellikle DBA'lardaki değişimlerin de etkisiyle DİA'larda daha önce gerçekleştirilen dönüşümlerin daha da ötesine geçilerek İslamcı/muhafazakâr ideolojinin çok daha net bir görünürlük kazandığı ve de-Kemalizasyon'un ise önceki dönemden daha açık bir şekilde gerçekleştirildiği bir dönemi başlatmıştır. Gerçekleştirilen düzenlemeler ve yaşanan gelişmelerle birlikte DİA'lar yeni dönemde İslamizasyonun etkisini daha doğrudan hissettirdiği bir dönüşüm yaşamaya başlamışlardır.

4.2.1. 2016'dan 2020'ye Din Aygıtı

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi, daha önce baskı aygıtlarının ele alındığı bölümde de değinildiği gibi gerek iktidarın arzuladığı anayasa ve sistem değişikliğini gerçekleştirmeye giden yolu açtığı gerekse Fetullahçıların tasfiyesinde mücadele imkanlarını artırması bakımından oldukça kritik bir öneme sahiptir. Ancak 15 Temmuz 2016 tarihini AKP'nin ulusal kimlik inşasında dönüm noktası kılan asıl önemli şey ise bölümün başında da değinildiği gibi dindar halkın yaşadığı ortak mağduriyetler üzerine kurulan kimlik inşasına ortak bir zafer de kazandırarak mağduriyet birlikteliğini bir zafer birlikteliği ile pekiştirmesi olmuştur. Özellikle darbe girişimine yüklenen dini hava da bu yönüyle 15 Temmuz'u din merkezli bir ulusal kimlik inşasının en temel referans noktalarından birisi haline getirmiş, 15 Temmuz Yeni Türkiye'nin en önemli hafıza mekanlarından birisi olacak şekilde ön plana çıkartılmıştır.

15 Temmuz'a dini bir zafer olarak yaklaşılmasına karşın darbe girişimini din temelli bir yapılanma olan Fetullahçıların gerçekleştirmesi ise tuhaf bir durum ortaya çıkartmıştır. Daha önce de pek çok kez değinildiği gibi 2012-2013 yıllarına kadar iktidarla son derece uyumlu bir görünüm çizen ve adeta bir koalisyon ortağı gibi hareket etme fırsatı bulan Fetullahçılar, dini temellere dayanan bir ulusal kimlik inşasının da en kilit aktörlerinden birisi haline gelmişlerdir.[206] Devam eden süreçte yaşananlar neticesinde ise hükümet Fetullahçıların tasfiyesine girişmiş ve özellikle Fetullahçıların 15 Temmuz'da gerçekleştirdiği darbe girişimi sonrasında tasfiyeler hız kazanmıştır. Ancak 2016 öncesinin ele alındığı bölümde de değinildiği gibi AKP'nin ulusal kimlik inşasında tarikatlar/cemaatler oldukça önemli bir konuma sahiptir ve bu nedenle yeni dönemde de Fetullahçıların tasfiyesine karşın hükümetin diğer tarikat ve cemaatlere yönelik tutumunda pek bir değişiklik yaşanmamıştır.

2016 yılında AKP'li milletvekili Yalçın Akdoğan'ın, devlet içindeki tasfiye hareketinin Fetullahçılarla kısıtlı olduğu ve diğer cemaatleri kapsamayacağı şeklinde yaptığı açıklama da (Altıok Akatlı, 2018: 176) diğer tarikatlara/cemaatlere yönelik herhangi bir tavır değişikliği yaşanmayacağını ve tasfiyenin Fetullahçılar ile sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. AKP'nin 15 Temmuz sonrasında da dini hayat tarzının benimsetilmesi noktasında tarikatlara/cemaatlere yönelik olumlu bakışını sürdüreceğinin en önemli göstergesi ise Ocak 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsmailağa cemaatine gerçekleştirdiği ziyaret (Birgün, 13.01.2020) olmuştur. 2020 yılında Şanlıurfa'nın Eyyübiye İlçesinin AKP'li belediye başkanı Mehmet Kuş ise bölgede yapılacak yüzme havuzu ile ilgili incelemeleri bölgedeki tarikat liderlerinden biri olan Şeyh Abdulselam El Haznevi ile yaptıklarını resmi Twitter hesabından paylaşmış (Mehmet Kuş Resmi Twitter Hesabı, 20.11.2020) ve iktidar partisinin tarikatlara yönelik olumlu tutumunu devam ettirdiği de bir kez daha ortaya koyulmuştur.

Kısacası, AKP'nin din temelli ulusal kimlik inşasında bir değişim yaşanmamış sadece aracılar noktasında bir takım değişiklikler gerçekleşmiştir. Böylece yeni

[206] 2011 yılında AKP'li Bekir Bozdağ da TBMM'de yaptığı bir konuşmada Fetullahçıların lideri Gülen için *"Bu ülkenin milli ve manevi değerlerine bağlı nesillerin yetişmesi için hizmetini yapıyor''* ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler de o dönemde AKP'nin Fetullahçılara bakışını ve ulusal kimlik inşasındaki yerini açıkça ortaya koymaktadır (Sputnik, 14.12.2017)

dönemde de tarikatların/cemaatlerin meşrulaştırılarak ulusal kimliğin bir unsuru ve İslamizasyonun aracısı haline getirilmesi anlayışının devam ettirildiği söylenebilir.

4.2.1.1. Diyanetin Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolünün Merkezileştirilmesi

2016 sonrasında 15 Temmuz'da darbeye karşı üstlendiği aktif rolle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da ulusal kimlik inşasındaki rolü artmıştır. Okumuş (07.10.2016), DİB'in 15 Temmuz gecesinde tüm din görevlilerine camilere gidip sala ve ezan okumaları yönünde gönderdiği mesaj ve din görevlilerinin tamamına yakınının bu mesaja verdiği karşılık ile darbenin bastırılmasında liderlik üstlenen kurumların başında geldiğini söylemiş ve darbeden sonra diyanetin yeni bir misyon üstlendiğini şu sözlerle anlatmıştır:

''Diyanet bundan sonraki süreçlerde, 15 Temmuz gecesinden önceki görüntüsüne ve pozisyonuna asla geri dönemez. Kurumun darbe karşıtı devrimci duruşu ona, sonraki hayatında artık kendisiyle, kendi iradesiyle sınırlandırılamayacak bir boyut ve derinlik kazandırmıştır. Diyanet'in bu tutumu, direnişine güç ve anlam kattığı halkın, sivil toplumun onu daha güçlü bir şekilde sahiplenmesini sağlayacaktır'' (Okumuş, 07.10.2016).

Diyanet'e biçilen bu yeni rol, kendisini bütçede yaşanan artışlar üzerinden göstermiştir. 17-25 Aralık süreci sonrasında başlayan Fetullahçıların devlet kadrolarından tasfiyesinden etkilenen kurumlardan biri olan DİB'in kadrosunda da daralma gerçekleşmiş, 2013 yılında 121.845 olan personel sayısı bu yıldan sonra düşüşe geçerek her yıl bir daralma yaşamış ve 2017'de personel sayısı 109.332'ye gerilemiştir (Verikaynağı.com, Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Sayısı). Ancak kadrosunda yaşanan daralmaya rağmen aşağıdaki tabloda yer verildiği üzere 2016 sonrasında diyanetin bütçesinde yaşanan ani artış ise diyanete verilen yeni rolün bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Grafik 7. 2016 Sonrasında Diyanet İşleri Bütçesindeki Artış

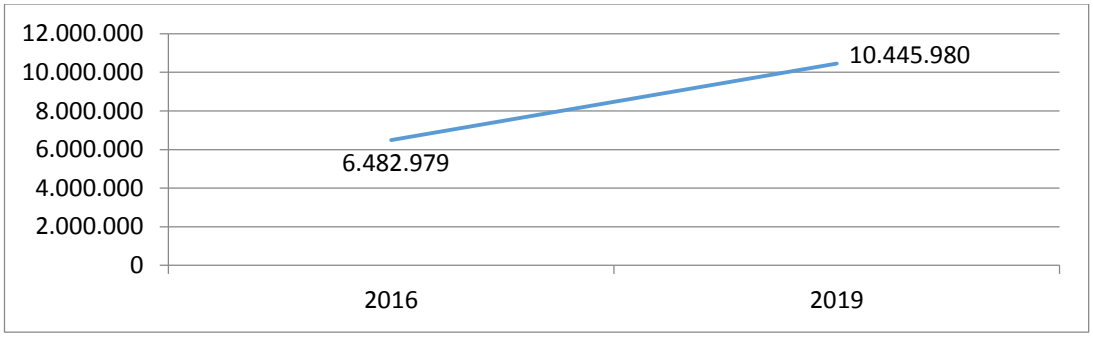

Kaynak: Verikaynağı.com, ‘‘Yıllara Göre Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi’’ https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-diyanet-isleri-baskanligi-butcesi/, Erişim Tarihi:14.03.2020.

Yıllar içinde gerek protokoldeki yerinde gerekse bütçesinde önemli bir artış yaşanan DİB, bu dönemde medya alanında da bir büyüme göstermiştir. AKP döneminde yazılı, görsel ve işitsel alanları kapsayacak şekilde medyanın her alanında genişleyen ve etkinliğini artıran DİB, İslamcı/muhafazakâr söylemin daha geniş bir alana yayılması ve iktidarın ideolojik tasarımının yansıtılması noktasında önemli bir güç haline gelmiştir (Ayan, 2019: 149, 155). 15 Temmuz öncesinde başlayan diyanetin medyadaki yapılanması 15 Temmuz’dan sonra da devam etmiştir.

Aşağıdaki tablodan görüleceği üzere 2012’de TRT Diyanet adıyla kurulan kanal daha sonra Diyanet TV olarak müstakil bir kuruluş haline dönüştürülmüş (Diyanet Haber, 27.12.2018), böylece DİB etkisini TV’ye de genişletmiştir. Yine AKP döneminde radyo kanalları da çeşitlenen DİB’in 2016 sonrasında çıkarttığı dergi sayısında da artış yaşanmıştır. Ayrıca çok sayıda mobil uygulama ile internet alanında da varlığını genişletmiştir.

Tablo 8. Diyanet İşleri Başkalığı Medya Organları

TV/Radyo	Dergiler	Mobil Uygulamalar
Diyanet TV	İlmi Dergi	Diyanet Radyo TV, Diyanet Haber, Diyanet Dergilik, Diyanet Çocuk Dergi, Dijital Safahat Namaz Vaktim, Diyanet Çocuk Takvimi, Kur'an Akademi, Diyanet Hafız, Elif Ba, Sure ve Dualar, Namaz Rehberi, Diyanet Takvimi, Diyanet Kitaplık, Ramazan Rehberi, Hikayelerle Ayetler, Hikayelerle Hadisler, Kurban Rehberi, Ahmet Hamdi Akseki Camii
Diyanet Radyo	Diyanet Dergi	
Kur'an Radyo	Çocuk Dergisi (2013)	
Risalet Radyo	Aile Dergisi (2019)	
	Arapça İlmi Dergi (2019)	

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, https://diniyayinlar.diyanet.gov.tr/, Erişim Tarihi: 06.04.2020. (Kaynakta yer alan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır)

DİB'in 2016 sonrasında Yeni Türkiye'de çok daha etkin bir rol üstleneceğinin diğer bir önemli göstergesi ise 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alarak çok sayıda insanın ölmesine neden olan Covid-19 virüsü ile mücadelede üstlendiği rol olmuştur. Virüsle mücadelede DİB aktif bir rol oynamış ve ülke genelindeki tüm camilerden yatsı ezanından önce selalar okunmuş, ezan sonrası ise virüsten kurtulmak için cami hoparlörlerinden dua edilmiştir (AA, 25.03.2020). Bu durum, yeni dönemde DİB'in her alanda ve her konuda etkin bir rol oynama çabasının görünürlük kazandığı önemli bir örnek vaka olarak görülebilir. Zira Yeni Türkiye'de DİB, her anlamda oldukça etkin ve yönlendirici bir unsur ve ulusal kimliğin inşasının önemli bir aracısı haline gelmiştir. Ayrıca salgın hastalığa karşı dua ile önlem alınması da dindar yaşam tarzının dayatılması konusuna bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca DİB'in son dönemde artan cami sayısı da göz önüne alındığında daha fazla cami cemaatine ulaşma imkanı elde etmesi, bu sayede Cuma hutbeleri ile de daha geniş kitlelere ulaşmaya başladığı ve daha kapsamlı bir yönlendirme gücüne eriştiği şeklinde yorumlanabilir.

Bu doğrultuda Cuma hutbelerinde nelerin yer aldığı da oldukça önemli bir konu haline gelmektedir. Son dönemde önemli günlerde dahi (10 Kasım, 30 Ağustos vb.) Cuma hutbelerinde Atatürk'ün anılmaması (Sözcü, 23.10.2019), izlenen de-Kemalizasyon politikasında DİB'in oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra ticari alanla ilgili bir indirim kampanyası olan ''Black Friday'' (Kara Cuma) ile ilgili Cuma hutbesinde yer alan ifadelerle (Birgün, 01.12.2017) dini bir algı yaratılarak toplumsal alanda bir tepki oluşturulması (Yeni Şafak, 26.11.2017) da hem DİB'in toplumsal alandaki etkisine, hem de toplumun farklı konuları dini bir bakış açısı içinde değerlendirmesini sağlama noktasındaki yönlendirici gücüne bir örnektir.

2016 sonrasında DİB'in artan rolü ve etkinliği ile birlikte Diyanet İşleri Başkanı'nın da görünürlüğü artmıştır. Genel itibariyle 2016 öncesinde daha çok cami, Kuran kursu, vb. dini nitelikteki ibadethane ve tesis açılışlarına ya da törenlere katılan Diyanet İşleri Başkanları (Haberler, 07.09.2007; DW, 26.10.2008; Haberler, 15.11.2015), yeni dönemde Yeni Türkiye'nin görkemli projelerinin açılış törenlerinin de vazgeçilmez bir figürü haline getirilmiştir. 2016'da İstanbul'da yapılan Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün, 2018'de İstanbul Havalimanı'nın, 2020'de MİT'in yeni hizmet binasının ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne yapılan Millet Kütüphanesi'nin açılışlarında hazır bulunan Diyanet İşleri Başkanı, dini kıyafetiyle birlikte bu törenlerde ettiği dualarla devletin dini imajını kuvvetlendiren bir unsur haline gelmiştir (Sözcü, 26.08.2016; CNNTürk, 29.10.2018; Diyanet.gov, 06.01.2020; Diyanet,gov, 20.02.2020).

Ancak dini temellere dayalı ulusal kimlik inşasının önemli bir aracısı olan DİB'in yürüttüğü politikaların dini dayanaklardan ziyade iktidarın söylemlerini de baz aldığı gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin DİB'in İslam dinine göre faizin (ve faizli tüm işlemlerin) haram olmasına karşılık TOKİ'den konut alımında kamu bankalarından kullanılan krediyi bu kapsamın dışına çıkartarak caiz ilan etmesine karşın (Yeniçağ, 14.01.2020) dinen haram olmayan ancak iktidarın olumsuz bir tavır takındığı sigarayı haram ilan eden açıklamalar da bulunması da (Sözcü, 09.02.2020) DİB'in iktidara yakın tavrını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu gelişmeler göstermektedir ki, AKP'nin giriştiği ulusal kimlik inşasının temelinde din yer almaktadır ve bu doğrultuda dindar bir nesil yetiştirme hedefine uygun politikalar yürütülmektedir. Bu politikalar bağlamında tarikatların/cemaatlerin meşru alanda bu ulusal kimlik inşasının aracısı olarak görülmesine ise yeni dönemde de devam edilmektedir. Genel itibariyle AKP döneminde DİB'in bütçesi ve etki alanı artırılmış, çok sayıda yeni cami açılmış, dinen yasak olan eylemlerin gerçekleştirilmesi çeşitli yollarlarla zorlaştırılmış ve gayrimeşru ilan edilmiş, böylece dini bir yaşam tarzı dayatılmıştır. Ancak burada bahsedilen dinin Müslümanlık ve hatta onun bir mezhebi olan Sünnü Müslümanlık ile sınırlandırıldığı da unutulmamalıdır. Bu anlamda AKP dönemindeki ulusal kimlik inşası genel itibariyle Sünni Müslümanlık temelinde yoğun bir İslamizasyon içermektedir.

4.2.2. 2016'dan 2020'ye Öğretimsel Aygıt

2002-2016 yılları arasında eğitimde İslami ögelerin artırılması ve din merkezli bir ulusal kimliğin inşasının aracısı olacak şekilde yeniden tasarlanması 2016'dan sonra da etkisini artırarak devam etmiştir.

15 Temmuz darbe girişiminin bastırılmasından sonra diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da Fetullahçıların tasfiyesi hız kazanmıştır. Bu süreçte OHAL KHK'ları kapsamında Fetullahçılarla ilişkilendirilen MEB'den 30 binin, Yüksek Öğretim Kurumlarından ise 7 binin üzerinde ihraç gerçekleştirilmiştir (Evrensel, 19.07.2018).[207] Ayrıca toplamda 934 olmak üzere birçok özel anaokulu, ilköğretim okulu, ortaokul ve lise, 15 vakıf üniversitesi ve çok sayıda öğrenci yurdu kapatılmıştır (Olağanüstü Hal Kapsamında.., 2016). Bu sayılar Fetullahçıların eğitim alanındaki etkinliğini de açıkça ortaya koymuştur.

2013 sonrasında yurt alanında Fetullahçılardan boşalan yerin hükümete yakın bazı kuruluşlara ait yurtlarla doldurulmaya çalışılmasına 15 Temmuz sonrasında da devam edilmiş ve bu süreçte Fetullahçılara ait oldukları gerekçesiyle kapatılan yurtların hepsine devlet tarafından el konulmasına karşın, yurtların tümü devlet yurduna

[207] Daha sonra görevine iade edilenler dahil değildir.

dönüştürülmemiştir. T24 (06.10.2019)'ün haberine göre, bu süreçte kapatılan toplam 848 özel öğrenci yurdundan sadece 79 tanesi devlet yurdu statüsünde kullanılmak amacıyla Gençlik ve Spor Bakanlığı'na tahsis edilirken geriye kalanların çoğu ise çeşitli dernek ve vakıflara devredilmiştir. Yurtların devredildiği dernek ve vakıflar ise genellikle hükümete yakınlığı ile bilinen kuruluşlar olmuştur (Birgün, 08.12.2016).[208] Bu durum açıkça göstermektedir ki, Fetullahçılardan boşalan alana hükümete yakın başka kuruluşlar getirilerek öğrenci yurtları üzerinde ideolojik kontrol sürdürülmek istenmiştir. Yurt alanında yapılanan bu vakıflardan biri olan TÜRGEV'in 2016'da düzenlenen kuruluş yıldönümü etkinliğinde *"Ahlakta örnek bir gençlik inşallah TÜRGEV'in yetiştirdiği yurtlarında kalan gençler olacak"* (BBC, 30.05.2016) şeklindeki ifadesiyle Erdoğan, bu vakıflara yüklenen misyonu adeta birinci ağızdan açıklamıştır. Mayıs 2020 itibariyle resmi sitelerinde yer alan bilgilere göre TÜRGEV'e ait yurt sayısı 10 ortaöğretim ve 35 yükseköğretim olmak üzere toplam 45'tir (Türgev.org, Yurtlar). Yine 2013'te kurulduğuna daha önce yer verilen TÜGVA'da, 7 yıl içinde yurt sayısını 52'ye çıkartmış ve bu alanda etkinliğini artırmıştır (Tügva.org, Yurtlar).[209]

Yüksek sayıdaki ihraç sonrasında MEB'de oluşan öğretmen açığını kapatmaya yönelik ise yeni alımlar gerçekleştirilmiştir. Ancak atanacak öğretmen sayısının 3 katı kadar aday KPSS puanıyla belirlendikten sonra, göreve atama için sözlü mülakat gerçekleştirilmiş ve bu süreçte pek çok aday mesleki bilgi haricinde ideolojik konumlandırma yapmaya müsait sorular sorulduğunu belirtmişlerdir. KPSS puanı yüksek olmasına rağmen bazı adaylar düşük mülakat notları verilerek elenmiştir (Gençkal Eroler, 2019: 129-130). Böylece 15 Temmuz sonrasında Fetullahçıların tasfiyesinin yanı sıra alınacak öğretmenlere yönelik de ideolojik bir denetim gerçekleştirilmeye çalışıldığı şeklinde bir algı ortaya çıkmıştır.

---

[208] Erdoğan'ın kızı Esra Albayrak'ın yönetim kurulunda olduğu Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı'na (TÜRGEV) da kapatılan yurtlardan bazıları tahsis edilmiştir (Birgün, 23.05.2019).

[209] Yurt alanında kısa sürede önemli bir büyüme sağlayan TÜRGEV, TÜGVA vb. sivil toplum kuruluşlarının hükümete yakınlığına ve diğer yürüttüğü faaliyetlerle AKP'nin ulusal kimlik inşasında oynadığı role sivil toplum kuruluşları ile ilgili başlıkta detaylı olarak yer verilecektir.

4.2.2.1. 15 Temmuz'un Dini Bir Zafer Olarak Eğitimde Ön Plana Çıkartılması

Daha önce AKP'nin 15 Temmuz'daki darbe girişiminin bastırılmasına dini bir anlam yüklediği, böylece daha çok ortak mağduriyetler üzerinden yürütülen din merkezli ulusal kimlik inşasına bir de ortak zafer anlatısı kazandırılarak yeni bir referans noktası oluşturulduğu ortaya koyulmuştu. 15 Temmuz'a yüklenen bu anlam, bir zorunluluk olarak etkisini eğitim alanında da göstermiştir. Bunu bir zorunluluk olarak ele almak mümkündür zira daha önce Cumhuriyet'in mili bayramlarında da görüldüğü üzere,

''Genellikle rüştünü bir savaş kazanmak üzerinden ispat eden ideolojiler, resmî bir ideoloji statüsü kazanıp, eğitim ile gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Bir kahramanlık hikâyesi üzerinden çocuklar endokrine edilmek istendiği için, resmî ideolojiler kendilerini en iyi eğitimde açık etmiştirler'' (Şen, 2018: 330).

Bu noktada 15 Temmuz'da AKP iktidarının rüştünü ispat ettiği bir 'savaş' olarak eğitim aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılmak istenmiştir. Öyle ki, okullarda Atatürk köşesinin gördüğü ideolojik işlevin aynısını 15 Temmuz için de öngören 15 Temmuz köşeleri hazırlanmış ve bu köşelerde yine İslami vurgular ön plana çıkartılmıştır (Şen, 2018: 333).

Görsel 10. İstanbul Ümraniye'deki İstanbul Ticaret Odası İlkokulu'ndaki 15 Temmuz Köşesi'nde yer alan ''Zafer İslamın'' İfadesi

Kaynak: Diken. (04.01.2017); ''İlkokulda '15 Temmuz köşesi': 'Ne yaparsanız yapın zafer İslamın'', http://www.diken.com.tr/ilkokulda-15-temmuz-kosesi-ne-yaparsaniz-yapin-zafer-islamin/, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

Yukarıdaki görselde yer alan ve bir okulda 15 Temmuz için hazırlanan anma köşesindeki ifadeler ise 15 Temmuz'un toplumun Müslüman kesimine ait bir zafer olarak ön plana çıkartıldığının ve Türklüğü İslam ile özdeşleştiren bir dil kullanıldığının da örneği olması bakımından son derece önemlidir. Okulların tatil olduğu bir zamana denk gelmesine rağmen okulların açıldığı tarihte 15 Temmuz etkinliklerinin yapılmasına yönelik okullara talimat gönderilmesi (T24, 01.09.2019) ve İl Milli Eğitim Müdürlüklerince okul müdürlüklerinden 15 Temmuz'da yapılan etkinliklerin hazırlanacak bir raporla kendilerine bildirilmesinin talep edilmesi ise (Birgün, 19.10.2019) eğitim alanında 15 Temmuz'a yönelik etkinliklere gösterilen ilgiyi ve önemi ortaya koymaktadır.[210]

Ayrıca eğitimde 15 Temmuz'a gösterilen yoğun ilgi, 15 Temmuz tarihi özelinde kalmamış, 2019'da 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kapsamında 28 Ekim günü öğleden sonra verilen yarım günlük resmi tatilde Ankara'da bir imam hatip lisesinde valilik onayıyla 15 Temmuz için bir gölge oyunu sahnelenmiştir (Yeniçağ, 24.10.2019). Bu durum, 15 Temmuz'un sadece inşa edilmek istenen ulusal kimliğin referans noktalarından birisi olarak değil aynı zamanda diğer milli bayramlara da bir alternatif olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

4.2.2.2. Eğitimde İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Artan Etkisi

AKP'nin dindar nesil yetiştirme hedefinin eğitim alanındaki en önemli aracısı olan imam hatiplerin sayısı ise 2016 sonrasında da artırılmaya devam edilmiş, okul sayısındaki artışla da orantılı olarak imam hatipli öğrencilerin sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, 2020 itibariyle (imam hatip ortaokulları da dahil olmak üzere) toplam imam hatip okulu sayısı 5 bini, öğrenci sayısı 1.3 milyonu geçmiştir. 2017 yılında İstanbul Fatih'te kendi adını taşıyan imam hatip

[210] 2016 sonrasında 15 Temmuz'un ortak bir zafer olarak ulusal kimliğin inşasında vurgulanmasına karşın mağduriyet temelli söylemin diri tutulmasına da gayret edilmiştir. Bu doğrultuda Menderes'in idamı üzerinden kurulan mağduriyet söylemi ve Erdoğan'ın Menderes'in ardılı olarak sunulmasına yönelik politika kendisini eğitim alanında da göstermiştir. 2020'de Covid-19 salgını nedeniyle okulların tatil edilmesi sonrasında medya organları aracılığıyla uzaktan eğitime geçilmiş, TV'de verilen ortaokul derslerinin arasında çocuklara Adanan Menderes'in animasyon idam görüntüleri izlettirilmiştir (Sözcü, 23.03.2020).

lisesinin açılışında konuşan Erdoğan, imam hatiplerle ilgili gelinen noktayı şu sözlerle ifade etmiştir:

‘‘...şimdi hamdolsun ortası lisesiyle 1 milyon 300 bin (imam hatip) *öğrencisi var. Kemiyet* (nicelik) *değildir asıl olan, keyfiyettir* (niteliktir) *asıl olan. Şimdi siz keyfiyete talip olacaksınız. Buradan ilmiyle, irfanıyla bu ülkenin geleceğine gerçekten hakim olacak bilgi donanımıyla yetişmenizi bekliyoruz. Buna hazır mısınız, buna var mısınız?’’* (Yeniçağ, 29.09.2017).

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki, her ne kadar imam hatipli öğrencilerin sayısında yaşanan artış bir övünç kaynağı olarak görülse de, imam hatiplilerden asıl beklenilen ülkenin geleceğine hakim olmalarıdır. Bu söylem, iktidarın dindar nesil yetiştirme hedefi doğrultusunda imam hatiplere yüklediği özel anlamı yineleyen bir özellik taşımaktadır.

Tablo 9. İmam Hatip Lise ve Ortaokullarının 2016-2020 Yılları Arasındaki Okul ve Öğrenci Sayılarında Yaşanan Değişim

	İmam Hatip Ortaokulları		İmam Hatip Liseleri		İmam Hatip Ortaokul ve Liseleri	
Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Toplam Okul	Toplam Öğrenci
2015-2016	1.961	524.295	1.149	555.870	**3.110**	**1.080.165**
2018-2019	3.394	761.785	1.624	605.869	**5.018**	**1.367.654**

Kaynak: Aşlamacı, İ. (2017); ‘‘Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında AK Parti’nin 15 Yılı’’, (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı - Toplum, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 181-209 ve Milli Eğitim İstatistikleri, 2018/’19 https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgn_egitim_2018_2019.pdf, Erişim Tarihi: 24.03.2020 (İki kaynakta yer alan verilerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.)

AKP döneminde imam hatiplerin yanı sıra ilahiyat fakültelerinin sayısında da oldukça önemli bir artış yaşanmıştır. 2009 yılında devlet üniversitelerinde toplam 24 ilahiyat fakültesi varken 2019'da bu sayı 92'ye (İlahiyat Bilimleri Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Dini İlimler Fakültesi ve Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi sayıları da dahil olmak üzere) çıkmış, 2008-2009 döneminde 2.891 olan ilahiyat fakültesi öğrenci sayısı ise 2018-2019 yılına gelindiğinde (İslami İlimler Fakültesi, Dini İlimler Fakültesi ve Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi sayıları da dahil olmak üzere) 33.220'ye ulaşmıştır (Gözler, 03.11.2019). Bu durum, eğitimin tüm aşamalarında dini eğitim veren kurumların sayısında önemli bir artış yaşandığını ve böylece din merkezli bir ulusal kimliğin inşasında eğitimin araçsallaştırıldığını ortaya koymaktadır.

Bu gelişmelerin yanı sıra 2017'de eğitimde kapsamlı bir müfredat değişikliği de gerçekleştirilmiştir. Söz konusu değişiklikle müfredattan evrim konusu, lise çağına uygun görülmediği ve üniversitede verilmesi gereken bir konu olduğu gerekçesiyle çıkartılırken, cihat kavramı ise müfredata sokulmuştur. Aynı zamanda bu yeni müfredatın kimler tarafından ve nasıl hazırlandığı hakkında kamuoyuna yeterli bilgilendirme yapılmamıştır (BBC, 18.08.2017). Cihat kavramının müfredata girmesi ile ilgili olarak AKP'li milletvekili Ahmet Hamdi Çamlı, '*'Cihat bilmeyen çocuğa matematik öğretmenin faydası yok''* (Altıok Akatlı, 2018: 55) şeklinde açıklama yapmış, böylece dini bilginin bilimden daha öncelikli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca aynı düzenleme ile evrim teorisinin yanı sıra (Evrensel, 21.09.2017), ''Alkollü İçki ve Kokteyl Hazırlama Dersi'' de turizm meslek liselerinin 2017-2018 yılı müfredatından çıkartılmıştır (T24, 02.09.2017).[211]

Milli Eğitim Bakanlığı, 2018'de yaptığı bir düzenleme ile ise *"Kurum Açma, Kapatma ve Ad Verme Yönetmeliği"*nde değişiklik yaparak *"Çok programlı Anadolu lisesi, mesleki ve teknik eğitim merkezi ve mesleki eğitim merkezinde karma eğitim yapılır"* maddesini kaldırmış ve tek cinsiyete dayanan uygulamanın önünü açmıştır (Cumhuriyet, 10.09.2018). Kamuoyunda oluşan tepkiler karşısında MEB, Milli Eğitim

[211] 2020 yılında Türkiye'de düzenlenen Formula 1 yarışlarında podyumda şampanya patlatma geleniğine rağmen yarışmacılara şampanya görünümünde alkolsüz gazlı bir içecek verilmesi de alkole yönelik kısıtlamaların bir devlet politikası olduğunu ortaya koyar niteliktedir (Cumuriyet, 15.11.2020).

Temel Kanunu'nun *"Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır. Ancak eğitimin türüne, imkân ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir"* şeklindeki maddesini hedef göstererek hala karma eğitimin asıl olduğu yönünde açıklamada bulunmuştur (Cumhuriyet, 10.09.2018). Konuyla ilgili Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın

''Karma eğitimin ortadan kaldırılması gibi bir şey söz konusu değil. Fakat belli okullarda kız-erkek ayrımı şeklinde eğitim verilmesine imkân sağlayan bir karar da var ortada.(...) Hiç kimse, hiçbir veliye karmaya ya da olmayana göndermek zorundasın diye bir şey empoze etmiyor. Ama alternatifleri sunuyoruz.''

şeklinde yaptığı açıklama ise tek cinsiyetli eğitimin karma eğitime karşı bir alternatif olarak sunulduğunu açıkça göstermiştir (Cumhuriyet, 11.09.2018).[212]

Bu yaşanılanların ardından Erdoğan ise 2019 yılında Japonya'daki Mukogawa Kadın Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, Japonya'daki kadın üniversitelerini inceleyerek Türkiye'de benzer bir adım atacaklarını (DW, 27.06.2019) ifade ederek üniversitelerde de tek cinsiyete dayalı bir adım atılabileceğinin sinyallerini vermiş, ardından 2019 sonunda bir kadın üniversitesi kurmak amacıyla ''Kadın Üniversitesi ve Eğitim Vakfı'' kurulmuş ve 11. Kalkınma Planı'nda Erdoğan'ın örnek gösterdiği Japonya'daki kadın üniversitesinin incelenerek ''kadın üniversiteleri'' kurulacağı ifadesine yer verilmiştir (Birgün, 04.01.2020). Kullanılan çoğul ifadeden de anlaşılacağı üzere hedef bir tane ile sınırlı değildir ancak 2021 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında *''Kurulması planlanan kadın üniversitesinin akademik birimlerinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar başlatılacaktır''* (Sputnik, 28.10.2020) şeklindeki ifade ilkinin 2021 yılında kurulmasının planlandığını ortaya koymaktadır.

Eğitim alanındaki bu gelişmeler, dindar bir yaşam tarzının dayatılması noktasında ele alınan alkol tüketimine yönelik sınırlandırıcı uygulamaların turizm okullarındaki alkol servisine yönelik derslerin kaldırılmasına kadar genişletildiğini, cihat kavramının

[212] Daha önce Erdoğan'ında üyesi olduğu bir dernek olan İmam Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği de (ÖNDER), 2010 yılında karma eğitimin sonlandırılmasına yönelik talepte bulunmuştur (Altıok Akatlı, 2018: 88).

müfredata sokulurken evrim teorisinin müfredattan çıkartılması ile eğitimde bilimsel bilgiden dinsel bilgiye doğru bir geçişin yaşandığı göstermektedir. Bununla birlikte karma eğitime alternatif oluşturmaya yönelik girişimlerin altında da dini bir kaygının yer aldığı söylenebilir. Özellikle 2016 öncesindeki dönemde değinilen yurtlarda karma yapının sonlandırılmasına yönelik atılan adımların ardından okullarla ilgili de bu tarz düzenlemelerin hayat geçirilmesi, adım adım karma eğitimin sonlandırılmasına doğru bir yolun izlenebileceğini göstermektedir.[213] Bu gelişmelerin yanı sıra, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere AKP döneminde devlet yurtlarında da dini içerikli eğitimler, sohbetler ve kurs programları düzenlenmiş ve böylece öğrenci yurtları da dini merkeze alan bir ulusal kimlik inşasının aracısı haline getirilmiştir.

Tablo 10. Devlet Yurtlarındaki Din Odaklı Eğitim Faaliyetleri[214]

Din ve Değerler Eğitimi	Değerler Eğitimi, Hz. Peygamberin Hayatı, Kuran-ı Kerim, Temel Dini Bilgiler
Dini İlimler Atölyesi	İlahiyat, Hadis, İslam Felsefesi, İslam Tarihi, Kelam, Siyer, Tasavvuf, Tefsir
Gezi ve Kamp Programları	Dini Mekan ve Manevi Şahıslara (Ecdada Vefa) Yönelik Geziler
Çınaraltı Gençlik Söyleşileri	Fıtrata Dönüş, İslam Tarihi Sohbetleri, Nebi'nin Ayak İzleri

Kaynak: Yurtkur; ''Eğitim Faaliyetleri'', http://yurtkur.gsb.gov.tr/Sayfalar/2418/2387/egitim-faaliyetleri.aspx, Erişim Tarihi: 21.03.2020.

[213] Daha önce Fetullahçıların tasfiyesi sonrasında yurt alanında güçlendirilen vakıflardan biri olduğuna yer verilen TÜGVA'ya ait *''Fikirname''* dergisinin 12 Aralık 2017 tarihli sayısında yer alan *''Karşı Cins Rehberi''* başlıklı yazıda yer alan gençlere verilen *''Zaruri bir durum olmadıkça karşı cins ile konuşmaktan kaçınmak gerekir. Çünkü muhabbetin nereye kadar gideceğini kestirmek zordur'', ''Fakülte ve sınıflarda yapılan kız-erkek toplu görüşmeler veya programlara katılmaktan sakınmalıyız''* (Akt: Ağırel, 2020: 296-297) şeklindeki öğütler de hem yapılan düzenlemelerin altında yatan düşünceyi hem de AKP döneminde güçlendirilen bu vakıfların yine AKP'nin dini merkeze alan ulusal kimlik inşasında oynadıkları rolü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu tarz STK'ların AKP'nin ulusal kimlik inşasında oynadığı role sivil toplum kuruluşları ile ilgili bölümde ayrıca yer verilecektir.

[214] Söz konusu programların tam olarak ne zaman başladıklarıyla ilgili bir bilgiye ulaşılamadığı için bu programlarla ilgili bilgiye ulaşılan tarihi temel alarak burada ele alınması uygun görülmüştür.

Bunların haricinde yurtlarda dolaylı olarak İslamcı/muhafazakâr kimliği yansıtan kurs ve etkinliklere de yer verilmiştir. Örneğin, ‘‘Edebiyat Atölyesi’’ adı altında İslamcı yazar ve düşünür Necip Fazıl Kısakürek[215] konulu bir atölye kurulmuştur. Önemli gün ve haftalarda ise cumhuriyetin milli bayramlarına (23 Nisan, 29 Ekim ve 19 Ağustos gibi) yer verilmezken, *‘‘İstanbul’un Fethi’’* ve *‘‘Kut’ül Amare Zaferi’’* gibi daha çok AKP iktidarı ile popülerliği artan ve hükümetin de üzerinde önemle durduğu günlere yer verilmiştir (Yurtkur, Eğitim Faaliyetleri). Bu durum, devlet yurtlarında da iktidarın ideolojisine uygun eğitim faaliyetlerin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

AKP döneminde açılan devlet yurtlarının isimleri incelendiğinde ise genel itibariyle Osmanlı dönemi padişahları, devlet adamları, din alimleri, şeyhler vb. kişilerin isimlerinin verildiği görülmektedir. Örneğin Milli Görüş partileri, ANAP ve AKP’li pek çok siyasetçinin de geçmişte yakın ilişkiler içinde bulunduğu bir isim olan Nakşibendî tarikatının şeyhlerinden Mehmed Zahid Kotku’nun adının Bursa’da bir yurda verildiği görülmektedir. Yine MEB’in 2016 yılında öğretmenlere *Türkiye’de Maarif Davası* adlı kitabının okunması ve tartışılmasını tavsiye ettiği, Kemalist ideolojiyi ve getirdiği eğitim sistemini açıkça eleştirerek karma eğitime karşı olan Nurettin Topçu’nun adı da Erzurum’da bir yurda verilmiştir (Yeni Şafak, 14.11.2010, Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü Yurt Müdürlükleri, Gençkal Eroler, 2019: 299-302). Böylece yurtlara verilen isimlerin de rastgele belirlenmediğini ve iktidarın sahip olduğu ideolojiyi benimsemiş önemli kişilerin isimlerinin yurtlara verilerek hem onların hem de temsilcisi oldukları değerlerin gelecek nesillere aktarılmasının arzulandığını, yani inşa edilmek istenen ulusal kimliğe uygun birer hafıza mekânı olacak şekilde tasarlandıklarını söylemek mümkündür.

AKP döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler bir yandan Kemalist ideolojiye ait izlerin kaldırılmasına yönelik bir de-Kemalizasyon politikası izlenirken diğer yandan ise İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi eğitim alanında hakim kılarak dini merkeze alan bir ulusal kimliğin inşası noktasında araçsallaştırılmaya çalışıldığını ortaya

[215] Necip Fazıl Kısakürek, Türkiye’de modernleşme adı altında yapılan tüm inkılapların yıkılması gerektiğini ve *‘‘asli olan yalnız şeriattır’’* diyerek Türkiye’de demokrasi yerine dini esas alan bir siyasal sisteme geçilmesi gerektiğini savunan (hatta böyle bir sistem tasarlayan) ve AKP döneminde oldukça popülerlik kazanan İslamcı yazar ve düşünce adamıdır (Timur, 2015: 107-128).

koymaktadır. Özellikle birinci ağızdan açıklanan dindar nesil yetiştirme hedefi doğrultusunda pek çok adım atılmış, süreç içinde dini içerikli derslerin sayısının yanı sıra imam hatiplerin ve ilahiyat fakültelerinin sayısı da sürekli artırılmıştır. Yine örgün eğitim kurumlarının dışında yerel yönetimler bünyesinde kurulan bilgi evleri ile de dini içerikli eğitimin alanı yaygınlaştırılmış, öğrenci yurtları dahi dini alanın genişletilmesinin bir aracısı haline getirilmiş ve yeniden tasarlanmıştır. Ayrıca farklı gerekçelere dayandırılmasına karşılık dini kaygılarla gerçekleştirdiği söylenebilecek tek cinsiyetli eğitimin önünü açmaya yönelik uygulamalarla da Kemalist ideolojin eğitim alanında gerçekleştirdiği en önemli düzenlemelerden birisi olan karma eğitime alternatif oluşturulmuş ve tek cinsiyetli eğitim kurumlarının açılması için adımlar atılmıştır. Son tahlilde yapılan düzenlemeler ile eğitim, modern eğitimi temele alan Kemalist ideolojinin bir aygıtı olmaktan çıkartılarak dini değerler etrafında şekillenen ve İslamcı/muhafazakar ideolojinin hakim olduğu bir ideolojik aygıt haline getirilmeye çalışılmıştır. Böylece eğitimin, Yeni Türkiye'nin dini temele alan ulusal kimlik inşasının önemli bir eyleyeni haline geldiğini söylemek mümkündür.[216]

4.2.3. 2016'dan 2020'ye Aile Aygıtı

2002-2016 arasındaki dönemde olduğu gibi 2016 sonrasında da ailenin İslamcı/muhafazakâr bir ideoloji ile donatılmasına yönelik adımlar atılmaya devam edilmiş, ancak diğer alanlarda olduğu gibi yeni dönemde aileye yönelik politikalarda da bu durum daha fazla hissedilir bir hal almıştır. Dini nikah ile ilgili yer verilen konu bağlamında 2016 öncesinde ele alınan müftülere resmi nikah kıyma yetkisi verilmesi

[216] AKP döneminde eğitimle ilgili bir diğer önemli konu da Suriyeli mültecilerin eğitimidir. Suriye'de yaşanan iç savaş sonrasında başlayan göç hareketinin en uğrak noktası olan Türkiye'de, Suriyeli mültecilerin eğitimi ile ilgili de bazı adımlar atılmıştır. Önceleri, Suriyelilerin geri dönecekleri düşünülerek hareket edilmiş ve Geçici Eğitim Merkezleri kurulmuştur. Ancak özellikle 2014'te yapılan yasal bir düzenleme ile Suriyeli mültecilere yapılan yardımlar, yardım statüsünden hak statüsüne yükseltilmiş ve daha sonra 2017'de MEB yetkilileri ile yapılan görüşmelerde, kısa süre içinde tüm Suriyeli çocukların devlet okulları bünyesine alınmasına yönelik çalışmalar yapıldığı bilgisi alınmıştır. Bu da Suriyeli mültecilerin, Türkiye'de kalacağı öngörülerek buna göre bir eğitim politikası izlenmeye çalışıldığının ve onların da Yeni Türkiye'nin bir parçası olacağının göstergesidir (Emin ve Barkçin, 2017: 211-226).

de yine yeni dönemde gerçekleştirilen ve ailenin dini alana yaklaştırılması noktasında atılmış önemli bir adımdır.

4.2.3.1. Kadının Aile İçinde Sınırlandırılmasına ve Aileye Dini Bir Misyon Yüklenmesine Yönelik Çabanın Etkisini Artırması

AKP döneminde kadının bir birey olmaktan öte bir aile üyesi olarak ailenin içinde tanımlanmaya çalışıldığına daha önce 2002-2016 arasındaki dönemin incelendiği bölümde yer verilmişti. Bu politikanın yansımaları kurumsal düzenlemelerde de kendisini göstermiş ve ilk önce 2011 yılında ‘‘*Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı’’*nın adından kadın ifadesi çıkartılmış ve *‘‘Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’’* şeklinde yeniden düzenlenmiştir. 2018 yılında ise bakanlık *‘‘Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’’* ile birleştirilerek *‘‘Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’’* adını almıştır (Bianet, 04.08.2018). Böylece yapılan bu değişiklikle birlikte, hem AKP’nin kadını aile içinde konumlandıran bakış açısının hem de neoliberal politikalarından kaynaklı olarak aileyi sosyal sorunların çözümünde bir görevli ve sosyal sorunların haricinde ekonomi alanında da aileyi önemli bir aktör olarak görmesi nesnel bir boyuta ulaşmıştır. Ayrıca, çeşitli kadın kuruluşlarının üye ve temsilcileri söz konusu isim değişikliğinden önce, bakanlığın sorumluluk alanının genişletilmesi nedeniyle kadına yönelik sorunların çözümünde zaten yetersiz kaldığı, böyle bir birleşmenin bakanlığı daha da hantal bir hale getireceği yönünde endişelerini dile getirseler de, söz konusu değişim gerçekleştirilmiştir (Bianet, 07.06.2018).

Kurumsal alandaki bu değişikliklerin yanı sıra kadını aile içinde ve annelik rolü ile sınırlandıran söylemler 2016 sonrasında daha da kuvvetlenmiş ve kadının erkeğe itaat etmesi gerekiği yönünde bir vurguya evrilmiştir. AKP’li belediyelerden Kütahya Belediyesi de 2016 yılında yeni evlenen çiftlere *‘‘Kadın ev işinde ve kocasının hizmetini görmede maharetli olmalıdır’’* şeklinde ifadelere yer veren ve eski bir din görevlisi tarafından hazırlanmış olan *‘‘Evlilik ve Aile Hayatı’’* isimli bir kitap dağıtmıştır (Altıok ve Akatlı, 2018: 181). Bu durum daha önce de AKP’li belediyelerin bu tarz aile hayatını dini gereklilikler üzerinden ele alan kitaplar (kitapçık, rehber vb.) dağıttığı göz önüne alındığında, dinin aile alanında da hakim kılınmasının

amaçlandığını, böylece doğacak çocukların da dini bir sosyalizasyona tabi olmalarını mümkün kılacak bir aile ortamı inşa edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

2017 yılında yeni hazırlanan eğitim müfredatıyla birlikte ders kitaplarında da kadının kocasına itaat etmesi gerektiğini ve bunun ibadet olduğunu telkin eden ifadelere yer verilmiştir (Altıok Akatlı, 2018: 215). Dönemin Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz'da ders kitabında yer alan ifadeler hakkında *"Kadının aile içerisindeki konumuna ve sorumluluğuna işaret etmektedir"* (Diken, 20.12.2017) açıklamasında bulunarak sahip çıkmış ve aslında hükümetin aile ve kadına olan bakışını yansıttığını da dolayı olarak kabul etmiş olmuştur.

Yine 2017 yılında MEB'in rehber öğretmenlere yönelik hazırladığı kitapta çocuğuyla iyi ilişki kuran annenin başörtülü tasvir edilirken başı açık annenin çocuğuyla olan ilişkisi mutsuz bir şekilde tasvir edildiği ortaya çıkmıştır (Sözcü, 24.01.2020). Bu da başörtülü kadınların aile hayatında başörtüsü kullanmayan kadınlardan daha mutlu olacakları yönünden bir algı yaratarak hem kadınları başörtüsüne hem de erkekleri eş seçiminde başörtülü kadınlar seçmeye yönlendirebilecek bir alt metin içermesi yönünden ele alınabilecek bir düzenlemedir. Böylece eğitimin de ailenin dini yaşam tarzına yönlendirilmesi noktasında bir aracı kılındığı görülmektedir. 2020 yılında yayınlanan 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda ise mevzuata *''Aile ve Dini Rehberlik Vaizliği''* şeklinde bir düzenlemenin dahil edilmesi öngörülmüş (Sputnik, 28.10.2020) ve böylece aileye dini telkinlerde bulunacak bir din görevlisinin atanmasıyla ailenin dindarlaştırılmasına yönelik önemli bir adım daha atılmıştır.[217] Ayrıca Erdoğan, 2020 yılında yaptığı bir konuşmada da yine aile ve evlilik kurumunu dini bir çerçeveden ele alarak şu ifadelere yer vermiştir:

''Rabbimiz ne buyuruyor? 'Nikahlanınız, çoğalınız' buyuruyor. Nikah dışı evlilik bizim değerlerimizde yok. Buna bir defa hep birlikte tavır koymamız lazım. Sevgili

[217] Aynı düzenlemede toplumsal sorunların çözümüne yönelik dini içerikli yayınların çeşitliliğinin artırılması ve daha geniş kitlelere ulaştırılmasına yönelik de bir karar alınması (Sputnik, 28.10.2020) ise mevcut toplumsal sorunların dindarlaşma ile aşılabileceği yönünde bir algıya sahip olunduğunu ve sadece aile özelinde değil tüm toplumsal alanda dini değerlere doğru bir yönlendirmenin amaçlandığını göstermektedir.

Peygamberimiz ne buyuruyor, 'Kıyamet gününde diğer topluluklara karşı ümmetimin çokluğuyla övüneceğim' diyor.'' (Euronews, 09.01.2020).

2002-2020 arasında aile ile ilgili yaşanan gelişmelerden yola çıkarak, AKP döneminde izlenen aile politikalarının İslamcı/muhafazakâr ideoloji doğrultusunda şekillendirildiği sonucuna varılabilir. Geleneklerin (temelde İslami geleneklerin) yeni nesillere aktarılması noktasında aileye merkezi bir konum atfedilirken özellikle nüfusun yapısını korumaya yönelik politikalarda dini söylemler kullanılarak manevi bir hava yaratılmaya çalışılmıştır. Tüm bunlar yapılırken bireysel olarak kadının varlığı bir kenara bırakılmış, kadın adeta annelik rolüyle aile kurumunun içine hapsedilmiştir. Üreme ve aile içi ilişkiler konusunda da özel alana müdahale eden söylemlerde bulunulmuş ve bu söylemlerde din referans gösterilerek her alanda olduğu gibi aile konusunda da dinin temele alındığı bir bakış açısı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

AKP döneminde genel itibariyle kuruluşundan (nikahtan) itibaren İslami değerlerle donatılmasına önem gösterilen ailenin, böylece İslamcı/muhafazakâr ideolojinin hakim olduğu bir ortama dönüştürülmesi ve gelecek nesillerin hedeflenen 'dindar nesil' profiline uygun toplumsallaşma sürecininin aileden başlatılabilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ailenin sürdürülebilirliğinin korunmasına da gayret edilmiş, aile içi sorunlara uzlaştırıcı çözümler bulacak bir takım mekanizmalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle yapılan son düzenlemede aileler için vaizlik kurumunun oluşturulmasına yönelik adım da açıkça göstermektedir ki, amaç sadece aile kurumunun devamlılığının sağlanması değil, İslamcı/muhafazakâr ideolojiye uygun bir şekilde devamlılığının korunmasıdır.

4.2.4. 2016'dan 2020'ye Haberleşme Aygıtı

AKP iktidarının dönüm noktası olarak ele aldığımız 15 Temmuz darbe girişiminde yaşananlarda haberleşme aygıtı yani medya çok kritik bir rol üstlenmiştir. Öncelikle 1960 ve 1980 darbelerinde ordunun medya organlarını kontrol altına almaya çalışmasına benzer bir şekilde Fetullahçılar'da darbe girişimini başarıyla sonuçlandırabilmek için devlet televizyonu TRT ve CNNTürk gibi kuruluşların yayın merkezini basmış ve yayınları kontrol altına almaya çalışmışlar ve TRT'de darbe

bildirisi okutmuşlardır. Ancak geçmişe nazaran çok fazla medya kuruluşu olmasının yanı sıra özellikle son yıllarda yükselen sosyal medya kullanımı medyanın tamamen kontrol altına alınmasına imkan vermemiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bir cep telefonu aracılığıyla TV'den gerçekleştirdiği canlı yayınla tüm halkı darbeye karşı direnmek için meydanlara çağırmış ve bu anlamda medya darbenin toplum nezdinde kabul görmemesinde önemli bir rol oynamıştır (Dündar, 2018: 108-111). Bu anlamda gelişen medya ağı ve yeni nesil medya organları darbenin bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır ki bu durum, 15 Temmuz sonrasında iktidarın özellikle sosyal medyaya yönelik yeni politikalar geliştirmesinin de önünü açacaktır.

Medyanın darbe girişiminin bastırılmasında oynadığı bu önemli role karşın o gece yaşananlar, medyada etkinlik kurmanın önemini de açıkça ortaya koymuştur. Bir yandan darbecilerin medyada okuttukları darbe bildirisi ve yayınları sonlandırma çabası medya üzerindeki kontrol çabasını ortaya koyarken, diğer yandan ise TRT ekranlarında okuttukları darbe bildirisinde yer alan ifadeler ve kendilerine verdikleri isim, darbeyi ordu içindeki bir grup Kemalist subayın gerçekleştirdiği şeklinde bir algı yaratarak darbeye karşı destekçi kazanmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır.[218] Bu anlamda Fetullahçılar medyayı sadece susturmaya çalışmamış, aynı zamanda kitleleri yönlendirmek ve manipüle etmek için de kullanarak medya aracılığıyla darbeye destekçi kazandırmak istemişlerdir.

Böylece, Fetullahçıların darbe girişimine meşruiyet ve destekçi kazandırarak darbeyi başarıyla sonuçlandırmak ve iktidarın ise darbe girişimine karşı halk nezdinde bir tepki oluşturabilmek ve halkı harekete geçirmek için medyayı kullanmaya çalıştıkları bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum, medya organları üzerinde sağlanacak olası bir kontrolün nelere aracılık edebileceğinin de önemli bir göstergesi olmuştur. Ortaya çıkan bu sonuç, 15 Temmuz sonrasında iktidarın medyadaki etkinliğini daha fazla artırmaya yönelik politikalar geliştirmesine neden olacaktır.

[218] Detaylı bilgi ve bildirinin tam metni için ordu aygıtı ile ilgili bölüm yeniden incelenebilir.

4.2.4.1. Fetullahçıların ve Onlarla Birlikte Bazı Muhalif Unsurların Tasfiyesi: Ana Akım Medyada Tam Kontrol Sağlama Girişimi

Özellikle ana akım medyada büyük oranda iktidar lehine sağlanan tek seslilik, iktidarla Fetullahçılar arasında yaşanan gerilimler ile birlikte (15 Temmuz 2016'dan önce) bir nebze bozulmuştur. Daha önce Ergenekon ve Balyoz davaları, Gezi Parkı Eylemleri gibi önemli gelişmelerde iktidarla benzer bir dili benimsediklerine yer verilen Fetullahçılara ait medya organları, 2013 sonrasında iktidarı hedef alan bir tutum sergilemeye başlamıştır. 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları[219] ve 2014'te MİT Tırları olayları ile ayyuka çıkan zıtlaşmalar savaşıma dönüşmüş ve diğer alanlarda olduğu gibi medyada da Fetullahçılara yönelik önemli bir tasfiye hareketi başlatılmıştır. 2014'teki MİT'e ait tırların durdurulması ile ilgili süreçte konu ile ilgili haber yapan bazı basın mensupları işten çıkartılırken bazıları da tutuklanmıştır (Ayan, 2019: 188-189). 2016'da ise Fetullahçıların önemli medya organlarından Zaman Gazetesi ve bağlı kuruluşlarını bünyesinde bulunduran Feza Yayıncılık A.Ş.'ye ve Cihan Medya Dağıtım A.Ş'ye kayyum atanmıştır (Odatv, 12.03.2016). Fetullahçıların 15 Temmuz'da gerçekleştirdikleri darbe girişiminin başarısız olmasından sonra ise medyadaki tasfiye (yine diğer aygıtlarda olduğu gibi) hız kazanacaktır.

2016 sonrasında Fetullahçılar ile mücadele gerekçesiyle ilan edilen OHAL kapsamında çıkartılan KHK'lar ile kapatılan 165 medya kuruluşunun içerisine Alevi topluluklarına ve sosyalist ideolojiye ait medya kuruluşlarının da dahil edilmesi ise OHAL sürecinde sadece Fetullahçılar ile mücadeleden ziyade diğer muhalif medya unsurlarına karşı da bir temizlik hareketine girişildiği izlenimi oluşturmuştur (Ayan, 2019: 232-239). 15 Temmuz sonrasında medyadaki bilanço aşağıdaki şekildedir:

[219] 17-25 Aralık sürecinde İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından sermaye-medya-siyaset üçgeni içinde medyada iktidar lehine önemli bir yapılanmaya gidildiği yönünde iddialar yer almıştır (Şık, 2014: 391-392).

Grafik 8. 15 Temmuz 2016 Sonrasında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) İle Kapatılan Medya Kuruluşları

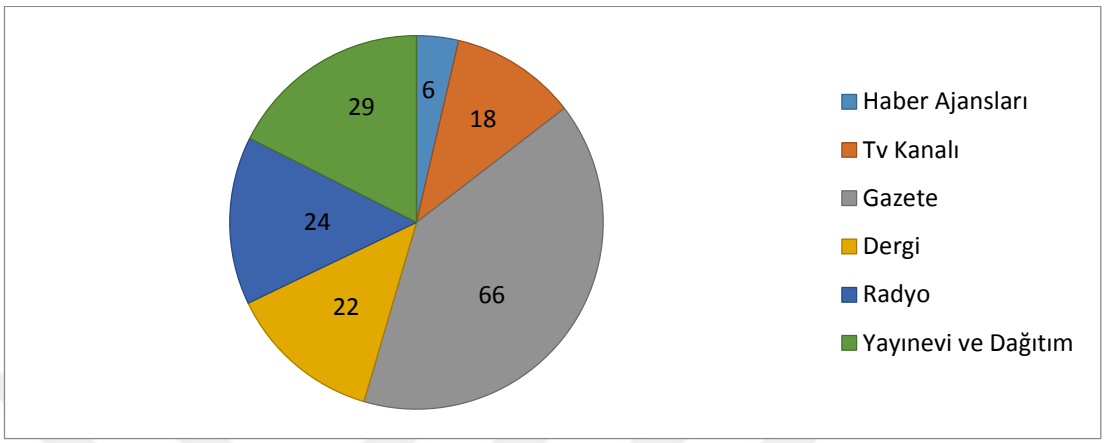

Kaynak: Ayan, V. M. (2019); ‘‘AKP Devrinde Medya Alemi’, Yordam Kitap, İstanbul. (233 ve 236’ıncı sayfalar arasındaki Tablo 8, 9, 10, 11, 12 ve 13’den yararlanılarak hazırlanmıştır)

Kapatılanların içinde Fetullahçılara ait çoğunluğun yanı sıra bazı muhalif medya kuruluşlarının da olduğu gözönüne alındığında, medyada iktidar lehine büyük bir temizlik yapılmış ve iktidarın medyadaki etkinliği bir anlamda daha da güçlendirilmiştir.

2016 sonrasında iktidara yakın medyanın kullandığı dil ise daha sert ve ayrıştırıcı bir hale bürünmüştür. Detaylarına siyasal aygıtlarla ilgili bölümde yer verilecek olan 2016 sonrasında merkeze oturulacak ‘‘yerli ve milli’’ siyaseti üzerinden muhalif alan meyda da gayri milli olarak nitelendirilmiştir. Bu dilin en bariz şekilde açığa çıktığı noktalardan biri ise 2017’deki referandum sonrasında yapılan haberler olmuştur. 16 Nisan 2017’deki referandumun ardından iktidara yakın bazı medya kuruluşlarının attıkları manşetler ve haber içerikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 11. 17 Nisan 2017 Tarihli Gazete Manşetleri

Gazeteler	**Manşetler**
Akşam	*Millet Yönetime El Koydu*
Diriliş Postası	*Büyük Türkiye Yola Çıktı*
Milat	*Son Noktayı Millet Koyar - Başkan*
Türkiye Gazetesi	*O Artık Başkan*
Yeni Akit	*Değişime Evet*
Yeni Şafak	*Milletin Zaferi – Türkiye Kazandı*

Kaynak: Akşam, 17.04.2017; Diriliş Postası, 17.04.2017; Milat, 17.04.2017; Türkiye Gazetesi, 17.04.2017, Yeni Akit, 17.04.2017; Yeni Şafak, 17.04.2017.

Yeni Akit, ‘‘*Terör Örgütleri PKK, FETÖ ve DEAŞ'a rağmen, Haçlı ittifakı, HDP, CHP'nin yanı sıra dahili ve harici işbirlikçilere rağmen, millet yeni sisteme 'Evet' dedi''* ifadelerine yer verirken, Akşam *''Cumhurbaşkanlığı sistemi için sandık başına giden Türk milleti, içeriden ve dışarıdan gelen tüm saldırılara sandıkta 'dur' dedi!''* ifadelerini kullanmış, Yeni Şafak ise *''Neredeyse bütün Avrupa'nın açık saldırılarla engellemeye çalıştığı 18 maddelik Anayasa değişikliği yüzde 51.4 oyla kabul edildi.''* şeklinde okuyucu karşısına çıkmıştır (Akşam, 17.04.2017; Yeni Akit, 17.04.2017; Yeni Şafak, 17.04.2017). Görüleceği üzere hükümete yakınlığı ile bilinen gazetelerin çoğunda referandumda hayır propagandası yapanlar terör örgütleri ile aynı çerçevede anılmış, işbirlikçilik ile itham edilmiştir.

Ayan (2019: 252-297) da 19 Nisan 2018 ile 4 Temmuz 2018 tarihleri arasında Sabah, Milat ve Hürriyet gazetelerini kapsayan haber analizinden, özellikle iktidara daha yakın olan Sabah ve Milat gazetelerinin yoğun bir şekilde toplumun muhalif kesimini ‘‘millet’’ içinde değerlendirmeyen ve adeta dışlayan bir dil kullandığını tespit etmiş ve bulgusunu şu şekilde dile getirmiştir:

''24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleşecek seçimler öncesinde hem cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini hem de AKP ve Erdoğan'ı haberler metinlerinde

ideolojinin bütünleştirme kipi ile destekleyen Sabah ve Milat gazeteleri, toplumun ortak değerlerini belli bir siyasi parti ile özdeşleştirmiştir. Böylece toplumun farklı kesimleri ya bu bütünün içinde eritilmiş ya da dışına atılmıştır. Toplumun AKP ve Erdoğan etrafında kenetlendiği imajı çizilmiştir'' (Ayan, 2019: 287).

Böylece toplum için iktidar partisini desteklemek vatan, millet sevdası ile bir tutulmuş, iktidara yönelik her türlü eleştiri ise vatan hainliği olarak yorumlanmıştır. Örneğin AKP'ye yakın medya kuruluşlarının özellikle muhalefet partilerini sürekli olarak terör örgütleri ile bağdaştıran haberleri ile muhalefet partileri hakkında toplumda olumsuz bir algı oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu tip iddialar sadece muhalefet partileri için değil, genel itibariyle muhalif her kesim için kullanılır hale gelmiştir. Ayrıca bu tip haberlerde genellikle bir kanıttan ziyade çıkarımlar gerekçe olarak gösterilmektedir.

Bu tarz haberlere verilebilecek en yerinde örneklerden biri 6 Eylül 2019 tarihinde 18 sanatçının ortak çalışması olarak piyasaya çıkan ve toplumsal bazı sorunlara dikkat çeken muhalif bir içeriğe sahip *''Susamam''* adlı video klip[220] ile ilgili 8 Eylül 2019'da Yeni Şafak'ın *''PKK-FETÖ Prodüksiyonu''* başlıklı haberidir. Söz konusu şarkıda terör örgütü propagandası olarak nitelendirilebilecek hiçbir unsur bulunmamasına rağmen gazete böyle bir başlık kullanmıştır. Verilen haberde çalışmada yer alan 18 sanatçının bazılarının terörle ilgisi bulunmayan adli geçmişlerine yer verilirken, terör örgütleri ile ilgili bazı sosyal medya hesaplarının şarkıyı öven paylaşımları ve sanatçılardan birinin (Server Uraz) Fetullahçılara ait olduğu için kapatılan Zirve Üniversitesi'nden mezun olması bu tarz bir başlığın atılabilmesi için yeterli görülmüştür (Yeni Şafak, 08.09.2019). Bu örnekler, 2016 sonrasında medyada iktidara muhalif alanı terörle ilişkilendiren ve güvenlik kaygısını ön plana çıkartan bir söylemin hakim olduğunu göstermektedir. 2019 yılında şehit cenazesine katılan CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'na bir vatandaşın yumruk atması ve olay sonrasında medyadan etkilendiğini açıklaması ise (Sözcü, 23.04.2019) medyadaki muhalefeti terörle özdeşleştiren hakim söylemin toplum nezdinde yarattığı yönlendirici etkiye önemli bir örnektir.

[220] Şarkının sözleri için bkz: Şanışer, 05.09.2019.

4.2.4.2. TRT'de Muhalefetin Görünürlüğünün Kısıtlanması ve Muhalif Medyanın Kontrol Aracı Olarak RTÜK

AKP'nin 2002-2016 yıllarını kapsayan döneminde gerek kadrosunda ve gerekse yayın politikasında önemli değişiklikler yaşandığına daha önce değinilen TRT ise 2018 yılında yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'na bağlanmıştır (Yeniçağ, 24.07.2018). Bu da, Cumhurbaşkanlığı'nın TRT'ye ait geniş medya ağı gücüne tek başına ulaşımı noktasında önemli bir düzenleme olmuştur.

TRT ile ilgili dikkat çeken bir diğer nokta ise, AKP'ye muhalefet partilerinden çok daha fazla süre ayrılması olmuştur. Özünde bu durum 2016 öncesinde başlamış hatta 2015 yılında o dönem AKP'ye muhalif bir duruş sergileyen MHP'nin Genel Başkanı Devlet Bahçeli de bu konuyla ilgili aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

"TRT'yi yakından takip ediyorum. Sadece AKP'nin iki bakanı, iki tane milletvekili adayını gece gündüz ekrana çıkartırken halkın arasına girmeye cesaret edemeyenleri halkın evinde, halkın arasındaymış gibi gösterme çabası içine giriliyor.'' (Hürriyet, 27.10.2015)

2016 sonrasında ise TRT'de özellikle kritik seçim dönemlerinde iktidarın temele alındığı bir yayın politikası izlenmiştir. Uluslararası Şeffaflık Derneği, 16 Nisan 2017'deki referandum öncesinde 1 Ocak – 31 Mart 2017 tarihlerini kapsayan süreçte, TRT Ana Haber Bülteni'nin AKP ve Erdoğan'a 243 dakika ayırdığını buna karşılık CHP'ye 63, MHP'ye 31 HDP'ye ise 1 dakikanın altında süre ayırdığını tespit etmiştir (Uluslararası Şeffaflık Derneği, Referandum Sürecinde TRT Yayın Süreleri). Ayrıca 2019'da Ali Ekber Ertürk'ün haberine göre ise 1-28 Şubat tarihleri arasında TRT Haber'de 49 saat ile en fazla süre ayrılan parti AKP olurken ayrıca AKP ve Cumhur ittifakı üyesi MHP hakkında hiç aleyhte habere yer verilmemiştir. CHP ve İYİ Parti'ye ayrılan sürenin ise çoğunluğunda aleyhte yayın yapılmıştır (Sözcü, 11.03.2019). Böylece toplumun kolektif belleğinde iktidar partisi ve koalisyon ortağı hakkında olumlu bir imaj yaratılmaya çalışılmasına karşın muhalefet hakkında ise aleyhte haberlerle olumsuz bir algı oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Böylece TRT'nin

ideolojik aygıt misyonunu tam anlamıyla iktidar partisi lehine kullanma eğilimine girdiği söylenebilir.

TRT'nin muhalefete karşı bu tutumunun yanı sıra daha önce AKP iktidarının ilk yıllarında üye yapısı meclisteki çoğunluk partisi lehine olacak şekilde yeniden düzenlenen RTÜK de 2016 sonrasında muhalif medya organlarına yönelik takındığı tutumla adeta bir kontrol aracı haline gelmiştir. RTÜK'ün CHP'li üyesi İlhan Taşçı, 1 Ocak 2019 ve 15 Mayıs 2020 tarihleri arasında RTÜK'ün verdiği cezalara yönelik yaptığı çalışmada, ilgili süre zarfında iktidara yakın medya kuruluşlarına 3 kez uyarı veya para cezası uygulanırken FOX TV, Halk TV, Tele 1 ve KRT gibi muhalif kanallara 36 ceza kesildiğini ve bu cezaların toplamda 11 Milyon TL'yi bulmasının yanı sıra 27 kere program durduma cezası uygulandığını tespit etmiştir (Evrensel, 18.05.2020). Bunların yanı sıra Fox TV'de yayınlanan ''Yasak Elma'', Kanal D'de yayınlanan ''Yeni Hayat'' ve Show TV'de yayınlanan ''Arıza'' adlı dizilere genel itibariyle ''dini değerlere saygısızlık'' ortak paydasında ele alınan nedenlerle yaptırım uygulama kararı alınmıştır (Birgün, 30.09.2020). Kafa Radyo'da yayınlanan ''Nihat'la Sivrisinek'' adlı radyo programına ise yayına bağlanan bir dinleyicinin *''Evde kendi patates cipsimi yaptım. Yanında bira iyi gider''* sözleri gerekçe gösterilerek 3 kez yayın durdurma cezası verilmiştir (Sözcü, 19.05.2020). Bu durum yeni dönemde medyada dini hassasiyetlerin daha fazla ön plana çıkartılmaya başlandığını ve medyanın iktidarın meşriyetini sarsıcı veya din merkezli ulusal kimlik inşasına aykırı ögelere yer verilmeyen bir şekle büründürülmek istendiğini göstermektedir. Bu durum 2020 yılında RTÜK Başkanı Ebubekir Şahin'in haber bültenlerinde sunucuların yorum yapmasının dozunun kaçtığını ve Cumhurbaşkanı'ndan talimat geldiği takdirde yorum yapmayı engelleyebileceklerini belirtmesi (Uygur, 21.05.2020) ile daha net bir görünürlük kazanmıştır.

Özetle gelinen son durumda RTÜK'ün, iktidarın medyada etkinlik kurma girişimlerinin daha keskin bir 'kontrol' çabasına dönüştüğü yeni dönemde bir 'kontrol mekanizması' olarak işletildiği sonucuna varılabilir. Bu bağlamda ele alındığında 2019 yılında Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF)'in basın özgürlüğü endeksinde Türkiye'yi 180 ülke içinde 157'nci olarak göstermesi (BBC, 18.04.2019) de gelinen durumu ortaya koyması bakımından önemli bir istatistiktir.

4.2.4.3. Medya Sahipliğinin İktidara Bağımlı Bir Hal Alması

2016 öncesinin ele alındığı bölümde medya sahipliği noktasında AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllardan itibaren iktidara yakın sermayedarlar lehine bir eksen kayması yaşandığına değinilmişti. 2016 sonrasında ise Fetullahçılara ait medya kuruluşlarının yanı sıra bazı muhalif medya kuruluşlarının da kapatılması ile birlikte ise büyük oranda medya iktidara yakın sermayedarların kontrolüne geçmiştir. Böylece 2002'de ilk seçimine girerken medyada destekçisi yok denecek kadar az olan AKP, zaman içinde medyadaki gücünü artırmış ve 2016 sonrasında artık önemli bir medya desteğine sahip hale gelmiştir (Özkır, 2018: 415). Medyada oluşan bu durumu Ayan (2019: 255-297), 2018 yılında gerçekleştirilecek olan yeni hükümet sisteminin ilk seçim sürecinde gazeteler üzerinde yaptığı inceleme ile açıkça ortaya koymuş, bu anlamda iktidara yakın gazeteler aracılığıyla bir yandan yeni sistem meşrulaştırılırken diğer yandan ise sistemin Erdoğan olmadan yürümeyeceği vurgusu yapıldığını aktarmıştır. Eski Türkiye ve Yeni Türkiye üzerinden yürütülen karşılaştırmalar ile bir anlamda AKP öncesi keskin bir biçimde öteki ilan edilirken AKP'li dönem ise adeta kutsanmıştır. Bu süreçte muhalefet ise terörle ve dış güçlere hizmet etmekle üzerinden ötekileştirilmiş ve dışlanmıştır.

AKP iktidarının ilk yılları itibariyle medyada başlayan dönüşüm süreci 2016'dan sonraki gelişmelerle birlikte medyayı AKP'nin yani yöneten ideolojinin ulusal kimlik inşasıyla tamamen uyumlu bir hale getirmiş ve medya sahipliği noktasında 2008'den 2018'e 10 yıllık aşağıdaki tabloyu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 12. Türkiye'de 2008 ve 2018 Yıllarında Medya Sahipliklerine Örnekler			
2008		**2018**	
Doğan Holding	Doğan Haber Ajansı, Kanal D, Star, Hürriyet, Milliyet, Posta, Radikal, Referans, Hürriyet Daily News, Vatan, CNNTURK, TNT (…)	**Demirören Holding**	Milliyet, Vatan, Hürriyet, Posta, Doğan Haber Ajansı, Kanal D, CNN Turk, D Smart, Teve 2, Dream TV, Dream Türk TV, Yaysat (…)
Doğuş Holding	NTV, CNBC-e, E2, Kral TV, NTV Radyo (…)	**Doğuş Grubu**	Star TV, Euro Star, NTV, Kral TV, Kral Pop TV, Vogue, GQ (…)
İhlas Holding	FOX (ortak), TGRT Haber,	**İhlas Holding**	Türkiye, İhlas Haber Ajansı, TGRT Haber, TGRT Belgesel, TGRT FM (…)
Çukurova Holding	Show TV, Akşam, Güneş, Halka ve Olaylara Tercüman, SkyTurk (…)	**Türk Medya**	Akşam, Güneş, Star, Star Matbaacılık, 24 TV, SkyTürk 360, Kanal 4, Alem, Platin, Lig Radyo, Türk Medya Dijital (…)

Çalık Holding	Sabah, Yeni Asır, Takvim, Pas Fotomaç, ATV	**Kalyon Grup - Zirve Holding**	Sabah, Takvim, Fotomaç, Daily Sabah, Yeni Asır, Avrupa Sabah, USA Sabah, ATV, A2, A Haber, A News, A Spor, ATV Avrupa, Minika Çocuk, Minika GO, Turkuvaz Matbaacılık, (…)
Albayrak Holding	Yeni Şafak, TVNET (…)	**Albayrak Holding**	Yeni Şafak, TV NET, Tempo TV
Ciner Grubu	Kanal 1, Habertürk TV (…)	**Ciner Grubu**	Habertürk, Show TV, Show TV Max, HT TV, Bloomberg TV
Feza Gazetecili [221]	Cihan Haber Ajansı, Samanyolu TV, Mehtap TV, Yumurcak TV, Burç FM, Sızıntı (…)		
Ethem Sancak	Star, Kanal 24		

Kaynak: Adaklı, G. (2009); ‘‘2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi’’ (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss: 307-315. (Çalışmada yer alan Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’ten yararlanılmıştır) ve Ayan, V. M. (2019); ‘‘AKP Devrinde Medya Alemi’’, Yordam Kitap, İstanbul. (Çalışmada yer alan Tablo 14’ten yararlanılmıştır)

[221] 15 Temmuz sonrasında çıkartılan KHK’lar ile Feza Gazetecilik bünyesindeki medya kuruluşları kapatılmıştır (Ayan, 2019: 232-237).

Yukarıda yer alan tabloda görüleceği üzere geçen süre zarfında bazı sermayedarlar medyadan tamamen çekilmiş, bazı yeni sermayedarlar medya sektörüne giriş yapmış ve son derece genişlemiştir. Son dönemde medyada oldukça genişleyen sermayedarların ise bir takım ortak noktaları bulunmaktadır. AKP döneminde medyada varlık kazanan ya da güçlenen sermayedarlar, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere aynı zamanda önemli pek çok kamu ihalesini de alan şirketlerdir.

Tablo 13. Bazı Medya Sahiplerine Bağlı Diğer Şirketlerin Aldıkları Kamu İhaleleri

Kalyon Grup[222]	İstanbul Havalimanı, Başakşehir Stadyumu, Marmaray, KKTC Deniz Geçişi İsale Hattı, Melen İsale Hattı Projesi, Taksim Meydanı Düzenleme İnşaaatı, TANAP 4, Kuzey Marmara Otoyolu, Menemen – Aliağa – Çandarlı Otoyolu, Çanakale – Ezine – Ayvacık Yolu, İstanbul – Şile Ağva Yolu, vb.
Doğuş Holding	Üsküdar – Ümraniye – Çekmeköy Metrosu, Boyabat Barajı ve HES, Edirne – Kınalı Otoyolu, İstanbul Otogar – Bağcılar Raylı Toplu Taşıma, Ankara – Sivas Demiryolu, Kayaş – Kırıkkale Viyadükleri, Eminönü – Alibeyköy Tramvay Hattı, vb.
İhlas Holding	Gaziosmanpaşa Kentsel Dönüşüm Projesi

Kaynak: Kalyon Grup; ‘‘İnşaat Projeleri’’, https://www.kalyongrup.com/insaat/insaat#project, Erişim Tarihi: 12.04.2020; Doğuş İnşaat; ‘‘Ne Yapıyoruz’’, http://www.dogusinsaat.com.tr/tr/ne-yapiyoruz, Erişim Tarihi: 12.04.2020; İhlas Holding; ‘‘Kentsel Dönüşüm Projesi’’, https://www.ihlas.com.tr/gop, Erişim Tarihi: 12.04.2020.

[222] Kalyon Grubu aynı zamanda, Milli Görüş içinde gelenekçi ve yenilikçi kutuplaşmasının yaşanmaya başladığı dönemde desteğini Erdoğan lehine kullanmaya başlayan Anadolu sermayedarlarından birisi olmuştur (Teazis, 2010: 121-122).

Buradan anlaşılacağı üzere, medyada varlık gösteren şirketler aynı zamanda inşaat, enerji vb. pek çok alanda kamu ihaleleri almaktadırlar ve bu durum sermayedarların gelir alanlarının önemli bir kısmını oluşturan kamu ihalelerinden mahrum kalmamak adına siyasal iktidarla ilişkilerini iyi tutma gayreti içinde olacaklarının da göstergesidir. Yani iktidar ve medya arasında önemli bir bağımlılık ortaya çıkmış durumdadır.

Bu durum Marx ve Engels (2013: 52-53, Akt: Saran, 2014: 359)'in *''Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, bu sayede aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının da üzerinde denetim kurar; böylelikle zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerini de, genel olarak, kendine tabi kılar''* şeklindeki ifadesinin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Bu şekilde iktidara yakın sermayedarların medyada güçlenmesi, yayın politikalarının iktidara uyumlu bir şekilde belirlenmesi ve gerek iktidarın meşruiyetinin korunması gerekse medyanın iktidarın ideolojisine uygun bir kolektif belleğin üretiminde aracı kılınarak din merkezli bir ulusal kimliğin inşasında araçsallaştırılması noktasında oldukça önemlidir.

4.2.4.4. Ana Akım Medyadaki Kontrol Sonrasında Yeni Hedef: Sosyal Medya

2016 öncesinde yaşanan Gezi Parkı Eylemleri sırasında eylemciler genel itibariyle sosyal medya üzerinden haberleşmiş ve ana akım medyadaki iktidar etkinliğine karşı sosyal medyanın önemli bir alternatif olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle Twitter'da olaylarla ilgili sadece 31 Mayıs'ta 8 saat içinde %90 Türkiye kaynaklı 2 milyon tweet atılmış olması (Radikal, 04.06.2013), iktidarın Twitter'a yönelik eleştirel bir tavır takınmasına neden olmuştur. Erdoğan süreçteki oynadığı rol üzerinden Twitter ile ilgili olarak:

''Twitter denilen bir bela var. Yalanın, abartının daniskası burada. Sosyal medya denilen şey: Bana göre toplumun baş belası.'' (Bianet, 23.10.2013) ifadelerinde bulunmuştur.

15 Temmuz darbe girişiminin bastırılmasında ise sosyal medya iktidar lehine son derece önemli bir rol oynamıştır. Ancak buna rağmen 2016 sonrasında da sosyal medyanın iktidar tarafından 'bela' olarak görülmesi düşüncesinin devam ettiği anlaşılan bir takım açıklamalar yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, ailesine yönelik sosyal medyada yapılan hakaret içerikli paylaşımların ardından Temmuz 2020'de partisinin Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısı'nda:

''Bu tür ahlaksızlıkların artmasında bu mecraların kontrolsüzlüğünün rolü vardır. Niçin Youtube, niçin Twitter, niçin Netflix gibi sosyal medyalara karşı olduğumuzun ne demek olduğunu anlıyor musunuz? Bu ahlaksızlıkları ortadan kaldırmak için. Bunlar ahlak sahibi değil(...)Yalanın, iftiranın, kişilik haklarına saldırının, itibar suikastlerinin alıp başını gittiği bu mecraların bir düzene sokulması şarttır. Bu millete, bu ülkeye bu tür mecralar yakışmıyor (...) Yasama dönemi bitmeden tamamen bu meseleyi halledeceğimizi umuyorum.'' (DW, 01.07.2020).

ifadelerinde bulunmuş ve sosyal medyayı ahlaksızlık yuvası olarak gördüklerini ve karşı olduklarını açıkça dile getirmiştir. Sosyal medyaya yönelik yasal düzenleme yapılacağına dair bu söylemlerin yanı sıra iktidar tarafından sosyal medya organlarından birisi olan Twitter ile ilgili bir kampanya başlatılmıştır. 2016 sonrasında iktidarın temel politikasını oluşturan *''yerli ve milli''* söylemi, sosyal medya üzerinde de kendisini göstermiş ve bizzat AKP'nin öncülüğünde Twitter'da *''milli hesap''* uygulaması başlatılmıştır. AKP Genel Başkan Yardımcısı Mahir Ünal, resmi Twitter hesabından yaptığı paylaşımda Twitter kullanıcılarına önce sosyal medya etik kuralları olarak belirledikleri 12 etik kuralı aktarmış ve daha sonra kullanıcılarından bu kuralları benimsediklerini ve ''milli hesap'' olduklarını ifade edecek şekilde profillerine ''yeşil top'' ve Türk Bayrağı koymalarını talep etmiştir (T24, 01.05.2020; T24,13.05.2020). Sosyal medyaya yönelik bu girişim açıkça göstermektedir ki bu alanda da bir kontrol sağlanmaya çalışılmakta ve özellikle ''milli hesap'' şeklindeki uygulamayla sosyal medyada da iktidarın belirlediği alanın dışındakiler ''gayri milli'' ilan edilerek ötekileştirilmektedirler. İktidarın bu tarz söylem ve girişimlerinin yanı sıra yeni dönemde iktidara yakın tutumu ile dikkat çeken MHP de sosyal medya uygulamalarına T.C. kimlik numarası ile girilmesi yönünde meclise bir teklif sunmuş ancak kamuoyunda oluşan tepkiler sonrasında teklif yasalaşmamıştır (T24, 30.04.2020).

Erdoğan'ın işaret ettiği yasal düzenleme ise kısa süre sonra hayata geçirilmiş ve kamuoyunda sosyal medya yasası olarak bilinen *''İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun''* (2020) kabul edilerek 1 Ekim 2020'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte yurtdışı kaynaklı sosyal ağ sağlayıcılarına Türkiye'de temsilcilik açma zorunluluğu getirilmiş, yine ağ sağlayıcılarının içeriğin engellenmesi ve kaldırılmasına yönelik başvurulara 48 saat içinde cevap verme şartı getirilmiş ve idari para cezaları üst seviyelere çıkartılmıştır.

Sonuç olarak söylenilebilir ki, AKP'nin iktidara gelmesinden sonra medyada AKP'nin ideolojisine yani yöneten ideolojiye doğru bir eksen kayması yaşanmış, iktidara geldiği ilk yıllarda medyadaki etkinliği son derece kısıtlı olan parti, iktidarı döneminde giderek geniş bir etkinliğe ulaşmış, bu etkinlik iktidarın meşruiyet alanının korunması ve muhalif alanın ötekileştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte medyada iktidar lehine yaşanan genişleme aynı zamanda bir ideolojik aygıt olarak medyayı AKP'nin arzuladığı din temelli ulusal kimlik inşasının da etkin bir aracısı haline getirmiştir. Uygulanan sansürler ve görünürlüğü kısıtlanan ürünlerle medya, dini kaygılara uygun bir şekilde yeniden tasarlanmıştır. 2020 yılına gelindiğinde iktidar yanlısı ve muhalif medyanın birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığını ancak muhalif medyanın iktidar yanlısı medyanın yanında çok küçük bir alana sıkıştığı söylenebilir. Böylece medya, yer alan ve almayan haberlerle ya da haberlerin ele alınış biçimleriyle, yayın içeriklerinde dini kaygılarla uygulanan sansürlerle vs. kolektif bellekte neyin yer alıp neyin yer almayacağı noktasında AKP'nin İslamcı/muhafazakâr ideolojisinin ulusal kimliğe yansıtılmasının önemli bir aracısı haline gelmiştir.[223]

[223] Medyada yer alan dizi, film vb. kültür sanat içerikleri de AKP döneminde arzulanan ulusal kimliğin inşasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu dönemde yayınlanan bazı tarih dizilerinin içeriğine ve iktidarın ulusal kimlik inşasında oynadıkları role ise kültürel aygıtlarla ilgili bölümde yer verilecektir.

4.2.5. 2016'dan 2020'ye Kültürel Aygıtlar

15 Temmuz 2016 sonrasında istisnasız olarak diğer tüm aygıtlar üzerinde yaşanana benzer bir dönüşüm kültürel aygıtlar üzerinde de yaşanmış, değişen anayasa ve sistem değişikliğinin ardından siyasal alanda çok daha güçlü bir alan elde eden iktidar, kültürel alanda arzuladığı dönüşümü daha doğrudan dile getirmeye başlamıştır.

4.2.5.1. Yeni Türkiye'nin Hafıza Mekanı Olarak 15 Temmuz

Yapılan yasal düzenlemeler ile 15 Temmuz'un *''Demokrasi ve Milli Birlik Günü''* olarak bir hafıaza mekanı haline getirilmesinin yanı sıra Ankara'nın Kazan ilçesine tıpkı Kurtuluş Savaşı'na verdiği büyük destekten dolayı kahraman unvanı verilen Maraş gibi kahraman unvanı verilmesi (Ankara İli Kazan İlçesi…,2016) ise 15 Temmuz'un ''Yeni Türkiye''nin kurtuluş savaşı olarak sunulduğunu göstermektedir. Böylece, 251 kişinin hayatını kaybettiği ve binlerce insanın yaralandığı (AA, 13.07.2018) göz önüne alındığında gerçek anlamda kanla kazanılan bu zaferin, milletin bağımsızlığına ve dinine karşı başlatılan bir kalkışmanın yine dini bir ruh ile bastırıldığı bir ''kurtuluş mücadelesi'' olarak ele alındığı söylenebilir. Bu düzenlemeler ile AKP'nin Yeni Türkiye'sinin ulusal kimlik inşasında argüman olarak kullanılabilecek ortak bir zafer oluşturulmuştur. Yine darbe girişimi sonrasında çok sayıda mekanın (meydan, park, otogar, köprü vb.) adının da 15 Temmuz olarak değiştirilmesi ile bu tarihin ulusal kimliğin ortak unsuru olarak perçinlenmesine gayret gösterilmiştir. Bu mekanların içinde en dikkat çekenlerden biri ise Çanakkale Otogarı'dır. Otogarın adı darbe girişimi sonrasında *''Çanakkale 15 Temmuz Demokrasi Otogarı''* olarak değiştirilmiştir (Hürriyet, 29.08.2016). Erdoğan'ın 2017'de yaptığı bir konuşmasında yer verdiği *''18 Mart 1915'i yaşamadınız bunu okuyorsunuz ama 15 Temmuz'u yaşadık. Dolayısıyla bu bizim için çok daha anlamlı.''* (Yeniçağ, 05.08.2017) şeklindeki sözlerinin yanı sıra 2018'de dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş'un ''*Çanakkale Zaferi ve Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesinin 102'nci Yıldönümü''* için gerçekleştirilen törende yaptığı konuşmada yer alan aşağıdaki ifadeler de 15 Temmuz'a yüklenen anlamı ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

‘‘Dün emperyalist olarak bu milletin karşısına çıkanlar, bugünde neo emperyalist oyunlarıyla milletin karşısına çıkıyorlar. Dün Çanakkale’de mertçe karşısına çıkmaya gayret edenler bugün 15 Temmuz ihanetleriyle milletin karşısına çıkmaya çalışıyorlar. Onun için hiç unutmayın ki Çanakkale'yle 9 Ocak 1916’daki büyük zaferle, 18 Mart’taki büyük zaferle, 15 Temmuz, 16 Temmuz büyük zaferi arasında hiçbir fark yoktur’’ (Milliyet, 09.01.2018).

Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nin karşısına ‘‘15 Temmuz Şehitler Anıtı’’ yapılması (AA, 15.07.2017), İstanbul’a ‘‘Hafıza 15 Temmuz’’ adlı bir müze açılması (TRT, 15.07.2019) ve 15 Temmuz için hatıra madeni paraları bastırılması (Diken, 05.09.2017) gibi gelişmeler de bu tarihin ulusal kimliğin inşasında bir referans noktası haline getirilmek istendiğini göstermektedir. 15 Temmuz’un AKP’nin Yeni Türkiye’si için yerini en iyi gösteren ifade ise darbe girişimi sonrasında kurulan 15 Temmuz Derneği’nin, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın katkılarıyla hazırladığı *‘‘Ortak Hafıza’’* dergisinin 2020’de yayımlanan birinci sayısının kapağında yer alan *‘‘Milletin ve Devletin Miladı’’* şeklindeki başlıktır (Ortakhafiza.com). İsmiyle müsemma olan bu dergi, 15 Temmuz’un kolektif hafızadaki yerini perçinleyecek hafıza mekanlarına bir örnek teşkil ettiği gibi ilk sayının başlığı da 15 Temmuz’a yüklenen anlamı açıkça ortaya koymaktadır. 15 Temmuz 2016, Yeni Türkiye’nin kurtuluş savaşı ve miladı olarak kolektif belleğin önemli bir unsuru haline getirilmiştir.

4.2.5.2. Hedef Kültürel İktidarın Sağlanması: Kemalist Kültürel Alanın Fethi

“Siyasi olarak iktidar olmak başka bir şeydir. Sosyal ve kültürel iktidar ise başka bir şeydir. Biz 14 yıldır kesintisiz siyasi iktidarız ama hâlâ sosyal ve kültürel iktidarımız konusunda sıkıntılarımız var’’ (Hürriyet, 28.05.2017).

Erdoğan’ın 2017’de kullandığı bu ifadeler, uzun yıllardır süren AKP iktidarına ve kültürel alanda yürütülen İslamizasyon politikalarına rağmen bu alanda istenilen dönüşümün sağlanamadığının ve kültürel iktidarın elde edilemediğinin itirafı

niteliğindedir.[224] Ancak bu vurgu, bir kabulün ötesinde yeni bir hedef olarak değerlendirilmelidir. Erdoğan, 2017-2018 Akademik Yılı Açılış Töreninde yaptığı konuşmada da iktidarda geçirdikleri uzun süreye rağmen kültür alanında istedikleri gelişmeyi sağlayamadıklarına vurgu yapmış, Türkiye'de bir tür *''kültürel kuraklık''* yaşandığına dikkat çekmiştir (Tcbb.gov, 26.09.2017). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildikten sonra yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile farklı alanlarda kurulan toplam 9 politika kurulundan birisi de Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu olmuştur. İlgili kararnamede söz konusu kurulun görev ve yetkileri şu şekilde belirlenmiştir:

''Kültür ve sanatın toplumun her kesimine yayılması, kültürel ve tarihi mirasımızın korunması ve kültür turizminin geliştirilmesi amacıyla politika önerileri oluşturmak, Yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının sorunlarının tespiti, soydaş ve akraba topluluklarla sosyal, kültürel, iktisadî ve diğer alanlarda ilişkilerin korunup geliştirilmesine yönelik stratejilerin belirlenmesine yardımcı olmak'' (Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018 Md:28).

Böylece yeni hükümet sistemi içerisinde Kültür ve Turizm Bakanlığı haricinde kültür ve sanat politikaları konusunda doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı bir kurul oluşturulmuştur. 2016 sonrasında kültürel alana yönelik söylemler ve bu gelişmeler göstermektedir ki, yeni dönemde kültürel iktidarın da sağlanması hedeflenmektedir ve bu hedef doğrultusunda öncelikle 2016 öncesinde gündeme gelen ancak somut adım atılamayan bazı konular sonuca ulaştırılmıştır.

2012'de dönemin AKP'li Kültür Bakanı tarafından eleştirilen ve sonrasında süregelen tartışmaların ardından bazı şehit cenazelerinde tepkiler gelmeye başlayan Chopin'in Cenaze Marşı yerine 2017'de İçişleri Bakanlığı'nın ilgili yazısı ile dini musikinin önemli isimlerinden biri olan Itri'nin Segah Tekbir'i resmi cenaze marşı haline getirilmiştir (Erol, 2019: 152-154). Söz konusu değişiklik ile Kemalist

[224] Ayrıca Erdoğan'ın aynı konuşmasında yer alan *''Elbette çok sevindirici, ümit verici şeyler yaşandı, yaşanıyor. İmam hatiplere olan ilginin artması tüm okullarda Kuran-ı Kerim, Osmanlıca gibi derslerin seçmeli olarak okutulması başlı başına çok güzel şeyler. Bununla birlikte ülkemizin ihtiyacı, milletimizin talebi, bizim hayalimiz olan nesillerin yetiştirilmesi konusunda hâlâ pek çok eksiğimiz bulunuyor''* (Hürriyet, 28.05.2017) şeklindeki ifadeleri ise özellikle eğitim alanında değinilen noktaların da doğruluğunu ortaya koyar niteliktedir.

ideolojinin ürünü olan ve erken Cumhuriyet döneminden bu yana süregelen bir ritüel ortadan kaldırılmıştır. AKP iktidarı ile birlikte çeşitli tören ve etkinliklere sokulan mehter marşlarının ise her alanda görünürlüğü daha fazla artırılmaya başlanmıştır. Örneğin Milli Takım seviyesindeki spor müsabakalarının vazgeçilmezleri arasına giren Mehter Marşları, özellikle A Milli Futbol Takımı'nın iç sahada oynadığı maçlarda zamanla bir ritüel halini almıştır. 2019'da Onur Özgen tarafından kaleme alınan bir spor haberinde bu konuyla ilgili yer alan aşağıdaki ifadeler aslında hem gelinen durumu hem de altındaki amacı ortaya koyar niteliktedir:

''Aslında hemen her milli maçta çalınan mehter marşı bile içinde bulunduğumuz neo-Osmanlıcı ruh hâlini açıkça ortaya koyuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun şaşaalı dönemlerindeki gibi yeniden en güçlü olmak ve başkaları üzerinde tahakküm kurmak istiyoruz. Artık çok daha farklı bir dünyada ve bambaşka bir gerçekliğin içinde yaşasak da...'' (Özgen, 16.11.2019).

15 Temmuz darbe girişiminin basırılmasından sonra Ağustos 2016'da Yenikapı'da düzenlenen ''Demokrasi ve Şehitler Mitingi''nde, Erdoğan konuşmasını yapmak için kürsüye çıkarken bestesi Alpay Göltekin'e ait olan Diriliş Ertuğrul dizisinin jenerik müziği çalınmış (Karar, 11.08.2016), daha önce ordu içinde gerçekleştirilen tören merasimlerinde de sıkça kullanılmaya başlandığına yer verdiğimiz bu müzik, bu tarih sonrasında adeta yeni Türkiye'nin resmi marşı halini almıştır. 2017 yılında Erdoğan'ın Bahreyn'de katıldığı onuruna düzenlenen yemekte Bahreyn Devlet Operası'nın bu müziği çalması da (Ensonhaber, 13.02.2017) sadece yurt içinde değil yurt dışında da ilgili müziğin Türkiye'yi temsil eder bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Marşlar konusunda yaşanan bir diğer önemli gelişme ise İzmir Marşı'nın ötekileştirilmesi olmuştur. Kemalist ideolojinin temsiliyetlerinden birisi olan 2013'teki Gezi Parkı Eylemleri'nden sonra AKP'ye muhalif kanadın daha fazla benimsediği İzmir Marşı önce Haziran 2016'da dönemin Başbakanı Binali Yıldırım'ın Erzincan ziyaretinde mehter takımı tarafından marşta yer alan *''Yaşa Mustafa Kemal Paşa''* ifadeleri *''Yaşa Binali Yıldırım''* şeklinde değiştirilerek okunmuş, ardından 2018 yılında İzmir'deki Atatürk Lisesi'nin mezuniyet töreninde öğrencilerin bu marşı (ve Onuncu Yıl Marşını) okuması ''siyasi'' oldukları gerekçesiyle okul müdürü

tarafından engellenmek istenmiş, 2019'da ise marş, ordudaki yemin töreni marşları arasından çıkartılmıştır (Cumhuriyet, 06.06.2016; Artıgerçek, 03.06.2019; Hürriyet, 15.05.2018). Bu örneklerden görülmektedir ki devletin ideolojik dönüşümü etkisini marşlar alanında göstermeye devam etmiş ve Eski Türkiye'nin bellek unsuru olarak görülen her şey ulusal kimliğin dışında bırakılmaya ve onlardan boşalan yere iktidarın azruladığı din merkezli ulusal kimlik ile uyumlu yeni unsurlar yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde AKP'nin ulusal kimlik inşası noktasında işlev gören yeni kültürel etkinlikler de dolaşıma sokulmuştur. İlk kez 2017'de Okçular Vakfı'nın[225] önderliğinde düzenlenen ve devlet nezdindeki yoğun katılımla gerçekleştirilen *''Anadolu'nun Fethi ve Malazgirt 1071 Anma Etkinlikleri''* bunlardan birisidir. 2018'deki etkinliklerin ise Cumhurbaşkanlığı himayesinde gerçekleştirilmiş olması ve etkinliğin duyurularının televizyonda kamu spotu olarak yer almış olması da organizasyonun iktidar ile arasındaki organik bağı ortaya koymaktadır (TRT, 25.08.2018). 2018'deki söz konusu etkinlik kapsamında Muş'ta yaptığı konuşmada Erdoğan halka şöyle seslenmiştir:

''*Maziden atiye uzanan bu büyük mirasa çok iyi sahip çıkın. Mekke'ye, Medine'ye sahip çıkın. Bu mübarek toraklara namusunuz gözüyle bakın. Kudüs'e sahip çıkın. Selçuklu'ya Osmanlı'ya sahip çıkın. Osmanlı başkentlerine evladı fatihan olan Balkanlara sahip çıkın. Kurtuluş savaşımıza ve cumhuriyetimize çok iyi sahip çıkın. 15 Temmuz kıyamına sahip çıkın. Bu tarihi hadiseyi asla unutmayın unutturmayın. Siz bu ülkenin bu ümmetin ve tüm insanlığın umudusunuz''* (Sputnik, 26.08.2018).

Konuşmanın içinde barındırdığı Osmanlıcı ve ümmetçi ifadeler, inşa edilmek istenen din temelli ulusal kimliğin ana hatlarını ve etkinliğin bu doğrultudaki amacını da açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca MEB, 2017 yılında bu etkinliği (Fetih Kutlamaları ile birlikte) etkinlik çizelgesinden çıkartılan Cumhuriyet'in milli bayramları yerine çizelgeye eklemiştir (Ünal Çınar, 2019: 212-213).[226]

[225] Vakfın AKP ile olan yakınlığına ve etkinliklerine yönelik daha detaylı bilgiye çalışmanın sivil toplum kuruluşlarının incelendiği bölümünde ayrıca yer verilecektir.

[226] 2018'de yapılan bir düzenleme ile daha önce okullarda kutlanması noktasındaki resmi zorunluluk ortadan kaldırılan milli bayramlar yeniden zorunlu hale getirilmiştir (Yeniçağ, 01.09.2018). Söz konusu

AKP'nin İslamcı/muhafazakar ideolojisini kültürel alanda hakim kılmaya yönelik girişimleri yerel yönetimler alanında da kendisini göstermiştir. Yerlikaya (2018: 9-13), İstanbul'da AKP ve CHP'ye bağlı belediyelerin kültür-sanat etkinliklerini incelediği analizinde, partilerin ideolojilerinin belediyelerin düzenlediği etkinliklere net bir şekilde yansıdığı sonucuna varmıştır. Öyle ki, 2018'de AKP'li Sultanbeyli Belediyesi'nin yaptığı söyleşilerde *''İmam Hatipli Yıllar''*, *''Üstad Mehmet Akif'in Edebiyatta ve Düşünce Hayatımızda Yeri''* gibi konular belirlenirken CHP'li Kartal Belediyesi'nde *''Köy Enstitüleri ve Mustafa Necati''* konulu panel ve *''Uğur Mumcu'yu Anma Koşusu''* gibi etkinlikler yer almasını buna örnek vermiştir. Böylece kültürel iktidarı sağlama noktasındaki mücadelenin yerel yönetimler alanındaki etkinlikler üzerinde de kendisini gösterdiği söylenebilir.

Kültürel iktidarın sağlanması noktasındaki gelişmeler mekanlar üzerinde de etkisini göstermiş, DP döneminden itibaren (Batuman, 2016: 327) [227] zaman zaman gündeme getirilen ve daha önce Milli Görüş partilerince de hayata geçirilmek istenmiş olan[228] Taksim Meydanına cami yapma projesinin (Teazis, 2010: 70) inşa çalışmaları 17 Şubat 2017'de başlatılmış (CNNTurk, 10.02.2020), böylece daha önce gündeme getirilmesi dahi normal karşılanmayan İslamcı/muhafazakar ideolojiye ait bir proje 2016 sonrasında Yeni Türkiye'de hayata geçirilmiştir. 2018 yılında Atatürk Kültür Merkezi'nin de yıkılmasıyla birlikte (Sabah, 31.05.2018) 1928'de 30 bin kişinin katıldığı görkemli bir törenle açılan ve Cumhuriyetin simgelerinden biri haline gelen Cumhuriyet Anıtı ile (Atalay, 2019: 242) Kemalist ulusal kimlik inşasının hafıza mekanı olarak tasarlanan ve Atatürk'ün ölümü sonrasında gençlerin toplanarak Atatürk'e ve Kemalizm'e bağlı kalacaklarına yemin ettikleri Taksim Meydanı (Yolcu Yavuz, 2019: 108), inşası tamamlanacak görkemli bir cami ile AKP'nin din temelli ulusal kimlik inşasını temsil eden bir hafıza mekanı olarak yeniden tasarlanmıştır.

---

etkinliklerin yeniden zorunlu kılınmasına karşın bu bayramlara ait etkinliklerin geçmişte olduğu gibi Kemalist ideolojinin pekiştirildiği etkinlikler şeklinde gerçekleştirilmesini beklemek mümkün gözükmemektedir.

[227] Taksim'e cami yapılması ve Ayasofya'nın müze statüsünden çıkartılması gibi projelerin temeli Demokrat Parti dönemine kadar dayanmaktadır (Batuman, 2016: 327).

[228] O dönemde bu talepler laik Cumhuriyete bir başkaldırı olarak görülmüş ve 28 Şubat'ın yaşanmasına neden olan gelişmeler arasında yer almıştır (Teazis, 2010: 70).

Kültürel iktidarın sağlanması ve Kemalist ideolojiye ait izlerin silinmesi noktasındaki dönüm noktası ise Ayasofya'nın ibadete açılması olmuştur. Müze statüsünün kaldırılıp yeniden cami olarak ibadete açılması yönündeki söylemlerin DP döneminden bu yana sürdüğü Ayasofya'nın (Batuman, 2016: 327) 1934'te elde ettiği müze statüsünden çıkartılmasına yönelik söylemler 2016 sonrasında yeniden gündeme getirilmiş ve 2019'da Erdoğan'ın Ayasofya'yı cami olarak ibadete açabileceklerini ifade etmesi üzerine, 2020'de İstanbul'un Fethi'nin 567. yıl dönümü çerçevesinde Ayasofya'da Fetih Suresi okunmuş ve Erdoğan Ayasofya'nın cami olarak açılması ile ilgili olarak çalışmalar yapılması talimatını vermiştir (BBC, 25.03.2019; Hürriyet, 29.05.2020; Sputnik, 05.06.2020). Bu gelişmeler sonrasında Danıştay, 1934 yılında Ayasofya'yı müzeye dönüştüren Bakanlar Kurulu kararını Ayasofya'nın tapuda cami olarak tescilli olduğunu ve statüsünün değiştirilemeyeceğini gerekçe göstererek kaldırmış ve ardından Ayasofya'yı yeniden cami olarak ibadete açan karar Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından imzalanmış ve 24 Temmuz Cuma günü devlet erkanının da katılımı ile fiilen ibadete açılmıştır (BBC, 11.07.2020; DW, 10.07.2020). Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, 24 Temmuz'da Ayasfoya'da kılınan ilk Cuma namazında minbere Osmanlı'da 481 yıl uygulanan bir gelenek olan ve fethi temsil eden kılıç ile çıkmış ve bu geleneği sürdüreceklerini ifade etmiştir (NTV, 24.07.2020). Bu durum göstermektedir ki, Ayasafoya'nın tekrar ibadete açılması ile Kemalizm'in hafıza mekanı olmaktan çıkarılmasının yanı sıra Osmanlı'dan kalan gelenekler de sürdürülerek Osmanlı'dan bu güne devam eden bir süreklililik vurgusu yapılmış ve Kemalizm'in Cumhuriyeti Osmanlı'dan bağımsız ele alan tarih yazımına karşın Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamı olarak nitelendiren bir tarih anlayışı vurgulanmıştır. Ayrıca Erbaş, hutbesinde şu ifadelere yer vermiştir:

''Fatih Sultan Mehmed Han, gözbebeği olan bu muhteşem mabedi kıyamete kadar cami olmak kaydıyla vakfedip müminlere emanet bırakmıştır. Bizim inancımızda vakıf malı, dokunulmazdır, dokunanı yakar; vakfedenin şartı vazgeçilmezdir, çiğneyen lanete uğrar.(...) Ayasofya'nın ibadete açılması, temeli tevhid, tuğlası ilim, harcı erdem olan İslam medeniyetinin bütün zorluklara rağmen yükselmeye devam edişinin ispatıdır. Ayasofya'nın ibadete açılması, başta Mescid-i Aksa olmak üzere, yeryüzünün bütün mahzun mescitlerinin ve mazlum müminlerinin can suyuna

kavuşmasıdır. Ayasofya'nın ibadete açılması, iman ve vatan sevdasını her şeyin üstünde tutan aziz milletimizin, köklerinden aldığı manevi güçle sağlam bir istikbali inşa etme azmidir.(...)'' (Diyanet.gov, 24.07.2020).

Hutbede yer alan vakfedenin şartına dokunanın ''lanete uğrayacağı'' şeklindeki ifadeden görüleceği üzere Ayasofya'yı müzeye çeviren dönemin karar alıcıları ve Kemalizm dolaylı yoldan lanetlenmiştir. Ayrıca Ayasofya'nın ibadete açılışının İslam medeniyetinin yükselişinin devam edişi olarak vurgulanması Osmanlı'nın sürekliliği üzerinden ele alınan tarih anlatısını ve ümmetçi vurguyu yansıtırken, manevi temellere dayanan bir geleceğin inşa çabası olarak ele alınması ise din merkezli bir ulusal kimlik inşasına yönelik çabayı ifade etmektedir. Bu açıdan ele alındığında Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması, sıradan bir düzenlemenin çok daha ötesinde Eski Türkiye'yi ve Kemalizm'i temsil eden bir hafıza mekanının, Yeni Türkiye'nin ve din merkezli ulusal kimlik inşasının sembol mekanlarından birisi haline getirilmesi olarak ele alınmalıdır.[229]

Özetle 2002 sonrasında AKP iktidarının kültürel alanda da İslamcı/muhafazakar ideolojiyi daha görünür bir hale getirme çabaları 2016 sonrasındaki dönemde İslamcı/muhafazakar ideolojinin kültürel alanda hakim kılınması çabasına evrilmiş ve bu doğrultuda Kemalist ideolojiye ait hafıza mekanlarının silinmesine veya dönüştürülmesine yönelik yoğun bir de-Kemalizasyon politikası benimsenmiş ve din temelli ulusal kimliğin inşasına uygun hafıza mekanları üretilmiştir.

[229] 2016 sonrasındaki yeni dönemde AKP'nin ''millet'' söylemi de mekanlar üzerinde görünürlüğünü artırmaya başlamış, bu noktada öne çıkan projelerinden biri de ''Millet Bahçeleri'' olmuştur. Bu proje, daha önce değiniğimiz gibi Cumhuriyet'in modernleşme idealinin yansıtıldığı mekanlardan biri olan AOÇ'a karşı bir alternatif olarak yorumlanabilir. Toplamda 81 ilde 154 tane millet bahçesi yapılması planlanmaktadır (AA, 22.05.2020). Aynı pararlelde ele alınabilecek başka bir proje ise Erdoğan'ın 2018'de kurulacaklarını dile getirdiği ve aynı yıl ilki kurulan ''millet kıraathanesi'' adı verilen kütüphanelerdir (Yeni Şafak, 07.06.2018; Yeni Şafak, 12.06.2018). 2020 yılında Cumhurbaşkanlığı Külliyesi içinde açılan ve AKP döneminde inşa edilen diğer yapılarda olduğu gibi Selçuklu-Osmanlı mimarisinden esintiler taşıyan Millet Kütüphanesi'de (TRT, 27.02.2020) yeni dönemde mekanlar üzerinde öne çıkartılan 'millet' vurgusunu ortaya koymaktadır.

4.2.5.3. Medyanın Kültür Politikalarındaki Rolü

Bu başlıkta, medyada yer alan ancak kültür sanat alanında değerlendirilmesini daha uygun gördüğümüz tarihi TV dizilerinin AKP'nin ulusal kimlik inşasında oynadıkları role kısaca değinilecektir. Zira bu dönemde medyada yaşanan dönüşüm TV dizilerinin içeriklerini de etkilemiş ve Kemazlim'in Osmanlı'yı ötekileştiren tarih yazımına karşın AKP'nin Türk-İslam sentezi ve Osmanlı'yı referans alan tarih anlatısının etkisiyle Osmanlı dönemini konu alan TV yapımlarında önemli bir artış yaşanmıştır.

Tablo 14. AKP Döneminde Yayınlanan Dikkat Çekici Tarihi Diziler

Dizinin Adı (Yayına Başladığı Yıl)	Yayına Başladığı Kanal
Muhteşem Yüzyıl (2011)	Show TV
Bir Zamanlar Osmanlı (2012)	TRT
Fatih (2013)	STAR TV
Diriliş Ertuğrul (2014)	TRT
Filinta (2014)	TRT
Yunus Emre Aşkın Yolculuğu (2015)	TRT
Muhteşem Yüzyıl Kösem (2015)	FOX TV
Payitaht Abdülhamid (2016)	TRT
Mehmed Bir Cihan Fatihi (2018)	TRT
Mehmetçik Kut'ul Amare (2018)	TRT
Kuruluş Osman (2019)	ATV
Uyanış: Büyük Selçuklu (2020)	TRT

Kaynak: Beyazperde, Türk Yapımı Tarihi Türdeki Diziler, http://www.beyazperde.com/diziler/tum/tur-13015/ulke-5026/, Erişim Tarihi: 20.12.2020.

Yukarıdaki tabloda örnek verilen yapımlar, son dönemde TV'de Osmanlı dönemini konu alan ne kadar çok dizi olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak bu yapımların hepsi iktidar tarafından destek gören projeler değildir. Örneğin Erdoğan, Muhteşem Yüzyıl'da Kanuni Sultan Süleyman'ın kadın ve harem düşkünü olarak tasvir edildiğini belirterek diziyi eleştirmiştir. Aslında bu çıkış, her Osmanlı anlatısının hükümet tarafından desteklenmediğini, özellikle Cumhuriyet dönemi tarih anlatısındaki Osmanlı imajının reddedildiğini de ortaya koymuştur. Özellikle TRT'de yayınlanan tarih dizileri, bu yönüyle Osmanlı dönemine yaptıkları vurgunun yanı sıra, o dönemi hükümetin tarih algısı çerçevesinde yansıtan yapımlar olmuşlardır (Erol, 2019: 175-177). Bu noktada iktidarın sahip çıktığı yapımlar arasında en dikkat çekenler ise Diriliş Ertuğrul ve Payitaht Abdülhamid isimli TRT dizileri olmuştur. Daha önce Diriliş Ertuğrul dizisinin setini de ziyaret eden Erdoğan (AA, 07.06.2015), 2017 yılında düzenlenen Milli Kültür Şurası'nda ise dizi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

''Kültür hayatımıza katkı sağlamayan etkinlikler konusunda dikkatli olmalıyız. Çağımızın en büyük sorunlarından biri kültürel sığlaşmadır. Günlük üretilip, günlük tüketilen işlerle kültür ve medeniyet inşa edilemez. Kalıcı ve uzun vadeli işlere yoğunlaşmak zorundayız.(...) Sosyal medyanın, televizyonun kültürümüzü yiyip bitirmesine göz yumamayız. Bu imkanların kendi kültürümüzü yeni kuşaklara aktarma konsunda etkin bir şekilde kullanmanın yollarını aramalıyız. Nasıl geçmişte Osmancı, Kuruluş dizisi çok önemli bir işlev girmüşse (görmüşse). *Günümüzde de Diriliş Ertuğrul dizisi ülkemizin içinde ve dışında ilgiyle takip ediliyor. Eğer benim 6-7 yaşındaki, 13-14 yaşındaki torunum tekrarını da izlemek suretiyle aşina kesbediyorsa demek ki bunu kazanmışız.''* (Hürriyet, 03.03.2017).

Erdoğan'ın bu ifadeleri, söz konusu dizinin iktidar tarafından sadece sıradan bir TV dizisi olmanın ötesinde bir kültürel aktarım aracı, yani ulusal kimlik inşasının önemli bir eyleyeni olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.[230] Özçetin (2019) ise bu dizinin tarihi karakteri Ertuğrul Gazi'nin eski bir dönemde yaşamış olmasına rağmen modern devletin ulus anlayışına çok yakın bir ulus bilince sahip olduğuna dikkat çekmiştir.

[230] Daha önce değinildiği gibi dizinin jenerik müziğinin bir anlamda Yeni Türkiye'nin resmi marşı gibi benimsendiği de göz önüne alındığında, diziye yüklenen ideolojik önem daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Özçetin'e göre dizide dikkat çeken bir diğer nokta ise o döneme dair kaynak kısıtlılığı olmasına rağmen dizide çok detaylı bir dönem tasviri yapılmış olmasıdır. Ayrıca dizinin senaristlerinden Mehmet Bozdağ'ın da o dönemle ilgili tarihi bilginin kısıtlı olması nedeniyle boş kalan bazı yerleri hayal ile doldurduklarını ifade etmesine değinmiştir. Bu durum, çalışmanın konusu açısından oldukça önemli bir noktadır. Çünkü Collingwood (2007: 336)'un da dediği gibi ''(…) *geçmişin hiçbir zaman algı yoluyla deneysel olarak kavranabilecek bir olgu olmadığı (...)''* göz önüne alındığında, hele ki tarihi bilginin de kısıtlılığı düşünüldüğünde detaylı bir şekilde o zamanın tasvirini yapmak, tarihi yeniden inşa etmek, geçmişi bugünde tasarımlamak demektir. Bu nedenle dizideki hayali kısımlar, tarihin yeniden inşa edilme çabasının birer ürünüdür. Sinanoğlu (2017) da bu tarz dizilerin (diğer ülkelerde ve Türkiye'nin diğer dönemlerinde de olduğu gibi), tarihi, iktidarın perspektifinde şekillendirme amacına hizmet ettiklerine ve ayrıca günün siyasetini meşrulaştırma noktasında önemli bir işlev gördüklerine dikkat çekmiştir.

Payitaht Abdülhamid adlı dizi de Diriliş Ertuğrul'a benzer bir misyonu üstlenmiştir. İslamcı/muhafazakâr ideolojide önemli izleri bulunan İslamcı yazar Necip Fazıl Kısakürek[231] gibi AKP'de II. Abdülhamid'e ayrı bir önem atfetmiş, AKP döneminde Osmanlı tarihine yapılan vurgunun yanı sıra, II. Abdülhamid bu dönemde önemle vurgulanan Osmanlı padişahlarından olmuştur (Timur, 2015: 131-132). 2015 yılında TBMM'nin himayesinde II. Abdülhamid'in doğum yıldönümü için anma etkinlikleri hazırlanmıştır (Altıok Akatlı, 2018: 146). AKP'nin Abdülhamid'e olan ilgisini anlama noktasındaki en iyi örneklerden biri ise 2017'de AKP Gençlik Kolları tarafından düzenlenen *''2. Abdülhamid Hanı Anma Programı''*dır. Dönemin AKP'li Başbakanı Binali Yıldırım, söz konusu etkinlikte konuyla ilgili şu sözleri sarf etmiştir:

''Biz de sizin yaşlarınızda okullardayken, bize Abdülhamid'i doğru anlatmamak için her şeyi yaptılar. 'Kızıl Sultan' dediler, 'Vatanı satan' dediler, 'Pinti hakan' dediler ama cennet mekan Ulu Hakan Abdülhamid, 33 yıllık saltanatı döneminde bir karış vatan toprağını bile alçaklara teslim etmeyen ulu hakandır'' (Memleket, 14.01.2017).

[231] Necip Fazıl Kısakürek, Abdülhamid'in önemine şu sözüyle vurgu yapmıştır: *''Abdülhamîd'i anlamak, her şeyi anlamak olacaktır*" (Star, 10.05.2018).

Bu söylem, AKP'nin Abdülhamid'e verdiği önemi göstermekle birlikte aynı zamanda Kemalist tarih anlatısına da bir eleştiri barındırmaktadır. Yıldırım ayrıca konuşmasında şu ifadelere de yer vermiştir:

"Abdülhamid'in hayalini gerçeğe dönüştüren de onun torunları Recep Tayyip Erdoğan ve arkadaşlarıdır. Fatih, İstanbul'u fethederken gemileri karadan Haliç'e indirdi. Onun torunları, Recep Tayyip Erdoğan ve arkadaşları, Avrasya ile arabaları denizin altından geçirdi." (Memleket, 14.01.201).

Bu ifadeler, AKP iktidarının meşruiyetini tarihsel bir süreklilik içinde Osmanlı'ya dayandırma çabasında olduğunu da göstermektedir. İktidara kazandırılmak istenen bu tarihsel süreklilik imajının yanı sıra Sinanoğlu (2017) ise her iki dizinin de temelde lidere koşulsuz itaati ön plana çıkartan ve kusursuz lider imajı çizen bir içerik barındırdığını belirtir ve muhafazakâr-otoriter bir yapıya tarih temelinde bir meşruluk kazandırılmak istendiğinin altını çizer. Ayrıca söz konusu dizilerdeki özgürlük taleplerine karşılık yapılan icraatların örnek gösterilmesini ve kötü her şeyin sorumlusu olarak bitmek bilmeyen düşmanların adres gösterilmesini de sorumluluktan kaçan ve istifa mekanizmasını adeta askıya alan günümüz siyasetine meşruluk kazandırılması noktasında ele almıştır. Tüm bunlardan yola çıkarak AKP döneminde bu tarz dizilerin bir yandan Türk-İslam sentezi temelinde bir tarih anlatısını güçlendirirken diğer yandan ise mevcut iktidarın meşruiyetini korumasına hizmet ettiği söylenebilir.

Böylece AKP döneminde yayınlanan bu tarz tarih dizileri ile bir yandan Osmanlı dönemine ait kültürel ögelerin ulusal kimliğin unsuru haline gelecek şekilde görünürlüğü artırılırken diğer yandan ise iktidarın politikalarına tarihsel bir dayanak kazandırılarak meşrulaştırılması ve iktidarın devamlılığının korunması da amaçlanmaktadır[232]

[232] 2020 yılında ATV'de ''Akıncı'' isimli bir süper kahraman dizisi yayına hazırlanmaktadır. Osmanlı'da askeri bir birlik olan akıncılardan esinlenilen bu süper kahraman dizisinde süper kahramanın ellerini açıp dua ederek göreve hazırlandığını gösteren bir de fragman yayınlanmıştır. (Tvyayınakışı, 12.11.2020). Osmanlı'daki unsurlar üzerinden esinlenilerek oluşturulan ve dua ederek düşmanlarla savaşmaya çıkacak olan bu süper kahraman medyada Osmanlıya ve İslamiyete ait unsurların artırılmasına da bir örnektir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde İslamcı ideolojinin yükselişe geçmeye başladığı dönemde (60'ların sonları 70'lerin başları), Akıncı Gençlik adında islami bir gençlik örgütü de kurulmuş olması (Şentürk, 2011: 319-320), dizinin İslamcı/muhafazakâr ideoloji ile olan

4.2.5.4. Kültürel Alana Yönelik Farklı Bir Perspektif: Yükselen Linç Kültürü

AKP'nin ulusal kimlik inşasına yönelik ayrı ayrı başlıklar altında ele alınan bütün gelişmelerin birlikte işlerlik kazandırdığı bir alan olarak bu başlık altında ele alınabilecek önemli bir konu da sınırları belirsiz bir öteki oluşturma, bir düşman yaratma politikasının sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilecek olan linç kültürüdür. İlerde siyasal aygıtla ilgili bölümde AKP'nin sınırları belirsiz iç ve dış düşmanlar üzerine kurulu ötekileştirme politikasına detaylı bir şekilde yer verilecektir ancak bu konu kültürel alana da sirayet etmiş ve adeta bir linç kültürünü beslemiştir. Bu durumun kendisini en net şekilde gösterdiği alanlardan birisi ise spor müsabakaları, Milli Takım maçları olmuştur. 2015'te Türkiye-Yunanistan maçında Paris'te gerçekleşen saldırılarda[233] hayatını kaybedenler için yapılan saygı duruşu esnasında (Bianet, 18.11.2015), yine 2015'te Türkiye-İzlanda maçında Ankara'da gerçekleşen saldırıda[234] hayatını kaybedenler için yapılan saygı duruşu esnasında (Yeni Asya, 03.03.2016) ve 2019 yılında ise Türkiye-Fransa maçında Fransa Milli Marşı okunduğu sırada (Cumhuriyet, 08.06.2019) Türk seyirciler tarafından ıslıklı protesto gerçekleştirilmiştir. Bu olayları, AKP'nin kapsamı belirsiz bir dış düşman algısının etkisi olarak yorumlamak mümkün gözükmektedir ki bu durum sadece spor müsabakaları ile sınırlı kalmamıştır. Bu durumun başka bir örneği de son yıllarda Türkiye'nin de dünya genelindeki satış trendlerine ayak uydurma çabası içinde yurt genelinde yürütülen *''Black Friday''* (Kara Cuma) adındaki indirim günleri üzerinden kendisini göstermiştir. Söz konusu etkinliğin İslam dini ve Müslümanlık ile ilgili en ufak bir ilgisi bulunmamasına[235] karşın, Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Yerlikaya'nın

---

teması noktasında dikkat çekici bir detaydır.

[233] 13 Kasım 2015'te bir grup Cihatçı tarafından Fransa'nın başkenti Paris'in farklı noktalarında gerçekleştirilen eş zamanlı saldırılarda 130 kişi hayatını kaybetmiş, çok sayıda insan ise yaralanmıştır (Euronews, 13.11.2019)

[234] Genel itibariyle Türkiye'de barış süreci olarak da adlandırılan Kürt Açılımı'nın askıya alındığı ve terör eylemlerinin ise yeniden yükselişe geçtiği 2015 yılının 10 Ekim'inde Ankara'da DİSK, KESK, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği vb. çok sayıda sendika ve sivil toplum kuruluşunun yanı sıra siyasal alanda ise HDP'nin desteği ile düzenlenen *''Emek, Demokrasi ve Barış Mitingi''*ne IŞİD tarafından gerçekleştirilen bombalı saldırıda 103 kişi ölürken 391 kişi ise yaralanmıştır (DW, 10.10.2020).

[235] ABD'de Şükran Günü'nden sonra gelen ilk Cuma günü alışveriş yerlerinin daha uzun süre açık kalması ve yapılan indirim kampanyalarının neticesinde söz konusu gün çok büyük insan kalabalıklarına ve yoğun trafiğe neden olmaya başlamıştır. 1961'de Philadelpihia'da yoğunluğun zirve

‘‘Nedir bu Kara Cuma, neden Cuma? Aydınlık bereket bayramdır Cuma, huzurdur Cuma, güneşin doğduğu en güzel gündür Cuma, neyin algısı yapılıyor bu özel günde, neyin operasyonu yapılıyor?" (Yeni Şafak, 26.11.2017) şeklindeki sosyal medya paylaşımı ve sonrasında DİB’in de bir Cuma hutbesinde:

‘‘Her günün sabahı, aydınlık bir geleceğe uyanıştır. Bir inancın sembolünü hedef alan ve mensuplarını yok sayan böylesi saygısız ifade ve yaklaşımların bizim geleneğimizde yeri yoktur. Bir dinin kutsalının çılgınca ve sınırsızca bir tüketim anlayışına alet edilmesi asla kabul edilemez bir durumdur. Zihinlerde olumsuz bir algı oluşmasına sebep olacak bu tür gayretler karşısında müminler olarak bizlere düşen, dinimize ve değerlerimize sımsıkı sarılmaktır’’ (Birgün, 01.12.2017).

şeklinde ifadelere yer vermesi, söz konusu etkinliklere yönelik dini hassasiyetleri öne çıkartmış ve birçok vatandaş, *‘‘Black Friday’’* kampanyası düzenleyen mağazalara yönelik protestolar gerçekleştirmiştir. (Yeni Şafak, 26.11.2017). Bu durum, dini hassasiyetlerin güçlendirilmeye çalışılmasının yanı sıra sınırları belirsiz bir öteki yaratma ve ‘dış güçler’ söyleminin de bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yaşananlar sonrasında firmalar, aşağıda bazı örnekleri görüleceği üzere ortaya atılan dini hassasiyetlere uygun olacak şekilde bu etkinliği farklı isimler ile gerçekleştirmeye başlamışlardır.

Görsel 11. Black Friday’e Alternatif Olarak Kullanılan İsimlerden Bazı Örnekler

Kaynak: Finansgündem.com (23.11.2018); ‘‘İşte Türkiye'nin alternatif 'Cuma'sı’’ https://www.finansgundem.com/foto-galeri/turkiye-black-fridayi-bu-isimlerle-sepete-atti-galeri/1363784/1 , Erişim Tarihi: 15.05.2020.

yaptığı etkinliklerden sonra bu Cuma günü ‘‘Black Friday’’ olarak isimlendirilmiş ve bu şekilde anılmaya başlanmış ve zamanla dünyanın pek çok ülkesine yayılan bir etkinliğe dönüşmüştür (CNNTürk, 22.11.2017).

Bu linç kültürünün ortaya çıkardığı en önemli konulardan biri ise Atatürk büst ve heykellerine yönelik son dönemde artan salıdırılar olmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı üzere heykeller ve büstler, Kemalizm'in modernleşme hedefinin mekana yansımaları ve aynı zamanda Atatürk üzerinden rejimin ve değerlerinin aktarıldığı hafıza mekanlarıdır. Ancak AKP döneminde bu mekanları tahrip etmeye yönelik girişimler son derece artmıştır. Çalışma boyunca ele alınan pek çok örnekte görüldüğü gibi AKP döneminde Kemalist ideoloji ve özellikle tek parti dönemini ötekileştirmeye yönelik kullanılan söylem ve gerçekleştirilen eylemlerle birlikte ele alındığında bu durum bir sebep sonuç ilişkisi olarak nitelendirilebilir. Örneğin, DİB'in 2018'de 10 Kasım öncesindeki Cuma hutbesinde (bu tavır AKP döneminde Diyanetin 10 Kasım'a yönelik genel bir alışkanlığı haline gelmiştir) Atatürk'ü anmaması, üstelik 10 Kasım'dan önce geçmişte Atatürk'e yönelik hakaretleri[236] ile sıkça gündeme gelen ve özellikle konumuz bağlamında *''Sizin nesliniz İslam'ın mutlak galebesini, küfrün mutlak yıkılışını, heykellerin köpek leşi gibi sürüklendiğini görecek. Siz göreceksiniz. O gün beni hatırlayın''* (Sputnik, 05.10.2017) şeklindeki ifadeleri ile bu mekanlara yönelik tehditkâr ve hedef gösteren açıklamalarda bulunan Kadir Mısıroğlu'nu Diyanet İşleri Başkanı Erbaş'ın ziyaret etmesi (Sputnik, 16.11.2018), daha önce aynı yılın ilk aylarında Erdoğan'ın da Mısıroğlu'nu hastanede ziyaret ettiği (CNNTürk, 19.02.2018) göz önünde bulundurulduğunda şahsın ve söylemlerinin meşrulaştırılması noktasında önemlidir. Genel itibariyle hükümetin bu olay özelindeki tavrı da göz önüne alındığında, 2018 itibariyle son beş yılda Atatürk büst ve heykellerine yapılan saldırı sebebiyle 297 kişi hakkında işlem yapıldığı verisi (Yeniçağ, 02.11.2018) daha anlamlı bir hale gelmektedir.

[236] *"10 Kasım'da saat 09:05'te kenefe (tuvalete) gidin (...) Husumetinizi, hissiyatınızı diri tutun"* (Milliyet, 10.11.2014) ve *"Eğer bir Müslüman Atatürk'ü seviyorum derse ya ahmaktır ya sahtekardır"* (Yeniçağ, 16.11.2018) şeklindeki ifadeleri örnek gösterilebilir.

4.2.6. 2016'dan 2020'ye Hukuk Aygıtı

2002-2016 arasında yapılan hukuki düzenlemelerle meşru-gayriemşru zemininin AKP'nin ulusal kimlik inşasına uygun olacak şekilde yeniden tasarlanmasına ve İslamcı/muhafazakâr ideolojinin devlet iktidarını elde etme noktasında önemli bir işlev görmesine 2016 sonrasında da devam edilmiştir.

4.2.6.1. 1982 Anayasası ve Parlamenter Sistemin Gayrimeşrulaştırılması: Başkanlık Sisteminin Meşrulaştırılması

AKP, kurulduktan sonra girdiği ilk seçim olan 2002 yılındaki genel seçimler için hazırladığı beyannameden başlayarak izleyen seçim beyannamelerinde de mevcut anayasanın değiştirilmesi gerektiğine artan oranda yer vermiş, iktidarında yapılan anayasa değişikliklerine karşı toptan yeni bir anayasa hazırlanması gerektiği söyleminden vazgeçmemiştir (AKP, 2002: 42; AKP, 2007: 21-22; AKP, 2011: 32-33; AKP, 2015). AKP'nin anayasa değişikliğine yaptığı vurguyla oluşan gündem diğer partilerde de etkisini göstermiş, 2007 yılında yapılacak genel seçimler öncesinde yeni anayasa vaadi partilerin ortak paydası haline gelmiştir (Gönenç, 2017: 7). Ancak 2007 yılını konumuz özelinde esas önemli kılan nokta ise bu yılda anayasada yapılan değişiklik ve cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini öngören yeni sistemdir. Detaylarına baskı aygıtlarının incelendiği bölümde yer verildiği gibi, 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan kriz sonrasında aynı yıl Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde…,2007). Her ne kadar yeni bir anayasa hazırlanmamış olsa da bu anayasa değişikliği hem 1982 Anayasası'nın hem de parlamenter sistemin gayrimeşrulaştırılmasına sebep olan bir düzenleme olmuştur. Zira bu düzenlemeden sonra parlamenter sistemin sonlandırıldığı ve yarı-başkanlık sistemine geçildiği yönünde tartışmalar gündemi sıkça meşgul eder hale gelmiştir (Acar ve Çelebi, 2012: 4-5). Henüz iktidarının ilk yıllarında (2003-2004) başta Başbakan Erdoğan olmak üzere AKP'li Burhan Kuzu ve diğer bazı AKP'li isimlerin başkanlık (veya yarı-başkanlık) sistemine geçilmesini arzu ettikleri yönünde yaptıkları açıklamalar (Gönenç ve Kontacı, 2005: 109-117) da düşünüldüğünde bu

değişikliğin sistem değişikliği için bir adım olduğu, bu noktada hem 1982 Anayasası'nın hem de parlamenter sistemin meşruluğunu yitirmesine neden olduğu söylenebilir. AKP'nin 2015 yılındaki genel seçimler için sunduğu seçim beyannamesinde cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi yönteminin başkanlık sistemine geçişi zorunlu kıldığı yönündeki ifadeler de (AKP, 2015: 39) yapılan değişikliğin parlamenter sistemi gayrimeşrulaştırdığı ve başkanlık sisteminin meşrulaştırılmasına ise aracılık ettiğini göstermektedir. 2014 yılında Erdoğan'ın doğrudan halk tarafından seçilen ilk Cumhurbaşkanı olması sonrasında ise parlamenter sistem tamamiyle gayrimeşru alana itilmiştir. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra kabul edilse de edilmese de Türkiye'de sistemin değiştiğini ifade etmesi de bunun önemli bir göstergesidir (BBC, 17.08.2015).

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrasında ise anayasa ve sisteme yöneltilen eleştirilerin dozajı yükselmiş, sistem değişikliği ülke için bir ''beka meselesi'' olarak sunulmuş, dönemin Başbakanı Yıldırım, başkanlık sistemini ülkenin bölünme ihtimaline reçete olarak sunmuştur. Öyle ki bu süreçte hem Cumhurbaşkanı hem de başbakan bizzat referandum için evet propagandası yaparken, değişikliğe karşı çıkanları terör ile özdeşleştiren açıklamalar yapılmıştır (Kaboğlu, 2017: 61, 102-106, 156). Böylece hukuki olarak sistemin gayrimeşrulaştırılmasına yol açılması söylemsel olarak da desteklenmiş ve parlamenter sistem Eski Türkiye'ye ait istenmeyen bir unsur olarak kodlanmıştır. 1982 Anayasası'nı ve mevcut sistemi her şeyin sorumlusu olarak gösteren açıklamaların hakim olduğu bir ortamda 16 Haziran 2017'de AKP'nin hükümet sisteminde değişiklik öngören anayasa değişikliği halkoylamasında %51,41 oy ile kabul edilmiş (YSK/663, 2017) ve Yeni Türkiye için öngörülen sistem hayata başkanlık sistemi (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adıyla) hukuki olarak tamamen meşrulaştırılarak hayata geçirilmiştir.

4.2.6.2. İslam Hukukunun Meşrulaştırılmasına Yönelik Girişimler

Bu başlık altında değinilmesi gereken bir başka konu ise Kemal Gözler'in 3 Kasım 2019 tarihli *''İlahiyat Nereye Gidiyor?''* makalesinde ortaya attığı ve sonrasında 17 Aralık 2019 tarihli *''İslam Hukukunun Değeri''* makalesinde de incelediği Türkiye'de

İslam Hukuku'na geçişin hazırlıklarının yapıldığı şekildeki iddiadır. Daha önce eğitim başlığı altında AKP döneminde gerek ilahiyat fakültelerinin sayısında gerekse öğrenci sayılarında çok önemli bir artış yaşandığına değinilmiş, bu durum AKP döneminde ulusal kimlik inşasına yönelik İslamcı/muhafazakâr ideolojinin yükselişinin eğitim alanındaki önemli bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ancak Gözler, yukarıda adı geçen çalışmalarında bu yükselişi hukuk fakülteleri ile karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Gözler (03.11.2019), Türkiye'de AKP döneminde (ilk kez 2012-2013) ilahiyat fakültesindeki öğrenci sayısının hukuk fakültesindeki öğrenci sayısını geçtiğine ve 2018-2019 döneminde yaklaşık ikiye katladığına vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte 2019 itibarıyla mevcut hukuk sisteminin kaynağı olan Roma Hukuku dalında 24 öğretim elemanının bulunmasına karşılık İslam Hukuku alanında (ki bu kişilerin hukuk değil ilahiyat çıkışlı olduklarının altını çizmiştir) 2019 itibariyle toplamda 407 öğretim elemanının görev yaptığını belirtmiştir. Yine AKP döneminde yeni kurulan bazı hukuk fakültelerinde de İslam Hukuku Anabilim Dalı açılmıştır (Gözler, 17.12.2019).

Ayrıca Erdoğan'da 2020 yılında yaptığı bir konuşmada *''İnsani, ahlaki ve çevreci karakteri faizi ve sömürüyü reddeden yapısıyla İslam iktisadı krizden çıkışın anahtarıdır''* (Euronews, 14.06.2020) şeklindeki ifadeleri ile İslam hukukunu çare olarak göstermiştir. Söz konusu bu gelişmeler ve açıklamalar, İslam hukukuna geçişin hazırlığı olarak yorumlanabilecek düzeyde bir yeterliliğe sahip olmasa da, İslam hukukunun referans alınabilirliğinin artırılması ve kolektif kimliğin bir parçası olacak şekilde ön plana çıkartılmasının amaçlandığını göstermektedir. Böylece Cumhuriyet'in ilanı sonrasında modern hukuk sisteminin temele alınması ile terkedilen ve gayrimeşrulaştırılan İslam hukukunun yapılan düzenlemelerle birlikte yeniden meşrulaştırılmasına yönelik adımlar da atıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak, AKP döneminde yapılan hukuki düzenlemeler ile iktidarın hem kendi meşruiyet alanını genişlettiği hem de sahip oluduğu İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi devlete egemen olacak şekilde meşrulaştırdığı söylenebilir. Bu yapılırken, Kemalist ideolojiye ait unsurlar ise gayrimeşrulaştırılmış ve ulusal kimliğin dışına itilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda AKP döneminde hukuk aygıtı da de-Kemalizasyon'un etkin

bir parçası olarak kullanılmıştır ve bu gelişmeleri de din merkezli bir ulusal kimlik inşa etme amacı doğrultusunda ele almak mümkündür.

4.2.7. 2016'dan 2020'ye Siyasal Aygıtlar

2016'ya giderken yaşanan gelişmeler ve sonrasında 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi AKP'nin bu tarihten sonra ''beka sorunu'' ve ''yerli ve milli'' söylemleri üzerinden şekillenen bir güvenlik siyasetini merkeze oturtmasına ve muhalif alana karşı tutumunu giderek sertleştirmesine neden olmuştur. Bu bölümde, bu politikanın ve yaşanan diğer gelişmelerin siyasal alanda yarattığı etkiye ve ulusal kimlik inşası noktasında biz ve öteki tanımlamasına yönelik yansımalarına değinilecektir.

4.2.7.1. Güvenliği Önceleyen Bir Siyasetin Merkeze Oturtulması: Yerli ve Millilik Söylemi

7 Haziran 2015 – 1 Kasım 2015'te düzenlenen iki seçim arasında Türkiye'de pek çok terör saldırısı düzenlenmiş, çok sayıda sivil ve güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiştir. Ülkenin pek çok farklı yerinde gerçekleşen terör eylemleri ülke çapında bir korku ve panik havası oluşturmuştur (Sözcü, 30.10.2015). Aşağıda yer alan grafikte de görüleceği üzere 2015-2016 yıllarında PKK'nın terör eylemleri nedeniyle yaşanan can kaybı 12 yılda PKK nedeniyle yaşanan toplam kaybın yarısını geçmiştir ki 604 kişi ile 2016, 1998'den bu yana en fazla kayıp verilen yıl olmuştur (Alptekin ve Köse, 2018: 338).

Grafik 9. 2002-2016 Arasında PKK Nedenli Can Kayıpları

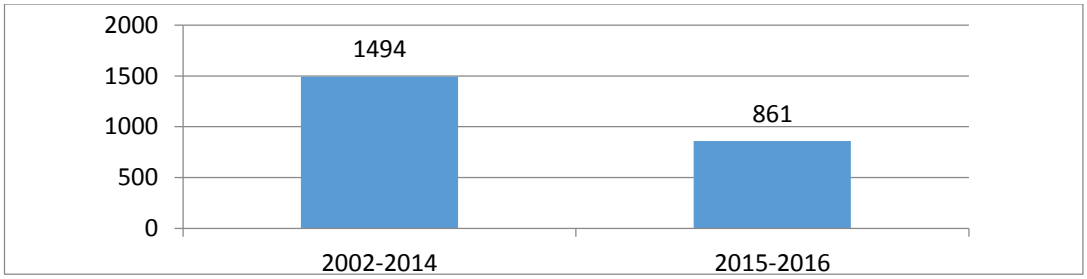

Kaynak: Alptekin H. ve Köse, T. (2018); ‘‘AK Parti’nin Kürt Politikası’’ (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset’’, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 315-338. (Sayfa 338’de yer alan tablodan derlenmiştir.)

Artan terör olayları ve AKP’nin Haziran 2015’te girdiği bir genel seçimde ilk kez tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememesi gibi gelişmeler neticesinde açılım siyaseti sonlandırılmıştır. AKP’nin Kasım 2015’teki seçimlerde yeniden tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde etmesinden sonra ise devletten tasfiyesine hız verilen Fetullahçılar, 15 Temmuz 2016 gecesi ordudaki mensupları aracılığıyla bir darbe girişimi gerçekleştirmiştir (Gümüş, 2019:158-160). Daha önce de yer verildiği gibi 15 Temmuz darbe girişiminde 251 kişi hayatını kaybetmiş ve binlerce insan ise yaralanmıştır (AA, 13.07.2018). Bu yaşanılanlar sonrasında Türkiye’de siyasetin merkezine güvenlik meselesi oturtulmuştur. Aslan (2018: 13-15) ise bu tarz iç sebeplerin yanı sıra Arap Baharı ve küresel olarak merkez partilerin popülerliğindeki azalma gibi dış sebepleri de AKP’yi siyasetini yeniden tanımlama zorunluluğu ile karşı karşıya bıraktığını ve iktidarının devamlılığını sağlama noktasında yaşanan siyasal dönüşümün kendisini *‘‘yerli ve milli’’* söylemi üzerinden gösterdiğini ifade etmiştir.

15 Temmuz’dan sonraki süreçte Erdoğan, terör örgütleri ile önemli bir mücadeleye girişildiğini belirtmiş ve bu mücadelenin *‘‘Kurtuluş Savaşından sonraki en büyük istiklal ve istikbal mücadelesi’’* olduğunun altını çizmiştir (Duran, 2018: 65). AKP’nin 2016 sonrasında güvenliği ön plana alan yerli ve milli söylemi üzerine kurulu siyaseti tam olarak bu söyleme dayanmaktadır. 2016’da yaşanan darbe girişimi sonrasında neredeyse her konu bir varoluş mücadelesi (beka sorunu) olarak nitelendirilmiş, biz ve öteki tanımlaması yerli ve milli söylemi üzerinden şekillenmiş, hükümetin politikalarına karşı çıkan her kesim ise yerli ve milli olmamakla yani ‘‘gayri milli’’

olmakla itham edilmiş ve ‘‘öteki’’ kategorisinde konumlandırılmıştır.[237] Zira Duran (2018: 62) da, AKP’nin öncülünde ortaya atılan bu yerli ve milli söyleminin muğlâk bir kapsayıcılığının olduğundan ve bu muğlâklığın bir avantaja çevrilmek istendiğinden söz etmiştir. Kimi kapsadığı net bir şekilde belli olmayan bu muğlâk yerli ve millilik, AKP’ye kendisine muhalif her kesimi karşısına konumlandırabileceği geniş bir alan sağlamıştır da denilebilir. Aktay (2018: 232-243) ise AKP’nin iktidarda geçirdiği uzun süre ve devletin her alanında gerçekleştirdiği etkinliğin sonrasında, iktidarının ilk yıllarında mücadele verdiğini söylediği *‘‘statüko’’*nun (bürokratik elitler, askeri vesayet vb. söylemler de bunlara dahil edilebilir) artık bir karşıt güç olma etkinliğini kaybettiğini ve bu durumun parti üzerinde rehavete neden olduğunu ifade etmiş ve bu rehavetin hedefi sadece AKP olmayan, tüm Türkiye’yi hedef alan, adeta bir beka mücadelesi verilen yeni bir motivasyon kaynağı olarak *‘‘global statüko’’* ile giderildiğini belirtmiştir. Bu konuyla ilgili Bora (2018:192-206) ise Türk siyasetinde kökü 1920’lere kadar dayanan yerli ve milli söylemin içeriğinin ve kapsamının kullanıldığı ideolojiler bağlamında değiştiğini ve günümüzdeki kullanımının dini ve ümmetçi bir tını barındırdığını ifade etmiştir. Ayrıca her yerli ve milli tanımlamasının doğal bir süreç olarak kendi içinde temizlenmesi gereken ve aynı zamanda yerli ve milliliği güçlendirmek için gerekli olan bir takım *‘‘zararlı salgılar, tahripkâr hücreler’’* ürettiğini belirtmiştir. Bora’nın ‘‘tahripkâr hücreler’’ benzetmesi, özünde çalışma boyunca vurgulanılan biz’in öteki’ye duyduğu ihtiyaç temelinde değerlendirilebilir. Zira yerli ve milli tanımlaması 2016 sonrasında artık ‘‘biz’’in bir yansımasıdır ve dolayısıyla kendi varlığını devam ettirebilmesi adına öteki’lere ihtiyaç duyacaktır.

Tüm bunlardan hareketle, AKP’nin 2016 sonrasındaki ulusal kimlik inşasında ‘‘öteki’’ olarak belirlediği iki muğlâk alanın varlığından söz edilebilir. Birincisi yerli ve milli söylemi üzerinden yürütülen ve her türlü iç muhalefeti içine alabilecek bir muğlaklığa sahip olan ‘‘gayri milli’’ alan, diğeri ise Türkiye’nin büyümesini ve gelişmesini istemeyen ve bu olumlu süreci baltalamak isteyen, küresel güçlerden oluşan ve yine muğlak bir alanı ifade eden *‘‘global statüko’’*, yani sınırları belirsiz bir

[237] Örneğin 2019 yılında kültür sanat meselesini bir beka sorunu olarak gördüğünü ifade eden Erdoğan (AA, 10.01.2019), aynı yıl yapılan yerel seçimleri de beka sorunu olarak değerlendirmiştir (Yenikapıhaber, 19.03.2019).

küresel dış düşmandır. İlerde örnekleriyle görüleceği üzere bu iki muğlak öteki ise genelde birbirleriyle işbirliği içinde sunulacaktır.

4.2.7.2. Milli İktidar ve Gayri Milli Muhalefet Söylemi

Yeni dönemdeki bu yerli ve millilik söylemi üzerinden şekillenen sürecin siyasete yönelik pek çok önemli yansıması olmuştur. 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimine AKP'ye muhalif kesimlerin de karşı çıkmasına rağmen darbe sonrasındaki süreçte muhalif kesime karşı tutum daha sert bir hal almaya başlamıştır (Cagaptay, 2018: 2).

15 Temmuz sonrasında AKP ve MHP arasında bir yakınlaşma yaşanmış, düzenlenen *''Yenikapı Mitingi''* ise hem yerli ve milli tanımlamasının somutlaştırıldığı hem de AKP-MHP ittifakının temeline oturtulduğu etkinlik olmuştur. Bu tarihten sonra iki parti arasında yaşanan yakınlaşma kendisini önce anayasa değişikliği sürecinde ve daha sonra ise iki parti arasında kurulan *''cumhur ittifakı''*yla göstermiştir. Ancak bu ittifakın dikkat çeken tarafı, aynı zamanda *''yerli ve milli ittifak''* olarak da sunulmuş olmasıdır (Duran, 2018: 60-61). Bu durum, AKP iktidarı ve iktidarın ortağı olarak kabul edilebilecek MHP'nin dışında kalan muhalif alanın gayri milli olarak nitelendirilmesine yani ''biz''in dışında konumlandırılarak ötekileştirilmesine neden olmuştur.

Bu süreçte siyasal alanda öteki olarak tanımlanan ilk unsurun ise HDP olduğu söylenebilir. 7 Haziran 2015'deki seçimlere parti olarak giren ve barajı aşan HDP, hiçbir partinin hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememesi ve koalisyon görüşmelerinden de sonuç çıkmaması nedeniyle yeniden seçime gidilen süreçte PKK'nın artan terör eylemlerinin de etkisiyle 1 Kasım 2015'te yine barajı geçmiş olmasına karşılık oy kaybı yaşamıştır. Mayıs 2016'da ise çoğunluğunu HDP'lilerin oluşturduğu 138 milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılmış, 15 Temmuz sonrasında da (4 Kasım 2016) HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın da aralarında bulunduğu 7 milletvekili tutuklanmış ve sonrasında tutuklamalar devam etmiştir. Tutuklamalar ve gözaltılar için ileri sürülen iddialar genel itibariyle terör örgütü propagandası yapmak, terör örgütü üyesi olmak vb. terör ile ilişkilendirilen suçlardan oluşmuştur. Yine 15 Temmuz sonrasında HDP'ye bağlı

bazı belediyelere de kayyum atanmıştır. 31 Mart 2019'daki yerel seçimler sonrasında da HDP'nin kazandığı 65 belediyeden 45'ine kayyum atanmıştır (Diken, 20.05.2016, BBC, 27.10.2016, Habertürk, 07.11.2016, Bianet, 21.02.2017, DW, 15.05.2020). Böylece Kürt Açılımı'nın bitmesiyle birlikte daha önce AKP'nin yürüttüğü açılım sürecinin siyasal alandaki etkili aktörlerinden biri olan HDP'nin mevcut konumunu kaybettiğini ve 15 Temmuz sonrasındaki Demokrasi ve Şehitler Mitingi'ne de çağırılmayarak (Yeni Şafak, Demokrasi Nöbetleri) güvenlik politikalarının öncelendiği yeni dönemde doğal bir ''öteki'' konumuna yerleştirildiğini söylemek mümkündür.

HDP'nin yanı sıra bu dönemde muhalif alanda konumlanan diğer pek çok parti de gayri milli olarak nitelendirilerek ötekileştirilmiş, hatta terör örgütleri ve sınırları belirsiz küresel düşmanlarla işbirliği içinde sunulmuştur. Örneğin, 2017 yılında CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin tutuklu milletvekili Enis Berberoğlu'na verilen 25 yıllık ceza sonrasında Ankara'dan İstanbul'a başlattığı ''Adalet Yürüyüşü'' (NTV, 15.06.2017) için AKP ve yeni dönemdeki ortağı MHP'den yöneltilen ifadeler de bu bağlamda ele alınabilir. Erdoğan, PKK'lı bir yöneticinin bu organizasyon hakkında yaptığı olumlu bir açıklama nedeniyle yürüyüşü teröre destek olmakla itham etmiştir (Sözcü, 01.07.2017). MHP lideri Bahçeli ise sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımlarla CHP'yi terörle birlikte anmış, *''CHP'nin karanlığa doğru adım atmasına PKK destek vermektedir, FETÖ omuz vermektedir, Türk düşmanları el vermektedir''* ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 05.07.2017).[238]

2019 yılında yapılacak yerel seçimler öncesinde Malatya'da yaptığı bir konuşmasında ise Erdoğan, AKP ve MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı'nın karşısında konumlanan CHP ve İYİ Parti'nin oluşturduğu Millet İttifakı'na yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

''Mevcut yönetim altında CHP, milli irade düşmanları tarafından kullanılan bir koçbaşına dönmüştür. Bugün CHP, Türkiye'ye yönelik husumet besleyenlerin

[238] Daha önce haberleşme aygıtlarının ele alındığı bölümde de değinildiği üzere, 2016 sonrasında iktidarın muhalif alana yönelik kullandığı bu söylem medyaya da yansımıştır. Özellikle 2017'deki Anayasa değişikliği için yapılan referandum sürecinde 'hayır' propagandası yaparak değişikliğe karşı çıkan muhalefet kanadı terör örgütleri ile aynı safta konumlandırılmış ve dış güçlere hizmet etmekle itham edilmiştir.

istedikleri gibi yönlendirdiği, parmaklarında oynattığı bir aparata dönüşmüştür. (…) Kandil ve Pensilvanya ile girilen bu kirli ittifaka CHP, İyi Parti ve Saadete gönül vermiş vatandaşlarım artık 'yeter' diyecektir.'' (AA, 06.03.2019).

Bu tarz söylemler, 2016 sonrasındaki süreçte muhalefetteki unsurların güvenliği önceleyen bir siyasi söylem temelinde terörle ve terör örgütleri ile özdeşleştirilerek gayrimeşrulaştırıldığını ve ötekileştirildiğini göstermektedir.

4.2.7.3. Yeni Türkiye'nin Doğal Lideri Olarak Recep Tayyip Erdoğan

15 Temmuz 2016 gecesi yaşananlar, 2016 öncesinin ele alındığı bölümde değinilen bir konu olan Menderes'in idam edilmesi ve Özal'a suikast yapıldığı iddiaları üzerinden bir mağduriyet birlikteliği oluşturulmasına ve Erdoğan'ı da bu liderlerle özdeşleştiren söylemlere oldukça güçlü bir argüman kazandırmıştır. 15 Temmuz gecesi Erdoğan'ın şahsına düzenlenen suikast girişimi (Sputnik, 02.08.2016) ile birlikte bu üç lider arasındaki mağduriyet birlikteliği daha realist bir düzeye erişerek kuvvetlenmiştir.[239] Ayrıca Fetullahçıların Erdoğan'ı daha önce de öldürmeye çalıştığı yönündeki haberler 15 Temmuz öncesinde olduğu gibi sonrasında da medyada yer bulmuş ve bu mağduriyet vurgusu güçlendirilmiştir (Sabah, 15.08.2016, Yeni Şafak, 01.07.2015, Haber7, 01.07.2015).

Erdoğan'ın Menderes ve Özal tarihsel hattında konumlandırılmasını güçlendiren söylemin kendisini gösterdiği bir diğer alan ise Erdoğan'ın 15 Temmuz gecesi halkı meydanlara çağırdığı günden itibaren 7 Ağustos'da İstanbul Yenikapı'da düzenlenen büyük mitinge kadar olası bir ikinci darbe girişimini önlemek ve bir anlamda darbe girişiminin bastırılmasını kutlamak için gerçekleştirilen Demokrasi Nöbetleri olmuştur. Demokrasi Nöbetleri'ne katılan vatandaşların Yeni Türkiye'nin arzulanan vatandaş profili olarak resmedildiği ve sıkça getirilen tekbirlerle İslamizasyon'un üst

[239] Ancak eski AKP Milletvekili Prof. Dr. Vedat Bilgin tarafından 2018'de yayınlanan makale bu konuda ilginç bir detay taşımaktadır. Bilgin bu çalışmada, Milli Mücadele dönemi sonrasında ülkeyi bürokratik bir hegemonyanın yönettiğini ve Erdoğan'a kadar hiçbir siyasi liderin bu hegemonyaya karşı bir tavır alamadığını belirtmiştir. Hatta daha da önemlisi, Menderes'te dahil bu hegemonyaya karşı tüm hareketlerin yine bu hegemonyanın belirlediği ideolojik çerçevenin içinde kaldığını, bu durumun ise mevcut düzenin meşrulaştırılmasına neden olduğunu iddia etmiştir (Bilgin, 2018: 95-98). Bu söylem kurulan Menderes-Özal-Erdoğan hattında Erdoğan'ın en tepe noktasına yerleştirildiğinin göstergesidir.

düzeyde seyrettiği bu organizasyonlarda bir diğer dikkat çeken nokta ise Menderes-Özal-Erdoğan hattına yapılan vurgudur. İstanbul Taksim'deki Demokrasi Nöbeti'nde Nihat Doğan isimli bir şarkıcı (etkinliklere çok sayıda ünlü katılmıştır) 27 Mayıs 1960'daki darbede halkın ezanların yeniden Arapça okunmasını sağlayan Menderes'e sahip çıkamadığı için öldüğüne vurgu yapmıştır (Carney, 2019). Bu vurgu, daha önce de değinilen *''astınız, zehirlediniz, yedirtmeyiz''* söyleminin ve halkın Erdoğan'a sahip çıkmakla yükümlü olduğu vurgusunun ön plana çıkartıldığını göstermektedir. İlerleyen dönemde 15 Temmuz gecesi Erdoğan'a suikast girişiminin yapıldığı Marmaris'teki otelin müze olması için de adımlar atılması ise (Yeni Asır, 15.07.2017) daha önce Yassıada örneğinde olduğu gibi yaşanılan bu olayın bir hafıza mekânı aracılığıyla ulusal kimliğin öğesi haline getirilmek ve vurgulanmak istendiğini göstermektedir.

Nöbetlerin sonunda gerçekleştirilen İstanbul Yenikapı'daki *''Demokrasi ve Şehitler Mitingi''* (Yeni Şafak, Demokrasi Nöbetleri) ise Erdoğan'ın Yeni Türkiye'nin doğal lideri olarak sunulduğu en önemli yer olmuştur.[240] Erdoğan, mitingde konuşmasını yapmak üzere daha önceki bölümlerde Yeni Türkiye'nin sembollerinden biri haline geldiğini belirtilen Diriliş Ertuğrul dizisinin jenerik müziği eşliğinde sahneye şu sıfatlarla çağırılmıştır:

''Vatanı ve ay yıldızlı bayrağı uğruna bir milleti yeniden istiklal mücadelesi için ayağa kaldıran, milli iradenin gür sesi (...), başkomutanımız (...), dünya mazlumlarının gür sesi, suskun dünyanın hür sesi (...), Yeni Türkiye'nin lideri, birliğimizin, beraberliğimizin, kardeşliğimizin teminatı'' (Demokrasi ve Şehitler Mitingi – Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 10.08.2016).

Bu ifadeler, Yaşlı (2014: 58)'nın 17-25 Aralık süreci ile birlikte Erdoğan'ın Türkiye'de yeni bir *''Kurtuluş Savaşı''* verildiği ve bu savaşın Yeni Türkiye'nin kuruluş mücadelesi olduğu yönündeki söylemleri ve seçim sürecinde Atatürk gibi önce Samsun ve ardından Erzurum'a geçerek verilen bu mücadelenin doğal liderliği rolüne soyunduğu yönündeki tespiti ile daha anlamlı bir hale gelmektedir. Böylece 15

[240] Demokrasi Nöbetleri'nde de Erdoğan'ın şahsına vurgular yapılmış ve onunla özdeşleşen Dombra ve Diriliş Ertuğrul dizisinin jenerik müzikleri etkinliklerde kullanılmıştır (Carney, 2019).

Temmuz'daki darbe girişiminin basıtırılması verilen kurtuluş mücadelesinin zaferle taçlandırılışının simgesi olurken, Erdoğan ise mücadelenin başkomutanı ve kazanılan zaferle kuruluşu tasdik edilen Yeni Türkiye'nin doğal lideri olarak resmedilmiştir. Ayrıca ''*dünya mazlumlarının gür sesi, suskun dünyanın hür sesi''* ifadesi de yine İslam ülkelerinin liderliği noktasındaki hedefin ve ümmetçi söylemin geçerliliğini koruduğu şeklinde yorumlanabilir.

4.2.7.4. Yeni Türkiye'de Atatürk'e Bakış: Milli Mücadelenin Lideri

Yeni Türkiye'de, Cumhuriyetin kurucu lideri olan Atatürk'ün ulusal kimliğin içindeki yeri de iktidarın hakim ideolojisine uygun olacak bir şekilde yeniden belirlenmiştir. Bu konumlandırmayı anlamlandırabilmek açısından en dikkat çekici materyallerden biri ise Erdoğan'ın 10 Kasım'larda yaptığı konuşmalardır.

Erdoğan, 2017'de yaptığı Atatürk'ü anma konuşmasında onun milli mücadeledeki etkin rolüne vurgu yapmış ancak aynı zamanda milli mücadelede din adamlarının da önemli bir rol üstlendiklerini ve Atatürk'ün onların da lideri olduğunu ifade ederek milli mücadeledeki dini unsurları ön plana çıkartmış ayrıca şu ifadeleri kullanmıştır:

''Özellikle tek parti CHP'si döneminde tarihimizin bu önemli kurucu liderinin ismi öylesine istismar edilmiştir ki, milletimizin gönlündeki Atatürk ile sonradan kavramsallaştırılan Atatürkçülük arasında çok büyük bir fark ortaya çıkmıştır.(...) CHP gibi amorf bir partinin Atatürk'ü milletimizden kaçırmasına rıza göstermeyeceğiz.'' (Tccb, 10.11.2017).

Yine 2019 yılında yaptığı anma konuşmasında da Atatürk'ün milli mücadele lideri olarak rolüne vurgu yapan Erdoğan, buna karşın Cumhuriyetin tarihinin 1923'te başlamadığını, Selçuklu ve Osmanlı ile tarihsel bir sürekliliğe sahip olduğunu ifade ettiği konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

''Her fani gibi Atatürk'ün yaptığı işlerin de eksikleri, fazlaları olabilir. Bunlar işin ehli kişiler tarafından tartışılabilir. (...) Harf devrimiyle adeta her şeyin sıfırlandığını eklediğimizde elbette ülkemiz okuma-yazma oranının çok düşük olduğu bir dönem yaşadı ama bunun suçunu Osmanlı'ya yüklemek bir bühtandır.'' (Tccb, 10.11.2019).

Erdoğan'ın geçmişte yaptığı konuşmalarda da benzer ifadeler yer almıştır. Örneğin, 2014 yılında yaptığı anma konuşmasında Cumhuriyetin Osmanlı ile olan tarihsel sürekliliğine vurgu yapan Erdoğan (Tccb, 10.11.2014), 2016'daki anma konuşmasında ise sadece bu sürekliliğe vurgu yapmamış, aynı zamanda geçmişte Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan insanların bugün hala bunun özlemini diri tuttuklarını ifade etmiştir (Tccb, 10.11.2016).

Bu ifadelerden görüleceği üzere Atatürk, milli mücadelenin lideri olarak değerlendirilmesine karşın, çoğunluğunda (1923-1938 dönemi) onun Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturduğu tek partili dönemin politikaları, Atatürk o dönemin dışındaymış gibi ele alınarak eleştirilmiştir. Kemalist ideolojinin resmi tarih anlatısına ve devrimlere yönelik yapılan eleştrilerin yanı sıra CHP döneminde gerçeğinden uzak bir Atatürk imajı yaratıldığı yönündeki ifadeler de Atatürk'ün kurucusu olduğu CHP ve Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olan Kemalizm'den ayrıştırılmaya çalışıldığını göstermektedir.[241] Bir anlamda bu durum, bizzat Atatürk'ün şahsının da bir de-Kemalizasyona tabi tutulduğunu ve Kemalist ideolojiden arındırılmak istendiğini göstermektedir. Bu noktada Atatürk'e biçilen rol, milli mücadelinin liderliği rolü ile sınırlandırılmıştır. Duran (2018: 69-70) da AKP'nin özellikle 15 Temmuz 2016 sonrası MHP ittifakıyla birlikte Atatürk'e yönelik söylemlerinde değişimler olduğuna yönelik iddialara karşın AKP'nin Atatürk'ü her zaman *''kurtuluş savaşının lideri olarak''* olarak gördüğünü belirtmiştir.

Atatürk'ü milli mücadelenin lideri olarak sınırlandıran bu söylem, geçmişten bugüne yapılan ''1920 ruhu'' vurgusu üzerinden ele alındığında daha anlamlı bir hale gelmektedir. 2013 yılında Diyarbakır'daki toplu açılış töreninde Erdoğan:

''23 Nisan 1920 ruhuyla yeni bir Türkiye inşa ediyoruz. Yeni Türkiye'yi her etnik, her inanç unsuruyla, her mezheple inşa ediyoruz. 1920'de TBMM'de Kürt, Türk, Arap, Laz, Gürcü, Çerkes, Boşnak nasıl beraber olduysa, İstiklal Savaşı'nı birlikte

[241] Erdoğan'ın yanı sıra 2016'dan sonra AKP'nin ittifak ortağı olarak MHP lideri Bahçeli'nin de CHP'ye Atatürk üzerinden sıkça eleştiri yönelttiği görülmektedir. *"Bugünkü CHP, Atatürk'ün CHP'siyle yollarını ayırmış, Kandil muhipliğine, Pensilvanya muhbirliğine soyunmuştur."* (AA, 14.09.2019), *"CHP Genel Başkanı yanılıyor, Türkiye'nin temellerini atan bugünkü CHP falan değildir.''* (Haberler, 04.09.2019), *"Bu CHP Atatürk'ün CHP'si değildir.''* (NTV, 20.03.2019) şeklindeki ifadeler de Atatürk'ün tek partili dönemden ve Kemalizmden bağımsızlaştırılmasının yanı sıra günümüz CHP'sinin de Atatürk'ten bağımsızlaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir.

verdilerse, Cumhuriyet'i nasıl birlikte kurdularsa yeni Türkiye'yi de o ruh, o öz ve kardeşlik ruhuyla ayağa kaldırıyoruz'' (Mynet, 16.11.2013)

şeklinde ifadeler kullanmıştır. Böylece ''1920 ruhu'' söylemi ile kurtuluş savaşı süresince vatanı kurtarma öncülünde birleşen ve henüz Cumhuriyet devrimlerinin başlatılmadığı, kozmopolit bir yapıya sahip birinci meclise gönderme yapmıştır. 2020'de 23 Nisan için yayınladığı mesajda yine 1920 ruhu vurgusu yapan Erdoğan, şu ifadelere yer vermiştir:

''23 Nisan 1920 ruhu, bağımsızlık azmimiz ve kararlılığımız, birlik ve beraberliğimize olan inancımız, gelecek nesillere aktaracağımız en büyük emanetimizdir.'' (Tccb.gov, 24.04.2020).

Bu söylemler bir bütün içinde ele alındığında Atatürk, milli mücadelenin ve bu mücadeleyi yürüten Birinci Meclis'in lideri olarak AKP'nin ulusal kimlik inşasının bir unsuru olmasına karşın, Cumhuriyet'in ilanı sonrasındaki tek partili dönemin Cumhurbaşkanı ve devrimleri gerçekleştiren Atatürk ise AKP'nin ulusal kimlik inşasının bir unsuru değildir. Böylece devrimlerin başlamadığı bir tarihi milat olarak alarak, henüz ulus devlete yönelik adımların atılmadığı ve dinin temel birleştirici unsur olduğu o günün Türkiye'sine geri dönerek, ''Yeni Türkiye'yi'' 1920 referansıyla o dönemin ''Yeni Türkiye''sine bir alternatif ve *''ikinci kurucu'' olarak* sunmak (Yaşlı, 2014: 57-61) ve tek partili erken Cumhuriyet döneminin devrimlerini ulusal kimliğin dışında konumlandırmak amaçlanmıştır.

Bu durum kendisini son olarak AKP Gençlik Kolları tarafından gençlere yönelik hazırlanan *''Sen Kimsin?''* başlığı ile yayınlanan videoda göstermiştir. Gençlere tarihi şahsiyetler üzerinden özgüven aşılanmaya çalışılan bu videoda her birinin *''Mus'ab bin Umeyr''*, *''Kanunui Sultan Süleyman''*, *''Fatih Sultan Mehmet''*, *''II. Abdülhamid''*, *''Hz. Ali''*, *''Necmettin Erbakan''*, *''Adnan Menderes''* *''Şeyh Şamil''*, *''Recep Tayyip Erdoğan''* vb. oldukları ifade edilmiştir. Videoda Atatürk ise ismen *''Mustafa Kemal'e çiftçinin halini anlatan Genç Menderes''* şeklinde bir kere anılmış ancak *''19 Mayıs'ta Samsun'a sen çıktın''* şeklinde bir ifade ve görselle dolaylı olarak betimlenmiştir (AK Parti Gençlik Kolları Resmi Twitter Hesabı, 19.10.2020). Bu kısıtlı ayrılan alanda dahi Atatürk'e Cumhuriyet'in kuruculuğu değil milli

mücadelenin lideri rolü atfedilmesi, buraya kadar ele alınanların tecellisi noktasında oldukça önemlidir.[242] [243]

Christofis (2018: 25-26) de AKP'nin Yeni Türkiye'sinde Atatürk'ün Kemalistlerden ve Kemalist devrimlerden soyutlanarak ele alınmaya çalışıldığına vurgu yaparak onun İslamileştirilebildiği ölçüde benimsendiğini işaret etmiştir. Kemalist devrimlere yönelik eleştirilere karşın henüz İslami bir birlikteliğin ön planda olduğu Milli Mücadele'nin liderliği rolüne yapılan vurgu, bu çıkarımı haklı göstermektedir. Erdoğan'ın 2014 yılında yaptığı 10 Kasım konuşmasındaki aşağıdaki ifadeler de Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilanından önceki Milli Mücadele dönemindeki rolü ile sınırlandırıldığını ve AKP'nin Yeni Türkiye'sinin Atatürk üzerinden temellendirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

''…Gazi Mustafa Kemal'in, 23 Nisan 1920'deki ideal ve fikirleri, şahsiyeti, bir Osmanlı Zabiti olarak asil duruşu, özellikle de, hayatı boyunca, Cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca sıkça ifade ettiği milli irade vurgusu, üzülerek söylemeliyim ki, hep geri plana atıldı… Yeni Türkiye vurgusu, ilk kez, Gazi Mustafa Kemal tarafından, Nutuk adlı eserinde defalarca zikredilmiştir. Gazi Mustafa Kemal, tam da bizim atfettiğimiz gibi, Yeni Türkiye ile, 23 Nisan 1920'de temelleri atılan Türkiye'yi kastetmiştir…Bizim Yeni Türkiye özlemimiz ise, tıpkı Gazi Mustafa Kemal'in kastettiği gibi, 23 Nisan 1920 Türkiye'si, o öz, o ruh, o heyecandır…'' (Tccb.gov, 10.11.2014).

[242] Atatürk'ün temsilinin yanı sıra videoda Cumhuriyetin kurucu kadrolarından herhangi bir isme yer verilmemiş olması ve anılan isimlerin genel itibariyle Osmanlı ve İslam medeniyeti ile ya da İslamcı/muhafazakâr ideoloji ile münasebeti olan kişiler olması da bu anlamda gençliğin ve ulusal kimliğin inşasında iktidarın ideolojisine uygun isimlerin örnek gösterildiğini ve Kemalist ideolojinin temsilcilerinin kolektif belleğin dışına çıkartılmak istendiğini göstermektedir. Ayrıca videoda yer alan *''ümmetin umudusun''* ifadesi de AKP'nin ümmetçi politikasının bir yansıması ve gençlere bu anlayışın benimsetilme çabası olarak yorumlanabilir (AK Parti Gençlik Kolları Resmi Twitter Hesabı, 19.10.2020).

[243] Son dönemde (2020) TRT'nin tam da AKP'nin Atatürk'e yüklediği ''Milli Mücadele'nin lideri'' misyonunu anlatacak şekilde 16 Mart 1920 ve 23 Nisan 1920 tarihleri arasını ele alan ''Ya İstiklal Ya Ölüm'' adlı bir dizinin hazırlanması (TRT, 22.01.2020) (ki bu aynı zamanda medyanın AKP'nin ulusal kimlik inşasına uygun bir ideolojik aygıt olarak kullanılmasında da bir örnektir) ve aynı yıl yaşanan Covid-19 salgını sonrasında ülke genelinde başlatılan yardım kampanyasını eleştiren CHP'nin ''Tekalif-i Milliye'' emirleri üzerinden Kurtuluş Savaşı lideri olan Atatürk'e atıf yapılarak eleştirilmesi de bu minvalde okunabilir (Sabah, 04.04.2020).

4.2.7.5. Siyasal Alanda İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Yükselişi

Özellikle 2016 sonrasında AKP'nin Yeni Türkiye'sinde siyasal partiler alanında İslamcı/muhafazakâr ideolojinin durumu daha farklı bir hal almış ve bu ideolojiye yakın siyasal partilerin sayısında ise bir artış yaşanmıştır.

Bu noktada dikkat çeken ilk önemli değişiklik, Alparslan Türkeş liderliğinde Türk-İslam sentezi doğrultusunda bir milliyetçilik anlayışını benimseyen ve bir dönem İslamcı/muhafazakâr ideolojinin en dikkat çeken isimlerinden biri (ve AKP'nin ulusal kimlik inşasında oldukça önemli bir yere sahip) olan Necip Fazıl Kısakürek'in de doğrudan desteğini açıkladığı bir siyasal hareket olarak MHP'nin (Yaşlı, 2019: 154-231, 314-338) 2016 sonrasındaki değişen tutumudur. 1990'larda PKK ile birlikte artan terör ve Kürt sorununa karşı Milli Görüş lideri Erbakan'ın Kürtlerin görünürlüğünün artırılması ve ana dilde eğitim gibi konuları gündeme getirmesine karşın bu önerileri sert bir şekilde eleştiren Türkeş'in (Yaşlı, 2019: 386-394) partisi MHP, AKP'nin de Erbakan'ın perspektifinde yürüttüğü Kürt açılımının sonlandırılması ve 2016 sonrasında güveliği önceleyen bir politikanın merkeze oturtulması ile birlikte AKP ile yakınlaşmıştır.[244] Hatta yakınlaşmanın da ötesinde daha önce değinildiği gibi yeni dönemde yerli ve milli söylemi üzerinden iktidar partisi ile birlikte kendisine meşruiyet tanınan tek parti olmuştur. Böylece yeni dönemde Türk-İslam sentezi ve muhafazakârlık noktasında ortak bir paydaya sahip oldukları söylenebilecek iki parti siyasal alanda yetkin bir konum elde etmiştir. Ancak siyasal alanda asıl dikkat çeken gelişme ise iktidar partisi AKP ve ittifak ortağı MHP'den ayrılan isimlerin önderliğinde kurulan yeni muhalefet partileri olmuştur.

2016 öncesinde AKP'de aktif görevlerden alınan isimler ya partide kalarak ya da ayrılarak kendi köşelerine çekilmişler, nadiren başka partilerde siyasi kariyerlerine devam etmişlerdir (Sözcü, 14.08.2016). Ayrıca AKP'nin daha önce gelecek gördüğü bazı merkez sağ ve sağ partilerden önemli transferler yaptığına şahit olunmuştur ki bunların en akla gelenlerinden ikisi Numan Kurtulmuş ve Süleyman Soylu'dur.

[244] 2016 öncesinde Erdoğan'a yönelik sert söylemleri ile sık sık gündeme gelen bir isim olan MHP Genel Başkanı Bahçeli, 2014'te Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı adaylığı için *''Ekmeleddin Bey duruyorken, hain emeller Çankaya'ya çıkamaz"* yorumunda bulunmuş (Hürriyet, 30.07.2014) yine 2015'de yaptığı bir konuşmada doğrudan Erdoğan'ı hedef alan sert ifadeler kullanmıştır (Milliyet 02.06.2015).

Soylu'nun 2012'de Demokrat Parti Genel Başkanlığını bırakarak AKP'ye geçmesi (Milliyet, 05.09.2012) ve yine Saadet Partisi'nden ayrılarak HAS Parti'yi kuran Numan Kurtulmuş'un 2012'de partisini AKP'ye katma kararı alması (T24, 04.08.2012) oldukça önemli hamleler olmuş, bu isimler ilerleyen dönemde AKP'nin göz önündeki isimleri arasında yer almıştır. Ancak 2016 sonrasında ise AKP'den ayrılan isimler siyasal alanda yeni yapılanmalara gitmişler ve muhalif alanda konumlanmışlardır.

Eski AKP'li başbakanlardan Ahmet Davutoğlu partisinden ayrıldıktan sonra Aralık 2019'da kurucu listesinde kendisi gibi geçmişte AKP içinde yer almış pek çok ismin yer aldığı Gelecek Partisi'ni kurmuştur. Kısa süre sonra Mart 2020'de ise AKP hükümetlerinde görev almış başka bir isim olan Ali Babacan'ın genel başkanlığında kurucu listesinde çok sayıda eski AKP'li siyasinin yanı sıra ANAP, MHP ve BBP'de yer almış isimlerin de bulunduğu Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA Partisi) kurulmuştur (BBC, 19.12.2019; BBC, 11.03.2020). Böylece muhalefet hattında iktidar partisinin içinden çıkmış ve bu nedenle benzer bir ideolojiyi benimseyen rakip partiler ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte MHP'de de bir bölünme yaşanmış, MHP'nin kendisini iktidara yakın bir şekilde yeniden konumlandırmasından sonra MHP içindeki muhalif kanat 2017'de partiden ayrılarak Meral Akşener'in liderliğinde milliyetçi ve merkez sağdan isimlerin çoğunlukta olduğu İYİ Parti'yi kurmuştur (BBC, 11.11.2017).

Bu gelişmeler sonrasında oluşan genel duruma bakıldığında, iktidar kanadında yer alan AKP ve MHP'nin yanı sıra bu partilerden ayrılan isimler tarafından kurulan İYİ Parti, Gelecek Partisi, DEVA Partisi ile birlikte muhalefet alanında da sağ ve merkez sağ kökenli partilerin çoğunlukta olduğu bir siyasal yelpaze oluşmuştur. AKP'nin yenilikçi kanadını temsil ettiği Milli Görüş hareketinin gelenekçi kanadının kurduğu Saadet Partisi'nin (Şentürk, 2011: 520-523) de muhalefet alanında konumlandığı gözönüne alındığında, 2016 sonrasında Türkiye'de muhalefet alanında da iktidarın İslamcı/muhafazakâr ideolojisiyle sorunu olan ya da ona taban tabana zıt bir ideolojiyi benimseyen parti sayısı son derece azdır. Bu durum yıllardır yürütülen İslamcı/muhafazakâr ideolojiye uygun bir ulusal kimlik inşası politikasının siyasal

alana yansıması olarak okunabilir. Son dönemde özellikle sol tandanslı bir parti olarak Vatan Partisi'nin de kendisini hükümete yakın bir yere konumlandırması[245] ise (Gümüş, 2019: 161) bu durumu daha da pekiştiren bir gelişme olmuştur. Yine daha önce ele alındığı gibi 2016 sonrasında güvenliği önceleyen siyasetin doğal bir ötekisi olarak ele alınan HDP'nin de yeni dönemde muhalefetteki görünürlüğü azalacaktır.

Bu gelişmelerin yanı sıra Kemalist ideolojinin siyasal alandaki kurucu ve temsilcisi olarak ortaya çıkan Atatürk'ün kurduğu CHP'de yaşanan gelişmelere verilen farklı tepkiler ise parti içinde bir ideolojik birlik olmadığını göstermektedir. Örneğin CHP İstanbul İl Başkanı Kaftancıoğlu'nun Mustafa Kemal Atatürk'ten bahsederken Atatürk soyadını kullanmaması ve bunu *''kişilerin… özel atıflarla kategorize edilmesine karşıyım''* şeklinde yorumlamasına karşın parti içinde diğer bazı isimlerin ise buna sert bir şekilde tepki göstermesi buna bir örnektir (Ensonhaber, 14.09.2020). Ayasofya'nın müze statüsünün kaldırılması ve yeniden ibadete açılması kararından daha çok bu kararın alınış şekline ve hukukun yoksayılmasına dikkat çeken CHP Parti Sözcüsü Öztrak'ın (Yeniçağ, 13.07.2020) yanı sıra CHP'li Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Yavaş ise resmi Twitter hesabından yaptığı paylaşımda *''Danıştay'ın Ayasofya ile ilgili verdiği kararın ülkemize, milletimize ve İslâm alemine hayırlı olmasını temenni ediyorum.''* (Mansur Yavaş Resmi Twitter Hesabı, 10.07.2020) ifadelerine yer vermiştir. Bu örnekler, CHP'nin de siyasal alanda oluşan yeni duruma adapte olmaya çalıştığını ve bir dönüşüm içinde olduğunu göstermektedir.

Böylece 2002'den bu yana devletin tüm aygıtlarında sürdürülen de-Kemalizasyon politikalarının ve din merkezli ulusal kimlik inşasının siyasal aygıtlar üzerinde de etkisini gösterdiği ve 2016 sonrasında Türk siyasal hayatında İslamcı/muhafazakâr ideoloji ekseninde bir yapının oluştuğu söylenebilir.

[245] Genel itibariyle hükümetin PKK ve Fetullahçılara karşı giriştiği mücadele sebebiyle hükümete destek veren açıklamalarda bulunan Vatan Partisi Genel Başkanı Perinçek, CHP'ye ise iktidarın söylemiyle paralel bir şekilde terör örgütleri lehine hareket ettikleri eleştirilerinde bulunmuştur (Birgün, 05.01.2017, CNNTürk, 15.12.2016). 2020'de ise Diyanet İşleri Başkanı Erbaş'ın LGBT'ler ile ilgili hutbesi sonrasında diyanete karşı oluşan tepkiyi doğru bulmadığını açıklamış ve diyanetin yanında durmuştur (AA, 30.04.2020). Sadece siyasal alanla ilgili olarak değil toplumsal alana yönelik olarak da böyle bir destek verilmiş olması, genel itibariyle iktidara ve iktidarın politikalarına verilen desteği ortaya koyması anlamında bir örnek teşkil etmektedir.

4.2.8. 2016'dan 2020'ye Sendikal Aygıtlar

2016 öncesinde sendikal aygıtlar ile ilgili bölümde ele alınan gelişmeler 2016 sonrasında da kendisini net bir şekilde göstermeye devam etmiştir. Ancak bu dönemde sendikal haklara yönelik takınılan ötekileştirici tavrın sertleştiği ve kısıtlamaların artırıldığı söylenebilir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında çıkartılan 667 Sayılı OHAL KHK'sı kapsamında Fetullahçılar ile ilişkilendirilen 19 sendika kapatılırken ayrıca OHAL'in uygulandığı dönemde diğer sendikaların ise hareket alanını kısıtlayıcı bazı kanuni değişiklikler yapılmış ve OHAL sürecinde özellikle greve gidilmesinin önü kesilmiştir (Ayan, 2019: 201).

4.2.8.1. Sendikal Hakların Kısıtlanması, Hak Arayışının Ötekileştirilmesi ve İşçi Ölümlerinin Normalleştirilmesi

15 Temmuz 2016 sonrasında ilan edilen OHAL döneminde grevler ve sendikal haklar askıya alınmıştır. 2017'de yaptığı bir konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

''Biz göreve geldiğimizde Türkiye'de OHAL vardı ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri. Ama şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL'den istifade ederek anında müdahale ediyoruz'' (Cumhuriyet, 12.07.2017)

Bu açıklama özünde AKP'nin ''grevleri'' bir tehdit olarak gördüğünü ortaya koyarken ayrıca OHAL'in grevleri engelleyici bir şekilde kullanıldığını ifade etmiş olmuştur.

2018 yılında ise İstanbul'daki 3. Havalimanı (İstanbul Havalimanı) inşaatında çalışan çok sayıda işçi, çalışma ortamındaki sağlıksız koşulları, servis ve ücret ödemelerinde yaşanan sorunları öne sürerek geniş çaplı bir eylem başlatmış (BBC, 20.09.2018), sonrasında güvenlik güçlerinin işçilerin kaldığı bölgeye yaptığı müdahale ile 500'e yakın eylemci gözaltına alınmıştır (BBC, 15.09.2018). Özünde işçilerin odalarda temizlik sorunları yaşadıkları, servislerde aksamalar yaşandığı gibi öne

sürdükleri sebeplerin varlığı, inşaatın yüklenicisi İGA[246] tarafından bu konularda iyileştirmelerin yapıldığı ile ilgili açıklamalarla teyit edilmiş olmakla birlikte İGA, sorunların çözümüne dair adımlar atıldığı halde eyleme başlandığını belirterek ‘‘provokasyon’’ vurgusu yapmıştır (BBC, 20.09.2018).[247] Bakanlık ise o dönemde yaptığı açıklamada İstanbul Havalimanı inşaatında resmi rakamlara göre 27 kişinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Yaşanan işçi ölümlerinin ‘‘fıtrat’’ olarak ele alınmasının bir yansıması olarak yorumlanabilecek şekilde söz konusu ölümler toplam çalışan işçi sayısıyla birlikte verilip dolaylı olarak oran düşüklüğüne dikkat çekilmiştir (T24, 15.09.2018). Oysaki genel itibariyle işçi ölümleri noktasında Türkiye’deki grafik Avrupa genelindeki ortalamalara göre oldukça yüksek bir seviyededir.

Aşağıdaki grafikte görüleceği üzere, Avrupa ülkelerinin 2017 istatistiklerine bakıldığında en fazla işçi ölümü 585 kişi ile Fransa’da gerçekleşmiştir. Aynı yıl bu sayı Türkiye’de 1633 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum iş kazası sonucunda hayatını kaybeden işçi sayısının Türkiye’de Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu yüksek oranlara rağmen işçi ölümlerinin ‘‘kader’’ ve ‘‘fıtrat’’ olduğu yönündeki vurgu, hem İslamcı/muhafazakâr ideolojinin söylemsel bir yansıması hem de sorumluluğu reddederek iktidarın meşruluğunu koruma çabası olarak yorumlanabilir. Bu tarz söylemlerle, dini duyguları da kullanarak kolektif bellekte işçi ölümlerinin kaçınılmaz olduğu yönünde bir algı oluşturmak ve iktidarı sorumlu tutacak eylem ve söylemleri geçersiz kılmak amaçlanmaktadır.

[246] Cengiz-MAPA-Limak-Kolin-Kalyon Ortak Girişim Grubu (İGAairport.com, Biz Kimiz).

[247] Özünde bu olay, kolektif belleğin şekillendirilmesi noktasında siyaset, sermaye ve medya üçgeni ile ilgili de başlı başına bir analiz yapma imkanı tanımaktadır. Çünkü olayla ilgili İGA’yı oluşturan konsorsiyumun ortaklarından olan Kalyon İnşaat, önemli ölçüde AKP döneminde büyüyen ve medyada güçlenen şirketlerden biridir (konu için haberleşme aygıtları ile ilgili bölüm yeninden incelenebilir). Bu anlamda Kalyon Grup bünyesindeki medya organlarının bu konuyu ele alış biçimi, iktidara yakın sermaye gruplarının medyada sahip oldukları etkinliği kolektif belleğin iktidarın ideolojisine uygun ve meşruiyetini koruyacak bir şekilde nasıl şekillendirebildiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Kalyon Grup bünyesindeki medya kuruluşlarından Sabah, *‘‘2. Gezi Provokasyonu’’* (Sabah, 16.09.2018) ile eylemi okuyucularına aktarırken, Takvim *‘‘3. Havalimanı’nda büyük provokasyon’’* (Takvim, 15.09.2018), A Haber ise *‘‘3. Havalimanı’nda büyük provokasyon’’* (Ahaber, 15.09.2018) başlığını kullanmıştır. Böylece bu medya organlarının eylemi ötekileştirme ve haksızlaştırma noktasında ortak bir üslup kullandığı söylenebilir.

Grafik 10. 2017 Yılında Avrupa'daki Bazı Ülkelerde ve Türkiye'de İş Kazası Nedeniyle Ölen İşçi Sayıları[248]

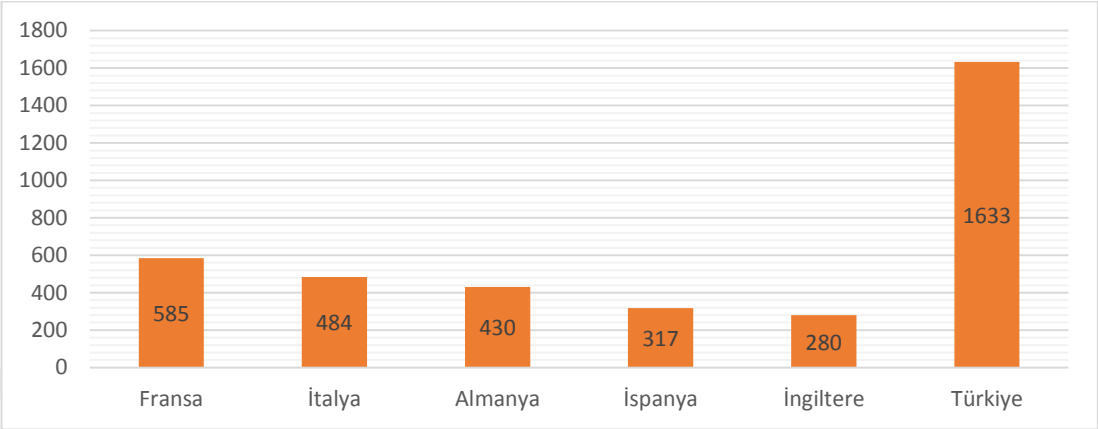

Kaynak: Eurostat, Number of non-fatal and fatal accidents at work, 2017, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Number_of_non-fatal_and_fatal_accidents_at_work,_2017_(persons)_AAW2019.png, Erişim Tarihi: 24.04.2020 ve SGK, İstatistik Yıllıkları – 2017, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, Erişim Tarihi: 20.04.2020. (Kaynaklarda yer alan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır)

4.2.8.2. Sendikal Alanda İslamcı/Muhafazakâr İdeolojinin Hakimiyetinin Sağlanması

AKP iktidarı ile birlikte sendikal alanda İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi benimseyen örgütlerin üye sayısında başlayan artış 2016 sonrasında da devam etmiştir. AKP döneminde kamu görevlileri konfederasyonlarının üye sayısında yıllar içinde yaşanan değişim ve gelinen son durum aşağıdaki gibidir.

[248] Türkiye'deki işçi ölümlerine yönelik sayı 4-1/a kapsamındakileri göstermktedir ve ilgili kaynağa göre 2017 yılında Türkiye'de meslek hastalığı yüzünden ölen işçi bulunmamaktadır.

Grafik 11. 2002 Sonrasında En Fazla Üyeye Sahip Üç Kamu Görevlileri Konfederasyonunun Üye Sayısında Yaşanan Değişim

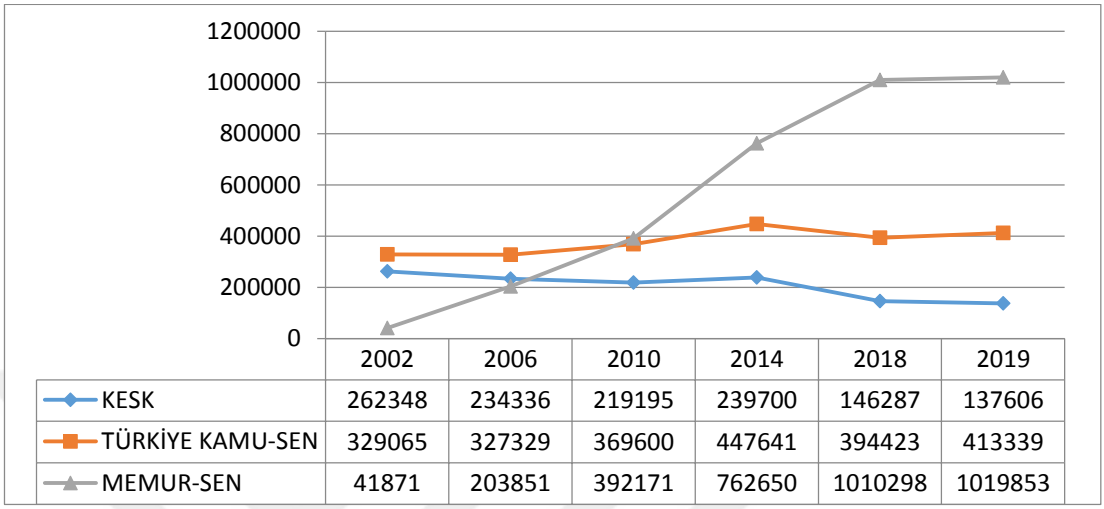

	2002	2006	2010	2014	2018	2019
KESK	262348	234336	219195	239700	146287	137606
TÜRKİYE KAMU-SEN	329065	327329	369600	447641	394423	413339
MEMUR-SEN	41871	203851	392171	762650	1010298	1019853

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı - Kamu Görevlileri Sendika Üye Sayıları Hakkında Tebliğler, https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/kamu-gorevlileri-sendika-%C3%BCye-say%C4%B1lar%C4%B1-hakk%C4%B1nda-tebli%C4%9Fler/, Erişim Tarihi: 22.04.2020. (İlgili yıllara ait veriler kullanılarak hazırlanmıştır)

Yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere, AKP döneminde KAMU-SEN kayda değer bir yükseliş gösterememiş ve KESK ise üye kaybetmiştir. 2002'de bu üç konfederasyon arasında en az üyeye sahip olan MEMUR-SEN ise 2019'a kadar her yıl katlanarak büyümüş ve bu alanda kendisine en yakın konfederasyonun iki katından fazla üye sayısına ulaşmıştır. MEMUR-SEN'in Manisa İl Temsilcisi 2016 yılında yaptığı bir açıklamada, özünde dini bir kaygı ile haram olan faiz problemlerin yerine müfredata dini konular olan zekat ve fitre problemleri gibi konuların alınmasını şu sözlerle önermiştir:

''Vesayetçi ve totaliter anlayışları içeren, değerlerimizle çatışan müfredat programları ile ideal birey ve nesil yetiştirmek zordur (...) Çocuklarımıza faiz ve havuz problemleri soruyoruz. Fakat zekat problemleri, fitre problemleri çözdürmüyoruz.'' (Sözcü, 26.01.2016)

Yine daha önce eğitimde getirilen *4+4+4* sistemini öneren ve karma eğitimin kaldırılması gibi önerilerde bulunan Memur-Sen bünyesindeki Eğitim Bir-Sen (Radikal, 14.12.2014) de 2017 yılında yayınladığı *''Gecikmiş bir reform: Müfredatın demokratikleştirilmesi''* adlı raporda *''Yeni Türkiye ve demokratikleşme vizyonu, öğretim programlarıyla bütünleştirilmelidir''* (Eğitim-Bir-Sen, 2017: 17) diyerek müfredatta geçmişte yaşanan askeri darbelere daha fazla yer verilmesini ve 15 Temmuz darbe girişiminin müfredata sokulmasını önermiştir. Neredeyse başından sonuna *İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersi ile ilgili de olumsuz görüşlere yer verilen raporda dersin içeriği eleştirilmiştir. Zaten raporda yer alan aşağıdaki ifadeler, sendikanın Cumhuriyet devrimlerine bakışını açıkça ortaya koymaktadır:

''Toplumsal yaşamın düzenlenmesi amacıyla gerçekleştirilen inkılapların birçoğu (örneğin şapka ve kıyafet inkılabı) "düşünce ve kanaat hürriyeti" ile "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti"nin; tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi bazıları "din ve vicdan hürriyeti" ile "örgütlenme hakkı"nın; Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi bazıları ise "eğitim hakkı"nın ihlali olarak değerlendirilebilir. 1925 senesinde yapılan şapka ve kıyafet inkılabı, kişinin kendi özgürlüğünü hiçe sayan baskıcı bir politikanın ürünüdür.'' (Eğitim-Bir-Sen, 2017: 40).

Bu örnekler göstermektedir ki AKP döneminde büyüyen söz konusu sendikal örgüt, çalışma boyunca ele alındığı gibi iktidarın dini merkeze alan bir ulusal kimlik inşasının aracısı olabilecek, dindar nesil yetiştirme politikasını ve aynı zamanda Kemalist ideolojinin geriletilmesi bağlamında de-Kemalizasyon politikalarını destekleyebilecek doğrultuda iktidara paralel bir tavrı benimsemiştir.

2016 öncesinde İslamcı/muhafazakâr ideolojinin sendikal alandaki en önemli temsilcisi olarak yer verilen HAK-İŞ'in AKP dönemindeki güncel üye grafiği ise aşağıdaki gibidir.

Grafik 12. 2013 Sonrasında En Fazla Üyeye Sahip Üç İşçi Konfederasyonunun Üye Sayısında Yaşanan Değişim (Ocak Ayı Verileri İle)[249]

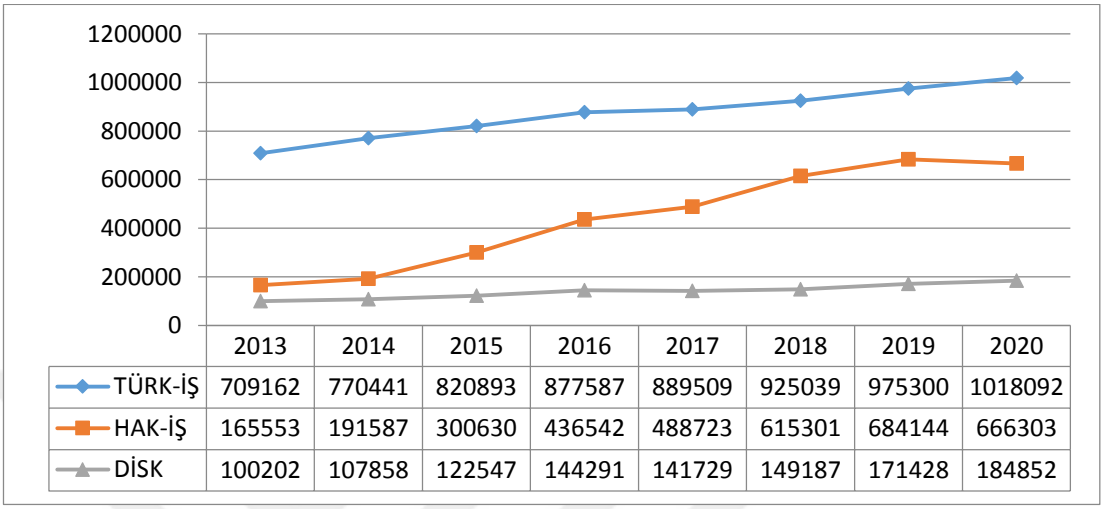

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TÜRK-İŞ	709162	770441	820893	877587	889509	925039	975300	1018092
HAK-İŞ	165553	191587	300630	436542	488723	615301	684144	666303
DİSK	100202	107858	122547	144291	141729	149187	171428	184852

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı - İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında Tebliğler, https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/, Erişim Tarihi: 17.04.2020. (İlgili yıllara ait veriler kullanılarak hazırlanmıştır)

Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere, temelde toplumsal alanda İslami bir dönüşüm için sendikal alanı araç olarak gören bir anlayışa sahip HAK-İŞ de yıllar içinde önemli bir üye artışı yaşamıştır. Her ne kadar bu alanda en fazla üye sayısına sahip olan sendikal örgüt durumuna gelemese de üye sayısında yaşanan artış ile birlikte bu alandaki temsil ve yetkinliğinin çok daha önemli bir seviyeye ulaştığı söylenebilir.

Ayrıca 2016'dan sonra da sermaye anlamında iktidarın (2016 öncesinde olduğu gibi) MÜSİAD'a olan desteği ve teması devam etmiştir. Örneğin, 2019'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu MÜSİAD'ın Bursa şubesini ziyaret etmiş ve şu sözlerle MÜSİAD'tan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir:

[249] Grafikte görüleceği üzere 2013 sonrasında HAK-İŞ'in üye sayısı önemli ölçüde büyümeye devam etmiştir. Ancak 2019'da HAK-İŞ içindeki bir sendikanın konfederasyondan ihracı sonrasında yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve ÜLKEM-İŞ kurulmuştur (Esnafhabertv, 03.07.2019). Kanımızca 2020'de yaşanan düşüşün sebebini de bu iç bölünme oluşturmaktadır.

‘‘MÜSİAD'ın faaliyetlerini yakından takip ediyorum. Hem yurtiçi, hem de yurtdışında hassasiyetle çalışmalar yürüten MÜSİAD'ın toplumsal ve kültürel konularda da aktif rol aldığını görüyoruz. Ben bu anlamda MÜSİAD'ı ve tüm iş adamlarımızı kutluyorum’’ (Haberler, 02.03.2019).

Yine 2019 yılında katıldığı bir iftar programında konuşan R. Tayyip Erdoğan ise *‘‘Dışardan vuran vuruyor ama içerden vuranlara günü gelir hesabını sormasını da bilirim. TÜSİAD niçin istihdama destek vermiyor, bunu hatırlatırım.’’* (Yeniçağ, 16.05.2019) ifadeleriyle TÜSİAD’ı ‘‘iç düşman’’ olarak tarif ederek gayrimeşrulaştırmıştır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, AKP döneminde sendikal alanda ideolojik üstünlüğün önemli ölçüde İslamcı/muhafazakâr kanada geçtiği ve böylece sendikal aygıtların da AKP’nin dini temele alan ulusal kimlik inşasına hizmet edebilecek bir görünüme kavuştuğu söylenebilir. Sendikal alanın iktidarla sağladığı yüksek uyum, hak arama noktasında etkili eylemler gerçekleştirilebilmesini de zora sokacak, muhalif sendikal örgütlerin ve eylemlerin ise gayrimeşrulaştırılmasını kolaylaştıracaktır. Öyle ki sendikal alan üzerindeki bu ideolojik üstünlük, Avrupa’daki en yüksek iş kazası nedeniyle ölen işçi sayısına rağmen, etkili bir hak arama faaliyeti gerçekleştirilmesini dahi imkânsızlaştırmıştır. İktidarın ve onunla uyumu ‘‘bağımlılık’’ durumuna gelen sendikal örgütlerin greve ve eyleme olan olumsuz bakışı da gözönüne alındığında, hak aramaya yönelik yasal sendikal hakların dahi gayrimeşru nitelendirildiği bir bakış açısının kolektif belleğe yerleşmesi ve böylece ulusal kimliğin bir unsuru haline getirilmesi kolaylaşacaktır. Bu ise iktidarın işçi ve işveren karşısındaki denetlenme rolünü ortadan kaldırarak, her şartta meşruluğunu ve dolayısıyla iktidarının devamlılığını sağlamasına da aracılık edecektir.

4.2.9. 2016’dan 2020’ye Sivil Toplum Kuruluşları

2017’de Polis Akademesi Başkanlığı tarafından yayınlanan *“Organize ve Mali Suç Örgütü Olarak Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) Çalıştay Raporu”*nun öneriler bölümünde, Fetullahçıların sivil toplum alanında önemli bir güç elde ettiği belirtilmiştir. Ancak bu güçlenmenin sorumlusu olarak *‘‘katı laiklik uygulamaları’’*

gösterilmiş, hatta aynı durumun tekrar yaşanmaması için Tekke ve Zaviyeler Kanunu'nun tekrar gözden geçirilmesi önerilmiştir (Polis Akademisi Başkanlığı, 2017).[250] Raporda yer alan bu ifadeler, 2016 sonrasındaki yeni dönemde Fetullahçılara yönelik sorumluluğun da Kemalist ideolojiye yükleneceğinin ve Tekke ve Zaviyeler Kanunu gibi Kemalist ideolojinin temel kanunlarından birinin sorgulanabilmesinin önünü açabilecek bir argüman olarak sunulabileceğinin de izlenimini vermesi bakımından oldukça önemlidir.

4.2.9.1. Yeni Türkiye'nin Sivil Toplum Alanının Yeniden İnşa Edilmesi

AKP iktidarı ile birlikte İslamcı/muhafazakâr ideolojiyi benimseyen ve kökeni eskiye dayanan bazı STK'ların canlandırıldığına ya da güçlendirildiğine ve yine benzer şekilde yenilerinin de kurulduğuna 2016 öncesinin incelendiği bölümde yer verilmişti. Özellikle 2013 sonrasında iktidar ve Fetullahçılar arasında başlayan savaşımın ardından ise iktidara yakın yeni oluşumlar daha hızlı bir şekilde büyümeye ve görünürlüğünü artırmaya başlamıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Fetullahçıların tasfiyesinin ardından açılan alanı iktidara yakın STK'lar ile doldurmaya yönelik süreç hız kazanmıştır.

2016 öncesinin ele alındığı bölümde özellikle yurt alanında bazı STK'ların ani bir büyüme gerçekleştirdiği ve kendilerine doğrudan iktidar tarafından dindar nesil yetiştirme misyonu yüklendiği aktarılmıştı. Bunlardan biri olan TÜRGEV'in Mayıs 2020 itibariyle resmi internet sitesine göre 45 öğrenci yurdu bulunmaktadır (Türgev.org, Yurtlar) ve bu alandaki etkinliği kısa sürede ciddi bir seviyeye ulaşmıştır. Yine TÜRGEV gibi bu alanda ani bir yükseliş yakalayan ve 2016 öncesinin incelendiği bölümde iktidarla yakın ilişkisine dikkat çekilen TÜGVA'da, 2016

[250] *''FETÖ'nün örtülü kazanç sermayesi aktarımında büyük usulsüzlükler yaptığı bilinmektedir. Bu usulsüzlükler için kullandıkları önemli bir yöntem ise vakıflar ve dernekler üzerinden yapılan para aktarımları olmaktadır. Bu yüzden vakıf ve derneklerin daha sıkı denetlenmesi gerekmektedir. (...) Katı laiklik uygulamaları, din temelli toplulukların örgütlenmelerinin kapalı nitelikte olmasına neden olmuştur. Bu toplulukların sivil toplum kuruluşları gibi faaliyet göstermeleri beklenmiş, ancak bu yapılar sivil toplum örgütlenmesi niteliğinde de kalamamıştır. Dolayısıyla ilgili alanlarda devletin denetimi büyük önem arz etmektedir. Bu minvalde gerekirse bu yapılanmaların kontrolü adına Tekke ve Zaviyeler Kanunu yeniden gözden geçirilmelidir. Dinî örgütlenmelerin dinî sahada tutularak bunların bürokraside yapılanmalarının önüne geçilmelidir (...)''* (Polis Akademisi Başkanlığı, 2017).

sonrasında yurt alanında artan etkisinin yanı sıra gerçekleştirdiği etkinlikler ile de AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşasının etkili bir aracısı durumuna gelmiştir.

Aşağıda yer alan fotoğrafta görüleceği üzere TÜGVA'nın 27.03.2017 tarihinde düzenlediği ve Erdoğan'ın da bizzat katıldığı *''4. Gençlik Buluşması''* etkinliğinin amblemi Erdoğan'ın sıkça kullandığı ve etkinlikten aylar sonra da AKP'nin 3. Olağanüstü Kongresinde parti tüzüğüne sokulan Rabia işaretidir (Milliyet, 21.05.2017). Ağırel (2020: 284-285)'de TÜGVA'nın düzenlediği bir konferansta katılımcıların Rabia işareti yaptıklarını aktarmıştır. Bu durum, semboller üzerinden de vakıf ve AKP ile arasındaki ideolojik yakınlığı ortaya koymaktadır.

Görsel 12. TÜGVA 4. Gençlik Buluşması

Kaynak: Vatandaş. (28.03.2017); ''TÜGVA 4. Gençlik Buluşması Büyük Bir Coşkuyla Gerçekleşti''**,** https://www.vezirkopruvatandas.com.tr/tugva-4-genclik-bulusmasi-buyuk-bir-coskuyla-gerceklesti.html , Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Vakfın AKP'nin dindar nesil yetiştirme hedefi noktasında üstlendiği misyon ise düzenlenen etkinlikler üzerinden kendisini net bir şekilde göstermektedir. Ağırel (2020: 275-306) *''Namazla Diriliş''*, *''Teşkilat Ruhu – Tövbe ve İstiğfar''*, *''Namaz Ağacı''*, *''Hadi Baba Camiye''* gibi etkinliklerin yanı sıra, TÜGVA'ya ait *''Fikirname''* dergisinde yer alan 12 Aralık 2017 tarihli *''Karşı Cins Rehberi''* başlıklı yazının içinde yer alan şu ifadelere dikkat çekmiştir:

''Zaruri bir durum olmadıkça karşı cins ile konuşmaktan kaçınmak gerekir. Çünkü muhabbetin nereye kadar gideceğini kestirmek zordur. (...) Fakülte ve sınıflarda yapılan kız-erkek toplu görüşmeler veya programlara katılmaktan sakınmalıyız''

Böylece söz konusu STK'nın gençleri dini hassasiyetler üzerinden şekillendirerek AKP'nin dindar nesil yetiştirme hedefine uygun bir sosyalizasyon aracı olarak işlev gördükleri söylenebilir.

2013 yılında kurulan Okçular Vakfı'da yeni dönemde gerçekleştirdiği etkinliklerle son derece etkin bir konuma erişmiştir. Vakfın en öne çıkan etkinliği 2017'den itibaren 23-26 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen *''Anadolu'nun Fethi Malazgirt 1071 Anma Etkinlikleri''*dir. Öncelikle bu etkinliği çalışma açısından önemli kılan unsur Cumhurbaşkanlığı himayesinde gerçekleşmesi nedeniyle devletle organik bir bağ kurmuş olmasıdır (Okcularvakfı.org, Malazgirt 1071 Anma Etkinlikleri). Bunun yanı sıra 1071'deki Malazgirt Savaşı daha önce de yer verildiği gibi Anadolu'nun Türkleştirilmesi kadar Müslümanlaştırılmasını da temsil etmektedir ve bu nedenle Türklüğü Müslümanlık ile özdeşleştiren Türk-İslam sentezinin tarih anlatısında oldukça önemli bir yere sahiptir (Copeaux, 2000: 69-70). AKP'nin kökenini oluşturan İslamcı Milli Görüş hareketinin ilk partisi olan Milli Nizam Partisi de kuruluşundan sonra ilk teşkilatını Malazgirt'e kurarak tarihin yeniden canlandırılması vurgusu yapmıştır (Teazis, 2010: 66). Bu yönüyle etkinliğin İslamcı/muhafazakâr ideolojinin sunduğu tarih anlatısını pekiştirmesi noktasında da oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ayrıca 2017 yılında gerçekleştirilen ilk etkinliğe dair bazı detaylar iktidarın etkinlik ile olan bağını daha da güçlendirmektedir. Dönemin kullanılan ekipmanları ile kutlama bölgesinde tam anlamıyla tarihin canlandırılması noktasında önemli bir hafıza mekanı oluşturulmasının yanı sıra,[251] aşağıdaki görselde görüleceği üzere (soldaki fotoğraf), etkinlik için hazırlanan billboardlarda Erdoğan, Sultan Alparslan ve Fatih Sultan Mehmet'in fotoğrafları yan yana kullanılmıştır. Bu durum liderler arasındaki tarihi süreklilik vurgusuna bir gönderme olarak okunabilir. Malazgirt zaferinin yaşandığı yıl olan 1071'in yanı sıra 2071'e ise ayrıca vurgu yapılmıştır. Yine etkinlik alanının girişinde de 2071 vurgusu dikkat çekmektedir (sağdaki fotoğraf).

[251] Etkinlik için oluşturulan alanla ilgili fotoğraflar için: Yeni Şafak, 24.08.2017

Görsel 13. Kutlamalarda 2071 Vurgusu

Kaynak: Yeni Şafak, 24.08.2017 https://www.yenisafak.com/foto-galeri/hayat/malazgirt-sanli-zaferin-yil-donumune-hazirlaniyor-2024187?page=9 , Erişim Tarihi: 24.05.2020.

2018 yılındaki etkinliklerde Erdoğan 2071 vurgusu yapmış ve *"Malazgirt Zaferi'nin kazanılmasını mümkün kılan bu ruh ayakta oldukça ülkemizi 2023 hedeflerine, 2053 ve 2071 vizyonuna ulaşmaktan hiç kimse alıkoyamayacaktır"* (AA, 26.08. 2018) ifadelerini kullanmıştır. 2071'e yapılan vurgu ayrıca önemlidir çünkü sadece Malazgirt zaferinin 1000. yılını değil aynı zamanda AKP lideri Erdoğan'ın ilk kez partisinin 2012 yılında gerçekleştirilen 4. Olağan Büyük Kongresi'nde belirlediği 2023 yılı hedefinin yanına eklediği yeni hedeftir (Star, 30.09.2012). 2019'daki yerel seçimler öncesinde AKP Genel Başkan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Bağcılar'da gençlerle bir araya geldiği etkinlikte, *''İlk defa oy kullanacak kardeşlerimize diyoruz ki sadece 31 Mart akşamı için değil, Türkiye'nin 2023, 2053 ve 2071'i için oylarınızı kullanın''* ifadeleriyle partisi adına oy istemiştir (Akparti.org 14.03.2019). AKP'nin seçim propagandalarında da kullandığı 2071 vurgusun etkinliğin vurucu simgelerinden birisi haline getirilmiş olması bu bağlamda hem etkinliklerin, hem de etkinliklerin düzenleyicisi durumdaki vakfın AKP ile olan ideolojik yakınlığının önemli bir göstergesidir. Vakfın iktidarla bağının yanı sıra bu vurgular, vakfın AKP'nin ulusal kimlik inşasının bir aracısı olarak oynadığı rolü de açıkça ortaya koymaktadır.

4.2.9.2. Sivil Toplum Alanında Milli – Gayri Milli Kutuplaşması ve Muhalif Alanın Ötekileştirilmesi

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde özellikle 2016 sonrasında iktidar tarafından güvenliği önceleyen bir politikanın merkeze oturtulduğundan ve bunun ‘‘yerli ve milli’’ şeklinde bir ifade üzerinden kendisini gösterdiğinden söz etmiştik. Bu politikanın ve söylemin etkisi STK alanında da kendisini göstermiştir.

AKP iktidarının ilk yıllarında *Atatürkçü Düşünce Derneği* ve *Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği* gibi iktidara muhalif sivil toplum kuruluşlarının Ergenekon ve Balyoz dava silsilelerinin içine dahil edilmesi ile Kemalist ideolojinin hakim olduğu sivil toplum örgütlerinin de itibarsızlaştırıldığı (Gümüş, 2019: 150-151) böylece sivil toplum alanında da Kemalist ideolojinin kapsamının daraltıldığı ve alternatif bir sivil toplum alanı yaratılmaya çalışıldığı bir dönem yaşanmıştır. 2012-2013’e kadar diğer alanlarda olduğu gibi STK alanında da etkinliğini artıran Fetullahçıların bu yıllardan itibaren iktidara karşı bir tavır takınması sonrasında ise STK alanında yeniden bir tasarım zorunlu hale gelmiştir. 2013’te yaşanan 17-25 Aralık süreci sonrasında önemli sayıda sivil toplum kuruluşu iktidarın yanında yer aldıklarını açıklayarak *Milli İrade Platformu*’nu kurmuşlardır (Milli İrade Platformu, Hakkımızda). Ancak söz konusu platform sadece Fetullahçılara yönelik bir karşı duruş sergilemekten öte, siyasal iktidarın sivil toplum alanındaki temsilcisi rolüne bürünmüştür. Platform, 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Erdoğan’a açık destek vermiştir (AA, 15.07.2014).

Platformun resmi sitesindeki sayıya göre 2020 itibariyle 300 üyesi bulunmakla birlikte bu üyeler arasında daha önce iktidarla olan organik bağlarına değinilen TÜRGEV, TÜGVA, Okçular Vakfı, SETA, Milli Türk Talebe Birliği, Ensar Vakfı, İlim Yayma Vakfı, Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı, Birlik Vakfı ve bir sonraki bölümde daha detaylıca değinilecek ASSAM gibi STK’ların yanı sıra iktidar ile olan bağlarına daha önce değinilen HAK-İŞ ve MEMUR-SEN gibi sendikalar da bulunmaktadır (Milli İrade Platformu, Üyeler). Söz konusu platformun güncel konular hakkında yaptığı bildiriler ve platforma üye dernek ve vakıfların genel profili, Türkiye’de sivil toplum alanında hükümetin kurduğu etkinliğin en önemli göstergelerindendir.

2014'teki cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan'a açık destek veren platform, 2017'deki anayasa referandumuna da ''Evet'' derken, 24 Haziran 2018'deki seçimlerde de yine AKP ve Erdoğan'a açık destek vermiştir (Milli İrade Platformu, Bildiriler). Bu durum her siyasi seçim esnasında iktidara olan bağlılığını açıklayan platformun iktidar partisi ile olan bağını da açıkça ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra Milli Birlik Platformu, gündemdeki olaylar üzerinden yayınladığı bildiriler[252] ile iktidara yakın tavrını sürdürmekle birlikte, bu bildirilerde kendisini milli iradenin temsilcisi olarak gören dil oldukça belirgindir. Böylece adında *''milli irade''* ifadesi bulunan platform, kendisini milli iradenin temsilcisi olarak gören açıklamalarıyla platform dışında kalan alanı doğal olarak ''gayri milli'' şeklinde kodlamış olmakta ve hem iktidarın politikalarına verilen destek ile iktidarın STK alanındaki meşruiyetini sağlamada önemli bir aracı haline gelirken hem de muhalif alanı milli alan dışında konumlandırarak ötekileştirmekte ve değersizleştirmektedir.

Genel itibariyle 2002'den 2020'ye kadar ki dönemde iktidara yakın duruşları ve din merkezli bir ulusal kimliğin inşasında üstlendikleri aracılık rolüne dikkat çekilen ve 2020 itibariyle neredeyse tamamı Milli Birlik Platformu üyesi olan STK'ların bir diğer ortak noktası ise tamamına yakının AKP döneminde vergiden muaf hale getirilmiş olması ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin AKP'de olduğu dönemde belediyenin en çok harcama yaptığı sivil toplum kuruluşları arasında yer alıyor olmalarıdır. Bu konu STK'ların sadece ideolojik bir yakınlıktan öte maddi olarak da iktidar tarafından desteklendiğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, İBB'nin 2018 yılı ve öncesinde en fazla kaynak sağladığı STK'lar aynı zamanda AKP döneminde vergi muafiyeti getirilen ve iktidarla yakın ilişkiler yürüten STK'lar arasında yer almaktadır. Bu da özünde söz konusu kuruluşların iktidar partisi ile olan organik bağını ortaya koymaktadır.

[252] Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın LGBT bireylerle ilgili tepki çeken hutbesi sonrasında *''Ali Erbaş Yalnız Değildir''* başlıklı bir bildiri yayınlanırken, yine döviz kurlarındaki yükselişten yabancı devletleri sorumlu tutan *''Oyununuzu Gördük ve Teslim Olmayacağız''* başlıklı bir bildiri yayınlamıştır (Milli Birlik Platformu, Bildiriler).

Tablo 15. AKP Döneminde Öne Çıkan Bazı Sivil Toplum Kuruluşlarının Vergi Muafiyeti Aldıkları Tarihler ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden Kendilerine Harcanan Hizmet Maliyeti

Vakfın Adı	**Vergi Muafiyeti Sağlanan Tarih**	**İBB'nin Harcadığı Hizmet Maliyeti[253]**
TÜRGEV	26.09.2011	51.593.044,70 TL
Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı	16.12.2011	16.476.823,48 TL
Ensar Vakfı	16.08.2012	29.797.240,53 TL
SETA	08.04.2013	-
Birlik Vakfı	13.01.2014	758.300,00 TL
TÜGVA	17.10.2016	74.276.471,18 TL
Okçular Vakfı	10.10.2018	16.640.457,11 TL
Türkiye Teknoloji Takımı Vakfı (T3)[254]	22.10.2019	41.363.939,34 TL

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, ''STK, Okul ve Yurt Faaliyet Raporu – 2018'' https://www.dw.com/downloads/48397760/ibbfaaliyet-raporu.pdf , Erişim Tarihi: 22.05.2020 ve Gelir İdaresi Başkanlığı, ''Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıfların Listesi'' https://www.gib.gov.tr/yardim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/vergi-muafiyeti-taninan-vakiflarin-listesi , Erişim Tarihi: 22.05.2020. (Kaynaklarda yer alan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır)

[253] 2018 yılı ve öncesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan sivil toplum kuruluşları, yurt ve okullara gerçekleştirilen toplam hizmet maliyetlerini ifade eder.

[254] Belediye'nin en çok harcama yaptığı sivil toplum kuruluşlarından biri olan Türkiye Teknoloji Takımı Vakfı'da Mütevelli Heyeti Başkanlığı'nı Erdoğan'ın damadı Selçuk Bayraktar'ın, Yönetim Kurulu Başkanı'nı ise Selçuk Bayraktar'ın kardeşi Haluk Bayraktar yürüttüğü bir vakıftır (Türkiye Teknoloji Takımı, Ekibimiz).

4.2.9.3. Ümmetçi Politikanın Sivil Toplum Alanına Yansıması

Bu dönemde STK alanında İslamcı/muhafazakâr ideolojinin etkinliğini ve STK-İktidar arasındaki ilişkilerin boyutunu ortaya koyma noktasında dikkat çekici diğer önemli bir STK ise ‘‘*Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi’’* (ASSAM)’dir. ASSAM, sahip olduğu yapı ile birlikte iktidarın Ortadoğu’da liderliği amaçlayan neo-Osmanlı’cı tutumunun ve ümmetçi politikasının önemli bir yansımasını sunmaktadır. Ancak ASSAM’la ilgili çözümleme yapabilmek için ise ASSAM Genel Yönetim Kurulu Başkanı Adnan Tanrıverdi ve yine onun başkanlığını yaptığı bir anonim şirketi olan SADAT’a değinmek gerekmektedir.

ASSAM Genel Yönetim Kurulu Başkanı Tanrıverdi, 1966-1996 yılları arasında TSK’da görev yapmış ve 1996’da Tuğgeneral rütbesindeyken kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayrılmıştır. Emekliye sevk edilme gerekçesinin irticai faaliyetler olduğu sıkça öne sürülen Tanrıverdi, önce 2000 yılında TSK’dan ihraç edilen ve emekliye ayrılan isimlerin kurduğu Adaleti Savunanlar Derneği’nin (ASDER) onursal başkanlığını üstlenmiş (T24, 09.01.2020), 2012 yılına gelindiğinde ise misyonu;

‘‘(…) uluslararası alanda Silahlı Kuvvetlerin ve İç Güvenlik Güçlerinin organizasyonu, iç güvenlik ve savunma alanında stratejik danışmanlık, iç güvenlik ve askeri eğitim ile donatım alanlarında hizmet vererek, İslam Ülkeleri arasında savunma ve savunma sanayi işbirliği ortamı oluşturmayı ve İslam Dünyasının kendine yeterli bir askeri güç olarak da Dünya Süper Güçleri arasındaki hak ettiği yerini almasına yardımcı olmaktır.’’ (Sadat.com, Misyonumuz)

olan ve askeri eğitimler ile stratejik danışmanlık hizmetleri sunan SADAT adlı şirketi kurmuştur. SADAT ile ASSAM’ın tek ortak noktası ise her ikisinin başkanın da Tanrıverdi olması değildir. Öncelikle bu iki kuruluşun logoları aşağıda da görüleceği üzere neredeyse aynı kuruluşmuşçasına birebir benzerlik taşımaktadır.

Görsel 14. ASSAM ve SADAT Logoları

Kaynak: Assam.org: http://www.assam.org.tr/index.php/hakkimizda/amacimiz.html, Erişim Tarihi: 23.05.2020 ve Sadat.com: https://www.sadat.com.tr/tr/hakkimizda/mevzuatimiz.html, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Bunun yanı sıra, ASSAM'ın resmi sitesinde yer alan *''Neden ASSAM''* başlıklı yazı, derneğin hem SADAT ile hem de AKP hükümetinin İslam ülkelerinin liderliğini hedefleyen politikaları ile taşıdığı paralelliğin yanı sıra resmi ideoloji şeklinde yaptığı atıfla Kemalist ideolojiye yönelik taşıdığı olumsuz bakışı da ortaya koymaktadır.[255] Derneğin amacı şu şekilde belirtilmiştir:

''Müslüman Milletlerin refahı, kurdukları devletlerin bekası, Dünyada barışın tesisi ve adaletin hâkimiyetinin, İslam Ülkelerinin bir süper güç olarak Dünya siyaset sahnesine çıkması ile mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle; Müslüman Devletlerin; her biri için stratejik istihbarat etütlerinin oluşmasını, münferit ve müşterek iç ve dış tehdit değerlendirmelerinin yapılmasını, iç ve dış güvenlik plan esaslarının tespit edilmesini ve ortak irade altında toplanması için ihtiyaç duyulan müesseseler ve bu müesseselerin teşkilatlanma esas ve prensiplerinin oluşup gelişmesini sağlayacak fikri çalışmaları yapmaktır'' (ASSAM.org, Hakkımızda).

[255] *''İslam Ülkelerinin birliği için Türkiye'nin Liderliğine, Türkiye'nin İslam Ülkelerine önderlik yapabilmesi için de Milli İradeyi Devletin bütün kurumlarına hâkim kılmasına bağlı olduğu, İslam Kültürü ile yetişmiş Türk aydınının gerçek kabulü olmuştur. Son on yılda sağlanan siyasi istikrar sayesinde, milletin değerlerini arkasına alarak yanlış resmi ideoloji ile yapılan mücadele sonucunda Ülkemiz iç sorunlarını büyük ölçüde çözmüş, birlikten doğan gücünü en azından bölgesel olarak hissettirmiş ve İslam Dünyasına bakış açısını düzelterek olması gereken itibarı tekrar kazanmıştır''* (ASSAM.org, Amacımız).

SADAT ve ASSAM'ın iktidarla en yakın teması ise Tanrıverdi'nin 2016 yılında Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı'na getirilmiş olmasıdır (T24, 09.01.2020). Zira bir yandan İslam ülkelerine askeri eğitimler veren SADAT'ın diğer yandan da ondan bağımsız düşünülemeyecek olan ASSAM'ın başkanı olan Tanrıverdi'nin, Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı görevine devam ettiği süre içerisinde (Nisan 2018) ASSAM, kendi resmi sitesinden İslam birliğine dayalı *''ASRİKA İslam Ülkeleri Birliği Konfederal Cumhuriyeti''* adında bir devlet kurulmasını öneren anayasa taslağı yayınlamıştır.

Bu tasarı oldukça önemlidir zira Cumhurbaşkanı Başdanışmanı'nın başkanlığını yürüttüğü bu sivil toplum kuruluşu doğrudan Asya ve Afrika'daki İslam devletlerini içine alan, egemenliğini milletten değil İslam hükümlerinden alan ve yargısı İslam hukukuna yani şeriat hükümlerine dayanan bir devlet kurulmasına yönelik anayasa taslağı hazırlamıştır (ASRİKA İslam Ülkeleri Birliği Konfederal Cumhuriyet Anayasası). Bu anayasa taslağı, AKP'nin İslam ülkelerinin liderliğini üstlenme vizyonu ile birlikte düşünüldüğünde ve böyle bir öneriyi veren kuruluşun, Cumhurbaşkanı Başdanışmanı'nın başkanlığını yürüttüğü bir düşünce kuruluşu olması nedeniyle durum daha anlamlı bir hale gelmektedir. Tanrıverdi, bu taslağın yayınlanmasından sonra 2019 yılında düzenlenen 3. Uluslararası ASSAM İslam Birliği Kongresi'nde verdiği bir röportajda ise şunları söylemiştir:

''İslam Birliği olacak mı olacak. Nasıl olacak Mehdi Hz. geldiği zaman. Peki Mehdi ne zaman gelecek? Allah bilir. Peki bizim bir işimiz yok mu, ortamı hazırlamamız gerekmez mi? İşte ASSAM bunu yapıyor'' (T24, 09.01.2020).

Tanrıverdi, söz konusu bu açıklamalarından sonra kamuoyunda oluşan tepki nedeniyle 2020'de istifa etmiştir (T24, 09.01.2020). Şeriatla yönetilen bir devlet kurmayı öneren bir araştırma merkezinin varlığı STK alanında İslamcı/muhafazakar ideolojinin artan etkisine bir örnek teşkil ederken böyle bir STK'nın başkanının Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı görevine getirilmesi ise hem iktidarın bu kuruluşu meşrulaştırdığını hem de dış politikada sahip olduğu ümmetçi ve neo-Osmanlıcı politikayı yansıtmaktadır.

SONUÇ

Özünde çalışma boyunca yapılan şey, ulusal kimliği oluşturan unsurların, Türkiye'de farklı dönemlerde devlet iktidarını elinde bulunduran egemen ideolojilere uygun bir şekilde yeniden belirlenmesi ve bu unsurların yeniden tasarlanan DBA ve DİA'lar aracılığıyla topluma benimsetilmesi, yani ulusal kimliğin yeniden (ve yeniden) inşa edilmesi sürecine tanıklık etmek olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda devletin kurucu ideolojisi konumunda olan Kemalizm, ulus devlet olarak kurulan Yeni Türkiye'nin ulus devlet pratiğinin gerekliliklerine sahip, modernleşme ve Batılılaşma hedeflerine uygun ve Osmanlı döneminde sahip olunan kolektif kimliklerinin hepsinin üzerinde yer alacak bir Türk ulusal kimliği inşa etmeyi amaçlamıştır. Kemalizm'in ''Yeni Türkiye''sinde Osmanlı'daki kozmopolit toplumsal yapınının yerine homojen bir yapı oluşturmak amaçlanmış ve oldukça merkezi bir öneme sahip olan dini ise tamemen bireysel alan ile sınırlandırmak amaçlanmıştır. Bu yönüyle Kemalizm'in inşasına giriştiği Türk ulusal kimliği seküler bir nitelik taşımaktadır ve Cumuriyet dönemini Osmanlı'dan ayıran en önemli noktaların başında ise bu gelmektedir. Zira son dönemlerinde anayasal metinlerin ve meşruti bir düzenin hayata geçirilmesine karşın genel anlamda şeriat ile yönetilen ve yönetenin (padişahın) aynı zamanda dini bir lider de olduğu gözönüne alındığında, dinin Osmanlı'da hem devlet hem de toplum nezdinde oldukça önemli bir yeri olduğu açıktır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde devletin ve ulusal kimliğin merkezine dinin yerine modernleşme ve Batılılaşma hedeflerini benimseyen Kemalizm'e ait ilkelerin yerleştirilmesi iki dönem arasındaki en bariz farklılık olmuştur.

Bu doğrultuda, kurulan yeni devletin egemen ideolojisi olan Kemalizm'in modernleşme ve Batılılaşma hedeflerine uygun bir şekilde DİA ve DBA'lar yeniden tasarlanmış ve inşa edilmek istenen seküler Türk ulusal kimliğinin birer eyleyeni haline getirilmişlerdir. Dinin hukuk ve mahkemeler üzerindeki etkisi tamamen ortadan kaldırılmış ve modern hukuk sistemi hayata geçirilmiştir. Osmanlı ve İslam medeniyetinden bağımsız ve daha çok Türklerin İslamiyet öncesindeki dönemine vurgu yapan bir tarih anlatısı benimsenmiş ve Türklerin Batı medeniyetinin doğal bir

üyesi hatta Batı medeniyetinin yaratıcısı olduklarını öne süren tarih tezleri ortaya atılmıştır. Ayrıca İslamiyetin ve Osmanlıların Türklüğü körelttiği üzerinde durulmuş, Cumhuriyet öncesine ait semboller yenileri ile değiştirilmiştir. Örneğin, İslam medeniyetin bir parçası olan Arap alfabesi kaldırılarak yerine Batı medeniyetinin bir parçası olan Latin alfabesi getirilmiş, böylece ulusal kimliği oluşturan en önemli unsurlardan birisi olan ortak dilin İslam medeniyeti ile olan bağı azaltılmıştır. Kemalizm'in etkisi kendisini mekânsal tasarımlar üzerinde de göstermiş, Osmanlı'nın İslam ülkelerini de kapsayan geniş vatan tasavvuru terkedilerek Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan yasal hudutlar içinde kalan Anadolu toprakları vatan olarak vurgulanmıştır. Ayrıca mimaride de modernleşme hedefine uyumlu olacak şekilde Batılı bir anlayış benimsenmiş ve böylece modernleşme düşüncesi mekana sirayet ettirilmiştir. Kemalizm'in ulusal kimlik inşasını pekiştirecek yeni ritüeller dolaşıma sokularak yeni referans noktaları ve hafıza mekanları oluşturulmuştur. Özellikle eğitimde birliğin sağlanması ve eğitimin tamamen devlet kontrolüne alınması eğitimi seküler Türk ulusal kimliği inşasının en etkili aracılarından birisi haline getirmiştir. Dini eğitim kurumlarının kapatılması ve Batılı tarzda modern eğitim kurumlarının kurulması, eğitimdeki dini ögelerin zaman içinde azaltılması (hatta kaldırılması), karma eğitimin benimsenmesi ve eğitim müfredatının modernleşme ve Batılılaşma hedeflerine uygun olacak ve Kemalizm'in tarih anlatısını kuvvetlendirecek şekilde oluşturulmasıyla eğitim en etkili DİA'lardan birisi haline getirilmiştir. Özetle, Hukuk sisteminden mahkemelere tüm DBA'lar ve eğitimden kültüre, haberleşme aygıtlarından sivil toplum kuruluşlarına kadar tüm DİA'ların devletin kurucu ideolojisi olan Kemalizm'e ve onun modernleşme hedefine uygun olacak şekilde tasarlandığı ve seküler bir Türk ulusal kimliğinin inşasının eyleyenleri haline getirildiği söylenebilir.

Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılına kadar devam eden bu ulusal kimlik inşası süreci, 1938'den sonra Kemalizm'in sol ve sağ Kemalizm şeklindeki yorumlamaları ve içsel çalkantıları nedeniyle duraksamaya ve bazı değişiklikler göstermeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı biterken (1945) dünyada oluşmaya başlayan iki kutuplu yapı karşısında, Atatürk döneminde merkeze oturtulan ve sonrasında da önemli ölçüde devam eden tarafsızlık politikasının terk edilmesi ve dış politikada ABD yanında konumlanılması Türkiye'de hem Kemalizm hem de yürütülen ulusal kimlik inşasında bir dönüm

noktası olmuştur. Bu konumlanmanın etkisiyle antikomünizm devlet politikası haline getirilmiş ve demoratikleşme yönünde adımlar atılarak çok partili hayata geçilmiştir. CHP içinden gelen isimler öncülüğünde kurulan DP, CHP'nin Kemalizm anlayışına yöneltilen eleştirilerle kısa sürede toplum nezdinden önemli bir karşılık bulmuştur. Gerek DP'nin dini hassasiyetler noktasındaki ılımlı tavrı karşısında dindar seçmeni yanına çekebilmek gerekse benimsenen antikomünizm politikasının bir gereği olarak komünizme karşı koruyucu bir kalkan olarak görülen dinin etkinliğini artırmak maksadıyla CHP, 1947'deki 7. Kurultayı'nda aldığı kararlarla dini yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandıracak adımlar atmıştır. Böylece, 1938'e kadar Kemalist ideolojinin hakim olduğu seküler Türk ulusal kimliği inşasından sapılmıştır.

1950'ye kadar Kemalizm'in siyasal alandaki tek temsilcisi olan CHP'nin iktidarı kaybetmesi ve Kemalizm'in sağ yorumunun daha baskın olduğu DP'nin iktidara gelmesi ise ulusal kimlik inşasının ciddi anlamda başkalaştığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde dinin ulusal kimlik içindeki yerini kuvvetlendiren İslamizasyon politikaları hız kazanmış, Kemalizm'in ilkeleri millete mal olmuş ve olmamış şeklinde ayrıma tabi tutulmuş, anitkomünizm politikasının da etkisiyle komünizmi çağrıştırdığı düşünülen ilkeler ana gövdeden budanırken Kemalizm giderek muhafazakâr bir çehreye sahip olmaya başlamıştır. DP doğrudan Kemalizm karşıtı olmamasına karşın bu dönemde Kemalizm'in ulusal kimlik inşasını oluşturan unsurlarda da bu nedenle önemli değişimler yaşanmıştır. Din, ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasının yanı sıra onun merkezine doğru bir yolculuğa başlamış, eğitimde dini unsurlar artırılmış, Türkçe ezan uygulaması kaldırılmış, Ayasofya'nın müze statüsü kaldırılarak yeniden ibadete açılmasına yönelik tartışmalar gündeme getirilmiştir. Kemalizm'in Osmanlı ve İslam medeniyetinden (olabildiğince) bağımsız tarih tezinin yerine ise izlenen İslamizasyon politikası ile uyumlu olacak şekilde Türk-İslam sentezine dayalı bir geçmiş tasavvuru benimsenmeye başlamıştır.

1940'ların ikinci yarısı itibariyle başlayan Kemalizm'in başkalaşım süreci ve DP döneminde güçlenerek devam eden İslamizasyon politikalarının etkisi bundan sonraki süreçte yaşanan pek çok iktidar değişimi ve askeri müdahalelere karşın etkisini artırarak sürdürmeye devam etmiştir. Genel itibariyle DP'nin devamı niteliğinde olan partilerin iktidarı elinde bulundurduğu bu süreçte, 1960 Darbesi'nden sonra hazırlanan

anayasanın özgürlükçü yapısının etkisiyle toplum giderek siyasallaşmaya ve siyasal alan çeşitlenmeye başlamış, özellikle elde edilen sendikal haklar sınıf temelli bir toplumsal yapıyı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sol düşünce önemli bir yayılım alanı bulurken hala devletin merkezinde yer alan anitkomünizm politikasının da etkisiyle yükselen sol hareketler en önemli düşman olarak belirlenmiştir. Bu durum dinsizlikle eş değer görülen komünizme karşı mücadelenin kalkanı olarak görülen dinin ulusal kimliğin merkezine doğru yolculuğu da güçlendirmiştir. Devam eden süreçte (özellikle 1970'li yıllarda) yükselen radikal sağ ve sol hareketler nedeniyle ise adeta bir kaos ortamı oluşmuştur.

1970'lerin siyasal alanda konumuz açısından asıl önemli gelişmesi ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren baskılanan İslamcı ideolojinin Türk siyasal hayatına kalıcı bir şekilde eklemlenmesi olmuştur. Çok partili hayatın ilk yıllarında henüz konjonktürün uygun olmaması nedeniyle başarısız olan bazı parti girişimleri sonrasında doğrudan Kemalizm ve sistem karşıtlığı içermeyen ve daha çok Kemalizm'in sağ yorumunun etkin olduğu DP ve devamı niteliğindeki merkez sağ partiler içinde yer alan İslamcı ideoloji, yıllar içinde izlenen İslamizasyon politikaları ve dini alan üzerindeki baskının azalmasının etkisiyle müstakil olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Kemalizm'in bazı ilkelerine değil, Cumhuriyetin modernleşme ve Batılılaşma düşüncesine ve tümden Kemalizm'in kendisine karşı olan İslamcı ideoloji, 1970'lerin başında MNP ile Türk siyasal hayatına katılmıştır. MNP'nin laiklik ilkesine aykırılık gerekçesi ile çok kısa bir süre sonra kapatılmasına rağmen yeni bir parti ile yeniden siyaset sahnesine çıkan İslamcı ideoloji için bu durum bir riütel halini almış ve bundan sonraki süreçte siyasi alandaki varlığını farklı isimlerde kurulan partilerle sürekli korumuştur. Bu durum ortaya Milli Görüş adı verilen hareketi çıkartmıştır.

1970'lerde oluşan kaos ortamını bastırma ve ''kardeş kavgasına'' son verme gerekçesi ile gerçekleştirilen 1980'deki askeri darbe sonrasında ise radikal sağ ve solu bitirmeye yönelik adımlar atılmış, bu süreçte radikal sol hareketlerle birlikte Kemalizm'in sol yorumu da tamamen tasfiye edilmiştir. Darbe sonrasında DP çizgisinde bir merkez sağ partisi olan ANAP iktidara gelmiş ve İslamizasyon süreci kontrollü bir biçimde devam etmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda gerek komünizm tehdidinin sonlanması gerekse 1970'ler itibariyle siyaset sahnesine çıkan İslamcı

ideolojinin giderek güçlenmeye ve kendisine çizilen dindarlık (muhafazakârlık) çizgisinden çıkmaya başlaması ile birlikte laiklik vurgusu artmaya başlamış, yükselen dinci hareketler karşısında irtica ile mücadele temel politika olarak benimsenmiştir.

1996'da Milli Görüş hareketinin devamı olan RP'nin DYP ile koalisyon ortağı olarak iktidara gelmesi ve parti lideri Erbakan'ın Başbakan olması ise Cumhuriyet'in ilanından bu yana varlık mücadelesi veren İslamcı ideolojiyi devletin merkezine taşımış ve bundan sonra yaşanılacak dönüşümün kapısını aralmıştır. Kemalizm'e taban tabana zıt bir görüşe sahip olan RP'nin iktidarda olduğu dönemde dinin sadece ulusal kimliğin içinde konumlandırılması değil, kurucu ideoloji olan Kemalizm'in tüm unsurlarının ulusal kimliğin dışına çıkarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Kemalizm'in sağ yorumunun etkisiyle tarihsel süreklilik vurgusunun içine yeniden dahil edilen Osmanlı ve İslamiyet geçmişi ve Türklüğün Müslümanlık ile özdeşleştirilmesi yeterli görülmemiş, devletin Batı ile münasebetini sınırlandırarak yönünü Doğu'ya çevirmesi ve İslam ülkelerinin liderliği rolünü üstlenerek ''Yeni Osmanlı''yı kurması gerekliliği vurgulanmıştır. Erbakan'ın göreve başladıktan sonra ziyaret ettiği ilk ülkeler İslam ülkeleri olmuş ve bu ülkelerle ekonomik iş birliği kurmaya yönelik adımlar atılmıştır. Ancak devlet iktidarının hala önemli ölçüde (özünden uzaklaşmış olsa da) Kemalizm'in elinde olması nedeniyle devletin merkezine dini oturtacak ve devletin yönünü Doğu'ya döndürecek olan bu eksen kayması engelenmiştir. Kemalizm'in DBA ve DİA'lardaki etkinliği aracılığıyla Erbakan'ın hükümeti üzerinde önemli bir baskı oluşturulmuş ve 28 Şubat olarak bilinen süreçte RP iktidardan uzaklaştırılmış, kısa süre içinde de kapatılmıştır.

28 Şubat sürecinden sonra Milli Görüş hareketi iktidara gelmekten ziyade kalıcı olmanın gerekliliğini anlayarak bir dönüşüm sürecine girmiş, parti içinde yenilikçiler ve gelenekçiler şeklinde iki farklı kanat oluşmuştur. Gelenekçilere karşı daha ılımlı bir dili benimsemeyi ve daha kitsel bir parti haline gelmeyi savunan yenilikçi kanadın yeni kurulan Milli Görüş partisinin yönetimini ele alamaması sonrasında Milli Görüş hareketi ikiye bölünmüş ve yenilikçiler tarafından AKP kurulmuştur. Yenilikçi kanadın kurduğu AKP, Milli Görüş'e kıyasla benimsediği daha ılımlı dil ve Batı yanlısı söylemlerle birlikte daha merkezde bir siyasi görünüm oluşturmuş ve 2002

yılında girdiği ilk seçimlerde iktidara gelerek ve Türkiye'de İslamcı/muhafazakar ideolojinin hakim olduğu bir ulusal kimlik inşası sürecini başlatmıştır.

AKP, 2002'deki seçimleri hükümeti tek başına kuracak bir çoğunlukla kazanarak iktidara gelmesine karşın, henüz Kemalizm'in DİA ve DBA'lardaki etkinliği önemli ölçüde devam ettiği için devlet iktidarını sağlama noktasında bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Partinin kurucu kadrosunun önemli bir çoğunluğunu Milli Görüş hareketi içinden gelen isimlerin oluşturması ve bu isimlerin geçmişte Kemalizm'e ve özellikle laikliğe yönelik yönelttikleri yoğun eliştiriler, partinin kendisine çizdiği merkez parti imajına rağmen İslamcı parti imajından sıyrılmasına olanak tanımamıştır. Bu nedenle partinin özellikle iktidardaki ilk dönemi Kemalizm karşıtı söylem ve eylemlerden bir müddet kaçınılmasına neden olmuştur. Bu süreçte atılan adımlar, partinin meşruiyetini sağlayarak iktidardaki kalıcılığını garantiye almak amacını taşımıştır. Kemalizm'in temsil makamı olarak görülen Cumhurbaşkanlığına (yaşanan krize rağmen) AKP'li bir ismin gelmesi ve partiye açılan kapatma davasının sorunsuz atlatılmasının yanı sıra arka arkaya girilen seçimlerde elde edilen başarılarla birlikte devlet iktidarı mücadelesinde ibre AKP'ye doğru dönmeye başlamıştır.

Bu gelişmelerle birlikte daha önce İslamcı/muhafazakâr ideolojinin baskılanmasında önemli aracı kurumlar olan ve Kemalist ideolojinin etkisinin hala sürdüğü ordu, mahkemeler vb. DBA'larda önemli bir de-Kemalizasyon süreci başlatılmış ve DBA'lardaki İslamcı/muhafazakâr ideoloji karşıtları önemli ölçüde tasfiye edilmiştir. DİA'larda da Kemalist ideolojiye ait unsurların yanında İslamcı/muhafazakâr ideolojiye ait unsurların görünürlüğünün artırılması ile başlayan süreç daha sonra bir de-Kemalizasyon sürecine dönüştürülmüştür. Böylece, İslamcı ideolojinin gözünde her zaman devletin Osmanlı ve İslamiyetten yani ‘‘özünden’’ koparılışını temsil eden Kemalizm yavaş yavaş devlet iktidarından indirilmiş, DBA ve DİA'larda ideolojik üstünlük İslamcı/muhafazakâr ideolojiye geçmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı'dakine benzer bir şekilde yeniden İslamın (özünde ise Sünni Müslümanlığın) merkeze alındığı bir ulusal kimlik inşasının önündeki engelleri de önemli ölçüde kaldırmıştır. Bir anlamda AKP'nin ulusal kimlik inşası, zaten 1940'ların ikinci yarısı itibariyle dinin yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandırıldığı, Osmanlı ve İslamiyet'e dair bazı unsurların yeniden görünür

kılındığı ve Türklüğün Müslümanlıkla özdeşleştirildiği bir tarih anlatısının benimsendiği Kemalizm'in sağ yorumunun içinde kalan ve istenmeyen Kemalist unsurların da tasfiyesi üzerine kurulmuştur.

Vatan tasavvurunun İslam ülkelerini ve Osmanlı'nın geçmişteki en geniş sınırlarını kapsayacak şekilde ümmetçi bir bakış açısıyla genişletilmeye çalışıldığı bu dönemde, Kemalizm'in Cumhuriyet'i Osmanlı'dan tamamen bağımsız yeni bir devlet olarak kabul eden anlayışı yerine Osmanlı ile Cumhuriyet arasında tarihsel bir süreklilik olduğu vurgusu ön plana çıkartılmıştır. Yine bu doğrultuda, Kemalizm'in Türklüğü vatandaşlık üzerinden ele alan ulus düşüncesi yerine, birleştirici unsuru din olan ve ulus devlet sınırlarının dışında ümmetçiliği de kapsayan bir toplum tasviri olarak 'millet' kavramı benimsenmiştir. Millet'in tek birleştirici unsuru ise din olmamış, Kemalizm'in dini bireysel alanla sınırlandırması ve laiklik ilkesi doğrultusunda hayata geçirdiği uygulamaların dindar kesim üzerinde yarattığı 'mağduriyetler' de birleştirici bir unsur olarak vurgulanmıştır. Kemalizm'in Batılı ve modern bir yaşam tasviri üzerine inşa ettiği gündelik yaşamın yerine İslami kurallara uygun dindar bir yaşam tarzını benimsetmeye yönelik politikalar benimsenmiştir. Yine bu doğrultuda Osmanlı ve İslamiyeti referans alan bellek unsurları güçlendirilmiş, yeniden canlandırılmış ya da icat edilmiştir.

Kemalizm'in devlet iktidarında geriletilmesi ve İslamcı/muhafazakâr ideolojinin giderek artan etkisi, Cumhuriyetin ilk yıllarında tamamen gayrimeşrulaştırılan ancak daha sonra dinin yeniden ulusal kimliğin içinde konumlandırılması ile birlikte zaman içinde farklı şekillerde görünürlükleri artmaya başlayan tarikatların/cemaatlerin de bu dönemde daha meşru bir hal almasını sağlamıştır. Görünürlüklerinin artması ile birlikte etki alanları da giderek artan bu yapılar, dini merkeze alan bir ulusal kimlik inşasının da aracıları haline gelmişlerdir. Bu noktada 2000'li yıllarda en dikkat çeken yapılanmalardan biri ise Fetullahçılar olmuştur. AKP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre önce, liderleri Gülen'in takipçilerine devletin içine sızmalarını ve arzu ettikleri güce ulaşana kadar oralarda gizlenmelerini tavsiye ettiği Fetullahçılar, bu dönemde hem Kemalist ideolojinin tasfiyesindeki aktörlerden birisi haline gelmiş hem de bu tasfiyeler sonrasında boşalan kadrolara sızarak devlet içindeki etki alanlarını genişletme imkanı bulmuşlardır. Tarikatlara yönelik tavrın yumuşaması ve etki

alanlarının genişlemesiyle doğru orantılı olarak sivil alanda da etkisini giderek genişleten Fetullahçılar, eğitim kurumları, öğrenci yurtları, sivil toplum kuruluşları, medya kuruluşları ve devlet nezdinde de kabul gören geniş çaplı etkinlikleriyle bu dönemdeki din merkezli ulusal kimlik inşası sürecinin de etkili bir aktörü durumuna gelmişlerdir. 2012-2013 dönemine kadar iktidarla uyumlu bir tavır sergileyen Fetullahçılar, bu dönemde devlet içindeki elde ettikleri gücü iktidara karşı kullanmaya başlamışlar ve iktidarla bir savaşım sürecine girişmişlerdir. İzleyen dönemde tasfiyeleri hız kazanan Fetullahçıların 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirdikleri darbe girişimi ise sürecin son noktası olmuş, ordu içindeki Fetullahçıların gerçekleştirdiği saldırılarda çok sayıda insan ölmüş ve yaralanmıştır. Darbe girişiminin basıtırılmasından sonra OHAL ilan edilmiş ve bu süreçte Fetullahçılar tüm devlet kurumlarından hızlıca tasfiye edilmiştir.

15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimi ise Fetullahçıların tasfiyesinin yanı sıra, AKP iktidarı ve Türkiye için yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. 15 Temmuz 2016 gecesi darbe girişimine karşı elde edilen zafer, dini bir zafer şeklinde ele alınmış ve AKP'nin ulusal kimlik inşasının öznesini oluşturan 'millet'in, daha çok mağduriyetler üzerine kurulan birliktelik vurgusunun yanına bir zafer birlikteliği olarak eklemlenmiştir. 'Mağdurların zaferi' olarak 15 Temmuz, aynı zamanda Yeni Türkiye'nin de 'kurtuluş savaşı' olarak görülmüş ve inşasına girişilen din merkezli ulusal kimliğin en önemli unsurlarından birisi haline getirilmiştir.

Ayrıca darbe girişiminin bastırılması sonrasındaki süreçte, (öncesinde pek çok sağ ve merkez sağ partinin ve sonrasında ise) AKP'nin Türkiye için öngördüğü ancak gerçekleştirecek mutabakatı sağlayamadığı sistem değişikliği için de uygun bir ortam oluşmuştur. Başkanlık sisteminin bir türevi olan ''Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi''ne geçilmesiyle birlikte Türkiye'nin yönetim sisteminde köklü bir değişiklik gerçekleştirilmiş ve AKP'nin ''Yeni Türkiye'' söylemi daha somut bir görünüm kazanmıştır. Yeni sistemin yürütmeye tanıdığı geniş yetki alanı ile birlikte AKP'nin devlet iktidarı daha da güçlenmiş, bundan sonraki süreçte Kemalist ideolojiden geriye kalan bellek unsurlarnın ulusal kimliğin dışında konumlandırılması ve de-Kemalizasyon süreci doruk noktasına ulaşmıştır. Bu geniş hareket alanı içinde iktidar, din merkezli ulusal kimlik inşasının etkisini daha doğrudan hissettirmeye başlamış,

tüm devlet kurumlarında gözle görünür bir İslami restorasyon gerçekleştirilmiş, İslamcı/muhafazakâr ideolojiye ait bellek unsurlarının güçlendirilmesi de hız kazanmıştır.

Sonuç olarak, AKP'nin din merkezli ulusal kimlik inşası 2002'de başlayan ani bir dönüşümden ziyade 1940'ların ikinci yarısından itibaren Kemalizm'in yaşadığı başkalaşımın ve dinin bireysel alan ile sınırlandırılmasından vazgeçilerek ulusal kimliğin içinde konumlandırılmasına yönelik uygulanan İslamizasyon politikalarının etkisiyle ilerleyen bir sürecin geldiği son noktayı temsil etmektedir. 2002'den itibaren başlayan AKP iktidarının sahip olduğu İslamcı/muhafazakâr ideoloji ve bu ideolojinin Kemalizm'e olan olumsuz bakışı ise Kemalizm'in tüm bellek unsurları ile dışarda bırakılmasına ve ötekileştirilmesine giden yolu açmıtır. AKP'nin özellikle hükümet sisteminde yapılan değişiklikle birlikte DBA ve DİA'larla kurduğu üst düzey uyum, her ne kadar tek partili dönemdeki gibi doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir parti ve devlet bütünleşmesini doğurmuş, bununla doğrusal olarak ise AKP'nin temel referans kriteri din olan ulusal kimlik inşası adeta rakipsizlik düzeyinde yeni bir boyuta ulaşmıştır. AKP iktidarının hala devam ettiği ve kimlik inşasının dinamik bir süreç olduğu gözönüne alındığında, İslamizasyon'un artan etkisinin daha ne gibi dönüşümlere gebe olduğunu ise zaman gösterecektir. Ancak AKP'nin Yeni Türkiye'sinin Kemalizm'in Yeni Türkiye'sine taban tabana zıt olan bir ulusal kimlik inşa etmeyi amaçladığı ve bu doğrultuda ilerlediği ise açıktır.

KAYNAKÇA

Resmi Belgeler

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı - İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında Tebliğler; https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/, Erişim Tarihi: 17.04.2020.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı - Kamu Görevlileri Sendika Üye Sayıları Hakkında Tebliğler; https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/kamu-gorevlileri-sendika-%C3%BCye-say%C4%B1lar%C4%B1-hakk%C4%B1nda-tebli%C4%9Fler/ , Erişim Tarihi: 11.06.2020.

AKP. (2002); ‘‘2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi’’, http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

AKP. (2002b); ‘‘Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’’, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/926, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

AKP. (2007); ‘‘2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi’’, http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

AKP. (2011); ‘‘2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi’’, http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

AKP. (2015); ‘‘2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi’’, http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

AKP. (2017); ‘‘Kararımız Evet - Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’’, http://www.akparti.org.tr/kararimizevet/, Erişim Tarihi: 30.10.2018.

Anayasa.tbmm.gov. ‘‘2011 Yılında Başlatılan Yeni Anayasa Yapım Süreci’’ https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/yeni_anayasa_sureci_bilgi_notu.docx, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Ankara İli Kazan İlçesinin Adının Kahramankazan Olarak Değiştirilmesi ve Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2016); T.C. Resmi Gazete (29872, 29.10.2016), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6752.pdf, Erişim Tarihi: 16.03.2020.

Asli Devlet Memurluğuna Atananların Yemin Merasimi Yönetmeliği. (1982); T.C. Resmi Gazete (17884, 30.11.1982), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.85483.pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

Bazı Kanunlar İle 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2013); T.C. Resmi Gazete (28674, 11.06.2013).

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018); T.C. Resmi Gazete (30474, 10.07.2018) https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5 , Erişim Tarihi: 15.05.2020.

FETÖ İddianamesi. (2017/1545); FETÖ'nün Medya Yapılanması-İddianame (Hazırlayan: Muhammed Gömük), Kaynak Yayınları, 2019, İstanbul.

Genelkurmay Başkanlığı Bilirkişi Raporu. (2017); Türk Ordusunun Bugünkü İdeolojik Çizgisi, Kaynak Yayınları, Ankara.

Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması. (1980); T.C. Resmi Gazete (17103, 12.09.1980).

Hakimler ve Savcılar Kanunu (1983); T.C. Resmi Gazete (17971, 26.02.1983) https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5, Erişim Tarihi: 17.05.2020.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2012); T.C. Resmi Gazete (28261, 11.04.2012), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2020); T.C. Resmi Gazete (31202, 31.07.2020).

Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu (2012); T.C. Resmi Gazete (28261, 11.04.2012).

KHK/667 (2016); ''Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname'', T.C. Resmi Gazete (29779, 23.07.2016). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8.htm, Erişim Tarihi: 27.12.2020.

KHK/680 (2017); ''Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'', T.C. Resmi Gazete (29940 (Mükerrer),

06.01.2017), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106M1-2.htm, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

KHK/687 (2017); ‘‘Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’’, T.C. Resmi Gazete (29974, 09.02.2017), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170209-8.htm, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

KHK/690 (2017); ‘‘Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’’, Resmi Gazete (30052,29.04.2017), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170429-M1-2.htm, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Milli Eğitim İstatistikleri, 2018/’19 https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesi Hakkında Kanun’’ (2016); T.C. Resmi Gazete, (29898, 24.11.2016).

Polis Akademisi Başkanlığı. (2017); ‘‘Yeni Nesil Terör FETÖ’nün Analizi’’, “Organize ve Mali Suç Örgütü Olarak Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) Çalıştay Raporu”, 11 Şubat 2017, Ankara.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (1934); T.C. Resmi Gazete (2751, 14.07.1934), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2559&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3, Erişim Tarihi: 27.12.2020.

Resmi Nikah Yetkisi Hakkında Genelge, 01.02.2018 https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/N%C4%B0KAH%20GENELGES%C4%B0.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2020.

SGK; ‘‘İstatistik Yıllıkları’’, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, Erişim Tarihi: 20.04.2020.

Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2014); T.C. Resmi Gazete (28940, 13.03.2014) https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313-15.htm, Erişim Tarihi: 27.12.2020.

Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA). (2006); T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/indirilebilir-yayinlar/60-aile-yapisi-arastirmasi-2006.pdf, Erişim Tarihi:07.06.2020.

Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA). (2011); T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, http://www.anararastirma.com.tr/tr/detay/turkiye-aile-yapisi-arastirmasi-taya-2011, Erişim Tarihi: 07.06.2020.

Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA). (2016); T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf, Erişim Tarihi: 07.06.2020.

Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Anayasası (18.10.1982); https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2016); https://www.memurlar.net/common/news/documents/631249/trkiye_cumhuriyeti_anayasasnda_deiiklik_yaplmas_hakknda_kanun_teklifi.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2007); T.C. Resmi Gazete (26554, 16.06.2007).

Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkilerin Satışına ve Sunumuna İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2013); T.C. Resmi Gazete (28769, 18.09.2013).

Tütün Mamüllerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanunda Değişiklik Yapıması Hakkında Kanun (2008); T.C. Resmi Gazete (26761, 19.01.2008).

YSK/3227 No'lu Karar (2014); http://www.ysk.gov.tr/tr/onikinci-cumhurbaskani-secimi/3456, Erişim Tarihi: 07.07.2020.

YSK/663 No'lu Karar (2017); http://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/5064/2017-663.pdf, Erişim Tarihi: 26.01.2019.

Yüksek Askeri Şura Yönetmeliği (2017); T.C. Resmi Gazete (Sayı: 30079, 28.05.2017),https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.23607&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=y%C3%BCksek%20askeri, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018); T.C. Resmi Gazete (30479, 15.07.2018), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.8.pdf, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi; ‘‘2015-2016 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri’’, https://istatistik.yok.gov.tr/, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Kitaplar

Abramowitz, M. (2001); *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Liberte Yayınları, Ankara.

Ağırel, M. (2020); *Sarmal*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Ahmad, F. (2019); *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (Çev: Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Akdoğan, Y. (2003); *Muhafazakar Demokrasi*, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Alkan, H. (2018); *Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi: Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, Liberte Yayınları, Ankara.

Althusser, L. (2002); *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Altıok Akatlı, Z. (2018); *İçi Boşaltılan Cumhuriyet ve Laiklik*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Anbarlı Bozatay, Ş. (2011); *Sosyoloji*, Beta Yayıncılık, Ankara.

Anderson, B. (2007); *Hayali Cemaatler* (Çev: Savaşır, İ.), Metis Yayınları, İstanbul.

Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2012); *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

Assmann, J. (2015); *Kültürel Bellek* (Çev: Tekin, A.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Atagenç, İ. Ö. (2019a); *Kemalizmin Soğuk Savaş Tecrübesi*, Kriter Yayınevi, İstanbul.

Atalay, O. (2019); *Türk'e Tapmak*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Atatürk, M. K. (1938); *Nutuk*, Devlet Basımevi, İstanbul.

Avcı, H. (2010); *Haliç'te Yaşayan Simonlar*, Angora Yayınevi, Ankara.

Ayan, V. M. (2019); *AKP Devrinde Medya Alemi*, Yordam Kitap, İstanbul.

Bahar, H. İ. (2008); *Sosyoloji*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Karınca Yayınları, Ankara.

Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2000); *Irk Ulus Sınıf* (Çev: Ökten, N.), Metis Yayınları, İstanbul.

Başbuğ, İ. (2019); *Ergenekon'dan Çıkış*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Bauman, Z. (2001); *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev: Alagon, Y.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Benard, C. (2003); *Civil Democratic Islam: Partners, Resources and Strategies*, RAND Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR1716.pdf, Erişim Tarihi: 23.12.2020.

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008); *Gerçekliğin Sosyal İnşası - Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi* (Çev: Öğütle, V. S.), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Berkes, N. (2019); *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Birand, M. A. ve Yıldız, R. (2012); *Son Darbe 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul.

Bora, T. (1998); *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, İstanbul.

Bora, T. (2018); *Zamanın Kelimeleri*, İletişim Yayınları-Birikim Kitapları, İstanbul.

Boyunsuz, Ş. Ö. (2017); *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, İmge Kitabevi, Ankara.

Bradbury, R. (2012); *Fahrenheit 451* (Çev: Kayalıoğlu Z. ve Kayalıoğlu, K.), İthaki Yayınları, İstanbul.

Collingwood, R. G. (2007); *Tarih Tasarımı* (Çev: Dinçer, K.), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Connerton, P. (2019); *Toplumlar Nasıl Hatırlar?* (Çev: Şenel, A.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Copeaux, E. (2000); *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (Çev: Ali Berktay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çağlayan, E. (2018); *Kemalist Ulus-Devletin İnşası*, Açılımkitap, İstanbul.

Çıvgın, İ. ve Yardımcı, R. (2007); *Sosyolojiye Giriş*, Nobel Yayın, Ankara.

Demirağ, Y.S. (2015); *İmamların Öcü*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Dönmezer, S. (1994); *Toplumbilim*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Dural, A. B. (2014); *Sosyoloji 'de Kuram –Yöntem- Güncel Yaklaşımlar*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul.

Dursun, D. (2006); *Siyaset Bilimi*, Beta Yayın, İstanbul.

Eğitim-Bir-Sen. (2017); *Gecikmiş Bir Reform: Müfredatın Demokratikleştirilmesi*, Eğitimciler Birliği Sendikası, Ankara.

Erdoğan, L. (2016); *Şeytanın Gülen Yüzü*, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, İstanbul.

Ertekin, O. G. (2011); *Yargı Meselesi Hallonuldu!*, Epos Yayınları, Ankara.

Fichter, J. (2000); *Sosyoloji Nedir?* (Çev: Nilgün Çelebi), Anı Yayınları, Ankara.

Gellner, E. (1992); *Uluslar ve Ulusçuluk* (Çev: Ersanlı Behar, B. ve Göksu Özdoğan, G.) , İnsan Yayınları, İstanbul.

Gençkal Eroler, E. (2019); *Dindar Nesil Yetiştirmek*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (1987); *Max Weber Sosyoloji Yazıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Giddens, A. (2012); *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Giddens, A. ve Turner, J. (2013); *Günümüzde Sosyal Teori* (Çev: Tatlıcan, Ü.), Say Yayınları, İstanbul.

Giesen, B. (1999); *''Kollektive Identitat''*, Die Intellektuellenunddie Nation 2, Frankfurt.

Gözler, K. ve Kaplan, G. (2015); *İdare Hukukuna Giriş*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Gözler, K. (2017); *Elveda Anayasa*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Gözler, K. (2017a); *Referandumdan Önce, Referandumdan Sonra*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Gözler, K. ve Kaplan, G. (2018); *İdare Hukukuna Giriş*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Gür, B.S. ve Çelik, Z. (2011); *YÖK'ün 30 Yılı*, SETA Rapor, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126134636_seta-seta-yokun_30_yili.pdf, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Halbwachs, M. (2016); *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* (Çev: Uçar, B.), Heretik Yayınları, Ankara.

Halbwachs, M. (2017); *Kolektif Hafıza* (Çev: Barış, B.), Heretik Yayınları, Ankara.

Heywood, A. (2015); *Siyasi İdeolojiler* (Çev: Bayram, A.K.), Tüfekçi, Ö., İnaç, H., Akın, Ş., Kalkan, B., Adres Yayınları, Ankara.

Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (2006); *Geleneğin İcadı* (Çev: Şahin, M. M.), Agora Kitaplığı, İstanbul.

İnan, A. (1988); *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara.

Jaeschke, G. (1972); *Yeni Türkiye'de İslamlık* (Çev: Hayrullah Örs), Bilgi, Ankara.

Kaboğlu, İ. Ö. (2017); *15 Temmuz Anayasası*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Keyman, E.F. ve Gürcan, M. (2017); *15 Temmuz'dan 15 Ay Sonra: Ordunun Reformu, Devletin Dönüşümü*, İstanbul Politikalar Merkezi, https://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/11/15-Temmuzdan-15-Ay-Sonra_Keyman_Gurcan.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Kızılçelik, S. (1992); *Sosyoloji Teoriler 1*, Mimoza Yayınları, Konya.

Koyuncu, B. (2014); *Benim Milletim*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kösemihal, N. Ş. (1955); *Sosyoloji Tarihi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Manisalı, E. (2008); *AKP, Ordu, Amerika Üçgenindeki Türkiye*, Truva Yayınları, İstanbul.

Mardin, Ş. (1991); *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Marx, K. ve Engels, F. (2013); *Alman İdeolojisi* (Çev: Ok T. ve Geridönmez. O.), Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Nora, P. (2006); *Hafıza Mekanları* (Çev: Özcan, M. E.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Oral, M. (2016); *Kemalist Cumhuriyetin İnşası*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

Özbek, S. (2003); *İdeoloji Kuramları*, BulutYayınları, İstanbul.

Özkan, B. (2019); *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Özkandaş, Y. (2019); *Bir Dönemin En Başat Çizgisi: Kemalizm*, Siyasal Kitabevi, İstanbul.

Öztekin, A. (2000); *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi.

Parlak, İ. (2005); *Kemalist İdeoloji'de Eğitim*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Polat, Y. (2017); *ABD Onaylı Yerli ve Milli Hükümet*, Telgrafhane Yayınları, Ankara.

Poloma, M. M. (2012); *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Palme Yayıncılık, Ankara.

Ricoeur, P. (2012); *Hafıza, Tarih, Unutuş* (Çev: Özcan, M. E.), Metis Yayınları, İstanbul.

Saymaz, İ. (2016); *Fıtrat*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Schaefer, R. T. (2013); *Sosyoloji* (Çev. ve Edt: Coşar, S.), Palme Yayıncılık, Ankara.

Semerci, P. U., Erdoğan, E. ve Önal, E. S. (2017); *Bizliğin Aynasından Yansıyanlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Senem, N. (2011); *Emniyet'in Işık Evi Raporları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

SETA Analiz. (2011); *2010'da Türkiye* (Edt: Taha Özhan, Hatem Ete, Selin M. Bölme), Pelin Ofset, Ankara.

Sevinç, M. (2017); *Türkiye'nin Anayasa İmtihanı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sinembölükbaşı, Ş. (1995); *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı*, İsam Yayınları, İstanbul.

Smith, A. D. (1994); *Milli Kimlik* (Çev: Sina Şener, B.), İletişim Yayınları, İstanbul.

Şentürk, H. (2011); *İslamcılık: Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset*, Çıra Yayınları, İstanbul.

Şık, A. (2011); *OOOKİTAP - Dokunan Yanar*, Postacı Yayınevi, İstanbul.

Şık, A. (2014); *Paralel Yürüdük Biz Bu Yollarda*, Postacı Yayınevi, İstanbul.

Teazis, C. (2010); *İkincilerin Cumhuriyeti*, Mızrak Yayınları, İstanbul.

Timur, T. (2015); *AKP'nin Önlenebilir Karşı Devrimi*, Yordam Kitap, İstanbul.

Türkiye Sosyal – Siyasal Eğilimler Araştırması. (2016); Türkiye Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi, http://ctrs.khas.edu.tr/sources/turkiye/TSSEA2016.pdf, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Türkkahraman, M. (2000); *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, Birey Yayınları.

Vatandaş, C. (2010); *Ulusal Kimlik*, Açılım Kitap, İstanbul.

Veren, N. (2016); *''FETO'', Cemaate Dair Duyulmayan, Konuşulmayan, Bilinmeyen Her Şey*, Destek Yayınları, İstanbul.

Weber, M. (2012); *Ekonomi ve Toplum*, Yarın Yayıncılık, İstanbul.

White, J. (2014); *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler* (Çev: Fuat Güllüpınar ve Coşkun Taşan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yalman, A. E. (1997); *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Pera, İstanbul.

Yanardağ, M. (2017); *Darbe İçinde Darbe*, Siyah Beyaz Yayıncılık, İstanbul.

Yaşlı, F. (2014); *AKP, Cemaat, Sünni-Ulus*, Yordam Kitap, İstanbul.

Yaşlı, F. (2016); *Türkçü Faşizmden ''Türk-İslam Ülküsü''ne*, Yordam Kitap, İstanbul.

Yaşlı, F. (2019); *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkeş*, Yordam Kitap, İstanbul.

Yılmaz, M. ve Doğaner, Y. (2007); *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Yolcu Yavuz, S. (2019); *Cumhuriyet Misyonerleri*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

Zencirkıran, M. (2018); *Sosyoloji*, Dora Basım-Yayın, Bursa.

Makaleler ve Kitap Bölümleri

Acar, A. ve Çelebi, M. B. (2012); ''Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Cumhurbaşkanlığı Makamının Önemi Ve 2007 Yılı Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Abdullah Gül'ün Görev Süresi Tartışmaları'', Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt:12, Sayı: 23, ss: 1-33.

Adaklı, G. (2009); ''2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi'' (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss: 559-613.

Akça, İ. (2018a); ''The Restructuring of Civil-Military Relations During the AKP Period'', Confluences Méditerranée, 2018/4, Sayı:107, ss: 59-171.

Akça, İ. (2018b); ''1980 Sonrası Türkiye'de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri'', Yeni Türkiye'ye Varan Yol (Edt: İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden), İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 27-67.

Akın, M. H. (2009); ''Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik - Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma –'' , Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:22, ss:153-183.

Akın, M. H. (2012); ‘‘Türkiye’de Muhafazakarlığın Direnme Odağı Olarak Aile’’, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:31,ss:3-20.

Akın, M. H. (2018); ‘‘Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakarlığı’’, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı: 55, ss: 121-139.

Akpınar, İ. (2014); ‘‘Yeni Cumhurbaşkanlığı Binasının Mimarlık Eleştirisi Mümkün Mü?’’, Bilim ve Gelecek Dergisi, Sayı: 130, Aralık, ss:20-28.

Akşin, S. (1971); ‘‘İttihat ve Terakki Üzerine’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 01, ss: 153-182.

Aktay, Y. (2018); ‘‘Adalet ve Kalkınma Arasında AK Parti’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:231-260.

Aktürk, Ş. (2018); ‘‘AK Parti ve Türkiye’nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakarlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:297-314.

Alabarda, Y. (2016); ‘‘Demokratik – Sivil Asker İlişkileri Kapsamında TSK’nın Dönüşümü’’, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı:24, ss:5-17.

Albayrak, M. (2010); ‘‘Kemalizmin Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu’’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 77, ss: 307-343.

Alpman, P. S. (2018); ‘‘Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım’’, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:21, Sayı:2, ss:1-28.

Alptekin, H. ve Köse, T. (2018); ‘‘AK Parti’nin Kürt Politikası’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:315-338.

Altuntop, S. (2015); ‘‘Kamu Güvenliğini Sağlamada Kolluğun Aşırı Güç Kullanımı Sorunsalı’’, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:14, Sayı:4, ss: 873-904.

Arıcan, Y. F. (2020); ‘‘Türkiye’de Örgütlü Çıkar Siyaseti, Sendikalar ve Sivil Toplum’’, Liberal Perspektif Yorum, Sayı:12.

Aslan, A. (2017); ‘‘Yerli ve Milli Siyaset’’, (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı - Toplum’’, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 77-104.

Aslan, A. (2018); ‘‘Post-Kemalist Türkiye’de Siyaset’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:13-46.

Aslan, S. ve Dündar, T. (2014); ‘‘Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri’’, Mukaddime, Cilt:5, Sayı:1, ss: 27-44.

Aşlamacı, İ. (2017); ‘‘Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında AK Parti’nin 15 Yılı’’, (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı - Toplum, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 181-209.

Atagenç, İ. Ö. (2019b); ‘‘‘‘Ortanın Solu’’ Düşüncesinde Kemalizm’’, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 66, ss: 479-499.

Atagenç, İ. Ö. (2020); ‘‘Kemalizme 12 Eylül ‘‘Ayarı’’: Atatürk Milliyetçiliği’’, Türkiye Notları, Sayı:13, ss: 113-117.

Ateş, S. (2018); ‘‘12 Eylül 1980 Darbesi İle 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları’’, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 13, ss: 586-607.

Aydemir, V. ve Gezgüç, G. M. (2013); ‘‘Rejimin Koruyucusu: Karşılaştırmalı Bir Perspektifle Türk Anayasa Mahkemesi’’, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:30, ss:136-158.

Ayık, H. (2016); ‘‘Din - Devlet İliş kileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine’’, Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2016 (3), ss: 62-77.

Balkız, B. ve Öğütle, V. B. (2012); ‘‘Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın ‘‘Gerçekliğin Sosyal İnşası’’ Teorisi ve Eleştirisi’’, Sosyoloji Dergisi, Sayı:27, ss:33-49.

Başaran, D. (2017); ‘’12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi’’, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler (E- Kitap), (Edt: Betül Karagöz Yerdelen), Divan Kitap, ss:112-131.

Batuman, B. (2014); ‘‘Antidemokratik Bir İktidarın Mekanı’’, Bilim ve Gelecek Dergisi, Sayı:130, Aralık, ss:30-31.

Batuman, B. (2016); ‘‘Architectural mimicry and the politics of mosque building: negotiating Islam and Nation in Turkey’’, The Journal of Architecture, Cilt:21, Sayı:3, ss: 321-347.

Baytal, Y. (2000); ‘‘Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları’’, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:11, ss: 23-32.

Beriş, H. E. (2018); ‘‘FETÖ ile Mücadele’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 379-408.

Biletska, Y. , Şahin, Y. ve Şükür, İ. (2014); ‘‘Kolektif Hafıza ve Milli Kimlik Bağlamında Türkiye’de Resmi Tarih Yazıcılığı’’, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, ss: 94-116.

Bilgin, V. (2018); ‘‘Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkileri ve Demokratikleşme Sürecinde AK Parti’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 75-103.

Bolat, M. (2018); ‘’27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı (1963-1980)’’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 98, ss: 377-410.

Cagaptay, S. (2018); ‘‘The New Sultan and the Crisis of Modern Turkey’’, The International Spectator, Cilt: 53, Sayı: 4, ss:1-15.

Caniklioğlu, M. D. (2008); ‘‘Hukuk Devletinde Siyasi İktidar ve Yargının Karşılıklı Konumu-İlişkileri’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, ss:9-58.

Cansever, N. ve Kiriş, H.M. (2015); ‘‘Türkiye’de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti – TSK Etkileşimine Bakış’’, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı:3, ss: 361-384.

Carney, J. (2019); ‘‘Projecting ‘New Turkey’ deflecting the coup: squares, screens, and publics at Turkey’s ‘democracy watches’’’, Media, Culture & Society, Cilt: 41 Sayı: 1, ss: 138-148.

Cizre, Ü. ve Walker, J. (2010); ‘‘Conceiving the New Turkey After Ergenekon’’, The International Spectator, Cilt: 45, Sayı: 1, ss: 89-98.

Çağlar, İ. ve Akdemir, K. H. (2017); ‘‘AK Parti Döneminde Cemaatler’’ (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı - Toplum’’, SETA Kitapları, İstanbul, ss:105-122.

Çarkoğlu, A. (2018); ‘‘AK Parti Seçmen Tabanının Değişimi (2002-2015)’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 115-126.

Çaycı, B. (2016); ‘‘Medyada Gerçekliğin İnşası ve Toplumsal Denetim’’, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:25, ss:84-96.

Çelik, A. (2010); ‘‘Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi, Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik’’, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:42, ss: 63-81.

Çetin, E. (2016); ‘‘Gündelik Hayatın Tanziminde Medya ve Manipüle Edilmiş Gerçeklik Algısı’’, Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt:10, Sayı:20, ss:21-32.

Çetin, H. (2001); ‘‘Devlet, İdeoloji ve Eğitim’’, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, No: 2, ss: 201-211

Çetin, Y. (2007); ‘‘Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar’’ Sanat Dergisi, Sayı:12, ss:117-121.

Christofis, N. (2018); ‘‘The AKP's "Yeni Turkiye": Challenging the Kemalist Narrative?"’’, Mediterranean Quarterly, Cilt: 29, Sayı:3, ss: 11-32.

Çınar, M. (2009); ‘‘AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği’’, (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss: 307-315.

Çınar, M. U. (2017); ‘‘Kolektif Anlatı ve Vatandaşlık Kimliğinin İnşasına Dair Sorular, Cevaplar ve Yeni Sorular’’, Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, Sayı:26, ss:135-156.

Çolak, Y. (2017); ‘‘Emniyet Teşkilatındaki Demokratik Dönüşüm: Polis Akademisi Örneği’’, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı:85, ss: 77-83.

Demirkent, D. (2017); ‘‘Adaleti Sağlamak Değil, Hakikati İnşa Etmek: Engizisyon Yargılama Usulü’’, Ankara Barosu Dergisi, Cilt:75, Sayı:2, ss: 203-217.

Demirtaş, A. (2015); ‘‘Dede Korkut Hikayeleri’nde ‘Allah’ Kavramını Karşılayan Kelimeler Üzerine’’, Turkish Studies Academic Journal, Cilt:10/16, ss: 475-492.

Derbil, S. (1944); ‘‘Polis Kavramı’’, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:4, ss: 473-485.

Derdiman, R. C. (2005); “Hukuk Felsefesi Gözüyle ‘Polis’ Kavramı ve Çağdaş Polislik Düşüncesi”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı: 5, ss: 132-150.

Dikici, A. (2008); ‘‘Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)’’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 72, ss: 719-756.

Doğan, A. E. (2009); ‘‘İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci’’, (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss: 283-306.

Doğanay, Ü. (2007); ‘‘AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış’’, Cilt:62, Sayı:1, ss:65-88.

Döğer, Y. (27.01.2020); ‘‘Devlet nedir, Hükümet nedir?’’, İktibas Dergisi, http://iktibasdergisi.com/2020/01/27/devlet-nedir-hukumet-nedir/, Erişim Tarihi: 23.12.2020.

Dural, B. (2012); ‘‘Antonio Gramsci ve Hegemonya’’, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı: 39, ss: 309-321.

Duran, B. (2018); ‘‘AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:47-73.

Dündar, L. (2018); ‘‘Yeni Medya ve Siyasal Katılım: 15 Temmuz Örneği’’, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:11, Sayı:22, ss: 101-115.

Ekşi, M. (2016); ‘‘Ak Parti Döneminde Ortadoğu’da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Ekseni: İslami Kimlik’’, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:9, Sayı:18, ss: 59-77.

Emin M. N. ve Barkçin, M. (2017); ‘‘AK Parti’nin Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Politikaları: Kayıp Nesli Kurtarmak’’, (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı - Toplum, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 211-227.

Erdinç, I. (2014); ‘‘AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler’’, Çalışma ve Toplum Dergisi, ss:155-174.

Erler, Ö. (2017); ‘‘Yeni Muhafazakarlık, AKP ve ‘‘Muhafazakar Demokrat’’ Kimliği’’, Stratejik Öngörü Dergisi, Sayı:10, ss:126-132.

Erözkan, U. (2014); ‘‘Atatürk Orman Çiftliğinin Parçalanması ve Ak Saray’’, Bilim ve Gelecek Dergisi, Sayı:130, Aralık, ss:29-35.

Ersöz, O. (2015); ‘‘Hükümet Sistemlerinin Genel Teorisi ve Türkiye Analizi’’, Ankara Üniversitesi SBKY Dergisi, ss:1-27.

Ertan, T. F. (1999); Atatürk, ‘‘Cumhuriyet ve Hukuk Sistemi’’, Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt:11, Sayı: 33, ss: 743-757.

Esen, S. (2016); ‘‘2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi’’, Ankara Barosu Dergisi, 2016/4, ss.45-73.

Evered, E. Ö. ve Evered, K. T. (2016); ‘‘From rakı to ayran: regulating the place and practice of drinking in Turkey’’, Space and Polity, Sayı:20, Cilt:1,ss: 39-58.

Fedayi, C. (2019); ‘‘Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971’’, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:57, ss: 123-150.

Gönenç, L., Ergül, O. ve Kontacı, E. (2003); ‘‘Yaşaya Anayasa 2002 Anayasa Gelişmeleri’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:48, ss: 117-181.

Gönenç, L. ve Kontacı, E. (2005); ‘‘Yaşayan Anayasa 2003 ve 2004 Yılları Anayasa Gelişmeleri’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:61, ss:107-239.

Gönenç, L. (2017); ‘‘2017 Anayasa Değişikliği Sürecine Dair Notlar’’, Birikim Dergisi, Sayı: 335- Mart, ss:7-10.

Gönenç, L. (?); ‘‘Hükümet Sistemi Tartışmalarında Başkanlı Parlamenter Sistem Seçeneği’’, https://tr.scribd.com/document/129791400/Http-Www-yasayananayasa-ankara-edu-Tr-Docs-Makaleler-Hukumet-Sistemi-Tartismalari, Erişim Tarihi: 29.11.2018.

Gözler, K. (03.11.2019); ‘‘İlahiyat Nereye Gidiyor?’’, http://www.anayasa.gen.tr/hukuk-ilahiyat.htm , Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Gözler, K. (17.12.2019); ‘‘İslam Hukukunun Değeri’’, http://www.anayasa.gen.tr/islam-hukuku.htm , Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Gümüş, B. (2002); ‘‘12 Eylül’den Bugüne Değin Aleviler’’, Folklor / Edebiyat, Cilt: 8, Sayı: 29, ss: 163-202.

Gümüş, B. (2010); ‘‘Kolektif Bellek, ‘‘Hatıralar Savaşı’’ ve ‘‘Karşı Hafıza’’ Üzerine, Muhafazakar Düşünce, Sayı:24, ss: 117-132.

Gümüş, B. (2016); ‘‘Der türkische Hohe Rat für Richter und Staatsanwälte HSYK als politisches Instrument’’, (Edt: Burcu Doğramacı, Yavuz Köse, Kerem Öktem, Tobias Völker) Die Türkei im Spannungsfeld von Kollektivismus und Diversität, Springer Fachmedien Wiesbaden, ss: 63-96.

Gümüş, B. (2019); ‘‘De-Kemalisation from above in “New Turkey”, (Ed. Lutz Berger, Tamer Düzyol), Kemalism as a Fixed Variable in the Republic of Turkey, Bibliotheca Academica - Reihe Orientalistik, ss:143-174.

Gün, S. (2016); ‘‘Neoliberal Muhafazakârlığın İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı’’, Mülkiye Dergisi, Cilt:40, Sayı:35-53.

Günal, A. (2004); ‘‘Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’’, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, ss: 156-164.

Güner, K. (2014); ‘‘Her milli mimari fenadır, her iyi mimari millidir’’, Bilim ve Gelecek Dergisi, Sayı: 130, ss: 38-45.

Güngör, Ö. (2013); ‘‘Sosyolojik Bir Teori Olarak Sembolik Etkileşimciliğin Ontolojik Temeli ve Din Olgusu’’, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, ss: 57-91

Günlü, R. (2009); ‘‘AKP ve Eğitimin Siyasal Sosyolojisi’’ (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss:720-740.

Hakyemez, Y. Ş. (2010); ‘‘2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti’’, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, ss:387-406.

Hasanov, B. (2016); ‘‘İbn Haldun’da Asabiyet Kavramı – Maurice Halbwachs’ın Kolektif Hafıza Kavramı İle Bir Karşılaştırma’’, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:59, ss: 1437- 1446.

Haytoğlu, E. (1997); ‘‘Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri’’, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, ss: 46-56.

İlyas, A. (2016); ‘‘Kemalizmin Propaganda Araçları veya Araçsızlığı’’, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı:51, ss: 113-125.

İnal, K. (2009); ‘‘AKP’nin Neoliberal ve Muhafazakar Eğitim Anlayışı’’, (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss:689-719.

İnankul, H. ve Doğan, K. C. (2016); ‘‘Modern Devlet ve Türk Polis Teşkilatı Üzerine Bir İnceleme’’, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, ss.176-205.

Kahraman, F. (2016); ‘‘Zygmunt Bauman’da Toplum ve Toplumsal Düzen Kavramsallaştırması’’, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:2.

Kahraman, M. ve Çalışkan, Z. (2007); ‘‘Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi’’, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:3, ss: 122-131.

Kalaycıoğlu, S. (2013); Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (Ed. Mehmet Zencirkıran), Dora Yayınları, Bursa, ss: 5-15.

Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (2016); Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme, Türk Siyasal Hayatı (Edt: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Sentez Yayıncılık, İstanbul, ss:19-43.

Karadeniz, Ş. (2017); ''Yeni Bir Bilgi ve Öğrenme Merkezi Olarak Bilgi Evleri'', Türk Kütüphaneciliği, Cilt:31, Sayı:1, ss:90-104.

Karaman, K. (2010); ''Ritüellerin Toplumsal Etkileri'', Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2010Sayı:21, ss: 227-236.

Karataş, M. (2017); ''12 Mart Muhtırası ve Partilerüstü Hükümetler'', ''Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler (E- Kitap)'' (Edt: Betül Karagöz Yerdelen), Divan Kitap, ss:141-167.

Katipoğlu, C. ve Yüksel, Ç. C. (2011); ''Cumhuriyet'in Politik Simgesi Olarak Ayasofya ''Müzesi''', Mekan ve Kültür (Der: Emine Onaran İncirlioğlu ve Barış Kılıçbay), Tetragon İletişim, Ankara, ss:71-78.

Kaya, A. (2015); ''Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity'', South European Society and Politics, Cilt:20, Sayı:1, ss:47-69.

Kaya, S. (2008); ''Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar'', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:63, Sayı:3, ss:83-111.

Kayıran, M. ve Metintaş, M. Y. (2017); ''Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)'', Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, ss:14-41.

Kazancı, M. (2003); ''Althusser ile İdeoloji Üzerine Yapılamamış Bir Söyleşi'', Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı:2, ss: 37-54.

Keskinsoy, Ö. ve Kaya, S. B. (2018); ''Türkiye'nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme'', Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2018(137), ss: 67-96.

Kıvrıkoğlu, H. (1998); ''Türk Ordusu, Atatürk ve Cumhuriyet'', Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt:11, Sayı:31, ss: 155-170.

Kösemen, İ. B. (2015); Kösemen, İ. B. (2016), Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt:13, Sayı:52, ss:70-93.

Köylü, M. (2015); ‘‘Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye’’, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, ss:85-100.

Kurt, S. (2017); ‘’27 Mayıs Darbesi ve Cumhuriyet Dönemi Darbelerine Olası Etkileri’’, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler (E- Kitap)’’ (Edt: Betül Karagöz Yerdelen), Divan Kitap ss:72-93.

Kutay, M. T. (2017); ‘‘Kültürel İktidarın El Değiştirmesi ve Türklüğün Yeniden İnşası’’, (Der: İsmail Çağlar ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı - Toplum, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 49-61.

Miş, N. ve Sobacı, Z. M. (2018); ‘‘AK Parti ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’’ (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:129-158.

Miş, N. ve Telci, İ. N. (2013); ‘‘Devrimden Darbeye: Mısır’da Askeri Vesayet Dönemi’’, Ortadoğu Analiz, Cilt:5, Sayı:56, ss: 20-29.

Mumyakmaz, A. (2014); ‘‘Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi’’, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:11, Sayı:27, ss:367-382.

Nal, S. (2005); ‘‘Demokrat Parti’nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:60, Sayı:03, ss: 137-171.

Odabaşı, B. (2014); ‘‘Türk Eğitim Sisteminde Yeni Kanun (4+4+4) Değişikliği Üzerine Düşünceler’’, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 43, Sayı: 2, ss: 103-124.

Olick, J. K. (2014); Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür (Çev: Güneşdoğmuş, M.), Moment Dergi, Cilt:1, Sayı:2, ss:175-211.

Ozankaya, Ö. (1991); ‘‘Bir Uygarlık Tasarımı Olarak Türk Devrimi’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:46, Sayı:3, ss: 87-107.

Ölçekçi, H. (2018); ‘’15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği’’, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, ss: 427-454.

Önder, M. ve Zengin, Ü. N. (2018); ‘‘Ak Parti Döneminde Asker – Sivil İlişkileri’’, 12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu - KAYSEM12, Kırıkkale, Türkiye, 25 - 27 Ekim 2018, ss:134-145.

Özalp, A. ve Akkuş, A. (2017); ‘‘Weber’den Mead’e Sembolik Etkileşim: Dini Hayatın Anlamlandırılması’’, Turkish Studies International Academic Journals, Cilt:12, Sayı:2, ss: 155-166.

Özalper, M. (2014); ‘‘Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’’, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, ss: 117-136.

Özbudun, E. (1985); ‘‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukuki Niteliği’’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, ss: 475-504.

Özbudun, E. (2007); ‘‘Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi’’, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, Sayı: 3, ss: 257-268.

Özbudun, E. (2015); ‘‘Turkey’s Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism’’, The International Spectator, Cilt: 50, Sayı: 2, 2015, ss: 42–55.

Özçetin, B. (2019); ‘‘Popülizm, Nostalji ve Yeni Türkiye’nin Tarihi Dizileri’’, Toplumsal Tarih Dergisi (Haziran-2019), Sayı:306, ss:36-43.

Özdil, M. (2017); ‘‘Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme’’, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:28, ss: 383-400.

Özen, M. (2010); ‘‘Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen Düzenleme, Uygulamalar ve Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm Önerileri’’, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:1, ss: 31-65.

Özkır, Y. (2018); ‘‘AK Parti’nin Siyasal İletişim Stratejisi’’ (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:409-434.

Özkorkut, N. Ü. (2008); ‘‘Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiyesi’nde Yargıya Genel Bir Bakış’’, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:57, Sayı:1, ss: 225-242.

Özkul, F. (2016); ‘‘Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı’’, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:3, ss: 201-263.

Öztürk, A. (1994); ‘‘Tek Parti Döneminde Basın Özgürlüğü’’, Marmara İletişim Dergisi, Sayı: 5, ss: 137-144.

Öztürk, C. (2017); ‘’15 Temmuz 2016 Sonrası Emniyet Teşkilatındaki Görevden Almaların Sınırlı Rasyonellik Teorisi Açısından Değerlendirilmesi’’, Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Cilt:19, Sayı:3, ss:145-164.

Özyürek, E. (2001); ‘‘Cumhuriyetle Nikahlanmak: ‘‘Üç Kuşak Cumhuriyet’’ ve ‘‘Bir Yurttaş Yaratmak Sergileri’’’’, Türkiye’nin Toplumsal Hafızası (Edt: Esra Özyürek) İletişim Yayınları, İstanbul.

Peters, B. (2002); ‘‘A New Look at National Identity’’, European Journal of Sociology, Cilt:43, Sayı:1, ss: 3-32.

Poyraz, F. (2013); ‘‘Milli Nizam Partisinden AK Parti’ye’’, İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler (Ed: Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, ss: 313-341.

Ridha, Ş. S. (2016); ‘‘Türkiye’deki Askeri Okulların Tarihi’’, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, https://insamer.com/rsm/files/TURKIYEDEKI-ASKERI-OKULLARIN-TARIHI.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Saran, C. (2014); ‘‘Medyada Mülkiyet İlişkileri: AKP Döneminde Medya Sahipliğinde Yaşanan Değişimler’’, I. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı-I, ss:355-373.

Sarıay, E. (2015); ‘‘Takrir-i Sükun Kanununa Dair Bazı Düşünceler’’, Mütefekkir, Cilt:2, Sayı:4, ss:377-403.

Sarı Ertem, H. (2012); ‘‘Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği’’, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:8, Sayı: 16, ss:177-237.

Schudson, M. (2007); ‘‘Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri’’, Cogito, Sayı:50, ss: 179-199.

Semiz, Y. (2016); ‘‘İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası’’, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:35, ss: 217-244.

Senemoğlu, E. (2016); ‘‘Türkiye’nin Demokrasiye Geçişte İkinci Başarısız Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)’’, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), ss: 44-66.

Sevim, Z. (2019); ‘‘Toplumsal Bir Hafıza Yaratma Gücü: Medya/ ‘‘Yeni’’ Medya, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:12, Sayı:63, ss:673-679.

Sinanoğlu, S. (2017); ‘‘Parti Ebed Müddet: Bir Siyaset Teknolojisi Olarak Yeni Osmanlıcı TRT Dizileri’’, Birikim Dergisi, https://www.birikimdergisi.com/guncel/8236/parti-ebed-muddet-bir-siyaset-teknolojisi-olarak-yeni-osmanlici-trt-dizileri , Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Soran, V. (2016); ‘‘Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme’’, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 59, ss: 111-140.

Sucu, İ. (2012); ‘‘Althusser’in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya’’, Selçuk İletişim, Cilt:7, Sayı:3, ss:30-41.

Surlu, M. H. (1998); ‘‘Tarihsel Perspektiften Cumhuriyet ve Yargı’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 1998/3, ss: 1088-1095.

Şahin, M. C. (2012); ‘‘Demokrat Parti Dönemi Türkiye’sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri’’, Toplum Bilimleri Dergisi, 6(12), ss:31-54.

Şen, A. (2018); ‘‘Müfredata Hâkimiyet Mücadelesi: Seküler-Milliyetçiliğe Karşı Muhafazakâr-Milliyetçilik’’, Mülkiye Dergisi, Cilt:42, Sayı:3, ss: 321-346.

Şengül, H. (2020); ‘‘Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Çıkardığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması’’, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5 (TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı), ss: 152-179.

Taşkın, Ş. C. (2011); ‘‘2010 Anayasa Değişikliklerinden Sonra Türk Anayasa Mahkemesinin Yapılanması’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2011/97, ss: 171-230.

Taşkıran, C. (1994); ‘‘Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)’’, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt:4, Sayı:14, ss: 255-265.

Temel, F. (2020); ‘‘Türkiye’de Cumhuriyet Vatandaşının İnşasında Basın’’, Selçuk İletişim Dergisi, 13(2), ss: 409-437.

Tiryaki, R. (2002); ‘‘Bağımsız İdari Kurum Olarak RTÜK’’, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:51, Sayı:4, ss:169-205.

Turan, B. (2018); ‘‘AK Parti Döneminde Vesayet Rejimiyle Mücadele’’ (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:275-294.

Turan, M. (2020); ‘‘Türkiye’de Kemalist Basının Gelişim Aşamaları ve Birinci Basın Kongresi (1935)’’, Belgi Dergisi, Cilt:2, Sayı:20, ss: 2511-2535.

Turhan, M. (1991); ‘‘Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:46, Sayı:1, ss: 453-463.

Tuğsuz, N. (2018); ‘‘AK Parti Döneminde Alevilerin Merkeze Mesafesi’’, (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 339-360.

Turğut, F. (2016); ‘‘Türk Siyasetinde Son Dönem Aile Politikaları’’, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:35, ss:411-426.

Tür, Ö. ve Çıtak, Z. (2009); ‘‘AKP ve Kadın: Teşkilatlanma Muhafazakarlık ve Türban’’ (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss:614-629.

Türköz, E. N. (2016a); ‘‘Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakar Düşüncenin Gelişimi’’, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:1, ss: 103-116.

Türköz, Ş. (2016b); ‘‘Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Medyanın Rolü’’, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, ss: 97-114.

Uyanık, E. (2016); ‘‘İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Reformları (1908-1918)’’, Bayrak Kalpak Revoler (Edt: Hakan Boz), İhtimal Dergisi Yayınevi, Ankara, ss:283-303.

Uzgel, İ. (2009); ‘‘AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü’’ (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss:11-39.

Uzun, C. D. (2018); ‘‘Yargı Vesayeti Kıskacında AK Parti Döneminde Hukuk ve Yargı’’ (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss: 209-230.

Ünal, M. Ç. (2015); ‘‘Erken Cumhuriyet Döneminde Gençliğin Militarizasyonu: Askerliğe Hazırlık Dersleri’’, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, ss: 81-102.

Yalçınkaya, A. (2009); ‘‘Alevilik Hendeğinde AKP’nin Devesi: ‘‘Alevi Açılımı’’ Neyi ‘‘Açıyor’’’’ (Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss: 316-354.

Yaman, A.(2019); ‘‘Nation-Bulding and the Relegion-State Relations in Turkey: The Presidency of Religious Affairs’’, Naiton-Bulding and Turkish Modernization (Edt: Rasim Özgür Dönmez ve Ali Yaman), The Rowman & Littlefield Publishing Group, United Kingdom, ss:69-110.

Yerlikaya, T. (2018); ‘‘Yerel Yönetimlerin Kültür Ajandaları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri’’, SETA Analiz, Sayı:261, Kasım.

Yenihan, B. ve As, İ. (2017); ‘‘Türkiye’de Kamu Sendikacılığının Gelişimi ve Toplu Pazarlık Sorunları’’, The International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences Cilt:1, Sayı:1, ss:71-89.

Yeşiltaş, M. (2018); ‘‘AK Parti Döneminde Sivil-Asker İlişkileri’’ (Der: Nebi Miş ve Ali Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı – Siyaset, SETA Kitapları, İstanbul, ss:181-207.

Yıldız, A. K. ve Özdoğan, Ö. (2017); ‘‘Cumhuriyet Dönemi Modernizm, Demokrat Parti’nin Tutumu ve 1960 Darbesi’’, ‘‘Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler (E- Kitap)’’ (Edt: Betül Karagöz Yerdelen), Divan Kitap, ss:60-71.

Yıldız, H. (2013); ‘‘Türkiye’de Parlamentarizm Uygulamaları’’, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı:1, ss: 183-216.

Yılmaz, A. G. (2018); ‘‘Polisin Özerkliği: Polis ve Siyaset İlişkisini Yeniden İncelemek’’, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, ss: 169-186.

Yılmaz A. ve Erdoğan T. (2015); ‘‘Muhafazakar Söylem Üzerinden Türkiye’de Medya-İktidar İlişkileri: 2002 Yılı ve Sonrasında Medyada Değişen Sahiplik Yapısı’’, Atatürk İletişim Dergisi, Sayı:9, ss:143-160.

Yılmaz, N. (2013);‘‘Sosyalleşme Sürecinin Siyasal Boyutu’’, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt:9, Sayı:19.

Yılmaz, S. (2003); ‘‘Arapça’da Allah İsminin Etimolojisi ve O’nunla Yapılan Deyimlerin Filolojik Yapısı’’, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7/2, ss: 201-207.

Yiğit, U. ve Şahin, K. (2013); ‘‘Yeni HSYK’yı Anlamak İçin İki Anahtar160’lar ve Tolga Onur Hadiseleri’’ (Edt: Orhan Gazi Ertekin), ‘‘Türkiye’de Yargı Yoktur’’, Nika Yayınevi, Ankara, ss: 135-152.

Tezler

Akay, E. (2006); ‘‘Siyasal Toplumsallaşma, Siyasal Kültür ve Siyasal Katılım Arasındaki İlişkinin Kavramsal Analizi’’, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Akbaba, B. (2006); ‘‘Ulus Devlet Anlayışı Bağlamında Türkiye’de Ordu Siyaset İlişkisi’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Aksungur, A. B. (2018); ‘‘Türk İdare Geleneğinde Yerel Güvenlik: Mahalle Bekçilerine Dair Bir İnceleme’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Aslan, D. A. (2011); ‘‘Cumhuriyet’in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)’’, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Atay, E. (2017); ‘‘Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi: 1980 Sonrası Dönem’’, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları ve Çalışma İlişkileri Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova.

Çoban, S. (2011); ‘‘Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya’’, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Radyo TV Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Demir, T. (2013); ‘‘Çoğulcu Demokratik Siyasal Sistemler ve Siyasal Toplumsallaşma’’, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Eren, M. (2012); ‘‘‘‘İyileştirme’’ Kavramı Işığında Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler’’, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erol, M. (2019); ‘‘Türk Siyasetinde Kültürel Hegemonya Mücadelesi: Tek Parti ve AK Parti Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi’’, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Politikası Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Esenkar, D. (2017); ‘‘Türkiye’de Ulusal Kimlik-Din İlişkisi ‘‘AK Parti’nin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam’’, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

Karaarslan, F. (2014); ‘‘Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

Karaca, M. (2019); ‘‘Cumhuriyet Döneminde Sendikal Faaliyetlerin Gelişimi (1923-1980)’’, Aksaray Ünivetsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray.

Karagöl, E. Y. (2017); ‘‘Political Prison Culture in Turkish Prisons: From The Ward to The F Type System’’, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özdemir, Ş. (1998); ‘‘Cezaevlerinde Din Eğitimi’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

Tarım, O. (2013); ‘’27 Mayıs’tan 12 Mart’a Adalet Partisi ve Türkiye’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Temel, K. (2015); ‘‘Türkiye’de İslamcı Toplumsal Hareket ve Sendikacılık: HAK-İŞ ve Alternatif Mücadele Pratikleri’’, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Utma, A. M. (2010); ‘‘1980 Sonrası Türkiyesi’nde Medya-Siyasi İktidar İlişkisi’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Ünal Çınar, R. (2019); ‘‘“Yeni Türkiye” Söyleminde Bellek-İktidar Mücadelesi’’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Yalçınkaya, D. (2016); ‘‘Louis Althusser’in Devletin İdeolojik Aygıtları Adlı Eseri Bağlamında, Günümüzde Sosyal Medya ve İktidar İlişkilerinin Sosyolojik Analizi’’, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Toplumsal Yapı ve Değişme Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Yıldız, U. B. (2010); ‘‘Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Sivil – Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Çalışmaları Programı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

İnternet Kaynakları

AA. (04.06.2012); ‘‘Arınç, Medya-İş yöneticilerini kabul etti’’, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/arinc-medya-is-yoneticilerini-kabul-etti/363839, Erişim Tarihi: 25.04.2020.

AA. (13.09.2013); ‘‘Lazca seçmeli ders oldu’’, https://www.aa.com.tr/tr/egitim/lazca-secmeli-ders-oldu/219046 Erişim Tarihi: 06.05.2020.

AA. (07.06.2015); ‘‘Erdoğan "Diriliş Ertuğrul"un setini ziyaret etti’’, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogan-dirilis-ertugrulun-setini-ziyaret-etti/38991 Erişim Tarihi: 24.11.2020.

AA. (15.07.2014); ‘‘Milli İrade Platformu'ndan Erdoğan'a destek’’, https://www.aa.com.tr/tr/politika/milli-irade-platformundan-erdogana-destek/141415, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

AA. (16.02.2016); ‘‘Anayasa Mutabakat Komisyonu Çalışmaları Sona Erdirildi’’, https://www.aa.com.tr/tr/politika/anayasa-mutabakat-komisyonu-calismalari-sona-erdirildi/522342, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

AA. (14.07.2017); ‘’17-25 Aralık’tan 15 Temmuz’a FETÖ’’, https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/17-25-araliktan-15-temmuza-feto-/861258, Erişim Tarihi: 25. 12.2019.

AA(2). (14.07.2017); ‘‘Darbe Girişimi Sonrası TSK’da Köklü Değişiklikler Yapıldı’’, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/darbe-girisimi-sonrasi-tskda-koklu-degisiklikler-yapildi/861324, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

AA. (15.07.2017); ‘‘Beştepe'deki '15 Temmuz Şehitler Anıtı' açılışa hazır’’, https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/bestepedeki-15-temmuz-sehitler-aniti-acilisa-hazir-/862048, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

AA. (13.07.2018); ‘‘Türkiye’nin En Uzun Gecesinde Yaşananlar’’, https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/turkiyenin-en-uzun-gecesinde-yasananlar/1202733, Erişim Tarihi: 02.06.2020.

AA. (26.08.2018); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 'Malazgirt Zaferi' mesajı’’, https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogandan-malazgirt-zaferi-mesaji/1239253, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

AA. (10.01.2019); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kültür sanat önemli bir beka meselesi’’, https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-kultur-sanat-onemli-bir-beka-meselesi/1361022, Erişim Tarihi: 29.11.2020.

AA. (06.03.2019); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye'de devşirme muhalefet sorunu var’’, https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-turkiyede-devsirme-muhalefet-sorunu-var/1410647, Erişim Tarihi: 28.11.2010.

AA. (22.05.2019); ‘‘YSK İstanbul seçiminin iptalinin gerekçeli kararını açıkladı’’, https://www.aa.com.tr/tr/politika/ysk-istanbul-seciminin-iptalinin-gerekceli-kararini-acikladi/1484792, Erişim Tarihi: 17.05.2020.

AA. (14.09.2019); ‘‘MHP Genel Başkanı Bahçeli: Bugünkü CHP, Atatürk'ün CHP'siyle yollarını ayırmıştır’’, https://www.aa.com.tr/tr/politika/mhp-genel-baskani-bahceli-bugunku-chp-ataturkun-chpsiyle-yollarini-ayirmistir/1583492, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

AA. (25.03.2020); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, koronavirüsün son bulması için dua etti’’, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyanet-isleri-baskani-erbas-koronavirusun-son-bulmasi-icin-dua-etti/1779568, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Ahaber. (15.09.2018); ‘‘3. Havalimanı’nda büyük provokasyon’’ https://www.ahaber.com.tr/gundem/2018/09/15/3-havalimaninda-buyuk-provokasyon-1537028055, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Ahaber. (27.04.2020); ‘‘Başkan Erdoğan'dan Ankara Barosu'na Ali Erbaş tepkisi’’, https://www.ahaber.com.tr/gundem/2020/04/27/baskan-erdogandan-ankara-barosuna-ali-erbas-tepkisi , Erişim Tarihi: 13.05.2020.

AA. (30.04.2020); ‘‘Vatan Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek'ten Diyanete destek’’, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/vatan-partisi-genel-baskani-dogu-perincekten-diyanete-destek/1824497 Erişim Tarihi: 27.05.2020.

AA. (22.05.2020); ‘‘TOKİ 81 ilde 154 millet bahçesi yapacak’’, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/toki-81-ilde-154-millet-bahcesi-yapacak/1850011, Erişim Tarihi: 12.06.2020.

Akparti.org. (14.03.2019); ‘‘Türkiye'nin 2023, 2053 ve 2071'i için oylarınızı kullanın’’, https://www.akparti.org.tr/haberler/turkiyenin-2023-2053-ve-2071i-icin-oylarinizi-kullanin/ , Erişim Tarihi: 24.05.2020.

AK Parti Gençlik Kolları Resmi Twitter Hesabı (19.10.2020); ‘‘Sen Kimsin?’’, https://twitter.com/AKGenclikGM/status/1318252009041125376, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Akşam. (17.04.2017); ‘‘Millet Yönetime El Koydu’’, https://www.gazeteler.org/aksam-gazetesi/2017-nisan-17/, Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Aljazeera. (30.12.2013); ‘‘Türkiye’de başörtüsü yasağı: Nasıl başladı, nasıl çözüldü?’’, http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

Artıgerçek. (13.04.2019); ‘‘Erdoğan: Bugün 1 milyon imam hatip öğrencisi var’’, https://artigercek.com/haberler/erdogan-onder-imam-hatipliler-dernegi-nde-konusuyor, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

Artıgerçek. (03.06.2019); ‘‘TSK'da İzmir Marşı kaldırıldı’’, https://artigercek.com/haberler/tsk-da-izmir-marsi-kaldirildi, Erişim Tarihi: 23.11.2020.

ASRİKA İslam Ülkeleri Birliği Konfederal Cumhuriyet Anayasası. (29.04.2018); http://www.assam.org.tr/index.php/konular/ortaklik-mevzuati/asrika-islam-ulkeleri-birligi-konfederal-cumhuriyet-anayasasi/486-asrika-islam-ulkeleri-birligi-konfederal-cumhuriyet-anayasasi.html, Erişim Tarihi: 31.05.2020.

ASSAM.org; ‘‘Amacımız’’, http://www.assam.org.tr/index.php/hakkimizda/amacimiz.html, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

ASSAM.org; ‘‘Hakkımızda’’, http://www.assam.org.tr/index.php/hakkimizda/assam-adaleti-savunanlar-stratejik-arastirmalar-merkezi-dernegi-tuzugu.html, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

Atam.gov. ‘‘Kastamonu’da İkinci Konuşma’’, https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma, Erişim Tarihi: 08.12.2020.

Atam.gov. ‘‘Tekke Zaviye ve Türbelerin Kapatılması’’, https://www.atam.gov.tr/duyurular/tekke-zaviye-ve-turbelerin-kapatilmasi, Erişim Tarihi: 08.12.2020.

Başkaya, F. (20.05.2005); ‘‘Burjuva Egemenliğinin Aracı Olarak Sendikalar’’, Bianet, http://bianet.org/bianet/print/61282-burjuva-egemenliginin-araci-olarak-sendikalar, Erişim Tarihi: 24.04.2020.

BBC. (10.05.2010); ‘‘CHP lideri Deniz Baykal istifa etti’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100510_baykal, Erişim Tarihi: 07.07.2020.

BBC. (23.11.2011); ‘‘Başbakan Erdoğan'dan Dersim özrü’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111123_dersim, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

BBC. (05.07.2013); ‘‘Erdoğan'dan Batı'ya 'Mısır darbesi' eleştirisi’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130705_misir_cuma_gosteri, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

BBC. (16.06.2014); ‘‘CHP ve MHP'nin çatı adayı: Ekmeleddin İhsanoğlu https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140616_catiaday_ihsanoglu_ , Erişim Tarihi: 03.06.2020.

BBC. (16.12.2014); ‘’10 Soruda 17-25 Aralık Operasyonları’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_17_25_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

BBC. (17.08.2015); ‘‘Erdoğan’ın ‘Sistem Değişti’ Sözleri Tartışılıyor’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150817_ilhan_ankara, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

BBC. (30.05.2016); ‘‘Erdoğan: Müslüman aile doğum kontrolü yapmaz’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160530_erdogan_dogum_kontrol, Erişim Tarihi: 01.04.2020.

BBC. (27.07.2016); ‘‘TSK: Darbe Girişimine 8,651 Asker Katıldı, 35 Uçak, 37 Helikopter Kullanıldı’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36904517, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

BBC. (29.09.2016); ‘‘Erdoğan: Lozan'ı zafer diye yutturmaya çalıştılar’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37505231, Erişim Tarihi: 26.12.2020.

BBC. (27.10.2016); ‘‘Kayyum ve gözaltıların gölgesinde HDP’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37787280 , Erişim Tarihi: 03.06.2020.

BBC. (17.11.2016); ‘‘Eroğlu: Sistem Başkanlık Ama Adı Cumhurbaşkanlığı Olacak’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38011873, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

BBC. (18.08.2017); ‘‘Türkiye'de müfredat değişikliği: İdeolojik mi, bilimsel mi?’’ https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40975162, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

BBC. (11.11.2017); ‘‘İYİ Parti hakkında bilinmesi gerekenler’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41750673 , Erişim Tarihi: 27.05.2020.

BBC. (11.02.2018); ‘‘HEP'ten HDP'ye 28 yılda yaşananlar’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43019313, Erişim Tarihi: 19.12.2020.

BBC. (12.06.2018); ‘‘New York Times Yazarı: Türkiye'de Erdoğan karşısında Birleşen Muhalefet Bu Birliği Sürdürebilecek Mi? https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44445134, Erişim Tarihi: 18.02.2020.

BBC. (19.07.2018); ‘‘OHAL sona erdi: İki yıllık sürecin bilançosu’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

BBC. (15.09.2018); ‘‘İstanbul Yeni Havalimanı kamp bölgesine sabaha karşı operasyon: 'Yüzlerce işçi gözaltında’’, https://www.bbc.com/turkce/45533934, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

BBC. (20.09.2018); ‘‘İstanbul Yeni Havalimanı eylemleri: İşçiler ne talep ediyor, ana firma İGA taleplere ne diyor?’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45559105, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

BBC. (25.03.2019); ‘‘Erdoğan: Ayasofya'yı müze statüsünden çıkarır, adını Ayasofya Camii koyarız’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47688821, Erişim Tarihi: 12.06.2020.

BBC. (18.04.2019); ‘‘Dünya Basın Özgürlüğü Raporu: Paradise Papers'ı haberleştiren gazeteciyi yargılayan tek ülke Türkiye’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47975916, Erişim Tarihi: 16.04.2020.

BBC. (10.07.2019); ‘‘Erdoğan'dan Ali Babacan'a: Bu ümmeti parçalamaya hakkınız yok’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48932191, Erişim Tarihi: 04.02.2020.

BBC. (19.12.2019); ‘‘Gelecek Partisi: Ahmet Davutoğlu Genel Başkan seçildi, parti yönetiminde kimler var?’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50843083, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

BBC. (05.02.2020); ‘‘Bekçiler Hakkında Neler Biliniyor?’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51387834, Erişim Tarihi: 23.02.2020.

BBC. (11.03.2020); ‘‘Ali Babacan: DEVA Partisi'nin 90 kişilik kurucular kurulunda kimler var?’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51801127, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

BBC. (22.05.2020); ‘‘Gezi Parkı eylemleri: Olaylar sırasında neler oldu, protestolarda neler yaşandı?’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44304326 , Erişim Tarihi: 03.06.2020.

BBC. (11.07.2020); ‘‘Ayasofya: Danıştay karar verdi, 24 Temmuz'da cami olarak ibadete açılıyor’’, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53349470, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Beyazperde. ‘‘Türk Yapımı Tarihi Türdeki Diziler’’, http://www.beyazperde.com/diziler/tum/tur-13015/ulke-5026/, Erişim Tarihi: 20.12.2020.

Bianet. (08.04.2011); ‘‘Sivil Cuma Namazı" Kılındı’’, https://bianet.org/bianet/siyaset/129155-sivil-cuma-namazi-kilindi Erişim Tarihi: 07.05.2020.

Bianet. (07.06.2013); ‘‘7 Gazete, 1 Genel Yayın Yönetmeni’’, https://m.bianet.org/bianet/siyaset/147327-7-gazete-1-genel-yayin-yonetmeni, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

Bianet. (23.10.2013); ‘‘Medyanın Dört Aylık “Gezi” Güncesi’’, http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/150727-medyanin-dort-aylik-gezi-guncesi, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Bianet. (18.11.2015); ‘‘Milli Maçta Paris Katliamı İçin Saygı Duruşunu Islıkladılar’’, https://m.bianet.org/bianet/spor/169348-milli-macta-paris-katliami-icin-saygi-durusunu-islikladilar, Erişim Tarihi: 13.05.2020.

Bianet. (21.02.2017); ‘‘HDP’li Vekillere Tutuklama ve Gözaltıların Kronolojisi’’, https://bianet.org/bianet/siyaset/183856-hdp-li-vekillere-tutuklama-ve-gozaltilarin-kronolojisi, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Bianet. (07.06.2018); ‘‘Kadın Bakanlığı'nın Yerine Kurulan Aile Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı ile Birleştiriliyor’’, https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/197957-kadin-bakanligi-nin-yerine-kurulan-aile-bakanligi-calisma-bakanligi-ile-birlestiriliyor, Erişim Tarihi: 30.03.2020.

Bianet. (04.08.2018); ‘‘Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı'nın İsmi Değişti’’, https://m.bianet.org/bianet/siyaset/199722-calisma-sosyal-hizmetler-ve-aile-bakanligi-nin-ismi-degisti, Erişim Tarihi: 30.03.2020.

Bianet. (12.09.2018); ‘‘Osmanlı'dan Türkiye'ye Karma Eğitim Nasıl Gelişti?’’, https://bianet.org/bianet/egitim/200732-osmanli-dan-turkiye-ye-karma-egitim-nasil-gelisti#:~:text=Cumhuriyetin%20kurulmas%C4%B1ndan%20sonra%201924'te,2010%2C%20s.%20213 Erişim Tarihi: 08.12.2020.

Bilican, Y. M. (04.08.2017); ‘‘Ensar Eğitim Bakanlığı’’, https://t24.com.tr/yazarlar/yilmaz-murat-bilican/ensar-egitim-bakanligi,17818, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Birgün. (14.04.2007); ‘‘Cumhuriyet mitingi yapıldı’’, https://www.birgun.net/haber/cumhuriyet-mitingi-yapildi-32868, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

Birgün. (05.05.2007); ‘‘Cumhuriyet mitingleri devam ediyor’’, https://www.birgun.net/haber/cumhuriyet-mitingleri-devam-ediyor-33279, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

Birgün. (08.12.2016); ‘‘Bursa'da 11 'FETÖ' yurdu AKP yandaşı tarikatçı derneklere devredildi’’, https://www.birgun.net/haber/bursa-da-11-feto-yurdu-akp-yandasi-tarikatci-derneklere-devredildi-138761, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

Birgün. (05.01.2017); ‘‘Perinçek'ten Erdoğan'a destek: Diktatör gösterip devirmek istiyorlar’’, https://www.birgun.net/haber/perincek-ten-erdogan-a-destek-diktator-gosterip-devirmek-istiyorlar-142110, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

Birgün. (01.12.2017); ‘‘Diyanet'ten 'Black Friday' hutbesi’’, https://www.birgun.net/haber/diyanet-ten-black-friday-hutbesi-193531, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

Birgün. (23.02.2018); ‘‘Yemin Töreninde ‘Diriliş Ertuğrul’ Dizisinin Müziği Çalındı’’, https://www.birgun.net/haber/yemin-toreninde-dirilis-ertugrul-dizisinin-muzigi-calindi-205598, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Birgün. (23.05.2019); ‘‘FETÖ gitti yurtları vakıflara geçti: Öğrenciler kıskaçtan kurtulamıyor’’, https://www.birgun.net/haber/feto-gitti-yurtlari-vakiflara-gecti-ogrenciler-kiskactan-kurtulamiyor-256744, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

Birgün. (13.09.2019); ‘‘AKP 14 Yılda 178 Cezaevi Açtı’’, https://www.birgun.net/haber/akp-14-yilda-178-cezaevi-acti-268486, Erişim Tarihi: 26.02.2020.

Birgün. (19.10.2019); ‘‘MEB’den ‘15 Temmuz’ talebi’’, https://www.birgun.net/haber/meb-den-15-temmuz-talebi-273069, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Birgün. (04.01.2020); ‘‘'Kadın Üniversitesi' için ilk detaylar belli oldu’’, https://www.birgun.net/haber/kadin-universitesi-icin-ilk-detaylar-belli-oldu-282733, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Birgün. (13.01.2020); ‘‘Erdoğan İsmailağa Tarikatını Ziyaret Etti’’, https://www.birgun.net/haber/erdogan-ismailaga-tarikatini-ziyaret-etti-283761, Erişim Tarihi: 09.03.2020.

Birgün. (30.09.2020); ‘‘RTÜK'ten kanallara dini cezalar’’, https://www.birgun.net/haber/rtuk-ten-kanallara-dini-cezalar-317492, Erişim Tarihi: 21.11.2020.

CHP.org. (05.06.2015); ‘‘CHP Tarihi’’ https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi Erişim Tarihi: 06.12.2020.

CNNTürk. (15.03.2014); ‘‘Erdoğan: "Artık Türkçe Olimpiyatları bitti, o defter kapandı’’,https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/erdogan-artik-turkce-olimpiyatlari-bitti-o-defter-kapandi, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

CNNTürk. (12.05.2014); ‘‘Conchita Wurst bir türlü kendini anlatamadı...’’, https://www.cnnturk.com/fotogaleri/magazin/conchita-wurst-bir-turlu-kendini-anlatamadi?page=1, Erişim Tarihi: 13.05.2020.

CNNTürk. (01.12.2014); ‘‘Başlangıçtan bugüne gün gün çözüm süreci’’, https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

CNNTürk. (04.02.2016); ‘‘Anayasa Mutabakat Komisyonu İlk Kez Toplandı’’, https://www.cnnturk.com/turkiye/anayasa-uzlasma-komisyonu-ilk-toplantisini-yapiyor, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

CNNTürk. (11.02.2016); ‘‘TÜSİAD'ın en genç üyesi: Aydın Doğan Yalçındağ’’, https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/tusiadin-en-genc-uyesi-aydin-dogan-yalcindag, Erişim Tarihi: 24.04.2020.

CNNTürk. (15.12.2016); ‘‘Doğu Perinçek'ten Cumhurbaşkanı Erdoğan'a destek’’, https://www.cnnturk.com/turkiye/dogu-perincekten-cumhurbaskani-erdogana-destek, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

CNNTürk. (22.11.2017); ‘‘Black Friday nedir, ne anlama geliyor?’’, https://www.cnnturk.com/teknoloji/black-friday-nedir-ne-anlama-geliyor, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

CNNTürk. (18.01.2018); ‘‘TÜSİAD adını değiştirdi! İşte yeni adı’’, https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/tusiad-adini-degistirdi-iste-yeni-ismi, Erişim Tarihi: 30.11.2020.

CNNTürk. (19.02.2018); ‘‘İşte Erdoğan'ın 'Mısıroğlu' ziyaretinin fotoğrafı’’, https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-erdoganin-misiroglu-ziyaretinin-fotografi?page=1, Erişim Tarihi: 16.05.2020.

CNNTürk. (29.10.2018); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni havalimanın adını açıkladı’’, https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/istanbul-yeni-havalimani-aciliyor-iste-acilis-toreninden-son-gelismeler, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

CNNTürk. (11.12.2018); ‘‘Başbakan Erdoğan: "Dönemin başbakanı' diye iddianame hazırladılar’’, https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/basbakan-erdogan-cocuklarinizi-gulen-cemaati-okullarina-gondermeyin, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

CNNTurk. (10.02.2020); ‘‘İşte Taksim Camii inşaatında son durum’’, https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-taksim-camii-insaatinda-son-durum?page=1, Erişim Tarihi: 14.03.2020.

Cumhuriyet. (02.12.2011); ‘‘Diyanet protokolde yükseliyor’’, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyanet-protokolde-yukseliyor-302416, Erişim Tarihi: 29.06.2020.

Cumhuriyet. (02.08.2014); ‘‘Erdoğan: Kılıçdaroğlu, sen Alevi olabilirsin...’’, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-kilicdaroglu-sen-alevi-olabilirsin-101147, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

Cumhuriyet. (01.03.2016); ‘‘AKP Döneminde Cezaevleri Tıkabasa Doldu’’ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/489858/akp-doneminde-cezaevleri-tikabasa-doldu.html, Erişim Tarihi: 16.02.2020.

Cumhuriyet. (06.06.2016); ‘‘İzmir Marşı'nı da değiştirdiler: Mustafa Kemal gitti, Binali Yıldırım geldi’’, https://www.cumhuriyet.com.tr/video/izmir-marsini-da-degistirdiler-mustafa-kemal-gitti-binali-yildirim-geldi-546454, Erişim Tarihi: 23.11.2020.

Cumhuriyet. (12.07.2017); ‘‘Erdoğan'dan itiraf: OHAL'den istifade ederek grevlere anında müdahale ediyoruz http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-itiraf-ohalden-istifade-ederek-grevlere-aninda-mudahale-ediyoruz-779522, Erişim Tarihi: 18.04.2020.

Cumhuriyet. (10.09.2018); ‘‘MEB'den karma eğitime darbe’’, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mebden-karma-egitime-darbe-1079070, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

Cumhuriyet. (11.09.2018); ‘‘MEB'in 'karma eğitim' açıklamalarına rağmen 'Saray' kapıyı araladı’’, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mebin-karma-egitim-aciklamalarina-ragmen-saray-kapiyi-araladi-1080094, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

Cumhuriyet. (05.03.2019); ‘‘Erdoğan Kürtlere seslendi: Bak size 'kardeşlerim' diyorum!’’, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-kurtlere-seslendi-bak-size-kardeslerim-diyorum-1278526 Erişim Tarihi: 27.11.2020.

Cumhuriyet. (08.06.2019); ‘‘Milli marşa ıslıklı protesto’’, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/milli-marsa-islikli-protesto-1430255, Erişim Tarihi: 13.05.2020.

Cumhuriyet. (02.02.2020); ‘‘AKP, Ensar'ı böyle büyüttü’’, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akp-ensari-boyle-buyuttu-1717870, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Çakıcı, E. ; ‘‘Genç Cumhuriyet Dönemi Karikatür ve Propaganda Afişlerine Bir Bakış’’, https://birparcatuhaftik.com/genc-cumhuriyet-donemi/, Erişim Tarihi: 31.10.2020.

Demokrasi ve Şehitler Mitingi – Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, (10.08.2016); TRT İzle, https://www.youtube.com/watch?v=6Gei3mbMcIM, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Diken. (27.02.2016); ‘‘Erdoğan hedefine bağlılık bildirdi: Dindar nesil yetiştireceğiz’’, http://www.diken.com.tr/erdogan-sozunden-vazgecmedi-hedefimiz-dindar-nesil-yetistirmek/, Erişim Tarihi:09.03.2020.

Diken. (20.05.2016); ‘‘Meclis son sözü söyledi: Dokunulmazlıklar kalktı’’ http://www.diken.com.tr/meclis-son-sozu-soyledi-dokunulmazliklar-kalkti/ , Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Diken. (04.01.2017); ‘‘İlkokulda ’15 Temmuz köşesi’: ‘Ne yaparsanız yapın zafer İslamın’’, http://www.diken.com.tr/ilkokulda-15-temmuz-kosesi-ne-yaparsaniz-yapin-zafer-islamin/, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

Diken. (05.09.2017); ‘‘Atatürk resimliyi geçti: Altı ayda 27 milyon adet ’15 Temmuz hatırası’ para basıldı’’, http://www.diken.com.tr/ataturk-resimliyi-gecti-alti-ayda-27-milyon-adet-15-temmuz-hatirasi-para-basildi/ , Erişim Tarihi: 12.06.2020.

Diken. (20.12.2017); ‘‘Eğitim bakanı, ‘kocaya itaat’i savundu: Kadının sorumluluğuna işaret ediyor’’, http://www.diken.com.tr/egitim-bakani-kocaya-itaati-savundu-kadinin-sorumluluguna-isaret-ediyor/, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Diriliş Postası. (17.04.2017); ‘‘Büyük Türkiye Yola Çıktı’’, https://www.gazeteler.org/dirilis-postasi-gazetesi/2017-nisan-17/, Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Diyanet.gov. (14.07.2019); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Erbaş’ın 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü Mesajı’’, https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/25776/diyanet-isleri-baskani-erbasin-15-temmuz-demokrasi-ve-milli-birlik-gunu-mesaji, Erişim Tarihi: 14.03.2020.

Diyanet.gov. (06.01.2020); ‘‘Milli İstihbarat Teşkilatı yeni hizmet binası dualarla açıldı’’, https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/26236/milli-istihbarat-teskilati-yeni-hizmet-binasi-dualarla-acildi, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Diyanet.gov. (20.02.2020); ‘‘Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi dualarla açıldı’’, https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/28342/cumhurbaskanligi-millet-kutuphanesi-dualarla-acildi, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Diyanet.gov. (24.07.2020); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, yeniden ibadete açılan Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'nde ilk hutbeyi irad etti’’, https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29715/diyanet-isleri-baskani-erbas-yeniden-ibadete-acilan-ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-ilk-hutbeyi-irad-etti Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Diyanet Haber. (27.12.2018); ‘‘Diyanet TV Tanıtım Gecesi Bu Akşam’’, https://www.diyanet.tv/diyanet-tv-tanitim-gecesi-bu-aksam, Erişim Tarihi: 16.11.2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı. ‘‘Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü’’, https://diniyayinlar.diyanet.gov.tr/, Erişim Tarihi: 06.04.2020.

Dogrulukpayi.com. ‘‘Türkiye’nin Cezaevi İstatistikleri’’, https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-cezaevi-istatistikleri?gclid=EAIaIQobChMIx4Tbj4HP5wIVCLrtCh0a8gQ8EAAYASAAEgLKWfD_BwE, Erişim Tarihi: 18.02.2020.

Doğuş İnşaat; ‘‘Ne Yapıyoruz’’, http://www.dogusinsaat.com.tr/tr/ne-yapiyoruz, Erişim Tarihi: 12.04.2020.

DW. (24.08.2014); ‘‘Türkiye’de ‘Anayasa İhlali ’Tartışmaları’’, https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-anayasa-ihlali-tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1/a-17874510, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

DW. (30.05.2016); ‘‘Gezi’deki Polis Şiddeti Henüz Yargılanmadı’’, https://www.dw.com/tr/gezideki-polis-%C5%9Fiddeti-hen%C3%BCz-yarg%C4%B1lanmad%C4%B1/a-19292578, Erişim Tarihi: 22.01.2020.

DW. (14.03.2008); ‘‘AKP’ye kapatma davası açıldı’’, https://www.dw.com/tr/akpye-kapatma-davas%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1/a-3192923, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

DW. (26.10.2008); ‘‘Duisburg'ta görkemli cami açıldı’’, https://www.dw.com/tr/duisburgta-g%C3%B6rkemli-cami-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1/a-3741344 , Erişim Tarihi: 13.06.2020.

DW. (27.06.2019); ‘‘Erdoğan: Kadın üniversiteleri için adım atacağız’’, https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-kad%C4%B1n-%C3%BCniversiteleri-i%C3%A7in-ad%C4%B1m-ataca%C4%9F%C4%B1z/a-49383747, Erişim Tarihi:01.04.2020.

DW. (27.04.2020); ‘‘Diyanet'in eşcinsellikle ilgili sözlerine Beştepe'den destek’’, https://www.dw.com/tr/diyanetin-e%C5%9Fcinsellikle-ilgili-s%C3%B6zlerine-be%C5%9Ftepeden-destek/a-53255583, Erişim Tarihi: 13.05.2020.

DW. (15.05.2020); ‘‘HDP’li beş belediyeye daha kayyum atandı’’, https://www.dw.com/tr/hdpli-be%C5%9F-belediyeye-daha-kayyum-atand%C4%B1/a-53445703, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

DW. (01.07.2020); ‘‘Erdoğan: Sosyal medya mecralarının düzene sokulması şarttır’’, https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-sosyal-medya-mecralar%C4%B1n%C4%B1n-d%C3%BCzene-sokulmas%C4%B1-%C5%9Fartt%C4%B1r/a-54014453, Erişim Tarihi: 21.11.2020.

DW. (10.07.2020); ‘‘Erdoğan Ayasofya'yı ibadete açan kararı imzaladı’’, https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ayasofyay%C4%B1-ibadete-a%C3%A7an-karar%C4%B1-imzalad%C4%B1/a-54129766 Erişim Tarihi: 24.11.2020.

DW. (10.10.2020); ‘‘Ankara Katliamı: 5 yılın sonunda nereye gelindi?’’, https://www.dw.com/tr/ankara-katliam%C4%B1-5-y%C4%B1l%C4%B1n-sonunda-nereye-gelindi/a-55226703, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Ensonhaber. (13.02.2017); ‘‘Bahreyn'de Diriliş Ertuğrul jenerik müziği çalındı’’, https://www.ensonhaber.com/video/bahreynde-dirilis-ertugrul-jenerik-muzigi-calindi-2017-02-13 Erişim Tarihi: 23.11.2020.

Ensonhaber. (14.09.2020); ‘‘Atatürk demem diyen Canan Kaftancıoğlu'na CHP'den tepkiler’’, https://www.ensonhaber.com/politika/ataturk-demem-diyen-canan-kaftanciogluna-chpden-tepkiler Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Esnafhabertv. (03.07.2019); ‘‘HAK-İŞ Bölünüyor, ÜLKEM-İŞ Kuruldu’’, https://esnafhabertv.com/hak-is-bolunuyor-ulkem-is-kuruldu-21278.html, Erişim Tarihi: 20.04.2020.

Ete, H. (14.12.2013); ‘‘Sivil Toplum ve Gülen Cemaati’’ Seta.org, https://www.setav.org/sivil-toplum-ve-gulen-cemaati/ , Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Euronews. (04.06.2018); ‘‘Erdoğan Diyarbakır'da konuştu: Sıra Kandil'e de gelecek’’, https://tr.euronews.com/2018/06/03/erdogan-diyarbak-r-40-y-ld-r-hic-olmad-g-kadar-huzurlu, Erişim Tarihi: 27.11.2020.

Euronews. (12.07.2019); ‘’15 Temmuz’dan Sonra Türkiye’de Gerçekleşen 5 Köklü Yapısal Değişim’’, https://tr.euronews.com/2019/07/12/15-temmuz-dan-sonra-turkiye-de-gerceklesen-5-koklu-yapisal-degisim, Erişim Tarihi: 26.02.2020.

Euronews. (18.09.2019); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan: Her öğrenci üniversiteyi bitirdiği zaman iş sahibi olacak diye bir şey yok’’, https://tr.euronews.com/2019/09/18/erdogan-her-ogrenci-universiteyi-bitirdigi-zaman-is-sahibi-olacak-diye-bir-sey-yok, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

Euronews. (13.11.2019); ‘‘Paris’i kana bulayan saldırıların 4. yıl dönümü: Saldırıların tanığı, yaşadığı kabusu anlatıyor’’, https://tr.euronews.com/2019/11/13/parisi-kana-bulayan-saldirilarin-4-yildonumu-saldirilarin-tanigi-yasadigi-kabusu-anlatiyor, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Euronews. (09.01.2020); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan: Hukuk eşittir kanun değildir’’, https://tr.euronews.com/2020/01/09/cumhurbaskan-erdogan-hukuk-esittir-kanun-degildir, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Euronews. (14.06.2020); ‘‘Erdoğan: Faizi ve sömürüyü reddeden yapısıyla İslam iktisadı, krizden çıkışın anahtarıdır’’, https://tr.euronews.com/2020/06/14/erdogan-faizi-ve-somuruyu-reddeden-yap-s-yla-islam-iktisad-krizden-c-k-s-n-anahtar-d-r, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

Eurostat. (2017); ‘‘Number of non-fatal and fatal accidents at work’’, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Number_of_non-fatal_and_fatal_accidents_at_work,_2017_(persons)_AAW2019.png, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Evrensel. (05.05.2015); ‘‘Anayasa Hukukçuları: Erdoğan Anayasayı Çiğniyor’’, https://www.evrensel.net/haber/112021/anayasa-hukukculari-erdogan-anayasayi-cigniyor, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Evrensel. (21.09.2017); ‘‘AKP döneminde eğitim sistemi: bir yap-boz tahtası’’, https://www.evrensel.net/haber/332971/akp-doneminde-egitim-sistemi-bir-yap-boz-tahtasi, Erişim Tarihi: 19.03.2020.

Evrensel. (15.07.2018); ‘‘Erdoğan'dan 15 Temmuz yazısı: Hayırlara vesile oldu https://www.evrensel.net/haber/356992/erdogandan-15-temmuz-yazisi-hayirlara-vesile-oldu, Erişim Tarihi: 14.03.2020.

Evrensel. (19.07.2018); ‘‘OHAL'de ordudan 15 bin, eğitimden 41 bin kişi ihraç edildi’’, https://www.evrensel.net/haber/357319/ohalde-ordudan-15-bin-egitimden-41-bin-kisi-ihrac-edildi, Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Evrensel. (18.05.2020); ‘‘RTÜK'ün bir buçuk yıllık karnesi: İktidarı eleştirene ceza yağmuru’’, https://www.evrensel.net/haber/404977/rtukun-bir-bucuk-yillik-karnesi-iktidari-elestirene-ceza-yagmuru, Erişim Tarihi: 21.11.2020.

Finansgündem.com. (23.11.2018); ‘‘İşte Türkiye'nin alternatif 'Cuma'sı’’ https://www.finansgundem.com/foto-galeri/turkiye-black-fridayi-bu-isimlerle-sepete-atti-galeri/1363784/1, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

Gelir İdaresi Başkanlığı. ‘‘Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıfların Listesi’’ https://www.gib.gov.tr/yardim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/vergi-muafiyeti-taninan-vakiflarin-listesi, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

Haberler. (18.06.2006); ‘‘İstanbul: "4. Uluslararası Türkçe Olimpiyatı", Ödül Töreni’’, https://www.haberler.com/istanbul-4-uluslararasi-turkce-olimpiyati-haberi/ , Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Haberler. (07.09.2007); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Bardakoğlu Bitlis'te’’, https://www.haberler.com/diyanet-isleri-baskani-bardakoglu-bitlis-te-haberi/ , Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Haberler. (14.06.2012); ‘‘Türk Telekom Arena Türkçe Olimpiyatları Final Törenine Hazır’’, https://www.haberler.com/turk-telekom-arena-turkce-olimpiyatlari-final-3705583-haberi/ , Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Haberler. (22.02.2014); ‘‘Erdoğan: Bahçeli Aile ve Çocuk Nedir Bilmez’’, https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-sivas-ta-konusuyor-5701862-haberi/ , Erişim Tarihi: 05.05.2020.

Haberler. (15.11.2015); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez Açıklaması’’,https://www.haberler.com/diyanet-isleri-baskani-prof-dr-mehmet-gormez-7878325-haberi/ , Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Haberler. (12.07.2017); ‘‘Cumhurbaşkanlığı’nın 15 Temmuz Afişleri Görücüye Çıktı’’, https://www.haberler.com/cumhurbaskanligi-nin-15-temmuz-afisler-gorucuye-9819838-haberi/, Erişim Tarihi: 10.12.2019.

Haberler. (02.03.2019); ‘‘Bakan Çavuşoğlu'ndan MÜSİAD'a Övgü!’’, https://www.haberler.com/bakan-cavusoglu-ndan-musiad-a-ovgu-11795764-haberi/ , Erişim Tarihi: 25.04.2020.

Haberler. (04.09.2019); ‘‘Bahçeli: Bu Chp'nin Atatürk'ün Chp'siyle en küçük bağlantısı kalmamıştır’’, https://www.haberler.com/bahceli-bu-chp-nin-ataturk-un-chp-siyle-en-kucuk-12392314-haberi/ , Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Haber.sol. (03.032017); ‘‘Erdoğan'dan 'alkol' açıklaması: Biz tebliğ görevimizi yaptık’’, https://haber.sol.org.tr/toplum/erdogandan-alkol-aciklamasi-biz-teblig-gorevimizi-yaptik-187612, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Habertürk. (06.10.2007); ‘‘OKS gitti SBS geldi’’, https://www.haberturk.com/yasam/haber/39152-oks-gitti-sbs-geldi, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Habertürk. (15.03.2008); ‘‘Milli Görüş’ten 4 Parti Kapatıldı’’, https://www.haberturk.com/gundem/haber/61330-milli-gorusten-4-parti-kapatildi, Erişim Tarihi: 26.02.2020.

Habertürk. (22.05.2011); ‘‘Bahçeli A Takımı'nı kaybetti’’, https://www.haberturk.com/gundem/haber/632867-bahceli-a-takimini-kaybetti, Erişim Tarihi: 25.05.2020.

Habertürk. (18.08.2012); ‘‘Başbakan Erdoğan, 10. Yıl Marşı’na yüklendi!’’, https://www.haberturk.com/polemik/haber/769125-neyi-ordun, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

Habertürk. (06.06.2013); ‘‘Gezi'den Kırıp Geçiren Pankartlar!’’, https://www.haberturk.com/galeri/gundem/428324-geziden-kirip-geciren-pankartlar , Erişim Tarihi: 08.05.2020.

Habertürk. (19.09.2016); ‘‘MEB, FETÖ kaynaklı bazı okul kitaplarının ayıklanması emrini verdi’’, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1298685-meb-bazi-okul-kitaplarini-ayristirdi, Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Habertürk. (07.11.2016); ‘‘Tutuklanan HDP'li vekillere yapılan suçlamalar’’, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1320865-tutuklanan-hdpli-vekillere-yapilan-suclamalar, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Habertürk. (26.05.2017); ‘‘FETÖ/PDY'nin Legal Görünümlü Faaliyet Alanları’’, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1508997-fetopdynin-legal-gorunumlu-faaliyet-alanlari, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

Habertürk. (29.10.2018); ‘‘Andımız nedir? İşte Andımız sözleri: "Türküm, doğruyum, çalışkanım!" Öğrenci andı’’, https://www.haberturk.com/andimiz-nedir-iste-andimiz-sozleri-turkum-dogruyum-caliskanim-ogrenci-andi-2189455, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Habertürk. (16.07.2020); ‘‘15 Temmuz'un 4. yıl dönümünde saat 00:13'te tüm camilerden sela okundu’’, https://www.haberturk.com/15-temmuz-un-4-yil-donumunde-saat-00-13-te-tum-camilerden-sela-okundu-2745402, Erişim Tarihi: 16.11.2020.

Haber7. (10.12.2007); ‘‘Gül yeni YÖK Başkanını atadı’’, http://www.haber7.com/guncel/haber/285820-gul-yeni-yok-baskanini-atadi, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

Haber7. (25.07.2013); ‘‘İnançer'den hamilelerle ilgili tepki çeken yorum’’, http://www.haber7.com/gundem/haber/1054594-inancerden-hamilelerle-ilgili-tepki-ceken-yorum, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Haber7. (01.07.2015); ‘‘Erdoğan'ı öldüreceklerdi, Fidan kurtardı’’, http://www.haber7.com/guncel/haber/1439200-erdogani-oldureceklerdi-fidan-kurtardi, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Haber7. (17.10.2016); ‘‘Bahçeli yeşil ışık yaktı: Bahara referandum’’, https://www.haber7.com/yazarlar/mehmet-acet/2175723-bahceli-yesil-isik-yakti-bahara-referandum, Erişim Tarihi: 10.11.2020.

HDP.org (14.07.2014); ‘‘HDP Eş Genel Başkanları Yüksekdağ ve Demirtaş, Demokratik İslam Kongresi iftar yemeğine katıldı’’, https://www.hdp.org.tr/tr/hdp-es-genel-baskanlari-yuksekdag-ve-demirtas-demokratik-islam-kongresi-iftar-yemegine-katildi/3909, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Hürriyet. (29.04.2007); ‘‘Genelkurmay’dan Çok Sert Açıklama’’ https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961, Erişim Tarihi: 04.05.2020.

Hürriyet. (07.03.2008); ‘‘Erdoğan: En az üç çocuk doğurun’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-en-az-uc-cocuk-dogurun-8401981, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Hürriyet. (30.01.2009); ‘"Benim için Davos bitti" , https://www.hurriyet.com.tr/dunya/benim-icin-davos-bitti-10886978, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

Hürriyet. (10.05.2010); ‘‘Deniz Baykal istifa etti’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/deniz-baykal-istifa-etti-14678573, Erişim Tarihi: 25.05.2020.

Hürriyet. (19.07.2010); ‘‘Erdoğan: En az 3 tane çocuk istiyoruz’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-en-az-3-tane-cocuk-istiyoruz-15348913, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Hürriyet. (12.06.2011); ‘‘Başbakan'dan üçüncü balkon konuşması’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Hürriyet. (02.02.2012); ‘‘Dindar gençlik yetiştireceğiz’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dindar-genclik-yetistirecegiz-19825231, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Hürriyet. (01.08.2012); ‘‘Üniversitelerde cami fakültelerin bulunması kadar önemli’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitelerde-cami-fakultelerin-bulunmasi-kadar-onemli-21123808, Erişim Tarihi: 10.03.2020.

Hürriyet. (24.09.2012); ‘‘Ahmet Özal: "Babamı uçak kazasında öldürmek istediler", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmet-ozal-babami-ucak-kazasinda-oldurmek-istediler-21541716, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Hürriyet. (27.04.2013); ‘‘Milli içkimiz ayran’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/milli-ickimiz-ayran-23146841, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Hürriyet. (07.06.2013); ‘‘Başbakan Erdoğan’dan Gece 03.00 Mitingi’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-gece-03-00-mitingi-23450663, Erişim Tarihi: 09.06.2020.

Hürriyet. (17.06.2013); ‘‘11.Türkçe Olimpiyatları'nda görkemli kapanış’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/11-turkce-olimpiyatlarinda-gorkemli-kapanis-23521945, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Hürriyet. (13.08.2013); ‘‘Kız-erkek ortak yurt kalmayacak’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kiz-erkek-ortak-yurt-kalmayacak-24504666, Erişim Tarihi: 21.03.2020.

Hürriyet. (30.07.2014); ‘‘Bahçeli'den Erdoğan için çok sert sözler’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bahceliden-erdogan-icin-cok-sert-sozler-26913765, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

Hürriyet. (02.04.2015); ‘‘Cezaevlerinde Yüzde 234’lük Artış’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cezaevlerinde-yuzde-234luk-artis-28629147, Erişim Tarihi: 15.02.2020.

Hürriyet. (29.05.2015); ‘‘Resmiden önce dini nikâha cezaya iptal’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/resmiden-once-dini-nik-ha-cezaya-iptal-29136365, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Hürriyet. (27.10.2015); ‘‘TRT'nin ayırdığı sürelere tepki’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/trtnin-ayirdigi-surelere-tepki-40006802, Erişim Tarihi: 16.04.2020.

Hürriyet. (22.05.2016); ‘‘Araba ve odaları teslim ettiler’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/araba-ve-odalari-teslim-ettiler-40107276, Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Hürriyet. (14.08.2016); ‘’40 Soruda Gülen’in Zihnine Yolculuk’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/40-soruda-gulenin-zihnine-yolculuk-40192370, Erişim Tarihi: 23.03.2020.

Hürriyet. (29.08.2016); ‘‘Çanakkale Otogarı isim değiştirdi’’, https://www.hurriyet.com.tr/canakkale-otogari-isim-degistirdi-40210828, Erişim Tarihi: 16.03.2020).

Hürriyet. (23.02.2017); ‘‘Başbakan’dan Çarpıcı Açıklamalar: Hata Oluyor Ama Oran Yüksek Değil’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-carpici-aciklamalar-hata-oluyor-ama-oran-yuksek-degil-40374612, Erişim Tarihi: 18.02.2020.

Hürriyet. (03.03.2017); ‘‘Erdoğan'dan 'Diriliş Ertuğrul' açıklaması’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-dirilis-ertugrul-aciklamasi-40383307, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Hürriyet. (28.05.2017); ‘‘Sosyal ve kültürel iktidarımız sıkıntılı’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sosyal-ve-kulturel-iktidarimiz-sikintili-40472657, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

Hürriyet. (05.07.2017); ‘‘Bahçeli Twitter hesabından Adalet Yürüyüşü'nü eleştirdi’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bahceli-twitter-hesabindan-adalet-yuruyusunu-elestirdi-40510756, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

Hürriyet. (23.11.2017); ‘‘Askerin Yemek Duası Değişti’’, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/askerin-yemek-duasi-degisti-40656070, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Hürriyet. (15.05.2018); ‘‘İzmir'in köklü okulunda 'marş' krizi’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/izmirin-koklu-okulunda-mars-krizi-40837478, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Hürriyet. (07.07.2019); ‘‘Adalet Bakanlığı’ndan FETÖ Bilançosu: Tutuklu Hükümlü Sayısı 29 Bin 487’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-bakanligindan-feto-bilancosu-tutuklu-hukumlu-sayisi-29-bin-487-41266307, Erişim Tarihi: 17.02.2020.

Hürriyet. (16.07.2019); ‘‘90 bin camide 15 Temmuz Şehitleri için sela okundu’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/90-bin-camide-15-temmuz-sehitleri-icin-sela-okundu-41274929, Erişim Tarihi: 16.11.2020.

Hürriyet. (29.05.2020); ‘‘Ayasofya'da Fetih Suresi okundu! Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan önemli mesajlar’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-ayasofyada-fetih-suresi-okundu-41528430, Erişim Tarihi: 12.06.2020.

İGAairport.com; ‘‘Biz Kimiz’’, https://www.igairport.com/tr/iga-hakkinda/biz-kimiz, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

İhlas Holding. ‘‘Kentsel Dönüşüm Projesi’’, https://www.ihlas.com.tr/gop, Erişim Tarihi: 12.04.2020.

İndependentturkish. (05.01.2019); ‘‘Polis Sayısında Rekor Artış: Türkiye Avrupa’da İkinci Oldu’’, https://www.independentturkish.com/node/5516/d%C3%BCnya/polis-say%C4%B1s%C4%B1nda-rekor-art%C4%B1%C5%9F-t%C3%BCrkiye-avrupada-ikinci-oldu, Erişim Tarihi: 23.02.2020.

İnternethaber. (09.12.2013); ‘‘Ahmet Özal: Babamı derin devlet öldürdü’’, https://www.internethaber.com/ahmet-ozal-babami-derin-devlet-oldurdu-616466h.htm, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

İnternethaber. (10.01.2015); ‘‘Diriliş Ertuğrul'daki o sahneye uyarı!’’, https://www.internethaber.com/dirilis-ertugruldaki-o-sahneye-uyari-755206h.htm, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

İnternethaber. (22.01.2015); ‘‘MEB’in “değerler eğitiminde” ne var ne yok?!..(2)’’ https://www.internethaber.com/mebin-degerler-egitiminde-ne-var-ne-yok2-1227964y.htm , Erişim Tarihi: 11.06.2020;

İnternethaber. (?); ‘‘Türkiye neden Eurovision'a katılmıyor 37 yıl boyunca neler yaptık?’’, https://www.internethaber.com/turkiye-neden-eurovisiona-katilmiyor-37-yil-boyunca-neler-yaptik-foto-galerisi-1775901.htm , Erişim Tarihi: 13.05.2020.

İslam Ansiklopedisi; ‘‘Beytülhikme’’, https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulhikme , Erişim Tarihi: 04.06.2020.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2018), ‘‘STK, Okul ve Yurt Faaliyet Raporu – 2018’’ https://www.dw.com/downloads/48397760/ibbfaaliyet-raporu.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

İyv.org. ‘‘Hakkımızda’’, https://www.iyv.org.tr/tr/hakkimizda-0.html, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

Jandarma Genel Komutanlığı Resmi Twitter Hesabı (20.01.2018); https://twitter.com/jandarma/status/954797810964148224?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E954797810964148224&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.politikyol.com%2Fjandarma-genel-komutanligindan-siir-paylasimi-galib-et-cunku-bu-son-ordusudur-islamin%2F, Erişim Tarihi: 23.02.2020.

Kalyon Grup. ‘‘İnşaat Projeleri’’, https://www.kalyongrup.com/insaat/insaat#project, Erişim Tarihi: 12.04.2020.

KanalB. (21.01.2013); ‘‘Erdoğan'dan "Doğum Kontrolü"ne Eleştiri’’, http://www.kanalb.com.tr/haber.php?HaberNo=46925, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Karar. (11.08.2016); ‘‘‘Diriliş Ertuğrul’un müziği halkı coşturdu’’, https://www.karar.com/dirilis-ertugrulun-muzigi-halki-costurdu-215071, Erişim Tarihi: 23.11.2020.

Kartal, M. (02.12.2019); ‘‘Abimin Jandarma Yemin Törenine Gittim (Bilecik 9. Alay)’’, https://www.youtube.com/watch?v=M1Z0zECPhig, Erişim Tarihi: 06.12.2019.

Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü; ‘‘Yurt Müdürlükleri’’ https://kygm.gsb.gov.tr/YurtMudurlukleri, Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Kutlu, A. N. (12.01.2016); ‘‘Fetullah Gülen ‘Altın Nesil’i Çürüttü’’, https://www.yeniakit.com.tr/haber/fetullah-gulen-altin-nesili-curuttu-120841.html, Erişim Tarihi: 05.03.2020.

Kültürportalı; ‘‘Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi’’ https://www.kulturportali.gov.tr/portal/edirneselimiyecamiivekulliyesi ,Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Mansur Yavaş Resmi Twitter Hesabı, (10.07.2020); https://twitter.com/mansuryavas06/status/1281647435970867202, Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Meb.gov. (25.02.2015); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan, TÜRGEV´in toplu yurt açılış törenine katıldı’’, http://www.meb.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-turgevin-toplu-yurt-acilis-torenine-katildi/haber/8120/tr, Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Meb.net. ‘‘Hitabe’’, http://www.mebnet.net/?q=hitabe, Erişim Tarihi: 22.11.2020.

Mehmet Kuş Resmi Twitter Hesabı, (20.11.2020) https://twitter.com/mehmetkusnet/status/1329722357422940162, Erişim Tarihi: 21.11.2020.

Memleket. (20.01.2010), ‘‘Fatih Cami Cuma günü bombalanacaktı’’, http://www.memleket.com.tr/fatih-cami-cuma-gunu-bombalanacakti-55986h.htm, Erişim Tarihi: 12.12.2019.

Memleket. (14.01.2017); ‘‘2. Abdülhamid Han'ı anma programı’’ https://www.memleket.com.tr/2-abdulhamid-hani-anma-programi-1036996h.htm, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Memurlar.net. (05.02.2009); ‘‘Baykal, Kur'an Kursu açılımını anlattı’’, https://www.memurlar.net/haber/131091/baykal-kur-an-kursu-acilimini-anlatti.html , Erişim Tarihi: 07.07.2020.

Memurlar.net. (25.12.2019); ‘’15 Temmuz’dan Sonra 12 Bin Yeni Polis Alındı’’, https://www.memurlar.net/haber/875410/15-temmuz-dan-sonra-112-bin-yeni-polis-alindi.html, Erişim Tarihi: 23.02.2020.

Milat. (06.08.2013); ‘‘Terör Örgütü’’, https://www.gazeteler.org/milat-gazetesi/2013-agustos-06/, Erişim Tarihi: 13.04.2020.

Milat. (17.04.2017); ‘‘Son Noktayı Millet Koyar – Başkan’’, https://www.gazeteler.org/milat-gazetesi/2017-nisan-17/, Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Milli Gazete. (19.07.2019); ‘‘AKP'nin FETÖ Karnesi Çıkarıldı: Ne İstediniz de Vermedik!’’, https://www.milligazete.com.tr/haber/2914173/akpnin-feto-karnesi-cikarildi-ne-istediniz-de-vermedik, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Milli İrade Platformu; ‘‘Bildiriler’’, https://milliiradeplatformu.com/bildiriler, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Milli İrade Platformu; ‘‘Hakkımızda’’, https://milliiradeplatformu.com/hakkimizda Erişim Tarihi: 22.05.2020.

Milli İrade Platformu; ‘‘Üyeler’’, https://milliiradeplatformu.com/uyeler, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Milliyet. (25.12.2002); ‘‘Erdoğan’ı Meclis’e taşıyacağız’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-i-meclis-e-tasiyacagiz-5194329 Erişim Tarihi: 25.11.2020.

Milliyet. (22.05.2003); ‘‘Milli Görüş ile Gurur Duyuyorum’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/milli-gorusle-gurur-duyuyorum-5178071, Erişim Tarihi: 11.02.2020.

Milliyet. (30.07.2008); ‘‘'AK Parti kapatılmasın' kararı çıktı’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ak-parti-kapatilmasin-karari-cikti-972729, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Milliyet. (17.05.2009); ‘‘Cumhuriyet mitingi Ankara'da büyük bir coşkuyla gerçekleşti’’, https://www.milliyet.com.tr/gundem/cumhuriyet-mitingi-ankarada-buyuk-bir-coskuyla-gerceklesti-1095791, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

Milliyet. (04.02.2010); ‘‘EMASYA yürürlükten kaldırıldı’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/emasya-yururlukten-kaldirildi-1194773, Erişim Tarihi: 17.05.2020.

Milliyet. (26.02.2010); ‘‘Erdoğan konuştu, köşe yazarlarından şikayet etti...’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-konustu-kose-yazarlarindan-sikayet-etti-1204289, Erişim Tarihi: 12.04.2020.

Milliyet. (26.03.2012); ‘‘Muhafazakâr sanat normu oluşturmalıyız’’, https://www.milliyet.com.tr/gundem/muhafazak-r-sanat-normu-olusturmaliyiz-1519894, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Milliyet. (05.09.2012); ‘‘AK parti'ye geçen Soylu'dan ilk açıklama’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ak-partiye-gecen-soyludan-ilk-aciklama-1591758, Erişim Tarihi: 27.05.2020.

Milliyet. (19.02.2013); ‘‘TRT’den Hz. Davut heykeline sansür!’’, https://www.milliyet.com.tr/cadde/trt-den-hz-davut-heykeline-sansur-1670502, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

Milliyet. (08.10.2013); ‘‘Erdoğan 'andımız'ın neden kaldırıldığını açıkladı’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-andimizin-neden-kaldirildigini-acikladi-1774517, Erişim Tarihi: 30.05.2020.

Milliyet. (23.11.2013); ‘‘Kırmızı halı tarih oldu’’, https://www.milliyet.com.tr/gundem/kirmizi-hali-tarih-oldu-1796272, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

Milliyet. (10.11.2014); ‘‘Kadir Mısıroğlu'ndan Atatürk'e hakaret’’, https://www.milliyet.com.tr/gundem/kadir-misiroglundan-ataturke-hakaret-1967456, Erişim Tarihi: 16.05.2020.

Milliyet. (02.06.2015); ‘‘Bahçeli'den Erdoğan'a sert sözler’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bahceliden-erdogana-sert-sozler-2068333, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Milliyet. (29.08.2016); ‘‘Milli Savunma Üniversitesi’ne ‘Demokrasi’ Ayarı’’, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/milli-savunma-universitesi-ne-demokrasi-ayari-2302619, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Milliyet. (27.01.2017); ‘‘OHAL’de Referandum Çok Daha Rahat Olur’’, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nihat-ali-ozcan/ohal-de-referandum-cok-daha-rahat-olur-2385620, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Milliyet. (21.05.2017); ‘‘‘Rabia’ tüzüğe girdi’’, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rabia-tuzuge-girdi-40465300, Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Milliyet. (08.06.2017); ‘‘Rabia işaretinin doğuşuna tanıklık etti’’, https://www.milliyet.com.tr/gundem/rabia-isaretinin-dogusuna-taniklik-etti-2465142, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

Milliyet. (09.01.2018); ‘‘Kurtulmuş: Çanakkale zaferi ile 15 Temmuz zaferi arasında fark yoktur’’, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kurtulmus-canakkale-zaferi-ile-15-temmuz-zaferi-arasinda-fark-yoktur-2587815 , Erişim Tarihi: 02.06.2020.

MTTB.org. ‘‘Haberler’’, https://www.mttb.org.tr/haberler, Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Mynet. (16.11.2013); ‘‘Erdoğan ilk kez 'Kürdistan' dedi’’, https://www.mynet.com/erdogan-ilk-kez-kurdistan-dedi-110100862637, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

NTV. (01.10.2002); ‘‘Erdoğan’ın adli sicil kaydı silindi’’, http://arsiv.ntv.com.tr/news/174189.asp, Erişim Tarihi: 25.11.2020.

NTV. (20.07.2009); ‘‘YÖK, katsayı uygulamasını kaldırdı’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/yok-katsayi-uygulamasini kaldirdi,ywcOPJKV7ESa6iJsaP4pcw, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

NTV. (10.10.2009); ‘‘Erdoğan: İş işten geçmeden en az 3 çocuk’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-is-isten-gecmeden-en-az-3 cocuk,ZEQhCeWHVkS06lEDhd72Ng, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

NTV. (20.02.2012); ‘‘'Cemaat devlete sızmış, buna kargalar güler'’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/cemaat-devlete-sizmis-buna-kargalar-guler,FMxmUxVJhUqKz-8NGPbZnQ, Erişim Tarihi: 24.11.2020.

NTV. (09.06.2013); ‘‘Erdoğan: Başörtülülere saldırdılar’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-basortululere-saldirdilar,MY8fETQDTESWrDoEc5_tbQ, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

NTV. (07.12.2003); ‘‘TÜSİAD ve MÜSİAD’ın üye sayıları artıyor’’, http://arsiv.ntv.com.tr/news/246934.asp, Erişim Tarihi: 25.04.2020.

NTV. (15.06.2017); ‘‘CHP'nin "Adalet Yürüyüşü" başladı’’, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/chp-adalet-yuruyusu basladi,sPasdWlqz0q9Wgg8d545Jg/8d6uG5ZNm0y8sknLTtolQw, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

NTV. (26.01.2019); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bunun Adı Ticaret Değil İhanet’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-adana-mutabakati-aciklamasi,ui9TyIgGSUO5I8z8syNjzQ, Erişim Tarihi: 18.02.2020.

NTV. (20.03.2019); ‘‘Devlet Bahçeli: Bu CHP Atatürk'ün CHP'si değil’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/bu-chp-ataturkun-chpsi-degil,Ev8urVlUIUKPyZrHxmIpVg, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

NTV. (07.10.2019); ‘‘Büyük Çamlıca Cami Hakkında Bilmeniz Gerekenler’’, https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/buyuk-camlica-camii-hakkinda-bilmeniz-gerekenler,OlPo-4nef0qtZaPWpNTkmQ/u6YN21bCek21nGf_ChyQUQ, Erişim Tarihi: 14.0.2020.

NTV. (24.07.2020); ‘‘Ayasofya'da tarihi gün: Diyanet İşleri Başkanı'ndan kılıç geleneğiyle cuma hutbesi’’, https://www.ntv.com.tr/turkiye/ayasofyada-tarihi-gun-diyanet-isleri-baskanindan-kilic-gelenegiyle-cuma-hutbesi,0utO5CA7vk2viGtir_NA9Q Erişim Tarihi: 24.11.2020.

Odatv. (15.05.2012); ‘‘İşte Ergenekon ve Balyoz’un Bilançosu’’, https://odatv.com/iste-ergenekon-ve-balyozun-bilancosu--1505121200.html, Erişim Tarihi: 16.02.2020.

Odatv. (12.03.2016); ‘‘Cemaat'in o yayınlarına da kayyum atandı’’, https://odatv4.com/cemaatin-o-yayinlarina-da-kayyum-1203161200.html, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Odatv. (06.08.2016); ‘‘O okullar AKP döneminde açılmış’’, ‘‘https://odatv4.com/o-okullar-akp-doneminde-acilmis-0608161200.html, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Odatv. (31.05.2019); ‘‘Silivri Soğuktur Sözü Tarihe Mi Karışıyor’’, https://odatv.com/silivri-soguktur-sozu-tarihe-mi-karisiyor-31051942.html, Erişim Tarihi:19.02.2020.

Odatv. (25.12.2019); ‘‘Cezaevinde Din Dersi Dönemi’’, https://odatv.com/cezaevinde-din-dersi-donemi-25121942.html, Erişim Tarihi: 18.02.2020.

Odatv. (29.12.2019); ‘‘İntikam Videosuna İki Sene Sonra Açıklama’’, https://odatv.com/intikam-videosuna-iki-sene-sonra-aciklama-29121950.html, Erişim Tarihi: 19.01.2020.

Okcularvakfı.org; ‘‘Malazgirt 1071 Anma Etkinlikleri’’, http://www.okcularvakfi.org/Malazgirt-1071-Anma-Etkinlikleri-s-21, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

Okçularvakfı.org; ‘‘Tarihçe’’, https://www.okcularvakfi.org/, Erişim Tarihi:10.05.2020.

Okumuş, E. (07.10.2016); ‘‘15 Temmuz darbe girişimi ve Diyanet’in tarihi rolü’’ https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-darbe-girisimi-ve-diyanet-in-tarihi-rolu/660288, Erişim Tarihi: 14.03.2020.

Ortakhafiza.com; https://ortakhafiza.com/, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

Özgen, O. (16.11.2019); ‘‘Türkiye artık hem kendini hem de karşısındakini biliyor’’, https://www.goal.com/tr/haber/yorum-tuerkiye-artik-hem-kendini-hem-de-karsisindakini/azs12bia58k51nki8l9af69ew, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Polis Akademisi. (25.12.2019); ‘‘Polis Akademisi Polis Amirleri Eğitimi Merkezi (PAEM) 4. Dönem Mezuniyet Töreni’’, https://www.pa.edu.tr/polis-akademisi-polis-amirleri-egitimi-merkezi-paem-4donem-mezuniyet-toreni-haberler.html, Erişim Tarihi: 19.01.2020.

Posta. (26.05.2013); ‘‘Arınç: 10. Yıl Marşı değil de Mehter Marşı olsa daha anlamlı olurdu’’, https://www.posta.com.tr/arinc-10-yil-marsi-degil-de-mehter-marsi-olsa-daha-anlamli-olurdu-179384, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Prisonstudies.org; ‘‘World Prison Brief Data (Turkey)’’ https://www.prisonstudies.org/country/turkey, Erişim Tarihi: 18.02.2020

Radikal. (11.09.2010); ‘‘Sermayenin el değiştirmesi bizim için önemli bir güven kaynağı’’ , http://www.radikal.com.tr/ekonomi/sermayenin-el-degistirmesi-bizim-icin-onemli-bir-guven-kaynagi-1018293/, Erişim Tarihi: 25.04.2020.

Radikal. (04.06.2013); ‘‘Şu Twitter belası!’’, http://www.radikal.com.tr/hayat/su-twitter-belasi-1136128/ , Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Radikal. (12.05.2014); ‘‘Conchita Wurst (Sakallı Kadın) Kimdir?’’, http://www.radikal.com.tr/hayat/conchita-wurst-sakalli-kadin-kimdir-1191655/ , Erişim Tarihi: 13.05.2020.

Radikal. (14.12.2014); ‘‘Her taşın altından çıkan sendika: Eğitim Bir-Sen’’, http://www.radikal.com.tr/turkiye/her-tasin-altindan-cikan-sendika-egitim-bir-sen-1250506/ Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Rand.org. ‘‘A Brief History of RAND’’, https://www.rand.org/about/history/a-brief-history-of-rand.html, Erişim Tarihi: 06.10.2019.

Sabah. (03.06.2013); ‘‘Sosyal Medya Bu Afişle Çalkalanıyor’’ https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/03/sosyal-medya-bu-afisle-calkalaniyor Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Sabah. (04.05.2016); ‘‘MÜSİAD kabına sığmadı’’, https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/05/04/musiad-kabina-sigmadi, Erişim tarihi: 25.04.2020.

Sabah. (15.08.2016); ‘‘“Hedefleri, Erdoğan’ı ameliyatta öldürmekti”, https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/08/15/hedefleri-erdogani-ameliyatta-oldurmekti, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Sabah. (31.05.2018); ‘‘AKM’nin Yıkımı Tamamlandı’’, https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/31/akmnin-yikimi-tamamlandi, Erişim Tarihi: 14.03.2020.

Sabah. (16.09.2018); ‘‘2. Gezi Provokasyonu’’ https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/09/16/2-gezi-provokasyonu, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Sabah. (04.04.2020); ‘‘Başkan Recep Tayyip Erdoğan'dan CHP'ye Atatürk'ün "Tekalif-i Milliye" emirleri ile cevap’’, https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/04/03/baskan-recep-tayyip-erdogandan-chpye-ataturkun-tekalif-i-milliye-emirleri-ile-cevap, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

Sadat.com; ‘‘Mevzuatımız’’, https://www.sadat.com.tr/tr/hakkimizda/mevzuatimiz.html, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Sadat.com; ‘‘Misyonumuz’’, https://www.sadat.com.tr/tr/hakkimizda/misyonumuz.html, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

Sancaktepe Bilgi Evleri, ‘‘Kurslarımız’’, http://www.sancaktepebilgievleri.org/kurslarimiz, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Secim.haberler.com; 1999, 2002 ve 2007 Genel Seçim Sonuçları, https://secim.haberler.com/, Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Sondakika. (12.03.2011); ‘‘Star Gazetesinin Yeni Sloganı: 'Yeni Türkiye'nin Gazetesi'’’, https://www.sondakika.com/haber/haber-star-gazetesinin-yeni-slogani-yeni-turkiye-2588865/, Erişim Tarihi: 26.12.2020.

Sondakika. (11.02.2013); ‘‘TRT'de Kadın Omuzuna Sansür’’, https://www.sondakika.com/haber/haber-trt-de-kadin-omuzuna-sansur-4321796/, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Sözcü. (06.02.2015); ‘‘Erdoğan 400 Vekil İstedi!’’, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/erdogan-konusuyor-100-735227/, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Sözcü. (17.02.2013); ‘‘Milliyetçiliği Ayak Altına Aldık’’, https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/milliyetciligi-ayak-altina-aldik-227165/ Erişim Tarihi: 27.02.2020.

Sözcü. (28.05.2013); ‘‘Erdoğan: ‘İki ayyaşın yaptığı yasa…’’, https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/erdogan-konusuyor-10-301877/, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Sözcü. (04.11.2013); ‘‘Kızlı erkekli aynı evde kalıyorlar’’, https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/kizli-erkekli-ayni-evde-kaliyorlar-400630/, Erişim Tarihi: 21.03.2020.

Sözcü. (22.12.2014); ‘‘Erdoğan: ‘Doğum kontrolü ihanettir’’, https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogan-dogum-kontrolu-ihanettir-686704/, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Sözcü. (21.04.2015); ‘‘Paralel rekabet’’, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/paralel-rekabet-809610/, Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Sözcü. (30.10.2015); ‘‘İki seçim arasında 167 şehit!’’, https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/iki-secim-arasinda-167-sehit-973452/ , Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Sözcü. (26.12.2015); ‘‘Bu ne kin!’’, https://www.gazeteler.org/sozcu-gazetesi/2015-aralik-26/, Erişim Tarihi: 26.12.2020.

Sözcü. (04.01.2016); ‘‘Erdoğan muhalif olan herkesi ‘ihanet’le suçluyor’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-muhalif-olan-herkesi-ihanetle-sucluyor-1028261/, Erişim Tarihi: 18.02.2020.

Sözcü. (26.01.2016); ‘‘Havuz ve faiz problemi yerine zekat ve fitre problemi önerisi’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/havuz-ve-faiz-problemi-yerine-zekat-ve-fitre-problemi-onerisi-1062030/, Erişim Tarihi: 24.04.2020.

Sözcü. (29.04.2016); ‘‘Erdoğan: Tarihimizi 1919’dan başlatan anlayışı reddediyorum’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-tarihimizi-1919dan-baslatan-anlayisi-reddediyorum-1209097/ , Erişim Tarihi: 15.05.2020.

Sözcü. (29.06.2016); ‘‘Erdoğan’dan Mavi Marmara fırçası: Giderken bana mı sordunuz?’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogandan-mavi-marmara-fircasi-giderken-bana-mi-sordunuz-1297094/ , Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Sözcü. (30.06.2016); ‘‘Erdoğan – İHH kavgası’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-ihh-kavgasi-1297358/ , Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Sözcü. (14.08.2016); ‘‘AKP’nin 15 yıllık tarihi… Kimler geldi kimler geçti…’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/akpnin-15-yillik-tarihi-kimler-geldi-kimler-gecti-1351577/ , 27.05.2020.

Sözcü. (26.08.2016); ‘‘Yavuz Sultan Selim Köprüsü açıldı’’, https://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/yavuz-sultan-selim-koprusu-acilisa-hazir-1366623/ , Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Sözcü. (01.07.2017); ‘‘Erdoğan’dan Adalet Yürüyüşü için sert sözler’’, https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/erdogandan-adalet-yuruyusu-icin-sert-sozler-1915818/ , Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Sözcü. (09.20.2018); ‘‘Tartışmalı Yargı Kararları Güven Azaltıyor’’, https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/saygi-ozturk/tartismali-yargi-kararlari-guven-azaltiyor-2669406/, Erişim Tarihi: 26.02.2020.

Sözcü. (11.03.2019); ‘‘TRT’den adaletsizlik rekoru!’’, https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/trt-bildiginiz-gibi-3857538/, Erişim Tarihi: 16.04.2020.

Sözcü. (23.04.2019); ‘‘TV haberlerinden etkilenip galeyana geldim, vurdum’’, https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/tv-haberlerinden-etkilenip-galeyana-geldim-vurdum-4533290/ Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Sözcü. (23.10.2019); ‘‘4 yıldır cuma hutbelerinde Atatürk’ün adı yok’’, https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/4-yildir-cuma-hutbelerinde-ataturkun-adi-yok-5407090/ , Erişim Tarihi: 29.06.2020.

Sözcü. (24.01.2020); ‘‘MEB hazırladığı kitapçıktaki skandal çizimler için ‘algı’ soruşturması başlattı’’, https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/meb-hazirladigi-kitapciktaki-skandal-cizimler-icin-algi-sorusturmasi-baslatti-5585771/, Erişim Tarihi: 29.03.2020.

Sözcü. (09.02.2020); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Sigaraya haram diyoruz ama delillerimiz var’’, https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/diyanet-isleri-baskani-erbas-sigaraya-haram-diyoruz-ama-delillerimiz-var-5615114/, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Sözcü. (23.03.2020); ‘‘EBA’da tepki çeken görüntü! İlk gün Menderes’in idamını izlettiler’’, https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/ebada-tepki-ceken-goruntu-ilk-gun-menderesin-idamini-izlettiler-5697264/, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

Sözcü. (19.05.2020); ‘‘”Yanında bira iyi gider” sözüne RTÜK’ten ceza!’’, https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/yaninda-bira-iyi-gider-sozune-rtukten-ceza-5822618/, Erişim Tarihi: 21.11.2020.

Sputnik. (02.08.2016); ‘‘Erdoğan'a suikast girişiminde bulunan askerler: Yüzerek Yunanistan'a kaçacaktık’’ https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608021024186281-15temmuz-darbe-marmaris-erdogan-suikast/ , Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Sputnik. (09.08.2016); ‘‘Ahmet Özal: Babamı FETÖ zehirlemiş olabilir’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608091024297563-ahmet-turgut-ozal-feto/ , Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Sputnik. (05.10.2017); ‘‘Mısıroğlu hakkında Atatürk'e hakaretten soruşturma’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710051030450306-kadir-misiroglu-ataturk-sorusturma/ , Erişim Tarihi: 16.05.2020.

Sputnik. (14.12.2017); ‘‘Bozdağ’dan Gülen’e Övgü Savunması’’ https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712141031394051-bozdag-gulen-ovgu-feto/, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

Sputnik. (04.08.2018); ‘‘TRT Genel Müdürü'nden Eurovision açıklaması: Düzelirse tekrar gireriz’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201808041034606962-trt-ibrahim-eren-eurovision/ , Erişim Tarihi: 13.05.2020.

Sputnik. (26.08.2018); ‘‘Malazgirt Zaferi'nin 947. yıldönümünde konuşan Erdoğan: Ahlat'a bir Cumhurbaşkanlığı Köşkü yapacağız’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201808261034900081-cumhurbaskani-erdogan-malazgirt-ahlat-cumhurbaskani-kosku/ , Erişim Tarihi: 11.05.2020.

Sputnik. (16.11.2018); ‘‘Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Gerekli açıklamalar yapıldı’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201811161036178802-ali-erbas-kadir-misiroglu-ziyaret/ , Erişim Tarihi: 16.05.2020.

Sputnik. (21.02.2020); ‘‘Türkiye’nin sahte alkol sorunsalı: ‘Rakı 50 liraya insin ne sahte kalır ne kaçak’’, https://tr.sputniknews.com/columnists/202002211041442890-turkiyenin-sahte-alkol-sorunsali-raki-50-liraya-insin-ne-sahte-kalir-ne-kacak/ , Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Sputnik. (05.06.2020); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Ayasofya talimatı: Namaz da kılınır, Fetih Suresi de okunur, buna ancak milletimiz karar verir’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/202006051042192587-cumhurbaskani-erdogandan-ayasofya-talimati-namaz-da-kilinir-fetih-suresi-de-okunur-buna-ancak/ , Erişim Tarihi: 12.06.2020.

Sputnik. (28.10.2020); ‘‘Kadın üniversitesi 2021’de kurulacak’’, https://tr.sputniknews.com/turkiye/202010281043105330-kadin-universitesi-2021de-kurulacak/, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Star. (30.09.2012); ‘‘İşte Başbakan Erdoğan'ın konuşmasının Tam Metni’’, https://www.star.com.tr/politika/iste-basbakan-erdoganin-konusmasinin-tam-metni-haber-693267/, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

Star. (10.05.2018); ‘‘Abdülhamîd’i anlamak, her şeyi anlamak olacaktır’’, https://www.star.com.tr/kitap/abdulham-eedi-anlamak-her-seyi-anlamak-olacaktir-haber-1341160/, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Şanışer (05.09.2019); ‘‘Susamam’’, https://www.youtube.com/watch?v=L5K3IxINr7A , Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Takvim. (19.07.2018); ‘‘2014 Seçim Şarkısı: Dombra’’, https://www.takvim.com.tr/video/klipler-videolari/video/2014-secim-sarkisi-dombra, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Takvim. (15.09.2018); ‘‘3. Havalimanı’nda büyük provokasyon’’, https://www.takvim.com.tr/guncel/2018/09/15/3-havalimaninda-buyuk-provokasyon, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Tbmm.gov; ‘‘İsmail Kahraman Özgeçmiş’’, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=26&p_sicil=5473, Erişim Tarihi: 01.12.2020.

Tccb.gov. (10.11.2014); ‘‘Gazi Mustafa Kemal'i Anma Töreninde Yaptıkları Konuşma’’, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2956/gazi-mustafa-kemali-anma-toreninde-yaptiklari-konusma Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Tccb.gov. (10.11.2016); ‘‘10 Kasım Gazi Mustafa Kemal’i Anma Töreninde Yaptıkları Konuşma’’, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61155/10-kasim-gazi-mustafa-kemali-anma-toreninde-yaptiklari-konusma Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Tcbb.gov. (26.09.2017); ‘‘2017-2018 Akademik Yılı Açılış Töreninde Yaptıkları Konuşma’’ https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/87254/2017-2018-akademik-yili-acilis-toreninde-yaptiklari-konusma Erişim Tarihi: 23.11.2020.

Tccb.gov. (10.11.2017); ‘‘Atatürk’ü Anma Töreninde Yaptıkları Konuşma’’, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/87289/ataturku-anma-toreninde-yaptiklari-konusma Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Tccb.gov. (10.11.2019); ‘‘10 Kasım Atatürk’ü Anma Töreninde Yaptıkları Konuşma’’, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/112502/10-kasim-ataturk-u-anma-toreninde-yaptiklari-konusma Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Tccb.gov. (24.04.2020); ‘‘23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’’, https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/119157/23-nisan-ulusal-egemenlik-ve-cocuk-bayrami Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Timetürk. (18.12.2015); ‘‘5 yıl önce Mavi Marmara'da ne oldu?’’, https://www.timeturk.com/5-yil-once-mavi-marmara-da-ne-oldu/haber-108512, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

TRT. (25.08.2018); ‘‘Malazgirt Tarihi Milli Parkı'nda hazırlıklar son aşamada’’, https://www.trthaber.com/haber/gundem/malazgirt-tarihi-milli-parkinda-hazirliklar-son-asamada-381658.html , Erişim Tarihi: 15.05.2020.

TRT. (15.07.2019); ‘‘Hafıza 15 Temmuz Müzesi" açıldı’’, https://www.trthaber.com/haber/gundem/hafiza-15-temmuz-muzesi-acildi-423278.html, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

TRT. (25.12.2019); ‘‘Polis Amirleri Eğitim Merkezi 4. Dönem Mezuniyet Töreni’’, https://www.trthaber.com/haber/guncel/polis-amirleri-egitim-merkezi-4-donem-mezuniyet-toreni-449436.html, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

TRT. (22.01.2020); ‘‘Ya İstiklal Ya Ölüm!’’, https://www.trt1.com.tr/haber/ya-istiklal-ya-olum, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

TRT. (27.02.2020); ‘‘Millet Kütüphanesi nerede? Türkiye'nin en büyük kütüphanesi…Millet Kütüphanesi açıldı...’’, https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/millet-kutuphanesi-nerede-turkiyenin-en-buyuk-kutuphanesimillet-kutuphanesi-acildi-463424.html Erişim Tarihi: 23.11.2020.

TRT.net, Kurumsal Televizyon Tanıtım https://www.trt.net.tr/Kurumsal/TelevizyonTanitim.aspx, Erişim Tarihi: 13.04.2020.

Tügva.org; ‘‘Partnerlerimiz’’, http://tugva.org/partnerlerimiz/, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Tügva.org; ‘‘Vakıf Senedi’’, http://tugva.org/vakif-senedi/ , Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Tügva.org; ‘‘Yurtlar’’, http://tugva.org/yurtlarimiz/ i Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Türgev.org; ‘‘Genel Kurul Üyeleri’’, https://turgev.org/tr/genel-kurul-uyeleri/1/, Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Türgev.org; ‘‘Hakkımızda’’, https://turgev.org/tr/sayfa/hakkimizda/ , Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Türgev.org; ‘‘Yönetim Kurulu Üyeleri’’, https://www.turgev.org/tr/yonetim-kurulu-uyeleri, Erişim Tarihi: 21.05.2020.

Türgev.org; ‘‘Yurtlar’’, https://www.turgev.org/tr/yurtlarin-detayli-listesi, Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Türkiye Gazetesi. (03.06.2013); ‘‘Menderes’i Astınız, Özal’ı Zehirlediniz, Erdoğan’ı Yedirmeyiz’’, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/42775.aspx, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Türkiye Gazetesi. (06.08.2013); ‘‘Ağır Darbe’’, https://www.gazeteler.org/turkiye-gazetesi/2013-agustos-06/, Erişim Tarihi: 13.04.2020.

Türkiye Gazetesi. (04.05.2015); ‘‘Erdoğan o şiiri tekrar okudu!’’, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/politika/265138.aspx, Erişim Tarihi: 16.03.2020.

Türkiye Gazetesi. (17.04.2017); ‘‘O Artık Başkan’’, https://www.gazeteler.org/turkiye-gazetesi/2017-nisan-17/,Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Türkiye Teknoloji Takımı; ‘‘Ekibimiz’’, https://turkiyeteknolojitakimi.org/ekibimiz.html, Erişim Tarihi: 25.05.2020.

Tvyayınakışı. (12.11.2020); ‘‘Şükrü Özyıldız ATV’deki Yeni Dizisi Akıncı’dan İlk Görüntüleri Paylaştı! Dua Eden Süper Kahraman…’’, https://www.tvyayinakisi.com/sukru-ozyildiz-atvdeki-yeni-dizisi-akincidan-ilk-goruntuleri-paylasti-dua-eden-super-kahraman/ , Erişim Tarihi: 24.11.2020.

T24. (04.08.2012); ‘‘Numan Kurtulmuş: HAS Parti-AK Parti ile bütünleşme kararı aldı’’, https://t24.com.tr/haber/numan-kurtulmus-has-parti-ak-parti-ile-butunlesme-karari-aldi,210102 Erişim Tarihi: 27.05.2020.

T24. (13.08.2013); ‘‘Kamu mimarisinde Osmanlı-Selçuklu modası’’, https://t24.com.tr/haber/kamu-mimarisinde-osmanli-selcuklu-modasi,236720, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

T24. (22.04.2016); ‘‘Bu Zaman’dan O Zaman’a’’, https://t24.com.tr/haber/bu-zamandan-o-zamana-feto-ergenekonda-hukuk-cinayeti-ve-ihanet-operasyonu-icin-medyayi-da-kullandi,337405, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

T24. (06.05.2016); ‘‘Sabah Gazetesinin Eski Yöneticisinden Ergenekon İtirafı’’, https://t24.com.tr/haber/sabah-gazetesinin-eski-yoneticisinden-ergenekon-itirafi-kullanisli-aptallardan-biri-benim-ergenekonda-zokaya-geldik,339263, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

T24. (19.07.2016); ‘‘Sözcü: TRT'de okunan darbe bildirisini, Erdoğan'ın başyaveri dahil Saray'daki 6 subay yazdı’’, https://t24.com.tr/haber/sozcu-trtde-okunan-darbe-

bildirisini-erdoganin-basyaveri-dahil-saraydaki-6-subay-yazdi,350716, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

T24. (14.04.2017); ‘‘367 Krizi, Kaset İstifaları, Çözüm Süreci; 2007’den bu yana Türkiye’nin Referandumları, Seçimleri…’’, https://t24.com.tr/haber/367-krizi-kaset-istifalari-cozum-sureci-2007den-bu-yana-turkiyenin-referandumlari-secimleri,399159, Erişim Tarihi: 26.12.2020.

T24. (02.09.2017); ‘‘Turizm meslek liselerinden 'alkollü içki' dersinin kaldırılmasına tepki yağıyor’’, https://t24.com.tr/haber/turizm-meslek-liselerinden-alkollu-icki-dersinin-kaldirilmasina-tepki-yagiyor,431804, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

T24. (30.09.2017); ‘‘AKP'lilere 'Rabia' işareti broşörü dağıtıldı; anlamı anlatıldı’’, https://t24.com.tr/haber/akplilere-rabia-isareti-brosoru-dagitildi-anlami-anlatildi,453377, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

T24. (27.05.2018); ‘‘Erdoğan’ın ‘Aldatıldık’ Açıklamaları, Yeniden Gündemde’’, https://t24.com.tr/haber/erdoganin-aldatildik-aciklamalari-yeniden-gundemde,637511, Erişim Tarihi: 26.02.2020.

T24. (09.07.2018); ‘‘Erdoğan: Başkan Diyebilirsiniz’’, https://t24.com.tr/haber/erdogan-baskan-diyebilirsiniz,669662, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

T24. (03.08.2018); ‘‘"Erdoğan bu denklemde, Özal ve Demirel'den biraz daha ileri gitti", https://t24.com.tr/haber/erdogan-bu-denklemde-ozal-ve-demirelden-biraz-daha-ileri-gitti,673325, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

T24. (15.09.2018); ‘‘3. havalimanı inşaatında bugüne kadar kaç işçi hayatını kaybetti?’’, https://t24.com.tr/haber/3-havalimani-insaatinda-bugune-kadar-kac-isci-hayatini-kaybetti,701141, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

T24. (01.12.2018); ‘‘Dış güçler, Kuşatma ve Büyük Oyun’’ Söylemi Ne Ölçüde Gerçek Ne Ölçüde Propaganda?’’, https://t24.com.tr/yazarlar/sencer-ayata/dis-gucler-kusatma-ve-buyuk-oyun-soylemi-ne-olcude-gercek-ne-olcude-propaganda,20949, Erişim Tarihi: 22.01.2020.

T24. (23.05.2019); ‘‘‘Demokrasi ve Özgürlükler Adası’ olacak Yassıada beton adası oldu’’, https://t24.com.tr/haber/demokrasi-ve-ozgurlukler-adasi-olacak-yassiada-beton-adasi-oldu,822692, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

T24. (01.09.2019); ‘‘Millî Eğitim Bakanlığı’ndan okullara ’15 Temmuz’ talimatı’’, https://t24.com.tr/haber/milli-egitim-bakanligi-ndan-okullara-15-temmuz-talimati,837428, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

T24. (24.09.2019); ‘‘Erdoğan’a Hakaret İddiasıyla Açılan Davalar Rekor Seviyede; Bir Yılda 168’i çocuk 5.223 kişi yargılandı’’ https://t24.com.tr/haber/erdogan-a-hakaret-iddiasiyla-acilan-davalar-rekor-seviyede-bir-yilda-168-i-cocuk-5-bin-223-kisi-yargilandi,840698, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

T24. (06.10.2019); ‘‘KHK ile kapatılan 848 yurdun 769’u vakıf ve derneklere devredilmiş!’’, https://t24.com.tr/haber/khk-ile-kapatilan-848-yurdun-769-u-vakif-ve-derneklere-devredilmis,842543, Erişim Tarihi: 24.03.2020.

T24. (17.12.2019); ‘‘Danıştay genelgeyi iptal etti; 19 Mayıs tüm stadlarda kutlanabilecek’’, https://t24.com.tr/haber/danistay-genelgeyi-iptal-etti-19-mayis-tum-stadlarda-anilabilecek,852432, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

T24. (09.01.2020); ‘‘Erdoğan’ın eski danışmanı: SADAT kurucusu Tanrıverdi'nin istifası sessiz sedasız geçiştirilecek iş değil’’, https://t24.com.tr/haber/erdogan-in-eski-danismani-sadat-kurucusu-tanriverdi-nin-istifasi-sessiz-sedasiz-gecistirilecek-is-degil,855315, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

T24. (30.04.2020); ‘‘MHP'den kanun teklifi: Sosyal medyaya kimlik numarası ile girilsin’’, https://www.t24.com.tr/haber/mhp-den-sosyal-medyada-sahte-hesaplara-karsi-kanun-teklifi,875880, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

T24. (01.05.2020); ‘‘AKP'den 12 maddede sosyal medyada etik kuralları: Açık kimlikle, gerekli hukuki sorumluluğu üstlenerek ve gerçek kişiler olarak bulunulması’’, https://t24.com.tr/haber/akp-den-12-maddede-sosyal-medyada-etik-kurallari-acik-kimlikle-gerekli-hukuki-sorumlulugu-ustlenerek-ve-gercek-kisiler-olarak-bulunulmasi,876149, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

T24. (13.05.2020); ‘‘Sosyal medyada etik kurallarını açıklayan AKP'li Mahir Ünal'dan "milli hesap" paylaşımı’’, https://t24.com.tr/haber/sosyal-medyada-etik-kurallarini-aciklayan-akp-li-mahir-unal-dan-milli-hesap-paylasimi,878295 , Erişim Tarihi: 10.96.2020.

Uluslararası Şeffaflık Derneği; ‘‘Referandum Sürecinde TRT Yayın Süreleri’’, seffaflik.org/wp-content/uploads/2017/05/TRT.pdf, ErişimTarihi: 16.04.2020.

Uygur, B. (21.05.2020); ‘‘Haber bültenlerini Siri okusun’’, https://gazete.taz.de/tr/article/?article=!5687325, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Üsküdar Belediyesi; ‘‘Bilgi Evleri Eğitim Çalışmaları’’, https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/egitim-calismalari/245, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Üsküdar Belediyesi; ‘‘Tarihte Bilgi Evleri’’, https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/tarihte-bilgi-evleri/93, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

Vatandaş, (28.03.2017); ‘‘TÜGVA 4. Gençlik Buluşması Büyük Bir Coşkuyla Gerçekleşti’’, https://www.vezirkopruvatandas.com.tr/tugva-4-genclik-bulusmasi-buyuk-bir-coskuyla-gerceklesti.html, Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Verikaynağı.com; ‘‘Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri’’ https://www.verikaynagi.com/konu-basligi/diyanet-isleri-baskanligi-istatistikleri/, Erişim Tarihi: 13.03.2020.

Verikaynağı.com; ‘‘Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Sayısı’’, https://www.verikaynagi.com/grafik/diyanet-isleri-baskanligi-personel-sayisi/, Erişim Tarihi: 13.03.2020.

Verikaynağı.com; ‘‘Yıllara Göre Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi’’ https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-diyanet-isleri-baskanligi-butcesi/, Erişim Tarihi:14.03.2020.

Yavuz, N. N. (30.05.2016); ‘‘TÜSİAD mı? MÜSİAD mı?’’, https://www.yenidonem.com.tr/yazarlar/n-nuri-yavuz-75/tusiad-mi-musiad-mi-3481.html, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Yeni Akit. (06.08.2013); ‘‘Cuntaya Ceza Yağdı’’, https://www.gazeteler.org/vakit-gazetesi/2013-agustos-06/, Erişim Tarihi: 13.04.2020.

Yeni Akit. (16.11.2013); ‘‘Başbakan, Bin 300 tesis ve hizmetin toplu açılışını yaptı’’, https://www.yeniakit.com.tr/haber/basbakan-bin-300-tesis-ve-hizmetin-toplu-acilisini-yapti-7311.html, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Yeni Akit. (01.05.2015), ‘‘Palalel’den Şeytani Plan’’, https://www.yeniakit.com.tr/haber/paralelden-seytani-plan-44729.html, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Yeni Akit. (17.04.2017); ‘‘Değişime Evet’’, https://www.gazeteler.org/vakit-gazetesi/2017-nisan-17/, Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Yeni Akit. (03.12.2020); ‘‘60 yıl sonra ‘Din Subaylığı’ müjdesi’’, https://www.yeniakit.com.tr/haber/60-yil-sonra-din-subayligi-mujdesi-1465167.html, Erişim Tarihi: 02.01.2021.

Yeni Asır. (15.07.2017); ‘‘Marmaris’teki o otel müze olacak’’, https://www.yeniasir.com.tr/surmanset/2017/07/15/marmaristeki-o-otel-muze-olacak, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Yeni Asya. (16.06.2013); ‘‘Osmanlıca Seçmeli Ders Oldu’’, https://www.yeniasya.com.tr/gundem/osmanlica-secmeli-ders-oldu_156842, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

Yeni Asya. (10.07.2015); ‘‘Demirel, Ayasofya ve Mukaddes Emanetler (1)’’, https://www.yeniasya.com.tr/cevher-ilhan/demirel-ayasofya-ve-mukaddes-emanetler-1_346102, Erişim Tarihi: 03.01.2021.

Yeni Asya. (12.12.2015); ‘‘Prof. Dr. Erdoğan: Muhalefete Vatan Haini Denilen Rejimden Ciddi Kuşku Duyulmalı’’, https://www.yeniasya.com.tr/gundem/prof-dr-erdogan-muhalefete-vatan-haini-denilen-rejimden-ciddi-kusku-duyulmali_373933, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Yeni Asya. (03.03.2016); ‘‘Milli maçta saygı duruşunu ıslıklayanlar hakkında karar verildi’’,https://www.yeniasya.com.tr/spor/milli-macta-saygi-durusunu-isliklayanlar-hakkinda-karar-verildi_388079, Erişim Tarihi: 13.05.2020.

Yeniçağ. (28.09.2016); ‘‘Erdoğan'ın "Kimse Yok Mu Derneği"ne destek görüntüleri ortaya çıktı’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdoganin-kimse-yok-mu-dernegine-destek-goruntuleri-ortaya-cikti-451v.htm, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

Yeniçağ. (09.10.2016); ‘‘Ergenekon ve Balyoz Sapına Kadar Gerçekti’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ergenekon-ve-balyoz-sapina-kadar-gercekti-147787h.htm, Erişim Tarihi: 26.02.2020.

Yeniçağ. (05.08.2017); ‘’15 Temmuz, Çanakkale Svaşından Daha Önemli’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-15-temmuz-canakkale-savasindan-daha-onemli-2185v.htm, Erişim Tarihi: 16.03.2020.

Yeniçağ. (29.09.2017); ‘‘Erdoğan: "Hamdolsun, 1 milyon 300 bin İmam Hatipli var"’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-hamdolsun-1-milyon-300-bin-imam-hatipli-var-173821h.htm, Erişim Tarihi: 18.11.2020.

Yeniçağ. (24.07.2018); ‘‘TRT Cumhurbaşkanlığı'na bağlandı!’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/trt-cumhurbaskanligina-baglandi-199562h.htm, Erişim Tarihi: 08.04.2020.

Yeniçağ. (01.09.2018); ‘‘Milli bayramlar okullara geri döndü’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/milli-bayramlar-okullara-geri-dondu-203797h.htm, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

Yeniçağ. (02.11.2018); ‘‘Son 5 yılda Atatürk heykellerine 297 saldırı!’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/son-5-yilda-ataturk-heykellerine-297-saldiri-210999h.htm, Erişim Tarihi: 16.05.2020.

Yeniçağ. (16.11.2018); ‘‘Kadir Mısıroğlu'ndan Atatürk'e çok ağır hakaret’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kadir-misiroglundan-ataturke-cok-agir-hakaret-213067h.htm, Erişim Tarihi: 16.05.2020.

Yeniçağ. (16.05.2019); ‘‘Erdoğan'dan TÜSİAD'a sert tepki’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogandan-tusiada-sert-tepki-234498h.htm, Erişim Tarihi: 25.04.2020.

Yeniçağ. (02.09.2019); ‘‘MEB, iktidara yakın vakıflarla sessiz sedasız protokol yeniledi!’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/meb-iktidara-yakin-vakiflarla-sessiz-sedasiz-protokol-yeniledi-247469h.htm, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Yeniçağ. (24.10.2019); ‘‘29 Ekim'de 15 Temmuz anılacak’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/29-ekimde-15-temmuz-anilacak-253547h.htm, Erişim Tarihi: 22.03.2020.

Yeniçağ. (14.01.2020); ‘‘Diyanet tarihinde bir ilk! Faizli işleme onay verildi!’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/diyanet-tarihinde-bir-ilk-faizli-isleme-onay-verildi-264135h.htm, Erişim Tarihi: 12.06.2020.

Yeniçağ. (19.02.2020); ‘‘Erdoğan’ın FETÖ İtirafları’’ https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdoganin-feto-itiraflari-268731h.htm, Erişim Tarihi: 23.03.2020.

Yeniçağ. (11.06.2020); ‘‘AKP'li isimden canlı yayında bomba FETÖ itirafı! "Evet kol kola yürüdük, çünkü…’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akpli-isimden-canli-yayinda-bomba-feto-itirafi-evet-kol-kola-yuruduk-cunku-283585h.htm, Erişim Tarihi: 11.11.2020.

Yeniçağ. (13.07.2020); ‘‘CHP’li Faik Öztrak'tan çok konuşulacak Ayasofya yorumu’’, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/chpli-faik-oztraktan-cok-konusulacak-ayasofya-yorumu-289249h.htm, Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Yenikapıhaber (19.03.2019); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu bir beka meselesi’’, https://yenikapihaber.com/cumhurbaskani-erdogan-bu-bir-beka-meselesi-103398h.htm Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Yeni Şafak. (31.07.2007); ‘‘‘‘Milletin Adamları’’ Kartpostal Oldu’’ https://www.yenisafak.com/politika/milletin-adamlari-kartpostal-oldu-59194, Erişim Tarihi: 01.05.2020.

Yeni Şafak. (22.05.2010); ‘‘CHP'de Baykal devri bitti Kılıçdaroğlu dönemi başladı’’, https://www.yenisafak.com/politika/chpde-baykal-devri-bitti-kilicdaroglu-donemi-basladi-258655 Erişim Tarihi: 07.07.2020.

Yeni Şafak. (14.11.2010); ‘‘Bu çocuklar Türkiye'yi değiştirecek’’, https://www.yenisafak.com/yazidizileri/bu-cocuklar-turkiyeyi-degistirecek-287851, Erişim Tarihi: 31.05.2020.

Yeni Şafak. (06.08.2013); ‘‘Darbeye Müebbet’’, https://www.gazeteler.org/yenisafak-gazetesi/2013-agustos-06/, Erişim Tarihi: 13.04.2020.

Yeni Şafak. (01.07.2015); ‘‘Erdoğan'ı öldüreceklerdi Hakan Fidan önledi’’, https://www.yenisafak.com/gundem/erdogani-oldureceklerdi-hakan-fidan-onledi-2173450, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

Yeni Şafak. (01.11.2015); ‘‘Komüniste Kanma Zühtü’’, https://www.yenisafak.com/video-galeri/secim/komuniste-kanma-zuhtu-2065791, Erişim Tarihi: 11.10.2020.

Yeni Şafak. (17.04.2017); ‘‘Milletin Zaferi-Türkiye Kazandı’’, https://www.gazeteler.org/yenisafak-gazetesi/2017-nisan-17/, Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Yeni Şafak. (30.04.2017); ‘‘Kutü’l-Amare Zaferi neden unutturuldu’’, https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafaarmagan/kutul-amare-zaferi-neden-unutturuldu-2037626, Erişim Tarihi: 22.11.2020.

Yeni Şafak. (14.06.2017); ‘‘Erdoğan’a ‘Diriliş Ertuğrul’ Dizisinin Müziği ile Karşılama’’, https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/erdogana-dirilis-ertugrul-dizisinin-muzigi-ile-karsilama-2142240, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Yeni Şafak. (24.08.2017); ‘‘Malazgirt şanlı zaferin yıl dönümüne hazırlanıyor’’, https://www.yenisafak.com/foto-galeri/hayat/malazgirt-sanli-zaferin-yil-donumune-hazirlaniyor-2024187?page=9, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

Yeni Şafak. (26.11.2017); ‘‘'Kara Cuma' Türkiye'yi kızdırdı’’, https://www.yenisafak.com/hayat/kara-cuma-turkiyeyi-kizdirdi-2842840, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

Yeni Şafak. (07.06.2018); ‘‘Erdoğan: Millet kıraathaneleri kuracağız’’, https://www.yenisafak.com/secim/cumhurbaskani-erdogan-konusuyor-3356683, Erişim Tarihi: 12.06.2020.

Yeni Şafak. (12.06.2018); ‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bahsettiği Millet Kıraathanesi açıldı’’, https://www.yenisafak.com/hayat/cumhurbaskani-erdoganin-bahsettigi-kiraathane-acildi-3357562, Erişim Tarihi: 12.06.2020.

Yeni Şafak. (08.09.2019); ‘‘PKK-FETÖ ortak prodüksiyonu’’, https://www.yenisafak.com/hayat/pkk-feto-ortak-produksiyonu-3505308, Erişim Tarihi: 10.06.2020.

Yeni Şafak; ‘‘Demokrasi Nöbetleri’’, https://www.yenisafak.com/15temmuz/demokrasi-nobetleri-olay-detay, Erişim Tarihi: 03.06.2020.

Yeni Şafak; ‘‘2017 Anayasa Referandumu’’, https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2017, Erişim Tarihi: 10.11.2020.

Yeşiltaş (26.12.2019); ‘‘PAEM 4 Polis Akademisi Mezuniyet Töreni – Külliye’’, https://www.youtube.com/watch?v=ubiYtCGgXW4, Erişim Tarihi: 12.01.2020.

Yurtkur; ‘‘Eğitim Faaliyetleri’’, http://yurtkur.gsb.gov.tr/Sayfalar/2418/2387/egitim-faaliyetleri.aspx, Erişim Tarihi: 21.03.2020.

140journos. (20.01.2017); ‘‘Devletin Yeni Rengi: Turkuaz’’, https://140journos.com/devletin-yeni-rengi-turkuaz-18d377f88407, Erişim Tarihi: 11.05.2020.

140journos. (01.03.2017); ‘‘Dünden bugüne başörtüsü yasağı’’, https://140journos.com/d%C3%BCnden-bug%C3%BCne-kadar-ba%C5%9F%C3%B6rt%C3%BCs%C3%BC-yasa%C4%9F%C4%B1-5845cf7aa049, Erişim Tarihi: 25.11.2020.